

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

MİLLİ GÖRÜŞ'TEN AK PARTİ'YE
TÜRKİYE'DE İSLAMCI SİYASETİN DÖNÜŞÜMÜ

Oğuz ÖZCAN

2502080180

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Haluk ALKAN

İstanbul - 2022

ÖZ

MİLLİ GÖRÜŞ'TEN AK PARTİ'YE TÜRKİYE'DE İSLAMCI SİYASETİN DÖNÜŞÜMÜ

OĞUZ ÖZCAN

Osmanlı Devleti'nin son döneminde ortaya çıkan İslamcılık diğer çağdaşı akımlar gibi doğrudan bir siyasal partiye dönüşmeden, günümüze kadar siyasal partiler üzerinde bir etkiye sahip olmuştur. Türkiye'de İslamcı siyasetin tarihsel seyrinde bu etkiyi taşıyan kurumsal yapı Milli Görüş Hareketi (MGH) olmuştur. Bu siyasal gelenek çok partili yaşama geçildikten sonra siyasal talepleriyle görünür olmaya başlayan muhafazakar eğilimlerin temsilciliğini üstlenmiştir. 2001 yılına kadar bütünlüğünü muhafaza eden bu gelenek, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) kurulmasıyla sonuçlanacak bir ayrışma yaşamıştır. Türkiye'de İslamcı siyasetin kurumsallaşmasında bir aktör olarak MGH geleneğinde yaşanan bu ayrışma süreci bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Uzun bir tarihsel siyasal tecrübeyi temsil eden MGH geleneğinin birçok siyasal sorunun karşısında bütünlüğünü korumasına karşın, AK Parti'nin kurulmasıyla sonuçlanan ayrışma süreci kurumsalcı bir yaklaşımla analiz edilmiştir.

Araştırma, siyasal kurumsallaşma bağlamında İslamcı siyasetin nasıl bir tecrübeye sahip olduğu ve tarihsel süreç içerisinde Türk siyasal yaşamının gelişimine bağlı olarak nasıl bir dönüşüm geçirdiğini anlamak bakımından önemlidir. İslamcı siyaset geleneğinin hangi sosyo-politik ortamda geliştiği ve bu geleneğin siyasal patikasını sürdüren MGH ile AK Parti arasındaki ilişki süreklilik ve ayrışma ekseninde ele alınmıştır. Kurumsal siyasal merkez karşısında MGH'nin yaşadığı meşruiyet krizinin 28 Şubat postmodern askeri müdahalesiyle derinleşmesi, AK Parti'nin MGH'den kurumsal olarak ayrışma süreci ve kurumsal merkez karşısında meşru bir siyasal kimlik üretme arayışı olarak muhafazakar demokrasi söylemi siyasal kurumsallaşma bağlamında incelenmiştir. Araştırmanın bütüncül bir perspektif içinde ele alınmasını sağlamak için tarihsel karşılaştırmalı araştırma yöntemi ile ilk elden

destekleyici nitel verilere ulaşmaya imkan vermesi bakımından ayrışma sürecine tanıklık etmiş kişilerle derinlemesine mülakat yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslamcılık, İslamcı siyaset, Milli Görüş Hareketi, Refah Partisi, Fazilet Partisi, Adalet ve Kalkınma Partisi, AK Parti, Muhafazakar demokrasi, Meşruiyet, Kurumsal çevre, Siyasi parti, Yeni Kurumsalcılık.

ABSTRACT

THE TRANSFORMATION OF ISLAMIST POLITICS IN TURKEY FROM MOVEMENT OF NATIONAL IDEA (MİLLÎ GÖRÜŞ) TO JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY

OĞUZ ÖZCAN

The Pan-Islamism movement, which emerged in the last period of the Ottoman Empire, did not directly transform into a political party like other contemporary movements, yet had an impact on political parties at several levels until today. The institutional structure in which this impact is seen in the historical course of Islamist politics has been the Movement of National Idea (MNI). This political tradition undertook the representation of conservative tendencies that started to become visible with their political demands after the transition to a multi-party system. This tradition, which preserved its integrity until 2001, experienced a disintegration that resulted in the establishment of the Justice and Development Party (JDP). As an actor in the institutionalization of Islamist politics in Turkey, this process of disintegration in the MNI tradition constitutes the subject of this research. The issue of why the disintegration process that resulted in the establishment of the JDP could not be managed despite the fact that the MNI tradition, which represents a long historical political experience, preserves its integrity in the face of many political problems, has been analyzed with an institutionalist approach.

The research is important in terms of understanding the history of Islamist politics in the context of political institutionalization and how Islamist politics has undergone a transformation based on the development of Turkish political life in the historical process. The socio-political environment in which the tradition of Islamist politics developed and the relationship between the MNI and the JDP, which continues to do politics in the political path created by this tradition, have been discussed on the axes of continuity and disintegration. The conservative democracy discourse, which stemmed from the deepening of the legitimacy crisis experienced by MNI against the institutional political center with the postmodern military intervention of February 28, the process of institutional separation of the JDP from the MNI and the search for a legitimate political identity against the institutional center, has been examined in the

context of political institutionalization. In order to ensure that the research is carried out with a holistic perspective, in-depth interviews were made with individuals who witnessed the disintegration process, with a view to allowing access to first-hand supportive qualitative data using the historical comparative research method.

Keywords: Islamism, Islamist politics, Milli Görüş Hareketi, Movement of National Idea, Welfare Party, Virtue Party, Justice and Development Party, AK Party, Conservative democracy, Legitimacy, Institutional environment, Political party, New institutionalism.

ÖNSÖZ

Sosyal ve kültürel yaşamın bir fonksiyonu olması beklenen siyaset, Türkiye’de ilişkileri belirleyen bir işleve sahip olmuştur. Bu çerçevede siyasi partiler siyasal yaklaşımların taşıyıcısı olmanın yanında, insanların toplumsal kimliklerinin ve kültürel değerlerinin temsilciliğini de üstlenmiştir. Osmanlı’nın son yüzyılında oluşmaya başlayan ve Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren tarihsel bir süreçte gelişen bu olgu, sosyal kesimlerin siyasallaşması şeklinde tezahür etmiştir. Siyasallaşan insan topluluklarının ait oldukları değer dünyasına göre siyasal bir pozisyon geliştirmesi bu sürecin ilk evresi olmuştur. Osmanlı modernleşmesinin bir uzantısı olarak ortaya çıkan ve Cumhuriyet döneminde kristalize olan sosyal katmanların siyasallaşması, siyasal partilerin geleneksel tabanını oluşturmuştur.

Sosyal süreçlerle ve güncel ihtiyaçlarla birlikte mütalaa edilmesi beklenen siyasal olgular, Türkiye’de bu tarihsel bakiye üzerinden okunduğu için daima temel tartışma alanına dönüşmüştür. Siyasetin keskin hatlarla konuşuluyor olması, kişisel tarihimde erken denecek bir dönemde dikkatimi çekmiştir. Bu bağlamda İslamcılık başlığı altında tartışılan kavramlar, siyasal partiler ve bu alanın İslami değerler ile ilişkisi daima gündemimde yer almıştır. Milli Görüş Hareketi’nin (MGH) önce yerel yönetimlerde ardından merkezi iktidarda gösterdiği başarı ivmelenerek devam etmemiş, bu olumlu atmosfer kısa bir süre sonra yerini siyasal durağanlık ile kurumsal bir çözülmeye bırakmıştır. Birçok siyasal badire karşısında bütünlüğünü korumayı başarmış olan MGH’nin 28 Şubat postmodern darbesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler karşısında, tarihsel tecrübesinin bir yansıması olarak teşkilatlarıyla kenetlenmek yerine bir ayrışma sürecine girmesi bu çalışmanın temel konusu olmuştur.

AK Parti’nin kurulmasıyla sonuçlanan bu ayrışma sürecinin neden engellenemediği sorusu etrafında gelişen çalışmada, demokrasi tecrübesinin temel aktörleri olan siyasal partilere yönelik kurumsalcı yaklaşım ile yeni bir analiz çerçevesi geliştirmek amaçlanmıştır. Her ne kadar tezin merkezinde MGH tecrübesi yer alsada, bu çalışma MGH partilerinin yanında bir örgüt olarak Türk siyasal yaşamındaki siyasal partilerin analizinde alternatif bir yaklaşım önerisi sunmayı hedeflemektedir.

Uzun ve yorucu bir süreçte tamamlama imkanı bulduğum doktora sürecinde bana destek veren, beni cesaretlendiren, fiili ve kavli dualarıyla yanımda olan herkese teşekkür borçluyum. Öncelikle tez danışmanlığımı kabul etme nezaketini gösteren, metodolojik ve teorik önerileriyle tezin şekillenmesinde büyük katkısı olan tez danışmanım Prof. Dr. Haluk ALKAN'a şükranlarımı sunuyorum. Aynı zamanda tez izleme jürimde yer alan Dr. Süleyman GÜDER ile Dr. Can CEYLAN'a; yorum ve sorularıyla tez savunmamda bana katkılarını esirgemeyen Doç. Dr. Abdurrahman BABACAN ile Doç. Dr. Edip Asaf BEKAROĞLU'na; bir büyüğüm olarak bu süreçte desteğini ve yönlendirmesini daima yanında hissettiğim kıymetli hocam Prof. Dr. Nihat ALAYOĞLU'na, mülakat için bana değerli vakitlerini ayıran her bir görüşmecimize, bu zorlu süreçte tezin birçok aşamasında kendisi ile yakın istişare içerisinde olduğum, yazılan bölümlerin analizinde kendisinden destek aldığım Enes AÇIKGÖZ'e, çalışmaya katkıda bulunan ve isimlerini burada zikredemediğim değerli dostlarıma ve mesai arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Bu uzun ve sabır gerektiren çalışma boyunca daima yanımda olan, sürecin cesaret kırıcı aşamalarında odaklanmam için bana destek veren kıymetli aileme de sonsuz teşekkür borçluyum. Özellikle benim eksiklerimi tamamlayarak bu süreçte her türlü fedakarlığı sergileyen, gösterdiği sonsuz sabır, hoşgörü ve anlayış nedeniyle değerli eşim Süreyya Hanıma, huzurlu bir çalışma ortamının oluşmasında önemli katkıya sahip sevgili oğullarım Yahya Eymen'e, Yusuf'a, Ahmet Berat'a ve Hamza'ya ayrı ayrı teşekkür ederim. Bugünlere gelmemde büyük emeği olan, her daim dualarıyla gölgemi aydınlatan biricik anneciğime şükran borçluyum. Son olarak, bu tez konusunu seçmemde büyük etkisi olan, kendisiyle çok fazla vakit geçirme imkanım olmasa bile özellikle lise yıllarımda kendisini hayranlıkla takip ettiğim sevgili babacığımı burada şükranla ve rahmetle anmak istiyorum.

Bu çalışmayı, Milli Görüş geleneğinin bir mensubu olan ve Refah Partisi'nin Mart 1994 yerel seçim zaferinden kısa bir süre önce ahiret yolculuğuna uğurladığımız ilham kaynağım rahmetli babacığıma ithaf ediyorum.

Oğuz ÖZCAN

İstanbul, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YENİ KURUMSAL TEORİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ: KURUMSALLAŞMA VE İSLAMCILIK SİYASETİNİN TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ

1.1.YENİ KURUMSALCILIĞIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ, GELİŞİM SÜRECİ VE KURUMSAL DEĞİŞİM YAKLAŞIMI.....	15
1.1.1.Klasik Kurumsal Teorinin Gelişimi.....	15
1.1.2.Yeni Kurumsal Teori.....	19
1.1.2.1.Kurumsal Çevre, Eşbiçimlilik ve Meşruiyet Arayışı.....	23
1.1.3.Yeni Kurumsal Teorinin Kurumsal Değişim Yaklaşımı.....	26
1.1.3.1.Kurumsal Değişimin Unsurları.....	31
1.2.YENİ KURUMSALCI YAKLAŞIM IŞIĞINDA TEORİK KAVRAMLARIN ANALİZİ	37
1.2.1.Siyasal Karar, Birey ve Rasyonel Tercih.....	40
1.2.2.Kurumsal Çevre, Kültürel Roller ve Prosedürler.....	42
1.2.3.Tarihsel Süreklilik, Patika Bağımlılığı ve Siyasal Kararlar.....	45
1.2.4.Kurumsal Aktörler, Söylem ve İçerik.....	49
1.3.ÖRGÜT, KURUM VE KURUMSALLAŞMA KAVRAMLARI.....	52
1.3.1.Örgüt Kavramı.....	53
1.3.2.Kurum ve Kurumsallaşma Kavramları.....	56
1.3.3.Siyasal Kurumsallaşma Olgusu ve Unsurları.....	61
1.3.3.1.Uyarlanabilirlik.....	64
1.3.3.2.Karmaşıklık.....	66
1.3.3.3.Özerklik.....	67
1.3.3.4.Birlik ve Tutarlılık.....	68
1.4.BİR KURUM OLARAK SİYASAL PARTİLER.....	69
1.4.1.Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışı.....	71
1.4.1.1.Kurumsal Yaklaşım.....	74
1.4.1.2.Bunalım / Kriz Yaklaşımı.....	77
1.4.2.Siyasal Parti Tanımı.....	82
1.4.3.Siyasal Partilerin Kurumsallaşması.....	87

1.5. OSMANLI SİYASAL YAŞAMINDA İSLAMCILIK KAVRAMI.....	91
1.5.1. İslamcılık Kavramının Çerçevesi.....	92
1.5.2. Toplumsal ve Siyasal Meşruiyet Zemini Olarak İslamcılık.....	98
1.5.2.1 Kurumsal Değişim Arayışı ve Meşruiyet Kaynağı.....	102
1.5.3. İslamcılık ve Modernlik Tartışmaları.....	105
1.5.4. İslamcılık Düşüncesinin Siyasal İçerik Kazanması.....	110
1.5.5. İslamcı Siyasetin Toplumsal ve Siyasal Tabanı.....	114
1.6. CUMHURİYETİN İLANINDAN ÇOK PARTİLİ YAŞAMA İSLAMCI SİYASET.....	118
1.6.1. Çok Partili Yaşamla Birlikte Siyasal Kurumsallaşma Süreci.....	123
1.7. SİYASAL KURUMSALLAŞMA BAĞLAMINDA İSLAMCILIĞIN TARİHSEL SÜRECİ.....	125

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN SİYASAL KURUMSALLAŞMASI VE SİYASAL AYRIŞMA SÜRECİ

2.1. KURUMSAL ÇEVRE KARŞISINDA SİYASAL KURUMSALLAŞMA ARAYIŞLARI.....	130
2.1.1. Merkez Sağda Temsil Krizi ve Milli Görüş Hareketi.....	131
2.1.2. İslami Cemaatlerin Siyasal Konumu ve Milli Görüş Hareketi.....	133
2.1.3. İslam Dünyasından Yapılan Tercüme Eserlerin Etkisi.....	135
2.2. MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN SİYASAL KURUMSALLAŞMA SÜRECİ.....	138
2.2.1. Siyasal Katılma Krizi ve Siyasal Kurumsallaşma Süresi.....	138
2.2.1.1. Milli Nizam Partisi'nin Kuruluşu.....	141
2.2.1.2. Milli Selamet Partisi'nin Kuruluşu.....	145
2.2.2. Siyasal Bir Kimlik Tanımı Olarak 'Milli Görüş' Kavramı.....	151
2.2.3. Askeri Müdahale ile Demokrasinin Askıya Alınması.....	155
2.2.3.1. 12 Eylül Askeri Darbesi ve Siyasal Atmosfer.....	156
2.2.3.2. Türk-İslam Sentezi Politikası.....	160
2.2.3.3. 1983 Genel Seçimleri ve Siyasal Normalleşme Süreci.....	164
2.2.3.4. Değişen Sosyo-Ekonomik Yapı ve Yeniden Siyasallaşma.....	167
2.3. YENİDEN KURUMSALLAŞMA ÇALIŞMALARI VE SİYASAL AYRIŞMA SÜRECİ.....	169
2.3.1. Milli Görüş Hareketi'nin Yeniden Siyasal Kurumsallaşması.....	170
2.3.1.1. Kurumsal Yenilenme Arayışı Bağlamında Refah Partisi'nin Kuruluşu.....	172
2.3.1.2. Refah Partisi'nin Siyasal Programı ve Siyasal Kurumsallaşma.....	176
2.3.1.3. Siyasal Söylem Olarak Adil Düzen.....	182
2.3.2. Siyasal Bir Kriz olarak Susurluk Kazası ve Siyasal Atmosfer.....	183

2.3.3. 28 Şubat Postmodern Askeri Darbesi ve Refah Partisi'nin Kapatılması.....	188
2.3.4. Askeri Müdahale Sonrası Kurumsallaşma Arayışları.....	196
2.3.4.1.Fazilet Partisi'nin Kuruluşu ve Liderlik Sorunu.....	199
2.3.4.2.Fazilet Partisi'nin Kapatılması ve Meşruiyet Krizi.....	207
2.3.4.3.Alternatif Kurumsal Yaklaşımlar: Saadet Partisi ve HAS Parti.....	210
2.3.5. Yeni Kurumsalcılık Işığında Milli Görüş Hareketi'nin Kurumsallaşma Sürecinin Değerlendirmesi.....	214

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYASAL KURUMSALLAŞMA BAĞLAMINDA AK PARTİ'NİN KURULUŞU VE YENİ BİR SİYASAL KİMLİK İNŞASI

3.1. KURUMSAL AYRIŞMA VE AK PARTİ'NİN KURULUŞU.....	220
3.1.1. Ayrışma Sürecinde Siyasal Söylem Arayışı.....	222
3.1.2. Parti İçi Muhalefetin Belirginleşmesi.....	224
3.1.3. Kurumsal Ayrışma Sürecinde Liderliğin Rolü.....	226
3.1.4. AK Parti'nin Kuruluşu ve Siyasal Kimliği.....	229
3.1.4.1. Yeni Siyasal Kimliğin Parti Tüzüğü ile Parti Programına Yansıması.....	234
3.1.5. Fazilet Partisi İçinde Yaşanan Ayrışma Sürecinin Analizi.....	238
3.2. SİYASAL KURUMSALLAŞMA UNSURU OLARAK MUHAFAZAKAR DEMOKRASİ SÖYLEMİ.....	241
3.2.1. AK Parti'nin Muhafazakarlık Yaklaşımı.....	251
3.2.2. AK Parti'nin Muhafazakar Demokrasi Algısı.....	255
3.3. AK PARTİ İKTİDARINDA YAŞANAN SİYASAL GELİŞMELER.....	260
3.3.1. AK Parti ile Liberal Çevreler Arasındaki İlişki.....	264
3.3.2. Kasım 2002 Genel Seçimleri ve AK Parti'nin Zaferi.....	267
3.3.3. Siyasal Açılım Arayışları ve Avrupa Birliği ile İlişkiler.....	272
3.3.4. 27 Nisan E-Muhtırası ve Anayasa Mahkemesi'nin 367 Kararı.....	277
3.3.5. 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçim Süreci ve Başörtüsü Meselesi.....	283
3.3.5.1. 2008 Başörtüsü Düzenlemesi.....	288
3.3.6. AK Parti Kapatma Davası.....	292
3.3.7. Yeni Kurumsalcı Analiz Işığında AK Parti'nin Kuruluş Sürecinin Değerlendirilmesi.....	296

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAMCI SİYASETTE YAŞANAN KURUMSAL DÖNÜŞÜM ALGISI

4.1. ARAŞTIRMANIN KATILIMCI PROFİLİ VE SORULARI.....	303
4.2. SÜREKLİLİK BAĞLAMINDA MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ ve AK PARTİ’NİN İSLAMCI SİYASET GELENEĞİYLE İLİŞKİSİ.....	311
4.2.1. İslamcılık ile Milli Görüş Hareketi Arasındaki İlişkinin Analizi.....	312
4.2.2. Kurumsalcı Yaklaşım Bağlamında İslamcılık ile AK Parti Siyasetinin Değerlendirilmesi.....	319
4.3. YENİ KURUMSALCILIK BAĞLAMINDA SİYASAL AYRIŞMA SÜRECİ.....	329
4.3.1. Milli Görüş Hareketi İçindeki Değişim Krizi ve Ayrışma Süreci.....	330
4.3.2. Ayrışma Bağlamında Milli Görüş Hareketi ile AK Parti’nin Karşılaştırmalı Analizi.....	332
4.4. YENİ KURUMSALCILIKIN DEĞİŞİM ARGÜMANLARI BAĞLAMINDA SİYASAL AYRIŞMANIN ANALİZİ.....	341
4.4.1. Kurumsal Çevre ile Devlet Kurumlarından Gelen Baskı ve Ayrışma Süreci	344
4.4.2. Teşkilat Beklentilerinin Karşılanmaması ve Parti İçi Değişim Talepleri.....	350
4.4.3. Merkezîyetçi Liderlik Anlayışı ve Geleneksel Liderliğin Sorgulanması.....	365
4.5. KURUMSAL MEŞRUIYET ARAYIŞI VE MUHAFAZAKAR DEMOKRASİ SÖYLEMİ.....	375
 SONUÇ.....	 384
KAYNAKÇA.....	400
ÖZGEÇMİŞ.....	428

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DP	: Demokrat Parti
DYP	: Doğruyol Partisi
FP	: Fazilet Partisi
HAS Parti	: Halkın Sesi Partisi
HSYK	: Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
IMF	: Uluslararası Para Fonunu
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülleri
KOBİ	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler
MGH	: Milli Görüş Hareketi
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MGV	: Milli Gençlik Vakfı
MNP	: Milli Nizam Partisi
MP	: Millet Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
RP	: Refah Partisi
SP	: Saadet Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STKB	: Sivil Toplum Kuruluşları Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TKA	: Tarihsel Karşılaştırmalı Araştırma Yöntemi
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkanlığı
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
VGM	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
YÖK	: Yükseköğretim Kurumu

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin son döneminde ortaya çıkan siyasal düşünceleri günümüze kadar takip edildiğinde, ana akım siyasi partilerin bu tarihsel arka planda oluşan siyasal mirasın izlerini taşıdığını görmek mümkündür. Geleneksel kurumsal yapıların sorgulandığı sarsıcı modernleşme hareketleri ve askeri yenilgilerle gelen toprak kayıplarının engellenememesi, imparatorluğun geleceğini tartışan farklı siyasal çözüm arayışlarını ortaya çıkarmıştır. Bu tarihsel birikim üzerinde gelişen alternatif düşünce ve hareketler, Türk siyaseti için bir siyasal patika oluşturmuştur. Türkiye'deki siyasal yaşamı ve siyasi aktörleri bu miras ile birlikte değerlendirmek, günümüzdeki tartışmaları anlamak için önemlidir.

Bir kurtuluş reçetesi iddiasıyla ortaya çıkan İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük düşünce akımları, doğrudan bir siyasal partiye dönüşmeden, tarihsel ve fikri bir bağlamda günümüze kadar siyasi partiler üzerinde bir etkiye sahip olmuştur. Bu genel çerçeve içinde İslamcılık düşüncesi de günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Siyasal yaşamda bu etkinin kurumsal adresi, siyasal ve sosyal öncelikleri, odaklandığı hedefleri ve dini içerikli yaklaşımlarıyla Milli Görüş Hareketi (MGH) partileri olmuştur. İslamcılığın tarihsel seyrini ve siyasal etkilerini sadece tek bir siyasi yapıyla ilişkili olarak ve tek bir hat üzerinden tanımlamak mümkün değildir. Dolaylı bir temsilci olarak siyasal süreçte MGH ön plana çıksa da dönem dönem farklı eğilimleri etkileyen İslamcılık, bazı kırılmalara, tartışmalara ve dönüşümlere sahne olarak günümüze kadar etkilerini sürdürmüştür.

İslamcı siyasetin tarihsel seyrinde bu etkiyi taşıyan en önemli kurumsal yapı MGH olmuştur. Bu hareket, çok partili yaşama geçildikten sonra siyasal talepleriyle görünür olmaya başlayan muhafazakar eğilimlerin temsilciliğini üstlenerek siyaset sahnesine çıkmıştır. 2001 yılına kadar bütünlüğünü muhafaza eden bu gelenek, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) kurulmasıyla sonuçlanacak önemli bir ayrışma yaşamıştır. Bu ayrışmanın tarihsel seyrinde ve fikri planda hangi dinamikler üzerinden geliştiği çalışmamızda analiz edilecektir. Alternatif bir kurumsallaşma arayışı olarak İslamcı siyasetin tarihsel bakiyesi üzerinden, MGH'den AK Parti'ye siyasal geçişin dinamikleri kurumsalcı bir yaklaşımla ele alınacaktır. Bu kurumsal ayrışmanın

arkasındaki siyasal etkenler, bu sürecin aktörleri arasındaki etkileşim ve bu gelenek içinde yaşanan siyasal çözülme, ayrışma ve süreklilik bağlamında incelenecektir.

MGH'deki siyasal çözülme süreci ve AK Parti'nin kurulması dört temel kapsamda ele alınacaktır. İlk olarak İslamcı siyaset geleneği, MGH ve AK Parti'nin yer aldığı tarihsel ve siyasal süreçte ortaya çıkan siyasal kurumsal görünüm, benzerlikler ve ayrışan unsurlar üzerinden incelenecektir. Elde edilecek bulgular ışığında hem MGH'nin hem de AK Parti'nin siyasal kimliğiyle İslamcı siyaset arasındaki ilişkinin unsurları açıklanacaktır.

İkinci olarak alternatif siyasal kurumsallaşma arayışı olarak İslamcılık siyasetinin siyasal patikasını takip eden MGH'nin kurumsallaşma sürecine bakılacaktır. Farklı bir siyasal temsil arayışı olarak kurulan Milli Nizam Partisi (MNP) ile başlayan siyasal kurumsallaşma sürecinde MGH partilerinin tarihsel tecrübesi incelenecektir. Bu kapsamda kurumsal çevrenin siyasal elitleri karşısında MGH partilerinin maruz kaldığı baskıların siyasal sonuçları detaylı şekilde verilecektir. Bu baskılarla birlikte siyasal sistemin aktörlerinin ürettiği meşruiyet krizinin MGH partilerinin siyasal etkinliği üzerindeki etkilerine yakından bakılacaktır. Uzun bir siyasal tecrübeye sahip bu geleneğin dış şoklar karşısında gösterdiği savunma yeteneğini, parti içinde oluşan ayrışma sürecinde neden sergileyemediğine odaklanılacaktır.

Üçüncü olarak, AK Parti'nin kurulmasıyla sonuçlanan MGH geleneği içindeki değişim arayışlarının nedenleri ortaya konacaktır. Hangi değişim dinamiklerinin siyasal kimlik arayışını tetiklediği ve MGH geleneğinin parti içi dengeler incelenecektir. Farklı kurumsallaşma arayışıyla üretilen siyasal kimliğin görünümü, bu kimliğin ifadesi olarak kullanılan siyasal söylem ve MGH geleneğinden ayrışma sürecinde yeni söylemin hangi işlevle kullanıldığı araştırmanın dördüncü bağlamını oluşturmaktadır.

İslamcılık, MGH geleneği ve AK Parti arasında bazı ilişki ve etkileşimler olduğu kadar bunların aynı zamanda farklı tarihsel ve siyasal tecrübeyi temsil ettikleri unutulmamalıdır. Bu iki siyasal yapı İslamcılık siyasetiyle özdeş kabul edilmemeli; bu aktörlerin temel söylemleri ile odaklandıkları hedefler bağlamında tarihsel olarak yeni

bir siyasal aşamaya karşılık geldikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bu siyasal hareketlerin temel referansları, hedefledikleri seçmen kitlesi ve sahiplendikleri değerler arasındaki benzerlikler baz alınarak yapılacak karşılaştırmalar, mutlaka bu tespitler dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Söylem ve düşünce planında aralarında bir süreklilik ilişkisi kurmakla birlikte, bu siyasal hareketlerin her birinin müstakil bir kurumsal yapıyı temsil ettiği ve analiz edilen kurumsal değişimin bu yapılar arasındaki etkileşimin tüm unsurlarını kapsamayacağı hususu önem arz etmektedir.

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

İslamcı siyaset geleneğinin tarihsel seyrinde kurumsal bir aktör olarak MGH geleneğinde yaşanan ayrışma süreci ve alternatif bir kurumsallaşma arayışı olarak AK Parti'yi doğuran siyasal dinamikler araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. AK Parti, yaklaşık yirmi yıllık iktidarıyla, Cumhuriyet rejimiyle ana hatları belirlenen siyasal sistemin temel mekanizmalarında gerçekleştirdiği değişikliklerle Türk siyasal yaşamında belirgin izler bırakmaya adaydır. Türkiye'de siyasetin tarihsel bakiyesinin çalkantılı ve istikrarsız bir görünüme sahip olduğu dikkate alındığında, uzun süre iktidarda kalma becerisiyle AK Parti diğer siyasal aktörlerden ayrılmaktadır. Siyasal sistemin kurumsal yapısında köklü etkiler meydana getiren bir partinin hangi koşulların ürünü olduğu önemli bir konudur. AK Parti'nin kuruluş sürecini anlamak için MGH'nin Türk siyasal yaşamında temsil ettiği siyasal tecrübenin tarihsel olarak ele alınması gereklidir.

MGH partilerinde yaşanan siyasal çözülme süreci ve AK Parti'yi kuran aktörlerin bu kurumsal yapı içinde temsil ettiği değişim arayışı, MGH partilerinin siyasal süreçleri üzerinden incelenecektir. Türk siyasal yaşamında köklü bir tartışma zemini olan ve AK Parti iktidarıyla birlikte yeniden gündeme gelen İslamcılık düşüncesi ve MGH geleneği, güncel tartışmaların ötesinde kurumsal değişim dinamikleri bağlamında araştırılacaktır. AK Parti'nin, oluşturduğu siyasal kimliği ve temsil ettiği sosyal unsurlarla İslamcı siyaset ile MGH geleneğinin izlerini taşıyıp taşımadığı karşılaştırmalı analizlerle sorgulanacaktır. Bu gelenek içerisinde yaşanan ayrışmanın

kökenleri incelenirken, kurumsal değişim unsurları ile alan araştırmasında yapılan görüşmelerde ortaya çıkan veriler bir arada kullanılacaktır.

AK Parti'nin kuruluşuyla sonuçlanan siyasal dönüşümün örgüt içi dinamikleri, değişim ya da kırılma olgusu üzerinden karşılaştırmalı olarak analiz edilcektir. Bu noktada Refah Partisi (RP) ile devamında kurulan Fazilet Partisi'nin (FP) kapatılması ile siyaset alanı kısıtlanan MGH geleneğinin çözülme süreci kurumsalcı yaklaşımla değerlendirilecektir. Köklü bir siyasal geleneği temsil eden MGH'nin nasıl bir kırılma yaşadığı da önemli bir sorudur. FP'nin kapatılması ile yaşanan müdahaleye kadar bütünlüğünü korumayı başarmış bir siyasal gelenek, neden ve hangi süreçlere bağlı “gelenekçiler/yenilikçiler” tanımlamasıyla ifade edilen bir kurumsal ayrışma yaşamıştır? Yeni bir partinin kurulması köklü bir ayrışmayı ifade ederken, kurucu kadronun MGH geleneğinde yetişmiş olmasının işaret ettiği süreklilik olgusu, görüşmeci yorumlarıyla birlikte açıklanacaktır.

Bu doğrultuda tezin “Giriş” bölümünde araştırmanın konusu ve kapsamı, bu çalışmanın amacı, önemi ve soruları, araştırmanın kullandığı yöntemler ile çalışmanın hipotezleri açıklanacaktır.

Birinci bölümde çalışmanın kuramsal çerçevesi ile kullandığı temel kavramların içerikleri açıklanacaktır. Yeni Kurumsal teorinin gelişim süreci, klasik kurumsal teoriden ayrışması ve kurumsal değişim sürecinin nasıl geliştiği açıklanacaktır. Çalışmanın temel kavramsal unsurları olarak örgüt, kurum, siyasal kurumsallaşma kavramlarının ne ifade ettiği ve unsurları; siyasal kurumsalcılık bağlamında siyasal partilerin oluşum süreci izah edilecektir. Kurumsalcılığın temel kavramlarının ardından bir düşünce ve hareket olarak İslamcılık kavramı, ortaya çıkış süreci, bu kavramı izah eden sosyal ve siyasal şartlar ortaya konulacaktır. Başından itibaren bir kurumsallaşma arayışı olan İslamcılık düşüncesinin toplumsal ve siyasal tabanı belirtilecektir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete geçiş sürecinde İslamcılık düşüncesinin karşılaştığı temsil sorunu ve çok partili yaşam ile birlikte başlayan kurumsallaşma arayışları bu tarihsel süreç içerisinde ele alınacaktır.

İkinci bölümde, Cumhuriyet rejimi ile kesintiye uğrayan alternatif kurumsallaşma çabalarının yeniden canlanması, MGH'nin temsil ettiği siyasal kurumsallaşma arayışları, bu hareketin bünyesinde kurulan partilerin ortaya çıktığı siyasal ortam incelenecektir. Tarihsel bir karşılaştırma yapabilmek için MGH'nin fikri arka planı, siyasal bir kimlik olarak ortaya çıkış süreci ve siyasal konumu bu tarihsel sürece bağlı kalınarak verilecektir. Bu partilerin içinde yer aldığı siyasal kurumsal çevreyle karşılıklı etkileşimi, sivil ve askeri bürokrasinin müdahaleleri ve siyasal elitler tarafından sınırlandırılan siyasal çevrenin detayları açıklanacaktır. Türk siyasal yaşamında MGH partilerinin ne ifade ettiği, siyasal sistem karşısındaki meşruiyet sorunu ve yeniden kurumsallaşma arayışları dönemin siyasal gelişmeleriyle birlikte incelenecektir. MGH'de yaşanan ayrışmanın ürünü olarak ortaya çıkan parti içi muhalefetin geliştiği siyasal süreç ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde, çalışmanın analiz ettiği ayrışma sürecinin temel aktörü olarak ön plana çıkan AK Parti ve kuruluş süreci incelenecektir. Çalışmanın sistematığına uygun olarak bu bölümde, değişim taleplerine bağlı MGH'de yaşanan kurumsal ayrışmanın parti içi dinamikleri, muhalif yaklaşımın belirginleşmeye başladığı siyasal bağlam, AK Parti'nin kuruluşu, parti programı açıklanacaktır. MGH'den ayrışmanın görünür unsuru olan ve yeni bir siyasal kimlik arayışının göstergesi olarak kullanılan "muhafazakar demokrasi" söylemi ele alınacaktır. Siyasal alanı kendi lehine genişletmek için AK Parti'nin bu söyleme yüklediği fonksiyon izah edilecektir. MGH'den kurumsal olarak ayrışan AK Parti'nin temsil ettiği yeni siyasal kimliğin anlaşılır olması için bazı temel konularda sergilenen politik yaklaşımlar inceleme konusu yapılacaktır. Partinin öncelikli kaygısının kendisine kurumsal çevrede yeni ve meşru bir siyaset alanı geliştirmek olduğu, ilk dönem siyasal gelişmelerdeki parti tercihlerinden de anlaşılmaktadır. Bu çerçevede yeni bir siyasi kimlik olarak ilan ettiği ılımlı söylem, sergilediği uzlaşmacı yaklaşım, merkez siyasal elitler karşısında bir denge unsuru olarak liberal çevrelerle yakın iletişim içinde olması, Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecindeki istekli tavrı, 2007 Cumhurbaşkanlığı seçim süreci ve başörtüsü meselesi tartışmaları üzerinden AK Parti'nin siyasal yaklaşımları analiz edilecektir.

Dördüncü bölümde ise, çalışmanın teorik ve kavramsal çerçevesi kullanılarak İslamcı siyaset geleneği ile başlayan ve AK Parti'nin kuruluşu ile sonuçlanan siyasal süreç analiz edilecektir. Araştırmanın katılımcı profili ile araştırma sorularını açıkladıktan sonra, devamlılık ve ayrışma ekseninde İslamcılık geleneği ile MGH ve AK Parti arasındaki ilişki, MGH geleneğindeki değişim talepleri ile buna bağlı yaşanan ayrışma sürecinin parti içi dinamikleri, AK Parti'nin kuruluşuyla sonuçlanan ayrışma sürecinin Yeni Kurumsalcılığın değişim unsurları bağlamında analizi ve meşru bir siyasal kimlik arayışında muhafazakar demokrasi söyleminin işlevi sorgulanacaktır. Değişim unsurları arasında yer alan kurumsal çevre ile devlet kurumlarından gelen baskıların ayrışma sürecine etkisi, teşkilat beklentilerinin karşılanmaması ve partinin siyasal sonuç alma yeteneğinin sorgulanmasıyla gündeme gelen parti içi değişim talepleri ve merkeziyetçi liderlik anlayışı ile geleneksel liderliğin sorgulandığı süreç görüşmecî yorumlarıyla birlikte analiz edilecektir. Son olarak AK Parti'nin siyasal kimliğini inşa ederken kullandığı ve ayrışma sürecinin önemli göstergelerinden muhafazakar demokrasi söylemi, meşru bir siyasal kimlik arayışında bu söylemin üstlendiği rol ve görüşmecilerin bu yöndeki yorumları ile birlikte açıklanacaktır.

Sonuç bölümünde ise, Yeni Kurumsalcılığın kavramsal çerçevesi ile kurumsal değişim unsurları bağlamında İslamcı siyaset geleneği, MGH partilerinin tarihsel tecrübesi ve yeni bir siyasal kimlik olarak AK Parti'nin temsil ettiği ayrışma süreci yorumlanacaktır. Elde edilen bulgular kullanılarak tezin hipotezleri bağlamında ulaşılan sonuçlar özetlenecektir.

Tarihsel bakiyenin ürettiği siyasal rotanın bugünkü siyasal olaylar ve kararlar üzerindeki etkisi, MGH'deki çözülme süreci, AK Parti'nin siyasal kimliği ve bu partinin kurumsal analizi üzerinden araştırılacaktır. İslamcılık geleneği ile başlayan ve MGH ile siyasal bir patikaya dönüşen siyaset geleneğinin hangi kurumsal gelişmelere bağlı olarak kırılma yaşadığını anlamak önemlidir. Bu siyasal tecrübenin analiziyle elde edilecek veriler, bugün ve gelecekte siyasal aktörlerin karar süreçlerini anlamak için yeni imkanlar sunacaktır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

İslamcı siyaset geleneği içerisinde MGH'den AK Parti'ye uzanan siyasal ayrışma sürecinin dinamikleri Yeni Kurumsal teorinin kurumsal değişim unsurlarını kullanarak analiz etmeyi hedefleyen bu çalışmada dört temel amaç belirlenmiştir;

1. Süreklilik ya da ayrışma ekseninde İslamcı siyaset, MGH ve AK Parti arasında nasıl bir ilişki olduğunu tespit etmek;
2. MGH içerisinde AK Parti'nin kurulmasıyla sonuçlanan kurumsal ayrışmanın temel dinamiklerini anlamak;
3. MGH'de yaşanan ayrışma sürecinin dinamiklerini kurumsalcı yaklaşımın değişim unsurlarıyla açıklamak,
4. AK Parti'nin geliştirdiği muhafazakar demokrasi söyleminin MGH'deki ayrışma sürecindeki rolü olup olmadığını ve kurumsal çevre içinde meşru bir siyasal kimlik üretme arayışındaki fonksiyonunu ortaya koymak.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE KATKISI

Türkiye'de siyasi partilerin tarihsel olarak hangi siyasal geleneğin izlerini taşıdığına tespiti, temsil ettikleri sosyal taban ile siyasal önceliklerini anlamak için önemli bir veri kaynağı olacaktır. Temsil ettiği mirası siyasi söylemlerinin önüne çıkararak siyasal yarışta avantaj sağlama arayışı, Türkiye'deki siyasal partilerin çoğunlukla başvurduğu bir yöntemdir. Bugünkü siyasal aktörleri anlamak için partilerin ilan ettiği siyasal programa bakmaktan daha ziyade, arka planda temsil ettikleri siyasal gelenekten haberdar olmak daha açıklayıcı bir gösterge olacaktır. Bu bağlamda MGH ve AK Parti'yi konu edinen çalışmalara baktığımızda, aralarındaki ilişkinin nispeten dar bir siyasal kesite odaklanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada Osmanlı'nın son döneminde farklı bir kurumsal çözüm arayışı olarak ortaya çıkan İslamcı siyasetten MGH'ye daha geniş bir siyasal bağlam kullanılacaktır.

Bir siyasal partinin değişim dinamiklerini nesnel olarak tanımlamak, farklı siyasal aktörlerin tutum ve kararlarını anlamak için önemli veriler sağlayacaktır. Siyasi partilerin tarihsel tecrübesi ile siyasal ayrışma süreçleri, partilerin güncel pozisyonları, kararları ve tercihleri üzerinde etkiye sahiptir. Bu doğrultuda temsil ettikleri siyasal tecrübe bakımından MGH geleneği ile AK Parti arasındaki ayrışma sürecinin tarihi ve fikri temellerini analiz etmek, bugünkü aktörlerin siyasal kararlarını anlamak açısından açıklayıcı olacaktır. Bu bağlamda MGH geleneğindeki siyasal değişimin sonucu olarak AK Parti'nin kuruluş sürecini kurumsalcı değişim unsurlarıyla açıklamak, Türkiye'nin siyasal yaşamının geleceğine dair öngörude bulunmak için bir fırsat üretecektir.

Siyasal partilerin sürekliliği ya da dönüşüm sürecine dair yapılan çalışmalara genellikle siyasal alanla sınırlı kalmıştır. Bir örgüt olarak siyasal partilerin değişim süreçleri kurumsalcı bir analiz çerçevesiyle değerlendirmek siyaset bilimi literatürü için özgün bir katkıdır. Çalışmanın merkezinde MGH'de yaşanan ayrışmanın neden engellenemediği sorusu yer alsa da, Türkiye'deki demokrasi tecrübesinin temel aktörleri siyasal partilere yönelik kurumsalcı yaklaşım ile yeni bir analiz çerçevesi geliştirilmesi amaçlamıştır. Bu çalışma MGH partilerinin yanında bir örgüt olarak siyasal partilerin analizinde alternatif bir yaklaşım önerisi sunmaktadır. Ayrıca analiz edilen ayrışma süreci ile AK Parti'nin kuruluşuna giden gelişmeler sadece literatür üzerinden çalışılmamış, aynı zamanda bu süreçte bizzat yer almış siyasetçilerle yapılan mülakatlarla analiz derinleştirilmiştir.

Çalışmada Türk siyasal yaşamı içerisinde gelişen bir tarihsel süreç içerisinde MGH geleneği içinde yaşanan ayrışma süreci analiz edilmiştir. Bu nedenle çalışmanın elde ettiği verileri bu sınırlılık içinde değerlendirilmeli ve Türkiye dışındaki örnekler için söz konusu siyasal çevrenin kendine özgü şartları nedeniyle farklı tecrübeler söz konusu olabilecektir. Aynı zamanda çözölme süreci sonrasında kurulan AK Parti'nin kuruluş süreci ve iktidar olduktan sonraki ilk 5 yılında tecrübe ettiği temel siyasal süreçler incelenmiştir. Bu kapsamda hem AK Parti'nin örgüt olarak kendi içinde yaşadığı süreçler hem de 2008 yılından sonraki siyasal tecrübesinin kurumsal yapısında meydana getirdiği etkileşimler çalışmanın sınırları dışında tutulmuştur.

MGH'deki değişim arayışı ve ayrışma süreci Yeni kurumsal yaklaşımla analiz edilmiştir. Ancak kurumsalcılığın açıklamakta yetersiz kaldığı siyasal süreçler bakımından mutlaka farklı açıklama çerçeveleriyle sürecin analiz edilmesi yararlı olacaktır. Bu bağlamda sınırlılık olarak karşımıza Türkiye dışı örnekler, AK Parti'nin kendi içinde yaşadığı dönüşüm ve 2008'den sonraki siyasal tecrübesi farklı çalışmaların konusu olarak çalışılmayı hak etmektedir.

ARAŞTIRMANIN SORULARI

Tarihsel ve fikri bir seyir üzerinden İslamcı siyaset geleneğı takip edildiğinde, Türk siyasi yaşamında bu düşüncenin MGH partileri tarafından temsil edildiğı görülür. MGH geleneğı, İslamcı siyasetin odaklandığı temel değerleri, sosyo-kültürel ve siyasal öncelikleri kendi imkanları içerisinde siyasal alana taşımıştır. Bu manada kurumsal olmasa dahi MGH ile İslamcılık arasında düşünce planında bir devamlılık ilişkisi söz konusudur. Uzun bir siyasal süreci devamlılık, 1990'ların sonunda MGH geleneğı içinde yaşanan bir ayrışmanın sonucunda kurumsal bir kırılmayla karşılaşmıştır. Bu ayrışmanın tarihsel bağlamı, gelenek içi siyasal dinamikleri ve siyasal kurumsallaşmacı yaklaşımla değişim unsurlarının tespiti, bu kırılmanın anlaşılır olması bakımından önemlidir.

Bu doğrultuda araştırmada şu sorulara cevap aranacaktır;

1. İslamcı siyaset geleneğı ile Milli Görüş Hareketi ve AK Parti arasındaki ilişkiyi nasıl tanımlayabiliriz?
2. Birçok siyasal kriz karşısında bütünlüğünü korumayı başarmış MGH geleneğı, AK Parti'nin kurulmasıyla sonuçlanan çözölme sürecini neden yönetemedi?
3. AK Parti'nin MGH'den ayrışma sürecinde geçerli olan değişim dinamiklerini, Yeni Kurumsal teorinin kurumsal değişim unsurlarını (kurumsal çevre ile devlet kurumlarından gelen baskı ve değişim arayışları, teşkilat beklentilerin karşılanmaması ve merkeziyetçi liderlik anlayışı) kullanarak açıklayabilir miyiz?

4. AK Parti'nin siyasal söylem olarak ilan ettiği muhafazakar demokrasi kavramı, meşru bir siyasal aktör olma arayışında nasıl bir rol oynadı?

ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

Araştırmanın yöntemi ve tezin cevabını aradığı sorular bağlamında, çalışmanın teorik ve kavramsal çerçevesi kullanılarak aşağıdaki hipotezler analiz edilecektir:

1. MGH partileri ile AK Parti, İslamcı siyaset geleneğinin tarihsel ve felsefi olarak bir parçasıdır.
2. 28 Şubat postmodern askeri müdahalesi sonrası, siyasal kurumsal çevre bakımından MGH meşru bir siyasal kimlik olmaktan çıkmıştır.
3. MGH içerisindeki bir ayrışmanın sonucu olarak kurulan AK Parti, siyasal söylemi ve politik yönelimleriyle MGH'den net bir kopuşu ifade etmektedir. Bu bağlamda AK Parti, kurumsal siyasal çevreye uyumlanarak makul bir siyasal kimlik üretmek için MGH içerisinde yaşanan bir mücadelenin sonucunda kurulmuştur.
4. Muhafazakar demokrasi söylemi, AK Parti'nin MGH geleneğinden kopuşunu simgeleyen ve kurumsal çevreyle uyumlu meşru bir siyasal kimlik üretme arayışında stratejik olarak kullanılan siyasal bir kimliktir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın konusuna ve sorularına bütüncül bir perspektifle yaklaşmayı temel olarak araştırmamızda nitel araştırma yöntemi kullanılacaktır. Olayları farklı şekillerde analiz etme imkanı sunan nitel araştırma yöntemi, “*gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik*

nitel bir sürecin izlendiği araştırma” şeklinde tanımlanmaktadır.¹ Nitel araştırmacılar araştırma sorusuna ilişkin sosyal, siyasal ya da ilgili diğer bağlamları kullanarak, durumlara egemen olan ilişkiler ağını kendi doğal ortamında yorumlamaya veya bunların olabilecek muhtemel sonuçlarını ortaya çıkarmaya çalışır.² Toplumsal araştırma yöntemleri konusunda literatürde sıklıkla referans verilen Neuman, nitel araştırmanın keşifçi bir özelliğe sahip olduğunu vurgulamakta ve araştırma konusunu aydınlatmada oldukça kullanışlı olduğunu belirtmektedir.³

Bu çerçevede, MGH’deki ayrışma sürecinin sonucunda kurulan AK Parti’nin temsil ettiği kurumsal dönüşümü sosyal ve siyasal süreçler içerisinde incelemek için nitel araştırma yönteminin kullanılması etkin sonuçlar verecektir. Bu sayede tarihsel süreçte karşımıza çıkacak siyasal aktörlerin, siyasi partilerin ve düşünce bazında bu aktörlerin dile getirdiği siyasal söylemlerin toplumsal ve siyasal alandaki izdüşümünü takip edebileceğiz. Böylece ayrışmanın yaşandığı tarihsel akışa ve örgütsel değişim sürecine bütüncül bir perspektif ile yaklaşma imkanımız olacaktır. Tezin araştırma konusuna ilişkin destekleyici bir yöntem olarak nicel araştırmanın kullanılacağı karma bir yöntem takip edilmesi düşünülebilirdi. Ancak karma bir tez tasarımıyla hareket edilmesinin, araştırmaya derinlemesine ve bütüncül bir perspektif ile odaklanmayı zorlaştıracığı düşünülmüştür. Bu bakımından, araştırmamız yalnız nitel bir tasarımla inşa edilmiştir.

Bu açıklamalar ışığında araştırmanın sorularına bütüncül ve derinlemesine cevap verme amacımızı gerçekleştirmek için nitel araştırma türlerinden “Tarihsel Karşılaştırmalı Araştırma Yöntemi (TKA)” ve “Derinlemesine Görüşme” yöntemleri bir arada kullanılacaktır. Bu iki yöntemi kullanılarak elde edilecek veriler “yorumsayıcı” bir yaklaşımla analiz edilecektir.

TKA, “tarihsel” yöntem ile “karşılaştırmalı” yöntemin bir arada kullanılmasını ifade etmektedir. Neuman, son yıllarda tarihsel ve karşılaştırmalı yöntemin beraber

¹ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 6.bs., 2008, s.39

² W.L.Neuman, **Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar**, C:I-II, İstanbul, Yayın Odası Yayınları, 5.bs., 2012, s.224

³ Neuman, **a.g.e.**, s.228

kullanılarak çalışma konusuna derinlemesine ve bütüncül bir perspektif ile yaklaşmanın bir zorunluluk olduğunu ifade etmektedir. Sosyal ve siyasal araştırma alanlarını tarihi şartları dikkate alarak açıklamaya çalışan TKA yöntemi, “*geçmiş sosyolojik modeller ve kuramlar açısından anlamaya ve açıklamaya çalışan*” bir analiz biçimidir.⁴

TKA yöntemi anlaşılabacağı üzere daha çok toplumsal araştırma literatüründe kullanılan bir yöntem olup tarihsel sosyoloji temelli bir yaklaşıma sahiptir. Uzun vadede yaşanan değişimi açıklamak ve karşılaştırma yapmak için bütüncül bir analiz fırsatı sunmaktadır.⁵ TKA yöntemi ile araştırmacı, hâlihazırdaki sınırlı kaynaklardan hareketle elde ettiği bilgileri yorumlayarak, aynı zamanda toplumsal gerçekliği birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanarak analiz etmektedir.⁶ Ayrıca spesifik sorunlara odaklanarak çok az sayıdaki örnek olayı ayrıntılı bir şekilde irdeleyen TKA yöntemi, olayları zaman, mekân ve bağlam konusunda ayrı ayrı değerlendirmektedir.⁷

TKA yönteminin sunduğu analiz imkanı ile, araştırmanın temel sorularına yanıt aranacaktır. Bu çerçevede, İslamcı siyaset geleneğinin tarihsel ve felsefi dönüşüm sürecinde Milli Görüş Hareketi ile AK Parti arasındaki geçişkenliği, bu geçiş sürecinin değişim, ayrışma ya da süreklilik ilişkisi bakımından ne ifade ettiğini cevaplamak için temel değişim süreçleri tarihsel, sosyolojik ve siyasal perspektif ile analiz edilecektir. Nitekim, tarihsel sosyolojik bir yaklaşım olarak TKA yöntemi Skocpol’ın belirttiği gibi “büyük ölçekli yapıların ve temel değişim süreçlerinin doğasını ve etkilerini anlamaya” çalışmaktadır.⁸

Bu açıdan TKA yöntemi araştırmanın ortaya koyduğu sorulara ilişkin nedensellik ilişkisini ortaya çıkaracaktır. İslamcı siyasetin seyri, MGH partilerinin ortaya çıkış süreçleri, bu geleneğin içinde oluşan muhalif yaklaşım ve ayrışma süreci, dönem

⁴ Neuman, **a.g.e.**, s.620

⁵ Hüseyin Bal, **Sosyolojide Yöntem ve Araştırma Teknikleri (Uygulamalı Örnekli)**, Ankara, Sentez Yayınları, 1.bs., 2014, s.118

⁶ Neuman, **a.g.e.**, s.602-612

⁷ Stephen Kalberg, **Max Weber’in Karşılaştırmalı Tarihsel Sosyolojisi**, Çev. Adem Bölükbaşı, Ankara, Phoenix Yayınevi, 1.bs., 2017 s.37

⁸ Theda Skocpol, “Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi”, **Tarihsel Sosyoloji**, Haz., Theda Skocpol, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.6

unsurları, aktörler ve siyasal bağlam üzerinden ele alınacaktır. Dolayısıyla MGH'den AK Parti'ye İslamcı siyasetin dönüşümü tarihsel olarak bir sürekliliği mi, yoksa bir ayrışmayı mı ifade ediyor? sorusuna bütüncül bir şekilde cevap verebilmek için TKA yöntemi benimsenmiştir.

Araştırmada kullanılacak ikinci yöntem “derinlemesine görüşme” yöntemi olacaktır. *“Derinlemesine görüşme, araştırılan konunun bütün boyutlarını kapsayan, daha çok açık uçlu soruların sorulduğu ve detaylı cevapların alınmasına imkan veren, yüz yüze, birebir görüşülerek bilgi toplanmasına imkan veren bir veri toplama tekniğidir. Karşıdaki kişinin duygu, bilgi, tecrübe ve gözlemlerine görüşme yoluyla ulaşılır.”*⁹ Derinlemesine görüşme, görüşülen kişilere kendilerini ilk elden ifade imkanı vermektedir. Ayrıca nitel yöntemler arasında en güçlü veri toplama tekniklerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰

Derinlemesine görüşmenin en önemli özelliği açık uçlu sorulan sorular ile keşfedici bir yaklaşıma sahip olmasıdır. İslamcılık, MGH ve AK Parti arasındaki süreklilik ve ayrışma temelindeki kurumsal dönüşümün seyrini, bu tarihsel sürece şahit olmuş kişilerden dinlemek, TKA yöntemi kullanarak elde ettiğimiz verileri destekleyecek; araştırmanın bütüncül ve derinlemesine bir nitelik kazanmasına katkı sağlayacaktır. Görüşmeler yarı yapılandırılmış sorular ile planlanmış olup, MGH partileri ile AK Parti'nin siyasal süreçlerini tecrübe etmiş isimleri, genel merkez ya da il yönetim organlarında görev almış teşkilat mensuplarını, milletvekillerini, belediye başkanlarını kapsayacak şekilde 14 görüşme gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın katılımcı profili ile sorularına dair detaylar, görüşmelerin analiz edildiği dördüncü bölümde paylaşılmış olup çalışmanın etik boyutu nedeniyle bu isimlerin kimler olduğu belirtilmemiştir. Araştırmanın sorularına ilişkin ilk elden destekleyici nitel verilere ulaşma imkanı vermesi, derinlemesine görüşme tekniğinin benimsenmesinde etkili olmuştur.

Çalışma planı içinde ilk olarak Yeni Kurumsal teori ile İslamcılık kavramları literatür analizi üzerinden açıklanacaktır. Yeni Kurumsalcılığın çerçevesi içinde örgüt ve

⁹ H.Hüseyin Tekin, Hasan Tekin, “Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, İstanbul, 2006, C:3, Sayı:13, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijsosyoloji/issue/521/4777>, 28 Mayıs 2020, s.101-116

¹⁰ Tekin-Tekin, **a.g.e.**, s.2

siyasal kurumsallaşma ve ilgili alt kavramsal yaklaşım detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Aynı şekilde İslamcı siyaset literatürünü ihtiva eden kaynaklara yakından bakılacaktır. İslamcı siyaset geleneğinin hangi sosyo-politik ortamda ve hangi önceliklerle gündeme geldiği, bu siyasal yaklaşımın Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş döneminde tecrübe ettiği siyasal süreçler tarihsel bağlam içinde ortaya konulacaktır. Bu bölümde çerçevesi belirlenen kavramsal yaklaşımlar ile TKA ve derinlemesine görüşme yöntemleriyle toplanan veriler, dördüncü bölümde yorumsayıcı bir analize tabi tutulacaktır. Bu doğrultuda MGH geleneğindeki kurumsal ayrışma sürecinin derinlemesine açıklamak ve geçerli olan siyasal dinamiklerini anlamak için Yeni kurumsalcı yaklaşımın örgütsel değişim literatüründen faydalanılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YENİ KURUMSAL TEORİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ: KURUMSALLAŞMA VE İSLAMCILIK SİYASETİNİN TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ

1.1. YENİ KURUMSALCILIĞIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ, GELİŞİM SÜRECİ VE KURUMSAL DEĞİŞİM YAKLAŞIMI

Bu bölümde çalışma kapsamında ileriye sürülen hipotezler ile cevapları aranan sorular, Yeni Kurumsal teorik çerçevesi kullanılarak analiz edilecektir. Ancak Yeni Kurumsal teorinin ortaya çıktığı zemin olarak Klasik Kurumsal teorinin gelişim süreci, bu kuram bağlamında ortaya konulan çalışmalar ve bu çalışmaların kritik edilen kısımları ile dile getirilen eleştirileri yanıtlamak üzere geliştirilen Yeni Kurumsalcılık kavramsal çerçevesinde analiz edilecektir. Yeni Kuramcılığın kuramsal çerçevesi kullanılarak İslamcılık siyasetinin tarihsel seyrinde MGH'nin kapladığı alan, bu hareketin düşünce boyutunda ve tarihsel olarak geçirdiği dönüşüm, süreklilik ya da ayrışma ekseninde AK Parti'nin bu süreçte ne anlam ifade ettiğini analiz edebilmek için Yeni Kurumsal teorinin ortaya koyduğu kurumsal değişim argümanları kullanılacaktır.

Bu açıklamaların kavramsal zemini üretebilmek için bu bölümde öncelikle Klasik Kurumsalcılık, Yeni Kurumsal teorinin ortaya çıktığı süreç ve bu teorinin genel yaklaşımları ile kurumsal değişim argümanları, siyasal bir süreç olarak kurumsalcılığın gelişimi, kurumsal siyasal örgütler ve siyasal partilerin kurumsal örgüt olarak hüviyetleri ve birinci bölümün ikinci kavramsal çerçevesi olarak İslamcılık kavramı ve İslamcı düşüncenin ortaya çıkışından günümüze tarihsel gelişim süreci ve siyasal alandaki etkinliği incelenecektir.

1.1.1. Klasik Kurumsal Teorinin Gelişimi

İnsanların bir arada yaşama pratiğinin kökenleri çok eskilere kadar gitse de yönetim anlayışı ve buna bağlı örgütlü topluluklar halinde yaşayan insanların davranışlarını inceleme yaklaşımı 19.yüzyılın ikinci yarısında görünürlik kazanmış ancak

20.yüzyılın başında sistematik bir bilimsel çalışma alanı olarak ortaya çıkmıştır.¹¹ Özellikle sanayi devriminden itibaren üretim süreçlerinin verimliliğini sağlamaya yönelik rasyonel insan yaklaşımıyla davranışların inceleme konusu yapılması ve sosyal, kültürel ve siyasal yapılar ile insan davranışları arasındaki ilişkinin incelenmeye başlaması klasik kurumsalcılığın zemini olmuştur. İnsanların bir araya gelerek kurdukları yapıların, bir aşama sonra insan davranışlarına yönelik etkiler meydana getirdiği, hatta sosyal veya kültürel unsur olarak yasa gibi düzenleyici kurallara benzer olgular üreterek insan davranışlarını yönlendirdiği anlayışı bu kuramın gelişiminde etkili olmuştur.

İnsanlık tarihi kadar eski olan iş bölümünün verimliliği artırmak için kullanılması, dikey ya da yatay hiyerarşik ekseninde uzmanlaşma ile birlikte örgütlerin üretkenliklerinin artırılması düşüncesi kurumsal yaklaşımın temel zemini olmuştur.¹² Kurumsal teori dört temel evrede gelişim göstermiştir. Bu doğrultuda 1950'lere kadar süren birinci evre, farklı disiplinler altında grupların verdikleri tepkilerinin anlaşılmasını sağlamak ve grupların yönlendirilmesini önceleyerek yönetim ile örgütlere yönelik yapılan çalışmalardan oluşur. Bu tarihten 1970'lerin sonuna kadar devam eden ikinci evrede, örgüt çalışmaları bağımsız bir alan olarak görünür olmaya başlamıştır. Bu dönemde örgüt çalışmalarında hakim olan yaklaşım, örgütlerin durumsal koşullara karşılık veren, son derece rasyonel davranışlar sergileyen birer aktör olarak kabul edilmeleriydi. Yetmişli yıllardan 1990'ların sonuna kadarki üçüncü evrede ise çalışma alanının derinleşmesine koşut olarak, daha geniş alanda etkileşim süreçlerini anlamak için sorulan sorular ve bunlara verilen yanıtların artmasıyla örgüt kuramları da kendi içinde bir çeşitlenme yaşamıştır. 1990'ların başından günümüze kadarki dördüncü evrede, kendi içinde çeşitlenerek genişleyen örgüt kuramlarında bazı ortak noktalar üzerinden bütünleştirme çabaları ön plana çıkmıştır.¹³

¹¹ Atilla Baransel, **Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi (Klasik ve Neo-Klasik Yönetim ve Örgüt Teorileri)**, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları İstanbul, 1979, s.5

¹² Baransel, **a.g.e.**, s.292-293

¹³ A.Selami Sargut, Şükrü Özen, **Örgüt Kuramları**, Ankara, İmge Kitabevi, 3.bs., 2015, s:14; Royston Greenwood, v.d., "Introduction", **The Sage Handbook of Organizational Institutionalism**, Ed. Royston Greenwood v.d., 2008, s.3

Özellikle ikinci evreye denk gelen 1970’lerde Amerika’da yapılan çalışmalarda örgütlere yönelik klasik açıklamalardan farklı olarak dile getirilen yeni sorular klasik Kurumsal kuramın ön plana çıkmasını hızlandırmıştır.¹⁴ Bu bakış açısı tarafından üçüncü evre olarak tanımlanan ve örgüt kuramındaki çeşitlenme sürecinde ortaya çıkan alt kurumsal disiplinleri ve bu sürece katkı yapan isimleri Sargut-Özen şu şekilde aktarmaktadır: “...*kaynak bağımlılığı* (Pfeffer ve Salancik, 1978), *örgütsel ekoloji* (Hannan ve Freeman, 1977), *yeni kurumsal kuram* (Meyer ve Rowan, 1977; Dimaggio ve Powell, 1983) ve *işlem maliyeti kuramı* (Williamson, 1981) gibi yeni kuramların önerilmesi ile ortaya çıkan çeşitlenme.”¹⁵

Örgütlerin ön plana çıktığı 20.yüzyılın son çeyreğine doğru şekillenmeye başlayan ve açık sistem doğal örgüt modellerinden birisi olarak karşımıza çıkan Kurumsal teorinin kurucusu olarak ABD’li sosyolog Philip Selznick kabul edilir. Her ne kadar bu teorinin çıkış noktasında “*Robert Merton’ın örgütleri toplumun sosyal aktörleri olarak gördüğü ve toplumsal işleyişte vazgeçilmez işlevlere sahip olduğunu söylediği Social Theory and Social Structure*”¹⁶ isimli eseri önemli bir etkiye sahip olsa da Kurumsal Teorinin temelleri, Selznick’in 1949 yılında kaleme aldığı ve örgütleri içinde bulundukları çevreye karşı uyum sağlama becerisine sahip sosyal sistemler olarak tanımlayan “*Tennessee valley Authority and the Grass Roots (Tennessee Vadisi Otoritesi ve Tabana Dayalı Demokrasi*” isimli eserle atılmıştır. Bu eserde Selznick, örgütlerin hem kurumsal olarak tanımlı sistemlere bağlı hem de tanımlı olmayan kendiliğinden gelişen süreçlere bağlı olarak çevresel şartlara uyum göstererek yapılarını geliştirme becerisine sahip olduğunu açıklamış ve bunun örgütlerin hayatta kalmalarına nasıl katkı yaptığını izah etmiştir.¹⁷

Özellikle örgütlerin sürekliliği ve hayatta kalma becerilerine yönelik açıklamalar getiren Selznick, örgütlerin kalıcılığı için iki temel faktörü öne çıkarmıştır: Örgütün

¹⁴ Eyüp Aygün Tayşır, “Kurumsal Kuramın Kurumsallaşması: Türkiye Kaynaklı Kurumsal Kuram Çalışmalarına İlişkin Genel Bir Değerlendirme”, **ODTÜ Geliştirme Dergisi**, Yıl 2014, C:41, S:1, s.54

¹⁵ Sargut-Özen, **a.g.e.**, s.16-17; Aynı zamanda 15 farklı başlık üzerinden klasik kurumsal teori çatısı altında yer alan 5 alt kuramın karşılaştırması için Bkz. Sargut-Özen, **a.g.e.**, s.21-22

¹⁶ Halit Keskin, Ali Ekber Akgün, İpek Koçoğlu, **Örgüt Teorisi**, Nobel Kitap, Ankara, 1.bs., 2016, s.313

¹⁷ Keskin v.d., **a.g.e.**, s.314

çevresi ile uyum sağlayabilmesi ve örgütün iç paydaşlarının ihtiyaçlarını karşılama becerisine sahip olması. Bu iki faktörün bir arada kurumların kalıcılığına yaptığı katkıyı izah ederken Selznick, çevreye karşı uyumlu olma becerisinin yanında örgüt içi ihtiyaçların neler olduğunu şöyle açıklar: “1-Örgüt, taşıdığı anlam ve rolüne dair örgüt üyeleri arasında ortak/homojen bir yapıya sahip olmalıdır, 2-Örgüt, politikaların ve liderliğin devamlılığını sağlayarak sosyal çevresinde istikrar sahibi olmalıdır, 3-İletişim ve otorite kanallarının sabit bir yapısı olmalıdır, 4-Örgüt üyelerinin sürekli desteği ve katılımını içermelidir, 5-Örgüt içerisindeki informal ilişkiler kalıcı olmalıdır.”¹⁸

Bir örgütlenme biçimi olarak bürokrasi üzerine yaptığı çalışmalarla kurumsal yaklaşımın gelişiminde Max Weber’in yaptığı katkıdan da bahsedilmelidir. Toplumsal düzenin işleyişi ve insan davranışlarının oluşumunda örgütlü yapıların etkisini bürokrasi üzerinden inceleyen Weber, rasyonel hareket etme ve uzmanlaşma ile birlikte örgütlü yapıların insan davranışları üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur.¹⁹ Aynı zamanda 20.yüzyılın ortalarından itibaren Selznick’in çalışmalarıyla temellenen klasik kuramcılığın gelişiminde Melton’un çalışmalarının da etkisi vardır. Weber tarafından geliştirilen bürokratik örgütlenme açıklamasını reddetmeyen Melton, bu örgütlenme biçiminin ürettiği bazı “olumsuz fonksiyonlar” olduğunu ya da bazı beklenmeyen sonuçlar ürettiğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede belirli bir örgütlenme biçiminin ya da örgüt içerisindeki mekanizmaların bağımsız değişken olarak insan davranışları üzerinde ürettiği etki, hem “hiyerarşik olarak kullanılan kontrol sistematiklerini” kullanan Melton, hem de “yetki devri ve çıkar çatışması faktörlerini” kullanan Selznick tarafından ortaya konulmaya çalışılmıştır.²⁰

20.yüzyılın son çeyreğinde başta teknoloji olmak üzere farklı alanlarda ortaya çıkan birçok gelişme, hem örgütlerden beklenen fonksiyonları çeşitlendirmiş hem de örgütlerin kendi içindeki yapıları ile hedeflerini karmaşık hale getirmiştir. Geleneksel çalışmalarda verimlilik, iş bölümü, hiyerarşik düzende yetki devri ve çıkar çatışması gibi kavramlar üzerinden incelenen örgütlerin insan davranışlarına odaklanan

¹⁸ Keskin v.d., a.g.e., s.314

¹⁹ Baransel, **Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi**, s.166-169

²⁰ Baransel, a.g.e., s.179-184

perspektifi, bu gelişmeler karşısında yetersiz kalmıştır. Yeni sosyo-ekonomik ve siyasal düzenin karmaşık ve girift yapısı, kendisini oluşturan ihtiyaçlar farklı olsa da zamanla örgütlerin birbirine benzemeye başlaması ve klasik anlayışın değişim süreçlerini izah eden sistematik yaklaşımlara sahip olmaması, Klasik Kurumsalcılığın ciddi eleştirilerle karşılaşmasına neden olmuştur.

1.1.2. Yeni Kurumsal Teori

İnsanı rasyonel ekonomik bir unsur olarak tanımlayan, verimlilik ve iş bölümüne dayalı örgüt ile insan davranışları arasındaki ilişkiyi inceleyen Klasik Kurumsal kuram, hem bu alanın içerisindeki isimler, hem de diğer çalışma alanlarında yer alan araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir. Bu bağlamda, Klasik Kurumsal kuramda üretilen literatürün “*kurumsal değişimi açıklamakta yetersiz*” kaldığı ve “*kurumların oluşması, sürdürülmesi, değişmesi ya da ortadan kalkmasında aktörün/eyleyen rolünün ihmal edildiğini vurgulayan*” eleştiriler, kurumsal değişimi açıklamaya odaklanan çalışmaları hızlı bir şekilde artmasına (örneğin: Townley 2002, Kraatz ve Moore 2002, Hoffman 1999, Seo ve Creed 2002, Greenwood, Suddaby ve Hinings, 2002, Rao 1998) ve bu kuramın kendi içerisinde evrilmesine neden olmuştur.²¹

Klasik Kurumsal teori içerisinde dile getirilen eleştirileri yanıtlamak üzere yapılan çalışmalar, Yeni Kurumsal teorinin oluşum sürecini hızlandırmıştır. Klasik Kurumsal kuramda örgütlerin verimliliği ve etkinliği üzerine çok fazla durulmuş, süreçler insan unsuru dışındaki faktörler üzerinden açıklanmıştır. Ancak karmaşık ilişkilerle çeşitlenen sosyal ve ekonomik yapıların içinde örgütlerin tekil aktörler olarak hareket etme imkanının kalmadığı ve kendisini çevreleyen kurumsal çevreyle bir etkileşim içinde olduğuna yönelik tespitler Klasik kurumsal yaklaşımdaki ayrışmanın zemini olmuştur. Bu çerçevede Klasik Kurumsalcılığın örgütleri tekil olarak kendi gerçekliği içerisinde ele almasına karşın, örgütleri bir kurumsal çevre içerisinde ve karşılıklı bir etkileşim düzleminde analiz eden Yeni Kurumsal teori ön plana çıkmıştır.²² Klasik yaklaşımda göz ardı edilen insan faktörü, sosyal çevreyle girdiği etkileşim üzerinden

²¹ Tayşir, **a.g.e.**, s.55

²² R.Greenwood, C. R. Hinings, “Understanding Radical Organizational Change: Bringing together the Old and the New Institutionalism”, **The Academy of Management Review**, Vol.21, No.4, Oct., 1996, s.1041

ön plana çıkarılmış ve “*insan ilişkileri açısından sosyal grupları ve özelliklerini vurgulayan çalışmalar*” Yeni Kurumsalcı teorisyenler tarafından hayata geçirilmiştir.²³

Klasik Kurumsal kuram içerisinde yapılan tartışmalara bağlı olarak gündeme gelen Yeni Kurumsal teorinin neden “*yeni*” olduğunu Beyme üç unsur üzerinden tanımlamaktadır. 1-Teori odaklı çalışma açısından eski kurumsalcılıktan farklıdır, 2-Yeni kurumsal yaklaşımlar, eski teorilerde hakim olan siyasi davranışın yasal ve resmi yönleri yerine fiili davranışı gözlemler, 3-Yeni Kurumsalcılığın geliştirdiği kavramlar eski kurumsalcılığın yöntemlerince göre daha çeşitlidir ve karşılaştırma yapma imkanı vermektedir.²⁴ Yeni Kurumsalcılığın oluşum sürecine baktığımızda üç temel kurucu çalışmayla karşılaşırız: 1-Mayor and Rowan, (Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony, 1977), 2-Zucker (The Role of Institutionalization in Cultural Persistence, 1977) ve 3-DiMaggio and Powell (The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields, 1983).²⁵ Yeni Kurumsal teori, örgüt içi aktörlere yoğunlaşan klasik kuramdan farklılaşarak, kurumsal çevreyi paylaşan örgütler arasındaki kurumsal benzeşme/eşbiçimlilik (izomorfizm)²⁶ kavramlarına odaklanmıştır. Özellikle söz konusu dönemde Amerika’da yapılan çalışmalarla geliştirilen bu yeni teorik yaklaşım, farklı teknolojik alt yapılara sahip olmasına, kendine özgü stratejik hedefleri önelemesine karşın, örgütlerin neden yüksek seviyede birbirlerine benzediklerini eşbiçimlilik kavramı üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Bu yeni teorinin gelişim sürecinde “*Powell ve DiMaggio’un (1991) derlediği “turuncu kitap, kuramın*

²³ Ahmet Yıldırım, “Örgütsel Değişimin Yönetilmesi Bağlamında ‘Çevre - Uyum İlişkisi’, Yeni Kurumsal Kuram İle Kaynak Bağımlılığı Kuramları Arasında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Ağustos 2018, s.90

²⁴ Klaus Von Beyme “Political Institutions-Old And New”, **The Oxford Handbook of Political Institutions**, Ed. by. R.A.W. Rhodes, Sarah A. Binder, Bert A. Rockman, Oxford, New York, Oxford University Press, 2006, s. 753

²⁵ Walter W. Powell and Patricia Bromley, “New Institutionalism in the Analysis of Complex Organizations” **International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences**, Vol.:16, 2015, s.764; Roy Suddaby, “Challenges for Institutional Theory”, **Journal of Management Inquiry**, Vol.19 (1), 2010, s.16

²⁶ İzomorfizm: “belli bir örgütsel alanda yer alan örgütlerin zaman içerisinde birbirleri ile benzer yapılara ve işleyişlere sahip olmasını ifade eder.” Bkz. Keskin v.d., **Örgüt Teorisi**, s.317; Şükrü Özen, “Yeni Kurumsal Kuram: Örgütleri Çözümlemeye Yeni Ufuklar ve Yeni Sorunlar”, **Örgüt Kuramları**, Haz. A.Selami Sargut-Şükrü Özen, İmge Kitabevi, Ankara, 3.bs., 2015, s.240

*kavramsal ve görgül geçerliliğini geliştirmesi, kuramı diğer yaklaşımlardan ayırması, doksanlı yıllar boyunca yapılacak kurumsal çalışmaları ve yeni tartışmaları tetiklemesi açısından” önemli bir kilometre taşı olmuştur.*²⁷

Yeni Kurumsal teori, örgütleri içinde bulundukları sosyal ortamla girdikleri etkileşim üzerinden açıklar ve örgütün içinde yer aldığı çevre sadece teknik ve işleyişe dair süreçlerin yer aldığı mekanik bir alanı ifade etmez; aynı zamanda “*örgütün kendisini meşrulaştırması gereken, yasal, sosyal ve ekonomik, kısacası ‘kurumsal’ bir çevredir.*”²⁸ Burada atıf yapılan meşruiyet “*örgütsel eylemin sosyal olarak yapılandırılmış bazı normlar, değerler, inançlar ve tanımlar ile uyumlu olmasını ifade etmektedir.*”²⁹ Bu anlamda örgütlerin çevrelerine gösterdikleri uyum ile üretilcek meşruiyet arasında doğru orantılı bir korelasyon söz konusudur. Yüksek seviyede meşruiyet arayışı içinde olan örgütlerin kendilerini çevreleyen kurumların ya da devlet kuruluşlarının beklentilerini karşılayarak kendilerini korunmayı hedefledikleri, Yeni Kurumsal kuramın temel varsayımlarından biridir.³⁰ Bu doğrultuda örgütler içinde yer aldıkları kurumsal çevrede yerleşmiş ve kabul görmüş yapılagelişlere, normlara, değer sistemlerine uyum sağlama becerileri gösterdikçe meşruiyet kazanırlar, bu oranda kalıcılık kazanır ve varlıklarını korurlar.³¹

Örgütlerin bir araya gelerek oluşturdukları kurumsal çevrede bazı örgütler kurumsallaşma becerileriyle ön plana çıkarlar ve kurumsal sosyal çevrede kabul gören “*anlam ve devamlılık sağlayan düzenleyici, normatif ve bilişsel yapıları ve eylemleri*” inşa eden temel aktör olarak kabul edilirler. Bu kurama göre örgütler belirledikleri hedeflere ulaşma becerisi ya da diğer örgütlerle arasındaki rekabetçi ortamı avantajlı bir şekilde kullanma becerisiyle açıklanmaz; buna karşın “*örgütlerin yapı ve*

²⁷ Özen, a.g.e., s.242

²⁸ A.Selami Sargut, Şükrü Özen, “Örgüt kuramlarına genel bir bakış: Karşılaştırmalı bir çözümleme” **Örgüt Kuramları**, Haz. A.Selami Sargut, Şükrü Özen, Ankara, İmge Yayınevi, 2007, s.24

²⁹ Aktaran Mert Gürlek, “Kurumsal Baskıların Çevresel Uygulamalar ve Firma Performansı Üzerindeki Etkileri: Bir Yeni Kurumsal Kuram Perspektifi”, **Alanya Akademik Bakış Dergisi**, Yıl:2021, C:5, S:1, s.395

³⁰ Ali Osman Öztürk, Sümeyra Kara, Harun Türker Kara, “Belirsizliklerin Örgütlere Etkisi: Yeni Kurumsal Kuram Ekseninde Bir Değerlendirme”, **Sayıştay Dergisi**, Sayı 114, Temmuz-Eylül 2019, s.34; Gürlek, a.g.e., s.399

³¹ Öztürk v.d., a.g.e., s.39

*süreçlerinin içinde bulundukları kurumsal çevreye uyumları sonucunda*³² biçimlendirileceği ve “*geniş kurumsal çevrede hakim olan uygulama ve yöntemleri benimseme eğilimleri*”³³ örgütlerin devamlılığını sağlayacağı tespit edilir.³⁴

Örgütlere kurumsal çevreden yönelen baskıların yönetilmesi için uyumluluk kavramıyla açıklanan tek taraflı ilişki biçimi, ilk planda örgütleri pasif bir paydaş olarak konumlandırırsa da, bu alanda daha sonra yapılan çalışmalarla karşılıklı etkileşime sahip örgüt-çevre yaklaşımı geliştirilmiştir. Başta DiMaggio³⁵ olmak üzere bazı isimlerce yapılan çalışmalarla, örgütlerin kurumsal çevreye uyumlanma eğiliminin yanında, örgütlerin çevrelerini etkileme imkan ve yeteneklerine sahip olduğu belirtilmiştir. Bu doğrultuda kurumsal izomorfizm kapsamında örgütlerin çevrelerine uyumlanma/meşruiyet kazanma arayışları kadar, dışarıdan kendisine yönelecek çevresel baskılara karşı vereceği tepkilere bağlı olarak “1-kabul etme (acquiescence), 2-taviz verme (compromise), 3-kaçınma (avoidance), 4-karşı koyma (defiance), 5-değiştirme (manipulation)” şeklinde görünür olacak yeni örgüt refleksleri ortaya çıkacaktır.³⁶

Örgütleri tekil organizmalar olarak inceleme konusu yapan Klasik Kurumsal teorinin yetersiz kaldığı sorulara cevap üretmek için yapılan çalışmalarla gündeme gelen ve örgütleri kurumsal bir çevre içerisinde ve karşılıklı etkileşim süreçlerine bağlı olarak değerlendiren Yeni Kurumsal kuramın temel yaklaşımlarını özetle şu şekilde sıralayabiliriz;

1- Örgütler kendi özgü alanlarının yanında aynı zamanda geniş bir kurumsal çevre/örgütsel alan içinde yer alırlar, burada oluşan kurumsallaşmış kuralları dikkate

³² Özen, “Yeni Kurumsal Kuram”, s.241

³³ Keskin v.d., **Örgüt Teorisi**, s.317; Yıldırım, “Örgütsel Değişimin Yönetilmesi”, s.99

³⁴ John W. Meyer ve Brian Rowan, “Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony”, **The American Journal of Sociology**, C. 83, No:2, Eylül 1977, s.349

³⁵ P.J.Dimaggio, “Interest and Agency in Institutional Theory”, **Institutional Patterns and Organizations: Culture and Environment**, Haz. G.Z.Lynne, Cambridge, MA: Ballinger, 1988, (sf:3-21), Aktaran Keskin v.d., **Örgüt Teorisi**, s.319

³⁶ Keskin v.d., **a.g.e.**, s.319-320

almaları gerektiği gibi bu alanı paylaştıkları diğer örgütler ile düzenleyici kurumlarla karşılıklı etkileşim içerisindeyler;³⁷

2- Paylaştıkları bu kurumsal çevrede, teknik ve profesyonel unsurların yanında sosyal ve kültürel sistemlerin bir araya gelmesiyle bir ortak anlam/değerler sistemi oluşur ve örgütlerin nasıl hareket etmesi gerektiğine ilişkin bilişsel bir yönlendirme fonksiyonu görür;

3- Örgüt ile kurumsal çevre arasındaki karşılıklı bir etkileşim süreci, örgütlerin yapıları ile uygulamalarında ciddi bir etkiye sahiptir;

4- Örgütler devamlılıklarını sağlayabilmek için teknik verimlilikten daha fazla çevrelerinde meşruiyete sahip olmayı hedeflemekte ve bunu sağlamak için kurumsallaşmış uygulamaları benimsemektedir; ³⁸

5- Örgütler, kurumsal izomorfizmle (zorlayıcı, normatif ve taklitçi eşbiçimlilikle) parçası oldukları kurumsal çevreye karşı uyumlu hale gelerek kurumsallaşmış yapı ve uygulamalara yönelme eğilimindedirler.³⁹

Bu genel yaklaşımlar baz alınarak, karşılıklı etkileşim süreci içerisinde siyasal ve iktisadi alana yönelik sosyal grupların ve örgütlerin nasıl hareket edeceklerine yönelik yeni açıklamaları Yeni Kurumsal teori tarafından dile getirilmiş, toplumsal düzene yönelik çeşitli kurumsal davranış biçimlerine yön veren mekanizmalar bu teori bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır.⁴⁰

1.1.2.1. Kurumsal Çevre, Eşbiçimlilik ve Meşruiyet Arayışı

Yeni Kurumsal teori tarafından örgüt davranışlarını açıklamak için çevreye yüklediği etkin rol, kurumsal bir küme olarak “kurumsal çevre/örgütsel alan” kavramsallaştırmasıyla ifade edilmiştir. Kurumsal çevreyi oluşturan aktörlerin neler olduğuna bakıldığında, sosyal yapıyı oluşturan ve karşılıklı etkileşim içinde olan tüm

³⁷ Meyer ve Rowan, “Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony”, s.347-348

³⁸ Meyer ve Rowan, **a.g.e.**, s.352

³⁹ Özen, “Yeni Kurumsal Kuram”, s.268-269

⁴⁰ Özen, **a.g.e.**, s.244

unsurların bu tanım içinde yer aldığı görülür. Bu bağlamda “ekonomik düzen, hukuki düzen, siyasi düzen, inançlar ve aile gibi kurumlar ayrı ayrı ya da birbiriyle etkileşim içinde çeşitli kurumları” oluşturur; bu kurumlar ise “kurumsal çevre” diye tanımlanan alanı meydana getirir.⁴¹ Kurumların çeşitlilikten eşbiçimliliğe doğru nasıl evrildiğini açıklama görevi üstlenen kurumsal çevre kavramı, aynı zamanda “örgütsel olguların sadece ekonomik değil temelde sosyolojik bir olgu olduğunu, örgütlerin davranışlarında kurumsal çevrenin nasıl biçimlendirici rol oynadığını ve örgütsel yaşamda meşruiyet kavramının önemini anlamamızı sağlamaktadır.”⁴²

Yeni kurumsalcılığın ön plana çıkardığı kurumsal çevrede geçerli değerlere uyum sağlama becerisi, örgüt liderlikleri için meşruiyet arayışını ön plana çıkarmıştır. Hedef kitle ve iç paydaşlar tarafından destek bulma arayışı ile kurumsal çevredeki hakim değer, norm ve yaklaşımlarına benzeme eğilimi, “kurumsal eşbiçimlilik (izomorfizm)” olarak tanımlanmaktadır.⁴³ Eşbiçimlilik ile meşruiyet arayışı arasında doğrusal bir ilişki olduğunu belirten Yeni Kurumsalcı yaklaşıma göre, “aynı kurumsal çevrede faaliyet gösteren örgütler, meşruiyetlerini sağlayarak varlıklarını sürdürmek için örgütsel yapıları açısından büyük oranda benzeşmektedirler.”⁴⁴ Aynı çevresel koşullar içerisinde bulunan örgütlerin ortak bir yapıya yönelme eğilimini ifade eden kurumsal eşbiçimlilik (izomorfizm) sürecinde uyumlanma arayışı “üç farklı sosyal sürece bağlı olarak ortaya çıkabilir. Bunlar; i-zorlayıcı (coercive), ii-normatif (normative) ve iii-taklitçi (mimetic) izomorfizmdir.”⁴⁵

Örgütlerin içinde yer aldıkları kurumsal çevredeki toplumsal beklentiler, bu alandaki meslek örgütleri, düzenleyici fonksiyonlarıyla devlet organlarının ürettiği baskılardan kaynaklanan uyumlanma arayışı zorlayıcı eşbiçimlilik kavramıyla ifade edilmektedir.⁴⁶ Bu baskı unsurları, “örgütleri çevresel uygulamaları benimsemeye

⁴¹ Öztürk v.d., “Belirsizliklerin Örgütlere Etkisi”, s.40

⁴² Sargut-Özen, **Örgüt Kuramları**, s.27-28

⁴³ Meyer ve Rowan, **a.g.e.**, s.341; Gürlek, **a.g.e.**, s.395

⁴⁴ Öztürk v.d., **a.g.e.**, s.44

⁴⁵ Richard L.Daft, **Örgüt Kuramları ve Tasarımını Anlamak**, Çev.Ö.N.Timurcanday Özmen, Ankara, Nobel Kitap, 2015, s.165; Özen, “Yeni Kurumsal Kuram”, s.241; Keskin v.d., **Örgüt Teorisi**, s.317; Gürlek, **a.g.e.**, s.396

⁴⁶ Daft, **a.g.e.**, s.167; Öztürk v.d., **a.g.e.**, s.44

yönlendiren önemli bir faktör”⁴⁷ olarak karşımıza çıkabileceği gibi, “devlet kaynaklı yasal zorunluluklar veya bağımlı olunan örgüt ya da içinde bulunulan toplum kaynaklı meşruiyet kazanma kaygısıyla oluşan”⁴⁸ benzeşme zorunluluğu gibi farklı unsurlara bağlı olarak da söz konusu olabilecektir. Zorlayıcı eşbiçimlilik süreçleri, ilan edilmiş yükümlülükler, yaptırımlar, formel kurallar şeklinde olabileceği gibi kabul görmüş ama yazılı olmayan ancak kuvvetli bir şekilde kabul görmüş kurallar silsileleri olarak gündeme gelebilir. Uzun ve Şahin, kurumsal değişim süreçlerinde devletin temel aktör olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret ederek, kurumsal çevreye hakim olan siyasal yapının özelliklerine bağlı olarak devletin değişik seviyelerde kurumsal süreçleri ve kurumsal değişimi etkilediğini belirtmişlerdir.⁴⁹

Eşbiçimliliğin ikinci türü normatif eşbiçimlilik (izomorfizm), örgütler arasında geçerli olan profesyonel ilişkilerin benimsenmesi arayışına karşılık gelmektedir. Kurumsal çevrede yerleşmiş toplumsal ve etik değerlere uyum sağlayarak elde edilecek meşruiyet arayışında gündeme gelecektir.⁵⁰ Üçüncü form olarak taklitçi eşbiçimlilik ise, meşruiyet geliştirme yetkinliği gelişmiş ve kurumsallaşma düzeyiyle çevresindeki aktörleri etkileme becerisi gelişmiş örgütlerin örnek alınması sürecidir. Bu bağlamda, teknik ve teknolojik alt yapısı zayıf ve hedeflerini henüz netleştirememiş örgütlerin, mesafe kat etmek için başarılı örgütlere benzeme eğilimi gösterdiği durumlarda söz konusu olmaktadır.⁵¹

Örgütlerin kurumsal çevreyle girdikleri etkileşim sürecin üç temel şekli olarak zorlayıcı, normatif ve taklitçi eşbiçimlilik kalıpları, örgütler ile kurumsal çevrenin etkileşiminin yönü ve yoğunluğuna bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda, örgütler arasındaki bağımlılık ilişkisi, örgütlerdeki belirsizlik durumu, örgütlerin yöneticilerinin meslek örgütlerinde yer almasının yaygınlaşması ve meslek

⁴⁷ Gürlek, a.g.e., s.396

⁴⁸ Öztürk v.d., a.g.e., s.45

⁴⁹ Abdullah Uzun, Kader Tan Şahin, “Kurumsal Değişimde Toplumsal Hareketlerin Rolü: Toplumsal Politik Bağlam Çerçevesinde Bir Analiz”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Güz 2013 S:6, s.81-83

⁵⁰ Gürlek, a.g.e., s.397; Meyer ve Rowan, a.g.e., s.352

⁵¹ Emily Barman, Heather MacIndoe, “Institutional Pressures and Organizational Capacity: The Case of Outcome Measurement” **Sociological Forum**, Vol.27, No.1, March 2012, s.79-80; Keskin v.d., **Örgüt Teorisi**, s.318; Gürlek, a.g.e., s.397

düzenleyici kuruluşlar üzerinden devletin örgütsel alandaki varlığının genişlemesi, kurumlar arasındaki eşbiçimlilik seviyesini artıracak unsurlardır.⁵²

Yeni Kurumsal yaklaşımın örgütsel araştırma alanına yaptığı diğer bir katkı, örgütlerin ortaya çıkması ve sürekliliğini sağlayan hayatta kalma koşullarını açıklarken “meşruiyet” kavramını kullanmasıdır. Meşruiyet, “*örgütün eylemlerinin çevrenin normlar sistemi içerisinde arzu edilen şekilde, doğru ve uygun olduğuna ilişkin genel algılar olarak tanımlanmaktadır.*”⁵³ Örgütlerin çevreden gelen baskıları yönetebilmesi ve sosyal normlara, kabul görmüş etkinlik ve verimlilik yaklaşımlarına uyum sağlaması meşruiyet kaynağı olacaktır. Böylece örgütlerin hayatta kalma imkan ve yetkinlikleri artacaktır.⁵⁴ Önemli bir detaya işaret eden Sargut, örgütlerin içinde yer aldığı sosyal, siyasal, ekonomik değer sistemine kurumu uyumlandırarak meşruiyet üretme sorumluluğunun örgüt liderliğine ait olduğunu belirtmektedir. Bu kapsamda “*örgütsel alanda yerleşik kurumları benimseyerek örgütlerin meşruiyetlerini pekiştirerek hayatta kalma şanslarını*” artırma görevi örgüt liderliğine aittir.⁵⁵ Kurumsal değişim parametreleri izah edilirken bu unsur, örgütün meşruiyetinin üretilmesi ve beklentilerin karşılanma yetkinliği bakımından karşımıza çıkacaktır.

1.1.3. Yeni Kurumsal Teorinin Kurumsal Değişim Yaklaşımı

Kurumsal bir çevre içerisinde yer alan örgütlerde hangi parametrelere bağlı olarak değişimin gerçekleştiğini anlamak; örgütün paydaşları ile liderliğinin yönelimlerini, eylemlerini veya temel yaklaşımlarının neden ve nasıl değiştirdiklerini açıklamak için yapılan çalışmaların sayısında 90’lardan itibaren ciddi bir artış olmuştur. Özellikle Yeni Kurumsal teori içerisinde “*kurumsal değişim*” sorununa yönelik yeni açıklamalar geliştirilmiştir. İlk dönemlerinde bu yaklaşımın zayıf noktası olarak kabul edilen “*kurumsal değişim ve kurumsal çeşitlilik*” alanı, daha sonra yapılan yeni araştırmalarla birlikte geliştirilmeye çalışılmıştır.⁵⁶

⁵² Özen, “Yeni Kurumsal Kuram”, s.265-266

⁵³ Daft, **Örgüt Kuramları ve Tasarımını Anlamak**, s.164

⁵⁴ Öztürk v.d., **a.g.e.**, s.39

⁵⁵ Sargut-Özen, **Örgüt Kuramları**, s.29

⁵⁶ “Kurumsal değişim ve çeşitlilik sorunu, Academy of Management Journal dergisinin 2002 yılı ilk sayısının konusu olmuştur. Bu özel sayı, (1) kurumsal değişimin kaynakları, (2) örgütlerin kurumsal

Örgütleri kurumsal çevre içerisinde değerlendiren Yeni Kurumsalcı yaklaşım, özellikle kurumsal değişimin nedenleri ve değişim beklentilerinin nasıl karşılandığına dair açıklamalar getirmektedir.⁵⁷ Kavramsal olarak “*planlı ya da plansız bir biçimde bir sistemin bir süreç veya ortamın belli bir durumdan başka bir duruma geçilmesi*” olarak tanımlanan değişim olgusunun örgütsel alandaki karşılığı, “*örgütlerin yapı olarak bulundukları çevreye uyarlanmaları*” olarak tanımlanmaktadır.⁵⁸

Yapılan çalışmalarda değişim olarak tanımlanan süreçlerin hangi unsurlara bağlı olarak geliştiği yaygın olarak incelenmiştir. Tutar, değişimin temel unsurları arasında “*örgütsel verimlilik*” arayışını ön plana çıkarmıştır.⁵⁹ Sabuncuoğlu ve Tüz yaptıkları çalışmada örgütleri değişime zorlayan etkenleri “*dış güçler*” ve “*iç güçler*” şeklinde ikiye ayırmış ve bu ayrım altında şu başlıkları sıralamıştır: Dış Güçler; 1-yasal koşullar, 2-demografik ilişkiler ile sosyal ve kültürel alandaki sorunların tamamının genel ifadesi olarak toplumsal koşullar, 3-ekonomik koşullar, 4-doğal koşullar, 5-aktörlere ve süreçlere etkisi bakımından teknolojik koşullardan oluşmaktadır. İç Güçler ise; 1-etkin olmayan karar alma ve uygulama süreçleri, aşırı merkezi yönetim yaklaşımı, iletişimsizlik ve koordinasyonsuzluk, hedeflerin belirsizliği ve çatışma gibi örgütsel eksiklikler, 2-üst yöneticilerin değişmesi ve bunun sonucunda gündeme gelen tutum ve davranış değişimine uyum sağlanamaması, 3-“*yetki, görev ve sorumluluk, karar verme ve denetim alanı konularında çatışma çıkarma*” ihtimali yüksek olan örgütün hızlı bir şekilde büyümesi, 4-örgütün işlevsel yeteneklerinde yaşanan gerileme ve 5-örgüt birleşmeleri şeklinde sıralanabilir.⁶⁰

Greenwood ile Hinings birlikte yaptıkları çalışmada klasik yaklaşımda dile getirilen çıkar çatışması kavramı ile yeni yaklaşımın kurumsal çevrede yerleşik toplumsal değerlere ve etik kurallara uyum sağlama arayışını bir arada sentezleyerek kurumsal

değişime tepkileri ve değişimi meşrulaştırma çabaları ve (3) çözülme ve yeni formların doğması konularına odaklanan görgül çalışmaları içermektedir.” Aktaran Özen, “Yeni Kurumsal Kuram”, s.312

⁵⁷ Özen, **a.g.e.**, s.312

⁵⁸ Zeyyat Sabuncuoğlu, Melek Tüz, **Örgütsel Psikoloji**, Bursa, Furkan Ofset, 4.bs., 2003, s.259; Yıldırım, “Örgütsel Değişimin Yönetilmesi”, s.91-92

⁵⁹ Hasan Tutar, **Örgüt Teorileri ve Çağdaş Yaklaşımlar Açısından Örgütsel Davranış**, Sakarya, Detay Yayıncılık, 2016, s.110

⁶⁰ Sabuncuoğlu-Tüz, **a.g.e.**, s.266-269

değişim olgusunu izah etmişlerdir.⁶¹ Bu kapsamda, “*kurumsal bağlam ile kurumlar arasındaki dinamikleri*” bir arada yorumlayarak değişim sürecini açıklamışlardır. Bu açıklamada, 1-örgütlerin değişim sürecinin içerisinde bulunan kurumsal çevrenin özellikleri, 2-bu çevrede genel kabul görmüş değerler sisteminin ve aktörlerin (devlet organları ya da düzenleyici kurumların) ürettiği baskılar, 3-kurum içerisindeki aktörlerin kendi aralarında yaşadığı beklenti tatminsizliği, 4-örgütün kendi doğal seyrinde başka örgütlerle mukayese edilmesine bağlı ya da kendiliğinden “*reformcu*” bir değişim arayışının gerçekleşmesi kurumsal değişimin unsurları olarak sıralanmıştır.⁶²

Greenwood ve Hinings aynı zamanda değişim yöneliminin şiddeti bakımından bir ayrıma gitmişler; kurumsal değişimin “*devrimci ya da evrimci*” özellikler taşıyabileceğini belirtmişlerdir. Özellikle köklü bir değişim sürecinin yaşanmasının bazı öncüllere bağlı olduğu kayıt altına alınmış ve bu sürecin alt yapısının oluşabilmesi için; 1-mevcut kurumsal yapı içerisinde paydaşların tatminsizliğin rastgele bir yönelimden ziyade bilinçli bir talep olduğu, 2-bu tatminsizliğin kurumsal çevrede yer alan “*rekabetçi ve reformcu değer yönelimleri*” tarafından eyleme geçilmesini sağlayacak kadar desteklenmesi, 3-son olarak tüm bu sürecin yürütülmesi için yeterli güç birikimine ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Burada net bir şekilde görüleceği üzere kurumsal değişimin kaynağı, dışsal faktör olarak kurumsal çevrenin taşıdığı özellikler ile içsel faktör olarak örgüt içi aktörlerin özellikleri bir arada açıklanmıştır.

Greenwood ile Hinings’in değişimin nedenlerine ilişkin yaptıkları açıklamalarda tetikleyici faktör olarak dışsal şokların (faktörlerin) çok fazla ön planda tutulmasını eleştiren Clemens ve Cook, kurumsal değişimin gerçekleşmesi için özellikle üç unsurun bir arada olması gerektiğini belirtmişlerdir: 1-Kurumsal çevredeki aktörlerin örgütü etkileme gücü, 2-kurumların çeşitliliği ve 3-kurumların sahip olduğu içsel çelişkilerin varlığı. Bu açıklama zemininde kurumsal etki seviyesinin az, kurumsal çeşitlilik ile kurum içi çelişkilerin yüksel olduğu durumlarda değişimin gerçekleşme

⁶¹ Greenwood-Hinings, “Understanding Radical Organizational”, s.1022; Özen, “Yeni Kurumsal Kuram”, s.302-303

⁶² Özen, **a.g.e.**, s.302-303; Greenwood-Hinings, **a.g.e.**, s.1025

ihtimali daha olası görülmektedir.⁶³ Leblebici ve arkadaşları tarafından yapılan “*Institutional Change and the Transformation of Interorganizational Fields*” isimli çalışmada, kurumsal alandaki eylemlere ya da uygulamalara yönelik meydana gelecek değişimlere odaklanılmış ve kurumsal eylem ya da uygulamaların değişiminin siyasal ve ekonomik krizler ve “*örgütler arası bir alanda egemen oyunculara bağlayarak*” açıklamak yerine örgüt içi dinamiklerin değişime neden olabileceği belirtmişlerdir.⁶⁴

Özen, kurumsal değişimi açıklayan en kapsayıcı kuramsal çerçevenin Seo ve Creed tarafından dile getirildiği belirtir. Bu kapsayıcılığın, değişim olgusunun başlangıç, gelişim ve sonuçlanma aşamalarını kapsayacak şekilde bütüncül bir süreç içerisinde, kurumsal iç çelişkilerin değişime nasıl etki ettiğini diyalektik yaklaşımdan yararlanarak analiz edilmesinden kaynaklandığını ifade eder.⁶⁵ Kendilerine atıf yapılan Seo ve Creed kurumsal çelişkilerin değişim sürecine yönelik etkisini izah ederken, uzun vadede kurumsallaşmanın bir yan etkisi olarak gündeme gelebilecek dört çelişkiden söz ederler: “*i-meşruiyetin işlevsel verimsizliği aşındırması, ii-uyumlanmanın uyumlanma yeteneğini aşındırması, iii-kurumlar arası uyumsuzluklar yaratan kurum içi uyumluluk ve iv-farklı çıkarların çatışmasına neden olan izomorfizm (eşbiçimlilik)*”.⁶⁶ Seo ve Creed, tanımladıkları bu dört çelişki türünün bir arada ve mutlaka ortaya çıkması gerekmediğini, kurumsallaşma sürecinde sosyal ilişkiler ile eylemlerin uzun dönemde bunların birine ya da birkaçına sebep olabileceğini ve bu çelişkilerin “*kurumsal değişimi yönlendiren, mümkün kılan ve kısıtlayan itici güçler*” olarak karşımıza çıkacağını ileri sürmektedirler.⁶⁷

Bu yaklaşıma göre kurumsal değişim süreci kendiliğinden oluşan bir durumdan ziyade, ardı sıra bazı eylem ve gelişmelerin olmasına bağlıdır. Bu çerçevede kurumsal düzenlemeleri oluşturan aktörler ile bunlara muhatap olan ve bunlardan etkilenen aktörlerin ihtiyaçları, beklentileri ve çıkarları arasında bir uyumsuzluğun gündeme

⁶³ Özen, **a.g.e.**, s.303-304

⁶⁴ H.Leblebici, v.d., “Institutional Change and the Transformation of Interorganizational Fields: An Organizational History of the U.S. Radio Broadcasting Industry”, **Administrative Science Quarterly**, Vol.36, No.3, Sep., 1991, s.335

⁶⁵ Özen, **a.g.e.**, s.304

⁶⁶ M.G.Seo, W.E.D.Creed, “Institutional Contradictions, Praxis, and Institutional Change: A Dialectical Perspective”, **The Academy of Management Review**, Vol.27, No.2, Apr., 2002, s.226

⁶⁷ Seo-Creed, **a.g.e.**, s.226

gelmesi gerekmektedir. Mevcut düzenlemeler tarafından beklentileri ya da çıkarları karşılanmayan ve görüşleri dikkate alınmayan memnuniyetsiz kitlenin kurumsal değişim aktörü olarak ortaya çıkması; bu değişim taleplerinin bir değişim bilincine dönüşerek alternatif arayışının açıklanması, akabinde kurumsal aktörlerin değişim yönünde ortak ve aktif bir eylemlilik içerisine girilmesi gerekecektir.⁶⁸ Özen, bu modelin neden önemli olduğunu izah derken “*kapsamlı olması dışında, kurumsal değişimin kaynağını bir ya da birkaç etmene indirgemeyen, yapı-eylem arasındaki etkileşimi dikkate alan ve değişimin tüm aşamalarına (doğuşu, süreci ve sonuçları) odaklanan bir çerçeve olması*”yla diğer yaklaşımlardan ayrıştığını ifade etmektedir.⁶⁹

Bu teorik yaklaşım içerisinde kurumsal değişimi izah eden diğer bir model, Greenwood, Suddaby ve Hinings tarafından yapılan “*Theorizing Change: The Role of Professional Associations in the Transformation of Institutionalized Fields*”⁷⁰ isimli çalışmada dile getirilmiştir. Bu çalışmada önerilen modelde, kurumsal değişim sürecinin dışarıdan gelen değişim unsurlarınca tetiklenmesi, buna karşın mevcut yapının nasıl bir çözülme sürecine tabi olduğu ve devamında merkezdeki kurumsal aktörler tarafından yeni oluşan formun nasıl meşrulaştırıldığını izah ederken birbirini izleyen altı aşamadan bahsedilir. Sırasıyla bu aşamalar, 1-Sosyal, teknolojik ve yasal sarsıntılar (precipitating jolts), 2-Mevcut kurumsal yapının çözülmesi ve yeni kurumsal aktörlerin ortaya çıkması, (deinstitutionalization) 3-Çözülen yapı karşısında yeni kurumsallaşma eğilimlerinin ortaya çıkması (pre-institutionalization), 4-Eski yapının çözülmesinin kabullenilmesi ve gündeme gelen yeni kurumsal çerçevenin kabullenilmesi ve meşruiyetinin kavramsallaştırılması (theorization), 5-Yeni kurumsal yapının yaygınlaşması (diffusion) ve 6-Yeni yapının kurumsallaşması ve bilişsel meşruiyet ile modaya dönüşmesi (reinstitutionalization) aşamalarıdır.⁷¹

Kurumsal bir çevrede yer alan bir örgütlerde hangi şartlar altında aktörlerin değişim sürecini başlattığı sorusuna farklı bir yaklaşım da C.Oliver tarafından yapılan “*The*

⁶⁸ Seo-Creed, **a.g.e.**, s.232

⁶⁹ Özen, “Yeni Kurumsal Kuram”, s.305

⁷⁰ R.Greenwood, R.Suddaby and C.R.Hinings, “Theorizing Change: The Role of Professional Associations in the Transformation of Institutionalized Fields”, **The Academy of Management Journal**, Vol.45, No.1, Feb., 2002, s.60

⁷¹ Greenwood, Suddaby, Hinings, **a.g.e.**, s.60; Özen, **a.g.e.**, s.305-306

Antecedents of Deinstitutionalizations” isimli çalışmayla ortaya konmuştur. Oliver, değişim sürecini “çözülme (*deinstitutionalizations*)” kavramıyla izah eder ve bir kurum ya da uygulamanın meşruiyetini kaybetmesi ya da etkisini yitirmesi olarak tanımlar. Kurumsal çevreden örgüte gelen ya da örgütün kendi içerisinde oluşabilecek politik, işlevsel ve sosyal baskılar karşısında ortaya çıkacak çözülmenin farklı yansımalarıyla karşılaşmak mümkündür. Bu çerçevede, “*örgütte farklı grupların çıkar çatışmaları, yenilik konusunda dışsal baskıların artması ve dışsal bağımlılıkların değişmesi, verimlilik ve etkililik kıstaslarının değişmesi, kaynaklar için rekabetin artması, sosyal bölünmenin artması ve kurumsal kuralların ve değerlerin değişmesi gibi*” faktörler örgütlerin ya da örgüt uygulamalarının meşruiyetini aşındırmaktadır. Özen’in tespitiyle, Oliver tarafından ortaya konulan bu modelin çözülme olarak tanımlanan değişim sürecinin unsurlarını anlamamıza yardımcı olmakla birlikte kurumsal değişimin “*nasıl olduğunu açıklamamaktadır.*”⁷²

1.1.3.1. Kurumsal Değişimin Unsurları

Örgütün hangi süreçlere bağlı olarak değişim olgusuyla karşılaştığını açıklayan kurumsalcı yaklaşımlardaki ortak nokta, iç ve dış kaynaklı etmenlerin değişim üzerindeki farklı yoğunlukta ve yönlerde etkili olacağıdır.⁷³ Bu kapsamda özetle; örgütün içinde yer aldığı kurumsal çevreye uyum sağlama eğiliminde olduğu, bu uyumlanma sürecinin içerden gelen değişim taleplerine bağlı olabileceği gibi dışardan gelen baskılardan kaynaklı da olacağı, örgüt içindeki beklentilerdeki değişimin iç çelişkiler olarak ortaya çıkabileceği gibi farklı bir çok unsurun değişim sürecinde etkili olacağı görülmektedir. Bunlar içerisinde çevreden örgüte yönelen değişim beklentilerinin karşılanması örgütün kabullenilmesini sağlayacak ve kurumsal çevredeki hakim değerler ile kurallara uyumlanan örgütün lehine, *meşruiyet* kazanımı olarak tanımlanacaktır.

⁷² Özen, **a.g.e.**, s.301-302

⁷³ Kurumsal değişim sürecinde yoğunlaşan unsurlara yönelik getirilen farklı açıklamalar için Bkz. Greenwood-Hinings, “Understanding Radical Organizational”, s.1022; Özen, **a.g.e.**, s.302-306; Leblebici v.d., **a.g.e.**, s.335; Seo-Creed, **a.g.e.**, s.226; Greenwood-Suddaby-Hinings, “Theorizing Change”, s.60

Kurumsal çevreyle uyumlanma arayışı, örgütler arasındaki farklılıkların törpülendiği ve çeşitlilikten uzaklaşılarak örgütlerin birbirine benzeme eğilimine yöneldiği genel bir dönüşüm sürecine denk gelmektedir. Kurumsal eşbiçimlilik olarak tanımlanan bu durum, örgütün hedef kitlesi ile iç paydaşları karşısında kabul görme arayışına bağlı olarak mevcut örgütlenme yaklaşımlarına, norm ve değerler sistemini benimseme ve yeni beklentilere uyum sağlama arayışını ifade eder.⁷⁴ Eşbiçimlilik süreci ile örgütün meşruiyet arayışı arasında doğrusal bir ilişki söz konusudur.⁷⁵

Kurumsal değişimi başlatan ilk nedeni açık bir şekilde tespit etmek mümkün değildir. Genellikle planlı eylemler tarafından kontrol edilebilir olmaktan uzak olan bu süreç, örgüt dışı koşullardan kaynaklı da gündeme gelebilecektir. “*Çoğunlukla kurumlar, nispeten yaygın kontrol mekanizmalarına duyarlı, nispeten sıradan bir dizi prosedür yoluyla*” gelişerek bir değişim sürecine tabi olurlar. Uyumlanma sürecinde en makul davranış ya da yapısal unsurun ne olduğu, genellikle bir deneyim kazanma sürecine bağlı olarak zamanla oluşan görüş ve düşünceler tarafından şekillendirilir.⁷⁶ Örgütlerin içinde yer aldığı sosyal, siyasal, ekonomik ve değerler sistemine uyumlanması olarak ortaya çıkacak değişim süreci, Yeni Kurumsalcılık tarafından örgütlerin kurumsal çevreyle girdikleri etkileşim seviyesi ve bunun yaygınlığıyla ilişkili açıklamaktadır.

Kurumsal değişimin ilk nedeni hakkında net bir analiz yapılamasa da, bazı kurumsalcı yaklaşımların değişim sürecinin ana faktörlerine ilişkin yaptıkları açıklamalar söz konusudur. Bu bağlamda tarihsel kurumsalcılık kurumsal değişimi, tarihsel süreç içerisinde kurumların karşılaştıkları *kritik kavşaklarda* yaşanan sarsıcı gelişmelere bağlı olarak *patika bağımlılığı* yaklaşımıyla açıklamaktadır. Söylemsel kurumsalcılık ise değişim sürecini daha evrimsel olarak izah ederek, siyasal aktörlerin fikir ve söylemlerini şekillendiren unsurların değişimiyle ilişkili olarak gündeme geldiğini belirtir.⁷⁷ Sosyolojik perspektif ise değişimi, kurumların içinde faaliyet gösterdikleri

⁷⁴ Gürlek, a.g.e., s.395

⁷⁵ Öztürk v.d., a.g.e., s.44

⁷⁶ March ve Olsen, **Rediscovering Institutions**, s.170

⁷⁷ Elizabeth Sanders, “Historical Institutionalism”, **The Oxford Handbook of Political Institutions**, Ed. by. R.A.W. Rhodes, Sarah A. Binder, Bert A. Rockman, Oxford, New York, Oxford University Press, 2006, s.316-322; B. Guy Peters, “Institutional Theory: Problems and Prospects”, **Institute for Advanced Studies (IHS)**, Ed. Peter Biegelbauer, Political Science Series 69, July 2000, (Çevrimçi) https://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_69.pdf, 26 Kasım 2021, s.69

kurumsal çevrenin dönüşümüne uyum sağlamak üzere verilen bir tepki olarak açıklamaktadır.⁷⁸

Kurumsal değişimi işlevsel bir yaklaşım üzerinden analiz eden yaklaşıma göre dışsal bir şok bu sürecin tetikleyicisidir. Bu yaklaşıma göre, mevcut sisteme baskı uygulayan, böylece kurumların işlevlerini yerine getirmesini zorlaştıran ya da tamamen engelleyen, farklılaşan beklentilere koşut olarak dönüşen çevresel ortama uyum sağlanmasını zorunlu kılan *dışsal şoklar*, kurumsal değişim sürecinin temel dinamiğidir.⁷⁹ Örgütlerin karşılaştıkları değişimin kaynaklarına dair teorinin yaptığı farklı açıklamalarda ön plana çıkan ve kurumsal değişim sürecinde etkili olan unsurları özetle şu şekilde sıralayabiliriz;

1- Kurumsal çevreden örgüte yönelecek ya da örgütün içinde oluşacak politik, işlevsel ve sosyal baskılara bağlı olarak yaşanacak değişim talepleri ile bunların karşılanmaması halinde söz konusu olacak kurumsal çözülme ve meşruiyet kaybı, kurumsal değişim süreçlerini tetikleyecektir. Kurumsal çevreden örgüte yönelen değişim taleplerine uyumlanamama ya da örgütün kendi içinde oluşan değişim talepleri ile beklentilerin uzun süre karşılanmaması örgüt özelinde ciddi bir baskı kaynağı olacaktır. Bu baskıyı yönetmek üzere örgüt liderliğinden, oluşan yeni beklentilere ve değişim taleplerine uyum sağlayacak yeni hedeflerin belirlenmesi ve bu baskıları yönetecek politikaların üretilmesi beklenenecektir. Bu beklentileri karşılayacak adımların atılmaması halinde gündeme gelecek kurumsal çözülme örgüt için bir meşruiyet krizine dönüşecektir. Burada söz konusu olan meşruiyet, kurumsal çevreyle uyumlu hareket edilmesi ve örgütün fonksiyonlarının icrasını mümkün kılacak güncellemelerin örgüt liderliği tarafından hayata geçirilmesiyle kurumsal çevrede kabul görmesidir.⁸⁰ Meşruiyet krizi, belirlenen amaçlar ile politikalar bakımından örgütün mevcut yapısıyla varlığını sürdürmesinin riskli bir hale geldiğini ifade etmektedir.⁸¹

⁷⁸ Peters, **a.g.e.**, s121

⁷⁹ James Mahoney, "Path Dependence in Historical Sociology", **Theory and Society**, C.29, No:4, Ağustos 2000, s.521; Peters, **a.g.e.**, s.108

⁸⁰ Daft, **Örgüt Kuramları ve Tasarımını Anlamak**, s.164; Gürlek, **a.g.e.**, s.397; Öztürk v.d., **a.g.e.**, s.39

⁸¹ Öztürk v.d., **a.g.e.**, s.44

2- Kurumsal çevrede yer alan aktörlerden örgüte yönelen değişim baskılarının yanında devlet organları ya da düzenleyici rolleri olan kuruluşların ürettiği baskıların sonucunda kurumsal değişim gündeme gelebilecektir. Kurumsal çevrede düzenleyici rollere sahip devlet kurumlarından mevcut normlara uyum sağlamaya yönelik örgüte yönelen değişim baskısı dış zorlayıcı faktörler olarak örgütlerin değişim süreçlerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu değişim beklentilerinin karşılanmaması ya da bunlara uyumlu bir süreç yönetiminin gerçekleştirilmemesi, küçük bir değişim baskısından örgütün varlığına yönelecek bir tehdide kadar geniş bir alanda etki meydana getirebilecektir. Örgütün varlık sorununa dönüşme potansiyeli taşıyan bu durum, yukarda ifade edilen meşruiyet krizine benzer bir çözülmeyi beraberinde getirecektir.⁸²

3- Örgüt içi aktörler ile örgütün uygulamalarından etkilenen dış paydaşların (sosyal, ekonomik ya da aynı alanda yer alan diğer örgütlerden oluşan aktörlerin) ihtiyaçları, beklentileri ve çıkarları arasındaki çatışma durumu kurumsal değişimi gündeme getirebilecektir. Örgüt yönetiminin öncelikleri ile örgütün iç paylaşımları (siyasi parti için teşkilat mensupları) ile örgütün hizmetlerinden, ürettiği çıktılardan etkilenen örgüt destekçilerinin beklenti ve taleplerinin farklılaşması; buna bağlı olarak oluşan hoşnutsuzluk, tatminsizlik ve geleceğe yönelik çıkar ayrışmaları örgütün iç bütünlüğünü zedeleyecek ve bir çözülme sürecini başlatacaktır. Seo-Creed'e göre beklentileri karşılanmayan ve fikirleri dikkate alınmayan potansiyel memnuniyetsiz kitlenin kurumsal değişim aktörü olarak ortaya çıkması; bu değişim taleplerinin bir değişim bilincine dönüşerek alternatif arayışının oluşması ve akabinde bu aktörlerin harekete geçerek değişim yönünde ortak ve aktif bir eylemlilik içerisine girmesi bu sürecin temel unsurlarıdır.⁸³

4-Kurumsal değişimi etkileyen unsur arasında, sosyal, siyasal ve ekonomik yapıların değişmesinin yanında teknolojik gelişmelere uyum sağlayamama gibi dışardan gelen zorlayıcı etkenler değişim sürecini etkileyecektir.⁸⁴ Örgütler iç dinamiklerinden kaynaklanan değişim taleplerinin yanında, çevresinde hakim olan siyasal, sosyal ve

⁸² Uzun-Şahin, "Kurumsal Değişimde", s.81-83; Greenwood-Hinings, "Understanding Radical Organizational", s.1025; Özen, "Yeni Kurumsal Kuram", s.265-266; Daft, **a.g.e.**, s.167; Öztürk v.d., **a.g.e.**, s.44-45; Gürlek, **a.g.e.**, s.396

⁸³ Seo-Creed, **a.g.e.**, s.232; Özen, **a.g.e.**, s.305; Sargut- Özen, **Örgüt Kuramları**, s.29

⁸⁴ Barman-MacIndoe, **a.g.e.**, s.79-80; Keskin v.d., **Örgüt Teorisi**, s.318; Gürlek, **a.g.e.**, s.397

ekonomik yapıların yanında teknolojik gelişmelere uyum sağlaması yönünde bir değişim beklentisiyle karşılaşacaktır. Bu beklentilerin uzun süre karşılanmaması ya da bir süreç yönetimiyle hafifletilmemesi bir çözülme sürecini tetikleyecektir.⁸⁵

5- Aşırı merkeziyetçi yönetim, etkin olmayan karar süreçleri ve kurumsal hedeflerin belirsizliği gibi liderlik zafiyeti olarak tanımlanabilecek faktörler de örgütlerde değişimin yaşanmasına neden olacaktır. Örgütlerin ilan ettikleri hedefleri belirli bir takvimde gerçekleştirmeleri beklenmektedir. Bu hususta ilerleme kaydedilemediğinde örgütün iç paydaşlarından liderliğe yönelen süreç geliştirici görüş, öneri ve değişim talepleri söz konusu olacaktır. Gerek hedeflere ulaşamaması gerekse paylaşılan görüşlerin dikkate alınmaması, önce memnuniyetsizlik üretecek ardından iç paydaşlarının hedeflere olan inancının sarsıldığı ve örgüt liderliğini sorguladığı bir çözülme sürecini ortaya çıkaracaktır.⁸⁶

6- Örgüt içi gruplar arasındaki çıkar çatışması, yenilik yapılması yönündeki dışarıdan gelen baskıların yoğunlaşması, örgüt içi gruplaşmanın artması ve kurumsal kurallar ile değerlerin değişmesine uyum sağlama arayışı da değişim süreçleri etkileyecektir. Örgüt içi ve dışı kaynaklı gündeme gelen zorlayıcı değişim baskıları karşısında nasıl bir yöntemle hareket edilmesi gerektiğine dair farklı görüşler söz konusu olacaktır. Bu durumda örgütün hangi yönde refleks vermesi gerektiği hususunda dışardan gelen baskıları dikkate almak isteyen grup ile mevcut liderliğin yönelimlerini doğru bulan grup arasında, “gruplar arası çıkar çatışması” olarak tanımlanan ayrışma söz konusu olacaktır. Örgütün değişim talepleri ile kendisine yönelen beklentileri nasıl yönetmesi gerektiğine dair önceleri sadece güncel kararların sorgulanması şeklinde başlayan bu ayrışma, zamanla örgüt içi grupların değerler üzerinden birbirini yargıladığı bir çatışmaya evrilecektir. Bu karşılıklı yargılama süreci, örgüt içi çözülme ve kurumsal değişim süreçlerine etki edecektir.⁸⁷

7- Kurum içi aktörlerin kendi aralarında yaşadıkları kariyer beklentilerinin karşılanmaması ve kurum içi paydaş rekabetinin yönetilememesinden kaynaklı olarak

⁸⁵ Greenwood, Suddaby, Hinings, **a.g.e.**, s.60; Özen, **a.g.e.**, s.305-306

⁸⁶ Sargut-Özen, **Örgüt Kuramları**, s.29; Özen, **a.g.e.**, s.302-303; Öztürk v.d., **a.g.e.**, s.44

⁸⁷ Sargut-Özen, **a.g.e.**, s.29; Greenwood, Suddaby, Hinings, **a.g.e.**, s.60; Özen, **a.g.e.**, s.305-306

değişim süreçleri söz konusu olabilecektir. Örgütün faaliyet alanı ile hedeflerine bağlı olarak iç paydaşların kendileri için bekledikleri bir kariyer yolculuğu söz konusudur. Bu doğrultuda örgüt içinde verilecek görevlerde ya da kurumsal çevrede yapılacak görevlendirmelerde iç paydaşların kendilerine öncelik verilmesine yönelik bir beklentisi söz konusu olacaktır. Bu beklentilerin karşılanması ve örgüt yönetiminin bu yöndeki kararlarının örgüt mensupları tarafından kabullenilmesini sağlayacak bir yaklaşımın sergilenmesi beklenecektir. Ancak bazı durumlarda bu beklentilerin karşılanması ve iç paydaşlara yönelik görevlendirmelerde gönüllü rızanın üretilmesi farklı nedenlerle mümkün olmaz ve bu durum kurum içi rekabete dönüşür. Bu rekabet durumu diğer değişim unsurlarıyla birleşerek üreteceği çözülme etkisiyle örgütün değişim ve ayrışma süreçlerine etki edecektir.⁸⁸

8- Değişen tutum ve davranışlara uyum sağlayamama ve örgütün hızlı büyümesinden kaynaklanan gerilimler gibi baskı unsurları değişim sürecinde belirleyici olabilecektir. Örgüt yönetimi, hedefleri ile kurumsal çevrede yaşanan değişim arasında gerekli uyumu sağlayamadığı durumda, ek olarak kendisinden beklenen sonuçlara ulaşamadığında iç paydaşların memnuniyetsizliği artacak ve bu memnuniyetsizlik diğer faktörlerle bir araya gelerek örgüt içi değişim unsuru olarak örgütün çözülme sürecinin hızlanmasına neden olacaktır.⁸⁹

9- Kurumsal çevrede yerleşik toplumsal ve kültürel değerler ile etik kurallara, kabul görmüş normlara uyum sağlama arayışının değişim süreçlerini etkileyecektir. Örgütlerin, diğer dış paydaşlarla birlikte yer aldığı kurumsal çevreye hakim olan değerler sistemi ile kurallara uyum sağlaması, kendisine yönelebilecek baskıları yönetmesi açısından önemlidir. Bu nedenle örgüt liderliğinden, kendisine yönelecek baskıları yönetmek üzere bir uyum politikası geliştirmesi ve mevcut değerler sistemine uygun olarak değişim süreçlerini hayata geçirmesi beklenecektir.⁹⁰

10- Kurumsal verimlilik arayışına bağlı olarak, örgüt kaynaklarının daha verimli kullanılmasını sağlamak ve örgütün belirlediği hedeflere ulaşmak üzere ortaya

⁸⁸ Özen, **a.g.e.**, s.301-303; Sargut-Özen, **a.g.e.**, s.29; Greenwood-Hinings, “Understanding Radical Organizational”, s.1025

⁸⁹ Gürlek, **a.g.e.**, s.395; Sabuncuoğlu-Tüz, **Örgütsel Psikoloji**, s.266-269

⁹⁰ Daft, **Örgüt Kuramları ve Tasarımını Anlamak**, s.164; Sabuncuoğlu-Tüz, **a.g.e.**, s.266-269

koyduğu performansı artırma beklentisi gibi nedenlerle kurumsal değişim söz konusu olabilecektir.⁹¹

Kurumsal değişim unsurların bir arada ve aynı yönde etkili olması beklenmemektedir. Farklı değişim dinamiği birlikte ya da ayrı ayrı değişim süreçlerinde etkili olabilecektir. Süreçlerin yetersiz kaldığı, tarihsel olarak verimsizliliğin söz konusu olduğu ve sistemin istikrar ve dengesinin sarsıldığı durumlarda karşılaşılan kurumsal değişim, planlı ya da sıralanan parametreler kapsamında düzenli gelişen bir süreç değildir. Çoğunlukla niyetlerden, tutumlardan, değerlerden ve tutarlı bir işleyişten uzak gerçekleşmekte ve çevresel baskılara uyum sağlarken yeni hedefler gündeme gelmektedir ve başlangıçtaki amaçtan uzaklaşılan bir süreç olarak yaşanabilecektir.⁹² Genel olarak örgütlerin içinde yer aldığı sosyal, ekonomik ve siyasal değerler sistemine uyumlanması olarak ortaya çıkan değişim sürecinin yanında, Yeni Kurumsalcı yaklaşımın siyasal kurumlar ile kurumsallaşma süreçlerini nasıl açıkladığını analiz etmek yararlı olacaktır.

1.2. YENİ KURUMSALCI YAKLAŞIM IŞIĞINDA TEORİK KAVRAMLARIN ANALİZİ

Toplumsal yaşamın bir fonksiyonu ve siyasetin temel konusu olarak organize insan gruplarının kararlarını nasıl şekillendirdiklerine ilişkin farklı teorik yaklaşımlar söz konusudur. Toplulukların karar süreçlerini etkileyen unsurların neler olduğuna baktığımızda, tarihsel olarak etkileşim içerisinde olan iki teorik yaklaşım dikkat çekmektedir; 1-davranışçı yaklaşım ve 2-kurumsalcı yaklaşım. Kurumsalcı yaklaşıma göre siyasal alanı belirleyen ve buradaki aktörlerin kararlarını etkileyen temel unsur, “süreklilik arz eden, normlar, kurallar ve değerlerden oluşan” kurumlardır. Buna karşın diğer bir teorik yaklaşım olarak “davranışçı okul analizinin merkezine, bireyin siyasete ilişkin davranışlarına yön veren tutum ve algılarını yerleştirir.”⁹³ Davranışçı yaklaşıma göre, rasyonel olan insanın gözlem konusu yapılabilir ve ölçülebilir

⁹¹ Öztürk v.d., a.g.e., s.39

⁹² March ve Olsen, *Rediscovering Institutions*, s.65; Peters, a.g.e., s.34

⁹³ Haluk Alkan, *Kurumsalcı Yaklaşım Işığında Yeni Siyasetin Analizi: Cumhurbaşkanlığı Sistemi*, Liberte Yayınları, Ankara, 2018, s.9

davranışlarına dayalı olarak sosyal ve siyasal olgular açıklanabilecektir. Ancak 20. yüzyılın son çeyreğinde karmaşıklaşan sosyal ve siyasal gelişmeler karşısında bu açıklama yetersiz kalmıştır.⁹⁴ Ekonomik krizler, güven sarsıcı sosyal ve siyasal olaylar karşısında kurumların neden değişen ihtiyaçlara yanıt üretemediği araştırmacılar tarafından sorgulanmaya başlanmıştır. Bu sorgulama sürecinde 1980’den sonra kurumlar üstüne yapılan araştırmalarla birlikte tarihsel kurumsalcı perspektif öne çıkmıştır.⁹⁵ Bu çerçevede siyasal kurumlar, bireysel algılar üzerindeki etkisiyle, aktörlerin kararlarını belirleyeci, düzenleyeci ve değişiklik üretici özerk yapılar olarak önemli bir çalışma alanı olarak ön plana çıkmıştır.⁹⁶

Kurumsal çevrede yaşanan bu değişime vurgu yapan March ve Olsen, kurumların girift ve güçlü yapılarıyla birey üzerindeki etkisini vurgulamışlardır: “*Sosyal, siyasal ve ekonomik kurumlar daha büyük, önemli ölçüde daha karmaşık ve faydalı ve ilk bakışta kollektif yaşam için daha önemli hale gelmişti.*”⁹⁷ Kurumsalcı yaklaşıma göre, sosyal ve siyasal alanda yer alan kurumların ve mevcut kuralların siyasi davranışlar üzerinde bir etkisi vardır. Bu yaklaşım, örgütlerin kurumsallaşan etkileşim süreçleriyle insan topluluklarının hareket tarzlarını ve siyasal kararlarını etkilediğini belirtir.⁹⁸ Kurumsalcılık bağlamında kurumlar, onları meydana getiren aktörlerin veya toplumsal grupların karar ve eylemlerinden etkilenen bağımlı değişken bir özelliğe sahiptir. Bunun yanında kurumlar, sahip oldukları kurallar, standartlar ve yapısal unsurlarla birlikte özerk bir yapıya karşılık gelmektedir. Aktörlerin arasındaki etkileşimi düzenleyen bir denge unsuru olarak kurumlar, “*aktörler arasında bir koordinasyon sağlar, belirsizlikleri azaltır ve aktörlerin etkileşimleri bu sayede daha dengeli gerçekleşir.*”⁹⁹

⁹⁴ March ve Olsen, **Rediscovering Institutions**, s.2-3; Vivien A. Schmidt, “Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Dicourse”, **Annual Review of Political Science**, No:11, 2008, (Çevrimiçi) <https://www.annualreviews.org/doi/epdf/10.1146/annurev.polisci.11.060606.135342>, 26 Kasım 2021, s.313

⁹⁵ Sanders, **a.g.e.**, s. 40-42

⁹⁶ March ve Olsen, **a.g.e.**, s 4

⁹⁷ James G. March ve Johan P. Olsen, “The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life”, **The American Political Science Review**, C.78, No:3, Eylül 1984, s.734

⁹⁸ Alkan, **a.g.e.**, s.11

⁹⁹ Ellen M. Immergut, “The Theoretical Core of the New Institutionalism”, **Politics and Society**, C. 26, No:1, Mart 1988, s.6-7

Kurumsalcı yaklaşım temelde iki noktada davranışçı yaklaşımın varsayımlarını eleştirir. Davranışçılar bireyin tercihleri ile davranışları arasında doğrusal bir eşitlik kurarak yaklaşır; ancak bir kişinin tercihlerinin dışında çok farklı değişkenden etkilenecek davranış sergilemesi mümkündür. Mesela bir karar alıcı beklediği *“sonucun uygulanabilir olmadığına ve bu nedenle ilk tercihleri olmayan, ancak gerçekleştirilebilir olma avantajına sahip olan bir alternatifte oy vermeleri gerektiğine inanabilirler.”*¹⁰⁰ Bu nedenle Kurumsalcı yaklaşım, kişinin siyasal tercihleri ile çıkarlarını anlamak için sadece davranışlarına bakmanın yetersiz olacağını ifade eder. Siyasal davranışlar ile tercih ve çıkarlar arasında bir farklılık olabileceğini tespit ederek *“potansiyel çıkarlar ile siyasal davranışta ifade edilenler arasındaki uyumsuzluğu ortaya çıkarmayı ve analiz etmeyi.”* amaçlar.¹⁰¹

İkinci eleştiri noktası, kolektif siyasal yönelim ve kararların bireylerin tek tek çıkarları ile tercihlerinin toplamına indirgenemeyecek kadar farklı unsurların etkisi altında olduğudur. Bireysel kararların verildiği süreç ve mekanizmaların kendisi, kişilerin aldıkları kararlar üzerinde bir etkiye sahiptir.¹⁰² Zira kişilerin siyasal kararlarını verirken içinde yer aldıkları süreç ve bunların mekanizmaları sadece birer teknik araç değildir. Aynı zamanda bazı çıkarların ön plana alınmasına neden olması, yeni düşüncelerin ya da risk alanlarının ortaya çıkmasına neden olarak karar süreçleri insanların aldığı kararlar üzerinde bir etkiye sahiptir.¹⁰³ Bu nedenle *“siyasal kararların bireysel tercihlerin toplamına dayandırılmayacağını”* belirten Yeni Kurumsalcı yaklaşıma göre, karar mekanizmaları *“tartışmalar yoluyla yeni fikirler geliştirerek ve bazı kişilerin tercihlerini yeniden tanımlamasını sağlayarak, bazı çıkarları diğerlerinin pahasına seçerek veya çok yönlü bir dizi konuyu yeniden tercih edilebilecek iki alternatifte indirgeyerek çıkarları toplamaz, aslında çıkarları yeniden şekillendirir.”*¹⁰⁴

¹⁰⁰ Immergut, “The Theoretical Core of the New Institutionalism”, s.7

¹⁰¹ Immergut, **a.g.e.**, s.7

¹⁰² Alkan, **a.g.e.**, s.15

¹⁰³ Veysel Şeyşane, “Yeni Kurumsalcılık Teorileri Bağlamında Liberal Barış İnşası ve Hakikat Komisyonları”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2018, s.82

¹⁰⁴ Immergut, **a.g.e.**, s.7

Gerek Avrupa Birliği (AB) sürecinde siyasal yapıların dönüşerek yeni bir kurumsal birlik modelinin geliştirilmesi, gerekse soğuk savaşın ardından gerçekleşen köklü kurumsal değişimler Klasik kurumsalcılığın yenilenmesini zorunlu kılmıştır.¹⁰⁵ Sistem ölçeğinde yaşanan bu sarsıntılar sonrasında, siyasal davranışları açıklamak için “toplumlardaki işlevsel bölünmelere” öncelik veren yaklaşımların önemini azaltmıştır.¹⁰⁶ Açıklama unsurlarının yetersiz kalması Yeni Kurumsalcılık yaklaşımını ön plana çıkarmış ve farklı disiplinlerin verileriyle birlikte “normlar, ritüeller, anlam çerçeveleri, düşünceler ve söylemler de gayri resmi kurumsal yapılar olarak analize dahil edilmiştir.”¹⁰⁷ Farklı disiplinlerin ürettiği verilerin bir arada kullanılmasıyla Yeni Kurumsalcı teorinin altında farklı alt yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede siyasal karar süreçlerini açıklamak üzere 1-Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı, 2-Sosyolojik Kurumsalcılık, 3-Tarihsel Kurumsalcılık ve 4-Söylemsel Kurumsalcılık yaklaşımı karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁸ Rasyonel Seçim yaklaşımı örgüt, karar ve rasyonel seçim bağlamında; Sosyolojik yaklaşım kurumsal çevre, kültürel roller ve prosedürler üzerinden; Tarihsel yaklaşım tarihi süreklilik ve patika bağımlılığı açısından ve Söylemsel yaklaşım ise kurumsal aktörler, söylem ve içerik bağlamında süreçleri açıklamaktadır.

1.2.1. Siyasal Karar, Birey ve Rasyonel Tercih

Karar süreçlerini aktörlerin rasyonel tercihleri üzerinden açıklayan Rasyonel seçim kurumsalcılığı, son yıllarda yapılan çalışmalarla siyaset bilimi ve ekonomi alanında merkezi bir konum elde etmiştir.¹⁰⁹ Karar alıcıların farklı tercih, rol ve beklentilere bağlı olarak çıkarlarını maksimize etmek için hareket edeceğini varsayan Rasyonel

¹⁰⁵ Peter A. Hall ve Rosemary C.R. Taylor, “Political Science and the Three New Institutionalisms”, **MPIFG Discussion Paper**, No: 96/6, Haziran 1996, (Çevrimiçi) http://www.mpifg.de/pu/mpifg_dp/dp96-6.pdf, 16 Ocak 2022, s.5; Alkan, **a.g.e.**, s.12

¹⁰⁶ E.Özbudun, E.Kalaycıoğlu, L.Köker, **Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür**, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1995, s.43-44

¹⁰⁷ Şeyşane, **a.g.e.**, s.83

¹⁰⁸ Colin Hay, “Constructivist Institutionalism”, **The Oxford Handbook of Political Institutions**, Ed. by. R.A.W. Rhodes, Sarah A. Binder, Bert A. Rockman, Oxford ve New York, Oxford University Press, 2006, s.58-59; Immergut, **a.g.e.**, s.12; Şeyşane, **a.g.e.**, s.84; Peters, **a.g.e.**, s.2-3

¹⁰⁹ Lise Rakner, “Rational Choice and the Problem of Institutions: A Discussion of Rational Choice Institutionalism and its Application by Robert Bates”, **Michelsen Institute Development Studies and Human Rights**, Working Paper WP1996:6 CHR, Eylül 1996, (Çevrimiçi) <https://core.ac.uk/download/pdf/59168387.pdf>, 26 Kasım 2021, s.1

yaklaşım, karşılıklı bağımlılık altında aktörlerin rasyonel seçimlerini inceleme konusu yapmaktadır.¹¹⁰ Rasyonel hareket edeceği varsayılan aktörler, çıkarları ile taleplerini gerçekleştirmek için bir kurumsal çevre içinde hareket edeceklerdir. Bu nedenle kendi tercihlerinin yanında bu kurumsal çevrenin etkileri de karar süreçlerinde dikkate alınacaktır. Böylece “*farklı adalet, rasyonalite ve çıkar perspektifleri*”ne sahip çevre unsurlarının etkisi altında kalacak aktörler, farklı çıkar hedeflerine sahip olacaklardır.¹¹¹

Rasyonel yaklaşım temel analiz unsuru olarak bireyi kullanır ve siyasal sonuçları bireysel aktörlerin çıkarlarını maksimize etme eylemleriyle açıklanır. Bu yaklaşımın kabullerinden bir diğeri, aktörlerin yapacağı seçimin detaylarına vakıf olarak seçeneklerini sıralayabilecek imkana sahip olmasıdır. Bu çerçevede kendi faydasını en üst düzeye çıkarması beklenen aktör “*kendi içinde bir dizi seçenekle karşı karşıya kaldığında, bireysel bir aktör kendi amaçlarına en iyi hizmet edecek olanı seçecektir.*” Çıkarlarını maksimuma çıkarmayı hedeflemek, tercihlerinin farkında olarak bunları kendi içinde sıralayabilmek ve çıkarlarını önceleyerek tutarlı hareket edileceği yaklaşımları bu teorik yaklaşımın temel unsurlarıdır.¹¹²

Bireyler ile kurumlar arasındaki ilişkiyi açıklarken bu yaklaşım kurumları, aktörlerin kararlarını şekillendiren bir unsur yerine kararlarının sınırlarını belirleyen ve belirsizlikler karşısında tekrarlanan davranışları ön plana çıkaran yapılar olarak tanımlar. Sınırlayıcı fonksiyonlarıyla kurumlar, farklı beklentilerle ayrışan bireylerin arasında ortalama bir beklenti seviyesi üreterek belirli bir koordinasyon işlevi görür. Bu yönüyle, “*bireyler veya gruplar arasındaki davranışsal ilişkileri yönetir ve sonuç olarak...büyük bir istikrar sağlayıcı veya denge*” unsuru görevi icra eder.¹¹³ Böylece kurumlar farklı çıkarlara sahip bireylerin davranışlarının ve seçimlerinin sınırlarını belirlemektedir.¹¹⁴

¹¹⁰ Immergut, **a.g.e.**, s.12

¹¹¹ Alkan, **a.g.e.**, s.16; Şeyşane, **a.g.e.**, s.85

¹¹² Rakner, “Rational Choice and the Problem of Institutions”, s.4-5

¹¹³ Rakner, **a.g.e.**, s.8

¹¹⁴ Kenneth A. Shepsle, “Rational Choice Institutionalism”, **The Oxford Handbook of Political Institutions**, Ed. by. R.A.W. Rhodes, Sarah A. Binder, Bert A. Rockman, Oxford, New York, Oxford University Press, 2006, s. 25-26; Immergut, **a.g.e.**, s.13; Şeyşane, **a.g.e.**, s.86

Çıkarlarını en üst seviyede gerçekleştirmek için bireysel stratejiler geliştirerek hareket eden rasyonel aktörlerin üreteceği karmaşa ve verimsizlik ancak kurumlar tarafından önlenecektir. Kurumların sınırlarını belirleyeceği en uygun ortalamanın kendileri için rasyonel verimlilik seviyesine işaret ettiğinin farkına varacak aktörler, karmaşanın belirsizliği karşısında öngörülebilirliği tercih edeceklerdir.¹¹⁵

Rasyonel seçim yaklaşımı bireyi merkeze alarak kurumların ortaya çıkışını istikrar sağlama fonksiyonu üzerinden izah etmektedir. Kendi öz-çıkarlarının farkında olan ve rasyonel olarak kendi önceliklerine odaklanan aktörler, işbirliğinin kendilerine sağlayacağı verimlilik artışına dikkat edeceklerdir. Kendi başına hareket etmenin maliyeti karşısında birlikte hareket etmenin daha az maliyetli olacağını gören aktörler, kurumların sınırlarını belirleyeceği istikrarlı optimal kurumsal çerçeveyi gönüllü olarak kabulleneceklerdir.¹¹⁶ Rasyonel seçim yaklaşımı kurumların oluşumunu, rasyonel hareket edeceği varsayılan bireylerin işbölümünün sağlayacağı fayda ve verimliliğe ulaşmak için alacakları kararlarla açıklamaktadır.¹¹⁷

1.2.2. Kurumsal Çevre, Kültürel Roller ve Prosedürler

Sosyoloji disiplindeki kavramsal yaklaşımlarla rasyonel seçim yaklaşımını eleştiren Sosyolojik kurumsalcılık, işbölümüyle sağladığı verimlilik ve fayda anlayışı ile kurumların oluşumunun açıklanmasına itiraz eder. Böylece rasyonel hareketle tasarlanan kurum anlayışını reddeden sosyolojik kurumsalcılık, kurumlar ile sosyal ve siyasi kültür arasında bilişsel bir ilişki olduğunu belirtir. Bu yaklaşım içerisinde kurumlar, davranış kalıplarının ürettiği kültürel unsurlar ve yerleşmiş normlar olarak ortaya çıkmaktadır.¹¹⁸ Bu yaklaşıma göre, “*kurumların geliştirdiği kurallar, standartlar ve prosedürler toplumsal ve siyasi hayatı doğrudan etkiler.*”¹¹⁹ Aynı zamanda Sosyolojik yaklaşım, kurumların yer aldıkları sektörden, toplumsal ya da siyasal alandan bağımsız olarak sahip oldukları örgütsel uygulamalardaki benzerlikleri

¹¹⁵ Hall ve Taylor, “Political Science and the Three New Institutionalisms”, s.13

¹¹⁶ Hall ve Taylor, **a.g.e.**, s.11

¹¹⁷ Şeyşane, **a.g.e.**, s.87-88

¹¹⁸ Powell ve Bromley, **a.g.e.**, s.764; Şeyşane, **a.g.e.**, s.94

¹¹⁹ Alkan, **a.g.e.**, s.14

açıklayarak “örgütlerin neden belirli kurumsal biçimler, prosedürler veya semboller aldıklarına ilişkin açıklamalar” getirir.¹²⁰

Sürekli bir etki altında olan birey karşısında kurumlar, sahip olduğu kültürel özellikleri ve normlar ile “bireylerin tercihlerine, beklentilerine ve değişen dış koşullara göre daha dirençli olan anlam ve kaynak yapılarına gömülü, nispeten kalıcı kurallar ve organize uygulamalar topluluğudur.” Bu özerk kimlikleriyle kurumlar, siyasal alan için ortak bir kültür, deneyim ve vizyon topluluğu işlevi görmektedir. Böylece siyasal alanı ortak değerler ve dünya görüşleri tarafından organize edilen kültürel topluluk perspektifi içerisinde açıklar.¹²¹ Siyasal alanı çıkarlarını maksimize etmek için hareket eden bireylerin davranışlarının toplamıyla izah eden Rasyonel seçim yaklaşımının aksine sosyolojik yaklaşım siyasal alanı, “kültürel bir ortak çerçeveyi paylaşan topluluğun değerleri ve normları tarafından” şekillenen bir olgu olarak izah eder.¹²² Böylece paylaşılan ortak değerler ile normlara dayalı gündeme gelen “Kural ve pratikler aktörlerin davranışlarını yönlendirir, bu hareketleri anlamlandırır ve daha da önemlisi meşruiyet sağlar.”¹²³

Kurumlar, normatif unsur ön plana çıkaran fonksiyon kapsamında sosyal ya da siyasal alanda bir meşruiyet zemini üretirken aynı zamanda öngörülebilirlik sağlar. Böylece kültürel içeriği ile kabullenilmiş kural ve normlar üzerinden bir düzen geliştirir. Kurumların bu düzenleyici fonksiyonu hem sosyal ilişkilerdeki değişkenliği törpüler, hem de aktörlerin kişisel ve tek taraflı çıkarlarıyla hareket etmesini sınırlandırır. Bu çerçevede kurumların ürettiği uygun davranış kalıpları (*logic of appropriateness*), kültürel kabullerden temelini alan kuralların “doğal, haklı, beklenen ve meşru” görülmesini sağlayarak siyasi topluluğun üyelerine hak ve yükümlülük duygusu kazandırır. Bu şekilde “kurumun üyelerinden, kurumun kurucu ilkelerine ve standartlarına uymaları ve bunların koruyucusu olmaları” rolü doğal bir süreç içerisinde gerçekleşecektir.¹²⁴ Bu yaklaşım içinde, siyasal yapının aktörlerinin rolleri,

¹²⁰ Hall ve Taylor, **a.g.e.**, s.14

¹²¹ James G. March ve James P. Olsen, “Elaborating the ‘New Institutionalism’”, **The Oxford Handbook of Political Institutions**, Ed. by. R.A.W. Rhodes, Sarah A. Binder, Bert A. Rockman, Oxford ve New York, Oxford University Press, 2006, s.3-4

¹²² Şeyşane, **a.g.e.**, s.95; Peters, **a.g.e.**, s.2

¹²³ Alkan, **a.g.e.**, s.14

¹²⁴ March ve Olsen, “Elaborating the ‘New Institutionalism’”, s.7

davranışlarının sınırları, mevcut norm ve kurallar karşısında kendilerinden beklenen hareket tarzları kurumlar tarafından belirlenmektedir.

Kurumların normatif özelliğinin yanında bilişsel yanı da sosyolojik yaklaşım tarafından analiz konusu yapılmıştır. Kültürel çevrede yer alan semboller, inançları, kabul görmüş mitleri ve anlam şemaları, kurumların bilişsel boyutuna karşılık gelmektedir. Özellikle Meyer ve Rowan'ın 1977'de kaleme aldıkları "*Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony*" isimli makalede, "*Kurumsallaşmış ürünler, hizmetler, teknikler, politikalar ve programlar güçlü mitler olarak işlev görür ve birçok kuruluş bunları törensel olarak benimser.*" tespitiyle kurumsal çevrede yer alan kültürel kabuller ile mitlerin bilişsel fonksiyonuna dikkat çekilmiştir.¹²⁵

Sosyolojik yaklaşımın üç özelliği onu diğer Yeni Kurumsalcılık alt türlerinden ayırmaktadır. Öncelikle bu yaklaşım, kurumlara resmi kurallar, usuller ve normlar üzerinden yaklaşan siyaset bilimcilerden daha geniş bir perspektif ile kurumları tanımlama eğilimindedir. Bu çerçevede sosyolojik yaklaşıma göre kurumlar, "*insan eylemlerine rehberlik eden 'anlam çerçevelerini' sağlayan sembol sistemlerini, bilişsel senaryoları ve ahlaki şablonları da içerirler.*"¹²⁶ İkinci olarak Sosyolojik yaklaşım kurumlar ile aktörlerin eylemleri arasında ilişkiyi, davranış normları ve rolleri birbiriyle ilişkilendirerek tanımlar. Bu yaklaşıma göre, belirli kurumsal ortamda sosyalleşen bireyler, kendilerine sunulan rollerle ilişkilendirilmiş normları içselleştirerek kurumların yönlendirdiği hareket tarzlarını benimseyecektir. Kurumların kültürel, normatif ve bilişsel boyutların bir arada etkili olduğu düşünülebilecek bu süreçte, kurumlar sadece kişilerin ne yapmaları gerektiğini belirlememekte, aynı zamanda kişilerin belirli durumlarda ne yapmayı isteyeceklerine dair bir etki uyandırmaktadır. Bu nedenle kurumların normatif ve bilişsel fonksiyonlarına bağlı olarak, bireylerin eylemleri ile kurumlar arasında yüksek seviye karşılıklı bir etkileşim olduğu görülecektir.

¹²⁵ Meyer ve Rowan, **a.g.e.**, s.340

¹²⁶ Hall ve Taylor, **a.g.e.**, s.14

Son olarak, kurum ile aktörler arasındaki ilişkiyi bireylerin maddi amaçlarına hizmet etme verimliliğine atıfta yaparak açıklayan Rasyonel seçim yaklaşımının aksine Sosyolojik kurumsalcılık, kurum ile mensupları arasındaki ilişkiyi sosyal meşruiyet üzerinden izah etmektedir. Bu kapsamda örgütler, içinde yer aldıkları kurumsal çevrede kabul görmüş belirli kurumsal formları, kuralları veya uygulamaları, meşruiyet zeminlerini güçlendirmek ve daha geniş bir kültürel çevrede yaygın şekilde kabul görmek için benimsemektedirler.¹²⁷

Kurumlar ile bireylerin davranışlarını belirleyen süreçleri kültürel, normatif ve bilişsel süreçlerle açıklayan Sosyolojik yaklaşım, bu süreçlerin nasıl oluştuğunu izah ederken yetersiz kalmıştır. Bu nedenle kurumların siyasal davranışlar üzerinde ürettiği etkiyi açıklamak için tarihsel bir yaklaşımla normatif ve bilişsel süreçleri analiz etmek için Tarihsel kurumsalcılık yaklaşımı ön plana çıkmıştır.

1.2.3. Tarihsel Süreklilik, Patika Bağımlılığı ve Siyasal Kararlar

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından büyük bir yıkım yaşanan Avrupa'da sosyal, ekonomik ve siyasal konsolidasyonu sağlamak için birçok kurum ortaya çıkmıştır. Bu kurumlar 1973-74'te petrol fiyatlarındaki yüksek artışla başlayan ve siyasal mekanizmaların sorgulanmasına evrilen bir krizle karşı karşıya kalmıştır.¹²⁸ Mevcut kurumların yetkinliğinin eleştirildiği bu ortamda gündeme gelen alternatif arayışlar, siyaset bilimi alanında tarihsel bir perspektif içerisinde kurumların incelenmesi gerektiği düşüncesini ön plana çıkarmıştır.

Temel yaklaşımı insanın siyasal etkileşimini incelemek olan Tarihsel kurumsalcılığa göre, siyasal kararlarını alırken etkin bir aktör olan birey, aynı zamanda kendi ürettiği kurumlardan oluşan çevre içinde edilgen bir aktör olarak siyasal etkileşime tabidir. İnsanların edimleriyle oluşan kurumsal çevrede ortaya çıkan siyasal davranışlar, sadece bir zaman dilimine odaklanarak anlaşılmayacağı için tarihsel bir sürecin bütüncül olarak analiz edilmesi gerekmektedir. Bu yaklaşım içerisinde, kurumların ortaya çıkışı, kurumların değişen ihtiyaçlara uyum sağlama yetkinliği, kurumları

¹²⁷ Hall ve Taylor, **a.g.e.**, s.15-17; Şeyşane, **a.g.e.**, s.96-99

¹²⁸ Samuel P. Huntington, **Üçüncü Dalga (Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma)**, Çev.Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, 56-69

ortaya çıkaran fikir ve süreçlere güvenin neden sarsıldığı gibi konular kurumların tarihsel gelişimini esas alarak (*kökenleri, siyaset ve siyasal davranışlarla ilişkisi*) analiz konusu yapılmıştır.¹²⁹

Tarihsel yaklaşım, kurumların ürettiği siyasi sonuçları anlamak için tarihsel süreci önemser, tarihi akışı inceleyerek önemli referans noktaları tespit etmeye çalışır. Ancak bunu yaparken diğer kurumsalcı yaklaşımların verilerini tamamen değerlendirme dışı tutmaz.¹³⁰ Kurumların, çıkarların, beklentilerin ara değişkenler olarak siyasal süreçlere belirli seviyede etki edeceğini kabul eden tarihselci yaklaşımda tarihi süreç üç nedenden dolayı önemlidir.

Öncelikle, tüm siyasi olaylar, siyasal kararlar ve mücadeleler bir tarihsel bağlam içinde gerçekleşir ve bu tarihsel bağlamdan haberdar olmak bu olguları anlamak için büyük öneme sahiptir. İkinci neden, “*davranışların, tutumların ve stratejik seçimlerin belirli sosyal, politik, ekonomik ve hatta kültürel bağlamlarda gerçekleşiyor olmasıdır.*” Bu şekilde tüm siyasi eylemlerin kendine özgü bir karakter taşıdığı kabul edilmekte ve değişkenler tarihsel süreç içerisinde özellikleriyle birlikte analiz edilmektedir. Son olarak tarihin önemsenmesinin nedeni, geçmişin güncel beklentiler üzerinde belirleyici bir etkisi olmasıdır. Bu etkinin yönünü anlamak için tarihsel sürecin araştırılması yararlı olacaktır.¹³¹

Bireylerin tercihlerini olduğu gibi kabul eden Rasyonel kurumsalcı perspektife karşı Tarihsel yaklaşım, düşüncelerin, ilgi alanlarının ve konumların ne yönde tercihler ürettiği ve bunların zaman içinde nasıl (ve neden) evrildiğiyle ilgilenir.¹³² Bu yaklaşıma göre tarih, sıradan ve kendiliğinden gelişen olaylar zinciri olmayıp, önemli bir değişken olarak derinlemesine analiz edilmelidir. Basit bir zamansal dizinden fazlası olarak tarihi olaylar, diğer değişkenlerle karşılıklı bir etkileşim içerisinde önemli bir role sahiptir. Tarihselci yaklaşım, çok sayıda nedensel değişkenin karşılıklı

¹²⁹ Sanders, **a.g.e.**, s.39-41

¹³⁰ Hall ve Taylor, **a.g.e.**, s.6

¹³¹ Kathleen Thelen ve Sven Steinmo, “Historical Institutionalism in Comparative Politics”, **Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis**, Ed.by. Sven Steinmo, Kathleen Thelen, Fransk Longstreth, Cambridge, Cambridge University Press, 1992, s.181-183

¹³² Sanders, **a.g.e.**, s.43

bağımlılığına dayalı etkileşimin etkileriyle yakından ilgilenirler. Thelen ve Steinmo bu bağımlılık ilişkisini anlatırken bir çevre biyoloğu üzerinden hareket eder; nasıl ki bir organizmanın varlığını, yaşam koşullarını ve davranış biçimini anlamak için onun içinde yer aldığı ekolojik sistemin bilinmesi gerekirse, olayların siyasi sonuçlarını anlamak için de tarihsel bağlama bakılmalıdır.¹³³

Siyasal davranışlar ile kurumlar arasındaki ilişkiyi anlamak için öncelikle bu yaklaşımın ‘*kurum*’ tanımına bakılması yararlı olacaktır.¹³⁴ Kurum, siyasi alanın örgütsel yapısında içkin/yerleşik olan resmi ya da gayri resmi prosedürler, rutinler, normlar ve sözleşmelerin tümüdür. Burada devletin işleyişinde rol alan kurumlardan bu kurumların çalışma prosedürlerine ya da devletle ilişkili yarı kamusal kuruluşları ve ilan edilen kuralların tümü bu tanımın kapsamına girmektedir. Kurumlar, siyasi kararların çerçevesini ve bireylerin davranışlarının sınırlarını belirleyen kurallar bütünü olarak, bazı aktörlerin çıkarlarını gerçekleştirmeye yönelik eylemlerine izin verirken bazılarını ise sınırlandırmaktadır.¹³⁵

Resmi ya da gayri resmi tüm prosedür ve normları kapsayan kurumlar, bu yaygın içeriğiyle siyasi süreçlerde kimlerin etkin olup olmayacağını belirlemektedir. Bu kapsamda siyasette kurallar ve prosedürler, karar alma sürecine katılmamış çok sayıda kişiye uygulanabilir olmalıdır. Aynı zamanda kurallar ve prosedürler ne kadar önemli olursa olsunlar, örgütler tarafından savunulmalı ve desteklenmelidir.¹³⁶ Tüm geniş yayılıma rağmen siyasi süreçleri belirleyen yegane etken kurumlar değildir.¹³⁷

Siyasal davranışların açıklanması bağlamında tarihsel süreçleri önemseyerek diğer yaklaşımlardan farklılaşan Tarihselci kurumsalcılık dört ayırıcı unsura sahiptir. Hall ve Taylor tarafından yapılan tespiti göre bu yaklaşım öncelikle, kurumlar ve bireysel davranış arasındaki ilişkiyi çeşitli şartlara bağlı olarak açıklama eğilimindedir. İkinci olarak, “*kurumların işleyişi ve gelişimi ile ilgili güç asimetrilerini vurgularlar.*

¹³³ Thelen ve Steinmo, **a.g.e.**, s.184

¹³⁴ Sanders, **a.g.e.**, s.42

¹³⁵ Alkan, **a.g.e.**, s.14

¹³⁶ Jean Blondel, “About Institutions, Mainly, But Not Exclusively, Political”, **The Oxford Handbook of Political Institutions**, Ed. by. R.A.W. Rhodes, Sarah A. Binder, Bert A. Rockman, Oxford, New York, Oxford University Press, 2006, s. 720-723

¹³⁷ Hall ve Taylor, **a.g.e.**, s.6-7; Şeyşane, **a.g.e.**, s.106-108

Üçüncüsü, ‘patika bağımlılığı ve istenmeyen sonuçları’ vurgulayan bir kurumsal gelişme görüşüne sahip olma eğilimindedirler. Dördüncüsü, özellikle kurumsal analizi, fikirler gibi diğer tür faktörlerin siyasi sonuçlara yapabileceği katkıyla bütünleştirmekle ilgilenirler.”¹³⁸

Bu noktada tarihselci yaklaşımın kurumsal sistemlerin siyasi kararlara etkisini kurumsal gelişim bağlamında açıklarken kullandığı “*patika bağımlılığı (path dependent)*” kavramına biraz yakından bakmak gerekmektedir.¹³⁹ Bu yaklaşımın en özgün yönlerinden birisi olan bu kavram, daha önce gerçekleştirilen uygulamaların ya da alınan kararların, daha sonra alınacak kararlar üzerinden yönlendirici bir etkiye sahip olduğunu ifade eder.¹⁴⁰ Mahoney’in aktarımıyla Sewell tarafından yapılan tanımda patika bağımlılığı şöyle açıklanır; “*zamanın daha erken bir noktasında meydana gelenin, zamanın daha sonraki bir noktasında meydana gelen bir olay dizisinin olası sonuçlarını etkileyeceği’ anlamına gelir.”¹⁴¹*

Tarihsel sürecin herhangi bir aşamasında aktörlerin ortaya koyduğu uygulamalar ile kararlar, daha sonra gelecekler için siyasi tercihleri belirlerken takip edilecek bir izlek olarak kullanılacak ve bu bir ‘*patika*’ya dönüşecektir. Aktörlerin farklı alternatifler arasından bir seçim yaparak oluşturdukları kararlar, kendine mahsus özelliklerine rağmen tarihsel bağlam içerisinde kalıcılık üretecek ve kendisinden sonra gelecekler için takip edilecek bir patika/rota olacaktır. Belirli bir dönemde politika yapıcılarının üreteceği mirasın sonraki siyasi seçimler üzerindeki etkisini ifade eden bu kavram, maliyetli yeni politikalar geliştirmek yerine geçmiş çizginin takip edilmesi yönünde siyasi yaklaşımı nasıl koşullandırdığını vurgulamaktadır.¹⁴²

Mahoney, patika bağımlılığı kavramının fonksiyonunu izah ederken birbirini tamamlayan üç unsura dikkat çekmektedir. İlk olarak tarihsel bir dönemde meydana gelen olayların nedensellik süreçlerinin dikkatli bir şekilde incelenmesi gerekir. İkinci olarak, erken tarihsel kesitte meydana gelen olaylar, rastlantısal olarak devam eden

¹³⁸ Hall ve Taylor, **a.g.e.**, s.7

¹³⁹ Sanders, **a.g.e.**, s.39

¹⁴⁰ Beyme **a.g.e.**, s. 749

¹⁴¹ Mahoney, **a.g.e.**, s.510

¹⁴² Hall ve Taylor, **a.g.e.**, s.9

olaylar üzerinde etki meydana getireceği için, patika bağımlılığı sonuçların belirli bir başlangıç noktasıyla ya da belirli şartlarla ilişkilendirilmesini reddeder. Son olarak, tarihsel olaylar bir kez meydana geldiğinde ve geri bildirimlerle belirli bir süre izlemeye konu yapıldığında ancak takip edilme eğilimindedir.¹⁴³

Kurumsal yapıların tarihin belirli kesitinde verdiği kararlar ya da hayata geçirdiği uygulamalar, üreteceği yapılagelişlerle sonradan geleceklerin kararlarını verirken izleyecekleri bir patikaya dönüşecektir. Bu patikalar olağan durumlar devam ettikçe takip edilecektir. Tarihsel sürecin bir aşamasında yaşanacak kriz anları, bu patikaların takip edilmesinde bir kırılma meydana getirecektir. Bu kırılma anları, tarihsel seyir içerisinde kendisini “*kritik kavşaklar*” olarak görünür kılacak olup kurumsal düzenlemelerin takip edilmesini kesintiye uğratacaktır. Bu kritik kavşaklar, kurumların ya da bireylerin siyasal kararlarını inşa ederken takip ettikleri patikayı terk ederek farklı bir patikayı izlemeye başlamasına neden olacaktır.¹⁴⁴

1.2.4. Kurumsal Aktörler, Söylem ve İçerik

Yeni Kurumsalcılığın ilk üç yaklaşımı siyasal kararlar üzerindeki etkisi bakımından kurumlara ve kurumsal çevre bağlamında yapısal unsurlara dikkat çekmiştir. Bu yapısal bakış açısı nedeniyle, bu yaklaşımlarda kurumların oluşum süreci, kurumsal düzenin sağlanması ya da meşruiyet arayışı gibi unsurlar ön plana çıkmıştır. Bu kapsamda son dönemde yapılan çalışmalarda ilk üç yaklaşım içinde odaklanılan yapısal çerçevenin yanında, kurumların öznesi olarak aktörlerin rolünün göz ardı edildiğine yönelik eleştiriler söz konusu olmuştur. Öznelerin/aktörlerin rolünü önceleyen bir yaklaşımla kurumsal süreçlerin açıklanmasına yönelik bir anlayış son dönemde gündeme gelmiştir. Bu kapsamda Söylemsel kurumsalcılık adı altında, öznenin bir edimi olarak düşünce (*idea*) ve bunun dışı vurumu olarak değerlendirilebilecek söylemin (*discourse*) rolüne odaklanan çalışmalar yapılmıştır.

Sosyal, siyasal ve ekonomik yapılar aracılığıyla kurum olgusunu inceleyen diğer üç yaklaşımın aksine bu yaklaşım, Schmidt’in kurumsal sürekliliği değişimin dinamik

¹⁴³ Mahoney, **a.g.e.**, s.511; Hay, **a.g.e.**, s.64-65

¹⁴⁴ Şeyşane, **a.g.e.**, s.111-112

yapısı içinde açıklamaya odaklanan çalışmalarıyla gündeme gelmiştir.¹⁴⁵ Düşünce ile söylemi bir arada ele alan Schmidt, “*faillerin eylemlerini kavramsallaştırdıkları düşünceleri ve/veya bu düşünceleri belirli bir anlam bağlamında bir iletişim mantığına göre ürettikleri, ilettikleri, tasarladıkları ve meşrulaştırdıkları söylemi dikkate alan tüm yaklaşımları*” kastederek bütünsel bir yaklaşımla Söylemsel kurumsalcılığı tanımlamaktadır.¹⁴⁶

Belirli bir tarihsel bağlamda patika bağımlılığı yaklaşımı içerisinde işleyen ve siyasal süreçlere etki eden ilişkileri inceleyen Tarihsel yaklaşımın, çıkarlarını maksimize etmek için rasyonel hareket edeceği varsayılan aktörlerin vereceği kararlara bağlı kurumsal etkileşimi inceleyen Rasyonel seçim yaklaşımı, kültürel atmosfer içerisinde normatif ve bilişsel bir uyumluluk üzerinden kurumları inceleyen Sosyolojik yaklaşıma karşın, Söylemsel kurumsalcılık düşüncelerin (idea) içeriğine, bu fikirlerin üretilmesi ile bunların halka iletilmesinde bir etkileşim aracı olarak kullanılan söyleme (discourse) dikkat çekmektedir.¹⁴⁷

Kurumsal süreçleri düşünce ve söylemin dinamik yapısı içerisinde açıklamaya çalışan Söylemsel yaklaşım, düşüncenin (idea) iki anlam içeriğine sahip olabileceğini söylemektedir. Bu kapsamda düşüncenin ilk türü “*çıkar temelli mantık ve zorunlulukları açısından politikaları ve programları haklı çıkarmaya hizmet eden bilişsel düşünceler*”, diğeri ise, “*programları haklı çıkarmaya hizmet eden bilişsel fikirler veya meşru politikalara hizmet eden normatif düşünceler*”dir. Bu yaklaşım söylemin iki fonksiyonuna işaret etmektedir: 1-düşüncelerin temsili, 2- bu düşüncelerin iletildiği etkileşim süreçleri.

Siyasal süreçler bakımından söylem bağlamında sadece 'ne söylendiği' değil, aynı zamanda 'kimin kime, nerede ve neden söylendiğini' de değerlendirilmesi gereken bir

¹⁴⁵ Vivien A. Schmidt, “Bringing Ideas and Discourse Back into the Explanation of Change in Varieties of Capitalism and Welfare States”, **CGPE Working Paper**, No 2, Center for Global Political Economy, University of Sussex, 2008, (Çevrimiçi)

<https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=cgpe-wp02-vivien-a-schmidt.pdf&site=359>, 26 Kasım 2021, s.2; Şeyşane, **a.g.e.**, s.119-120

¹⁴⁶ Schmidt, “Bringing Ideas and Discourse Back into the Explanation of Change”, s.2; Schmidt, “Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Dicourse”, s.303-304

¹⁴⁷ Schmidt, “Bringing Ideas and Discourse Back into the Explanation of Change”, s.3;

unsurdur.¹⁴⁸ Siyasal süreçlerdeki etkisi itibariyle söylemin iki rolü söz konusudur: 1-Siyasal alanda siyasi kararları üreten, tartışan ve bunlar üzerinde anlaşılan aktörler arasında söylemin “*koordine edici rolü*”; 2-Siyasal alanda kamu politikaları ve siyasi aktörler ile halk arasında anlaşmaya varılması ve bu tür politikaların siyasi alanda meşrulaştırılmasına yönelik “*iletişim sağlayıcı rol*”.¹⁴⁹

Bu yaklaşımın açıklamaları içerisinde düşüncenin ve onun taşıyıcısı olarak söylemin muhatapları nezdinde bir etkileşime sahip olması için kurumsal bağlamın kendisi de önem arz etmektedir. Farklı kurumsal ortamlarda farklı söylem biçimlerinin tercih edilmesi gerektiğine işaret eden Söylemsel yaklaşıma göre, siyasal aktörlerin mesajları “*hem bilişsel açıdan ikna edici (haklı olabilir) hem de normatif açıdan ikna edici (uygun ve/veya meşru)*” olmalıdır. Aynı zamanda söylemin sosyal ve tarihsel bir bağlamı olan düşüncelere yer verecek şekilde belirli bir “*iletişim mantığı*” olmalıdır.¹⁵⁰

Bu yaklaşım, karşılıklı etkileşime dayalı olarak tanımladığı kurum tanımıyla diğer üç kurumsalcı yaklaşımdan ayrılmaktadır. Söylemsel yaklaşıma göre kurum, hem aktörleri sınırlayan yapılar olarak, hem de bu aktörler tarafından üretilen ve değiştirilen yapılar olarak hizmet eden *duyarlı aktörlere (sentient agents)* içkindir. Kurumların aktörlere içkin olma hali, bir taraftan aktörlerin düşünce ve söylemleriyle kurumları inşa ettikleri, diğer taraftan kurumların aktörlerin davranışlarını sınırladığı karşılıklı etkileşim halini ifade etmektedir.

Kurumların inşa ve değişim süreçlerini izah ederken Schmidt tarafından üretilen “*arka plan düşünsel yetenekler (background ideational abilities)*” kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram, kurumsal çevre tarafından üretilen ve aktörlerin nasıl davranmaları gerektiğine dair onlara bir anlam çerçevesi sunan verili içeriklere karşılık gelmektedir. Çevrenin ürettiği ve aktörlere belli bir bağlamda karşılaştıkları olgu ve

¹⁴⁸ Schmidt, “Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse”, s.309

¹⁴⁹ Schmidt, “Bringing Ideas and Discourse Back into the Explanation of Change”, s.4

¹⁵⁰ Schmidt, *a.g.e.*, s.5; Schmidt, “Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse”, s.306-307

olayları nasıl anlamlandırmaları gerektiğini açıklayan ve bu anlam çerçevesine bağlı “doğru” davranış kalıplarını sunan düşünsel kalıplardır.¹⁵¹

Böylece bu yaklaşım, kurum ile aktör arasındaki etkileşimi aynı anda ve karşılıklı etkileşim bağlamında dinamik bir süreç olarak tespit eder. Eş zamanlı etkileşim anlayışı, aktörlere hem dinamik bir rol vermekte, hem de düşünce ve söylemlerin üreticisi olarak aktif bir rol yüklemektedir. Diğer yaklaşımlarda kurumlar karşısında edilgen konumda olan aktörler, bu yaklaşım tarafından düşünen, düşüncelerini söyleme dönüştüren ve bu söylemler üzerinden karşılıklı etkileşim süreçleri inşa eden aktif paydaşlar olarak tanımlanmaktadır. Örgütlerin ve kurumsal yapıların siyasal karar süreçlerine etkisini daha iyi analiz edebilmek için örgüt, kurum ve kurumsallaşma olgusuna detaylı bakmak yararlı olacaktır.

1.3. ÖRGÜT, KURUM VE KURUMSALLAŞMA KAVRAMLARI

İnsanların bir araya gelerek ürettiği her bir organizasyon şeklinin kendine özgü bir örgütlenme biçimi söz konusu olmuştur. Bu örgütsel yapılar bazen sosyal bir ihtiyacı karşılamak için esnek unsurlarla üretilmiş, bazen siyasi süreçlere nüfuz etmek ve alınan kararları etkilemek için daha örgütlü ve değer merkezli yaklaşımlarla sıkı bir yapıyla kurulmuştur.¹⁵² Sanayileşmenin etkisiyle gündeme gelen işbölümü, uzmanlaşma ve iletişimin kitleselleşmesine bağlı olarak gündeme gelen yeni sosyo-ekonomik gelişmeler ve daha etkin bir şekilde yönetme arayışı örgütlenme biçimlerini çeşitlendirmiştir.¹⁵³

Bu tarihsel bağlamda insan ile örgütlü yapılar arasındaki ilişkinin unsurlarının izahı önemlidir. Bu kapsamda örgüt olgusu, örgütsel alanda üretilen değerler ile kurallar bağlamında birey, örgüt ve çevrenin bir araya gelerek ürettiği kurum kavramı ve

¹⁵¹ Schmidt, **a.g.e.**, s.306; Schmidt, “Bringing Ideas and Discourse Back into the Explanation of Change”, s.5-7; Şeyşane, **a.g.e.**, s.121

¹⁵² Joseph LaPalombara ve M.Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, Ed. Joseph LaPalombara ve M.Weiner, **Political Parties and Political Development**, Princeton University Press, New Jersey, 1966, s:23-24

¹⁵³ Hans Daalder, “Parties, Elites and Political Developments in Western Europe”, Ed. Joseph LaPalombara ve M.Weiner, **Political Parties and Political Development**, Princeton University Press, New Jersey, 1966, s:52

kurumların oluşturduğu kurumsal çevre ile toplumsal yapılar arasındaki geçişkenliği izah etmek için kurumsallaşma olgusu açıklanacaktır.¹⁵⁴

1.3.1. Örgüt Kavramı

Aktörler kararlarını inşa ederken parçası oldukları toplumsal yapılarla karşılıklı etkileşim içerisinde hareket ederler. Bu etkileşimin yönü, derinliği ve hangi unsurlara bağlı olarak belirlediğini anlamak için, çalışmanın kavramsal çerçevesi içerisinde örgüt kavramı ön plana çıkmaktadır. Bilimsel alanda örgüt merkezli çalışmalar, 20.yüzyılın başlarında endüstriyel verimliliği önceleyen ve çalışanlara odaklanan bir bağlamda psikoloji disiplini altında gelişmiştir. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde Max Weber tarafından ortaya konan bürokrasi analizi¹⁵⁵ ve aynı zamanda sosyoloji alanında Emile Durkheim, Charles Cooley, Everett Hughes, Talcott Parsons gibi isimler tarafından örgütler çalışma konusu yapılmış ve örgüt teorisi müstakil bir bilimsel çalışma alanı olarak ortaya çıkmıştır.¹⁵⁶

Başlangıçta sosyoloji alanının önemli isimlerince dayanışma, bürokrasi ve iş bölümü gibi kavramlar üzerinden inceleme konusu yapılan örgütsel alan, aynı zamanda bazı siyasal bilimciler tarafından da incelenmiştir. Ancak daha sonra sosyolojinin uygulama yoğunluklu yaklaşımların ön plana çıkması ve siyasal bilimlerde odağın seçim teorilerine kayması nedeniyle örgüt çalışmalarının teorik derinliği işletme merkezli olarak gelişmiştir.¹⁵⁷ Bireylerin davranış kalıplarını sosyal ve siyasal çevre içerisinde anlamaya yönelik disiplinler arası çalışmaların yaygınlaşması ve Klasik kurumsal teorinin cevap veremediği sorulara alt disiplinlere ayrılarak yanıt üretme arayışı, örgüt çalışmalarını yeniden siyaset bilimi alanındaki çalışmalarının ilgi sahasına çekmiştir.

¹⁵⁴ March ve Olsen, **Rediscovering Institutions**, s.57

¹⁵⁵ Weber'in çalışmalarında dile getirdiği politik sosyolojisi ile kullandığı temel kavramlara yönelik (karizmatik otorite, bürokratikleşme, güç sorunu, oligarşi vb) daha geniş açıklama için Bkz.: N.P.Mouzelis, **Örgüt ve Bürokrasi Modern Teorilerin Analizi**, Çev. H.Bahadır Akın, Çizgi Kitabevi, Konya, 2001, s.28-70

¹⁵⁶ Ömer Aytaç, "Örgütler: Sosyolojik Bir Perspektif", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:14, Sayı:1, s.211; Özen, "Yeni Kurumsal Kuram", s.245;

¹⁵⁷ Behlül Üsdiken, Hüseyin Leblebici, "Organization Theory", **Handbook of Industrial, Work and Organizational Psychology**, Haz. N.Anderson v.d., Vol.2, Londra, Sage, 2001, s.377; Keskin v.d., **Örgüt Teorisi**, s.3-4

Örgütler, insanların birlikte yaşam formlarının bir uzantısı olarak karşımıza çıkan gruplaşmanın ileri bir aşamasıdır. Modern yaşamda insanların ihtiyaçlarının farklılaşarak çeşitlenmesi, bu ihtiyaçları karşılamak için sosyal gruplar içinde uzmanlaşmaya dayalı iş bölümüyle uyumlu bir rol edinme arayışı örgütlerin alt yapısını oluşturmuştur.¹⁵⁸ Örgütler, modern toplumlarının girift ilişki ağları içerisinde insanların var olmasını kolaylaştıran sosyal gruplar ve bu yapıların ileri bir aşamasını ifade etmektedir. Aynı zamanda sosyal, siyasal ve kültürel geleneksel yapıların dönüşmesiyle ortaya çıkan yeni kitle iletişim araçları ve yeni otorite biçimlerine bağlı tarihsel gelişim sürecinin zorunlu bir sonucu olarak söz konusu olmuştur.¹⁵⁹ Bu önemiyle toplumsal yaşamda geniş bir alanda karşılaşılan örgütler, farklı disiplinler tarafından araştırma konusu yapılmıştır.

Örgütlerin nasıl ve neden belirli bir biçimde hareket ettiklerine odaklanan örgüt teorisinin temel kavramı olan “örgüt” terimine yönelik üzerinde ittifak edilmiş tek bir tanım söz konusu değildir.¹⁶⁰ Yapılan çalışmalarda örgütlerin farklı özelliklerine işaret edilmiş ve bu özellikleri barındıran farklı tanımlar yapılmıştır. Bu kapsamda bu tanımlarda ön plana çıkman unsurlar bağlamında örgüt, 1-belirli sayıda insanların bir araya gelerek oluşturdukları, 2-paydaşları bakımından tanımlanmış amaçlar barındıran ve 3-sahip olduğu süreçlere ilişkin bazı kuralların geçerli olduğu yapılardır. Bu genel unsurlar bağlamında şöyle bir örgüt tanımı yapılabilecektir: “*örgütler, belli amaçlara ulaşmak için bir araya gelmiş insanların, karşılıklı işbirliği ve koordinasyon içinde ortak hedeflere yönelik çabalarından oluşan gruplar*”dır.¹⁶¹ Tanımda ön plana çıkan belirli amaçları gerçekleştirme unsuru ve üyelerinin bilinçli ve ortak hedeflere yönelerek hareket etme özelliği, örgütleri rasyonel bir yapılanma olarak ön plana çıkarmakta ve bu yönüyle diğer sosyal topluluklardan ayırtmaktadır.¹⁶²

Bu yaklaşımın yanında farklı bir tasnifle dile getirilen “*rasyonel örgüt yaklaşımı, doğal örgüt yaklaşımı ve açık sistem yaklaşımı*” bağlamında organizasyonel unsurlar

¹⁵⁸ LaPalombara ve Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, s:5

¹⁵⁹ LaPalombara ve Weiner, **a.g.e.**, s.18

¹⁶⁰ Farklı bakış açılarına göre yapılan farklı örgüt tanımları için Bkz. Doğan Nadi Leblebici, “Örgüt Kuramının Temelleri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 9, Sayı 1, 2008, s.120-126

¹⁶¹ Aytac, **a.g.e.**, s.191

¹⁶² Keskin v.d., **a.g.e.**, s.2

olarak örgütlerin ön plana çıkan ortak özellikleri şunlardır: a-karmaşık ilişkilerin geçerli olduğu sosyal topluluklardır; b-faaliyetlerinde rasyonel hareket eden amaç odaklı gruplardır; c-birlikte hareket kabiliyeti bakımından koordinasyonun önemli olduğu hiyerarşik yapılardır; d-rollerin, görevlerin yazılı net olarak belirlendiği ve üyeleri arasında etkileşimin güçlü olduğu topluluklardır; e-verimliliği sağlamaya yönelik sistemli bir uzmanlaşma söz konusudur; f-parçası olduğu dış çevreye ve çevresel faktörlere karşı duyarlıdır.¹⁶³ Bu üç yaklaşımda ön plana çıkan özellikleri sentezleyerek bir örgüt tanımı yapan Selznick'e göre; *“Örgüt, kendi aralarında etkileşim kuran örgüt üyelerinin bir bütün olarak formel koordinasyon sistemi ile ilişki içerisinde olan ve dış çevreden gelen etkilere de karşılık veren adaptif bir organizmadır.”*¹⁶⁴ Bu tanım, örgütün içinde yer aldığı kurumsal çevreyle karşılıklı etkileşim halinde bir yapı olduğuna işaret eder. Örgüt kavramına nasıl yaklaşıldığına bağlı olarak örgüt tanımına yönelik farklı yaklaşımlar söz konusu olabilmektedir. Buna bir örnek olması bakımından yine Selznick'in *“eylem ve güç”* faktörünü ön plana çıkaran şu örgüt tanımı çalışmalarda yer almaktadır: *“örgüt, belirli bir amacı gerçekleştirmek için iki veya daha fazla kişinin çabalarının veya güçlerinin bilinçli olarak koordine edildiği sistem”*dir.¹⁶⁵

“Örgüt nedir?” sorusu etrafında Yıldırım'ın yaptığı açıklamada, farklı tanımlardan yola çıkarak örgütler, özgülenmiş hedefleri gerçekleştirmek üzere *“standardize olmuş, kalıplaşmış, rutin hale gelmiş kurallar ve davranışlar bütünü”* etrafında bir araya gelmiş insanlar bütünü olarak tanımlanmaktadır.¹⁶⁶ Örgütlerin üyeleri arasında bazen öncelikler ve ikincil hedefler bakımından çıkar çatışması söz konusu olsa da, faaliyetlerin yöneldiği ortak müşterekler etrafında paydaşlarını bir arada tutabilme yeteneği örgütlerin temel özelliğidir.¹⁶⁷ Selznick tarafından *“kendine özgü bir karakter”* kazanma sürecine yapılan vurgu, burada karşımız *“ortak müşterekler”* olarak çıkmaktadır.

¹⁶³ Keskin v.d., **a.g.e.**, s.7-9; Leblebici, “Örgüt Kuramının Temelleri”, s.115-117

¹⁶⁴ Keskin v.d., **a.g.e.**, s.9

¹⁶⁵ Leblebici, **a.g.e.**, s.114

¹⁶⁶ Yıldırım, “Örgütsel Değişimin Yönetilmesi”, s.90

¹⁶⁷ Jeffrey Pfeffer, Gerald R. Salancik, **The External Control of Organizations**, New York, Standford University Press, 1978, s.53

Örgütlerin tekil yapılar olarak ele alındığı klasik yaklaşımdan uzaklaşan Selznick örgütü, kurumsal bir çevre içerisinde ve karşılıklı etkileşim sürecine dayalı olarak değerlendirir.¹⁶⁸ Bu doğrultuda örgütlerin çevreye uyum sağlama yeteneklerini açıklarken, diğer örgütsel varlıklarla paylaştığı kurumsal çevrede bağımsız değişken olarak oluşan norm ve değerleri fark etme ve bunlara uyum sağlanmanın önemine vurgu yapar. Benzer şekilde Meyer ve Rowan tarafından 1977’de yapılan çalışmada hem kurumsal çevre ile örgüt arasındaki karşılıklı etkileşim, hem de belirli örgütsel uygulamalarla gündeme gelen ve ilişkisel alanlara yayılan kurallar ile normların ürettiği meşruiyet yaklaşımı vurgulanmıştır.¹⁶⁹ Burada *kurumsal çevre*, tüm iç ve dış paydaşların katılımıyla oluşturulan norm ve değerler sistemini ifade eder ve bu haliyle örgütlerin kendilerini uyumlandıracakları doğru örgütlenme ve davranma kalıplarının bütünüdür.¹⁷⁰ Çevresel bir yapı içerisinde yer alan örgütlerin sahip oldukları kuralların, ilkelerin ve değerlerin, diğer aktörler tarafından kabul görmesiyle karşımıza çıkan diğer kavram “*kurumsallaşma*”dır.

1.3.2. Kurum ve Kurumsallaşma Kavramları

Sosyal ve siyasal gelişim sürecinde yaşanan değişimin yönetilmesi ve karşılaşılan yeni sorunların üstesinden gelmek için örgütlerin üstlendikleri fonksiyonlar, insanların ihtiyaçlarını karşıladıkları oranda kalıcı olmuştur. Örgütlerin kalıcı olması ve bazı kural ve değerlerin sahiplenilerek sürdürülmesi karşımıza kurum olgusunu çıkarmaktadır. Her ne kadar örgüt ile kurum olguları arasında yakın bir ilişki olsa da, bu iki yapı arasında bazen kapsayıcılık şeklinde bazen de bağımsız bir ilişki söz konusu olmaktadır.¹⁷¹

Teknik faaliyetler bütünü olarak karşımıza çıkan örgüt, kurumsallaşma sürecinin ifade ettiği ortak değerler üretme becerisi ve kurumsal çevreye uyum sağlama yeteneğiyle, teknik çıktılar üreten mekanik bir yapı olmaktan çıkacak içinde yer aldığı kurumsal

¹⁶⁸ Peters, **a.g.e.**, s.99

¹⁶⁹ Meyer ve Rowan, **a.g.e.**, s.347

¹⁷⁰ Daft, **Örgüt Kuramları ve Tasarımını Anlamak**, s.164

¹⁷¹ Alkan, **a.g.e.**, s.13

çevreye karşı meşruiyet üreten istikrarlı bir yapıya dönüşecektir.¹⁷² Özen, “örgüt ile kurum” arasında değer üretme yeteneğinden hareketle “kendine özgü bir karakter” kazanma olgusuyla bir ayırmadan bahseder ve Selznick’in tasnifinden yola çıkarak kurumsallaşma sürecine dair, “Kurumsallaşmanın belki de en anlamlı yanı, örgütsel yapıların ya da faaliyetlerin ‘teknik gereklilikleri ötesinde değer kazanması’ süreci” olduğunu ifade eder.¹⁷³

Örgütlerin amaçlı ve bilinçli çabalarının mevcut kültürel değerlere eklemlenmesiyle oluşacak karşılıklı etkileşim, kişisel yaklaşımların yerine topluluk bilinci ile tanımlanan ortak değerleri ve ortak menfaat anlayışını tetikleyecektir. Bu şekilde toplumsal yaşam içerisinde örgütlerin üreteceği ortak değer ve menfaat yaklaşımının sahiplenilerek yaygınlaşması kurumların oluşma zemini olacaktır.¹⁷⁴ Örgüt ile kurum arasındaki farkı Huntington, süreklilik, tekrarlanma frekansı ve davranışların değer yüklenmesi unsurları üzerinden tanımlar. Bu doğrultuda örgütlerin biçimsel ve etkili sonuçlar üreten ve tekrarlanan usullerinin “istikrarlı, tekrarlanan ve kendilerine değer verilen davranış örüntüleri haline” gelmesi, karşımıza kurum olgusunu çıkaracaktır.¹⁷⁵ Kurumlar ürettikleri değer algısı ve buna bağlı uyumlanma ve kabul görme şeklinde tezahür eden meşruiyet üretmesiyle örgüt olgusundan ayrışır.

Kurumların siyasal alandaki fonksiyonuna yakından bakıldığında süreklilik, paydaşları arasında amaç birliği sağlama, davranışlar ile kültürel değerler arasında bağ kurma ve kültürel değerlerin toplumsal yaşam içerisinde bir sonraki nesillere taşınması fonksiyonların ön plana çıktığı görülür. Değerler ile kuralların taşıyıcısı olan kurumlar, “siyasi aktörleri belli bir yönde hareket etmeleri noktasında teşvik etmekte veya tersine onların hareketlerine bazı sınırlamalar getirmek suretiyle siyasi davranışa etki etmektedir.”¹⁷⁶ Kurumların siyasal alandaki etkisini ister “düşüncelerin, ilgi

¹⁷² Fahri Apaydın, “Kurumsal Teori ve İşletmelerin Kurumsallaşması”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 10, Sayı 1, 2009,(Çevrimiçi) <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/1909.pdf>, 16 Nisan 2021, s.3-4

¹⁷³ Özen, “Yeni Kurumsal Kuram”, s.249

¹⁷⁴ Samuel P. Huntington, “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, (Çev. Ergun Özbudun), **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 22, Sayı:1, 1966, s.87, 97

¹⁷⁵ Samuel Huntington, **Political Order in Changing Societies**, Yale University Yayınları, 1968, s.12; Samuel P. Huntington ve Jorge I. Dominguez, **Siyasal Gelişme**, (Çev.Ergun Özbudun), Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1975, s.61

¹⁷⁶ Alkan, **a.g.e.**, s.14

alanlarının ve konumların zaman içinde nasıl evrildiği üzerinden açıklayan (tarihselci) yaklaşım”,¹⁷⁷ ister “aktörlerin çıkarlarını maksimize etme eylemlerinin kolektif siyasal sonuçları belirlediğini ifade eden (rasyonel) yaklaşım”,¹⁷⁸ ister “sosyal ve siyasal kültürün ürettiği kurumların davranış kalıpları ve yerleşik normlar üzerinden siyasal sonuçlarını açıklayan (sosyolojik) yaklaşım”¹⁷⁹ isterse “düşünce ve söylemin belirli bir bağlam içerisinde siyasal alandaki etkisini irdeleyen (söylemsel) yaklaşım”¹⁸⁰ olsun, modern bir olgu olarak kurumlar, halkın mevcut sistem ile iletişim kurarak onunla bütünleşmesini sağlayan temel bir yapılardır.¹⁸¹

Aktörlerin siyasal karar ve tercihleri üzerindeki etkisinin yanında, bireylerin anlam dünyası ile değer yargıları üzerinde etkiye sahip olan kurumların ön plana çıkan ortak özellikleri özetle şunlardır; a-toplumsal yaşamın belirli bir aşamasında ve kendine özgü ihtiyaçlara karşılık olarak ortaya çıkar ve belirli bir devamlılıkla kökleşirler; b-ürettikleri kurallar, normlar ve rutinlerle bireylerin davranışlarını etkiler ve bu kurallara uyum sağlama üzerinden bir meşruiyet alanı üretirler, c-hem toplumsal ihtiyaçları hem de ürettikleri birikimleri kullanarak zaman içerisinde değişirler ve bu değişim fonksiyonu onlara süreklilik kazandırır, d-ürettikleri değer anlayışı ile sosyal ve siyasal yaşam içerisinde ortak bir menfaat anlayışı üretirler, e-paydaşlarının ortak hedefler etrafında bir araya gelmesi ve kurumun sürekliliği için liderlik önemli bir role sahiptir, f-bireysel yaklaşımlardan bağımsız olarak kurumsal rasyonaliteyle politikaların belirlenmesi sürecinde etkilidirler.¹⁸²

Kurum olgusunu kurumsal çevreyle birlikte izah eden Yeni kurumsalcı yaklaşıma göre, birey, kurum ve çevre karşılıklı etkileşim halinde iç içe geçmiş sistemlerdir.¹⁸³ Bu bağlamda kurum olgusunun süreklilik ve değer üretme fonksiyonu ile kurumsal çevrenin diğer örgüt ve kurumlar üzerindeki etkisi kurumsallaşma kavramı üzerinden

¹⁷⁷ Sanders, **a.g.e.**, s.43

¹⁷⁸ Rakner, **a.g.e.**, s.4-5

¹⁷⁹ Powell ve Bromley, **a.g.e.**, s.764

¹⁸⁰ Schmidt, “Bringing Ideas and Discourse Back into the Explanation of Change”, s.2; Schmidt, “Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse”, s.303-304

¹⁸¹ Joseph LaPalombara ve Jeffrey Anderson, “Political Parties”, **Encyclopedia of Government And Politics**, Ed. Mary Hawkesworth ve Maurice Kogan, Routledge, New York, Cilt:1, 2.Baskı, 2004, s.386

¹⁸² Alkan, **a.g.e.**, s.15-19

¹⁸³ March ve Olsen, **Rediscovering Institutions**, s.57

açıklanmaktadır. Bir kurumsal çevre içinde aktörler arasındaki etkileşime dayalı uyum sağlama becerisi, ortak değer üretme eğilimi ve bunları sahiplenme süreci kurumsallaşma düzeyini belirler. Berger ve Luckmann kurumsallaşmayı, bazı alışkanlıkların örgütler arasında karşılıklı olarak sahiplenilmesi, ortak yorumlama süreçlerinin geliştirilmesi ve akabinde örgütleri çevreleyen “*yerleşik bir sosyal düzen*”in üretilmesi olarak açıklamaktadır. Bu açıklamaya göre, bilinçli olmayan ve belli sorunları çözme yeteneği nedeniyle tekrarlanan eylemler zamanla “*ortak bir anlam içeriği*” kazanmaktadır. Bu ortak anlam içeriği zamanla, o eylemi yapan aktörlerden bağımsızlaşacak ve ortak değerler bütünü olarak örgütleri yönlendiren bir etki kazanacaktır.¹⁸⁴

Kurumsallaşma ile örgütlerin hayatta kalma yetkinlikleri arasındaki doğrusal ilişkiyi açıklaması bakımından “*paylaşılan anlamların oluşması, yaygınlaşması ve doğal düzenlemeler*” olarak kabul edilmeleri Tolbert ve Zucker tarafından “*tam kurumsallaşma*” olarak tanımlanmıştır.¹⁸⁵ Aynı zamanda Zucker kurumsallaşma olgusunu, sosyal alanda oluşan durumların grup bireylerince kabullenilerek aktarılması süreciyle açıklanmıştır. Buna göre “*bir eylemin kurumsallaşma ölçütü, o eylemin çeşitli aktörler tarafından anlamı değiştirilmeksizin potansiyel olarak tekrarlanabilir olması (nesnellik) ve dışsal gerçekliğin bir parçası olarak algılanacak kadar öznelerarası tanımlanmış (dışsallık) olmasıdır.*”¹⁸⁶

Örgütsel alanı rasyonel ve işlevsel yaklaşımların yerine, bağımsız ortak kabullere dönüşen “değerler sistemi” üzerinden açıklayan yaklaşımlar, kurumsallaşma kavramının yerleşmesini sağlamıştır. Verili kurumsal çevre içerisinde şekillenen ortak değerler, birbirinden çok farklı olmasına karşın sonuçta ortak bir kurumsal sistemin oluşmasına etki edecektir. Bu ortak değerlerin üretildiği kurumsal çevre, “*kamuoyu düşüncesi, eğitim sistemleri, yasalar, mahkemeler, ideolojiler, meslekler, yasal*

¹⁸⁴ P.L. Berger ve T. Luckmann, **The Social Construction of Reality**, Newyork, Anchor Books, 1967, Aktaran Keskin v.d., **Örgüt Teorisi**, s.315; Özen, **a.g.e.**, s.255

¹⁸⁵ Greenwood, Suddaby, Hinings, “Theorizing Change”, s.61

¹⁸⁶ Aktaran Özen, **a.g.e.**, s.258

yapılar, ödüller, sertifikasyon ve akreditasyon kurumları ve hükümet zorlamaları ve beklentiler”den oluşmaktadır.¹⁸⁷

Meyer ve Rowan “*Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony*” isimli eserinde kurumsallaşmayı “sosyal süreçlerin karşılıklı eylem, yorum ve paylaşımlarla yasalaşmasının gerçekleştiği bir süreç” olarak ifade eder.¹⁸⁸ Çevreyle uyumlu olma hali, ortak uygulamalara bağlı oluşan tekrarlarla ortak anlam içeriği kazanma ve bunlara bağlı ortaya çıkan kurumsal kurallar, örgütler için hem meşruiyet zemini üretir, hem de çevresel belirsizliklerin ortadan kaldırılmasını sağlar. Bu kapsamda “güvenilirlik ve kalıcılık” kaynağı olarak bu kurumsal kurallar, ortak bir “inanç sistemi/rasyonel mitler” aynı zamanda bazı kültürel unsurlardan oluşur. Bu bağlamda “kurumsal çevre, örgütlerin meşruiyet ve istikrar kazanması için uyum sağlaması gereken semboller, bilişsel sistemler ve normatif inançlardan oluşan kültürel unsurlar içerir.”¹⁸⁹ Aynı zamanda kurumsal çevre, “siyasi, sosyal ve hukuki kurallar kümesinden” meydana gelir ve “örgütlerin dışında ve üzerinde oluşmuş, akılcı yapı, norm, inanç” ve kabulleri içeren bir alan olarak karşımıza çıkar.¹⁹⁰

Tüm bu açıklamalarda ön plana çıkan unsurları bir araya getirerek Apaydın’ın yaptığı tanımdan yola çıkarak şu tanım yapılabilir: Kurumsallaşma “kararlı olmayan ya da gevşek organize olmuş dar teknik eylemler ve yapılardan; düzenli, kararlı ve sosyal olarak kurumsal çevreye entegre olmuş yapılanmaya giderek; bunun içselleştirilmesi ve bütün çalışanlarca ve yöneticilerce aynı algılama düzeyine ulaşp değişik şartlarda ve ortamlarda, bu yapılanma ve buna bağlı davranış biçimlerinin otomatik olarak uygulanmasıdır.”¹⁹¹ Bu tanımla kurumsallaşmanın kavramsal çerçevesini çizen Apaydın, bu sürecin nasıl geliştiğinin izah edilmesi gerektiğini ifade ederek kurumsallaşma sürecini beş temel unsurla açıklar:1-Formalleşme, 2-Profesyonelleşme, 3-Hesap verebilir olma, 4-Güçlü kültür oluşturma ve 5-Tutarlı olma.

¹⁸⁷ Apaydın, a.g.e., s.5

¹⁸⁸ Aktaran Keskin v.d., a.g.e., s.316; Mayor and Rowan, a.g.e., s.340-363

¹⁸⁹ Aktaran Keskin v.d., a.g.e., s.316; Apaydın, a.g.e., s.5-7

¹⁹⁰ Aktaran Öztürk v.d., a.g.e., s.43

¹⁹¹ Apaydın, a.g.e., s.2

Formalleşme; kurumsal belirsizlikleri ve rol çatışmalarını gidermek üzere örgüt yapısını, işleyişi, kuralları, süreçleri, yetki ve sorumluluk alanlarını tanımlamayı ifade eder. Bu fonksiyonun işlevi sayesinde kurum kendi alanında kontrol üretir, iç paydaşları arasında dengeli bir ilişki ve koordinasyon sağlar. Profesyonelleşme; yönetimde görev verilecek kişilerin yetkinliklere ve eğitim özelliklerine dikkat edilerek belirlenmesi sürecidir. Bu fonksiyon ile örgüt çevresinde güvenilirlik kazanır, adaptasyonu yüksek bir örgüt kapasitesi üretir. Hesap verebilir olma; kurumun eylemlerinden dolayı parçası olduğu topluma karşı sorumlu olmasını ve eylemlerine dair doğrudan, tam ve eksiksiz bir şekilde toplumsal bilgilendirme kanallarını etkin kullanmasıdır.

Güçlü kültür oluşturma; kurumsal paydaşların davranışlarına yön verecek ortak etik kurallar, normlar ve ilkelerden oluşan bir kültür üretilmesini ve buna bağlı sosyal çevredeki üst kültürel normlara ve değerlere uyumlu olmayı ifade eder. Bu fonksiyon, örgüt için yüksek koordinasyon ve kontrol işlevini yerine getirecektir. Tutarlı olma; eşbiçimlilik kavramı kapsamında karşımıza çıkan kurumsal çevreye karşı uyumlu olma yaklaşımının bir parçası olarak görülebilecek bu unsurdur. Örgütün söylemleri ile misyonu, stratejisi ve eylemleri arasındaki uyumlu olmayı ifade ederken, örgüt için meşruiyet üreten bir kaynak olma işlevini görmektedir.¹⁹²

1.3.3. Siyasal Kurumsallaşma Olgusu ve Unsurları

Toplumsal beklentilerin karşılanması için siyasal süreçlere katılım sağlanmasının etkin bir yol olarak belirmesi ve iktidar araçlarına sahip olma ya da etkileme arayışı kurumsal yapıları ön plana çıkarmıştır.¹⁹³ İktidarın kullanımıyla ortaya çıkan sonuçlarla ilgilenme, siyasal kararları etkilemek için süreçlere katılma arayışı, devletin fonksiyonlarını etkileme isteği insan gruplarının siyasallaşmasını artırmış. Bu aynı zamanda siyasal örgütlenme olgusunu güçlendirmiştir.¹⁹⁴ Siyasallaşma ve kurumsallaşma arasındaki ilişkiyi siyasal gelişim bağlamında tartışma konusu yapan Huntington, modernleşme yaklaşımının ilerlemeci ve çizgisel yaklaşımı yerine, siyasal

¹⁹² Apaydın, **a.g.e.**, s.11-18

¹⁹³ Ahmet N.Yücekök, **Siyasetin Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987, s.61-62

¹⁹⁴ Huntington, “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, s.59

gelişim süreçlerinin hem ilerleme hem de gerileme fonksiyonlarıyla birlikte iki yönlü olduğunu belirtmiştir. Böylece siyasal gelişim sürecini, siyasal örgütler ve bu örgütler etrafında gelişen usuller ve kurallar üzerinden tanımlamıştır.

Huntington, siyasal gelişmenin bir sonucu olarak karşımıza çıkan kurum ve kurumsallık olgusunun etkilerini üç boyut üzerinden izah eder: “1-Örgütlerin ve usullerin kurumsallaşma derecesi, 2-örgüt, usul veya siyasal sistemin modernlik veya geleneksellik seviyesi, ve 3-iktidarın dağılımında kurumların, ne ölçüde bir toplanma veya pülarizm sağladıkları”.¹⁹⁵ Örgütler ile onların çevresinde oluşan usuller ve kuralların etkinlik seviyesi, sahip olunan toplumsal destek tabanı ve kurumsallaşma seviyesine bağlı olarak farklılıklar gösterecektir. Bu bağlamda Huntington kurumsallığı “yerleşmiş, muteber ve tekrar eden davranış kalıpları” olarak tanımlar.¹⁹⁶ Bu açıklamada ön plana çıktığı üzere, örgütler ve onların etrafında üretilen prosedürlerin değer ve istikrar kazanma süreci kurumsallaşma olgusuna karşılık gelmektedir.¹⁹⁷

Sosyal ve siyasal süreçlerde bireylerin aldıkları kararlar üzerindeki etkisiyle siyasi kurumların katı ve değişmez bir yapıya sahip olduğu düşünülmemelidir. Ortaya çıkışlarında olduğu gibi kurumların süreç içerisinde değişen ihtiyaç ve beklentilere uygun olarak değişimleri söz konusudur. Ancak bu değişim, kurumsal bir çevre içerisinde ve birbirine bağlı kuralların geçerli olduğu karmaşık bir etkileşim içinde gerçekleşir. Aynı zamanda siyasal kurumların değişime konu olması hem dışarıdan kendisine yönelen etkenlere, hem de farklı seviyelerde olsa bile bilinçli eylemlere bağlıdır. Tek bir etken ya da bir yöntemden bahsetmek mümkün olmayan bu süreç, kendi doğal seyri içerisinde ve sıradan bazı prosedürler kapsamında yaşanacaktır.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Huntington, **Siyasal Gelişme**, s.61-62

¹⁹⁶ Huntington, “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, s.64-65

¹⁹⁷ Matthias Basedau ve Alexander Stroh, “Measuring Party Institutionalization in Developing Countries: A New Research Instrument Applied to 28 African Political Parties”, **GIGA German Institute of Global and Area Studies**, (Çevrimiçi)

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1119203, 22 Ocak 2022, GIGA Working Paper 69, 2008, s.7-8; Huntington, **Political Order in Changing Societies**, s.12;

¹⁹⁸ March ve Olsen, **Rediscovering Institutions**, s.170

Huntington, kurumsallaşma düzeyini açıklarken yönetimin istikrarı ile siyasal katılım düzeyi arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir.¹⁹⁹ Bu nedenle siyasal yapıların istikrarı ile güncel ihtiyaçlara cevap vermek üzere oluşan değişim arasındaki ilişki önem kazanmaktadır. Genel olarak kabul edildiği şekliyle “istikrarlılık, süreklilik ve değer sahibi olma”²⁰⁰ unsurları kurumların sabit yönüne işaret etmektedir. Buna rağmen kurumsal çevre içinde sosyal ve siyasal beklentilere uygun olarak hareket etme zorunluluğuyla kurumların değişime açık olması gerektiği göz ardı edilmemelidir. Sosyal ve siyasal aktörlerin bir araya geldiği siyasal çevrenin sabit kalmasını beklemek mümkün değildir. Bu nedenle kurumlardan beklenen istikrar işlevi ile kendisine yönelen beklentileri karşılama yetkinliği olarak değişim arasındaki ilişkinin tespit edilmesi önemlidir. Kurumsalcı yaklaşım bu iki unsur arasındaki ilişkiyi, kurumsal çevreyi paylaşan kurumların tekrarlanarak oluşan ortak değerlere uyum sağlama eğilimi ile değişim arasında bir ilişki kurarak açıklamaktadır.²⁰¹

Bu çerçevede değişim olgusu “tortulaşma” kavramıyla açıklayan Yeni kurumsalcı yaklaşıma göre, kurumsal birikimin ürettiği istikrar ile çevreye uyum sağlama eğilimi üzerinden değişim, kurumsal birikim zemininde gerçekleşmektedir. Bu yaklaşıma göre kurumlar üretecekleri uygun davranış kalıplarıyla (logic of appropriateness), öngörülebilirlik ve kabullenilen kural ve normlar vasıtasıyla siyasal alanda bir meşruiyet zemini üretecektir. Bu kurallarla bir taraftan siyasi aktörlerinin rolleri ve davranışlarının sınırları belirlenirken, diğer taraftan meşru kabul edilen bu sınırlar içerisinde uyumlanma yaklaşımıyla gündeme gelecek kurumsal esneklik ile değişim döngüsü işletilecektir.²⁰²

Siyasal kurumların kurumsallaşma süreçlerinde istikrar ile değişim arayışı arasındaki ilişkiyi tarihsel seyirde gündeme gelen toplumsal beklentilerin değişmesiyle açıklayan Huntington bir biri ardınca yaşanan üç sürece işaret eder: 1-Geleneksel toplumlardan sanayileşen toplumlara geçilirken karşılaşılan işbölümü, yeni düzenin beklentilerini

¹⁹⁹ Huntington, **a.g.e.**, s.79; Gabriel Ben-Dor, “Institutionalization and Political Development: A Conceptual and Theoretical Analysis”, **Comparative Studies in Society and History**, July 1975, Vol. 17, No. 3 s.309-310

²⁰⁰ Huntington ve Dominguez, **Siyasal Gelişme**, s.61

²⁰¹ Alkan, **a.g.e.**, s.14-15

²⁰² March ve Olsen, “Elaborating the ‘New Institutionalism’”, s.7; Alkan, **a.g.e.**, s.15

karşılacak şekilde otoritenin el değiştirme mücadelesi, iktidarı rasyonel temellerle laikleştirilerek merkezileştirme çabaları, siyasal bilincin gelişimiyle yeni gruplar ile beklentilerin oluşması, 2-yaşanan tüm bu mücadelelere bağlı olarak siyasal sistemin alanını genişletmesi ve kendisine dahil olan yeni gruplarla karşılıklı etkileşim içine girmesi, 3-Bir sonraki aşamada sisteme yeni katılan grupların sistemi etkileme arayışlarıyla etkileşimin karşılıklı hale gelmesi ve siyasal sistemin yeni beklenti ve talepleri karşılayacak şekilde yeni duyarlılıklar geliştirmesi. Bu çerçevede Huntington siyasal değişim sürecini “sırasıyla, iktidarın toplanması, genişlemesi ve dağılması” bağlamında açıklamaktadır.²⁰³

Bir süreç olarak karşımıza çıkan siyasal kurumsallaşma, hem örgütlerin hem de örgütleri çevreleyen işleyiş kurallarının (usullerin) örgüt mensupları ile toplumsal tabanda kabullenilmesine (itibar) ve gönüllü olarak uygulanmasına (istikrar) bağlıdır. Bu doğrultuda Huntington bir örgütün kurumsallaşma seviyesini ölçümleyen dört unsurdan bahseder: 1-Uyarlanabilirlik (adaptability), 2-Karmaşıklık (complexity), 3-Özerklik (autonomy) , 4-Tutarlılık (coherence).²⁰⁴

1.3.3.1. Uyarlanabilirlik

Örgütün çevresine karşı duyarlı olması, çevreden gelen baskılara direnebilme seviyesi ve kendisine yönelen mesajlara cevap verebilir olması uyarlanabilirlik seviyesini gösterir. Uyarlanabilirlik ile kurumsallaşma seviyesi arasında doğrusal bir ilişki söz konusudur.²⁰⁵ “Bir organizasyon veya prosedür ne kadar uyarlanabilirse, o kadar kurumsallaşmıştır; ne kadar az uyarlanabilir ve katıysa, kurumsallaşma düzeyi o kadar düşük olur. Uyum, kazanılmış bir örgütsel özelliktir.”²⁰⁶

²⁰³ Huntington, **Siyasal Gelişme**, s.68-69

²⁰⁴ Huntington, **a.g.e.**, s.61; İsmail Şükür, “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Siyasi Partilerin Doğuş Teorileri, Tipolojileri ve Kurumsallaşmaları Açısından Değerlendirilmesi”, **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, Yıl: 2020, Cilt: 3, Sayı: 3, s.693; Betül Tanta ve Abdulvahap Akıncı, “Huntington’un Uyarlanabilirlik Ölçütü Bağlamında Türk Siyasi Partilerinde Kurumsallaşma: CHP, MHP ve AKP”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı:66, Mart-Nisan 2018, s.124; Alexander J. Groth, “The Institutional Myth: Huntington’s Order Revisited”, **The Review of Politics**, Apr., 1979, Vol. 41, No. 2, s.205

²⁰⁵ Şükür, **a.g.e.**, s.693; Tanta ve Akıncı, **a.g.e.**, s.129; Burak Özer, “Siyasal Partilerin Doğuş Teorileri, Parti Tipolojileri ve Kurumsallaşma Bağlamında Anavatan Partisinin Değerlendirilmesi”, **SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 17, Aralık 2017, s.586

²⁰⁶ Huntington, **Political Order in Changing Societies**, s.13

Kurumsal çevreden örgüte baskının yoğunluğu ve içeriği çevreden çevreye değişim gösterebilecektir. Örgütün çevreden kendisine yönelen baskılara uyum sağlama yeteneğini gösteren uyarlanabilirliğin seviyesini ölçmek için “yaş faktörü” bir gösterge olarak kullanılabilecektir. Bu kapsamda örgütün yaşına bağlı olarak üç farklı kriter analiz konusu yapılabilecektir:

1- Örgütün kronolojik yaşı: Uzun bir süredir var olan bir örgütün uyarlanabilirliği daha yenilere göre daha fazla olacaktır. Uyarlanabilirlik, örgütün yaşamını sürdürmesi için uygun bir zemine sahip olması anlamına gelmekte olup, daha eski örgütlerin varlıklarını koruma imkanı yeni örgütlere göre daha yüksektir.

2-Örgütün kuşaksal yaşı: Örgütün kaçınıcı kuşak tarafından yönetildiğini ifade eden bu kritere göre, örgütün kurucu ilk kuşak tarafından yönetiliyor olması uyarlanabilirlik seviyesinin düşük olduğuna; örgütün ikinci ya da üçüncü kuşak yöneticiler tarafından yönetiliyor olması ise uyarlanabilirliğinin yüksek olduğuna işaret edecektir. Bir örgüt hala ilk kurucu liderlik tarafından yönetiliyorsa, henüz barışçı yoldan örgüt içinde bir iktidar değişimini tecrübe etmemiş; bu durumun doğuracağı sarsıntılarla ve problemlerle henüz yüzleşmemiş demektir. Örgüt yönetiminin değişmesi, o yapının *“kendi içinde iktidarın barışçı yolda intikali problemini”* tecrübe etmiş demektir. Örgütün iç dinamiklerini kullanarak *“bir liderler takımı yerine bir başkasını”* geçirebilmesi onun kurumsallaşma düzeyinin yüksek olduğunu ifade edecektir.²⁰⁷

3- Örgütün fonksiyonelliği: Örgütler kendilerini bir araya getiren grupların beklentilerine ya da içinde yer aldıkları çevreye bağlı olarak genellikle tek bir fonksiyon icra etmek için kurulurlar. Kuruluş fonksiyonunu yerine getiren bir örgütün önünde iki seçenek vardır; ya varlığını anlamlı kılacak yeni bir fonksiyon geliştirecek ya da zamanla ortadan kalkmayı kabullenecektir. Bu anlamda çevresindeki değişimlere kendisini adapta edebilen ve temel fonksiyonlarını bu doğrultuda birkaç defa değiştirmeyi başaran örgütler, daha yüksek kurumsallaşma seviyesine sahip olacaktır. Burada kurumsallaşma seviyesi bakımından ön plana çıkan unsur, örgütün

²⁰⁷ Huntington, “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, s.66-67

ayrışan özel fonksiyonlara sahip olmasından ziyade, işlev çeşitliliği ile değişim süreçlerine adapte olma yeteneği gösterebilmesidir.²⁰⁸

Çevresinde oluşan değişimlere uyumlanabilen ya da yerine getirdiği fonksiyonları ikame edecek şekilde yeni fonksiyonlar geliştirebilen örgütler, paydaşları tarafından değer görmeye başlar ve böylece “*belli bir alandaki özgül fonksiyonlarından bağımsız, kendine özgü bir yaşantıya sahip*” olurlar. Siyasal partiler bakımından fonksiyonel uyarlanabilirlik yeteneği, gerekli olduğunda politik yaklaşımlarını değiştirmeyi, seçmen desteğini artırmak için geleneksel angajmanlardan uzaklaşarak daha geniş bir kitleye yönelmeyi, gerektiğinde kuruluş amaçlarından vazgeçerek karşılaştığı yeni durumlara uygun yeni siyasal hedefler belirlemesi anlamına gelmektedir. Aksi halde amaçlarını yerine getirdikten sonra çevresindeki değişim olgusunu takip edemeyerek “*ciddi bir buhranla*” karşılaşacaktır. Bu krizden çıkmasının tek yolu, kendisi için yeni ve farklı fonksiyonlar geliştirmesi olacaktır.²⁰⁹

1.3.3.2. Karmaşıklık

Örgütün karmaşıklık seviyesi, kendi içinde farklı alt birimlere sahip olması ve bu birimlerin kendine özgü alt fonksiyonlarla farklılaşma yeteneği olması anlamına gelmektedir. “*Bir organizasyon ne kadar karmaşıksa, o kadar kurumsallaşmış demektir. Karmaşıklık, hem hiyerarşik ve işlevsel olarak örgütsel alt birimlerin çoğaltılmasını hem de farklı türdeki örgütsel alt birimlerin farklılaşmasını içerebilir.*”²¹⁰ Alt birimlerin varlığının yanında aynı zamanda, örgütün farklı ve çeşitli alanlara yönelen amaçlara sahip olması karmaşıklık seviyesinin bir göstergesidir. Bir örgütün çok fazla alt birime sahip olması, alt birimlerin sahip olduğu farklı fonksiyonlardan oluşan birçok farklı örgüt amaçlarının varlığı, örgüt üyelerinin bağlılığının ve sadakatinin devamını sağlayacak güçlü bir zemin olacaktır. Alt birimleri ve sahip olduğu çeşitli amaçlarla karmaşık yapılı bir örgütün çevresinde yaşanacak bir değişim karşısında herhangi bir fonksiyondan vaz geçerek bir diğerini

²⁰⁸ Tanta ve Akıncı, **a.g.e.**, s.126-127

²⁰⁹ Huntington, “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, s.68-70

²¹⁰ Huntington, **Political Order in Changing Societies**, s.18

ön plana çıkararak varlığını koruması, tek ve sınırlı amaçları olan bir örgüte göre çok daha kolay olacaktır.²¹¹

Basit ve sınırlı alt birimlere oluşan yapılara karşı, karmaşık ve farklı alt bileşenlerden oluşan yapıların değişim süreçlerine adapta olma yeteneği ve yeni talep uyumlanma beceresi daha yüksek olacaktır. Uyumlanma becerisi güçlü olan örgütlerin kurumsallaşma seviyeleri de yüksek olacaktır. Bu yapılar daha uzun süre varlıklarını koruyabileceklerdir. Bir fonksiyonunu yerine getiren bir örgütün yaşanan değişimlere bağlı olarak yeni ikame hedefler belirlemesi farklı alt birimlerin mevcut olmasıyla yakından ilgilidir. İkame edilebilir amaçlar ile birçok alt birimin varlığı aynı zamanda örgütler için istikrarlı bir yapıya karşılık gelecektir. Böylece değişime uyumlanma yeteneğini güçlendiren karmaşıklık seviyesi istikrarlı bir örgüt yapısı üretilmiş olacaktır.²¹²

1.3.3.3. Özerklik

Örgütlerin kurumsallaşma seviyesinin üçüncü göstergesi, çeşitli sosyal ve siyasi grupların davranış kalıpları karşısında bağımsızlığa sahip olmaktır. Kurumsallaşmış örgütler, daha az kurumsal örgütlere göre kendilerini çevreleyen aile, iş grupları ya da farklı amaçlarla kurulmuş gruplar karşısında daha fazla özerk olacaklardır. Özerklik seviyesi ile mevcut siyasi sistemin gelişmişlik seviyesi arasında bir ilişki vardır. “Çok gelişmiş bir siyasi sistemde siyasi örgütler, daha az gelişmiş sistemlerde olmayan bir bütünlüğe sahiptir. Bir ölçüde, politik olmayan grupların ve prosedürlerin etkisinden yalıtılmışlardır. Daha az gelişmiş siyasi sistemlerde, dış etkilere karşı oldukça savunmasızdırlar.”²¹³

Bir örgütün kendisinin belirlediği kural ve normları önceleyen bir çalışma sistematığına sahip olması, kendisini çevreleyen diğer gruplardan gelen yönlendirmeleri ikincil seviyede tutması, kurumsallaşma seviyesinin yüksek olmasına bağlıdır. Örgütler gibi işleyiş mekanizmaları ve bunların tabi olduğu usul ve metotların dışarıdan gelen baskı ve yönlendirmelere açık olması, kurumsallaşma olgusundan

²¹¹ Şükür, a.g.e., s.693; Özer, a.g.e., s.587

²¹² Huntington, “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, s.71-73

²¹³ Huntington, **Political Order in Changing Societies**, s.20

uzak oldukları anlamına gelecektir. Örgütler gibi usul ve işleyiş kurallarının kendi koşulları içerisinde bir özerkliğe sahip olması, kurumsallaşma seviyesi arttıkça gelişecek bir unsurdur.²¹⁴ Siyasal partiler bağlamında bakıldığında, bir çıkar grubunun hedefleri etrafında kurulmuş bir siyasi partilerin kurumsallaşma seviyesi, birçok sosyal grubun talep ve beklentilerini bir araya getirerek oluşturulmuş bir partiden daha düşük seviyede olacaktır.

Örgütlerin içinde yer aldığı siyasal sistemin gerek işleyiş mekanizmaları gerekse burada geçerli olan usul ve kuralların özelliği özerklik unsuru bakımından önemlidir. Sosyal değişimin güçlü olduğu toplumlarda birçok yeni grubun siyasal alana katılması söz konusu olacaktır. Eğer siyasal sistem gelişmiş kurumsallaşma seviyesine sahipse, yerleşik kural ve mekanizmalarla bu yeni grupların beklentilerini mevcut sistem lehine sınırlandıracak ve yumuşatacaktır. Böylece özerklik seviyesi yüksek olan siyasal yapılarda, sosyal ve siyasal değişimlere bağlı olarak gündeme gelen yeni grupların siyasal sisteme entegrasyonu kontrollü olarak gerçekleştirilecektir. Bu bağlamda kurumsallaşma seviyesi yüksek sistemlerde, liderliğin belirlenmesinde ya da yeni görevlendirmelerde sistemin yerleşik mekanizmaları ile kuralları işletilecek ve öngörülebilir süreçler doğrultusunda bu görev değişimleri gerçekleştirilecektir.

Karmaşılık seviyesi yüksek olan yapılarda, yeni grupların örgütler üzerinde üreteceği baskının yönetilmesi, değişim dönemlerinde ortaya çıkan yeni talep ve beklentilerin sınırlandırılarak yumuşatılması çok daha kolay olacaktır. Farklı alt birimlerden ve çeşitli amaçlardan oluşan karmaşık yapıları siyasal sistemler, sahip oldukları kurumsallaşmış örgütler ve yerleşik mekanizmalarıyla “*kendi kurumsal bütünlüğünü feda etmeden, yeni sosyal güçleri ve yeni personelleri*” kabul etmekte zorlanmayacaktır.²¹⁵

1.3.3.4. Birlik ve Tutarlılık

Kurumsallık seviyesinin bir diğer göstergesi örgütün iç paydaşları arasındaki birlik duygusu ve sahip olduğu tutarlılık seviyesidir. “*Bir organizasyon ne kadar birleşik ve*

²¹⁴ Huntington, “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, s.73-74; Şükür, **a.g.e.**, s.694; Özer, **a.g.e.**, s.588

²¹⁵ Huntington, “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, s.75

tutarlıysa, o kadar kurumsallaşmıştır; örgütün dağınıklığı ne kadar büyükse, o kadar az kurumsallaşmıştır.”²¹⁶ Karşılaşılan sorunların çözüm yollarına dair örgütün iç paydaşları arasındaki oydaşma ve bu yöndeki iç tutarlık seviyesi, kurumsallaşmanın yüksek olduğuna işaret edecektir.²¹⁷ Örgütün mensuplarının olaylara ve sorunların çözümlerine ilişkin bakış açılarındaki fikir birliği ve bunun sürdürülebilir olmasını ifade eden tutarlılık, örgütün varlığını sürdürebilmesi için sahip olması gereken bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Nasıl ki özerklik, bir örgütün dışarıdan gelecek baskıları yönetmesi için elzem ise, birlik ve tutarlılık unsurları da örgütün varlığını sürdürmesine yardımcı olacak içerden bir etken olarak kurumsallaşma seviyesinin göstergesidir. Ürettiği grup amaçlarının kabul görmesiyle bireysel çıkarların üzerinde konumlanan örgütlerin geliştirdiği ortak bakış açısının sürdürülebilir olması önemlidir. Bunun için “*genel sosyal amaçlar uğruna, özel veya kişisel dürtülere*” engel olması ve paydaşları arasında üreteceği kolektif motivasyonu koruması zorunludur.

Diğer kurumsallaşma unsurlarında olduğu gibi birlik ve tutarlık unsurlarının hangi kriterle bağlı olarak gözlenebilir olduğu önemlidir. Bu çerçevede örgütlerdeki liderlik değişim süreçlerinin yarışmaya dayalı olup olmadığı, yarışmacı liderlik değişimi ile toplam liderlik değişimi arasındaki oransal korelasyon, örgüt lideri ile üyeler arasındaki görüş ayrılıklarının nasıl yönetildiği ve örgüt içerisinde muhalif görüşlerin olmasına fırsat verilip verilmediği yönündeki göstergelere bakarak kurumsallaşma seviyesine dair bir yorumda bulunmak mümkün olacaktır.²¹⁸

1.4. BİR KURUM OLARAK SİYASAL PARTİLER

Ortak hedefler etrafından insanların bir araya gelerek sosyal gruplar oluşturması insanlık tarihi kadar eskidir. Bu grupların odaklandığı amaçlar ve kullandığı yöntemler, toplumsal yaşamın ekonomik ve siyasal fonksiyonları değiştikçe bir dönüşüm geçirmiştir. Aynı şekilde toplu yaşamın siyasal alandaki yansıması olarak siyasal içerikli gruplar, toplumsal yapıyı ilgilendiren kararları etkilemek üzere

²¹⁶ Huntington, **Political Order in Changing Societies**, s.22

²¹⁷ Özer, **a.g.e.**, s.588

²¹⁸ Huntington, “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, s.76-78; Şükür, **a.g.e.**, s.694

gündeme gelmiştir. Bu topluluk türlerinden biri de siyasi partilerdir. Bugünkü modern yapısından çok uzak olmakla birlikte karar süreçlerine dahil olmak için ortaya çıkan ilk parti türleri Roma İmparatorluğu dönemine kadar geriye gider.²¹⁹ Roma Senatosu'nda bazı şeref payelerini, ücretleri ve atamaları tartışmak için asiller ile halkın bir araya gelmesini ifade eden bu ilk “parti”ler, daha sonra İngiltere’de ortaya çıkacak olan bugünkü siyasi partilerin ilk örnekleri olmuştur.²²⁰

Siyasal partilerin tarihsel oluşum seyrini etkileyen en önemli gelişme, seçim sürecinin gündeme gelmesidir. Seçimlerde tercihte bulunacak halk kitlesini yönlendirme ihtiyacı, daha organize yapıların oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Bu manada ilk örgütlü siyasal gruplaşma örnekleri, 17. yüzyılda İngiltere’de Tory ve Wing gruplarıyla ortaya çıkmıştır. Daha sonra yine İngiltere’de 1832 Reform Yasasının belirli çoğunluğa sahip seçim bölgelerinde seçim yapılmasını zorunlu kılan düzenlemesi, bu seçim sürecini yürütecek organize yapıların kurulmasını gerektirmiştir. Tüm bu gelişmelere karşın, modern anlamda siyasi parti örnekleri için, demokrasi terosinin gelişimine bağlı olarak parlamentoların siyasal yaşam içerisindeki ağırlığının artmasını ve genel oy sisteminin geliştiği 20. yüzyılın ilk yarısını beklemek gerekmiştir.

Parlamentoların etkinliğinin artması ve genel oy hakkının yaygınlaşması, seçim sonuçlarına etkisi nedeniyle farklı grupların siyasal sistem içerisindeki konumunu güçlendirmiştir.²²¹ Parlamentolara girecek adayların belirlenmesinde grup çıkarları üzerinden çoğunluk üretme arayışlarının etkili sonuçlar üretmesi, zamanla gruba dayalı pazarlıkların seçim kampanyalarındaki önemini artırarak parlamento gruplarının oluşmasına neden olmuştur. Bu gruplar ve onların etrafında şekillenen seçim komiteleri bugünkü siyasi partilerin temelini oluşturmuştur.²²² İngiltere ve daha

²¹⁹ Jean Blondel, **Comparative Government**, Macmillan, United Kingdom, 1969, s.xl

²²⁰ Ali Yaşar Sarıbay, **Siyasal Sosyoloji**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Yayınları, 3.bs., 1996, s.88;

Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, İmge Kitabevi, Ankara, 13.bs., 2008, s.262

²²¹ Sigmund Neumann, “Toward a Comparative Study of Political Parties”, **Comparative Government**, Ed. J.Blondel, Macmillan, United Kingdom, 1969, s.70

²²² LaPalombara ve Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, s.8; Esat Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul, Der Yayınları, 4.bs., 1995, s.418-419; Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s.16; Sarıbay, **a.g.e.**, s.89; Server Tanilli, **Devlet ve Demokrasi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 4.bs., 2007, s.205; Andrew Heywood, **Siyaset**, Ankara, Adres Yayınları, 2007, s.356-357

sonra diğer Batı Avrupa ülkelerinde üretim alt yapısında yaşanan hızlı dönüşüme bağlı olarak gündeme gelen sanayileşme olgusu; üretim atölyelerinin olduğu büyük şehirlere kitlesel göçlerle geniş bir işçi kitlesinin ortaya çıkması, siyasal partilerin tarihsel gelişiminde önemli bir etkiye sahip olmuştur.²²³

Güçlenen sermaye yapısıyla burjuvazi, karar mekanizmalarında etkili olmak için klasik sosyal ağları kontrol eden aristokrasiye karşı bir mücadeleye girmiş ve verdiği bu mücadeleyi işçi sınıfının desteğiyle kazanmıştır. Önce aristokrasinin karar mekanizmalarındaki tekelini kıran burjuva sınıfı, daha sonra tüm karar süreçlerini kontrol etmek için işçi sınıfını karşısına almıştır. Böylece ilk mücadelesini kazanarak klasik sosyo-ekonomik ve siyasal yapıları tasfiye eden burjuvazi, ikinci mücadeleyi “*genel ve eşit oy hakkı*” kazanarak etkisini artıracak olan işçi sınıfına karşı vermiştir.

Şehirlere göç ile birlikte işçi sınıfının çok geniş bir alana yayılması ve 19. yüzyıldan itibaren siyasal süreçleri etkilemek için yapılan seçim kampanyaları, siyasal grupları ön plana çıkarmıştır. Bu yönde seçimlerden sonraya sarkacak şekilde daimi çalışma disiplinine sahip yeni siyasi organizasyon arayışı, örgütlü siyasi partilerin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.²²⁴ Bu tarihsel süreçte modern dönemin en etkin siyasal yapılanması olarak karşımıza çıkan siyasi partiler, eski dönemlerdeki benzer yapılardan farklı şekilde önemli bir siyasal meşruiyet aracı olarak kabul görmüştür. Tüm gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş bir bürokrasi, modern ve yaygın bir iletişim sistemi ile birlikte siyasal partilere sahip olmayı önemsemiştir. Sadece siyasal süreçleri meşrulaştıracak bir araç olarak değil, aynı zamanda kamuoyunun desteğinin alınmasının her sistem için bir zorunluluk olması ve kitle iletişim süreçleriyle bu işlevi yerine getirecek en uygun evrensel aracın siyasi partiler olması nedeniyledir.²²⁵

1.4.1. Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışı

Feodal üretim ilişkilerinin değişmesi ve sanayi devrimiyle birlikte burjuvazi ve işçi sınıfı gibi yeni sosyo-kültürel sınıfların oluşmaya başlaması geleneksel siyasal

²²³ Haluk Alkan, “Türkiye’de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamları Örgütleri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 1998, İstanbul, s.7

²²⁴ Tanilli, **a.g.e.**, s.206; Sarıbay, **a.g.e.**, s.96-97; Munci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 21. bs., 2008, s.177-178

²²⁵ Neumann, “Toward a Comparative Study of Political Parties”, s.69

kurumların sorgulanmasına neden olmuştur. Ayrıcalıklı egemenlik anlayışıyla kendilerini iktidarın haklı sahibi olarak gören geleneksel iktidar aktörleriyle mücadele etmenin ilk adımı, iktidar kaynağının değiştirilmesi girişimi olmuştur. Pazara yönelik üretim süreçlerini organize eden burjuvazinin sahip olduğu zenginlik ile siyasal gücü arasındaki orantısızlık, bu süreci harekete geçiren temel unsurdur. Bu yeni sınıf, geleneksel iktidarın temsilcisi aristokrasiyle tek başına mücadele edecek güce sahip olmadığı için işçi sınıfından destek almıştır. Bu doğrultuda hem iktidarın kaynağı anlayışını değiştirmeye yönelik hem de iktidarın kullanım mekanizmalarında aristokrasinin ayrıcalıklarını sınırlandırarak daha geniş bir temsil sistemini hayata geçirmeye yönelik bir mücadele başlatılmıştır.²²⁶

Siyasal parti literatüründeki ilk çalışmaları yapan Moisei Ostrogorski (1902) ve Roberto Michels'ten (1911) günümüze, siyasal partilerin tarihsel olarak ortaya çıkış süreçleri, ideolojik yapıları, odaklandıkları hedefler ve örgütsel fonksiyonlarına göre birbirinden farklı tanım ve tasnifler yapılmıştır.²²⁷ Siyasi partilerin zamanla geliştirdikleri örgütlenme biçimleri, önceledikleri hedefleri ve üyeleriyle girdiği etkileşime bağlı olarak sınıflandırılmaları söz konusu olmuştur.

Siyasi partilerin ortaya çıkış nedenlerine dair yapılan açıklamalarda karşımıza çıkan ayrımlardan ilki “kadro partisi ve kitle partisi” ayrımıdır. Sınırlı sayıda ve sosyo-ekonomik olarak güçlü kesimlerin temsilini yapan ve ancak vergi verenlerin oy kullanma hakkına sahip olduğu dönemlerde geçerli olan ilk parti türü “kadro partileri”dir. Daha sonra genel oy hakkıyla işçi sınıfının siyasal mekanizmalarda bir aktör olarak yer almaya başlamasıyla, yaygın bir sosyal zeminde mücadele vermeye başlayan parti yapılanmaları “kitle partisi” olarak adlandırılmıştır.²²⁸

Bu çerçevede Ostrogorski ve Michels'ten sonra literatürdeki temel eser olarak kabul gören “*Siyasi Partiler*”in yazarı Duverger, partileri “*Seçimlerde ve Parlamentoda*

²²⁶ Haluk Alkan, “Siyaset Bilimine Giriş”, **Ders Notları, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi**, (Çevrimiçi)

http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/siyaset_bilimine_giris_au285.pdf, 13 Ocak 2022, s.208

²²⁷ “Moisei Ostrogorski, **Democracy and the Organization of Political Parties**, London, 1902 ve Robert Michels, **Political Parties**, London, 1911” Aktaran Heywood, **a.g.e.**, s.367; Duverger, **Siyasi Partiler**, s.11

²²⁸ Kışlalı, **a.g.e.**, s.262-263; Çam, **a.g.e.**, s.440-443; Kapani, **a.g.e.**, s.185-188

Doğan Partiler” ile “*Parlamento Dışında Doğan Partiler*” şeklinde tarihsel süreci esas alan bir ayrıma tabi tutmuştur.²²⁹ Bu ayrımın yanında partileri farklı bir unsur olarak örgüt ve üye ilişkilerini baz alarak değerlendiren Duverger, bu başlık altında partileri “*Dolaylı Parti Yapıları*” ile “*Dolaysız Parti Yapıları*” şeklinde tasnifler. Parti üyelerin, farklı bir aracı kullanmadan direk partiye üye olarak kaydolabildiği partiler “dolaysız yapıları” temsil ederken, “dolaylı yapılar” dini gruplar (katolik partiler), meslek örgütleri gibi farklı bir grupların birleşmesinden oluşur. Bu ara grup aidiyetleri, parti üyeliğinin önünde bir kimlik aidiyetini ifade eder ve parti üyeliği bu kimliklerin aracılığıyla oluşur.²³⁰

Siyasi partiler, iktidarı elde etme arayışı, iktidarın yanında hedeflerini bir program dahilinde ve kamu otoritesini kullanarak gerçekleştirme amacıyla diğer baskı gruplarından belirgin şekilde ayrılmaktadır.²³¹ Örgütlü siyasal alanın en önemli aktörü olan siyasi partilerin hangi tarihsel sürece bağlı ortaya çıktığını izah eden farklı çalışmalar söz konusudur. LaPalombara, “*Political Parties and The Political Process*” adlı makalesinde bu sürecin, 1-parlamentar organların evrimine odaklanan kurumsal teoriler, 2-siyasi seçkinlerin karşılaştığı belirli sorunlara odaklanan tarihsel kriz teorileri ve 3-siyasi partilerin ortaya çıkışını daha geniş modernleşme süreçleriyle ilişkilendiren kalkınma teorileri üzerinden izah edilebileceğini belirtir.²³²

Farklı görüşlerin yanında partilerin oluşum sürecini açıklayan iki teorik yaklaşımın ön plana çıktığı görülmektedir: 1-Kurumsal Yaklaşım, 2-Bunalım/Kriz Yaklaşımı.²³³ Bu iki yaklaşım, son yüz elli yıllık tarihsel süreçte karşılaştığımız siyasi partilerin ortaya çıkış nedenlerini, ortak unsurlar üzerinden izah etmeye çalışmıştır. Farklı açıklamalarıyla ayrılan bu iki yaklaşımların yanında, genel olarak kabul edildiği üzere

²²⁹ Duverger, **a.g.e.**, s.16-31; Yücekök, **a.g.e.**, s.91-92

²³⁰ Duverger, **a.g.e.**, s.38-40; Ergun Özbudun, “M.Duverger'in Siyasal Partileri ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı:21 Cilt:1, 1964, s.29

²³¹ Alkan, “Türkiye'de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamları Örgütleri”, s.13

²³² Joseph LaPalombara, “Political Parties and The Political Process”, **Politics Within Nations**, Ed. J. LaPalombara, New Jersey, 1974, s.507

²³³ Myron Weiner ve Joseph LaPalombara, “The Impact of Parties on Political Development”, **Political Parties and Political Development**, Ed. J.LaPalombara ve M.Weiner, Princeton University Press, New Jersey, 1966, s:399-400; LaPalombara ve Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, s.7

siyasi partiler, siyasal alanın aristokrat seçkinlerle sınırlandırılmaz hale geldiği ve iktidarın kaynağının halk kitleleriyle ilişkilendirilmeye başladığı bir tarihsel süreçte ortaya çıkmıştır.²³⁴

1.4.1.1. Kurumsal Yaklaşım

Toplumsal yaşamda meydana gelen gelişmelerin bazı kurumsal değişimlere neden olmasıyla siyasi partilerin ortaya çıkışını açıklayan Kurumsal teori, partilerin oluşumu için tarihsel olarak 19.yüzyıldaki toplumsal gelişmeleri temel almaktadır. Bu yaklaşım, sosyal, ekonomik ve siyasal alanda yaşanan gelişmelere bağlı olarak hem kurumsal yapıların hem de sosyo-kültürel ilişkilerin değişeceği düşüncesine dayanır. Sanayileşmenin etkisiyle üretim alt yapısının değişmesi ve kitlesel üretim süreçlerine bağlı kırsaldan kente göçen ve yeni bir sınıf olarak ortaya çıkan işçi sınıfı bu süreçte önemli rol oynamıştır. Kurumsal yaklaşım siyasi partilerin oluşumunda, çalışma koşullarını iyileştirmek için örgütlenen işçi sınıfı ile aristokrasinin hakimiyeti kırmak isteyen burjuvazinin neden olduğu 19. yüzyıldaki köklü toplumsal gelişmeleri esas almıştır.²³⁵

Siyasal ve sosyo-kültürel değişim süreçlerini merkeze alan kurumsal teori, Duverger tarafından yapılan “*Seçimlerde ve Parlamentoda doğan partiler*” ve “*Parlamento dışında doğan partiler*” ayrımına dayanmaktadır.²³⁶ 19. yüzyılda Avrupa’da yaşanan kurumsal değişimin nedenleri olarak özellikle iki gelişme ön plana çıkmaktadır: “*temsili ve sorumlu hükümet ilkesinin gelişmesi*” ve ikincisi “*oy hakkının genişletilmiş olmasıdır*”.²³⁷ Siyasi partiden daha önce oluşan parlamento grupları bu sürecin ilk aşaması olmuştur. Kimlerin parlamentoya gireceğine dair çeşitli grupların çoğunluk üretme arayışının bir sonucu olarak gündeme bu gruplardan sonra ortaya çıkan seçim komiteleri, parlamento içi partilerin doğuş sürecinin ikinci evresi olmuştur. Parlamento kimlerin gireceğine dair aday belirleme süreci ile adaylara verilecek desteğin önem kazanması seçim komitelerinin önemi artırmıştır. Daha önce ortaya çıkan parlamento grupları, devamla seçim komitelerinin oluşumu, tarihsel olarak

²³⁴ LaPalombara ve Anderson, “Political Parties”, s.383

²³⁵ Alkan, “Siyaset Bilimine Giriş”, s.209; Duverger, **a.g.e.**, s.20

²³⁶ Duverger, aynı eser, s.16

²³⁷ LaPalombara ve Anderson, **a.g.e.**, s.383; Alkan, **a.g.e.**, s.209

doğrusal şekilde her yerde aynı şekilde gelişmemiştir. Buna karşın siyasal gruplaşmalar ya da siyasal meclisler, rejimin türünden bağımsız olarak her toplumda karşılaşılan bir olgu olmuştur.²³⁸

Seçimlerin ön plana çıkmasının yanında oy hakkında yaşanan genişleme bu süreçte etkili olmuştur.²³⁹ Siyasal süreçlerin belirlenmesinde kamuoyu desteğinin önem kazanmasına paralel olarak sınırlı oy hakkından genel oy hakkına doğru yaşanan siyasal gelişim, yeni seçmen kitlesinin desteğini almayı önemli hale getirmiştir. Sisteme oylarıyla dahil olan geniş halk kitlesinin desteğini kazanmak, özellikle işçi sınıfının tanınırlığı zayıf adaylarının seçmen kitlesine tanıtılması önemli bir rekabet unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Parlamento gruplarında kimlerin yer alacağına dair mevcut gruplarla seçim komiteleri arasındaki karşılıklı etkileşim bu sürecin diğer önemli unsurudur. Bu ilişki zemininde özellikle tekrar seçilmek için bu komitelerin desteğinin öneminin farkında olan parlamento içi grupları ile bu grupların mensubu olan milletvekillerinin tutumu önemli rol oynamıştır. Zira seçim dönemi geldiğinde vekaletinin yenilenmesini isteyen her milletvekilinin kendi bölgesinin seçim komitesiyle ilişkilerini geliştirecek şekilde hareket etme zorunluluğu bulunuyordu. Bu iki yapı arasındaki düzenli iletişim ve işbirliği yaklaşımının sistematik hale gelecek şekilde gelişmesi bugünkü partilerin oluşumuna yön vermiştir.²⁴⁰

Parlamento içi gruplar ile komiteler arasındaki ilişkiden ortaya çıkan partiler, kendi etkinliklerini geliştirmek için öncelikle kendisine bağlı seçim komitelerinin olmadığı bölgelerde bu yapıları kurmaya odaklanmıştır. Bu teşkilatlanma çabası, parlamento grubu üyelerinin yetkinliklerinden daha farklı özelliklere sahip olmayı gerektireceği için parti bünyesinde bu çalışmaları yürütmek üzere yeni bir kurmay ekip kurulması gündeme gelmiştir. Özellikle merkezden uzak bölgelerde yapılacak bu çalışmalarda yerel dernekler, sendikalar, tarım kooperatifleri, köylülere ait meslek grupları, sanayi

²³⁸ Duverger, **a.g.e.**, s.16-17; LaPalombara ve Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, s.8

²³⁹ LaPalombara, “Political Parties and The Political Process”, s.515

²⁴⁰ Duverger, **a.g.e.**, s.16-22; LaPalombara ve Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, s.8

ve ticaret grupları gibi çok çeşitli örgüt, yapı ya da sosyal topluluk ile irtibatın kurulması söz konusu olmuştur.

Bu yapılarla ilişkileri yöneten ve parlamento mekanizmalarının uzak parlamento grubundan ayrı teşekkül edilen kurmay ekibin bir süre sonra partinin merkez liderliğinden uzaklaşması söz konusu olmuştur. Bu uzaklaşma sürecinde liderlikten ayrılarak yeni bir parti görünümü kazanan bu yapılar Duverger tarafından parlamento dışında doğan partiler olarak tanımlanmaktadır. Özellikle siyasetin merkezinde yer alamayan, temsili siyasal sistemin kurumsal yapıları içinde seslerini güçlü bir şekilde duyuramayan işçi sınıfı gibi dezavantajlı grupların kendi hak, çıkar veya hedeflerini gerçekleştirmek üzere bu tür partilerin kurulduğu görülmektedir. Bu nedenle genişletilmiş oy hakkına bağlı olarak bu tür partilere, gelişmekte olan bölgelerde milliyetçi ve sömürgecilik karşıtı hareketlerin olduğu yerlerde daha sık karşılaşılmaktadır. Günümüzde bu parti türünün daha yaygın olarak kurulduğunu görmek mümkündür.²⁴¹

Kurumsal yaklaşıma göre partilerin doğuş şekilleri, aynı zamanda partilerin siyasi yaklaşımları ve siyaset yapma biçimleri üzerinde etkiye sahiptir. Mesela meclis çalışmalarına verilen önem ve parlamento içindeki siyasal süreçlere dahil olarak kararlara etki etme arayışı bakımından parlamento içinde doğan partilerin, parlamento dışında doğan partilere göre daha hassas oldukları beklenecektir. Parlamento dışı partiler mecliste bir sandalye kazanmayı çok önemli bir amaç olarak tanımlarken, Parlamento içi partiler için parlamentoda bir sandalye kazanmak yürütülecek çalışmalarda etkinlik artıracak siyasi araçlardan sadece birisi olarak görülecektir. Aynı şekilde Parlamento dışı partilerde, parlamento grupları ile grup mensubu milletvekilleri önemli rol oynadığı için parti yönetimi ile milletvekilleri arasında güçlü bir iletişim söz konusuyken, ikinci tür partilerde bu iletişimin daha zayıf olması beklenecek bir durumdur. Yine parlamento dışında doğan partiler, siyasal çevreden uzakta herhangi bir grup ile yakın temas içinde ve tanımlanmış amaçlar etrafında örgütlenerek aşağıdan yukarıya doğru daha sistematik bir süreç içinde geliştiği için

²⁴¹ Duverger, **a.g.e.**, s.23-31; Alkan, “Siyaset Bilimine Giriş”, s.209-210; LaPalombara ve Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, s.10

“daha tutarlı ve disiplinli” olacakken, parlamento çevrelerinde kurulacak partilerin bu özelliği daha zayıf olacaktır.²⁴²

Kurumsal çevrenin siyasi tercihler üzerindeki rolünü ve siyasi kurumlar ile siyasi süreçler arasındaki karşılıklı etkileşimi inceleyen kurumsalcı yaklaşım, siyasi partilerin oluşturduğu siyasi çevre içerisindeki aktörlerin karşılıklı ilişki biçimlerini de çalışma konusu yapmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde farklı gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan kurumsal yapıların siyasi tutumlara etkisinin yanında, güncel siyasetin parçası olan yürütme ve yasama organlarının rutin işleyişindeki karar süreçleri bu yaklaşımın çalışma konuları arasında yer almaktadır.²⁴³

1.4.1.2. Bunalım / Kriz Yaklaşımı

Siyasi partilerin oluşum seyrini izah eden diğer bir açıklama bunalım/kriz yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre, sosyal ve siyasi süreçlerin gelişiminde değişen ihtiyaçların karşılanamaması ya da oluşan yeni beklentilere sistemin mevcut mekanizması içerisinde yanıt verilememesi halinde siyasi sistemlerde karşılaşılan tarihsel kriz anları siyasi partilerin oluşumunda önemli bir etkidir. Siyasal gelişme çalışmaları içerisinde “*bunalım teorisi*” olarak karşımıza çıkan bu yaklaşım, siyasi sistemin hakim aktörlerinin tutum ve davranışları ile siyasi sonuçlar arasında direk bir ilişki olduğunu belirtir. Tarihsel süreç içerisinde gerek geleneksel siyasi aktörler olarak krallar ile aristokratların, gerekse bürokrasinin ya da siyasi iktidar seçkinlerinin muhalif örgütlenmelerin oluşmasını engelledikleri ya da yeni taleplere yol vermedikleri durumlarda bir kriz ile karşılaşılacaktır. Yaklaşıma göre bu krizler, yeni siyasi partilerin örgütlenmesiyle sonuçlanarak siyasi sisteme yeni aktörlerin katılmasını sağlayacaktır.²⁴⁴

LaPalombara ve Weiner kriz kavramını “*siyasi sistemlerin geleneksel biçimlerden daha gelişmiş biçimlere geçerken tipik olarak deneyimlediği, tarihsel-durumsal gelişmeler*” tanımlamaktadır. Siyasi aktörlerin bu tür krizlerle başa çıkma biçimleri

²⁴² Duverger, **a.g.e.**, s.28-30; LaPalombara ve Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, s.11

²⁴³ Alkan, **Kurumsalcı Yaklaşım Işığında Yeni Siyasetin Analizi**, s.17

²⁴⁴ LaPalombara ve Weiner, **a.g.e.**, s.14; Alkan, “Siyaset Bilimine Giriş”, s.210

sonuçları bakımından önemsenmektedir. Zira siyasi elitlerin vereceği tepkiye bağlı olarak bu krizler, siyasi partilerin ilk ortaya çıktığı bağlamı belirlemenin yanında aynı zamanda, siyasal sistemin ne yönde dönüşeceğine de etki edecektir. Tarihsel dönüm noktaları olarak bu kriz anları, onları ortaya çıkaran etkenler ortadan kalksa bile ürettikleri yeni kurumlar vasıtasıyla ve etkiledikleri olayların içinde yer alan aktörlerde bıraktığı tortuyla siyasal alandaki etkilerini sürdürecektir.²⁴⁵

Siyasal gelişime etki edecek birçok farklı krizden bahsetmek mümkündür; savaşlar, ekonomik çöküşler, kitlesel göç hareketleri, sosyal veya demografik patlamalar, tarımsal ya da endüstriyel alanda yaşanacak bir sarsıntı. Ancak özellikle üç temel krizin yaşanması siyasi partilerin oluşum sürecindeki etkileri bakımından diğerlerinden ayrışacaktır: 1-Meşruiyet krizi, 2-Entegrasyon/bütünleşme krizi, 3-Katılım krizi.²⁴⁶ Burada belirli bir sırayla verilmiş olmakla birlikte birçok kriz türü, iç içe geçmiş olarak ve sistematik bir akışa bağlı olmaksızın gündeme gelecektir. Bu nedenle siyasi liderler, güncel olarak yönetmek zorunda oldukları sorunların yanında eşzamanlı olarak bu krizlerle de mücadele etmek zorunda kalacaktır. Kriz ile siyasal değişim arasında doğrusal bir ilişki söz konusu olmayabilir. Bazı durumlarda krizin boyutlarıyla orantılı bir siyasi değişim söz konusu olmayacağı gibi siyasi liderliğin rolü ile krizin sonuçları bir arada kriz anlarının üreteceği değişim üzerinde ortak etkiye sahip olabilecektir. Öyle ki, bazen liderliğin, bir sistemi bir durumdan diğerine minimum gerilim ile taşıyacak "krizleri" yönetme yetkinliğine sahip olması, değişikliklerin fark edilmeden gerçekleşmesini mümkün kılacaktır.²⁴⁷

Meşruiyet bunalımı, siyasal sistem içerisinde kimlerin, hangi yetkiyle ve hangi sınırlar içinde yönetici olacağına dair tartışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel olarak parlamento içinde ortaya çıkan partilerin kurulduğu dönemde, özellikle siyasal sistemin katılım seviyesi, siyasi aktörlerin iktidarı nasıl paylaşacakları, yeni sınıfların siyasal kurumlarda temsili gibi kurumsal çerçeveyi belirleyecek tartışmaların yoğun olarak yaşandığı dönemlerde söz konusu olmuştur. Bu bağlamda meşruiyet

²⁴⁵ LaPalombara ve Weiner, "The Origin and Development of Political Parties", s.14

²⁴⁶ LaPalombara ve Anderson, "Political Parties", s.385

²⁴⁷ LaPalombara ve Weiner, "The Origin and Development of Political Parties", s.14-15; Alkan, "Siyaset Bilimine Giriş", s.210

krizi, “hem Avrupa'daki hem de gelişmekte olan bölgelerdeki en eski partilerden bazılarının ilk olarak ortaya çıktıkları” dönemlerin temel tartışma konusudur.²⁴⁸ Mevcut siyasal otoritenin karşılaştığı krizle başa çıkamadığı ve bunun etkisiyle oluşacak siyasi bir çalkantı ortaya çıktığı durumun ifadesi olan meşruiyet krizi, daha çok erken dönem partilerin oluşumunda rol oynamıştır. Özellikle mevcut siyasal sistemi kimin yöneteceği, bu yöneticilerin nasıl seçileceği gibi kuralları değiştirmek için ortaya çıkan milliyetçi hareketler bir meşruiyet krizinin ürünüdür. Kimlerin siyasal sistem içerisinde temel aktör olacağına dair yaşanan krizin ortaya çıkardığı partilere bir örnek, Osmanlı Devletinin son dönemine damga vuran İttihat ve Terakki Fırkasıdır.²⁴⁹

Meşruiyet krizinin siyasal sistemdeki etkisini analiz eden Weiner ve LaPalombara, bir partinin kuruluş sürecinde tetikleyici ilk unsur olarak oynadığı rolün yanında, geniş halk desteğine ihtiyaç duyulacak durumlarda da meşruiyet arayışının önemli bir unsur olarak ortaya çıkacağını belirtir. Yeni bir hükümet sisteminin ya da otoriter bir yönetimin popüler kabulünü pekiştirmek için meşruiyet arayışı söz konusu olabilecektir. Otoriter yönetim için bile, hükümet ile halk kitlesi arasında ihtiyaç duyulacak iletişimin kurulması ve popüler desteğin üretilmesi için partiler meşru ulusal otoriteyi tesis etmek için başarılı bir araç olabilecektir.²⁵⁰

Entegrasyon/bütünleşme krizi, siyasi sistem içerisinde milliyetçi kitlelerin ya da azınlık grupların mevcut siyasal mekanizmaların dışında kalmasıyla karşılaşılan bir durumdur. Entegrasyon, “farklı sosyal, ekonomik, dini, etnik ve coğrafi unsurların tek bir ulus-devlette birleştirilmesini” ifade edebileceği gibi “belirli bir ulusal bölgedeki ayrı unsurların siyasi sisteme anlamlı bir katılım haline getirilmesini sağlayan yapıların ve süreçlerin düzenlenmesi” anlamına gelebilir.²⁵¹ Parlamentoda temsil hakkının yaygınlaşması, serbest seçimlerle yönetimin belirlenmesi ya da seçim sisteminin serbest yarışa dayalı hale gelmesi gibi meşruiyet sorununun çözüldüğü sistemlerde, bazen halk kitlesinin bir kısmının mevcut siyasi partiler tarafından temsil

²⁴⁸ LaPalombara ve Weiner, **a.g.e.**, s.15

²⁴⁹ LaPalombara ve Weiner, **a.g.e.**, s.16; Alkan, **a.g.e.**, s.210

²⁵⁰ Huntington, “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, s.101

²⁵¹ Weiner ve LaPalombara, “The Impact of Parties on Political Development”, s.413

edilmediği durumlar söz konusu olabilecektir. Buna bağlı olarak azınlık yapıların kendi ulusal bütünlüğünü kurmak için mücadele verdiği bağımsızlık krizlerinde ya da modernleşme süreçleri kapsamında yaşanan uluslaşma süreçlerinde karşılaşılan sorun bütünlüşme krizi olarak tanımlanmaktadır.

Bu krizin üstesinden gelinemediği durumlarda entegrasyon krizinin yeni partilerin ortaya çıkmasına neden olduğu gibi, “*dil, din ve ırk ayrılığı üzerine temellenen azınlıklar...bazen de ulusal bir devlet içinde kendi kültürel konumlarını korumak amacıyla parti olarak örgütlenme yoluna gitmektedirler*”.²⁵² Bu parti türlerine daha çok toprak bütünlüğü sorunları ile bölünmüş etnik toplulukların birbiriyle uyum sağlama süreçlerinde karşılaşıldığını belirten LaPalombara ve Weiner, Almanya'daki Bavyera merkezli Merkez partisi ile İtalya'daki Garibaldi ile Mazzini'nin kitlesel hareketlerini ve Tarihsel Liberal grupları buna örnek olarak gösterir.²⁵³

Katılım bunalımı, siyasal sistemde siyasi aktörlerin rolleri ile mekanizmaların nasıl işletileceğine dair temel unsurları belirlenmiş ve kitlelerin siyasal sisteme entegrasyonu sorununu yönetilmiş olsa da, bazen sosyal ve ekonomik değişimlere bağlı olarak ortaya çıkan yeni sınıfların sisteme katılma taleplerinin karşılanmaması halinde karşılaşılan bir durumdur. Sanayi devrimi gibi büyük ölçekli sosyo-ekonomik değişimlere eşlik eden siyasal beklentilerin, siyasal seçkinler tarafından karşılanmasındaki isteksizlik katılım krizini gündeme getirecektir. Feodal üretim yapılarının çöküşü ve yeni üretim alt yapısının gelişmesiyle, bir yandan büyük sermaye birikimine bağlı yeni bir girişimci orta sınıfın oluşmasına diğer yandan da bu yeni sosyal tabakanın siyasal sisteme yönelttiği siyasi temsil taleplerini gündeme getirmiştir. Bu yeni taleplere bir de üretimin merkezi olarak kentlerde yaygınlaşmaya başlayan işçi sınıfının eşlik etmesi katılım krizini doğurmuştur.²⁵⁴

Toprağa dayalı üretimin yerini pazara yönelik makineleşen üretim yapısının alması, iktidarın kaynağının tanrısal ayrıcalıklardan halkın temsili anlayışına geçerek laikleşmesi, “*statülerini ve otoriteleri kutsal sembollere dayandırarak temellendiren*

²⁵² Alkan, “Siyaset Bilimine Giriş”, s.210

²⁵³ LaPalombara ve Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, s.16-17

²⁵⁴ Weiner ve LaPalombara, “The Impact of Parties on Political Development”, s.400; LaPalombara ve Anderson, “Political Parties”, s.386

geleneksel” otorite sahiplerini zayıflatmıştır. Aynı zamanda kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, bu iletişim alanında uzmanlaşarak halka yeni düşünceleri yayan profesyonellerin ortaya çıkması, otorite karşısında bireyin önemini vurgulayan yaklaşımları güçlendirirken, geleneksel siyasal kalıpları erozyona uğratmıştır. Bu tarihsel gelişim bağlamında gündeme gelen yeni ve güçlü siyasal taleplerin mevcut siyasal seçkinlerce karşılanmamasından kaynaklanan katılım krizi, yeni siyasi partilerin oluşmasına neden olmuştur.²⁵⁵ Siyasal sistemde etkin bir aktör olmak isteyen grupların, söz sahibi olma çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan bu partilere örnek olarak siyasi tarihimizden Demokrat Parti'yi gösterebiliriz.²⁵⁶

Bu kriz yaklaşımlarının yanında Weiner ve LaPalombara'nın yaptıkları “*The Impact of Parties on Political Development*” isimli çalışmada siyasi partilerin ortaya çıkışlarına yönelik dördüncü bir faktörden bahsederler: Çatışma yönetimi krizi. Siyasal katılım, meşruiyet ve entegrasyon/bütünleşme süreçlerini etkileyen faktörlerin yanında, siyasi sistemin sürekli değişen doğasıyla kendisine yönelen talepleri yönetme yetkinliği göstermesi beklenecektir. Bu yaklaşım çerçevesinde, bir çatışma yönetim sanatı olarak siyaset mekanizmasının karşılaştığı güncel sorunların üstesinden gelme yetkinliği, siyasi partilerin bu süreçte oynayacağı rol ile yakından ilgilidir.

Partilerin ideolojik yapısı ve parti yönetiminin tutumu ve sorunları okuma yetkinliği, çatışma yönetim süreçlerinde temel etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Herhangi bir siyasal sistem içerisinde çatışma yönetimi üzerindeki etkisi bakımından “*liderliğin tarzı, hoşgörü derecesi, güven ölçüsü ve liderlerin sistemdeki diğer insanların davranışlarını gerçekçi değerlendirme*” yetkinliği göstermesi önemli bir unsurdur. Aynı şekilde askeri müdahalelerin, siyasi suikastler ile tutuklamaların ve şiddet kullanan milliyetçi hareketlerin olduğu siyasal sistemlerde barışçı, müzakereci ve pragmatik bir liderlik tarzı göstermenin zor olacağı kabul edilmektedir. Bu değişkenler bağlamında bu yaklaşıma göre siyasi partilerin oluşum süreçleri bakımından “*ilk*

²⁵⁵ LaPalombara ve Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, s.17-18

²⁵⁶ Alkan, “Siyaset Bilimine Giriş”, s.210

neden” olarak görülmesi bile *çatışma yönetimi krizi* yeni partilerin kurulmasına neden olan etkenler arasında tanımlanmıştır.²⁵⁷

İlk oluşum nedeni olarak özetlenen bu yaklaşımların yanında, partilerin örgütsel olarak ortak noktalarının neler olduğu ve bu özelliklerinin nasıl geliştiğini tahlil edebilmek için siyasal partinin tanımına bakmak gerekmektedir.²⁵⁸

1.4.2. Siyasal Parti Tanımı

Toplumsal değişimlere eşlik eden ekonomik ve siyasal gelişmeler, karmaşık ve yüksek seviyede bir örgütlenme biçiminin gelişmesine neden olmuştur. Modern toplumsal yapılar içinde insanlardan beklenen görevlerin çeşitlenmesi, sosyal yapıların merkezileşmesiyle yeni ve çeşitli işlevlerin gündeme gelmesi, daha geniş ama esnek, daha karmaşık ama örgütlü yapıları gerekli kılmıştır. Bu sosyal ve siyasal gelişim sürecinin ürettiği örgütlenme şekillerinin yanında aynı zamanda, tarihsel gelişimin belirli bir aşamasında ortaya çıkan zorunluluklar insanları farklı örgütlenme biçimlerine yönlendirmiştir. Bu bağlamda bazı geleneksel işlevler kısmi olarak sürdürülmüş olsa da, tamamen yeni işlevleri ve örgütsel özellikleriyle siyasal partiler 19. yüzyıldan itibaren siyasal kurumsal çevrenin temel aktörü olarak ortaya çıkmıştır.²⁵⁹

Örgütlü siyasal mücadelenin temel unsuru olarak siyasal partiler için yapılan tanımlarında bazı ortak özelliklerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu ortak özellikler; siyasal partilerin sanayileşme sorası modernleşen siyasal sistemlerle günümüzdeki yapısal özellikleri kazandığı, geniş halk kitlelerine yönelik bir örgütlenme fonksiyonuna sahip olduğu, halkın taleplerini toplayıp tasnifleyerek siyasal karar mekanizmasına taşınması, taraftarlarını belirli hedefler etrafında bir araya getirecek motivasyonu sağlamak için ortak amaçlara sahip olması, seçim mekanizmasını kullanarak siyasal

²⁵⁷ Weiner ve LaPalombara, “The Impact of Parties on Political Development”, s.418-420

²⁵⁸ Weiner ve LaPalombara, **a.g.e.**, s.400; LaPalombara ve Anderson, “Political Parties”, s.381; LaPalombara ve Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, s.42

²⁵⁹ LaPalombara ve Weiner, **a.g.e.**, s.5; Daalder, **a.g.e.**, s.52

iktidara sahip olma arayışı ve tanımlı amaçlarını liderlerin ömründen daha uzun bir şekilde takip edecek bir örgüt yapısına sahip olmasıdır.²⁶⁰

Tarihsel olarak partilerin ilk ortaya çıkış nedenini açıklayan yaklaşımların merkeze aldıkları olguya bağlı farklı tanımların yapıldığı görülmektedir. Ancak siyasi partilerin, farklı sosyal ve ekonomik çıkarları temsil ettikleri ve bu farklı çıkarların etrafından yaşanan çatışma süreçlerini yönetmek üzere oluşturulmuş örgütsel mekanizmalar olduğuna yönelik geleneksel bir kabul söz konusudur.²⁶¹ Toplumların siyasal örgütlenme süreçlerinde yaşanan gelişim ve demokratik değerlerin yaygınlaşmasıyla siyasal partilerin işlev ve tanımları da genişlemiştir.

Modernleşen sosyal yapıların karmaşık bir hal alması, ihtiyaçların tespitini, bir araya getirilerek siyasal karar mekanizmalarına ulaştırılmasını güçleştirmiştir.²⁶² Bireysel taleplerin siyasal karar alıcılara ulaşmasında yaşanacak zorluklarının yanında, sosyal katmanlar arasındaki çıkar çatışmalarının yönetilmesi ile kamuoyunun desteğinin *açık, görünür ve anlaşılır hale getirilmesi* rolü siyasal partilerin işlevleri arasında ön plana çıkmış ve bu demokratik siyasal sistemlerde partilerin güçlenmesini beraberinde getirmiştir.²⁶³

Farklı hedefleri gerçekleştirmek için oluşturduğu programlar, bunların etrafında bir araya getirdiği mensupları için ürettiği *“tarafdarlık bilinci”* ile siyasal partilerin diğer örgütlerden ayrıştığını ifade eden Neumann, karar alma sürecine katılmak için harekete geçme girişimine ve bu süreçleri kontrol etmek için verilen mücadeleye dikkat çeker.²⁶⁴ Bu bağlamda partiler, toplumların siyasal mücadele zemini üzerinde, geniş halk kitlesinin desteğini alarak iktidar olmayı amaçlayan ve bu amacı doğrultusunda diğer sosyal ve siyasi gruplarla mücadele eden örgütler olarak ayrılmaktadır. Bu genel unsurlardan yola çıkarak Neumann siyasi partiyi *“hükümet gücünün kontrolü ile ilgilenen ve halk desteği için farklı görüşlere sahip diğer grup ya*

²⁶⁰ LaPalombara ve M.Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”,3-6

²⁶¹ Weiner ve LaPalombara, “The Impact of Parties on Political Development”, s.399

²⁶² Basedau ve Stroh, **a.g.e.**, s.5-6

²⁶³ LaPalombara ve Anderson, “Political Parties”, s.381; Alkan, “Siyaset Bilimine Giriş”, s.205;

March ve Olsen, **Rediscovering Institutions**, s.4

²⁶⁴ Neumann, “Toward a Comparative Study of Political Parties”, s.69-70

da gruplarla rekabet eden toplumun aktif siyasi temsilcilerinin oluşturduğu bir örgütlenme” olarak tanımlamaktadır.²⁶⁵

Siyasal partilere yönelik yapılan değişik tanımlarda, toplumsal süreçlerin değişimi, yeni sınıfların siyasi karar süreçlerini etkileme arayışı, toplumsal desteği kazanmaya odaklanan örgütlü yapı unsurları ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda Tunaya’ya göre; *“Siyasal parti, belli bir siyasi program üzerinde birleşmiş kişilerin, bu programı normal seçim yoluyla gerçekleştirme amacını güderek kurmuş oldukları bir topluluktur.”* Halk desteği ve örgütsel süreklilik fonksiyonuna işaretle benzer bir tanım Sarıbay tarafından yapılmıştır: *“Siyasal partiler, halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye ve sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasi topluluklardır.”*²⁶⁶ Esat Çam siyasi partiyi, diğer partilerle rekabet içerisinde iktidar yarışına katılmış *“ülke çapında örgütü olan, toplumda siyasi dayanak arayan, bu amaçla çalışmalar yapan..sürekliliği olan bir kuruluştur”*²⁶⁷ şeklinde tanımlamaktadır. Kapani, *“siyasi partileri, bir program etrafında toplanmış, siyasi iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacını güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlar”*²⁶⁸ olarak tanımlar. Raymond Aron ise partiyi *“düzenli ve devamlı bir örgüt içinde kişileri iktidar olmak, yani onu elde etmek ve korumak amacıyla”* gerçekleştirilen örgütlenmeler olarak tanımlar.²⁶⁹

Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere siyasi partilerin ön plana çıkan özellikleri şunlardır; 1-aynı istikamete yönelmiş ortak motivasyona ya da ortak ideolojiye sahip bireyden oluşur (halk desteği), 2-seçimlerle sınırlı olmayacak şekilde sürekli bir örgüte sahiptir, 3-taraftarları arasında bir amaç birlikteliği vardır (siyasi iktidarı elde etmek ya da sürdürmek), 4-hedeflerine yönelik çalışmalarını belirli bir program çerçevesinde yürütür, 5-hedeflerine ulaşmak için seçim mekanizmasını kullanmayı hedefler.²⁷⁰ Siyasi partilerin bu genel özellikleri ile Yeni Kurumsal teorinin örgüt tanımında tanımlanan özelliklerin açık bir şekilde örtüştüğü görülmektedir. Bu manada bu

²⁶⁵ Neumann, **a.g.e.**, s.71; Alkan, **a.g.e.**, s.205

²⁶⁶ Aktaran Sarıbay, **Siyasal Sosyoloji**, s.94-95

²⁶⁷ Çam, **a.g.e.**, s.416-417

²⁶⁸ Kapani, **a.g.e.**, s.176

²⁶⁹ Aktaran Çam, **a.g.e.**, s.418

²⁷⁰ Heywood, **Siyaset**, s.356

kesişimi daha anlaşılır ifade etmek için örgütlerin ön plana çıkan özelliklerini bazı anahtar kavramlarla belirtirsek; 1-bireylerin oluşturduğu topluluklardır, 2-belirli hedefleri vardır, 3-disiplinli ve sürekli yapılardır, 4-grup üyelerinin rolleri net tanımlanmıştır, 5-çevreleriyle yüksek bir etkileşime sahiptirler. Bu özellikler ile modern bir organizasyon olarak siyasal partilerin yukarıda verilen tanımlardaki ayırıcı unsurların net bir şekilde örtüştüğü görülmektedir.

Siyasi partilerin tanımlarında ortaya çıkan özellikler ile Yeni kurumsalcı yaklaşımın örgüt kavramının özelliklerinin örtüşmesinin tarihsel kesişimi, 19. yüzyıldan sonra yaşanan sosyo-ekonomik ve siyasal gelişmelere dayanmaktadır. Ondokuzuncu yüzyılın sanayileşme olgusuyla birlikte, geçici ve gevşek yapılanmalarıyla ilk nesil partilerin yerini, siyasal iktidarı hedefleyen programlı, sürekli ve hiyerarşik parti yapılanmaları almıştır. Bu dönüşüme bağlı olarak, kurumsalcı teorik çerçevede tanımlanan “örgüt” yapısıyla, modern anlamda siyasal partilerin örgütsel fonksiyonlarının birbiriyle örtüşmesi dikkat çekicidir. Bu nedenle bu tarihsel gelişime bağlı olarak “örgüt sosyolojisi” içerisinde siyasal partiler “örgüt” olarak tanımlanmaya başlamıştır. Duverger bu geçişi açık bir ifadeyle şu şekilde belirtmiştir: “*siyasal partilerin evriminde ‘örgüt’ teriminin partiyi anlatmak üzere kullanılmaya başlaması, XIX. yüzyılın az örgütlenmiş ve yumuşak partilerinin yerini XX. yüzyılın güçlü şekilde örgütlenmiş partilerine bırakmasıyla birlikte olmuştur*”.²⁷¹

Örgütsel bir yapıya sahip olmasının yanında, siyasal partilerin taraftarlarının ya da desteğini almayı hedeflediği toplumsal kesimlerin taleplerini toplaması, onları belirli öncelikler doğrultusunda konsolide ederek siyasal süreçlere dahil etmek için belirli faaliyet programları geliştirmesi, partilerin siyasal sosyalleşme işlevi kazanmalarına neden olmuştur. Siyasi partiler, kamuoyunun siyasal süreçlere katılımına imkan veren örgüt yapısıyla, siyasi mücadele zemininde taraftarlarının taleplerini siyasal mekanizmalara sevk etmesiyle, karmaşık siyasal süreçlere rağmen “*birey ve grupların taleplerinin kamu politikalarına dönüşmesinde*” oynadıkları önemli rol ile toplumsal tabanlarını genişletmişlerdir. Kamuoyunun siyasal sisteme dahil olması ve kamu

²⁷¹ Maurice Duverger, **Siyaset Sosyolojisi**, (Çev.Şirin Tekeli), İstanbul, Varlık Yayınları, 7.bs., 2004, s.175

iradesinin yansıtılmasındaki hassas rol, özellikle demokratik sistemler bakımından siyasal mekanizmaları partilere bağımlı hale getirmiştir.²⁷²

Partilerin siyasal sistem içerisinde öngörülmeleyen anahtar bir rol üstlenmesi, kamuoyu iradesinin ifadesi olarak sistem ile arasındaki ilişki ve demokratik süreçlerin yaygınlaşması için sahip olduğu işlevler, aynı zamanda siyasal partilerin kurumsal özelliklerini ön plana çıkarmıştır. Günümüzde modern siyasal sistemler içerisinde sosyal, siyasal ve ekonomik değişim süreçlerinin en önemli göstergesi olarak kabul edilen siyasal partiler, diğer siyasal kurumların ileyişine etki edecek şekilde bağımsız bir kurumsal güç olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁷³ Bu çerçevede partiler, toplumsal dinamiklerin siyasal süreçlere katılım krizinin yönetilmesinden, ülkelerin siyasal alanda yaşadığı değişim süreçlerinin daha az sancılı atlatılmasına kadar etkileri olan kurumsal siyasal yapılara dönüşmüştür.

Bu bağlamda siyasal süreçleri kontrollü bir şekilde çalıştıran ve güçlü kurumsal parti sistemine sahip ülkelerde yaşanacak değişim süreçlerinin daha kontrollü ve çoğulcu bir yaklaşımla ilerlemesi beklenmektedir. Sovyetler Birliğinin dağılması sonrasında kurulan ülkelerde olduğu gibi zayıf siyasal parti sistemine sahip ülkelerde ise değişim süreçlerinin hem daha sancılı olması, hem de lider merkezli otoriter bir yönelimle gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu nedenle kurumsal siyasal partilerin işlevselliği ile siyasal sistemler arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Özgülenmiş hedeflerini gerçekleştirmek için, ortak çıkarlar ya da ideolojik yaklaşımlar etrafında, sürekli bir örgütlenme yapısı içerisinde insanları bir araya getiren örgütlü yapılar olarak kurumsal siyasal partiler ile siyasal sistemin işleyiş süreçleri arasındaki ilişki önem kazanmaktadır. Bu önemin bir yansıması olarak siyasal partilerin kurumsallaşma olgusu ile bu olgunun unsurlarının açıklanması gerekmektedir.²⁷⁴

²⁷² Weiner ve LaPalombara, “The Impact of Parties on Political Development”, s.424-426; Alkan, “Siyaset Bilimine Giriş”, s.205; LaPalombara, “Political Parties and The Political Process”, s.510

²⁷³ LaPalombara ve Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, s.42

²⁷⁴ Alkan, **a.g.e.**, s.205

1.4.3. Siyasal Partilerin Kurumsallaşması

Toplum ile siyasal sistem arasındaki iletişimi sağlanması, sosyo-ekonomik alanda oluşan talep ve beklentilerin toplanması, belirli öncelikler doğrultusunda işlenmesi ve siyasal sisteme bir girdi olarak sunulması için siyasal partiler önemli bir işlev görmektedir. Bu önemli işlevi yerine getirmesi beklenen partilerin sürdürülebilirliği, beklenen bu fonksiyonlar kapsamında toplumsal çıkarların siyasal sisteme eklemlenmesi demokratik sistemler için önemli bir unsurdur. Bu kapsamda siyasal partilerin bu işlevi yerine getirme yetkinliği ile siyasal kurumsallaşma arasında yakın bir irtibat söz konusudur. Bu ilişkinin bir boyutunu siyasal partilerin kurumsallaşma seviyesi belirlerken, diğer boyutunu partilerin üzerinde yer aldıkları siyasal sistemin özellikleri belirleyecektir.²⁷⁵

Siyasal kurumsallaşma süreçlerini tarihsel olarak ele aldığımızda, üretim alt yapısının değişmesi ve sanayileşme olgusuyla birlikte yaşanan şu gelişmeler ön plana çıkmaktadır:

- Üretim tekniklerinin gelişmesi ve işbölümü;
- Otoritenin kaynağının laikleşmesi;
- İktidarın el değiştirmesi ve merkezileşmesi;
- Yeni sosyal yapılar ile yeni taleplerin ortaya çıkması ve bu talepleri karşılamak için siyasal alanın genişlemesi;
- Oluşan sosyo-ekonomik gruplarla girilen karşılıklı etkileşim ve sonrasında grupların siyasal sistemi etkilemek için örgütlenme ihtiyacını farketmesi.

“İktidarın toplanması, genişlemesi ve dağılması” şeklinde yaşanan bu tarihsel sosyo-politik süreç, siyasal örgütlerin ortaya çıkmasının ve kurumsallaşmanın temeli olmuştur.²⁷⁶ Bu sosyal, ekonomik ve siyasal zeminde gelişen siyasal partilerin kurumsallaşma olgusunu Huntington, *“organizasyonların ve prosedürlerin değer ve istikrar kazanma süreci”* olarak tanımlamaktadır. Kurumsallaşma sürecinin merkezinde yer alan kurum olgusunu diğer örgütlerden ayıran unsur, istikrarlı olmak,

²⁷⁵ Basedau ve Stroh, **a.g.e.**, s.5-6

²⁷⁶ Huntington, **Siyasal Gelişme**, s.68-69

eylemlerini belirli normlara bağılı olarak gerçekleştirerek değer üretmek ve bu değerler etrafında tutarlı bir devamlılık inşa etmektir.²⁷⁷

Huntington'un *değer ve istikrar kazanma süreci* olarak tanımladığı kurumsallaşma süreci, 1-örgütlenme düzeyi, 2-yerleşik prosedürler, 3-değer, 3-istikrar ve 5-süreç olarak beş farklı unsurdan oluşmaktadır. Bu unsurların işlerliği ve etkinliği her bir kurumsallaşma derecesinde farklı olsa da, temelde bir örgütün bu unsurlar bağlamında kurumsallaşma sürecini tecrübe edeceği beklenmektedir. Kurumsallaşma seviyesine bağılı olarak örgütler, “*sorunlarla baş edebilmekte, yerleşik kural ve gelenekler geliştirmekte, tabanını konsolide edebilmekte, kurum dışı çevre ile ilişkilerde istikrarlı ve tutarlı bir hareket zemini oluşturmakta ve en önemlisi düşünsel ve kültürel anlamda ayırt edilebilir bir konum edinebilmektedir.*”²⁷⁸

Siyasal partilerin mensuplarını bir araya getirmek ve diğer örgütlerle arasındaki farkı ortaya koymak için kullanacağı temel unsur *değer*dir. Burada bahsedilen değer, “*kurumun total olarak gerek kendi bileşenleri, gerekse dış aktörlerce tanınır ve saygı duyulur bir konum edinmesidir...kurumsal soyutlanamaz bir düşünce ve sosyal etkileşim geliştirilebilmiş olmasını ifade etmektedir.*”²⁷⁹ Partinin kurumsal çevredeki diğer siyasal aktörlerden farkını ortaya koymak için elzem olan bu unsurun yanında, kurumsal özerkliğini belirgin kılacak bir örgütsel sistemati olmalıdır. Hem diğer örgütler karşısında bağımsız olduğunun göstergesi özerklik, hem de belirli kural ve normlara bağılı işlettiği sistematik yapı siyasal partinin kurumsallaşma sürecinin temel unsurlarındandır.

Basedau ve Stroh siyasal partilerin kurumsallaşma sürecini “*seçimlere katılan siyasal partilerin kendi şahsında örgütsel istikrar ve değer kazanımı yaşadığı bir süreç*” olarak tanımlamaktadır.²⁸⁰ Siyasal partilerin kurumsallaşması ile siyasal sistemlerin kurumsallaşma süreçlerinin ayrı değerlendirilmesi gerektiğine işaret eden Basedau ve Stroh’a göre, siyasal parti kurumsallaşmasının dört temel göstergesi ya da boyutu vardır: 1-Örgütlenme seviyesi, 2-Tutarlılık, 3-Özerklik, 4-Toplumsal köken. Yazarlar,

²⁷⁷ Huntington, **Political Order in Changing Societies**, s.12; Basedau ve Stroh, **a.g.e.**, s.7

²⁷⁸ Alkan, “Siyaset Bilimine Giriş”, s.205

²⁷⁹ Alkan, **a.g.e.**, s.206

²⁸⁰ Basedau ve Stroh, **a.g.e.**, s.7-8

bu dört unsurun yanında beşinci bir gösterge olarak “*rekabet unsurunu*” da zikreder. Ancak bu unsurun parti sisteminin özelliği ile ilgili olması, çok partili bir sistemde anlam ifade edecekken, tek partili sınırlı siyasal sistemlerde bu boyutun işlevsiz kalacağı için temel bir gösterge olarak ele alınmamıştır.²⁸¹

Tüm sistemlerde geçerli olacak siyasal parti kurumsallaşmasının bu dört temel unsuru, “*kurumsal istikrar*” ve “*kurumsal değer*” ana eksenini altında “*iç etkenler ve dış etkenler*” şeklinde iki alt gruba ayrılır. Dış istikrar boyutuna “*toplumsal kökler*”, iç istikrar boyutuna ise “*örgütlenme düzeyi*” karşılık gelirken; dışsal değer boyutuna “*özerklik*”, içsel değer boyutuna da “*tutarlılık*” karşılık gelmektedir.

Bu göstergeler bağlamında bir siyasal partinin sahip olduğu örgütlenme düzeyi ile toplumsal desteğini koruması ve seçim rekabetinde seçmen kitlesini konsolide etmesi, onun iç ve dış etkenler bağlamında istikrarlı bir kurumsallaşma seviyesine sahip olduğunu gösterecektir. Bunun yanında bir partinin seçmenleri ile örgüt üyeleri arasında üreteceği ortak değer sistemi, o partinin varlığını koruması bakımından önemli bir işleve sahip olacaktır. Bu bağlamda bir siyasal partinin kararlarını alırken ve politikalarını belirlerken kendi önceliklerine göre hareket ederek dışardan gelecek baskılara direnç göstermesi, parti yönetimi ile parti teşkilatları arasında temel politik yaklaşımlarda uyum olması, o partinin iç ve dış etkenler bağlamında özerk ve tutarlı bir değerler sistemine sahip olduğunun göstergesi olacaktır.²⁸²

Parti kurumsallaşmasının göstergelerini bu dört boyut üzerinden izah eden Basedau ve Stroh, bu model içerisinde her bir boyutun farklı göstergeler grubu üzerinden anlaşılır olacağını belirtir. Bu bağlamda, bir siyasal partinin toplumda istikrarlı bir tabana sahip olup olmadığını anlamak için, 1-ülkenin bağımsızlık tarihine göre siyasi partinin yaşına, 2-ülkedeki çok partili sistemin başlangıcına göre partinin yaşına, 3-katıldığı son iki seçimde aldığı seçmen desteğindeki değişim oranına, 4-sivil toplum kuruluşlarıyla arasındaki ilişki seviyesine bakmak anlaşılır bir sonuç verecektir. Toplumsal köklerinin yanında bir partinin teşkilat mensuplarıyla ve kurumsal çevrede yer alan diğer aktörlerle etkileşiminden hareketle partinin özerklik seviyesini anlamak

²⁸¹ Basedau ve Stroh, **a.g.e.**, s.9; Alkan, “Siyaset Bilimine Giriş”, s.206

²⁸² Basedau ve Stroh, **a.g.e.**, s.12-13; Alkan, **a.g.e.**, s.206-207

için, 1-parti liderliğindeki değişim sayısına, 2-parti liderliğinde yaşanan değişimin seçmen desteği üzerindeki etkisine, 3-partinin kararlarını alırken bireyler ve gruplar karşısındaki özerkliğine, 4-aldığı kararların yaygın bir kabul ile karşılanması seviyesine bakmak anlamlı sonuçlar verecektir.

Partinin yönetim kademeleri, partinin hedefleri ve sürekli görevde bulunan örgütlenme düzeyini anlamak için, 1-üye yapısının gücüne, 2-düzenli parti kongrelerini yapıp yapmadığına, 3-maddi donanım imkanları ile sahip olduğu insan kaynağının yaygınlığına, 4-ülke çapında örgütlenmesi ile seçim kampanyasının yanında diğer siyasi faaliyetlerde bulunma yetkinliğine bakılabilecektir. Kurumsallaşma seviyesinin son boyutu olan tutarlılık seviyesini ölçmek için ise, 1-parlamento grubu ile parti yönetimi arasındaki ilişkiye, 2-Parti içi gruplar arasında uyumlu ilişkilerin olup olmadığına ve 3-parti içi muhalefete karşı hoşgörü gösterilip gösterilmediğine bakmak anlaşılır bir veri sağlayacaktır.²⁸³

Siyasal partilerin içinde yer aldığı sosyal, ekonomik ve kültürel dinamiklere bağlı kendisinden beklenen işlevleri yerine getirebilmesi için yukarıda sıralanan dört boyutu belirli bir denge içinde çalıştırmalıdır. Aynı zamanda bir partinin toplumsal köklerini koruması ve geliştirmesi için sıkı bir kamuoyu iletişimine sahip olması gerekmektedir. Bunun yanında, kendi kararlarını inşa ederken özerklik boyutunu koruyarak bu iletişimin sınırlarını iyi tayin etmelidir. Partinin siyasal bir yaklaşımla ürettiği değerleri koruyabilmesi için, hem parti içindeki baskın grupların, hem de parti dışındaki çıkar gruplarının kendi kararlarını manipüle etmesine engel olmalıdır. Partinin kararlarının dışarıdan gelen yönlendirmelere açık olması, örgütleri ile seçmen kitlesi karşısında partinin özerklik ve tutarlılık krizi yaşamasına neden olacaktır. Bu nedenle bir partinin siyasal etkinliğini ve toplumsal desteğini koruması, siyasal parti kurumsallaşmasının temel unsurlarını bir arada ve dengeli bir şekilde kullanmasına bağlıdır.²⁸⁴

Siyasal kurumsallaşma bağlamında İslamcılık geleneğinin bir parçası olarak MGH partilerini analiz edebilmek için öncelikle İslamcılık geleneğini ve tarihsel süreç

²⁸³ Basedau ve Stroh, **a.g.e.**, s.13; Alkan, “Siyaset Bilimine Giriş”, s.207

²⁸⁴ Basedau ve Stroh, **a.g.e.**, s.22

içerisinde gelişimine bakılmalıdır. Bu nedenle Yeni kurumsalcılığın kavramsal çerçevesinin yanında bir sonraki bölümde, İslamcılık kavramı, bu kavramın ortaya çıktığı tarihsel ve fikri düzlem ile Osmanlı Devletinden Cumhuriyet dönemine geçişte yaşanan gelişmelerin İslamcı siyaset üzerindeki etkisi incelenecektir.

1.5. OSMANLI SİYASAL YAŞAMINDA İSLAMCILIK KAVRAMI

Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine geçiş sürecinde ortaya çıkan siyasal düşünceler ile daha sonra çok partili yaşam ile kurulan siyasi partiler arasında bir etkileşim söz konusudur. İslamcılık düşüncesi, Osmanlı'nın son döneminde devletin dağılmasını engellemeye odaklanan, dönemindeki klasik hareketlerden fikri temelleri ve siyasal yönelimleriyle ayrıışan modern bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır.²⁸⁵ Sosyo-ekonomik tabanı ve siyasal söylemlerinin fikri temelleri üzerinden günümüzdeki siyasi partilere bakıldığında, Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan ve Cumhuriyetin ilk yıllarında netleşen siyasal düşünceler arasında belli seviyede bir kesişim olduğu görülecektir. Bu çerçevede bugünkü siyasal tartışmaları anlamak için son yüzelli yıllık modernleşme tarihimizin seyrine bakmak faydalı olacaktır. O günkü siyasal düşüncelerin hedeflerini ve yönelimlerini analiz etmek, bugünkü bazı siyasal ayrışma noktalarının anlaşılmasında bizlere veri sağlayacaktır.

Batılı devletler karşısında Osmanlı Devleti'nin gerilemesini durdurmak için farklı reçeteler teklif eden yaklaşımlar olarak karşımıza çıkan Türkçülük, Osmanlıcılık ve İslamcılık hareketleri, Osmanlı'nın son yüzyılının ürünüdür.²⁸⁶ Tarihsel olarak birbirine yakın dönemlerde ortaya çıkan bu düşünce akımları, savundukları siyasal hedefler ve öncelikler bakımından farklılık göstermiştir. Geleneksel olarak Osmanlı toplumsal yapısı içinde bir meşruiyet kaynağı olarak köklü bir yere sahip olan

²⁸⁵ Bkz. Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, İstanbul, Baha Matbaası, 1962, s.2; İsmail Kara, **İslamcıların Siyasi Görüşleri: Hilafet ve Meşrutiyet**, İstanbul, Dergah, 2001, s.23; İsmail Kara, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi: Metinler/Kişiler**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1997, s.16

²⁸⁶ Bkz.: Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, İstanbul, Lotus Yayınevi, 2008, s.35; Hulusi Şentürk, **İslamcılık: Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset**, İstanbul, Çıra Yayınları, 2011, s.107; Yücel Bulut, "İslamcılık, Tercüme Faaliyetleri ve Yerlilik", **İslamcılık Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Haz. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.905

İslamcılık düşüncesi, Osmanlıcılığın önemini yitirmesiyle gündeme gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sürecinde İslam coğrafyasında yaşanan çözülme ve savaşın yenilgiyle sonuçlanması İslamcılık düşüncesini de geriletmiştir. Birinci Dünya Savaşının sonunda Osmanlı'nın tasfiye edilmesiyle yeni bir siyasal birlik olarak kurulan Cumhuriyet rejiminde Türkçülük düşüncesi etkili olmuştur. İslamcılık düşüncesi, Cumhuriyetin kurucu kadrosunun odaklandığı modernleşme projesiyle yaşadığı uyumsuzluk nedeniyle sistemin dışında kalmıştır.²⁸⁷

İslamcılık kavramının tarihsel ve felsefi temellerini anlamak için öncelikle bu kavramın nasıl tanımlandığına bakılmalıdır. İslamcılık kavramı üzerinde yapılan çalışmalarda karşımıza farklı tanımlar çıksa da, tüm bunlarda bir unsurun ön plana çıktığı görülmektedir.²⁸⁸ İslami söylem ve kavramlar, ideolojik bir yaklaşım olarak “İslamcılık düşüncesi”nin henüz ortaya çıkmadığı dönemlerde dahi, Osmanlı toplumsal yapısında meşruiyet üreten bir referans kaynağı olmuştur. İslamcılık düşüncesinin Osmanlı toplumsal yaşamında siyasal bir yaklaşım olarak ortaya çıkması daha sonraki bir gelişmedir.

1.5.1. İslamcılık Kavramının Çerçevesi

Osmanlı siyasal ve toplumsal yaşamındaki sorunlara çözüm arayışı olarak gelişen İslamcı siyaset geleneğine ilişkin farklı tanımların yapıldığı görülmektedir. Tunaya, II.Meşrutiyet dönemindeki hakim siyasi ideolojilerin en etkilisi olarak tanımladığı İslamcılık düşüncesini, son büyük İslam İmparatorluğu olan Osmanlı Devleti’ni yaşatmak ve onun bekasını sürdürmek için İslam’ın asli prensiplerine dönüşü esas alan, ideolojik ve siyasi bir hareket olarak tanımlamaktadır. Ona göre kurumsal bir değişimi öngören fikir ve inanç sistemi olarak bu düşünce ideolojiktir; yaşanan çalkantılar karşısında Osmanlı Devleti’nin varlığını bir bütün olarak muhafaza etmeyi hedeflediği için de siyasidir.²⁸⁹

İslam Ansiklopedisi’nde 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde ortaya çıkan dini-siyasi ideoloji başlığı altında İslamcılık için şu tanım yapılmaktadır: “İslamcılık, İslam’ı

²⁸⁷ E.Fuat Keyman, “Modernity, Secularism and Islam: The Case of Turkey”, **Theory, Culture & Society**, SAGE (London), Vol. 24(2), s.225; S.Sayarı, Y.Esmer, (Haz.) **Politics, Parties And Elections In Turkey**, Colorado, Lynne Rienner, 2002, s.6

²⁸⁸ Bulut, **a.g.e.**, s.904

²⁸⁹ Tunaya, **a.g.e.**, s.1-2

inanç, düşünce, ahlak, siyaset, idare ve hukuk bakımından hayata hâkim kılmak, Müslümanlar arasında birlik ve dayanışmayı tesis ederek İslam ülkelerini Batı karşısında geri kalmışlıktan kurtarmak amacına yönelik bir çözüm arayışı olarak XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı aydınları tarafından dile getirilmeye ve tartışılmaya başlanmıştır.”²⁹⁰ Bulaç, İslamcılığın “19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren epistemolojik, ahlaki, toplumsal ve siyasi akımlar koleksiyonu şeklinde ortaya çıkmış”²⁹¹ kompleks bir düşünce olarak eklektik yapısına dikkat çekerek şu tanıımı yapar: “İslamcılık, kültürel, politik ve sosyal önderler zümresinin –ki bunlar belli iddia ve taleplerle etkinlik alanlarında ortaya çıkarlar- İslamiyet’in manevi, ahlaki, kültürel ve sosyal değerlerine uygun bir dünyanın kurulmasını sağlamaya çalışmaları ve bu uğurda çeşitli alanlarda ve düzeylerde cehd göstermeleri olarak tanımlanabilir.”²⁹²

İslamcılık literatürüne önemli katkıları olan İsmail Kara, siyasal ve toplumsal çözülme karşısında Osmanlıcılık düşüncesinin zorunlu bir devamı, Türk milliyetçiliğinin de bir öncülü olarak gördüğü İslamcılık hareketini, ‘bir kalkınma ve kurtuluş ideolojisi’ olarak tanımlamaktadır:

“İslamcılık, XIX-XX. Yüzyılda, İslam’ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim...) ‘yeniden’ hayata hakim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslam dünyasını batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden...kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününe ihtiva eden bir hareket olarak tarif edilebilir.”²⁹³

Bilge, İslamcılığı “*dinî, tarihî, ideolojik boyutlara sahip komple bir vakıadır. Bunlar, birbirinden yalıtık değildir, birbiriyle etkileşim içerisinde olan, geçişliliği haiz boyutlardır.*” tespitiyle bu kavramın oluşum sürecindeki unsurlara işaret eder.²⁹⁴ Aktay, bu isimlendirmenin dışarıdan bir yaklaşımla üretildiğini belirtir: “*Osmanlı’nın son zamanlarında devletin muhafazası için devletçi bir çözüm seçeneği olarak ortaya*

²⁹⁰ Mümtaz’er Türköne, “İslamcılık”, **İslam Ansiklopedisi**, C:23, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, s.60

²⁹¹ Ali Bulaç, **Göçün ve Kentin Siyaseti**, MNP’den SP’ye Milli Görüş Partileri, İstanbul, Çıra, 2009, s.9

²⁹² Ali Bulaç, “İslam’ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli”, **İslamcılık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Haz. T.Bora, M.Gültekingil, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.50

²⁹³ Kara, **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi**, s.16

²⁹⁴ Muhittin Bilge, **Dinî, Tarihî, İdeolojik Boyutlarıyla İslamcılık**, Ankara, A Kitap, 2015, s.VII

çıkan akımın, Cumhuriyet sonrasında, altmışlı, yetmişli yıllara kadar İslamcılık olarak isimlendirilmesi, çoğunlukla hareketin haricindekiler tarafından yapılmış bir şeydir.”²⁹⁵ Kavramın siyasal olan ile kaçınılmaz ilişkisine dikkat çeken Aktay, siyasal olanın doğal olarak bir karar sürecine karşılık geldiğini, her karar sürecinin de “biz ve onlar” ayrımına dayandığını, bu ayrımın orta noktasında ise “Müslümanlık” kavramının yer aldığını belirterek şu tanımı verir: “Bir Müslüman olarak ilişkilerini İslam’ın tarihsel formasyonu ve geleneklerinin içinden konumlandırarak, bunu kendine bir davranış ufku kılma projesine İslamcılık diyebiliriz.”²⁹⁶

Karaman, Meşrutiyet dönemindeki sosyo-kültürel ve siyasal görüşlerin içerisinde İslam’ı önceleyen kesimlerle diğer görüş sahipleri arasındaki ayrımın bir ifadesi olarak İslamcılık kavramını şöyle açıklar: “İslamcılık kelimesi Meşrutiyet döneminde, ‘Batıcı ve Türkçü olmayan, İslam’ı davasının merkezine alan, Batıcı veya Türkçülerin/Turancuların dünya görüşü ve devlet/toplum tasavvurlarından farklı bir görüş ve tasavvura sahip bulunan’ kesim mânâsında kullanılıyordu.”²⁹⁷ İslamcılığı “İdeolojik İslam” diye tanımlayan Türköne, hızla dönüşen toplumsal gerçekliğin beklentilerini karşılamakta zorlanan geleneksel değerlerin dönüştürülmesini, yine “geleneksel İslam toplumunun” içinde kalarak yapılan bir arayışa işaret eder: “İslamcılık ideolojiler çağında var olanlara alternatif bir toplum ve siyaset projesi olarak İslam dünyasında ideolojik yelpazede başat bir konum edindi.”²⁹⁸

Şentürk, dini referanslı bir çıkış yolu arayışına vurgu yapar; “İslamcılık, Müslümanların içinde bulunduğu zor şartlardan çıkış yolunun İslami referanslardan alınması gerektiğini savunan bir siyasal-sosyal ve kültürel bir fikir hareketinin adıdır.”²⁹⁹ Benzer bir vurguyu Aktaş da yapmaktadır; “İslamcılık, modern dünyada dini bir hayat yaşama, bu hayata ilişkin sorular sorma, bu hayat bağlamında karşılaşılabilecek sorulara cevap verecek bir donanımına sahip olma kaygısının

²⁹⁵ Yasin Aktay, “Sunuş”, **İslamcılık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Haz. T.Bora, M.Gültekin, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.16

²⁹⁶ Aktaran, Aktay, **a.g.e.**, s.18

²⁹⁷ Hayrettin Karaman, **İslami Hareket Öncüleri**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2012, s.11

²⁹⁸ Mümtaz’er Türköne, **Doğum ve Ölüm Arasında İslamcılık**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2012, s.47; Mümtaz’er Türköne, **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2011, s.28

²⁹⁹ Şentürk, **İslamcılık**, s.19

oluşturduğu bir dalganın veya hareketin adıdır.”³⁰⁰ İslamcılığı, Müslümanlık algısının siyasal alanla karşılaştığı noktada gündeme gelen bir kimlik olarak açıklayan Avcı’ya göre, “*siyasal pratiğin merkezine İslami değer ve kuralları koyan, Müslüman bireyi içine alan her türlü İslamî oluşum İslamcılığı temsil etmektedir.*”³⁰¹ Erkilet, İslam’ın toplumsal yaşam içerisindeki konumunun tehdit altında olduğu koşullar ile İslamcılık düşüncesi arasında bir varlık ilişkisi olduğuna işaret eder, “*İslamcılık...İslam’ın ideolojik değer ve hükümleri olarak adlandırabileceğimiz toplumsal yaşama dair düzenlemeleri içeren hükümlerin toplumsal yapıdan uzaklaştırıldığı ya da tehdit altına girdiği tüm zamanlar ve mekanlarda ortaya çıkmış meşruiyet krizlerine cevap arayan düşünce ve eylem bütünüdür.*”³⁰²

Batılı toplumların doğu toplumları üzerinde kurduğu hakimiyet ile buna dayalı kurulan iktisadi, sosyal ve kültürel hegemonyaya karşı geliştirilen bir tavır üzerinden kavramı tanımlayan Çiğdem’e göre İslamcılık, “*siyasi bir ideoloji olarak tarihselliği, emperyalizm ya da kolonyalizm gibi olguların toplumsal sonuçlarıyla, bu sonuçlara karşı direnmeyi veya bu sonuçları İslam toplumlarının da yararına olmak üzere dönüştürmeyi amaçlayan bir hareket*”tir.³⁰³ Benzer bir yaklaşımla Batı emperyalizmine karşı geliştirilen bir aksiyon olarak kavramı tanımlayan Bulut’a göre, “*İslamcılık, Avrupa’nın tüm dünyada ve özelde de İslam dünyasında sömürgeci yayılımı sonrasında açığa çıkan siyasi, toplumsal, kültürel, ekonomik ve askeri sorunlara ilişkin bir yorum ve çözüm denemesi olarak ortaya çıktı.*”³⁰⁴ Yine iki medeniyetin karşıtlık ilişkisine dikkat çeken Çağlayan, doğu toplumlarına yönelen kolonyalist yayılmacılığa yönelik, İslami hassasiyetler üzerinden oluşturulan karşı duruşa dayalı olarak bir açıklama yapmaktadır: “*18. yüzyıldan itibaren kolonyalist faaliyetlere maruz kalan Müslüman ülkelerde eşzamanlı olarak İslam’ı yeniden*

³⁰⁰ Cihan Aktaş, **Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2007, s.xiii

³⁰¹ Özlem Avcı, **İstanbul’da Dindar Üniversite Gençliği İki Dünya Arasında**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s.54

³⁰² Alev Erkilet, **Mazlum Doğu’nun Mağrur Çocukları: İslamcı Portreler ve Türkiye’de İslamcılığın Seyri**, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2015, s.15

³⁰³ Ahmet Çiğdem, “İslamcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar”, **İslamcılık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Haz. T.Bora, M.Gültekingil, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.27

³⁰⁴ Bulut, **a.g.e.**, s.905

yorumlayan hareketler ortaya çıkmış ve bunlar sonuçta İslam'ı bir siyasi ideolojiye dönüştüren İslamcılık akımına zemin hazırlamıştır."³⁰⁵

Oluşum seyri ile yöneldiği amaçlar bakımından İslamcılık kavramının iki alan üzerine oturduğuna dikkat çeken Akdoğan, İslamcılığın bir yönüyle din algısına, diğer yönüyle bir karşı duruş olduğunu vurgular: "*Birinci yönüyle İslamcılık dini külli ve bütüncül bir insan olarak görme bilincini...İkinci yönüyle İslamcılık Batı'nın bilimsel ve teknolojik üstünlüğüne karşı bir tepkiden doğmuştur ve batıyı aşmayı değil de, onu yakalayıp geçmeyi hedeflemektedir.*"³⁰⁶ Devamla Akdoğan, İslamcılık düşüncesinin sahip olduğu üç temel yaklaşımı şöyle sıralar: "*1-Kur'an'a ve sünnete dönüş, 2-İçtihad kapısının açılması, 3-Yeni bir cihad ruhunun uyandırılması.*"³⁰⁷

Karpat, oluşumu ve yönelimi ile İslam tarihinde herhangi bir benzeri olmadığını belirttiği İslamcılığı, *pan-İslamcılık* kavramıyla karşılar. Bu kavramın tüm geleneksel algısına karşın *modern ve ilerici* bir hareket olduğunu vurguladıktan sonra kavrama yüklenen anlamı, "*Müslüman kitleler ve orta sınıflar, özellikle de entelektüeller, İslamcılığı bir yeniden doğuş ve modernleşme hareketi olarak ve Müslümanları Batı sömürgeciliğine karşı sadece siyasi ve kültürel öz savunma için değil, aynı zamanda kendi kendini yenileme ve ilerleme için seferber etmeye yönelik bir çaba olarak görüyorlardı.*"³⁰⁸ şeklinde açıklar. Yukarıda alıntılanan tanımların farklı unsurunu bir araya getirerek daha geniş bir tanım yapan Yorgancılar, hem dini ve siyasi hem de felsefi ve ideolojik birçok farklı yönünü kapsayan şu tanımı verir:

"19. ve 20. Yüzyılda batının meydan okumalarına, sömürgeciliğe karşı siyasal; pozivitizme, oryantalizme karşı bilimsel ve felsefi, modernleşme adına uygulanan Batılılaşma politikalarına karşı kültürel ve sosyal bir cevap verme tarzı olarak beliren ve İslam dünyasının içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulup, yeniden hakim konuma gelebilmesi için İslam'ın siyasi, bilimsel, kültürel, toplumsal bakımdan yeterli donanımlara haiz bir din olduğunu savunan, ancak bunun için Müslümanların din anlayışlarının, sosyal yapılarının değişmesini öngören, aktivist, idealist, modernist,

³⁰⁵ Selin Çağlayan, **Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılar'a İslamcılık**, Ankara, İmge Kitabevi, 2011, s.42

³⁰⁶ Yalçın Akdoğan, **Siyasal İslam**, İstanbul, Şehir Yayınları, 2000, s.75

³⁰⁷ Akdoğan, **a.g.e.**, s.76

³⁰⁸ Kemal H. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s.28

savunmacı ve eklektik yanları olan siyasal, düşünsel ve bilimsel çalışmaların, çözüm arayışlarının, girişimlerin ortak adı.”³⁰⁹

İslamcılık kavramının sahip olduğu farklı özellikleri dikkate alarak yapılan tanımlar incelendiğinde bazı ortak noktaların olduğu görülecektir. Bu bağlamda tüm bu tanımlarda ortaya çıkan ve İslamcılık kavramının çerçevesini belirleyen genel unsurları özetle şöyle sıralayabiliriz;

- İslam’ın manevi, ahlaki, kültürel ve sosyal değerlerine uygun bir dünyanın kurulmasını önceler;
- İslam’ı hayatın tüm alanlarında (düşünce, ahlak, siyaset, idare, hukuk, eğitim) hâkim kılmayı hedefler;
- İslam’ın yaşama dair değer ve hükümlerinin toplumsal alandan uzaklaştırıldığı ya da tehdit altında olduğu her durumda ortaya çıkan ve meşruiyet krizini çözmeye odaklanan düşünce ve eylemler bütünüdür;
- Osmanlı Devleti ve İslam aleminin Batı karşısındaki gerileyişini durdurmak için Müslümanlar arasında yeni bir birlik, dayanışma ve cihad ruhu uyandırmayı amaçlar;
- İslam dünyasını batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna modernist ve eklektik teklif ve çözüm önerir;
- Müslümanların içinde bulunduğu zor şartlardan çıkış yolunun yine İslami referanslardan alınması gerektiğini savunan siyasal, sosyal ve kültürel bir fikir hareketidir;
- Modern dünyada dini bir hayat yaşama kaygısıdır;
- Her türlü siyasal pratiğin merkezine İslami değer ve kuralları koyar;
- Batı’nın bilimsel ve teknolojik üstünlüğüne karşı bir tepki olarak doğmuş, onu yakalayıp geçmeyi hedefleyen bir modernleşme hareketidir;
- Modernleşme adına uygulanan Batılılaşma politikalarına karşı kültürel ve sosyal bir cevap verme tarzıdır;

³⁰⁹ Serkan Yorgancılar, *Cumhuriyet İslamcılığının Seyri*, Ankara, Otorite Yayınları, 2012, s.11

- İslam'ın siyasi, bilimsel, kültürel, toplumsal bakımdan yeterli donanımlara haiz bir din olduğunu savunan, ancak bunun için Müslümanların din anlayışlarının değişmesi gerektiğini ve İslam'ın asli prensipleri olarak Kur'an'a ve sünnete dönülmesini öngören, aktivist, modernist, savunmacı ve eklektik çözüm arayışlarının ortak adıdır.

1.5.2. Toplumsal ve Siyasal Meşruiyet Zemini Olarak İslamcılık

İslamcılık kavramın siyasi bir yaklaşım olarak ortaya çıkmasından daha önce, Osmanlı toplumsal ve siyasi yaşamında İslami değerler bir meşruiyet kaynağı olarak önemli bir role sahiptir. Kavramın ortaya çıktığı ve siyasi bir referans olarak kullanılmaya başlandığı dönemin sınırlarının tespit edilmesi önemlidir. İslamcılık kavramı, tarihsel seyrinde karşılaştığı farklı düşünceler ve yaklaşımlarla karşılıklı bir etkileşim içinde oluşmuştur. Duran'a göre, günümüze gelene değin çok farklı *ideolojik uğraklardan* geçmiştir; *“Dönemin hakim paradigmasıyla eklemlenme ya da etkileme anlamındaki bu ideolojik uğraklar, bir yandan İslamcılığın dönüşme diğer yandan da dönüştürme sürecine tekabül eden bir macerayı temsil etmektedir.”*³¹⁰ Bu süreçte etken ve edilgen farklı roller üstlenmiş olan İslamcılık, ya ilgili tarihsel dönemin dinamiklerinden etkilenmiş ya da dönemin siyasi eğilimlerini etkilemiştir.

Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecinde yaşanan tarihsel tecrübelerin etkisi altında ortaya çıkan siyasi yaklaşımları anlamak için Akçura'nın tasnifi önemli bir çerçeve sunmaktadır.³¹¹ Bu kapsamda etkinlik sırasıyla Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları, son dönem kurtuluş ideolojileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu üç temel siyasi yaklaşımın ortaya çıkışı ve dile getirdiği siyasi içerikler birbirinden farklı olsa da, üçünün odaklandığı temel mesele, *“Doğu Sorunu”* başlığı altında Osmanlı Devleti'ne yönelen tasfiye siyasetini engellemek olmuştur. Böylece, *“Osmanlı'nın içine düştüğü bu durumdan nasıl kurtulacağı”* sorusuna çözüm üreterek devletin *“eski ihtişamlı günlerine”* dönmesini sağlamak hedeflenmiştir.³¹² Bu genel önceliğin

³¹⁰ Burhanettin Duran, “Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı”, **İslamcılık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Haz. T.Bora, M.Gültekinil, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.129

³¹¹ Akçura, **a.g.e.**, s.35

³¹² Bilge, **a.g.e.**, s.25

yanında, özellikle ilk iki düşünce akımı için İslam dini, toplumsal alanda meşruiyet üreten bir referans kaynağı olarak daima ön planda olmuştur.

19. yüzyılın ilk yarısında “ittihad-ı anasır” fikrini belirginleştiren Osmanlıcılık düşüncesi, II.Mahmut devrinde imparatorluğun varlığına odaklanan Osmanlı aydınları tarafından üretilmiştir.³¹³ İttihad-ı anasır, müslüman ya da gayri müslim farklı etnik grupları Osmanlı kimliği altında bir arada tutma politikasının ifadesidir. Toplumdaki dini duygular, Osmanlı toplumunu oluşturan milletleri bir arada tutmak için savunulan düşüncelerin kabul görmesi için kullanılan önemli enstrümanlarından biri olmuştur. Osmanlıcılık düşüncesinin savunucuları, savundukları yenilikçi düşüncelerin halk içinde kabul görmesi için toplumsal desteği yüksek İslami değerleri daima ön planda tutmuşlardır.³¹⁴

İmparatorluktaki alt millet gruplarına yönelik yaklaşımlarda hem bir meşruiyet zemini olarak hem de sosyal ilişki unsuru olarak dini kavramların ve söylemlerin kullanılması, İslamcılığın bir ideoloji olarak belirmesine etki etmiştir. Bu etkiyi Şentürk, “*İslamcılık akımının bir ideoloji olarak doğuşunu II.Meşrutiyet sonrasında görmek ama Yeni Osmanlıların İslamcı söylemlerinin de İslamcılığın ideoloji olarak geliştirilmesinde önemli bir katkı sağladığını kabul etmek daha doğru olacaktır.*”³¹⁵ tespitiyle ifade etmiştir. Bu argümanı destekleyen Çağlayan, Yeni Osmanlıların siyasi amaçlarının merkezinde yer alan “*anayasaya dayalı parlamenter sistem*” formülünü hayata geçirebilmek için “*...halkın desteğine gereksinimleri*” olduğunu ve bu desteği talep edebilmek için “*halkla iletişim kurabilecekleri tek dil*”in İslam olduğunu belirtir.³¹⁶

Bergen, İslamcılık düşüncesinin Tanzimat reformlarının sonuçlarıyla ilişkisine işaretlerle bu düşüncenin 1850’li yıllardan daha geriye götürülemeyeceğini belirtir.³¹⁷ Ancak İslamcılık hareketinin başlangıç miladı olarak Tanzimat Fermanı’nın alınmasının eksik olduğunu ifade eden görüşler söz konusudur. Ocak, İslamcılığın dini içerikli yeni bir kurtuluş reçetesini formüleştirmesi bakımından, hem batılılaşmacı yenilikçilik

³¹³ Aktaran Akçura, **a.g.e.**, s.36

³¹⁴ Mustafa Gencer, “Geç Osmanlı İmparatorluğu’nun Modernleşmesi Çerçevesinde Kimlik Sorunsalı”, **Kimlikler Lütfen**, Haz. Gönül Pultar, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2009, s.67

³¹⁵ Şentürk, **İslamcılık**, s.28

³¹⁶ Çağlayan, **İslamcılık**, s.86

³¹⁷ Lütfi Bergen, **İslamcılık, Söylem ve Eylem-Bir Şiddet Eleştirisi**, Ankara, MG V Yayınları, 2014, s.185

yaklaşımına karşı olduğunu hem de “*geleneksel bir nitelik kazanmış Klasik Osmanlı İslamı’na bir tepki olarak doğduğu ve bu yüzden de haddi zatında yenileşmeci (modernist) bir nitelik taşıdığı*” tespitiyle İslamcılığın çıkışını Tanzimat döneminin de öncesine dayandırmaktadır.³¹⁸ Osmanlı sosyal ve siyasal yapısının güçlendirilmesi için geliştirilen kurumsal değişim yaklaşımları, halkın tanıdık olduğu bir ideolojik dil ile sunulmuştur. Böylece toplumsal desteğin dini değerler üzerinden sağlanması, diğer etkenlerin yanında tarihsel süreçte İslamcılığı ön plana çıkarmıştır.

Geleneksel toplumsal yapıda İslam daima etkin role sahip olmuştur. Ancak Osmanlı siyasal yaşamında İslam’ın meşruiyet kaynağı olarak kullanılması, modernleşmeyle başlayan bir olgudur. “*Modernleşme sürecinde, İslami-dini muhteva vazgeçilmez bir unsur, en azından zahiren meşrulaştırıcı bir unsur olarak hep var olagelmış fakat bunun modern bir şekil içerisinde sunulması yoluna gidilmiştir.*”³¹⁹ Batı medeniyetini temsil eden devletler karşısında Osmanlı Devleti’nin yaşadığı askeri ve idari gerileme karşısında, klasik siyasal ve toplumsal kurumsal yapının dönüştürülmesinin bir zorunluluk olduğu her kesim tarafından kabul gören bir yaklaşımdı. Nelerden vazgeçilmesi gerektiğine dair genel bir mutabakat sözkonusuydu. Ancak yeni istikamet ne olması gerektiği ve oraya nasıl gidileceğine ilişkin bir mutabakat yoktu. Değişimin ne yönde olması gerektiğine dair her yaklaşım, aynı zamanda farklı bir meşruiyet kaynağı teklifine karşılık geliyordu. Bu nedenle “*değişimin yönü*” tartışmaları önem kazanmaktaydı.

Bu nedenle kaldırılacak “eski”nin yerine getirilecek “yeni”nin ne olduğu önemli bir sorun olmuştur. “*Osmanlı İmparatorluğu’nda politik otoriteye ilişkin yapının geleneksel bir çerçeveden sapması Tanzimat’la birlikte başlamıştı.*”³²⁰ Ancak daha önce köklü dönüşümlerin yaşandığı Sultan II.Mahmut döneminden başlayarak mevcut kurumsal yapıların değiştirilmesi ve bunun meşruiyet kaynağı bir sorun olarak gündeme gelmiştir. Sultan, ihtiyacı olan halk desteğini sağlamak için bir taraftan

³¹⁸ Ahmet Yaşar Ocak, “II. Abdülhamid Dönemi İslamcılığının Tarihi Arka Planı”, **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri**, 27-29 Mayıs 1992, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1994, s.109

³¹⁹ Kara, **İslamcıların Siyasi Görüşleri**, s.23

³²⁰ E.Kalaycıoğlu, A.Y.Sarıbay, “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve politik Değişme”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Haz. E.Kalaycıoğlu-A.Y.Sarıbay, Bursa, Dora Yayınları, 2009, s.17

halkın yeniliklere yönelik tereddütlerini gidermeli, diğer taraftan karşısında her geçen gün güçlenen ayanlarla mücadele etmeliydi.³²¹ II.Mahmut (1808-1839) ile ayanlar arasında yapılan ve ayanların isteklerinin padişah tarafından kabul edildiğini kayıt altına alan Sened-i İttifak, geleneksel kurumsal yapıların çözülmeye başladığının önemli bir göstergesidir.³²² Bu mutabakat belgesi, geleneksel toplumsal ilişkilerin dönüştüğüne işaret ederken aynı zamanda İslamın sünni fıkıh yaklaşımından destek alan iktidarın geleneksel otoritesinin sarsıldığına işaret ediyordu. Bu senet ile padişah, ‘hanedan’ diye adlandırılan beylerin “*hak doğrultusunda olmayan yasa ve emirlere karşı, bir direnme hakkı*” olduğunu kabul ediyordu.³²³ Böylece, bu senet metni ve daha sonra gündeme gelecek olan Tazminat düzenlemeleri, mutlak iktidar sahibi hükümdarın otoritesinin sınırlandırılmasında önemli bir kavşak olmuştur.³²⁴

Osmanlı Devleti’nin yaşamakta olduğu siyasal, sosyal ve ekonomik sarsıntıları gidermek için yenilik taraftarları, *tek kurtuluş yolu* olarak Batılı kurumsal yapıları teklif etmekteydi.³²⁵ Bu eğilimin karşısında ise, geleneksel kurumsal ilişkileri korumak istemeyen ulema gibi sınıflar yer alıyordu. Sarıbay, *bir kontrol mekanizması* olarak işlev gören *patrimonyal bürokrasi* ile *ulema* sınıfının değişimi yavaşlatıcı bir etkisi olduğunu dile getirmektedir.³²⁶ Sultan tarafından hayata geçirilmek istenen yenilikler, klasik kurumların yerine modern içerikli kurumlar ile yeni tip bir bürokrat yetiştirmeyi öngörmüştür. Bu durumu fark eden ulema sınıfının geliştiği savunma mekanizması, her yenilik karşısında seslendirdiği “*bu yaptığın şeriata aykırıdır*” söylemi olmuştur.³²⁷

Osmanlı toplumunun yaşadığı bu sarsıntıların içinde, hem mevcut yapıyı korumak isteyenlerin dayanağı hem de modernleşmeci sosyal ve siyasal yeniliklere halk desteği bulmaya çalışan çevrelerin dayanağı dini referanslar olmuştur. Yeniliklerin sosyal

³²¹ Namık Sinan Turan, **Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2004, s.95-96

³²² Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2008, s.36

³²³ Tevfik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, Ankara, İmge Kitabevi, 2008, s.24

³²⁴ Turan, **a.g.e.**, s.64-65

³²⁵ Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye’de Modernleşme, Din ve Parti Politikası: Milli Selamet Partisi Örneği**, 1.bs., İstanbul, Alan Yayıncılık, 1985, s.58

³²⁶ Sarıbay, **a.g.e.**, s.54

³²⁷ Ali Bulaç, “İslamcılığın Oluşumu, Gelişimi ve Bugünkü Durumu”, **Gelenek ve Modernlik Arasında İslamcılık**, İstanbul, Umran Dergisi Yayını, 2013, s.26

tabanda kabul görmesini sağlamak için meşruiyet zemini olarak İslami değerler ile dini referansların kullanılması, İslam dininin toplumsal öneminin artmasına neden olmuştur.³²⁸ Hem yenilik taraftarlarının hem de bu yöndeki adımları dengelemeye çalışan geleneksel sınıfların İslami değerleri önceleyerek hareket ettiklerine dair farklı örnekleri görmek mümkündür. Bu bağlamda Heyd, Sultan Mahmut'un halkın liderlerine itaat etmesinin İslami dayanağını güçlendirmek için “*çağdaş bir molla olan Mehmed Münib'e Şeybani'nin es-Siyerü'l-Kebir (Serahsî'nin yorumuyla) adlı eserini...bastırıp dağıttığını*” anektod olarak aktarır.³²⁹ Diğer taraftan ilmiye sınıfının, Osmanlı Hilafetinin tartışmasız bir meşruiyet kaynağı olduğuna yönelik geleneksel kurumsal yapının öneminin vurgulayan çalışmalar yaptığı görülmektedir.³³⁰

1.5.2.1. Kurumsal Değişim Arayışı ve Meşruiyet Kaynağı

Osmanlı'nın toplumsal yapısında İslam dini her zaman merkezi bir yere sahip olmuştur. Osmanlı devletinde dini retoriğin önemini göstermesi bakımından, 1821'de Rus elçiliğine gönderilen resmi bir notta Osmanlı Devletinin kendisini “*Muhammedi devlet ve Ahmedî (Müslüman) millet*” olarak tanımladığını belirten Duran, “*III.Selim, II.Mahmut, Tanzimat ve Islahat reformları, din ile uyumlu ve dinin ideallerini korumak için gerekli olarak sunulmuş ve din ve devlet uğruna yapılmıştı.*” tespitiyle dinin merkezi konumunu vurgular.³³¹ Geleneksel yapıların zayıflamasıyla toplumsal itaati zayıflayan padişahın meşruiyet zeminini güçlendirmek için halifelik makamı özellikle kullanılmıştır. Bu çerçevede II.Mahmut'tan itibaren bir meşruiyet kaynağı olarak “*dini koruma ve savunma*” rolüyle halifelik makamını ön plana çıkaran Osmanlı

³²⁸ Karpat “meşruiyet” kavramını şöyle tanımlıyor: “Topluluğu devlete itaat etmeye, güvence duymaya ve onu savunmaya sevk eden ana güç, kader ortaklığı, dayanışma ve birlik gibi duygulardır.” Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, s.xi

³²⁹ Uriel Heyd, “III.Selim ve II.Mahmut Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Uleması”, **İslam Dünyası ve Batılılaşma, Değişim ve Sorunlar**, Haz. A.Hourani v.d., İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1997, s.50

³³⁰ Turan, **a.g.e.**, s.54

³³¹ Burhanettin Duran, “Transformation of Islamist Political Thought In Turkey From The Empire To The Early Republic (1908-1960)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2001, s.73

modernleşmesi, İslam'ın politik anlam kazanarak İslamcılık düşüncesinin oluşmasına uygun sosyal ve siyasal koşulları hazırlamıştır.³³²

Tanzimat aydınları, batıdaki gelişmeleri izleyerek kurulacak yeni kurumsal sistemin, geleneksel meşruiyet referanslarıyla birlikte sentezlenmesi halinde imparatorluğun yeniden güçleneceğini düşünüyordu. Bu dönemin yenileşme süreçlerini yöneten meşhur devlet adamları “*Reşid, Ali, Fuad ve Mithat*” (*Her biri en az iki kere sadrazam olmuştur*)³³³ dahil Osmanlı toplumundaki yöneticiler, yaşanmakta olan büyük gerilemeye karşı bir tedbir olarak ilan edilen 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun bir çözüm olacağını kabul ediyordu.³³⁴ Bu ferman ile “*Osmanlı devlet adamları milli çapta idari, hukuksal ve iktisadi tedbirlerle Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksek sayıda yer alan kültür birimlerini 'eritebileceklerini' bir 'Osmanlılık' şuurunu yaratabileceklerini sanıyorlardı.*”³³⁵ Bu dönemde hayata geçirilmek istenen yenilikler, kurumsal olarak batı eksenli olması nedeniyle halk nezdinde hemen kabul görmemiştir. Bu karşı duruşu, kamuoyu nezdinde Batı'ya karşı duyulan öfkeye bağlayan Mardin bu karşıtlığı, “*Avrupa devletlerinin dış politikasının çok zaman Osmanlı İmparatorluğu'nu sömürdüğü ya da kendi menfaatleri için bir araç olarak kullandığı algısının doğurduğu hayal kırıklığına bağlanabilir*”³³⁶ şeklinde açıklamaktadır.

Toplum tarafından kuşkuyla karşılanan kurumsal değişim arayışlarının halk tarafından benimsenmesini sağlamak için, klasik dini meşruiyet kalıpları kullanışlı bir araç olmuştur. Bu kapsamda modernleşme adımlarının toplumsal meşruiyetini üretmek için geleneksel sistemin merkezinde yer alan İslami referanslar kullanılmıştır. Bu durum dinin sosyolojik etkisini tekrar ön plana çıkarmıştır. Akçura bu zıt yönlü ilişkiyi, “*Osmanlı Devleti, Tanzimat devrinde terk etmek istediği dini devlet (Etat*

³³² Necdet Subaşı, “Müslüman Modernleşmesi ve Türkiye Örneği”, **İslam ve Modernite**, Haz. Gönül Pultar, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2007, s.67; Karpas, **İslam'ın Siyasallaşması**, s.10

³³³ Mustafa Reşid Paşa (1800-1858); Mehmet Emin Ali Paşa (1815-1871); Keçecizade Mehmet Fuad Paşa (1815-1869); Ahmet Şefik Mithat Paşa (1822-1884). Bkz.: Roderic H. Davison, “19.Yüzyılda Hristiyan-Müslüman Eşitliğine İlişkin Türk Tavrı”, **İslam Dünyası ve Batılılaşma, Değişim ve Sorunlar**, Haz. A.Hourani v.d., İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1997, s.65

³³⁴ Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun tam metni için Bkz.: Engelhardt, **Tanzimat ve Türkiye**, (Çev.Kamil Yeşil), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2.bs., 2017, s.509

³³⁵ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, Haz. M.Türküne, T.Önder, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s.12

³³⁶ Mardin, **a.g.e.**, s.13

théocratique) şeklini tekrar alıyordu.”³³⁷ şeklinde belirtmiştir. Klasik düzenin yerine düşünülen yeni sosyo-politik yapılanmanın inşa sürecinde, yine klasik sistemin geleneksel ideolojisi olarak İslami değerlerin meşruiyet söyleminin kullanılmasını Karpat bir “paradoks” olarak tanımlar. Bu paradoksun ne denli derin bir etki meydana getirdiğini ise, “*Toplum kendini savunmak için İslami özelliklerini o derece ön plana çıkardı ki, bugün Türkiye nüfusunun büyük bir kesimi, kendilerini Türkiye gibi ‘laik’ saymayan birçok Müslüman ülkelerden daha dincidir.*”³³⁸ ifadeleriyle açıklamaktadır.

Klasik siyasal sistemin merkezindeki İslami referansların önemini yitirmek yerine ideolojik bir içerik kazanmasını “paradoks” olarak tanımlayan Karpat’a karşı Berkes, bu zıt yönlü ilişkiyi “*çelişki-ikilik*” olarak tanımlar. Meşruiyet arayışının en önemli işlevini, “*reform önderlerinin karşılaştığı problem, yukarıdan gelecek yeniliklere karşı halk arasında güven ve istek ruhu yaratmaktır.*”³³⁹ şeklinde özetleyen Berkes, Sultan II. Mahmut’un reformlarını bu süreçte bir başlangıç olarak belirtir.

Osmanlı kurumsal yapısını değiştirmeye odaklanan iki temel adımın ilki 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu, diğeri ise “*Osmanlı padişahının egemenliğini sınırlayan ve bu sınırlamayı tüm halka duyuran ilk belge*”³⁴⁰ olarak 1856 Islahat Fermanı’dır.³⁴¹ Tanzimat Fermanı, ekonomik bakımdan ülkenin tüm kaynaklarını Avrupa ticaretine karşı savunmasız bir şekilde açan 1839 Ticaret Anlaşmasıyla başlayan ilk evrenin miladıdır. 1856 Fermanı ise, geleneksel toplumsal kabulleri değiştirmeye yönelik içerdiği köklü düzenlemeleriyle toplumsal tepkinin görünür olmasına neden olmuştur. “*Islahat Fermanı, o zamana kadar ‘millet-i hâkime’ olan Müslümanlardan bu imtiyazlı durumu alıyor, din farkı gözetmeksizin bir ‘Osmanlı’ vatandaşlığı kurmaya çalışıyordu.*”³⁴²

Bu iki ferman, farklı kültürleri bir Osmanlı fikri etrafında birleştirmeyi hedefleyerek kaleme alınsa da, aksi yönde bir etkiyle mevcut sosyal kesimler arasında büyük bir güvensizlik kaynağı olmuştur. Bu süreç, “*Çok kültürlü, çok dinli ve çok etnik kökenli*

³³⁷ Akçura, **a.g.e.**, s.41

³³⁸ Karpat, **İslam’ın Siyasallaşması**, s.10

³³⁹ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Çev. Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s.172

³⁴⁰ Çavdar, **a.g.e.**, s.24

³⁴¹ Islahat Ferman-ı Hümayunu’nun tam metni için Bkz.: Engelhardt, **a.g.e.**, s.513

³⁴² Mardin, **a.g.e.**, s.14; Engelhardt, **a.g.e.**, s.139

bir mozaik olan imparatorlukta kaynaşma ve kardeşlik temeline dayalı Hristiyan ve Müslüman eşitliği yerine sonunda farklı bir tür ortaya çıktı: Eşit haklara sahip rakip milli egemen devletler topluluğu."³⁴³ üretmiştir. Bu doğrultuda milliyetçilik akımının etkisiyle Osmanlı toplumunu oluşturan milletler arasındaki ayrışmayı iki temel unsur derinleştirmiştir: 1-Hakim Türk unsurunun eşitlik üretme politikasından dolayı ayrıcalıklarını yitirmesinin ürettiği memnuniyetsizlik, 2-bu memnuniyetsizlik karşısında Türk olmayan tebaadaki güvensizliğin her geçen gün artması. Yeni kurumsal yapılar üreterek elde edilmek istenen birlik ve beraberlik duygusundan ziyade, ürettiği etkiyle bu iki ferman sosyal tabakalar arasındaki ayrışmayı artırmıştır.³⁴⁴

Yenilikçi kurumsallaşma adımları Osmanlı Devleti'nin çözülmesini durduramadığı gibi, sebep olduğu güvensiz ortamla sosyal, siyasal ve ekonomik alanda büyük hoşnutsuzluklar üretmiştir. Kurumsal dönüşümü amaçlayan Tanzimat ve Islahat Fermanları, toplumun ekseriyeti tarafından "*Osmanlı Müslümanlarını Avrupa'nın büyük devletlerine siyasi bakımdan peşkeş*" çeken ve bu haliyle iktisadi emperyalizmi pekiştiren bir düzenleme olarak kabul edilmiştir."³⁴⁵ Özellikle Islahat Fermanı ile hayata geçirilmek istenen kurumsal yenilikler, Osmanlı'nın kültürel, siyasal ve toplumsal yapısı üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu haliyle, "*İslamcılık tümüyle olmasa bile, bir yönüyle Islahat'la birlikte doğan aleyhteki konjonktüre karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.*"³⁴⁶

1.5.3. İslamcılık ve Modernlik Tartışmaları

İslam'ın toplumsal ve siyasal yaşama dair değer ve hükümlerini korumaya odaklanan düşünce ve eylem bütünü olarak İslamcılık ile İslam arasındaki ilişkinin sınırlarını tespit etmek önemlidir. Osmanlı Devleti'nin gücünü ve etkinliğini tekrar eski seviyelere çıkarmak üzere İslam'ı merkeze alan bir siyasal düşünce olarak İslamcılık ile İslam dini arasındaki ilişki kaçınılmaz bir ilişki olmakla birlikte, aralarındaki ilişki

³⁴³ Davison, "19.Yüzyılda Hristiyan-Müslüman", s.86

³⁴⁴ Jakob M. Landau, "Pan Türkizm: Dün, Bugün ve Yarın", **Kimlikler Lütfen**, Haz. Gönül Pultar, (Çev.B.Sevingen, G.Pultar), Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2009, s.80

³⁴⁵ Mardin, **a.g.e.**, s.87

³⁴⁶ Bulaç, "İslam'ın Üç Siyaset Tarzı", s.48

bir içkinlik barındırmaz.³⁴⁷ Pirimoğlu, İslam ile İslamcılık arasındaki ilişkiyi, ilkinin ilahi kaynaklı olması, ikincisinin ise beşeri bir çabayı gerektirmesi bakımından ayırtırmakta, aynı zamanda bu ilişkinin “*ne oryantalistlerin iddia ettikleri kadar dolaysız, ne de antioryantalistlerin söyledikleri gibi sadece adlandırmadan ibaret*” olduğunu belirterek İslam’ın bu ilişkide temel otorite olduğunu söyler.³⁴⁸

Said Halim Paşa’nın “*İslâmiyetin inanç, ahlak, yaşayış ve siyasete ait esaslarının tam olarak tatbik edilmesi*”³⁴⁹ olarak tanımladığı İslamlaşmak düşüncesinin yaşama nasıl aktarılacağına dair birbirinden çok farklı görüşler söz konusudur. Osmanlı toplumunda İslami kavram ve değerler geleneksel bir öneme sahip olsa da, İslami birikimin ideolojik bir yaklaşımla İslamcılık düşüncesi altında kullanılması, dönemi içinde yeni bir gelişmedir. Bu yeniliğin nasıl aldırılacağı, modern bir olgu olup olmadığı gibi farklı tartışmalar söz konusu olmuştur.

İslam toplumlarının yaşadığı zorluklar karşısında İslamcılık düşüncesi; İslam’ın bilimsel, kültürel, toplumsal ve siyasi bakımdan yeterli donanımına sahip bir din olduğunu, ancak Müslümanların mevcut geleneksel din anlayışının değişmesi gerektiğini, bunun için İslam’ın asli kaynakları olarak Kur’an’a ve sünnete dönülmesi gerektiğini ve içtihad kapısının açılmasını bir çözüm olarak sunmuştur. Bu çözüm önerileriyle birlikte İslamcılığın modernist ve eklektik bir görüntüye sahip olduğu tartışılmıştır. Bu tartışmalar genel olarak “*İslamcılık modern bir ideoloji midir?*” sorusu etrafında gelişmiştir. Bu tartışmaların bir ucu İslam düşüncesindeki tecdid/ıslah hareketlerine,³⁵⁰ diğer ucu ise İslam’ın siyasetle ilgisiz bir din olarak anlaşılması gerektiği yaklaşımlarına kadar gitmektedir.³⁵¹

Geleneksel din anlayışının değiştirilmesi için bir formül olarak ortaya konulan tecdid/yenilenme/reform³⁵² akımları üzerinden İslam’ın altın çağına yapılan

³⁴⁷ Bilge, **a.g.e.**, s.101-102

³⁴⁸ Abbas Pirimoğlu, “Kimlik İnşası Olarak İslamcılık”, **Gelenek ve Modernlik Arasında İslamcılık**, İstanbul, Umran Dergisi Yayını, 2013, s.130

³⁴⁹ Said Halim Paşa, **Buhranlarımız**, (Haz. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, İz Yayıncılık, 1993, s.184

³⁵⁰ Karaman, **İslami Hareket Öncüleri**, s.7

³⁵¹ Bilge, **a.g.e.**, s: 97; Aktaş, **a.g.e.**, s.XIV

³⁵² Tecdid: “İçten içe yenilenmenin, geriye dönüşün, kaynaklara yaklaşmanın adı tecdiddir ve İslam tarihinde köklü bir geleneği vardır.”, Kara, **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi**, s.17; Bu terime yönelik diğer bir tanımlı Karpas aktarır: “John O. Voll’a göre, tecdid ‘İslam tarihinin eski ve sürekli bir

öykünmeye rağmen, İslamcılık “*geleneksel dini kıyafetlere sarıp sarmalanmış yeni ve modern bir ideoloji*” olarak tanımlanmıştır.³⁵³ Batı’nın temsil ettiği değerler karşısında maddi ve manevi çözülmenin önünü alma gayretine rağmen, “*İslamcılık dışardan zannedildiğinin aksine, hiçbir zaman batılılaşmaya, modernleşmeye, ‘ilerleme’ fikrine toptan karşı çıkmamıştır.*”³⁵⁴

İslamcılık siyasetinin modernliğine ya da modernizmin ürünü olup olmadığına dair tartışmalardan önce “*modernite, modernizm ve modern*” terimlerinin içeriklerine bakmak yararlı olacaktır. Ocak, modernite³⁵⁵ ile modernleşme arasındaki ayrımı, birinin düşünsel bir değişim yönelimi, diğerrinin ise eylemsel bir değişim yönelimi olması üzerinden yapar: “*modernite’yi her şeyden önce ‘düşünsel planda yapılan bir değişim zihniyeti’ olarak; modernleşme’yi ise, XVIII., özellikle de XIX. yüzyılda Batı’da ‘bu zihniyet güdümünde pratik alanda (siyasal, toplumsal, ekonomik, bilimsel ve teknolojik açıdan) meydana gelen her türlü yenilik ve değişim’ olarak düşünüyorum.*”³⁵⁶ “Modern” terimi, tarihsel, geleneksel, bu zaman ait olmayan ile yeni, güncel ve şimdiki zamana ait olanı ayırtırmak için kullanılmaktadır. Müslümanların içinde bulunduğu zor şartlardan çıkış yolunun yine İslami referanslar içinden üretilmesi gerektiğini düşünenlere benzer şekilde Bulaç, İslamcılık için “*hem bir modern harekettir hem de modern dünyaya bir cevaptır*” tespitinin ardından

boyutunu oluşturur’ ve yenileşme düşüncesi Peygamber’in bir hadisine dayanır: ‘Allah bu ümmete her yüzyılın başında imanını yenileyecek kimseleri yollayacaktır.’ Değişikliğe ve yenileşmeye tabi olan, dinin içinde cevelan ettiği toplumsal ‘ortam’dı, dinin kendisi değil. Voll’un deyişiyile ıslah (reform) ‘Kur’an’da ve Peygamber’in Sünneti’nde mevcut normatif standartlardan yararlanarak bir toplumsal ve ahlaki yapılanma ve yeniden yapılanma çabasıdır.” Aktaran Karpat, **İslam’ın Siyasallaşması**, s.35; Daha geniş bilgi için Bkz.: Karpat, **a.g.e.**, s.34-37

³⁵³ Karpat, **a.g.e.**, s.23

³⁵⁴ Nuray Mert, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, İstanbul, Selis, 2007, s.122

³⁵⁵ “*Modernite kelimesi, Latince kökenlidir: ‘Tarz, ölçü anlamına gelen modus kelimesinin ablatifi (den hali) olan ve ‘belirli tarzda’ anlamından hareketle ‘hemen şimdi’ anlamını taşıyan modo’dan gelmektedir. Modern kelimesi ise doğrudan, geç Latince’deki modernus kelimesinden türemiştir. Bir başka deyişle, Batı’da daha antikçağda ‘modern olma durumu’ yani modernite kavramı varmış. Nitekim Habermas’a göre ‘modern’ terimi, V.yüzyılda, Hristiyan ‘şimdiki zaman’ını, Roma dönemi ile çoktanrılı geçmişten ayırt etmek için kullanılmış...’klasik’ sayılan ve bundan dolayı yeniden elde edilmesi her zaman için azru edilen eskinin yeni bir şekilde ortaya çıktığının farkına varıldığı zaman yeni durum ‘modern’ addedilmiştir...Aydınlanma’yla birlikte kadimlik, modern kavramının tanımında ölçüt olmaktan çıkmıştır; artık ‘modern’in tanımının temelinde, gelişen bilimin esin kaynağı olduğu, terakki fikri vardır.*” Aktaran Gönül Pultar, **İslam ve Modernite**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2007, s.23-24

³⁵⁶ Ahmet Yaşar Ocak, “İslami Bilimler ve Modernleşme Sorunu”, **İslam ve Modernite**, Haz. Gönül Pultar, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2007, s.43

modern kelimesini yaşanmakta olan zaman dilimine atıf yaparak tanımlar; “*Modern olan tarihi bir durumdur. Yani modern bir zamanda yaşıyoruz, bu hepimizi içine alır.*”³⁵⁷

İslamcılık düşüncesinin modern bir olgu olduğunu dile getiren yaklaşımların yanında, farklı bir bakış açısıyla bu kavramın ilk ve bozulmamış olana geri dönüşü ifade ettiğini belirten görüşler söz konusudur. Bu yaklaşıma sahip olanlar, İslamcılığın yöneldiği hedefin, bozulmuş olandan (*şimdiden*), özün korunduğu ilk hale (*geride kalana*) dönüş olduğunu belirtir. Bu yaklaşım, bu istikamet vurgusuyla bu düşüncenin modernliğinden daha ziyade, tecdid/yenileme/düzeltilme hüviyetini ön plana çıkartmaktadır. Bu tespitin bir yansıması olarak, İslamcılık düşüncesinin kadim bir geleneğin güncel bir okumaya tabi tutulması anlamına geldiği ve modern olarak tanımlanamayacağı belirtilir.

Bu yaklaşıma göre İslamcılık, İslam dini kadar eski bir geleneği temsil etmektedir. Bu tarihsel sürekliliğe atıf yapan düşünürlere göre, “*insanlığın gerek bu dünya gerekse de öbür dünyadaki esenliğinin biricik yolu olarak İslam’ı hayata hakim kılma öyküsünün İslam tarihiyle yaşıt olması, İslamcılığı modernliğin ürünü şeklinde değerlendirmeyi mümkün kılmamaktadır.*”³⁵⁸ Karaman, İslamcılık başlığı altında tasnif edilen düşünce, yaklaşım ve isimlerin hiçbirinin yeni bir akımı temsil etmediğini, tarihsel bir devamlılık içerisinde İslam’ın ilk dönemlerinden beri gelmekte olan tecdid/ıslah geleneğinin dönemsel bir yansıması olduğunu ifade eder:

“Beşeri olup eskiyenı yenileme (tecdîd) ve bozulanı düzeltme (ıslah) İslâm’ın ilk devirlerinden beri İslâm kültüründe ve İslâmî hayatta var olagelmıştır...adına İslâmcı denen âlimler ve düşünürler kurtuluşun İslâm’da olduğunu, ancak İslâm’a dayandırılmış olsa bile beşerî olup artık eskimiş bulunan veya öteden beri yanlış olan yorum ve uygulamaların değiştirilmesi (tecdîd ve ıslah edilmesi) gerektiğini savunmuşlardır. Şu halde İslâmcılar, bildiğimiz müceddid ve muslihlerin belli bir dönemde aldıkları yeni isimden ibarettir ve yaptıkları iş tecdiddir, ıslahtır.”³⁵⁹

Bir düşüncenin modern bir güncelliğin ürünü olması ile kökleri çok eskilere dayanan geleneksel bir çizginin modern bir yansıması olması arasındaki nitelik farkına işaret

³⁵⁷ Bulaç, “İslamcılığın Oluşumu, Gelişimi”, s.23

³⁵⁸ Bilge, **a.g.e.**, s.98

³⁵⁹ Karaman, **İslami Hareket Öncüleri**, s.7

eden yaklaşımlar söz konusudur. İslamcılık düşüncesinin içinde bulunduğu dönemin güncel tartışmalarından uzak düşünölemeyecek olması, sosyo-ekonomik ve siyasal sorunlara dair söyleyecek bir sözünün olması onu modern bir olgu yapmamaktadır. Bu çerçevede “*Kuşkusuz, İslamcılığın bir fikir akımı olarak meydana çıkmasında modernliğin etkisi vardır.*” diyen Bilge, yukarıda yaptığımız ayrımın önemine işaret etmektedir; “*hem dayandığı dini kök, hem de tarihi-sosyolojik serüveni açısından İslamcılık, ‘modern zamanlar’a indirgenemeyecek bir mahiyet arz etmektedir.*”³⁶⁰ İslamcılık düşüncesi içerisindeki ilk zamanlar mitinin, altın çağ/asr-ı saadet dönemini idealleştiren tecdid/ıslah anlayışının İslam siyaset düşüncesinde yer alan “*ideal devlet*” yaklaşımının bir uzantısı olduğunu belirten Oktay, *her zaman ve mekanda geçerli aşkın* mükemmel bir örgütlenme biçimi olarak Asr-ı Saadet dönemini “*bu mükemmel şemanın yeryüzünde fiilen uygulandığı bir zamanın adıdır*”³⁶¹ şeklinde tanımlar.

İslamcılık ve modernlik tartışmalarında karşımıza çıkan diğer temel argüman, tüm iddiaları modern olanı eleştirmek üzerine dayansa da, İslamcılığın tam manasıyla modern bir olgu olduğu, hatta modernliğin ürünü olduğu yönündedir. Bu yaklaşımı dile getirenler İslamcılık düşüncesinin önemli isimlerin modern eğitim süreçlerinden geçmiş olmasına işaret ederler: “*Modernizm eleştirilerine karşılık, İslamcı öncülerin çoğu, geleneksel yapıların dışında, modern eğitim veren kurumlarda yetişmiş kişiliklerdir.*”³⁶² Aktaş’ın ilk dönem İslamcı figürleri tanımlamak için yaptığı bu tespitin bir benzerini, Akdoğan sonraki nesiller için yapar; “*İslamcılığın sosyolojik yapısı, liderlik kadrosu ve tabanı çağdaşlık anlamında modern özelliklere uygundur. Modern anlamda kentli olan bu kitle geleneksel özelliklere sahip sıradan halk yığınlarından bu özellikleriyle ayrılmaktadır. İslamcı kadroların prototipi, kırsal kökenli bir aileden 1950’li yıllarda kentte doğmuş mühendis tipidir.*”³⁶³

Bu tartışmalarda İslamcılığın modern olduğu yönündeki düşünceye itiraz edenlerin tepkisinin ardında, Batılılaşma olgusuyla modernlik arasında kurulan ilişkinin olumsuz çağrışımı vardır. Bu iki kavram arasındaki geçişkenliği Ocak, “*Modernleşme*

³⁶⁰ Bilge, **İslamcılık**, s.96

³⁶¹ Cemil Oktay, “Yargı Açısından Kuvvetler Ayrılığı ve Siyasal Kültür”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Haz. E.Kalaycıoğlu, A.Y.Sarıbay, İstanbul, Beta, 1986, s.403

³⁶² Cihan Aktaş, **a.g.e.**, s.XXI

³⁶³ Akdoğan, **Siyasal İslam**, s.131

*yahut çağdaşlaşma denildiği zaman, bizde hep Batılılaşma anlaşılmıştır.” şeklinde belirtir. Zira, Tanzimat’tan itibaren yenilik veya reform denildiğinde Osmanlı münevverleri bakımından ilk akla gelen modernleşme adımlarına kaynaklık eden Batı medeniyeti olmuştur.*³⁶⁴

Bununla birlikte bu özdeşleştirici anlayışın karşısında, hedefler bakımından bir ayrımın yapılması gerektiğine işaret eden görüşler söz konusudur. Bu bağlamda Osmanlı’daki yenilikçi adımların modern olana/şimdiki zamana yöneldiği, ancak Batıya ait olana tam olarak benzeme tasavvurun hiçbir zaman hakim anlayış olmadığı belirtilmektedir. Bu argümanı dile getiren Subaşı, Batı karşısında yaşanan yenilgilerin sebeplerine ilişkin yapılan değerlendirmede, yenilgileri sonlandırmak için yine Batılı tekniklerin kullanılması gerektiği yaklaşımıyla teknoloji transferi düşüncesine atıf yapar: *“Osmanlı’nın modernleşmeyle ya da Batılılaşmayla ulaşmak istediği hedef, aslında ‘Batılı gibi’ olmak da değildir... Osmanlı’nın Batı’yla bütün deneyimleri cephelerde, savaşta olmuştur. Ve savaşta kaybettiği için, savaşta kazanmaktan yana olmuştur.”*³⁶⁵

Mücadele edilmek üzere tanımlanan aktöre karşı (*Batı medeniyetine*) geliştirilen argümanların yine bu aktörün ürettiği ürünler ile kavramların kullanılması (*Batının ürettiği teknik ve teknolojik ürünleri*), karşımıza paradoks bir görüntü çıkarmaktadır. İslam’ın manevi, ahlaki, kültürel ve sosyal değerlerine uygun bir dünyanın kurulmasını sağlamak için Batının teknik içerikli ürünlerinin kullanılması formülündeki eklektik görüntü, farklı alanlarda her dönem karşımıza çıkacak bir olgudur.

1.5.4. İslamcılık Düşüncesinin Siyasal İçerik Kazanması

Osmanlı toplumunda yaşanan bunalımların yansıması, ilmiye sınıfından bürokrasiye kadar birçok alanda bir dönüşüm sancısı olarak yaşanmıştır. Öyle ki, kültürel kodlar bağlamında *“Osmanlıların kendilerine ve geleneksel bilgi referanslarına olan*

³⁶⁴ Ocak, **a.g.e.**, s.43

³⁶⁵ Subaşı, **Müslüman Modernleşmesi**, s.66; Benzer bir tespit için Bkz.: Gencer, “Geç Osmanlı İmparatorluğu’nun Modernleşmesi”, s.69

güvenleri ciddi bir şekilde sarsılmıştı.”³⁶⁶ Said Halim Paşa, toplumsal seviyede yaşanmakta olan krizi ve düşünce dünyasındaki savrulmayı, İslam dünyasının neden geri kaldığını tartıştığı eserinde ironik bir lisanla şöyle belirtmiştir: “Bunlar tedavi etmek istedikleri hastalığın ne olduğunu anlayıp öğrenmek zahmetine katlanmıyorlar. Ama buna rağmen gayretlerinin başarıya ulaşacağını hayal etmektedirler. İşte şu hal, geri ve düşkün hâlimizin gösterebileceği en hazin bir manzardır.”³⁶⁷

Dönemin moderleşme tartışmaları içinde Osmanlıcılık düşüncesinin temsilcilerinin meşruiyet kaynağı olarak dini referansları kullanılması, İslam’ın siyasal bir anlam kazanmasında etkili olmuştur. Subaşı’nın ifade ettiği gibi, toplumun geleneksel dini kesimleri arasında geliştirilen ‘*din elden gidiyor*’ söyleminin oluşturduğu karşı cephenin dengelenmesi için Yeni Osmanlılar, “*Batılılaşma konusundaki hemen her adımlarını kutsal bir referans dünyasından temellendirmeye ihtiyaç duymuşlardır...Dinin bir meşrulaştırma aracı olması da, Osmanlı modernleşmecilerini dini kullanmaya, din üzerinden bir söylem geliştirmeye zorlamıştır.*”³⁶⁸

İslami değerler Tanzimat döneminden itibaren yenilikler için bir referans kaynağı olarak kullanılmışsa da, İslamcılığın bir ideoloji olarak ortaya çıkması Meşrutiyet döneminde gerçekleşmiştir.³⁶⁹ Akçura, “Panislamizm” kavramının diplomatik konuşmalarda Sultan Abdülaziz’in son devrinde işitilmesine karşın, siyasal bir ideolojiye dönüşmesinin Sultan II.Abdulhamid devrinde olduğunu belirtir; “*Mithat Paşa’nın düşmesinden, yani Osmanlı Milleti ihdası fikrinin hükümetçe büsbütün terk olunmasından sonra, Sultan Abdulhamid de bu siyaseti tatbika çalıştı...hükümdar, sultan, padişah lakapları yerine halife sıfatını koymaya çalıştı.*”³⁷⁰

İslami kavramlar sadece siyasal iktidar tarafından değil, Osmanlı’nın sosyal ve siyasal yapısını koruma iddiasına sahip her kesim tarafından kullanılmıştır. Bu çerçevede hem

³⁶⁶ Nuray Mert, **Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış: Cumhuriyet Kurulurken Laik Düşünce**, İstanbul, Bağlam, 1994, s.54

³⁶⁷ Said Halim Paşa, **a.g.e.**, s.147

³⁶⁸ Subaşı, **a.g.e.**, s.67

³⁶⁹ Şentürk, **İslamcılık**, s.32-33

³⁷⁰ Akçura, **a.g.e.**, s.40

Sultan, hem de onun karşısında yer alan muhalifleri, kitlelerin siyasal desteğini kazanmak için İslami değerleri kullanılmıştır. Yeni Osmanlılar ile Jöntürkler “*dini öğelerden daha çok bir muhalefet düşüncesinin kaynağı ve aracı olması çerçevesinde*” İslam’ı kullanmışlardır.³⁷¹ Bu kullanım yaygınlığıyla iktidara taraftar ya da muhalif kesimlerce kendisine müracaat edilen bir referans olarak İslam, uzun bir süre önemli bir meşruiyet kaynağı olmuştur. Mert bu durumu şöyle ifade eder: “*modern kavramları meşrulaştırma yöntemi olarak İslam ile uzlaştırma çabasında olan tezler daha ziyade, henüz İslam’ın bir bilgi referansı ve siyasal meşruiyet kaynağı olarak resmen reddedilmemiş olduğu Meşrutiyet dönemi sekülerist düşüncesinde ağırlıklı olmuştur.*”³⁷²

Dönemin modernleşmeci ve kısmen sekülerist yenilikçiler ile geleneksel olarak dini kurumsal yapıyı sahiplenen isimler ortak bir tavır içerisinde referans kaynağı olarak İslam’ı kullanmıştır. Tüm tarafların destek arayışında dini içerikli yaklaşımları kullanması, İslamcılığın popülist bir söylem olarak gelişmesine neden olmuştur. Önceleri yeniliklerin toplum tarafından sahiplenilmesi için bir meşruiyet kaynağı olarak kullanılan İslami değerler, 19. yüzyılın son çeyreğinde kitleleri mobilize etmek için kullanılmasıyla birlikte ideolojik bir dönüşüm geçirmiştir. Karpat bu dönüşümü, “*Sultan Abdulhamid ve dinsel uyanışçılar dinin, toplumun ve devletin hayatîyetini canlandırmanın peşindeydiler, ama bunu yapmakla İslam’ı bir ideolojiye dönüştürdüler.*” şeklinde tespit eder.³⁷³

Meşruiyet kaynağı olarak İslami değerlerin kullanılmasının yanında, siyasi birlik projesi olarak İslam’ın kullanılması da İslamcılık düşüncesinin gelişiminde etkili olmuştur. İmparatorluğun sosyal bütünlüğünü sağlamak için “İttihad-ı Anasır” fikrinin başarılı olmayacağını anlaşılmaması, onun yerine yeni bir birlik yaklaşımı arayanları “İttihad-ı İslam” düşüncesine götürmüştür.³⁷⁴ Tarihî süreç içerisinde İslami değerler altında yeni bir sosyal bütünleşme projesi olarak siyasal içeriğiyle “ittihad-ı İslam”³⁷⁵

³⁷¹ Kara, **İslamcıların Siyasi Görüşleri**, s.22

³⁷² Mert, **Laiklik**, s.68

³⁷³ Karpat, **a.g.e.**, s.12

³⁷⁴ Turan, **a.g.e.**, s.70-71

³⁷⁵ ‘İttihad-ı İslam’ kavramı ilk olarak, Rusya’nın Orta Asya’daki işgallerine karşı İslam’ı savunmak üzere 1872 yılında Namık Kemal tarafından kaleme alınan bir makalede kullanılmış; daha sonra yine aynı yıl içerisinde Keza Ticaret Mahkemesi katibi Esat Efendi İttihad-ı İslam adlı bir risale yayınlamıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Karpat, **a.g.e.**, s.27; Batılı kaynaklarda ise “Pan-İslamizm”

fikri, zamanla İslamcılık siyasetine dönüşmüştür. Bu dönüşüm, siyasal ve sosyal gelişmelere bağlı olarak II.Meşrutiyet döneminde belirginlik kazanmış ve bir ideoloji görünümü kazanmıştır. Kara, bir düşünce, siyaset ve yöneliş olarak bir birlikteliği temsil etse bile, yaşanan dönemin, parçası olunan coğrafyanın ve söz konusu aktörlerin kimliklerine göre bu kavramın içeriğinin farklı şekillerde doldurulduğunu belirtir: “İttihad-ı İslam’ın siyasi-dini bir kavram olarak ortaya çıkışı II.Meşrutiyet’in 40 yıl öncelerine gidiyor. XIX. Yüzyılın ‘pan’ hareketlerinden (Panslavizm, pancermenizm) etkilenen ve Müslümanlar arasında his, fikir, yöneliş ve siyasette birlik anlayışını öngören bu kavramın içi, değişik zaman ve coğrafyalarda ve ele alan kişinin konumuna göre çok farklı şekillerde doldurulmuş; tanınabilir kılınmıştır.”³⁷⁶

Akçura, İslamcılık düşüncesinin ideolojik bir içeriğe bürünmesinin tarihi seyrini anlatırken, önce *Osmanlılık* düşüncesini sahiplenenlerin daha sonra bu fikrin taraftarı olduklarını belirtir. Devamla İslamcılığın siyasileşme sürecinde Genç Osmanlılara dikkat çeker; “Avrupalıların Panislâmizm dedikleri bu fikir son zamanlarda Genç Osmanlılık’tan yani Osmanlı milleti teşkili siyasetine kısmen iştirak eden fırkadan doğdu. Evvelleri en ziyade ‘Vatan’ ve ‘Osmanlılık’ yani vatanda meskun bilcümle halktan mürekkep bir Osmanlılık nidalarıyla işe başlayan Genç Osmanlı şairlerinin ve siyasetçilerinin bir çoğunun duruş noktası ‘İslamiyet’ oldu.”³⁷⁷

1908 Meşrutiyet devrimi, kısa bir süre sonra başlayan Balkan Harbi ve hemen akabinde patlak veren Birinci Dünya savaşı, bir kurtuluş reçetesi olarak İslamcılık siyasetinin işlerliğini ortadan kaldırmıştır. Bu savaşların ardından dağılan Osmanlı Devletinin yerine yeni bir siyasal birlik inşa etme arayışına giren Osmanlı askeri ve sivil bürokrasisi, İslamcılık siyasetinin dinamizmden yoksun olduğunu düşünerek Türk milliyetçiliği yönünde köklü bir siyaset değişimine gitmişlerdir.

kavramı ilk defa 1877 yılında Franz Von Werner tarafından yayımlanan “Turkische Skizzen”de kullanılmıştır. Aktaran, Turan, **a.g.e.**, s.72

³⁷⁶ Kara, **İslamcıların Siyasi Görüşleri**, s.92

³⁷⁷ Akçura, **a.g.e.**, s.38

1.5.5. İslamcı Siyasetin Toplumsal ve Siyasal Tabanı

Siyasal ve sosyal alanda yaşanan çözölmeyi bertaraf etmek için Osmanlı aydınları tarafından geliştirilen tüm çözüm arayışlarının merkezinde devlet düşüncesi yer almıştır. Tanzimat dönemi isimlerinin öncölük ettiğı, Osmanlı kimliğı etrafında devleti koruma çabalarının ideolojik tanımı olarak Osmanlıcılık politikası, Balkanlarda ve Arap bölgelerindeki Hristiyan Araplar arasında yaygınlaşan milliyetçilik fikirleriyle başarısız olmuştur.³⁷⁸ Osmanlı İmparatorluğu’nu ayakta tutacak çözüm önerileri, modern ulus devletlerin milliyetçilik eksenli yıkıcı etkilerini engelleyecek farklı bir toplumsal kimlik teklifi ve yeni bir meşruiyet kaynağı geliştirilmesi gerekiyordu.³⁷⁹

Meşruiyet kaynağı olarak İslami değerlere vurgu yapan Osmanlıcılık ile dini düşüncüyü siyasal bir ideoloji olarak kullanan İslamcılık arasındaki ayrım dikkat çekicidir. Yeni Osmanlılar, meşruiyet arayışları kapsamında ortaya koydukları yaklaşımlarla sınırlı bir amaçla İslam’a temas etmiştir. Bu kapsamda siyasal veya sosyal hedeflerini temellendirmek için “*Kur’an’da, sünnette, fıkıh kitaplarında*” sadece kullanışlı deliller aramışlardır.³⁸⁰ İslamcılar ise dini bir bütünleştirme ideolojisi olarak kullanmışlardır. Bu bağlamda milliyetçiliğın etkisiyle ayrılmaya başlayan gayrimüslim tebaa olmaksızın bir çözüm arayışına giren devlet adamlarının İslamcılık siyasetine yönelmesi, Heper-Toktaş’a göre bir sadakat arayışından kaynaklanmıştır; “*Bu teokratik anlamda İslam’a bir geri dönüşten daha ziyade, İslam’ın Osmanlı sultanına sadakati tekrar tesis edeceğine yönelik bir beklentinin sonucuydu.*”³⁸¹

Güncel siyasi ihtiyaçlardan ya da samimi kaygılardan kaynaklansa bile, İslamcılık düşüncesinin siyasi bir yaklaşım olarak gündeme gelmesi, İslam dininin ideolojik görünümüyle toplumsal ağırlığını artırmıştır. Bu özgül ağırlık farklılaşmasından kaynaklı olarak Osmanlı Devleti ile İslam dini arasında doğal bir özdeşlik ilişkisi gündeme gelmiştir; “*Batı karşısındaki yenilgisi ve geri çekilişi, ‘İslam Alemi’nin*

³⁷⁸ Kara, **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi**, s.28; Pirimoğlu, **a.g.e.**, s.112

³⁷⁹ Yalçın Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, İstanbul, Alfa, 2. Basım, 2004, s.92;

³⁸⁰ Şentürk, **a.g.e.**, s.37

³⁸¹ Metin Heper ve Şule Toktaş, “Islam, Modernity, and Democracy in Contemporary Turkey: The Case of recep Tayyip Erdoğan”, **The Muslim World**, Vol.93, No:2, April 2003, s.157

Hristiyan Batı'ya yenilgisi olarak görülüyor, siyasal tartışma, ister istemez İslam etrafında şekilleniyordu.”³⁸²

Sanayileşmeyle zenginleşen Avrupalı ulus devletler, güçlü ve ileri teknik donanımlarıyla rakiplerinin aleyhine etkinlik alanlarını genişletme imkanına sahip olmuştur. Bu nedenle Batı karşısındaki gerilemeyi durdurmak için, güçlü bir sosyal ve siyasal zeminde ekonomik bağımsızlığın kazanılması ve sanayileşme meselesinin çözülmesi önemli bir mesele olarak kabul edilmiştir. Bu anlamıyla ekonomik yapı ile askeri güç arasındaki doğrusal ilişki, sosyo-politik bağımsızlığın iktisadi bağımsızlıktan geçtiği yaklaşımını güçlendirmiştir.

Sanayileşme/ekonomik kalkınma ile bağımsızlık düşüncesi arasındaki ilişkiye döneminin aktörlerinin nasıl yaklaştığını Sarıbay şöyle belirtir: *“İslam toplumu için öngörülen sanayileşme ‘ümme’in’ siyasi ve askeri bağımsızlığının maddi temeli, ekonomik güçlenmesini sağlamak, Müslümanların günlük hayatını kolaylaştıran ve dünyaya İslam ideolojisini en pratik ve hızlı araçlarla yaymak gibi bir amaç taşımaktadır.”³⁸³* Sarıbay, İslamcılar arasında, kalkınmacı/ilerlemeci bir yaklaşımla, dervişliği ve batıl hurafeleri Batı karşısındaki gerilemenin gerçek nedeni olarak gören bir damarın olduğundan bahseder ve *“asabiyeti milliye’yi (milli enerji) uyandırmak; sanayi ihya etmek; ticarethaneler açmak ve Avrupa’yı sadece ilim ve fende, sanat ve ticarete”* izlemeyi savunan bu görüş sahiplerini *“İslamcı Garpçılar”* olarak tanımlar.³⁸⁴ İlerleme fikrinin İslamcılar tarafından kabul görmediğine yönelik dışarıdan bir bakışla yapılan değerlendirmenin doğruyu yansıtmadığını belirten Mert, *“İslamcılık zannedildiğinin aksine Batılılaşmaya, modernleşmeye, ‘ilerleme’ fikrine toptan karşı çıkmamıştır.”* tespitini yapar.³⁸⁵

Teknik gelişme ve onu üreten bilimin transfer edilmesi sürecinin, bu bilimi üreten Batı düşünce sisteminin kabulüne kadar gidecek bir süreci tetiklediğine dair eleştiriler söz konusu olmuştur. *“Osmanlılar zamanla çöküşü durdurmak için, ithal ettikleri kurum*

³⁸² Nuray Mert, “Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış”, **İslamcılık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Haz. T.Bora, M.Gültekinil, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.412

³⁸³ Sarıbay, **a.g.e.**, s.38

³⁸⁴ Sarıbay, **a.g.e.**, s.61

³⁸⁵ Mert, **Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış**, s.413

ve teknolojileri üreten düşünce çerçevesiyle ilgilenmeye” başlamışlardır.³⁸⁶ Bu sürece işarette Said Halim Paşa, Batılı siyasal kavram ve kurumları kendi ülkelerine adapte etmek isteyen milletlerin, onun düşünce sistemini almak zorunda kalacaklarını belirtir. Paşa, teknik gelişmeler ve onu üreten kültürün birbirinden ayrı düşünölemeyeceğini, zorunlu olarak Batı’nın tekniğinin yanında sosyal prensiplerinin benimsenmesinin kaçınılmaz olduğunu, bu ikisini ayrı mütalaa eden aydınların ülkeyi büyük bir felakete sürüklediğini belirtir; *“aydınlarımızın içinde bulunduğı tehlikeli hayaller, Batılılaşmak yüzünden İslam dünyasının başına gelecek felaketin görölmesine mani olmaktadır.”*³⁸⁷

Batı karşısındaki gerilemeyi engelleme arayışının yanında İslamcılık düşüncesini ortaya çıkaran diğere bir etken, Osmanlı aydınlarının Batı ile yakın temas içine girmiş olmalarıdır. Batılı devletlerin askeri ve siyasal tahakkümlelerini çözümleyerek bir çözüm üretme arayışında olan aydınların dikkatini, Batı’da hakim olan demokrasi, özgürlük, hakimiyet, eşitlik gibi siyasal içerikli kavramlar çekmiştir. Batının ileri maddi gelişmişliği ile siyasal sistemi arasındaki ilişkiye odaklanan bu aydınlar, Batılı siyasal kavramlara karşılık bulmak için yerli bir gayret ile *“kendi inançlarından çözümler üretmeye”* çalışmışlardır. Bu arayış, İslamcılık düşüncesinin gelişim seyrindeki önemli bir kanal olarak ortaya çıkmıştır. Batılı sosyal ve siyasal yaşamın önemli kavramlarını, kendi kültürel zenginliğinden yola çıkarak yeniden yorumlama gayreti, *“İslam’ın siyasal çözümler ve ilkeler de sunduğı ve kurtuluşun ancak bu ilkelere ve çözümlere dönmekle mümkün olduğı”* yaklaşımını gündeme getirmiştir. Bu durum İslamcılık düşüncesinin gelişiminde önemli bir etki meydana getirmiştir.³⁸⁸

Batılı siyasal kavramları, benzer işlevsel içerikleriyle geleneksel miras içinden üretmek arayışı, geniş bir tevil anlayışını gündeme getirmiştir. Yeni yaklaşımlar eşliğinde kaynakları yeniden yorumlama çabası olarak tanımlanabilecek *tecdid*, *“içten içe yenilenme’nin, geriye dönüşün”* karşılığı olarak bu dönemde yaygın bir şekilde kullanılmıştır.³⁸⁹ Şûra, hürriyet, adalet ve meşveret yeni bir siyasal kurumsal yapı

³⁸⁶ Mert, **Laiklik Tartışmasına Kavramsal**, s.56

³⁸⁷ Said Halim Paşa, **a.g.e.**, s.286-287

³⁸⁸ Şentürk, **a.g.e.**, s.111

³⁸⁹ Kara, **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi**, s.17; Karpas, **a.g.e.**, s.35

kurmaya odaklanan isimler tarafından modern içeriklere uyumlu olarak yeniden yorumlanmıştır. Yeni sistem arayışlarına eşlik eden yeni meşruiyet araçlarının üretilmesi ihtiyacı, bu kavramları yeniden yorumlayanları ilk kaynaklara müracaat etmek zorunda bırakmıştır.³⁹⁰

Adalet, şûra, meşveret gibi mevcut kavramlar, ulema sınıfı temsilcilerinin belirlediği klasik sınırların ötesine geçilerek, “*ictihat kapısı kullanılarak*” yeniden üretilmiştir. Klasik anlayışın usulleriyle yönetim meselesini bütüncül bir şekilde İslami prensipler bağlamında değerlendirmek yerine, ilke bazlı parçalı yaklaşımlarla İslam-siyaset ilişkisi yeniden tanımlanmıştır. Geleneksel bir meşruiyet sorunu olarak “şeriata uygunluk” konusu, ilke bazlı siyaset yaklaşımıyla çözülmüştür. Bu formül kapsamında “*Kur’an’da ve hadislerde belli bir devlet, hükümet ve yönetim biçimi üzerinde durulmadığı, ilkelerin vazedildiği, bu ilkeleri benimseyen ve uygulayan her yönetim biçiminin şeriata uygun olabileceği*” ilan ediliyordu.³⁹¹

Güncel gelişme ve ihtiyaçlara göre klasik kavramların yeni formlarının meşru kabul edilmesi için fıkıh uleması tarafından “*nassa ve içtihadı dayalı hüküm*” ayrımıyla ilmi alt yapı üretilmiştir. Böylece nassa dayanan hükümlerin sabitliğine karşın, içtihadı dayalı hükümlerle güncel gelişmelere uygun kavram ve çözüm geliştirme imkanı üretilmiştir. Kara, Elmalılı Hamdi Efendi’nin bir makalesinden alıntıyla bu konuya şu örneği vermektedir: “*İslam’daki hükümleri ‘nassa dayalı’ ve ‘ictihada dayalı’ hükümler olmak üzere ikiye ayırdıktan sonra birincilerin değişmeyeceğine, ikincilerin ise zaman ve şartlara göre değişebileceğine işaret ediyor.*”³⁹²

Osmanlı aydınları tarafından “*eski asırlardaki parlak devrin*” ancak yeni dönemin düşünceleriyle uyumlu olmaktan geçeceği vurgulanmıştır. Geleneksel kavramların yeni içeriklerle yeniden üretilerek halka sunulması noktasında bir örnek için Namık Kemal’e (1840-1888) bakmak fikir verecektir.³⁹³ Canın, malın ve nesebin korunması

³⁹⁰ Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, s.92-96; Milletvekili kavramına kadim İslam kültüründen üretilen karşılık “ehl-i hall ü akd” ve “ehl-i men’a”dır. Bkz.: Kara, **İslamcıların Siyasi Görüşleri**, s.172

³⁹¹ Kara, **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi**, s.53

³⁹² Kara, **a.g.e.**, s.61; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s.74

³⁹³ Berkes, **a.g.e.**, s.290

bakımdan geleneksel fıkıh anlayışında bir yere sahip olan “vatan” kavramı, Namık Kemal tarafından Allah vergisi yüce bir duygu olarak “vatan sevgisi” başlığı altında yeni bir içerikle işlenmiştir. *“Namık Kemal’e göre, anavatan bir dizi görevlerin ve fedakarlıkların kaynağıdır ve bunlara karşılık şan, şeref ve iç huzuru sağlar. İçinde yaşanacak ve mutluluğa ulaşılacak bir yer olması ikinci planda kalır.”*³⁹⁴ Namık Kemal kendisine ait Hürriyet Gazetesi’nin ilk sayısındaki “Vatan Sevgisi İmandan Gelir” başlıklı ilk yazısında şu satırlara yer vermektedir; *“Yeni Osmanlılar, eski asırların parlak devrini ararlar, fakat bunu bu asrın gerektirdiği medeniyet nizamı içinde ararlar, buna çare adalettir. Adalet, Osmanlı ümmetinin müsavattı ile olur. Hukuk müsavattı da meşveret usulü temin eder. Adalet gibi mübarek bir maksadı, en mutedil yollardan elde etmek isterler.”*³⁹⁵

İslamcılık, bu tarihsel ve fikri seyirde önce bir düşünce olarak, ardından ideolojik bir içerikle siyasallaşan bir kavram olarak karşımıza çıkmıştır. Osmanlı toplumsal yapısında geleneksel olarak önemli bir yeri olan İslami değerler, modernleşme sürecindeki yenilikler için bir meşruiyet kaynağı olarak kullanılmasıyla konumu güçlenerek devam etmiştir. Kurumların varlıklarını koruyabilmesi için kurumsal çevre ile meşru ve uyumlu bir ilişki içinde olma zorunluluğu bağlamında İslam dini daima gündemde olmuştur. İslamcılık düşüncesinin Cumhuriyet sonrası dönemde toplumsal ve siyasal yapılar üzerindeki etkileri, çok partili yaşamla birlikte oluşan siyasal çeşitlilik bağlamında incelenecektir.

1.6. CUMHURİYETİN İLANINDAN ÇOK PARTİLİ YAŞAMA İSLAMCI SİYASET

Kurtuluş Savaşı sonrasında Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı ve Halifeliğin ilgası en önemli kurumsal dönüşüm adımları olmuştur. Osmanlıcılık ve İslamcılık düşüncesinin siyasal dayanaklarının ortadan kalkması ve Milliyetçi subayların işgal güçleri karşısında silahlı mücadele için halk desteğini organize etmeyi başarması,

³⁹⁴ Karpat, **a.g.e.**, s.612

³⁹⁵ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s.67-68

Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" isimli makalesinin sonunda sorduğu sorunun cevabı olmuştur. "...cevabını bulamadığım sual yine önüme dikilmiş cevap bekliyor: Müslümanlık, Türklük siyasetlerinden hangisi Osmanlı Devleti için daha yararlı ve kabil-i tatbiktir?"³⁹⁶ sorunun cevabı "Türklük siyaseti" olmuştur.

Kurtuluş Savaşını veren lider kadro üç alanda dönüşüm programı yürütmüştür; 1-siyasal sistem, 2-yeni sistemin üzerine inşa edileceği toplumsal ilişkiler, 3-İslami değerler başta olmak geleneksel sosyal yapının merkezinde yer aldığı toplumsal bağların Batılı tarzda dönüştürülmesi.³⁹⁷ Osmanlı geleneksel sisteminden yeni bir kurumsal sisteme geçişi ifade eden bu değişim, her ne kadar sınırlı bir kadro tarafından yürütülse de, bazı kısmi tereddütlere rağmen halk tarafından kabul görmüştür. Genel kabulün geçerli olduğu ilk evre, 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanununun kabulüne kadar geçen dönemi kapsamaktadır.

Cumhuriyet rejiminin ilanı, Osmanlı kurumsal yapısından köklü ve kararlı bir şekilde kopuşu ifade etmesine karşın, eski sistemin sosyal ve siyasal referansları istenen seviyede ortadan kaldırılamamıştır. 1923 seçimleriyle teşekkül eden Meclis, yapılmak istenen dönüşüme uygun olarak muhalif olabilecek seslerin bastırıldığı bir aritmetiğe sahiptir. Bu Meclis tarafından dini alan başta olmak üzere, geleneksel kurumsal yapıların sosyal bağları dönüştürmeye yönelik atılan adımlar, Kurtuluş Savaşı yıllarında İslamcılar ile milliyetçiler arasında oluşan ittifakın dağılmasına neden olmuştur.³⁹⁸

1908'de Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan dönemde milliyetçilik düşüncesi dışlanmamış, yeni bir toplumsal bağ olarak dini hassasiyetlerle birlikte siyasal alanda var olması kabul görmüştü. Milli mücadeleden sonra tüm geleneksel referans kaynaklarıyla birlikte kurumsal sistemin dönüştürülmesi çabaları bu birlikteliği sonlandırmıştır. İslam dininin toplumsal alandaki meşruiyet rolü ve dini duygulardan

³⁹⁶ Akçura, **a.g.e.**, s.62

³⁹⁷ Davut Dursun, **Türkiye'nin Siyasal Hayatı**, İstanbul, Beta Yayın, 2018, s.50; Mustafa Kemal daha önce kurmaya niyetli olduğunu açıkladığı Halk Fırkası ile ilgili 7 Eylül 1923'te Balıkesir'de kendisine sorulan bir soruya verdiği cevapta "Halk Fırkası halkımıza terbiye-i siyasiye vermek için bir mektep olacaktır." diyerek toplumu dönüştürmeye yönelik projesine atıf yapmıştır. Aktaran Şentürk, **İslamcılık**, s.125

³⁹⁸ Şentürk, **a.g.e.**, s.124-129

dayanağını alan geleneksel sadakat sisteminin Batılı modern kalıplarla değiştirilmesi projesi, 1924'ten sonra Cumhuriyet elitleri tarafından hayata geçirilmiştir.

Yeni rejimin dini değerlerin yerine milliyetçilik duygusunu ikame etme çabası, Batılı değerler sistemine uygun toplumsal ve siyasal kurumsal yapıyı dönüştürme projesinin temel zemini olmuştur. Temel motivasyonunu geleneksel dini değerlerden, kurallardan ve normlardan alan kurumsal yapının yerine, kaynağını Batının medeni milletlerinden alan milliyetçi ve seküler bir kurumsal çevre tasavvuru kurulmuştur.³⁹⁹ Toplumsal talepten ziyade siyasal iktidar elitlerinin projesi olarak ortaya çıkan bu tasavvur, “*dinin millileştirilmesi*” projesiyle ileri bir aşamaya taşınmıştır. Toplumun geleneksel bağlarını Batılı bir yaklaşımla ortadan kaldıran bu yaklaşımlar, siyasal iktidar seçkinleri ile toplum arasındaki mesafenin açılmasına neden olmuştur.⁴⁰⁰

İslam dini ve dini içerikli değer ve normlar her dönemde Türkiye’de toplumsal ve siyasal alanda meşruiyet kaynağı olarak belirli bir etkinliğe sahip olmuştur. Osmanlı’dan Cumhuriyete geçerken dönemin özellikleri ve hayata geçirilmek istenen kurumsal değişim projesinin öncelikleri nedeniyle bu etki farklılık göstermiştir. Bu süreçte etkinlik seviyesindeki değişimi anlamak için kısaca 1924’den sonra hayata geçirilen siyasal kurumsallaşma uygulamalarına bakmak yararlı olacaktır.

Yeni rejiminin başlattığı kurumsal değişimin yönünü ve bu dönüşümde dine ayrılan alanın sınırlarını görmek için Teşkilatı Esasi kanununda din ile ilgili düzenlemelere bakmak bir veri sağlayacaktır. 20 Nisan 1924 tarihli Anayasa değişikliğinde “*devletin resmi dininin Din-i İslam olduğu*” kayıt altına alınmasına karşın, dönüşümün ileri bir evresine denk gelen 10 Nisan 1928 tarihindeki bir değişiklik ile bu ifade anayasadan

³⁹⁹ Binnaz Toprak, “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Haz. E.Kalaycıoğlu-A.Y.Sarıbay, İstanbul, Beta, 1986, s.361; Metin Heper, “Türkiye’de İslam, Siyasal Sistem ve Toplum: Orta Doğu’daki Bazı Ülkelerle Bir Karşılaştırma”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Haz. E.Kalaycıoğlu-A.Y.Sarıbay, İstanbul, Beta, 1986, s.373

⁴⁰⁰ Düccane Cündioğlu, **Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’ten Din ve Siyaset**, 1.Basım, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005, s.15-16; Dursun, **a.g.e.**, s.52; Sarıbay, **Türkiye’de Modernleşme**, s.73

kaldırılmıştır.⁴⁰¹ Bu sürecin daha ileri evresinde ise, 1937’de laiklik ilkesi Cumhuriyet rejiminin temel umdesi olarak anayasadaki yerini almıştır.

1924 tarihinden itibaren kurumsal sistemi dönüştürme projesi, Halk Partisi iktidarının pekişmesiyle uygulanan sert tek parti uygulamaları, toplumsal alanda uzun yıllar sürecek travmalar üretmiştir. Siyasal kurumsal çevreyi toplumsal desteği pek umursamadan dönüştürmeye odaklanan Cumhuriyet seçkinleri, kurumsal değişim projesinin alt yapısını güçlendirmek için siyasal ve ekonomik alanları kapsayacak şekilde yeni kurumlar üretirken, mevcut sosyolojik kültürel sistemi dikkate almamıştır.⁴⁰² Laiklik ilkesi temelinde dinin sosyal ve kültürel alanlardan dışlanması, toplumsal düzeni bu temel prensip etrafında yeniden şekillendirme çabası, toplum ile iktidar seçkinleri arasında derin bir çatlak oluşturmuştur.⁴⁰³

Kurumsal sistem yeniden üretilirken nasıl bir yöntem kullanılacağı tartışması iktidar seçkinleri arasında görüş ayrılığı üretmiştir. Katı bir dönüşümden yana olan siyasal seçkinler ile kısmi ve tedrici değişimden yana olan aktörler arasındaki mücadele, 1930’larda ikinci kesimin tasfiyesi ile sonuçlanmıştır. Bu tasfiyenin ardından sosyal, kültürel ve siyasal alanda yapılacak olan her türlü değişim Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarı tarafından yürütülmüştür. 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında gerçekleştirilen CHP 3. Büyük Kongresinde kabul edilen parti programında tanımlanan “*Cumhuriyet Halk Fırkası, Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Layık, İnkılapçıdır*” ilkesi, çok partili yaşama geçene değin tek parti iktidarının izleyeceği siyasetin temelleri olmuştur.⁴⁰⁴ Toplumsal ve siyasal kurumsal değişim projesini yürüten Kemalist elitler, dinin izlerini taşıyan ve geleneksel olana atıf yapan her ne varsa laikliğe karşı bir tehdit olarak kabul etmiştir. Cumhuriyet rejiminin bu tehdit algısına rağmen, gerek geleneksel toplumsal kesimlerdeki derin izleriyle,

⁴⁰¹ Elisabeth Özdalga, **Modern Türkiye’de Örtünme Sorunu Resmi Laiklik ve Popüler İslam**, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1.bs.1998, s.39; Cündioğlu, **a.g.e.**, s.15; Toprak, **a.g.e.**, s.360

⁴⁰² Dursun, **a.g.e.**, s.51; Sarıbay, **a.g.e.**, s.77

⁴⁰³ Toprak, **a.g.e.**, s.360, 364; Şentürk, **a.g.e.**, s.146

⁴⁰⁴ Aktaran Dursun, **a.g.e.**, s.53

gerekse arka planda tepkisel bir yaklaşım olarak İslami değerler varlığını daima muhafaza etmiştir.⁴⁰⁵

Bu kurumsal değişim sürecinde iki temel etken, İslami değerleri sahiplenen kesimler ile devleti temsil eden iktidar elitleri arasında kapanmayacak bir mesafe üretmiştir. İlki, Cumhuriyet seçkinlerinin dini değerler ile geleneksel kurumsal yapılara karşı geliştirdikleri dışlayıcı uygulamalardır. İkincisi ise, Batılı değerler zemininde toplumsal ve siyasal alanı dönüştürmek üzere yürütülen katı laik politikalar. Tüm dini simgelerin takibata uğradığı bu sert atmosferde, İslami değerleri merkeze alarak siyaset yapma imkanı tamamen ortadan kalkmıştır. Bu nedenle dini değerleri önemseyen kesimler, siyasal alanda yer bulmak için bazen milliyetçi çizgide, bazen de kabul gören muhafazakar görünüm altında Cumhuriyetin kurumsal sistemi içinde sınırlı da olsa varlığını korumaya çalışmışlardır.⁴⁰⁶

Bunun yanında Türkiye’de kalarak iktidar elitlerinin hedefi olmamak için Mehmet Akif Ersoy ve Mustafa Sabri Efendi gibi isimler yurt dışına çıkmışlardır. Yeni siyasal sistemde mücadele etmenin imkansızlığını gören ancak ülkeden ayrılmayı tercih etmeyen Elmalılı Hamdi Yazır gibi bazı isimler ise, siyasi mücadeleden uzaklaşarak kendi köşelerine çekilmişlerdir. Dini kimliğe sahip bazı isimler, devletin tüm alanlarından uzaklaşarak gayri resmi ağlar içinde İslami faaliyetlerini sürdürmüşler; bazıları ise müftülük ve benzeri resmi görevler üzerinden sistem içerisinde kalarak dini eğitim faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Devletin farklı memuriyetleri içinde kalarak çalışmalarını sürdüren isimlerin yanında Şemseddin Günaltay gibi sınırlı sayıda da olsa milliyetçi ve muhafazakar kimliklerini koruyarak CHP içerisinde siyaset yapan isimler olmuştur.⁴⁰⁷ Bu genel atmosfer içerisinde, dini kimlikleriyle tek parti iktidarı döneminde kendilerine yer bulamayan geleneksel dini eğitimden geçmiş ulema sınıfının temsilcileri tamamen geri plana

⁴⁰⁵ Sarıbay, **a.g.e.**, s.78

⁴⁰⁶ Şentürk, **İslamcılık**, s.117, 147

⁴⁰⁷ Şentürk, **a.g.e.**, s.146-152

çekilmiştir. Milliyetçi ve muhafazakar kimlikleri sahiplenerek kendilerini yeniden ifade edebilen aydın kimlikli kişiler ise sistem içerisinde yer almışlardır.⁴⁰⁸

1.6.1. Çok Partili Yaşamla Birlikte Siyasal Kurumsallaşma Süreci

İkinci Dünya savaşının yıkıcı sonuçları, ekonomik sorunlar, kitlesel göç hareketleri ve sanayi üretimine bağlı hızlı kentleşme hem gelişmiş ülkeleri hem de gelişmekte olan ülkeri derinden sarsmıştır. Bu sarsıntılı dönemde yeni politik yaklaşımlar geliştirerek ülkenin dar boğazdan çıkarılmasına yönelik beklentiler, özellikle siyasetin kurumsal yapısı üzerinde büyük bir baskı üretmiştir. İç içe geçmiş ve asimetrik birçok krizin yönetilmesi yönündeki talep, siyasal liderliklere yönelik hem ciddi bir beklenti hem de bunun karşılanma düzeyine bağlı olarak büyük bir tepki üretmiştir. Bu ortamın ağırlığını yakından hisseden Türkiye’de, içerde yaşanan toplumsal ve ekonomik gelişmelerin yanında, uluslararası çevrelerde gündeme gelen yeni kurumsallaşma yaklaşımları, tek partili siyasal sistem üzerinde ciddi bir baskı üretmiştir.

Diğer ülkelerde olduğu gibi bu kriz ortamının sonuçlarını yönetme noktasında Türkiye’deki siyasal kurumsal yapısı da yetersiz kalmıştır. Bu çerçevede köklü bir siyasal dönüşüm yaşanmasına yönelik iç ve dış kamuoyu baskısı Türk siyasal yaşamında karşılık bulmuştur. Cumhuriyet’in ilanından sonra kurulan ve alternatif siyasal aktörlere kapalı tek parti sistemi bırakılmış, bu beklentiler doğrultusunda çok partili siyasal sisteme geçilerek kurumsal bir değişim başlatılmıştır. Böylece İslami grupların yanında muhalif tüm aktörlere kapalı olan tek aktörlü Kemalist siyasal yapı çok partili sisteme geçiş kararıyla birlikte sonlandırılmıştır.⁴⁰⁹

1 Kasım 1945’te Meclis açılış konuşmasında Milli Şef İsmet İnönü’nün “*ciddi bir muhalefet partisine gereksinim duyulduğunu*” ilan etmesi, kurumsal siyasal sistemin dönüşümü bakımından önemli bir gelişme olmuştur.⁴¹⁰ 10 Mayıs 1946 tarihinde

⁴⁰⁸ Şentürk, **a.g.e.**, s.312

⁴⁰⁹ Çok partili yaşama geçilmesiyle ilgili farklı tarih ve olaylar zikredilmiştir. “Bunların başlıcaları, Milli Kalkınma Partisi’nin kuruluş tarihi olan 18 Temmuz 1945, Demokrat Parti’nin kuruluş tarihi olan 7 Ocak 1946, 12 Temmuz Beyannamesi (12 temmuz 1947), Demokrat Parti’nin millet iradesiyle iktidara geldiği tarih olan 14 Mayıs 1950” Bkz.: M.Serhan Yücel, **Çankaya’dan Beştepe’ye Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Seçimleri**, İstanbul, Ülke Siyaset, 2016, s.57

⁴¹⁰ Cem Eroğlu, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Haz. İrvan C.Schink, E.Ahmet Tonak, İstanbul, Belge yayınları, 6.bs., 2013, s.175

yapılan Olağanüstü CHP kurultayı ise, siyasal sistemin değişim sürecinde önemli bir milat olmuştur. Bu kurultayda alınan kararlar kapsamında, değişmez “*milli şef*” yerine parti liderliği “*genel başkanlık*” sistemine dönüştürülmüş, parti ve dernek kurulması kabul edilmiştir.⁴¹¹

Kemalist modernleşme politikası kapsamında dini değerleri kurumsal yapılardan dışlayarak “*dini devletin kontrolü altına ve düzenleme sahası*” içine almayı hedefleyen yaklaşım son bulmuştur. Batılı değerlere uyum sağlayacak şekilde toplumu tek merkezden dönüştürmeyi hedefleyen siyasal proje, çoğulcu katılıma imkan verecek şekilde değişime konu olmuştur.”⁴¹² Yaşanmakta olan toplumsal krizleri yönetmek için bir formül olarak görülen yeni siyasal kurumsal yapı, bir önceki dönemdeki katı laiklik uygulamalarını kaldırmıştır. Bu kapsamda “*Türkçe ezan, Türkçe hutbe ve namaz*” uygulamaları geri çekilmiştir.⁴¹³ Tek parti döneminin siyasal aktörü olarak CHP 1945 ile 1950 yılları arasında iktidarda kalsa da, yeni siyasal kurumsallaşmanın etkileri bu dönemden itibaren görünür olmaya başlamıştır.

Çok partili yaşama geçiş sürecinin diğer yansıması, siyasal alanda yeni partilerin ortaya çıkması olmuştur. Ancak bu sürecin temel belirleyici gelişmesi hiç kuşkusuz, 1946’da Demokrat Parti’nin (DP) kurulmasıdır. 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimler, o güne dek Türk siyasal yaşamının temel aktörü CHP’nin tek parti iktidarını sonlandırmıştır.⁴¹⁴ CHP’den iktidarı devralan DP, kurumsal siyasal sistemin önemli iki alanında değişikliğe gitmiş; Cumhurbaşkanlığı’na Celal Bayar’ı, Meclis Başkanlığı’na ise Refik Koraltan’ı seçmiştir.⁴¹⁵

⁴¹¹ Simon Wigley, “Parliamentary Immunity in Democratizing Countries: The Case of Turkey”, **Human Rights Quarterly**, Vol.31, S.3, 2009, s.578; Dursun, **a.g.e.**, s.56; Abdullah Yıldız, **28 Şubat Belgeler**, İstanbul, Pınar Yayınları, 2.bs., 2000, s.15

⁴¹² Sabri Sayarı, “İslam, Laiklik ve Demokrasi: Türkiye Örneğinde Perspektifler”, **İslam ve Demokrasi**, Haz. Y.Fincancı v.d., İstanbul, TÜSES Vakfı Yayınları, 1994, s.137; Keyman, “Modernity, Secularism and Islam: The Case of Turkey”, s.216 ve 219; Mert, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, s.42; Heper, “Türkiye’de İslam, Siyasal Sistem ve Toplum”, s.374

⁴¹³ Birtok ve Toprak, “Türkiye’de Siyasal İslam’ın Yükselişi”, s.6; Cündioğlu, **a.g.e.**, s.49; Keyman, **a.g.e.**, s.220; Cihan Tuğal, **Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi**, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2010, s.15; Ali Yaşar Sarıbay, **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, İstanbul, Alfa, 3.bs., 2001, s.68

⁴¹⁴ Dursun, **a.g.e.**, s.89-91; 1950 Genel Seçimlerin sonuçları için Bkz.: Yücel, **a.g.e.**, s.64

⁴¹⁵ Eroğlu, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971”, s.184

Bu dönemden itibaren siyasal sistem ile kamuoyu arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusu olmuştur. Türk toplumunda yaşanan sanayileşme olgusuna bağlı kırsaldan kente göç, şehir yaşamında karşılaşılan modernleşme olgusu ve bunun ürettiği sosyal ve kültürel krizler, siyasal sistemin aktörlerinin tercihlerini ve politik önceliklerini büyük oranda etkilemiştir.⁴¹⁶ Bu bağlamda krizleri yönetmek için gündeme gelen siyasal sistem dönüşümünün iktidara taşıdığı DP, göç olgusuyla büyük kentlerin çevresinde oluşan yeni sosyal sınıfların kültürel taleplerini ön planda tutan bir siyasal pozisyon geliştirmiştir.

Yeni kurumsal sistemin siyasal aktörlerinin kamuoyu desteğine duyduğu ihtiyaç ve bunun yanında siyasal alana taleplerini iletmeye istekli geniş halk kitlesi, artan bir siyasallaşma süreci başlatmıştır. Bu bağlamda seçmen desteğini kazanma arayışı, farklı taleplere siyasal alanda yer verilmesini normalleşmiştir. Çok partili yaşamın bir sonucu olarak, ekonomik alanda liberal politikaları, resmi ideolojinin bir parçası olarak milliyetçi eğilimleri ve sosyal gruplarla iletişim kurmak için dindar kitleleri hedefe alan siyasal yaklaşımları bir *potada eritmeyi* hedefleyen eklektik yaklaşımlar DP iktidarıyla birlikte yaygınlaşmıştır.⁴¹⁷ Siyasal sisteme hakim olan bu eklektik anlayış, Adalet Partisi (AP) ve diğer partilerin oluşum süreçlerinde görüleceği üzere, Türk siyasal yaşamını etkileyecek birçok siyasal ittifakın hızlıca kurulmasına ya da bir o kadar hızlı dağılmasına neden olacak yüksek bir siyasal mobilite üretmiştir.

1.7. SİYASAL KURUMSALLAŞMA BAĞLAMINDA İSLAMCILIĞIN TARİHSEL SÜRECİ

Osmanlı Devletinin Batılı devletler karşısında yaşadığı gerileme karşısında bir savunma hattı üretmek üzere gündeme gelen İslamcılık siyaseti, tarihsel olarak yeni bir kurumsallaşma arayışını ifade eder. Osmanlı modernleşme sürecinde Batılı formlarda oluşturulan siyasal ve sosyal yapılara karşın İslamcılık düşüncesi, geleneksel kurumları modern içeriklerle yeniden yorumlayarak alternatif bir kurumsallaşma çabasının temsilcisi olmuştur. Kurumsallaşma yaklaşımı üzerinden

⁴¹⁶ Mert, *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, s.35-38

⁴¹⁷ Mert, *a.g.e.*, s.50

İslamcılığın ortaya çıkışından Cumhuriyet dönemine, kurumsal yenilenme arayışında üç temel süreç ön plana çıkar: 1-meşruiyet bunalımını çözme arayışları, 2-klasik kurumların restorasyonu ile yeniden kurumsallaşma arayışı, 3-kurumsal baskılar karşısında entegrasyon ve katılım krizini çözmek için yeni bir siyasal kurumsallaşma arayışı.

Kurumsal yenilenme sürecinin ilk unsuru meşruiyet bunalımını çözme arayışlarıdır. Osmanlı Devletinin içine düştüğü sosyal, siyasal ve kültürel çözülme sürecinin sonlandırılmasında klasik kurumsal yapıların yetersiz kaldığı kabulü, yeni arayışları gündeme getirmiştir. Bu bağlamda parlamento gibi Batılı kurumların Osmanlı siyasal sisteminde kurulmasına paralel olarak geleneksel kavramlar yeni içeriklerle yorumlanmıştır. Böylece bu yeni kurumsal yapıların geleneksel değerler sistemine yabancı olmadığı anlatılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında meşveret, adalet, şura gibi geleneksel kavramlar, Kur'an ve sünnetle irtibatlı olarak modern içeriklerle yeniden yorumlanarak klasik kurumların restorasyonu hedeflenmiştir.⁴¹⁸ Bu kapsamda Kanuni Esasi'nin 11. maddesi devletin resmi dininin İslam olduğunu tespit ederken aynı zamanda, anayasalı parlamenter sistemin geleneksel İslami referans sisteminde *meşveret* kavramına karşılık geldiği düşüncesi, restorasyon anlayışıyla İslamcıların 1908 Meşrutiyet devrimine olumlu yaklaşımlarına neden olmuştur.⁴¹⁹

Osmanlı klasik düşüncesinden destek alarak güncel siyasal tartışmalara yönelik meşruiyet arayışında “*icthāt kapısı*” formülü kullanılmıştır.⁴²⁰ Meşruiyet yaklaşımının temel sorunu olan “şeriata uygunluk” meselesi, yönetim şeklini esas alan anlayış yerine, ilkeyi bazlı siyaset yaklaşımının getirilmesiyle çözülmüştür. Bu anlayışla “*Kur'an'da ve hadislerde...ilkelerin vazedildiği, bu ilkeleri benimseyen ve uygulayan her yönetim biçiminin şeriata uygun olabileceği*” yorumuyla adalet, şura gibi kavramlar yeniden yorumlanarak siyasal meşruiyet üretilmiştir.⁴²¹

⁴¹⁸ Cihan Tuğal, “AKP İktidarı: Sermayenin Pasif Devrimi”, **Birikim**, İstanbul, Sayı:204, Nisan 2006, s:28

⁴¹⁹ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s.63

⁴²⁰ Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, s.92-96; Milletvekili kavramına kadim İslam kültüründen üretilen karşılık “ehl-i hall ü akd” ve “ehl-i men'a”dır. Bkz.: Kara, **İslamcıların Siyasi Görüşleri**, s.172

⁴²¹ Kara, **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi**, s.53

Osmanlı modernleşme sürecinden dışlanmamak için İslamcılık düşüncesinin çözüm arayışına girdiği ikinci unsur, klasik kurumların restorasyonu ile gerçekleştirilmek istene yeniden kurumsallaşma çabasıdır. Gerek Osmanlı Devletinin klasik kurumlarının yeni beklentileri karşılayacak şekilde canlandırılması, gerekse Hilafet gibi klasik İslam kurumlarının yeniden güçlendirilmesi arayışı bu sürecin temel unsurlarıdır. İslamcılık düşüncesi için klasik dönem Osmanlı kurumsal yapısı önemli bir referans kaynağı olmuştur. Klasik Osmanlı döneminin ihtişamının geleneksel kurumsal yapılarla birlikte yeniden canlandırılması, bu kurumların içinde düştüğü zaafiyeti giderecek restorasyonu gerçekleştirecek reformların neler olduğunu, Türkiye İslamcılığı için önemli bir tartışma alanıdır.

Bu bağlamda İslamcılar, “*Osmanlı’nın içine düştüğü bu durumdan nasıl kurtulacağı*” sorusuna makul cevaplar üretmek ve devletin “*eski ihtişamlı günlerine*” dönmesini sağlamak için klasik Osmanlı kurumlarını temel kurumsal referans kaynağı olarak görmüşlerdir.⁴²² Geleneksel Osmanlı kurumlarının canlandırılması arayışında İslam’ın altın çağı olarak tanımlanan asr-ı saadet döneminin ilkelerinden yararlanılması, eski ihtişamlı günleri geri getirecek kurumsal tazelenme formülünün motivasyonu olmuştur. Kur’an ve Hz.Peygamber’in sünnetindeki ilkelerden yararlanarak yeni bir sosyal, siyasal ve ahlaki yapılanma ve kurumsal dinamizm üretme çabası olarak tecdid/yenilenme/reform yaklaşımı, bu kurumsal arayışın diğer bir ifadesi olmuştur.

423

Geleneksel kurumların yenilenmesinin yanında, Hilafet gibi mevcut kurumlara yeni dini ve siyasal içeriklerin yüklenmesi, bu dönemin yeniden kurumsallaşma arayışının bir parçasıdır. Dini bir motivasyon kaynağı olarak geleneksel yapı içerisinde sembolik bir role sahip olan Halifelik makamı özellikle Sultan II.Abdülhamid dönemine siyasal bir içerikle etkin bir şekilde kullanılmıştır.⁴²⁴ Bu bağlamda Halifelik makamı, hem gündeme gelen reformlara karşı toplumsal desteğin sağlanmasında *meşruiyet zemini*

⁴²² Akçura, **a.g.e.**, s.35; Bilge, **a.g.e.**, s.25

⁴²³ Kara, **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi**, s.17; Karpaz, **a.g.e.**, s.34-37

⁴²⁴ Çağlayan, **a.g.e.**, s.111; Turan, **a.g.e.**, s.779

olmuş, hem de Halife Sultanın ihtiyacı olan kamusal desteğin üretilmesi işlevini yerine getirmiştir.⁴²⁵

Eski ihtişamlı günleri getirecek kurumsal yenilenme arayışının uzantısı olarak Halifelik kurumunun yeni siyasal işlevler yüklenerek kullanılması, Osmanlı padişahının güvenlik ihtiyacına ve meşruiyet arayışına önemli katkılar sunmuştur.⁴²⁶ Aynı zamanda Halifelik makamı, Batı hegemonyası ve onun gölgesinde gelişen milliyetçilik ideolojisinin yayılmasına engel olmak İslamcılar tarafından kurumsal bir set olarak kullanılmaya çalışılmıştır.⁴²⁷

Bu tarihsel süreçte karşımıza çıkan üçüncü olgu, kurumsal baskının şiddeti karşısında İslamcılık düşüncesi yeni arayışlara girmiş ve aşılamayan entegrasyon ve katılım krizleri karşısında yeni bir siyasal kurumsallaşmaya yönelmiştir. Osmanlı ve devamında Cumhuriyet modernleşme projesi tarafından dışlanan İslamcı siyaset, özellikle çok partili yaşama geçildikten sonra yeni arayışlara girmiştir. Bu kapsamda İslamcı eğilim, Kurtuluş Savaşının ardından Büyük Millet Meclisi içindeki muhalif parti Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası içinde pozisyon almıştır. Bu partinin tasfiye edilmesinin ardından daha sonra kurulacak Serbest Cumhuriyet Fırkasında yer bulmaya çalışmıştır. Bu partinin de merkez siyaset elitleri tarafından tasfiye edilmesiyle keskinleşen tek parti döneminde kısmen arka planda kalmıştır. 1945'ten itibaren gündeme gelen çok partili sistemle birlikte İslamcı düşünce tekrar görünür olmaya başlamıştır.

İslamcılık düşüncesine taraftar olanların hızlı bir şekilde DP'nin kurumsal yapısı içinde yer bulması, bu süreçte önemli bir kavşak olmuştur. DP iktidarının askeri müdahaleyle sonlandırılması, AP'nin onun mirasını kullanan siyasal aktör olarak sahneye çıkması, İslamcı eğilimlerin yeni istikametini tayin etmiştir. Ancak parti yöneticileri İslamcı figürlere parti içinde yeterli alanı açmamıştır. Bu nedenle İslamcı eğilim sahipleri mevcut siyasi partiler içinde yer bulamayarak ciddi bir entegrasyon ve katılım kriziyle karşılaşmıştır. Siyasal kurumsallaşma perspektifi içinde siyasi partilerin oluşumunu izah eden *bunalım/kriz yaklaşımıyla*, çözilemeyen bu siyasal

⁴²⁵ Turan, **a.g.e.**, s.82-83; Karpat, **a.g.e.**, s.10; Şentürk, **a.g.e.**, s.57

⁴²⁶ Turan, **a.g.e.**, s.79

⁴²⁷ Mardin, **a.g.e.**, s.93; Karpat, **a.g.e.**, s.571

krizler, MGH olarak tanımlanacak yeni bir siyasal kurumsal yapının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ’NİN SİYASAL KURUMSALLAŞMASI VE SİYASAL AYRIŞMA SÜRECİ

2.1. KURUMSAL ÇEVRE KARŞISINDA SİYASAL KURUMSALLAŞMA ARAYIŞLARI

Türkiye’de çok partili yaşama geçildikten sonra oluşan siyasal atmosfer ve kurulan yeni partilerin oluşturduğu siyasal çevre içinde aktörlerin karşılıklı etkileşimi ve MGH’nin kurumsallaşması inceleme konusu yapılacaktır. DP’nin iktidarda olduğu 1950 ile 1960 yılları arasındaki siyasi eğilimler, 27 Mayıs askeri darbesi koşullarında şekillenen siyasal atmosfer, siyasal kurumsal yapı üzerinde çeşitli etkiler üretmiştir. DP’nin on yıl süren iktidarı döneminde toplum ile geliştirdiği güçlü etkileşim, ürettiği sosyal ve siyasal ilişki zemini askeri darbe ile ortadan kaldırılmıştır. 27 Mayıs darbesi, askeri-sivil bürokrasi lehine siyasal alanı daraltacak düzenlemeler getirmiştir.⁴²⁸

DP ile yaşanan iktidar değişimiyle ekonomik refah artışı ve siyasal özgürlüklerin genişleyeceği beklentisi, söz konusu dönemde siyasal etkileşim için bir zemin olmuştur. Tek parti döneminde siyasal sistem içinde temsil imkanı bulamayan ve merkez iktidar karşısında siyasal katılım ve bütünleşme krizi yaşayan İslamcı siyaset, DP iktidarı ile birlikte kendini daha rahat ifade edebileceği bir siyasal ortam bulmuştur. *“Liberal ekonomik politikaları öngören seçkin parti yöneticileri ile Cumhuriyet Devrimi’ne ve daha çok onun kültür değişimi politikalarına karşı oluşan toplumsal tepkilerin koalisyonundan oluşan Demokrat Parti”*⁴²⁹ döneminde genişleyen siyasal alan, İslamcı eğilimlerin bu partiye yönelmesine neden olmuştur.⁴³⁰ Ancak zamanla gelişen sağ siyasetin popülist yaklaşımlarla dini değerleri araçsallaştırma eğilimi, İslami hassasiyetlerin mevcut siyasi partilerin politikalarında yer bulamaması ve muhafazakar kimlikleriyle ön plana çıkan isimlerin parti yönetimine katılma imkanlarının sınırlandırılması bir entegrasyon krizi üretmiştir. Karşılaştıkları siyasal

⁴²⁸ Dursun, a.g.e., s.58-61

⁴²⁹ Mert, *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, s100

⁴³⁰ Ömer Çaha, *Modern Dünyada Din ve Devlet*, İstanbul, Timaş, 2008, s.217

katılma ve bütünleşme krizini aşmak için kendisine yeni bir siyasal zemin arayışına giren İslamcı kesim, Milli Görüş Hareketiyle ayrı bir siyasal kurumsallaşmayı hayata geçirmiştir.

2.1.1. Merkez Sağda Temsil Krizi ve Milli Görüş Hareketi

Tek parti iktidarı eliyle hayata geçirilen Batı merkezli modernleşmeci devrimlere duyulan tepki, İslami gruplar ile sağ siyasal partiler arasındaki ilişkinin zemini olmuştur. CHP'nin temsil ettiği tek parti dönemine duyulan tepkinin ürettiği yaygın destek ile yapılan ilk bağımsız seçimlerde tek başına iktidar olan DP, toplumun temel unsurlarının (toprak sahipleri, kent tüccarları, küçük köylüler ile dini cemaatler) bir araya geldiği siyasal merkez olmuştur. DP, hem tek parti döneminin temsilcisi olarak CHP'ye duyulan tepkinin, hem de o dönemde devlet kurumları kullanılarak gerçekleştirilen Batılı laik modernleşmeci politikalara karşı tepkinin ifade edildiği adres olmuştur.⁴³¹

DP iktidara gelir gelmez, kendisine yönelen halk desteğinin arkasındaki tepkiyi dikkate alan siyasal adımlar atmıştır. Bu kapsamda tek parti iktidarı döneminde dinin temel sembollerinden ezanın “Türkçeleştirilmesi” uygulamasına son vererek aslına uygun Arapça okutulması, radyolarda Kur'an-ı Kerim yayınının yapılması gibi adımlar, DP iktidarı ile halk arasındaki bağı güçlendirmiştir.⁴³² Böylece henüz farklı bir kurumsallaşma içine girmemiş dini hassasiyetlere sahip sosyal kesimler ile bunların önde gelen isimlerinin desteği DP'ye yönelmiştir.⁴³³

Katı modernleşmeci kültür politikalarını yumuşatan ve geleneksel değerleri önemseyen siyasi tercihleriyle güçlü bir halk desteği alan DP'nin ürettiği siyasal atmosfer, 27 Mayıs müdahalesiyle kesintiye uğramıştır. DP geleneğini sürdüren AP yönetiminin dini gruplarla girdiği tek yönlü ilişki, talepleri siyasal tercihlere yansımayan muhafazakar isimleri bu partiden uzaklaştırmıştır. Böylece ortak karşıtlık duygusundan beslenen, DP ve sağ siyasal partilerle kurulan siyasal ilişki MGH'nin kurumsallaşma sürecinde son bulmuştur. Ancak İslami grupların tamamı MGH

⁴³¹ Mert, **Laiklik Tartışmasına Kavramsal**, s.12; Tuğal, **Pasif Devrim**, s.55; Mert, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, s.98

⁴³² Dursun, **a.g.e.**, s.94-95; Yücel, **a.g.e.**, s.69

⁴³³ Çaha, **a.g.e.**, s.217

partilerine destek vermemiş, bazı dini cemaatler farklı eğilimler göstermiştir.⁴³⁴ Türkiye’de, genel bir ifadeyle dini hassasiyete sahip sosyoloji ya da İslami gruplar, sahip oldukları özellikler ve yöneldikleri amaçlar doğrultusunda farklı siyasi tercihlerde bulunmuştur.

Bu farklılığı tespit için Türkiye’deki İslami grupları dört ana kategoride değerlendiren Çaha, bu dini sosyolojik yapıyı şu şekilde tasnif eder: “Cemaatler, tarikatlar, siyasi gruplar ve bağımsız gruplar.” Bu gruplamada yer alan “siyasi gruplar” daha sonra MGH’ye dönüşecek geleneği temsil etmektedir. Daha sonra Erbakan gibi isimlerin etrafında konsolide olacak bu dini siyasi gruplar, sağ siyasi gelenekten uzaklaşarak yeni bir siyasi kimlik arayışına girmişlerdir. Bu ayrışma sürecinin sonunda, yeni bir kurumsal yapı olarak “*merkez sağ ve merkez sol siyasete karşı 1960’ların sonunda ortaya çıkan Milli Görüş geleneği*” İslamcı siyasetin temsilciliğini üstlenecektir.⁴³⁵

MGH ile kurumsallaşan İslami gruplar ile sağ siyasi partiler arasındaki temel ayrım, sağ partilerin dini değerler ile onun toplumsal görünümüne yüklediği pragmatist anlamdır. Çok partili yaşam ile birlikte siyasi partilerin ihtiyaç duyduğu toplumsal desteği sağlamak için önemli bir kaynak konumundaki kırsal kesim ve kırsaldan şehirlere göç eden geniş kitlelerle ilişki kurmanın temel aracı İslami içerikli söylemler olmuştur. Bu bağlamda bu geniş halk kitlesi, sosyo-kültürel ve siyasi beklentilerinin siyasi alana taşınması için sağ siyasi partilere yönelmişlerdir. Siyasi alanın gereksinim duyduğu kamusal destek arayışı ve tek partinin kökleşmiş kurumsal yapısı içinde konumunu güçlendirmeyi amaçlayan yeni siyasi partiler için dini çevrelerin desteğini almak daima önemli olmuştur.

Dini değerleri önemseyen kitle için de, Cumhuriyet rejiminin sert kültürel politikalarının ardından dini ve geleneksel kültürel değerlerin sağ partiler tarafından siyasi alanda temsil edilmesi düşüncesi çok anlamlıydı. Sağ partilerin dinin toplumsal görünümüne imkan verecek politikaları dile getirmesi, önemli bir sorunun çözülmesi anlamına geliyordu.⁴³⁶ Kırsalın, Anadolu’dan göç ederek şehirlerin çevresine yerleşen

⁴³⁴ Bulaç genel olarak Türkiye’deki Müslümanları üç ana grupta tasniflemektedir: 1-Dini Cemaatler, 2-Politik Grup, 3-Bağımsız gruplar. Bkz.: Ali Bulaç, **Göçün ve Kentin Siyaseti**, s.533

⁴³⁵ Çaha, **a.g.e.**, s.203

⁴³⁶ Bulaç, **a.g.e.**, s.110

kitlenin ve dini grupların beklentilerinin sağ partilerin söylemlerinde yer bulmasına karşı, bunların söylemden öteye geçerek somut politikalara dönüştürülmemesi bu beklentiyi olumsuz etkilemiştir.⁴³⁷ Bu çerçevede dini ve geleneksel değerlerden kaynaklanan politikalar sağ partilerde sadece söylem malzemesi olmuştur. Aynı zamanda sosyolojik beklentiler bakımından küçük ve orta ölçekli işletmelerin temsil ettiği sorunların çözümüne dair ciddi politika önerilerinin geliştirilmemesi, dini çevreler ile yerel kültürel değerleri önemseyen sosyo-ekonomik çevrelerin sağ siyasal gelenekten uzaklaşmasına neden olmuştur.⁴³⁸ Bu çevrelerin siyasal alanda beklentilerinin sahiplenilerek somut politikalara dönüştürülmesi beklentisi, yeni bir siyasal kurumsal kimlik arayışını güçlendirmiştir.

2.1.2. İslami Cemaatlerin Siyasal Konumu ve Milli Görüş Hareketi

Türkiye’de kırdan kentlere yönelen göçün ürettiği sosyoloji ve hemşehri derneği tarzı mikro örgütlenmeler ile dini değerler üzerinde insanlara bir anlam dünyası sunan cemaatler, 1950’lerden sonra büyük önem kazanmışlardır. Şehirlerin çevresinde oluşan mahallelerde yaşayan, kentin karmaşası ve yerel değerlere kısmen uzak alışkanlıkları karşısında, dini cemaatler göçün ürettiği bu sosyolojiye korunaklı bir yaşam alanı üretmiştir. Dini duygularıyla kent yaşamına entegre olmak için çok fazla seçeneği olmayan bu kitle için dini cemaatler sığınılacak doğal limanlar olmuştur. Bu cemaatler, “*nihai olarak moral teslimiyete dayandığından bireyin karmaşık bir ortamda var olabilmesini*” kolaylaştıran bir rol üstlenmiştir.⁴³⁹

Cemaatler bu sosyo-kültürel öneminin yanında, geniş kitlelerin siyasal alana olan mesafesini kısaltan bir rol oynamıştır.⁴⁴⁰ Dini cemaat yapıları içerisinde kendisini daha rahat ifade etme olanağı bulan çevresel aktörlerin talep ve beklentileri, bu yapılar vasıtasıyla siyasal aktörlere aktararak siyasal çıktılara konu olması sağlanmıştır. Bir siyasal katılma aracı olarak cemaatler, toplumsal birimlerden aldığı talepleri siyasal alana taşımıştır. Bu sosyo-politik fonksiyonun yanında cemaatler, sunduğu davranış

⁴³⁷ Bulaç, a.g.e., s.140,160

⁴³⁸ Serdar Şen, **Refah Partisi’nin Teori ve Pratiği**, İstanbul, Sarman Yayınevi, 1.bs., 1995, s.18-19

⁴³⁹ Sarıbay, **Postmodernite**, s.185

⁴⁴⁰ Sarıbay, a.g.e., s.185

kalıplarıyla günlük yaşamın daha fazla dini yaklaşımlarla uyumlu hale gelmesini sağlayarak dini bir fonkiyonu yerine getirmiştir.⁴⁴¹

Tek partinin baskı döneminde siyasal katılımdan ziyade öncelikle bütünleşme kriziyle yüzleşen İslami grupların önceliği, CHP iktidarı döneminde sınırlı alanlarını korumaya öncelik vermiştir. Çok partili yaşama geçildikten sonra İslami gruplar, siyasal alan içerisinde var olma arayışının yanında, dışarıdan müdahale olmaksızın kendi özel alanlarını genişletmeye çalışmışlardır. Siyasal alanın çoğulculuğuyla meşruiyet krizi hafifleyen İslami kesimler, 1960'lı yıllardan itibaren bağımsız kurumsal yapılar üzerinden siyasal alana katılım göstermek üzere yeni arayışlar geliştirmişlerdir.

Dönemin İslami gruplarının (cemaatler, tarikatlar, siyasal gruplar ve bağımsız gruplar) kendi aralarındaki ilişkisi iki unsur üzerinden gelişmiştir; 1-siyasal karar süreçlerine katılım arayışı, 2-dönemin uluslararası konjonktürünün etkisiyle gündemde geniş yer tutan antikomünizm söylemi.⁴⁴² Mevcut siyasi partilere verilecek destek ve bu partilerin ortaya koydukları politikalar karşısında İslami grupların sergilediği tutum çeşitliliği, İslami gruplar arasında bir ayrışma üretmiştir. Yeni siyasal koşulları aktif bir şekilde değerlendirmek isteyen ve iktidarı amaçlayan MGH'nin sosyal tabanının karşısında, Nur cemaatleri, Süleymancılar ve kısmen diğer cemaatler aktif olarak kurumsal siyaset içinde yer almaya sıcak bakmamışlardır. Bu gruplar siyasette direkt yer almak yerine, sağ siyasal çizgideki partilerin ihtiyacı olan toplumsal desteği sağlama karşılığında taleplerini dolaylı olarak hayata geçirmeyi tercih etmişlerdir.⁴⁴³

İslami grupların sağ partilere destek vererek siyasal alanda dolaylı rol alma yöntemi, aynı zamanda siyasal merkez tarafından kabul görmek için bir formül olarak kullanılmıştır. İktidar odaklı bir yaklaşıma sahip olan MGH'nin aksine, Türkiye'deki İslami grupların önemli bir kısmı için siyasal merkez nezdinde meşru ve güvenli bir varlık alanına sahip olmak daha fazla önemsenmiştir. Çınar bu durumu şöyle belirtmektedir; *"İktidar odaklılık, Milli Görüş Hareketi örneğinde olduğu gibi iktidarı*

⁴⁴¹ Sarıbay, **a.g.e.**, s:69,185

⁴⁴² Doğan Duman, "İslamcı Gençliğin Serüveni", **Birikim**, Mart 1997, S:95, s.58-59

⁴⁴³ Bulaç, **a.g.e.**, s.187; Uğur Ülger, "Siyasal İslam'ın AB'ye Bakış Açısı: Milli Görüş Hareketi Örneği", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl:2017/4, Sayı:29, s.620

ele geçirme şeklinde tezahür edebileceği gibi, tarikatler örneğinde gördüğümüz şekilde merkez sağ siyasetleri destekleyerek yasadışı statünün getirdiği güvenlik sorunlarını aşmak şeklinde tezahür edebilir.”⁴⁴⁴

İslami gruplar ile MGH arasındaki ilişkiyi etkileyen bir unsur, özellikle 1970’li yıllardan itibaren aktif siyaset içerisinde belirleyici bir konum elde edecek Milli Görüş partilerinin siyasal tercihleri olmuştur. MSP’nin iktidar olma arayışında CHP ile koalisyon yapma seçeneğini değerlendirmesi, İslami gruplar ile arasının açılmasına neden olmuştur. CHP-MSP koalisyon hükümetinin bazı kararlardan sol kesimlerin de yararlanacak olması nedeniyle, bazı İslami gruplar MGH’yi çok sert bir şekilde eleştirmişlerdir. Bu çerçevede “(koalisyon) hükümetinin sol kesimleri de içine alan genel bir af çıkarması” anti-komünist söylemlerle ön plana çıkan Nur cemaatinde büyük bir memnuniyetsizlik üretmiş ve “komünistlerin affedilmesinden ise, ‘biz Medrese-i Yusufiye’de (hapishanede) yatmaya razıyız ” diyeren cemaat mensuplarını Milli Görüş geleneğinden uzaklaştırmışlardır.⁴⁴⁵ İktidar odaklı olmak yerine sağ siyasal partilere destek vererek siyaset alanında dolaylı etki üretmeyi hedefleyen İslami grupların bu tavrı, ilerleyen süreçte Milli Görüş geleneği ile ilişkileri belirleyen bir unsur olacaktır.

2.1.3.İslam Dünyasından Yapılan Tercüme Eserlerin Etkisi

Türkiye’deki İslami grupların siyasi yaklaşımlarını etkileyen önemli gelişmelerden biri, İslam coğrafyasında yürütülen bağımsızlık hareketleri ve bu hareketlerin etkisiyle kaleme alınan özgün eserlerin Türkçeye tercüme edilmesi olmuştur.⁴⁴⁶ Özellikle Pakistan, Mısır ve İran merkezli müellifler tarafından kaleme alınan eserlerin tercümesi, MGH’nin iktidar odaklı siyaset anlayışının karşısında iki farklı yönelimi gündeme getirmiştir. İlki sömürgelerin bağımsızlıklarına vurgu yapmak üzere

⁴⁴⁴ Menderes Çınar, “AKP ve İslami Hareketler: Defansif ve Dağıtıcı İktidar Kardeşliği”, **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**, Haz. İ. Uzel - B. Duru, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2. bs., 2010, s.309

⁴⁴⁵ Bulaç, **a.g.e.**, s.186

⁴⁴⁶ Bu dönemde eserleri tercübe edilen bazı isimler şunlardır: Ebu’l-Ala el-Mevdudi, Ebu’l Hasan el-Haseni en-Nedvi, Hasan el-Benna, Haydar Bammatt, Abdürrezzak Nevfel, Seyyid Kutub, Mustafa Sıbai, Abdulaziz Bedr, Maruf Devalibi, Muhammed Bakır es-Sadr, Muhammed Hamidullah, M.A. Mannan, Muhammed Ebu Zehra, Mahmud Ahmed, Maxime Radinson, Muhammed Kutub, Takiyüddin Nebhani, İbn Teymiyye, M.Reşid Rıza el-Hüseyni, Ali Şeriatî, Abdulkadir es-Sufi, Rene Guenon, Seyyid Hüseyin Nasr, Bernard Lewis, Nikki R.Keddie. Aktaran Bulut, **a.g.e.**, s.916-925

geliştirilmiş olan ulusal sınırları aşan bir ümmet birliği anlayışı; diğeri ise İslam ülkelerinin içerisinde bulunduğu gerilemenin gerekçesi olarak kabul edilen geleneksel din anlayışının yerine temel dini kaynaklara dönülmesini tavsiye eden modernist yaklaşım.⁴⁴⁷

Tercüme eserlerde gündeme getirilen yeni düşünceler, mevcut siyasal aktörleri ve İslami grupların güncel siyaset içinde aldığı pozisyonları ciddi bir eleştiriye tabi tutmuştur. Bu eleştirel atmosferin etkisiyle *“sömürgeciliğe karşı savaş veren ülkelerde, modern zamanlar için İslam’ı yeniden yorumlayan yazar ve düşünürlerin kitaplarının çevirisi ve yayını, bu yıllarda Türk sağı ile İslam arasındaki çelişkiyi görebilen genç bir kuşağın yetişmesine yardımcı olmuştur.”*⁴⁴⁸

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra uluslararası alanda oluşan siyasal ortamın eleştirisi ve kurulan güdümlü kurumsal yapıların sorgulanması, bu eserlerin temel motivasyonu olmuştur. Bu bağlamda *“dünyanın çağdaş sorunları, ekonomik ve sosyal adalet vb. gibi konularda İslam’ın da bir cevabının bulunduğu”*nun gösterilmeye çalışıldığı *“sosyal adalet, kapitalizm eleştirileri ve İslam-sosyalizm ilişkilerini konu edinen”* eserlerin sayısı 1960’lardan itibaren gerek Türkiye’de gerekse Ortadoğu coğrafyasında hızlıca artmıştır.⁴⁴⁹ İslam coğrafyasının Batı kapitalizmi karşısında yaşadığı geri çekilişe, sosyal ve kültürel dağılımılaşa çözüm olarak, yine İslam’ın kendi değerlerine sahip çıkılması savunulmuştur. Tercüme eserler üzerinden bu argümanları savunan muhalif İslami yaklaşımlar, İslam’ın bütünlüklü bir sistem teklifine sahip olduğunu göstermeye çalışmıştır.⁴⁵⁰ Bu çerçevede kapitalizmin dünyada sahip olduğu hegemonyaya karşı, Müslüman düşünürler alternatif bir iktisadi sistem teklifi üretmeye çalışmış ve *“bu sistemin kapitalist ve sosyalist iktisadi ve toplumsal sistemlerden tamamen farklı bir sistem olduğunu vurgulamaya özen göstermişlerdir.”*⁴⁵¹

⁴⁴⁷ Hulusi Şentürk, “Yeni İslamcılık, Neo-muhafazakârlık Özentisinin Sonucu”, Söyleşi Asım Öz, (Çevrimiçi) <https://www.dunyabulteni.net/islamcilik-konusmalari/yeni-islamcilik-neo-muhafazakrlik-ozentisinin-sonucu-h161500.html>, 17 Kasım 2020; Çaha, **Modern Dünyada Din ve Devlet**, s.191

⁴⁴⁸ Duman, **a.g.e.**, s.62

⁴⁴⁹ Bulut, **a.g.e.**, s.916

⁴⁵⁰ Kadir Canatan, “Çağdaş Siyasal İslam Düşüncesinin Gelişim Seyri”, **Bilgi ve Düşünce**, S:3, Aralık 2002, s.35-36

⁴⁵¹ Bulut, **a.g.e.**, s.917

Tercüme edilen eserlerde temel dini kaynaklara yönelik ciddi bir vurgu yer almıştır. Meşveret, şura gibi geleneksel kavramlar ilk kaynak olarak Kur'an ve sünnet ile irtibatlandırılmış, aynı zamanda modern bir yaklaşımla tevil edilmişlerdir. Bu kavramlara yeni içerik teklif eden tartışmalar dönemin siyasi yaklaşımlarını etkilemiştir.⁴⁵² MGH partilerinin aktif siyasette etkili pozisyonlar kazanması, İslami gruplar arasındaki bu tartışmaları yoğunlaştırmıştır. Siyasal alana ilişkin tedbirli bir duruş sergileyen dini gruplar, MGH partilerinin ürettiği siyasal etkileşim ve tercüme eserlerin ürettiği atmosferde daha fazla siyasallaşmıştır. Önce gençlik hareketlerinde görülen bu etki, daha sonra geniş bir sosyolojik ekseninde Hasan El-Benna, Seyyid Kutup, Mevdudi gibi düşünce adamlarının tercüme edilen kitaplarının etkisiyle siyasal beklentilerin daha yüksek sesle dile getirildiği bir dönem başlamıştır.⁴⁵³

Toplumsal dönüşümün aracı olarak eğitim faaliyetlerine odaklanan ve genel amaçlarıyla siyasal beklentilerden uzak olan İslami gruplar ile MGH partileri arasında çok sınırlı bir ilişki söz konusu olmuştur. Ancak tercüme hareketlerinin etkisiyle demokrasi, ulus devlet, meşveret, adalet gibi kavramların yeniden yorumlanmasıyla birlikte toplumların değişimine yönelik yeni görüşler gündeme gelmiştir. Bu ekseninde aşağıdan yukarıya eğitim merkezli toplumsal dönüşüm hareketlerinin yanında, toplumu yukardan aşağıya siyasal mekanizmalarla dönüştürmeyi benimseyen “İslam devleti” yaklaşımı gündeme gelmiştir.⁴⁵⁴ Bu atmosfer içinde iktidar odaklı siyasal hedefleriyle MGH partileri, toplumsal değişim için devlet mekanizmaları ile siyasal süreçlerin kullanılması düşüncesine yakın durmuştur.⁴⁵⁵

⁴⁵² Tuğal, “AKP İktidarı: Sermayenin Pasif Devrimi”, s:28

⁴⁵³ Şentürk, **İslamcılık**, s.431

⁴⁵⁴ Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, s.92,98; Bulut, **a.g.e.**, s.922

⁴⁵⁵ Şerif Mardin, “Turkish Islamic Exceptionalism Yesterday and Today: Continuity, Rupture and Reconstruction in Operational Codes”, **Turkish Studies**, Vol. 6, No:2, June 2005, s.160

2.2. MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN SİYASAL KURUMSALLAŞMA SÜRECİ

DP iktidarıyla başlayan çok partili siyasal yapıda, karar süreçleri ile halkın talepleri arasındaki ilişkiyi kuracak mekanizma arayışı, sisteme katılım aracı olarak siyasal partilerin konumunu güçlendirmiştir. Aynı zamanda siyasal iktidar için partilerin elde etmesi gereken siyasal çoğunluk nedeniyle kamuoyu desteği büyük önem kazanmıştır. DP iktidarından önce henüz tek parti iktidarının son beş yılında bu iki olgunun yansımaları görülmeye başlamıştır. Seçmen çoğunluğunu kazanma arayışı, sosyal ve kültürel alanda kamuoyu desteği üretecek geleneksel ve dini alana yönelik olumlu adımların atılmasını beraberinde getirmiştir.

Bu yumuşama ortamının etkisi ve DP'nin iktidara gelmesi, geleneksel olarak entegrasyon ve katılma krizi yaşanan kitleleri tekrar siyasal alana yaklaştırmıştır.⁴⁵⁶ Bu durum İslami grupların siyasetin halk desteği arayışını kendi lehine kullanması şeklinde tezahür eden bu siyasallaşma sürecini başlatmıştır. 1960'lar dini gruplarla siyasi partiler arasında ilişkilerin yakınlaştığı bir dönem olmuştur. Dini grupların bir kısmı sağ siyasi partilere yakın durarak dolaylı etkileşimi seçmiş, daha sonra MGH geleneğini üretecek bazı siyasi gruplar ise aktif siyasetten yana tavır almışlardır. Bu geleneğin kurucu ismi Necmettin Erbakan'ın mevcut siyasi partiler içerisinde yer bulma arayışıyla başlayan siyasallaşma süreci, daha sonra müstakil bir siyasi partiyle kurumsal mücadele verilmesi anlayışına evrilmiş ve Milli Nizam Partisi kurulmuştur.⁴⁵⁷

2.2.1. Siyasal Katılma Krizi ve Siyasal Kurumsallaşma Süresi

Osmanlı döneminde toplumsal bir referans kaynağı olarak dini ve geleneksel değerler daima ön planda olmuştur. Cumhuriyetin ilk döneminde iktidar elitlerinin

⁴⁵⁶ Nilüfer Göle, "Otoriter Laiklik ve İslami Katılım", *İslam ve Demokrasi*, Haz. Y.Fincancı v.d., İstanbul, TÜSES Vakfı Yayınları, 1994, s.123

⁴⁵⁷ Ülger, *a.g.e.*, s.622

modernleşme projesi karşısında dini değerlerin etki alanı sınırlandırılmıştır. Çok partili yaşamdan itibaren, partilerin siyasal çoğunluk arayışı dini çevrelerin önemini tekrar artırmıştır. Türkiye’de dinin yaygın bir görünüm kazanması, İslami eğilimlerin sosyal ve siyasal alanda ilişkileri etkileyen bir unsur olarak etkinliğinin artması, siyasal alanın çoğulcu kimlik kazanmasıyla birlikte olmuştur. Siyasi partilerin kamuoyu desteğini elde etmek için geliştirdikleri popülist politikalar, dini grupların kendi imkanlarını keşfetmelerini sağlamıştır.⁴⁵⁸ Sosyo-ekonomik ve kültürel süreçlerin dindar kitleleri etkilemenin bir aracı olarak kullanılmasının siyasal alana yansımaları farklı şekillerde olmuştur.⁴⁵⁹ Siyaseti dolaylı yollardan etkilemeyi amaçlayan İslami grupların yanında siyasal iktidarı hedefleyen yaklaşımlarıyla ayrışan İslami gruplar, kurumsal siyaset arayışının temsilcileri olmuştur.⁴⁶⁰

Devlet kurumları tarafından tek elden ve belli kalıplar üzerinden yürütülen pozitivist modernleşme projesi karşısında, toplumsal kesimler öncelikle kendi konumlarını korumaya odaklanmıştır. Bu sert iklim, düşünce planında yakın olan grupları varlık mücadelesinde birbirine yaklaştırmıştır. Bunun sonucu olarak 1960’lara gelindiğinde siyasal alanda bir tutum olarak İslami gruplar ile milliyetçi akımlar yakın bir görünüm vermiştir. Ancak siyasal alanın genişlemesi ve grup beklentilerinin daha kolay ifade imkanı bulması, siyasete yönelen talep ve beklentilerin genel yaklaşımlardan uzaklaşarak özelleşmesine neden olmuştur. Bu sürece bağlı olarak önceleri yan yana duran dini gruplar ile milliyetçi kesimler arasında, siyasallaşma sürecine bağlı bir ayrışma eğilimi gündeme gelmiştir. Bu ayrışma eğiliminin bir tezahürü olarak siyasal kurumsal alanda “1969 yılında milliyetçilerin MHP’sine karşılık Milli Nizam Partisi’nin kurulması” söz konusu olmuştur.⁴⁶¹

MNP’nin kurulmasıyla İslami gruplarla milliyetçi kesimler arasında yaşanan ayrışmanın bir benzeri, İslami grupların kendi içinde söz konusu olmuştur. Bu anlamda müstakil kurumsal siyaseti desteklemeyen dini gruplar, dini referansları siyasal

⁴⁵⁸ M.Hakan Yavuz, “Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek”, **İslamcılık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Haz. T.Bora, M.Gültekin, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.595

⁴⁵⁹ Heper, “Türkiye’de İslam, Siyasal Sistem ve Toplum”, s.379

⁴⁶⁰ Şentürk, **İslamcılık**, s.319

⁴⁶¹ Şentürk, **a.g.e.**, s.380

söyleminde kullanan MGH partilerine destek vermemiş, farklı siyasal konumlar geliştirmişlerdir. Mesela bu dini gruplar içerisinde önemli bir yere sahip olan Risale-i Nur talebeleri, daha önce DP'ye verdikleri desteği MGH'ye yöneltmek yerine, “*Demokrat Parti'nin devamı olarak gördükleri Adalet Partisi*”ni desteklemişlerdir.⁴⁶² Sağ siyasi partiler üzerinden siyasal sisteme entegre olan cemaatlerin dışında kalan, ekonomik ve kültürel olarak dışlanmış diğer dini grupların siyasal temsilini Milli Görüş partileri yapmıştır.⁴⁶³

Dinin toplumsal görünüm kazanması ve sosyal ilişkilerde anlam/değer referansı olarak kullanılması, Türkiye'deki iktidar elitlerini daima kaygılandırmıştır.⁴⁶⁴ Osmanlı toplum yapısını tüm unsurlarıyla birlikte tasfiye etmeye odaklanan laik Kemalist yöneticiler, “*İslam'ı özel alanla sınırlama ve yine onu politik ve yasal süreçlere dahil olmaktan men etme*” çabası içinde olmuştur. Ancak çok partili siyasal sistemde partilerin popüler destek arayışı, bu kaygılarla gündeme gelen uygulamaları sınırlandırmıştır. Buna rağmen Cumhuriyet elitleri, Ankara merkezli olmayan ve kendine özgü bağımsız dinamiklere bağlı sosyal, siyasal ve ekonomik her türlü gelişmeden kaygı duymuştur. Bunun bir yansıması olarak “*İslamcı partilerin ortaya çıkması seküler sistem için daima bir tehdit olarak*” kabul edilmiştir.⁴⁶⁵

Türkiye'de bu gelişmeler ışığında, İslami grupların kendilerini açıkça ifade etmeye başlaması ve bunun siyasal yansıması olarak “*Müslümanların açık kimlik beyanında bulunup bağımsız bir parti bünyesinde kamusal hayatın en önemli alanlarından biri olan siyasetle uğraşmaları ancak 1970'li yıllarda*” olmuştur.⁴⁶⁶ Önceleri AP içinde siyaset yapmayı deneyen Erbakan'ın siyasal süreçlerde önünün tıkanması, yeni bir arayışı gündeme getirecektir. Siyasi partilerin oluşmasını açıklayan katılma bunalımı

⁴⁶² Şentürk, **a.g.e.**, s.320-322

⁴⁶³ Yavuz, “Milli Görüş Hareketi”, s.591; Murat Yılmaz, “Darbeler ve İslamcılık”, **İslamcılık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Haz. T.Bora, M.Gültekinil, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.636

⁴⁶⁴ Keyman, **a.g.e.**, s.225

⁴⁶⁵ Sayarı ve Esmer, **Politics, Parties And Elections In Turkey**, s.6

⁴⁶⁶ Ali Bulaç, “RP'nin Tecrübesi-AKP'nin Kaderi: Göçün ve Kentin İktidarı”, **Bilgi ve Düşünce**, S:3, Aralık 2002, s.7,10

yaklaşımının bir yansıması olarak, AP’de yaşanan siyasal katılım krizinin sonucunda yaşanan gelişmelere bağlı MGH geleneğinin ilk partisi MNP kurulmuştur.⁴⁶⁷

2.2.1.1. Milli Nizam Partisi’nin Kuruluşu

İslami grupların sağ siyasi partilere destek vererek görüş ve taleplerini takip etme sürecinde DP’den sonra AP merkezi bir adres olmuştur. Çok partili yaşama geçiş sürecinde tek parti iktidarı karşısında birbirine yakın duran İslami gruplar ile milliyetçi kesimler arasındaki yakınlaşma, ilk dönemlerde sürdürülebilmıştır.⁴⁶⁸ Ancak 1960’ların ortasından itibaren genel içerikli yaklaşımlardan grup önceliklerine yönelen yeni talep ve beklentiler karşısında üretilen politikalar, her iki kesimi de tatmin etmemiştir. Oluşan yeni siyasal dengeler, İslami kesimler ile milliyetçi gruplar arasındaki talep ve beklenti ayrışmasını derinleştirmiştir.

Muhafazakar isimler öncelikle AP içinde daha etkin pozisyon geliştirerek bu ayrışmanın sonuçlarını yumuşatılmaya çalışmıştır. Birbirine yakın muhafazakar AP mensupları ile bazı milletvekilleri, parti içerisinde bir araya gelerek bir grup eğilimi üretmeye odaklanmıştır. Ancak AP yönetimi, işlettiği güçlü merkezi örgüt yapısıyla parti içinde ikinci bir eğilime fırsat vermemiştir. Böylece olaylar karşısında ortak hareket etme yaklaşımının ve aynı fikriyatı paylaşan eğilimlerin kendi içinde birlikte olma düşüncesinin başarılı olmayacağını anlaşılmaması, yeni bir parti kurma fikrini ortaya çıkarmıştır.⁴⁶⁹

Bu siyasal ayrışma sürecinde etkin olan isimlere bakıldığında, ideolojik bir İslami düşünceye sahip olmadıkları, daha çok muhafazakar yaklaşımlara sahip “maneviyatçı” isimlerden oluştukları görülmektedir. Bu kadronun öncüsü durumundaki kişi Ali Fuat Başgil’dir. Ancak bu süreçte Başgil’in vefat etmesi üzerine bu çalışma “Ahmet Tevfik Paksu, Hasan Aksay, Süleyman Arif Emre, Ali Haydar Aksay, Arif Hikmet Güngör ile

⁴⁶⁷ İslami hassasiyetlere sahip gruplarca yürütülen kurumsal siyaset çalışmalarının miladı olarak Milli Nizam Partisi kabul edilse de aslında İslamcılarının ilk kurdukları parti, İttihadı Muhammediye Partisi (Fırkai Muhammediye)dir. Parti, 31 Mart Hadisesi olarak tarihe geçmiş olaydan birkaç gün önce, 3 Nisan 1909 tarihinde, Derviş Vahdeti tarafından çıkarılan Volkan gazetesi etrafında toparlanan kişilerce kurulmuştur.” Bkz.: Şentürk, **İslamcılık**, s.74; Ülger, **a.g.e.**, s.622

⁴⁶⁸ Çaha, **Modern Dünyada Din ve Devlet**, s.217

⁴⁶⁹ Ruşen Çakır, “Milli Görüş Hareketi”, **İslamcılık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Haz. T.Bora, M.Gültekin, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.545; Şentürk, **İslamcılık**, s.322-323

Serdengeçti de dahil olmak üzere başka parlamenterler” tarafından sürdürülmüştür. Başgil’den sonra Osman Turan’ın ismi ön plana çıkmışsa da, daha sonra yeni bir siyasi parti kurma teklifi, o dönemde Odalar Birliği⁴⁷⁰ Genel Sekreteri olan Necmettin Erbakan’a götürülmüştür.⁴⁷¹

Bu dönemde Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkanlığı (TOBB) için teşebbüsleri olan ve bu göreve seçildikten sonra dönemin Başbakanı Süleyman Demirel tarafından zorla bu görevden el çektirilen Erbakan, kendisine yönelen bu teklifi bir taraftan değerlendirirken, aynı zamanda mevcut sağ partiler içerisinde alternatif bir hareket başlatma ihtimalini zorlamıştır. Bu kapsamda AP içinde milliyetçi maneviyatçı kanadı güçlendirerek partinin genel gidişatına etki etmeyi hedefleyen Hasan Aksay ve Bahri Dağdaş gibi milletvekillerinin teşvikiyle AP’ye başvuran Erbakan’ın talebi, parti yönetimi tarafından reddedilmiştir.⁴⁷² Bu girişimin başarısız olmasının ardından yapılan ikinci teşebbüs, Erbakan’ın da aralarında olduğu 11 isimin bağımsız aday olarak 1969 seçimlere katılmasıdır. Ancak bu isimlerden sadece Erbakan milletvekili seçilme başarısını göstermiştir. Bu gelişmelerin yanında Osman Serdengeçti başkanlığındaki Millet Partisi’ne (MP) Erbakan’ın geçişi gündeme gelmişse de görüşmeler neticesiz kalmıştır. Siyasal süreçlere bağımsız aday olarak ya da mevcut partiler üzerinden etki etme arayışlarında bir ilerleme sağlanamaması üzerine, 26 Ocak 1970 tarihinde Necmettin Erbakan başkanlığında 18 kişilik Kurucular Kuruluyla Milli Nizam Partisi kurulmuştur.⁴⁷³

MNP’nin kurucular kurulu şu isimlerden oluşmaktadır: 1-Prof.Dr.Necmettin Erbakan, 2-A.Tevfik Paksu, 3-Ali Haydar Aksay, 4-Süleyman Arif Emre, 5-H.Tahsin Armutcuoğlu, 6-Ömer Çoktosun, 7-Ekrem Ocaklı, 8-Ö.Faruk Ergin, 9-Saffet Solak,

⁴⁷⁰ Odalar ve Borsalar Birliği 1950 yılında kurulmuş ve ülkedeki oda ve borsaların güçlendirilmesi, hükümete bu alanda danışmanlık işlevi gören bir organ, ihtilaflarda bir çözüm mercii ve iş hayatına dair tek düze bir mevzuat sistemi oluşturarak gelişmiş bir örgütlenme alt yapısı kurmak üzere mesleki bir üst kuruluş olarak 5590 sayılı kanunla düzenlenmiştir. Daha sonra odalarla birlikte tüm meslek örgütleri 1961 Anayasasıyla ‘Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları’ olarak düzenlenmiştir. Aktaran Alkan, “Türkiye’de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamları Örgütleri”, s.98-101

⁴⁷¹ Şentürk, **a.g.e.**, s.324; Ağırbaş, **Milli Görüş Siyaseti**, s.29

⁴⁷² Ruşen Çakır, **Ne Şeriat Ne Demokrasi: Refah Partisini Anlamak**, İstanbul, Metis, 1994, s.21; Bakacak: “Türkiye’de İslam’ın Siyasallaşma Serüveni”, s.55; Duman, “İslamcı Gençliğin Serüveni”, s.62

⁴⁷³ Şentürk, **a.g.e.**, s.19

10-Hasan Aksay, 11-Ali Oğuz, 12-İsmail Müftüoğlu, 13-Nail Gürel, 14-Dr.Fehmi Cumalioğlu, 15-Hüsamettin Fadiloğlu, 16-Bahattin Çarhoğlu, 17-Mehmet Şatoğlu, 18-Rıfat Boynukalın, 19-Hüsamettin Akmumcu, 20-Hüseyin Abbas. Bu listede son iki sırada yer alan isimler o esnada AP milletvekili olup daha sonra partilerinden istifa etmişler ve MNP Genel İdare Kurulu kararı ile Kurucular Kuruluna dahil edilmişlerdir.⁴⁷⁴ MNP’yi kuran isimlere bakıldığında, siyasal merkezin karşısında taşranın sosyo-ekonomik yapısı ile ekonomi politikalarından istifade edemeyen küçük sermayeyi temsil eden bir kitle olduğu görülmektedir.⁴⁷⁵ Kurucular Kurulu her ne kadar taşrayla ilişkili isimler olmuşsa da, bu kişilerin diğer bir özelliği daha dikkat çekmektedir. Bu isimler, ya laik eğitim kurumlarında yetişmiş serbest meslek mensuplarından ya da sanayi ve ticaret ile meşgul olan girişimci orta sınıf temsilcilerinden oluşmaktadır.⁴⁷⁶

Partinin amblemi yumruk olarak sıkılmış ve işaret parmağı yukarı kaldırılmış bir sağ eldir. Partinin kuruluşunu kamuoyuna açıklayan beyannamenin “*Asıl Gaye*” başlıklı bölümde ilan edilen hususlar şunlardır:

“Allah’ın Hakkı tutma, iyiyi sağlama ve kötüyü men etme yolunda bulunmak üzere seçtiği mümtaz ve aziz milletimiz!
Asırlardan beri özleyip beklediğin, kendi ruhunun derinliklerinden gelen ve senin bizatihi kendi öz varlığının mana ve madde sahasından yeniden doğuşundan başka bir şey olmayan Milli Nizam Partisi, kuruluşu münasebetiyle sana ilk hitabını yaparken, önce Cenab-ı Hakk’ın sayısız nimetlerine şükreder.”⁴⁷⁷

MNP, ülkenin sahip olduğu büyük tarihsel mirasın maddi ve manevi bakiyesine sahip çıkma iddiasıyla siyasi söylemini ilan etmiştir. Hukuk nizamının içerisinde kalarak ülkenin maddi kalkınması kadar manevi kalkınmasını da kendisine amaç olarak belirleyen parti, programının ilk iki maddesinde şu hususları belirtmiştir:

“1-Partimiz, Milletimizin fitratında mevcut olan yüksek ahlak ve faziletin, kuvveden fiile çıkarılmasını, inkişafını ve Cemiyetimize nizam, huzur, içtimai adalet ve vatandaşlarımıza saadet ve selamet getirmeyi gaye edinmiştir.

⁴⁷⁴ Şentürk, **İslamcılık**, s.328

⁴⁷⁵ Serdar Şen, **AKP Milli Görüşü mü?**, İstanbul, Nokta Yayınları, 2004, s.27; Tuğal, “Sermayenin Pasif Devrimi”, s.28

⁴⁷⁶ Çakır, **Ne Şeriat Ne Demokrasi**, s.21; G.Bakirezer, Y.Demirer: “AK Parti’nin Sosyal Siyaseti”, **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**, Haz. İ. Uzgel, B. Duru, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2. Basım, 2010, s.154

⁴⁷⁷ Aktaran Şentürk, **a.g.e.**, s.329; Sarıbay, “Milli Nizam Partisi’nin Kuruluşu”, s.577

2 - Partimiz, Milletimizin manevi kalkınma yanında, mûsbet ilimlerde ve teknikte taklitçilikten kurtulmuş, yapıcı, keşf ve icad edici gerçek bir ilmi inkişafa ve her sahada büyük şahsiyete erişmesini gaye edinmiştir.”⁴⁷⁸

Birinci Olağan Kongresini 24 Ocak 1971 tarihinde gerçekleştiren parti, yurt genelinde gerçekleştirdiği teşkilatlanmanın yanında bazı İslami gruplardan destek almıştır. Partinin kuruluşu sırasında Nur talebelerinin bir kısmı bu partiyi desteklemiştir. Aynı şekilde özellikle Erbakan’ın manevi lideri olarak kabul edilen Mehmet Zahid Kotku ve onun liderliğindeki İskenderpaşa cemaatinin desteği söz konusu olmuştur. Dönemin muhafazakar kanaat önderlerinden Necip Fazıl Kısakürek ve Eşref Edip gibi isimlerin de desteklediği MNP’nin siyasi yaşamı kısa sürmüştür. 5 Mart 1971 tarihinde laikliğe aykırı faaliyetler gerekçe gösterilerek parti hakkında savcılık tarafından soruşturma başlatılmıştır. Bir hafta sonra askeri bürokrasi tarafından hükümete verilen 12 Mart muhtırasının sert atmosferinde, 15 Mart 1971 tarihinde Anayasa Mahkemesi’nde MNP aleyhine bir kapatma davası açılmıştır.⁴⁷⁹ Dava açıldıktan kısa bir süre sonra Siyasi Partiler Kanunun 92., 94., 97. ve 101. maddeleri gerekçe gösterilerek⁴⁸⁰ 20.05.1971 tarihinde “*şeriat yanlısı olduğu belirtilen Milli Nizam Partisi hakkında*” Anayasa Mahkemesi tarafından kapatma kararı verilmiştir.⁴⁸¹

Toplumsal ve siyasal yaşamın gelişimine bağlı olarak siyasal sisteme entegre olmak isteyen sosyo-ekonomik kitlelerin bu talebinin karşılanmaması bir katılma krizi üretmektedir. Bu kriz anları, siyasal sisteme yeni aktörlerin katılmasını sağlayacak şekilde yeni siyasi partilerin kurulmasıyla sonuçlanacaktır.⁴⁸² Bu süreçte önce AP içinde siyasal alan açılmaması ve parti yönetiminin geleneksel ve dini değerlere sahip bir alt grubun parti içerisinde konumlanmasına engel olması, devamla bağımsız aday olarak siyasal etkinlik arayışının başarısız olmasının ortaya çıkardığı siyasal katılma krizi, MNP’nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

⁴⁷⁸ Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük, As Matbaası, (Çevrimiçi), <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/801>, 12 şubat 2022, s.5

⁴⁷⁹ Çakır, **Ne Şeriat Ne Demokrasi**, s.22; Şentürk, **İslamcılık**, s.331-338

⁴⁸⁰ Sarıbay, **Türkiye’de Modernleşme**, s.106

⁴⁸¹ Şentürk, **a.g.e.**, s.340; Sarıbay, “Milli Nizam Partisi’nin Kuruluşu”, s.579; Ali Murat Ağırbaş, **Milli Görüş Siyaseti: Milli Nizam Partisi’nden Fazilet Partisi’ne**, İstanbul, Kopernik Kitap, 2019, s.32

⁴⁸² LaPalombara ve Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, s.14; Alkan, “Siyaset Bilimine Giriş”, s.210

Anadolu merkezli gelişen yeni tüccar ve girişimci sınıf ile kırsaldan şehre göç eden sosyo-ekonomik kitlenin temsilcisi olarak sesi olarak, geleneksel dini değerleri önemseyen bir yaklaşımla Erbakan ve arkadaşları tarafından bir katılım krizini aşmak için kurulan MNP, Türk siyasal yaşamında önemli bir evreye işaret etmektedir. Cumhuriyet döneminde siyasal ve sosyal alanlardan kendini izole ederek arka plana çekilip sadece varlığını korumaya odaklanan İslami grupların geldiği siyasallaşma seviyesini göstermesi bakımından bu gelişme önemli bir eşik olmuştur. DP ile kendi imkanlarını fark eden ve 1960'lardan itibaren siyasal süreçleri etkilemeyi hedefleyen dini çevreler, güçlü bir toplumsal taban olarak siyasete yönelmiştir. MNP bir taraftan dini grupların kurumsal siyasal sisteme entegre olmasını ifade ederken, diğer taraftan bu partinin ürettiği sosyo-kültürel atmosfer, özgün ve bağımsız İslami hareketlerin oluşumunu ve yayılmasını önemli ölçüde etkilemiştir.⁴⁸³

2.2.1.2. Milli Selamet Partisi'nin Kuruluşu

İslami grupların siyasal imkanlarını keşfetmeleriyle başlayan siyasal kurumsallaşma süreci, MNP'nin kapatılmasının ardından MSP ile sürmüştür. MNP kapatıldıktan sonra Erbakan İsviçre'ye gitmişse de kısa bir süre sonra tekrar dönmüş ve eski MNP kurmayları tarafından yürütülmekte olan yeni parti çalışmalarına katılmıştır. Çalışmalar eski kurmaylar tarafından koordine edilmekle birlikte yeniden kapatılma riskiyle karşılaşmamak için partide yeni isimlere yer verilmesi tercih edilmiştir.⁴⁸⁴ Bu bağlamda 11 Ekim 1972 tarihinde İçişleri Bakanlığına verilen kuruluş dilekçesiyle MGH partilerinden ikincisi olarak MSP resmen kurulmuştur.

Başkanlığına Süleyman Arif Emre'nin seçildiği ve amblemi kulpu kalp ve dik duran bir anahtar olan partinin Kurucular Kurulunda 19 isim yer almıştır: 1-Abdülkerim Doğru, 2-Rasim Hancıoğlu, 3-Hüseyin Kamil Büyükozer, 4-Abdullah Tomba, 5-Sabri Özpala, 6-M.Turhan Akyol, 7-Halid Özgüner, 8-M.Gündüz Sevilgen, 9-Zühtü Öğün, 10-Hüseyin Erdal, 11-Hüseyin Koçak, 12-Hasan Özkeçeci, 13-Osman Nuri Önügören,

⁴⁸³ Ruşen Çakır, "Türkiye, Bağımsız bir Politik İslamcı Harekete Hiç Tanık Oldu mu?", **İslam ve Demokrasi**, Haz. Y.Fincancı v.d., İstanbul, TÜSES Vakfı Yayınları, 1994, s.114

⁴⁸⁴ Sarıbay, **a.g.e.**, s.580

14-Mazhar Gürgen Bayatlı, 15-M.Emin Ayak, 16-Mustafa Arafatoğlu, 17-Mustafa Mamati, 18-Abdurrahim Bezci, 19-Sami Baysal.⁴⁸⁵

Kısa süren MNP tecrübesine karşın MSP, 1970’li yılların siyasetine etki eden bir role sahip olmuştur. Bu rolün ilk göstergesi, Cumhuriyet rejimi ile hayata geçirilen devlet merkezli laik Kemalist reformların karşısında yer alan geleneksel kitlenin temsilciliğini üstlenmesi olmuştur. Aynı zamanda sanayileşmeyle gündeme gelen Anadolu’dan büyük şehirlere göç olgusunun ürettiği yeni sosyal grupların temsil edildiği bir merkez olmuştur.⁴⁸⁶ Şehirlerin çevresinde kurulan bu sosyo-kültürel yapıların yaşadığı kimlik krizine bir çözüm sunmanın yanında MSP, Sarıbay’ın tespitiyle, “İslami siyasal ideolojiye laik siyasal sistem içinde meşruluk kazandırmanın aracı olmuştur.”⁴⁸⁷

MSP sosyo-ekonomik ve kültürel taban olarak MNP ile aynı zeminde yer almıştır. Bu çerçevede kendisini Anadolulu girişimci tüccar sınıf ile toplumsal alanda dinin etkinliğini artırmayı önemseyen İslami gruplara dayandırmıştır.⁴⁸⁸ MSP’nin sosyal ve kültürel kodlarını izah ederken Çakır bu partinin temelde üç farklı sosyal tabana yaslandığını ifade eder: “1)Taşra kökenli dindar ailelerden gelip Cumhuriyet’in laik eğitim kurumlarından yetişmiş ve genellikle serbest meslekle iştigal eden yeni seçkinler, 2)Taşrada ticaret ve sanayiyle uğraşan dindar girişimciler, 3)Hem taşrada hem de büyük kentlerde yaşayan dar gelirli Sünni dindarlar.”⁴⁸⁹

Maddi ve manevi kalkınmayı bir arada hedeflediğini ilan eden MSP, üç kısımdan oluşan parti tüzüğünün yanında, siyasi hedef ve yaklaşımların tanımlandığı bir parti programı ilan etmiştir.⁴⁹⁰ Partinin organları, siyasal mekanizmanın işleyişi gibi teknik süreçler parti tüzüğünde açıklanmıştır. Parti programında ise siyasal amaçlar ve temel

⁴⁸⁵ Aktaran Şentürk, **İslamcılık**, s.348

⁴⁸⁶ Bulaç, **Göçün ve Kentin Siyaseti**, s.301; Çaha, **Modern Dünyada Din ve Devlet**, s.220; Şen, **Refah Partisi’nin Teori ve Pratiği**, s.84

⁴⁸⁷ Sarıbay, **Postmodernite**, s.68; Yavuz, “Milli Görüş Hareketi”, s.594

⁴⁸⁸ Alkan, “Türkiye’de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamları Örgütleri”, s.150; Ülger, “Siyasal İslam’ın AB’ye Bakış Açısı”, s.622; Efecan İnceoğlu, “Türkiye’de Siyasal İslamcılığın Evrimi”, (**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**), Ankara, Ankara Üniversitesi, 2009, s.61

⁴⁸⁹ Çakır, “Milli Görüş Hareketi”, s.544

⁴⁹⁰ **Milli Selamet Partisi Tüzüğü**, Elif Matbaacılık, (Çevrimiçi), <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/812/197600567.pdf?sequence=1&isAllo wed=y>, 12 Şubat 2022

politik yaklaşımlar detaylandırılmıştır. Yedi maddeden oluşan parti programının 1.maddesinde partinin asıl gayesinin milletin “*manevi ve maddi sahada kalkınarak saadet ve selamete ermesi*” olarak ilan edilmiştir. Programın 2. ve 3.maddelerinde “*maneviyatçı ve ahlakçı görüşün esas alınması*”yla manevi kalkınmanın sağlanmasının yolları, 4. ve 5.maddelerinde ise maddi kalkınmanın önemi ve bunun için nasıl bir yol izleneceği açıklanmıştır. Manevi ve maddi kalkınmanın bir arada amaçlandığını, yaygın kalkınmanın ancak sanayileşmeyle gerçekleştirileceğini ilan eden parti programı, “*Partimiz aziz milletimizi, bu gayeler için gönül ve el birliği ile çalışmaya davet eder.*” tanımlamasını yapan 7.maddeyle son bulmuştur.⁴⁹¹

Parti programında açık bir şekilde bir arada vurgulanan maddi ve manevi kalkınma yaklaşımı, Milli Görüş partilerinin özellikleri arasında yer almaktadır. Zira “*ağır sanayi hamlesi*” tanımıyla ileriki yıllarda Erbakan tarafından siyasal alanda çok kullanılacak bir söylem olarak sanayileşmenin kaçınılmaz olduğu yaklaşımı, MSP için de geçerlidir.⁴⁹² Kendisine yüklenen bir çok işlev ile sanayileşme olgusu, Batı medeniyeti karşısında gerilemek zorunda kalan toplumun yeniden eski günlerine dönmesini temin edecek manevi kalkınmanın ayrılmaz bir parçası ve varlık-yokluk meselesi olarak kabul edilmiştir. “*Maddi ve manevi kalkınma*” terkihi, birbirini tamamlayan ve bir araya geldiklerinde bir bütün oluşturan iki ayrılmaz unsur olarak Milli Görüş partilerinin programında daima yer bulmuştur. Partinin insana bakış açısında yola çıkarak bu terkip açıklanmaktadır: “*her şeyin başı insandır ve insan da maddi ve manevi iki yönü olan bir varlıktır.*”⁴⁹³

MSP özelinde MGH partileri siyasal alanda iki temel sloganı kullanarak kamuoyuna seslenmiştir: “*Önce ahlak ve maneviyat*” ve “*Ağır sanayi hamlesi*”. İlk slogan üzerinden parti, kendisini konumlandığı temel değerler sistemine yönelik bir işaretleme yapmaktadır. İkinci slogan ise, bu geleneğin partilerinin temel argüman olarak kullandığı ve bağımsız bir Türkiye idealinin maddi koşullarını inşa edecek

⁴⁹¹ **Milli Selamet Partisi Program ve Tüzük**, Elif Matbaacılık, (Çevrimiçi), <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/741/199501762.pdf?sequence=1&isAllo wed=y>, 12 Şubat 2022, s.5-6

⁴⁹² Binnaz Toprak, “Dinci sağ”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Haz. İrvın C.Schink, E.Ahmet Tonak, İstanbul, Belge Yayınları, 6.bs., 2013, s.380-381

⁴⁹³ Sarıbay, **Türkiye’de Modernleşme**, s.123

kalkınmacı sanayi politikasının ilanıdır.⁴⁹⁴ MSP sanayileşmeye dair politikalarını belirlerken, sosyo-ekonomik olarak temsil ettiği Anadolu girişimci, tüccar ve orta ölçekli sanayici kesiminin örgütlenme olanaklarını dikkate almıştır. Sanayileşmenin gereksinim duyduğu sermaye birikimindeki yetersizlikler nedeniyle MSP, devlet öncülüğünde ve dezavantajlı kırsal yöreleri önceleyecek bir sanayileşme politikası gütmüştür. “*Sanayide devlet*” sloganıyla bu yaklaşımı siyasal söylemine taşımıştır.⁴⁹⁵

Devletin temel sermaye yükünü taşıyarak gerçekleştireceği sanayi yatırımlarıyla üretilecek nisbi korunaklı alanda, küçük ve orta ölçekli iş çevrelerinin önünün açılması hedeflenmiştir. Özellikle o güne kadar devletin kontrolündeki ekonomik kaynakların sınırlı kesimlerin istifadesine açık olması, ithal ikameci sanayileşme politikasıyla bu dar kesimlerde güçlenen firmaların çıkarlarını merkeze alarak belirlenen ekonomi politikaları, rekabetçi yaklaşımlarla kendisine yer edinmeye çalışan yeni ekonomik aktörlerin taleplerinin merkeze taşınması arayışı MSP politikalarının bazı çevreler tarafından olumlu karşılanmamasına neden olmuştur.⁴⁹⁶ MSP, kapitalist sistemin serbest piyasa ekonomisi işleyişinde, ölçeğinin yetersizliği nedeniyle kendisini koruma ve geliştirme imkanı olmayan yeni iş çevrelerinin sesini siyasal süreçlerde temsil etmeye öncelik vermiştir.⁴⁹⁷

Kurulduktan tam bir yıl sonra gerçekleştirilen 14 Ekim 1973 seçimlerinde kendi hedefleri bakımından başarılı bir sonuç alan MSP, oyların %11,8’ini, milletvekillerinin ise 48’ini kazanmayı başarmıştır. Aynı zamanda Senato seçimlerinde oyların %12,3’ünü alarak 3 senatör koltuğu kazanmıştır.⁴⁹⁸ “Bu seçimlerden aldığı oy ve kazandığı sandalye sayısı MSP’yi üçüncü büyük parti yapmıştır. Bu sonuçlarla MSP, hükümet çalışmalarında ‘anahtar parti’ konumu kazanmıştır.”⁴⁹⁹ Bu seçim başarısıyla Türk siyasal yaşamında önemli bir aktör olacağının sinyalini veren MSP, önce CHP koalisyonunda daha sonra Milliyetçi Cephe

⁴⁹⁴ Çakır, “Milli Görüş Hareketi”, s.547; Yavuz, “Milli Görüş Hareketi”, s.591; Ağırbaş, **Milli Görüş Siyaseti**, s.57

⁴⁹⁵ Sarıbay, **a.g.e.**, s.205; Şen, **Refah Partisi’nin Teori ve Pratiği**, s.35

⁴⁹⁶ Alkan, “Türkiye’de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamları Örgütleri”, s.47

⁴⁹⁷ Şen, **a.g.e.**, s.37

⁴⁹⁸ Ağırbaş, **a.g.e.**, s.33; Tüm partiler bakımından seçim sonuçları için Bkz.: Yücel, **Çankaya’dan Beştepe’ye**, s.142

⁴⁹⁹ Sarıbay, “Milli Nizam Partisi’nin Kuruluşu”, s.580

Hükümetlerinde yer almıştır.⁵⁰⁰ Genel seçim sonuçları hiçbir partiye tek başına iktidar olma imkanı vermediğinden tüm partiler için koalisyon formülleri gündeme gelmiş, bu doğrultuda MSP'nin muhtemel koalisyon ihtimalleri için adı geçmesine karşın partinin yetkili kurulları bir koalisyona girilmesine sıcak bakmamıştır.

Seçimlerin hemen ardından yapılan 20 Ekim 1973 tarihli partinin Genel İdare Kurulu toplantısında Süleyman Arif Emre'nin teklifiyle Necmettin Erbakan genel başkan olarak seçilmiştir. Erbakan'ın genel başkan koltuğuna oturmasının ardından girilen 1974 yerel seçimlerinde alınan sonuç, partiler için sarsıcı olmuştur. MSP'nin seçimlerde alınan %5,6 oy oranı tam bir şok etkisi meydana getirmiştir. Bu sonuçlar, olası bir erken genel seçim halinde oyların gerileme ihtimaliyle mevcut vekil sayısına ulaşamayacağı kaygısını gündeme getirmiştir. Yerel seçim sonuçlarının ürettiği kaygı, mevcut koşulların siyaseten değerlendirilmesine yönelik yaklaşımı güçlendirirken, koalisyon ortaklığına dair parti grubundaki önceki olumsuz tavrın değişmesine neden olmuştur. Bu ortamda Ocak 1974'te başlayan CHP-MSP koalisyon hükümet görüşmeleri olumlu sonuçlanmış ve 7 Şubat 1974'te Mecliste koalisyon hükümeti güvenoyu almıştır.⁵⁰¹

CHP-MSP koalisyonu, bazı temel konularda yaşanan görüş ayrılıkları yönetilemediği için fazla sürmemiştir.⁵⁰² Başbakan Bülent Ecevit 17 Kasım 1974'te istifa etmiş ancak yeni hükümet kurulana değin 31 Mart 1975'e kadar görevde kalmıştır. Daha sonra Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün hükümeti kurma görevini Süleyman Demirel'e vermesi üzerine MSP, 12 Nisan 1975'te güvenoyu alacak ve 1.Milliyet Cephe Hükümeti olarak tanımlanacak AP-MSP-MHP-CGP'den oluşan koalisyonun ortağı olmuştur.⁵⁰³ Devamla Haziran 1977 genel seçimlerinin ardından MSP, 21 Temmuz 1977'de Süleyman Demirel tarafından kurulacak 2.Milliyetçi Cephe hükümetinde de (AP-MSP-MHP) yer almıştır.⁵⁰⁴

⁵⁰⁰ Çakır, **Ne Şeriat Ne Demokrasi**, s.22-24; Şen, **AKP Milli Görüşçü mü?**, s.45

⁵⁰¹ Şentürk, **İslamcılık**, s.357-358; Dursun, **Türkiye'nin Siyasal Hayatı**, s.222

⁵⁰² Sarıbay, **a.g.e.**, s.584-585; Ağırbaş, **a.g.e.**, s.35-36

⁵⁰³ Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi.

Bkz.: Soner Dursun, "Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1977)", **21.**

Yüzyılda Eğitim ve Toplum, C:7, Sayı 20, Yaz 2018, s.425-440

⁵⁰⁴ Çakır, **Ne Şeriat Ne Demokrasi**, s.23; Şentürk, **a.g.e.**, s.358-365

Partilerin dayandığı kitlelerin desteğini canlı tutma arayışında MSP bazı dönemlerde sancılı gelişmelerle karşılaşmıştır. Özellikle 1977 yılında yapılan genel ve yerel seçim sürecinde alt destek gruplarından gelen taleplerin yönetilmesinde yaşanan zorluklar parti yönetimini zorlamıştır. Seçim listelerine yönelik alt gruplardan gelen taleplerin toplu listeler halinde parti yönetimine iletilmesi, bunun yanında MHP'den partiye geçen vekillerin kendi tabanlarını gözeterek yönlendirdikleri taleplerin dengelenememesi gibi zorluklar, parti yönetiminin karşılaştığı örgüt içi krizler olmuştur.

Bu süreçte Necip Fazıl Kısakürek ismi üzerinden ve Nurcuların Yazıcılar grubu merkezli olarak kamuoyuna yansıyan eleştiriler parti yönetimini güç duruma düşürmüştür. Nurcu milletvekili A.Tevfik Paksu tarafından 5 Temmuz 1978 tarihinde kaleme alınan bir raporda MSP'ye yönlendirilen eleştiriler dikkat çekicidir: “*CHP-MSP koalisyonu, af meselesi: şahıs diktatörlüğü: MSP eşittir İslam görüşü, söz ve fiil ayrılığı, partizanlık ve tarafgirlik, maddeye yöneliş, CHP'ye yakın görünmek, mübalağalı konuşma, ahde vefa gösterilmemesi.*”⁵⁰⁵ Necip Fazıl Kısakürek de seçimlere bir gün kala Tercüman Gazetesi'ne verdiği bir mülakatta, “*MHP'ye oy verilmesi gerektiğini, MHP'ye oy vermeyeceklerin ise AP'ye oy vermesi gerektiğini belirtir.*”⁵⁰⁶ Aynı şekilde 1977 seçimleri takip eden yıl, parti içindeki kurmayların bazılarının parti yönetimine yönelik eleştirilerini yüksek sesle dillendirildiği bir dönem olmuştur. Ekim 1978'de yapılan partinin 4. Olağan Kongresi, bu muhalif seslerin çalışma yaparak Erbakan'ın listesinin delinmesine şahit olunmuştur.⁵⁰⁷

Cumhuriyetin modernleşme projesinin dışladığı İslamcı geleneğin meşru bir aktör olarak sisteme entegre olma arayışlarında CHP-MSP koalisyonu önemli sonuçlar doğurmuştur. MGH geleneği, Cumhuriyet rejimiyle hayata geçirilen Batılı modernleşme projesinin dışında kalan ve geleneksel referanslara sahip dini grupların siyasallaşarak sisteme entegre olmasını sağlamıştır. MSP'nin CHP ile kurduğu koalisyon ortaklığı, bu kitlelerle MGH partileri arasındaki temsil ilişkisini

⁵⁰⁵ Şentürk, **a.g.e.**, s.378; Ağırbaş, **a.g.e.**, s.110-111; Dursun, **a.g.e.**, s.226-231

⁵⁰⁶ Şentürk, **a.g.e.**, s.298; Necip Fazıl, Milli Görüş kavramını ‘slogan esnaflığı’ olarak niteleyerek Erbakan'ın söylemlerinin samimiyezsiz olduğunu ifade etmiştir. Bkz.: Ağırbaş, **a.g.e.**, s.59

⁵⁰⁷ Korkut Özal, Kadir Mısıroğlu ve Mustafa Yazgan Erbakan'ın listesini delerek yönetime girmişlerdir. Aktaran Şentürk, **a.g.e.**, s.363-366

güçlendirmiştir. Bu bağlamda Kemalist elitlerin ana akım siyasi aktörü olarak CHP ile yapılan ve ardından Milliyetçi Cephe hükümetlerindeki koalisyon ortaklığı, MSP'nin meşru bir siyasi aktör olma hüviyetini pekiştirmiştir.⁵⁰⁸

Kurumsal çevre tarafından kabul görülen bir siyasi aktör olma hüviyeti, temel bir meşruiyet zemini olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda hem partilerin siyasi aktör olarak meşruiyet kazanması, hem de siyasi kurumsal yapıya hakim otoriteye karşısında halk desteğinin alınması kurumsalcı yaklaşıma göre önemli iki unsurdur. İlk unsur bağlamında koalisyon hükümetlerinin ortağı olarak MSP, siyasi kurumsal çevrede meşru bir siyasi aktör olarak kabul görmüştür. İkinci unsur bakımından, siyasi otorite ile halk arasında kurulması gereken iletişimin kurulması ve sisteme yönelik kamuoyu desteğinin üretilmesinde MSP başarılı bir aktör olarak ön plana çıkmıştır.⁵⁰⁹

2.2.2. Siyasi Bir Kimlik Tanımı Olarak ‘Milli Görüş’ Kavramı

MGH geleneği siyasi kimliğini tanımlarken, diğer partilerden kendisini açık bir şekilde ayırtıracak şekilde “milli görüş” tanımını kavramsallaştırmıştır. Bu geleneğin siyasi söyleminin ilk kavramı olarak “milli” kelimesinin anlam arka planına baktığımızda iki temel unsur ön plana çıkmaktadır. İlk olarak “milli” kavramı, bu geleneğin partilerinin programlarında daima atıf yapılan “şanlı tarih, kadim medeniyet” gibi meteforlarla kendisini dayandırdığı tarihsel bakiyeye açık bir atıftır.⁵¹⁰ İkinci olarak, Cumhuriyet Türkiye’sinde Kemalist elitlerin hakim olduğu siyasi alanda, İslam dinine gönderme yapacak bir öykünmenin bu siyasi harekete yükleyeceği siyasi maliyetten kaçınmanın bir ifadesidir.⁵¹¹ Bu çerçevede hem kadim bir tarihsel maziye atıfla önemli bir geleneğin parçası olarak kendini takdim etme imkanı vermesi, hem de rejimin dini referanslara göstereceği tepkiden kurtulmak için “milli” kavramı kullanışlı bir araç olmuştur. Aynı zamanda bu tanımın bugünkü siyasi

⁵⁰⁸ Ağırbaş, **a.g.e.**, s.35; Dursun, **a.g.e.**, s.220

⁵⁰⁹ Huntington, “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, s.101; LaPalombara ve Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, s.16; Weiner ve LaPalombara, “The Impact of Parties on Political Development”, s.407

⁵¹⁰ **Milli Selamet Partisi Program ve Tüzük**, (Çevrimiçi), s.6

⁵¹¹ Şentürk, **İslamcılık**, s.350

aktörlere ilişkin ayırt edici bir mesajı söz konusudur. Erbakan'ın kullandığı siyasi söylemdeki “biz ve onlar” tonu, siyasi rakiplerin tümünü diğerleri olarak işaretliyor ve seçmene net bir tercih yapması teklif ediliyordu.⁵¹²

Bu kavramın anlam haritasında, şanlı ve kadim tarihsel mirasa sahip olma anlayışı önemli bir yer tutar. Erbakan, mücadelesinin temel kavramlarını açıkladığı “Davam” isimli kitapta bu tarihsel referansa şöyle işaret eder; “*Milli Görüş, vatanımızın ve milletimizin bölünmez bütünlüğü ve tüm memleket evlatlarının kardeş bilinmesi temel prensibine dayanır. Aynı milletin, aynı tarihin çocuklarının kardeşliği esastır.*”⁵¹³ Yine 27 Mayıs 1995 tarihinde Fetih Şöleni kutlamalarında yaptığı konuşmada, bu kavramı soyut bir millet tasavvuru ve tarihsel bir referansla şöyle tanımlamıştır; “*Milli Görüş milletimizin kendisidir, bütünüdür, milletimizin inancıdır ve tarihidir.*”⁵¹⁴ Benzer şekilde kendisine sorulan bir soruya cevap verirken yine milletin tamamını kuşatacak şekilde kapsayıcı ama bir o kadar soyut bir tanım yapmıştır: “*Milli Görüş, aldatmaca propagandalarına kapılmayan görüştür. Gayri milli faaliyetleri engelleyen görüştür. Milletin aslını temsil eden görüştür. Milletin kurtuluş ilacını içinde saklayan, sırası geldiği zaman bir çınar ağacı gibi çıkararak milletin insanını kurtacaka olan görüştür.*”⁵¹⁵

İlk bakıldığında “milliyetçiliği” çağrıştıran bir kavram gibi görünse de, aslında “milli” kavramının dini referansı çok daha nettir.⁵¹⁶ “Milli” teriminin kökdaşı olan “millet” kelimesi Arapçada “din” kelimesine karşılık olarak kullanılmaktadır.⁵¹⁷ Bu sözcük kök anlamıyla “*aynı inanç etrafında meydana gelen bir topluluk anlamını içermesi; çeşitli inançlar etrafında meydana gelen her topluluğa bir millet adı verilmesi sonucunu doğurmaktadır.*”⁵¹⁸ İlk olarak beliren milliyetçi çağrışımının yanında dini bir

⁵¹² Çınar, “AKP ve İslami Hareketler”, s.311

⁵¹³ Necmettin Erbakan, **Davam**, Ankara, Milli Gazete Ankara Kitap Kulübü, t.y., s.175

⁵¹⁴ Muhammet Tacettin Kutay, “Kültürel İktidarın El Değiştirmesi ve Türklüğün Yeniden İnşası”, **AK Parti'nin 15 Yılı**, Haz. İsmail Çağlar, Ali Aslan, İstanbul, Seta Yayınları, 2017, s.55

⁵¹⁵ Mehmet Ali Birand ve Reyhan Yıldız, **Son Darbe: 28 Şubat**, İstanbul, Doğan Kitap, 2012, s.55

⁵¹⁶ Mert, “Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış”, s.414

⁵¹⁷ Recep Şentürk, “Millet”, **İslam Ansiklopedisi**, c.30, Türkiye Diyanet Vakfı, s.64; Şentürk, **a.g.e.**, s.352

⁵¹⁸ Sarıbay, **Türkiye’de Modernleşme**, s.114

kavramsal bakiyeyi temsil eden bu kavram, siyasal alanda farklı beklentileri yönetilmek için geniş bir alan üretmiştir.

Kavramın güncel çağrışımı ile sözlük anlamı arasındaki fark, terimin iki farklı referansla bir arada kullanılmasına imkan vermektedir. İlk olarak gündeme gelen ‘milliyetçilik’ algısı, makbul bir siyasi kimlik unsuru olarak iktidar elitlerini rahatsız etmemek için kullanılabilecekken; Arapçada kullanılan terim anlamı üzerinden ise kendi tabanına güçlü bir mesaj vermektedir. MGH için bu kavram, belirli bir inanç grubuna mensup olanların oluşturduğu topluluğun parçası olmanın ayrıcalığına işaretle kullanışlı bir siyasi söylem olmuştur.⁵¹⁹ Muhatapları nezdinde ürettiği milliyetçi algının yanında dini duygularla bir araya gelen bir topluluğa işaret eden terim anlamının ürettiği çoklu çağrışımın neden olduğu muğlaklığın özellikle tercih edildiğine dair görüşler dile getirilmiştir. Bu yaklaşıma göre bu muğlak kimlik seçimimin hedefi, bir taraftan “*resmi açıdan meşru yegane kolektif*” kimlik olarak milliyetçiliğe atıf yaparak kendisine siyasi meşruiyet alanı üretirken, diğer taraftan seslendiği kitleye yönelik öncelediği dini içerikli mesaja atıf yapılmıştır.⁵²⁰

Böylece “Milli Görüş” kavramı, hem siyasi hareket için ayırıcı bir kimlik tanımı olarak kullanılmış, hem de merkez iktidar elitleri tarafından sürekli partilerin kapatılması nedeniyle değişen parti isimlerinin yanında kalıcı bir kimliğin ifadesi olmuştur. “Milli Görüş” kavramının siyasal bir söylem olarak kullanılması, ilk kez 1973 yerel seçimleri için yayınlanan bir broşürde olmuştur. Bu yayında “Milli Görüş” şu şekilde tanımlanmıştır:

“Bu görüş; Türk milletinin manevi ve maddi yapısı ile ahenk halinde, her türlü zararlı taklitçilikten uzak,
Onun bunun kafasından gelişigüzel bir fikir olarak değil fakat uzun yıllar başarı ile denenmiş bir yol olarak ortaya konmuş,
Günümüzün problemlerine sadece maddi alanda değil, buna ilave bundan daha mühim olarak manevi alanda da temelli ve devamlı olarak çözümler getirecek bir görüş,
Bu görüşün çok açık olarak tarif edilmiş olması ve sadece bir takım maddi değerlerin yükseltilmesi ile iktifa etmeyerek ve bundan çok daha önemli olarak milletimizin fertlerinin dünya hayatlarının keyfiyetini yükseltmeye yönelmesi ve onlara gerçek ve devamlı saadeti sağlamayı hedef alması lazımdır.

⁵¹⁹ Şentürk, **a.g.e.**, s: 350,352

⁵²⁰ Tuğal, **Pasif Devrim**, s.15; Çınar, “AKP ve İslami Hareketler”, s.312

Bütün bu şartları bnyesinde toplayan ve her yönü ile mükemmel bir şekilde ihtiva eden görüş Milli Selamet Partisi'nin temsil ettiği Milli Görüş'tür.”⁵²¹

Milli Selamet Partisi'nin (MSP) Birinci Olağan Kongresi'nde genel başkan Süleyman Arif Emre tarafından yapılan konuşmada “Milli Görüş”e yönelik yapılan açıklamalar, bu kavrama verilen hususi mananın anlaşılmasına yardımcı olacaktır. “Milli Görüşün İzahı” başlığı altında Emre şunları ifade etmiştir:

“Partimiz demokratik rejimde cemiyet huzur ve selametinin ve siyasi hayatta istikrarının sadece hukuk nizamı ile temin edilemeyeceği, hukuk nizamının aynı zamanda ahlak nizamı ile tamamlanması ve desteklenmesi gerektiği görüşündedir. Ahlak nizamı, demokratik rejimin manevi temeli ve mevcudiyetinin garantisidir. Çünkü demokratik rejimin kişilere bahşettiği hak ve hürriyetler ancak ahlak nizamı sayesinde cemiyetin yararına kullanılabilir...Bu sebepten ahlak nizamı olmadan sıhhatli ve başarılı bir demokratik Cumhuriyet rejiminin mevcudiyeti düşünülmez.”⁵²²

MSP'nin 1977 Seçim Beyannamesinde Türkiye'de belli başlı üç temel görüş olduğunu, bunların “Milli, Liberal ve Solcu” görüşler olduğu, “Milli” görüşün temsilcisinin MSP olduğu, liberal görüşü Adalet Partisi'nin, solcu görüşü ise CHP'nin temsil ettiğini ifade edilmiştir.⁵²³

Bu açıklamalar doğrultusunda MGH'nin siyasal söylem olarak kullandığı “Milli Görüş” kavramına bakıldığında özetle şu ortak noktaların ön plana çıktığı görülmektedir: 1-Sosyal adaletin üzerinde yükseleceği adil gelir bölüşümünün sağlanması arayışı (daha sonra Adil Düzen olarak kavramsallaştırılacaktır), 2-Ulusal sınırları aşan bir İslam kardeşliği anlayışına sahip olunması, 3-Maddi kalkınma kadar manevi kalkınmayı ifade edecek şekilde yüksek ahlak vurgusu, 4-Kadim İslam medeniyeti ile Selçuklu ve Osmanlı tarihine nispetle şanlı tarihe vurgu yapan bir kimlik tanımı, 5-Bölgesinde güçlü ve inisiyatif sahibi bir Türkiye algısı etrafında üretilen dış politika söylemi.⁵²⁴

⁵²¹ Şentürk, a.g.e., s.354

⁵²² Ali Yaşar Sarıbay, “Milli Nizam Partisi'nin Kuruluşu ve Programının İçeriği”, **İslamcılık Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Haz. T.Bora, M.Gültekin, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.581

⁵²³ **Milli Selamet Partisi 1977 Seçim Beyannamesi**, (Çevrimiçi), https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/816/197600581_1977.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 12 Şubat 2022, s.7

⁵²⁴ Çağıl Bakacak, “Türkiye'de İslam'ın Siyasallaşma Serüveni: Milli Görüş ve Partileri”, **Doğudan**, Ocak-Şubat 2010, S:15, s.56; Mert, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, s.124; Bulaç, **Göçün ve Kentin Siyaseti**, s.600

2.2.3. Askeri Müdahale ile Demokrasinin Askıya Alınması

Cumhuriyet döneminde ilk askeri darbe 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılmıştır. Türk siyasal yaşamında önemli bir kırılmayı temsil eden 27 Mayıs askeri darbesi, kendisine “*Milli Birlik Komitesi*” adını veren albaylar ile alt rütbeli subaylar tarafından Demokrat Parti iktidarına karşı gerçekleştirilmiştir.⁵²⁵ Sivil siyasete güvenmeyen merkezi iktidarın asker ve sivil bürokratları tarafından desteklenen 27 Mayıs darbesi, sistem içerisindeki askeri bürokrasinin varlığını kurumsal hale getirmiştir. Bu kapsamda ülkenin önemli siyasi süreçlerinde sivillerin üstleneceği görevlere ortak olacak şekilde askerin varlığı kurumsal hale getirilmiştir. Bu yaklaşımın bir yansıması olarak 1961 Anayasasında ilk defa Milli Güvenlik Kurulu (MGK) yapısı hayata geçirilmiştir. Bunun yanında siyasal sistemi kontrol etmeye yönelik yine bu anayasada ilk kez gündeme gelecek olan “*Cumhuriyet Senatosu ve Anayasa Mahkemesi gibi organlar aracılığı ile bir denetim ve denge mekanizması kurma yoluna gidilmiştir.*”⁵²⁶ Bu yaklaşım 12 Eylül askeri darbesi sonrasında da sürdürülmüş, hafif ifadesiyle siyasal alanı etkilemek için yasal ve hukuki bir araç olarak MGK, kurumsal bir yapı olarak ordu tarafından kullanılmıştır.⁵²⁷

27 Mayıs darbesinin ürettiği siyasal kurumsal yapı siyasi krizlerin önünü alamamıştır. 1970’ler boyunca yaşanan siyasi krizler, kronik ekonomik sorunlarla başa çıkamayan hükümetlerin üzerindeki yüksek baskı ve buna bağlı olarak yaşanan koalisyon hükümeti değişiklikleri sivil siyaseti çok yıpratmıştır. Cumhurbaşkanlığı makamının uzun bir süre belirlenememesi, siyaset kurumuna duyulan güveni sarsmıştır. Bu çalkantılı ortamda asker yeniden siyasal mekanizmaya müdahale etmiştir. 27 Mayıs darbesinden farklı olarak 12 Eylül 1980 tarihinde Genelkurmay Başkanlığının hiyerarşisi içinde darbe yapılmış ve sivil siyaset tüm kurumlarıyla askıya alınmıştır.

⁵²⁵ Yücel, *Çankaya’dan Beştepe’ye*, s.93

⁵²⁶ Seydi Çelik, *Osmanlı’dan Günümüze Devlet ve Asker*, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2008, s.41

⁵²⁷ Wigley, “Parliamentary Immunity in Democratizing Countries”, s.578-579

2.2.3.1. 12 Eylül Askeri Darbesi ve Siyasal Atmosfer

Türkiye’de askeri müdahaleler ya iktidar boşluklarının siyasi aktörler tarafından giderilemediği dönemlere ya da oluşan yeni toplumsal güç odaklarının merkeze yöneldiği ve mevcut aktörlerin değişmekte olduğu dönemlere denk gelmiştir. Bu iki temel unsur geçerli olmakla birlikte farklı bakış açılarına göre askeri müdahalelerin değişik unsurlarla açıklandığı da olmuştur. Bu kapsamda askeri darbeler, sosyalist bakış açısına göre sınıf mücadelesinin, liberal bakış açısına göre burjuvazi ile sivil-askeri bürokrasi arasındaki mücadelenin, siyasal seçkinler ile devlet elitleri arasındaki güç mücadelesi üzerinden okuyan yaklaşıma göre ise, *“yaşamsal önem taşıyan konularda ve devletin kurucu ilkelerinin devamlılığında’ herhangi bir ‘unutkanlığa’ düşen siyasal seçkinlerin cezalandırıldığı ve devlet seçkinlerinin iktidarını yeniden kurduğu anlar olarak kavranmaktadır.”*⁵²⁸

Türkiye’de 70’ler boyunca yaşanan siyasal istikrarsızlık, sürekli değişen koalisyon hükümetleri ve buna bağlı çözüm bulunamayan kronik ekonomik sorunlar halkın yaşamını çekilmez hale getirmiştir. Özellikle 80 öncesi dönemde siyasal ve sosyal sorunların yanında ekonomik alanda beklentileri karşılanmayan büyük sanayici ve işadamları grubunun şikayetlerini yüksek sesle dillendirmesi gerilimi artıran bir unsur olmuştur. Bu grubun temsilcisi durumundaki Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD)⁵²⁹ ülkenin içinde bulunduğu finansal dar boğazdan çıkmanın formülü olarak Uluslararası Para Fonunu (IMF) ve onun teklif ettiği düzenlemelerin hayata geçirilmesinin savunucusu olmuştur. Hükümeti etkilemek için basın ilanları yayınlayan TÜSİAD, işsizlik, hızlı nüfus artışı, yüksek enflasyon oranı, vergi sistemindeki düzensizlik, yolsuzluklar ve kamu iktisadi teşekkülleri (KİT) üzerinden devletin ekonomi üzerindeki aşırı kontrolü gibi temaları bu ilanlarda işlemiştir. Bu

⁵²⁸ Çiler Dursun, “Türkiye’de Askeri Darbelerin Simgesel Ekonomisi”, **Doğu Batı**, Ankara, 2002-03, Sayı:21, s.122-123

⁵²⁹ TÜSİAD, devlet merkezli ekonomik sisteme karşı olarak serbest piyasanın alternatif bir model olarak yerleşmesini amaçlayarak kurulmuş, *“karma ekonomi prensiplerine ve Atatürk ilkelerine uygun olarak, sanayi ve hizmet alanlarında çalışan meslek, bilim ve işadamlarının bilgi, tecrübe ve faaliyetlerini ahenkleştirerek değerlendirmek suretiyle, Türkiye’nin demokratik ve planlı yollarla kalkınmasına ve Batı uygarlık seviyesine çıkarılmasına yardımcı olmak amacıyla”* 2 Nisan 1971 yılında kurulmuştur. Aktaran Alkan, “Türkiye’de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamı Örgütleri”, s.122-123

ilanlar nedeniyle hükümet ile karşı karşıya gelen TÜSİAD, “*sosyal adalet yokluğu paylaşmak değil, bolluğu paylaşmaktır*” sloganıyla açıkladığı pozisyonunu sürdürmüş ve kamuoyunda önemli bir etki üretmiştir.⁵³⁰

İthal ikameci sanayi politikaları ve devlet teşviklerinden yararlanarak zenginleşmiş ve bu güçlü konumuyla iktisadi faaliyetlerin merkezinde yer alan büyük sermayedarın temsilcisi TÜSİAD, ülkede yaşanmakta olan değişimi erken fark ederek buna uygun bir pozisyon güncellemesi yapmıştır. Liberal politikalar ve rekabetçi yaklaşımlarla küresel pazarlarla bütünleşme zorunluluğu, ithal ikameci iktisat politikalarında bir değişikliğe gidilmesi düşüncesini gündeme getirmiştir. Bu nedenle TÜSİAD 80’lerden itibaren sanayicilerin dış pazarlara yönelik bilinçlendirilmesine ve sanayi kuruluşlarının buna uygun olarak üretim kapasitelerinin yeniden yapılandırılması gerektiğine öncelik vermiştir.⁵³¹

Ekonomik sorunların yanında basın üzerinden iş çevreleri ile gerilimin parçası durumuna düşen siyasi iktidarın halk nezdindeki güvenilirliği zedelenmiştir. Bunun yanında karşıt görüşlü gruplar arasındaki silahlı çatışmalar, ciddi güvenlik zafiyetleri, siyaseti daha da zor duruma sokmuştur. Bu genel atmosfer içinde ekonomik alandaki sorunlara çözüm üretmek üzere Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal tarafından hazırlanan 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Programı uygulamaya konulmuştur. Bu kararlar kapsamında ülkenin ekonomik sisteminin liberal eğilimli yaklaşımlar doğrultusunda dönüştürülmesine yönelik ilk adımlar böylece atılmıştır. Piyasanın kendi iç dinamiklerine bağlı fiyatların oluştuğu, dış ticaret rejimiyle dış pazarlara eklemlenmenin kolay olduğu, düşük ücret ve yüksek kar oranıyla özel sektör yatırımlarının artırılması bu kararlar ile gerçekleştirilmek istenen politikaların temel

⁵³⁰ Gazete ve dergilerde yayınlanan bu ilanlar “*Gerçekçi Çıkış Yolu; Ulus Bekliyor; Yokluğu Paylaşmak mı, Bolluğu Sağlamak mı?; Refahın ve Hükümetin Düşmanı Enflasyon*” başlıklarını taşıyordu. Aktaran Alkan, “Türkiye’de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamları Örgütleri”, s.225

⁵³¹ Haluk Alkan, H. Mustafa Paksoy, “Türk İş Dünyasında İşadamları Örgütlerinin Karşılaştırmalı Yönetim ve Organizasyon Yapısı: Odalar Birliği, TÜSİAD ve MÜSİAD”, **Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 1999, Sayı:5/1, s.49-50

unsurları olmuştur.⁵³² Ülkenin dışa açılmasında belirli seviyede başarılı olan bu programın performansı siyasi krizlerin gölgesinde kalmıştır.⁵³³

Bu kriz ortamında siyasete olan güveni sarsan diğer bir gelişme, 1980 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin bir biri ardına yapılan oylamalara rağmen bir türlü sonuçlandırılmamış olmasıdır. 25 Mart 1980 tarihinde 1.tur oylama ile başlayan seçim süreci, 115.tur oylamanın yapıldığı 21 Ağustos 1980 tarihinde hala bir sonuca ulaşmamıştır.⁵³⁴ Bu gerilim içerisinde MSP'nin tüm üst yöneticileriyle katıldığı ve 6 Eylül 1980'de Konya'da yapılan “Kudüs'ü Kurtarma Günü” mitingi ve burada kitleler tarafından atılan sloganlar, askeri müdahalenin habercisi olmuştur. Başbakan Demirel'in 9 Eylül'de erken genel seçim çağrısı yapması askeri müdahaleyi durdurmamış, Genelkurmay Başkanı Kenan Evran başkanlığındaki Milli Güvenlik Konseyi 12 Eylül 1980'de iktidara el koymuştur.⁵³⁵

27 Mayıs ihtilalinden farklı olarak “emir komuta zinciri içinde” gerçekleştirilen 12 Eylül darbesinin amacı, Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Kenan Evren'in imzasıyla yayınlanan 1 No'lu bildiride şöyle açıklanmıştır: “Girişilen Harekatın amacı, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, Devletin otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak.”⁵³⁶ Siyasi atmosferi ve siyasal kurumsal yapıyı tüm unsurlarıyla birlikte yeniden düzenleyecek şekilde Anayasal sistemi değiştiren faaliyetlere imza atan Milli Güvenlik Konseyi, tüm alanlardaki yasama faaliyetlerinin yürütücüsü olmuştur. Bu doğrultuda Milli Güvenlik Konseyi tarafından 626 kanun ve çok sayıda Kanun Hükmünde Kararname çıkarılmıştır. Konsey, 1983 seçimlerinin ardından 6 Aralık 1983 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Başkanlık Divanı oluşturulana değin yasama faaliyetini sürdürmüştür.⁵³⁷

⁵³² Alkan, “Türkiye'de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamları Örgütleri”, s.77-78

⁵³³ Yücel, **a.g.e.**, s.154-155

⁵³⁴ 25 Mart-21 Ağustos 1980 tarihleri arasında gerçekleştirilen 115.tur oylama detayları ile oylamalara katılan adaylara ilişkin detaylar için Bkz.: Yücel, **a.g.e.**, s.286-302

⁵³⁵ Yücel, **a.g.e.**, s.156-162

⁵³⁶ Çelik, **Osmanlı'dan Günümüze Devlet ve Asker**, s.164

⁵³⁷ Çelik, **a.g.e.**, s.165

12 Eylül askeri darbesinin diğer sonuçlarının yanında özellikle İslami kesimleri etkileyen iki yansıması olmuştur. Öncelikle 1960 askeri müdahalesi sonrasında oluşan siyasi atmosferde geniş bir hareket alanı bulan sol düşünceye sahip grupların 12 Eylül yönetimi tarafından ciddi bir baskıya tabi tutulması, sosyal politikaların temel aktörü olarak sol grupları gerileterek toplumsal alanda bir boşluk yaşanmasına neden olmuştur. Bu boşluk, toplumsal bazda sosyal adalet kavramı ve sosyal yardım ağları, etkin sosyal örgütlenme mekanizmalarını başarıyla kullanan İslami gruplar tarafından doldurulmuştur. Bunun yanında İslami grupların toplumsal derinliğini artıracak ikinci gelişme ise, gerek solda gerekse sağda aşırı uçta yer alan grupların toplumsal barış ve düzen için barındırdıkları tehlikenin fark edilmesiyle ılımlı dini ve kültürel yaklaşımların popülerliğini artırması olmuştur. Bu kapsamda hem sosyal yardım ağlarının toplum ile güçlü bağlar kurulmasına etkisi, hem de ılımlı yaklaşımların, toplumsal çatışmaları azaltarak mevcut sosyo-kültürel bağları güçlendirecek bir kimlik unsuru olarak siyasi elitlerce kabul görülmesi, İslami grupların çalışmalarını daha rahat yapabilecekleri bir ortam oluşturmuştur.⁵³⁸

Askeri bürokrasinin İslami değerleri kültürel bir araç olarak kullanma yaklaşımına İslami gruplar farklı tepkiler geliştirmiştir. Sağ siyasal aktörlerle girdikleri karşılıklı pragmatik ilişkiler üzerinden siyasete eklemlenen geleneksel cemaatler, Türk-İslam senteziyle oluşturulan atmosferden yararlanma eğiliminde olmuştur. Ancak müstakil yapılar üzerinden siyasal, sosyal ve kültürel alanda çalışma yapmayı hedefleyen gruplar ile bazı diğer aşırı yapılanmalar, milliyetçilikle birlikte formüle edilen bu yeni senteze olumlu yaklaşmamışlardır. Çok partili yaşamla birlikte siyasal iktidarı hedefleyerek aktif siyaset yapan İslami eğilimler, 12 Eylül askeri müdahalesinden olumsuz etkilenmiştir. Bazı gruplarca olumlu karşılanmamasına rağmen, Türk-İslam sentezi ve bu sentez bağlamında oluşan atmosfer, toplumsal zemin üretmek için diğer bazı İslami gruplar tarafından fazlasıyla kullanılmıştır.⁵³⁹

Bu genel atmosfer içinde askeri yönetim İslami değerleri araçsal bir yaklaşımla gündemine almıştır. Türk-İslam sentezi kapsamında kültürel bir unsur olarak dini

⁵³⁸ Tuğal, “Sermayenin Pasif Devrimi”, s.28; Ömer Çaha, “28 Şubat yeni Türkiye’yi engellemek için yapıldı”, **Star Gazetesi**, 27.02.2012

⁵³⁹ Sayarı, “İslam, Laiklik ve Demokrasi:”, s.143; Toprak, “Islam and Democracy in Turkey”, s.180

değerlere musamahakar davranmasına karşın, askeri cunta İslami değerlerin ideolojik görünümüne yönelik sert tutumunu korumuştur. İslami değerleri araçsallaştırarak kullanma yaklaşımının yanında, ideolojik yaklaşımlara mesafeli duruşun en açık göstergesi, üniversitelerdeki başörtüsü yasağı olmuştur. Üniversitelerdeki başörtüsü yasağı uygulaması, 1980 askeri yönetiminin Türkiye'nin siyasal ve sosyal tarihine bıraktığı olumsuz miraslardan biridir. Başörtüsü, Türkiye'de İslamcı siyasetinin çok ötesinde, tüm İslami gruplar tarafından temel bir umde olarak kabul görmüştür. Üniversitelerde başörtüsünün yasaklanmasıyla bu sorun, özellikle darbe sonrası siyasal merkezi temsil eden seçkinler tarafından üretilmiştir. Bu konu etrafında mücadele veren kadınlar gerek aktivist olarak yer aldıkları eylemlerle, gerekse kültürel boyutta mücadeleye destek vermek üzere ürettikleri eserleriyle bu dönemden sonra İslami gruplar içerisinde hiç olmadıkları kadar ön plana çıkmıştır.⁵⁴⁰ Bu mesele, AK Parti kapatma davası sürecinde de karşımıza çıktığı üzere, 2000'lerin başında dahi sahip olduğu köklü etkiyle Türk siyasi yaşamında önemli bir tartışma konusu olmuştur.

2.2.3.2. Türk-İslam Sentezi Politikası

12 Eylül askeri yönetimi, toplumun huzur beklentisiyle uyumlu bir şekilde, sosyal gruplar arasındaki çatışmayı büyük bir tehlike olarak görmüştür. Özellikle silahlı çatışmalara konu olan sol ve sağ gruplar arasındaki gerilimin devam etmesi halinde, toplumsal barışın ciddi yara alacağını düşünen askeri yönetim, milliyetçiliğin yanında toplumsal bir tutkal olarak İslam'ın kullanılması düşüncesine yönelmiştir.⁵⁴¹ Pragmatist bir yaklaşımla Türk-İslam sentezi 1970'li yıllarda *“sağcı siyasetçiler ile sağcı entelektüeller tarafından teorileştirilmiş”* ancak, *“1980 sonrasında askeriyeğin yarı resmi ideolojisi halini”* almıştır.⁵⁴² Türk milliyetçiliği ile İslami değerlerin bir

⁵⁴⁰ Yılmaz, “Darbeler ve İslamcılık”, s.639; Bulaç, **Göçün ve Kentin Siyaseti**, s.72; Ömer Çaha, “Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış”, **İslamcılık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Haz. T.Bora, M.Gültekinil, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.481

⁵⁴¹ Nuray Mert, “Cami Gölgelelerinden Gölge İnsanlara: Kültürel İslam Edebiyatı”, **Tezkire**, Ankara, Vadi Yayınları, Sayı:14-15, Yaz-Güz 1998, s.44; Maria Chiara Cantelmo, “The Fall of Kemalism and the New Face of Political Islam: 20 Crucial Years in Turkey’s History (1980-2002)”, **Athens Journal of History**, Vol.4, S.1, s.38

⁵⁴² Binnaz Toprak, “Islam and Democracy in Turkey”, **Turkish Studies**, New York, Routledge, Vol.6, No.2, June 2005, s.179

arada milli kültürün iki temel unsuru olduğu yaklaşımından kaynaklanan bu sentez, aynı zamanda emperyalist kültürel yayılmacılığına karşı Türk toplumunun korunması için bir savunma hattı olarak görülmüştür.⁵⁴³ Bunun yanında 1960’lardan sonra Türkiye’de etki alanını genişleten sol merkezli hareketlerin dengelenmesi için milliyetçilik ile İslami eğilimlerin bir arada kullanılması, aynı zamanda uluslararası alanda ABD tarafından yürütülmekte olan “Yeşil Kuşak” projesiyle de uyumlu bir politika olmuştur.

12 Eylül ihtilalini yapan kadronun toplumsal barışı tesis etmek için İslami değerleri yardımcı bir fonksiyon olarak kullanması, toplumun kültürel dünyasında dinin daha geniş bir yer edinmesine yardımcı olmuştur. Tüm aşırı yorumları dışarıda bırakarak bir kültür unsuru olarak bile olsa, toplumdaki dini eğilimlerin askeri bürokrasi tarafından bir tutkal olarak kullanılması, paradoksal bir şekilde “*karşı hegemonyacı amaçları olan başka kesimlere din adına daha güvenle konuşabilmeleri için gerekli kültürel ortamı*” üretmiştir.⁵⁴⁴ Askeri yöneticilerin Cumhuriyet rejiminin toplumsal tabanını güçlendirmek için dini değerleri sosyo-kültürel bir proje olarak kullanması, İslami değerlerin toplumsal alanda tanıdık bir bakiyeye dönüşerek kabullenmesini sağlamıştır. Bu kabullenme ve tanıdık olma halinin ürettiği ortam, çok geniş bir tabana yayılmış olan İslami grupların içerisinde radikal eğilimli alt gruplara da örgütlenme cesareti vermiştir. Bu durumun hesaplanamayan bir olgu olduğunu ifade eden Toprak, “1980 darbesinden sonra askeriye’nin yaklaşımının siyasal islamı güçlenmesine yardımcı olan bir etkisi olduğu” belirtmiştir.⁵⁴⁵

12 Eylül aktörlerinin kontrollü olarak İslami eğilimlere hoşgörülü davranmasının üç temel yansıması olmuştur. İlk olarak devletin resmi ideolojisinin kabulleneceği seviyede dini söylemlerin siyasal alanda temsil edilmesi, Cumhuriyet rejiminin sert uygulamaları ile devletten uzaklaşan halk kitlelerinin tekrar devlet ile iletişim kurmasını sağlamıştır. İkinci olarak İslami değerlerin milli birlik ve beraberlik nosyonunu besleyen bir arada olma düşüncesiyle toplumsal katmanlar arasında yeni bir birleştirici zemin kurulmuştur. Üçüncü olarak dini duyguların, liberalleşen piyasa

⁵⁴³ Baskın Oran (Haz.), **Türk Dış Politikası (1980-2001)**, İstanbul, İletişim Yayınları, C:II, 2006, s:22

⁵⁴⁴ Tuğal, **Pasif Devrim**, s.58

⁵⁴⁵ Toprak, **a.g.e.**, s.179

koşullarında yeni ekonomik dengelerin erozyona uğrattığı geleneksel ilişkilerdeki sarsıntılara karşı yatıştırıcı bir unsur olarak devreye girmesi beklenmiştir.⁵⁴⁶

Bu sentezi ürettiği atmosferde muhafazakar kesimlerin beklentilerine uygun bazı gelişmeler söz konusu olmuştur. 28 Ağustos 1982’de MEB Talim ve Terbiye Kurulu kararıyla din dersi ilk ve ortaokullarda zorunlu hale getirilmiş, kısa bir süre sonra da liselerde zorunlu yapılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı üzerinden başta bütçe imkanlarını genişletmek olmak üzere, dini alanın yaygın şekilde örgütlenmesine imkan tanıyan kolaylıklar sağlanmıştır.⁵⁴⁷

Toplumsal dayanışma, birlik ve bareberlik duygularını seferber ederek toplumdaki ideolojik kamplaşmanın önüne geçmek için İslami eğilimleri kullanan askeri bürokrasi, sadece düşünce bazında bu yaklaşımlara göz yummamış, aynı zamanda toplumsal görünürlük bakımından bu sentezi besleyecek şekilde görüntü vermekten geri durmamıştır. Konsey Başkanı Evren “*Nur tarikatının o dönemdeki lideri Mehmet Kırkinci*”yla görüşmüştür.⁵⁴⁸ Benzer şekilde toplumun dini değerlerinin kültürel bir unsur olarak dışlanmaması beklentisi ve bunun katkısıyla oluşacak toplumsal uzlaşma zemininin sağlanması Cumhuriyet burjuvazisinin de talebiydi. “*Vehbi Koç, 12 Ekim 1980’de Kenan Evren’e yazdığı bir mektupta şöyle söylemektedir: ‘Dinsiz bir ulus olmaz. Bu sefer din işleri siyasi partilerin istismarını önleyecek şekilde düzenlenmelidir.*”⁵⁴⁹

Türk-İslam sentezi, tarihsel olarak Cumhuriyetin ilanından sonra başlatılmış olan Aydınlanmacı Kemalist Modernleşme projesinin eksik bıraktığı alanları tamamlamak üzere üretilmiştir. Bu yaklaşıma göre, katı seküler bir proje olarak hayata geçirilmeye çalışılan Batılı modernleşme projesi, mutlak devlet otoritesini kullanmasına karşın Türk toplumunun önemli bir kesimini kuşatmayı başaramamıştır.⁵⁵⁰ Özellikle

⁵⁴⁶ Birtek-Toprak, “Türkiye’de Siyasal İslam’ın Yükselişi”, s.6-7; Massimo Introvigne, “Türkiye’de Dini Piyasalar”, **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Haz. Yavuz, M. Hakan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s.48

⁵⁴⁷ Oran, **Türk Dış Politikası**, s.22-23; Tuğal, **Pasif Devrim**, s.15

⁵⁴⁸ İlhan Uzgel, “AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü”, **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**, Haz. İ.Uzgel, B.Duru, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2.bs., 2010, s.13; Birtek-Toprak, “Türkiye’de Siyasal İslam’ın Yükselişi”, s.6

⁵⁴⁹ Yılmaz, “Darbeler ve İslamcılık”, s.637

⁵⁵⁰ Çaha, **Modern Dünyada Din ve Devlet**, s.41; Keyman, “Modernity, Secularism and Islam”, s.216

Anadoludan şehirlere göç eden geniş sosyolojinin sistem ile buluşmasını sağlayacak yeni bir modernleşme projesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu kapsamda geniş halk kitlesi tarafından kabul görecektir. Tanınmış değerler olarak, aşırılıkları törpülenmiş, ortalama kültürel değerler seviyesine indirgenerek zararsızlaştırılmış bir İslami kimlik bu kapsamda kullanışlı görülmüştür.⁵⁵¹ Milliyetçilikle aynı potada eritilerek üretilen Türk-İslam sentezi, bu bakış açısına göre Aydınlanmacı Kemalist Modernleşme projesinin izinden giden ikinci modernleşme-kapitalistleşme projesidir.⁵⁵²

Toplumsal bağları güçlendirmek için İslami değerlerden istifade etme düşüncesi, daha önce merkez sağ siyasal aktörler tarafından kullanılmıştır.⁵⁵³ “*Yöneticilerin İslam’ı ulusal birlik ve sosyal bağlılık için tek birleştirici olarak görmeleri ve her türlü radikal eğilimi dinle önleyebileceklerine inanmaları*”, yönetici elitlerin dini değerlere ilişkin yaklaşımının değişmesine neden olmuştur.⁵⁵⁴ Tek parti uygulamalarının toplumsal zeminde karşılık bulmaması, çok partili yaşamın ardından oluşan siyasal dinamiklerle görünür olmaya başlayan milliyetçi ve muhafazakar yaklaşımların ortak bir potada eritilerek kullanılması düşüncesi, bu sentez yaklaşımıyla kurumsal bir görünüm kazanmıştır.

Bu şekilde “*seküler ve Batılı olanların yerine, dinsel ve yerel kültürel değerler ile sembolleri yerleştiren sağ siyaset, toplum ile devlet arasında ulusçuluğun kuramadığı aidiyet ilişkisini bu yolla kurmayı hedeflemiş ve bunu zaman içinde, büyük ölçüde*” gerçekleştirmiştir.⁵⁵⁵ Merkez sağ siyaset tarafından sıklıkla kullanılan “*milleti iktidar yapmak*” metaforunda ifadesini bulduğu üzere, devlet ile ona yabancılaşmış geniş halk kitleleri arasındaki mesafenin bu yeni kimlik ile kapatılması hedeflenmiştir.⁵⁵⁶

Siyasal sistem ile halk arasındaki mesafenin ortadan kaldırılması, kurumsalcı yaklaşıma göre entegrasyon sorununun giderilmesine yönelik önemli bir adımdır. Sert

⁵⁵¹ Nuray Mert, **İslam ve Demokrasi: Bir Kurt Masalı**, İstanbul, İz, 1998, s.14; 1980’lerde yoğunlaşan kırdan kente göç kapsamında 90’lara gelindiğinde kent nüfusu %40’lardan %60-65 seviyelerine çıkmıştır. Aktaran Şen, **Refah Partisi’nin Teori ve Pratiği**, s.153

⁵⁵² Fethi Açıkel, “Kutsal Mazlumluğun Psikopatolojisi”, **Toplum ve Bilim**, İstanbul, Güz 1996, Sayı:70, s.156-157

⁵⁵³ Mert, “Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış”, s.415

⁵⁵⁴ Duman, “İslamcı Gençliğin Serüveni”, s.65

⁵⁵⁵ Mert, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, s.66-67

⁵⁵⁶ Mert, **a.g.e.**, s.69

modernleşme süreçlerinden sonra yaşanan sosyo-kültürel sarsıntı dönemlerinde karşılaşılan bir bunalım olarak karşılaşılan entegrasyon krizi, siyasal sistemin işlerliği için çözülmesi elzemdir. 1970’lerin sonlarından itibaren oluşmaya başlayan ve 1980 askeri darbesi ile yarı kurumsal bir hüviyet kazanan Türk-İslam sentezi, Türk siyasal sisteminde yaşanan entegrasyon krizinin çözümlenmesinde bir araç olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda 1983’ten sonra milliyetçi ve dini kültürel gruplar lehine siyasal yelpazenin çeşitlenmesi yönünde etki üretmiştir.

2.2.3.3. 1983 Genel Seçimleri ve Siyasal Normalleşme Süreci

12 Eylül 1980 askeri darbesi ile siyasal yaşama yapılan müdahalenin akabinde sağ ve sol içerikli olmasına bakılmaksızın tüm aşırı siyasi hareketler törpülenmiş, siyasi partiler kapatılmıştır. Kontrollü bir geçiş süreci askeri bürokrasi tarafından bizzat yönetilmiştir.⁵⁵⁷ Mutlak manada toplumsal düzen ile asayiş öncelenmiş, aşırı her türlü grup takibata uğramıştır. Asker ve sivil bürokrasi tarafından devletin merkezi konumunu güçlendirecek bir yeni anayasal sistem kurularak devlet iktidarı güçlendirilmiştir. Siyasal alan sivil siyasete terk edilirken, partilerde aday olan isimlerin tümü MGK tarafından kontrolden geçirilmiş, makul görülen isimlere siyaset yapma vizesi verilmiştir.

Askeri müdahalenin ardından terör olaylarının hızlı bir şekilde bastırılması, cuntanın komutanı Kenan Evren’in halk nezdindeki popülaritesini artırmıştır. Askeri müdahalenin en önemli çıktısı olarak hazırlanan yeni anayasa, Evren ile birlikte özdeş kabul edilmiştir. Evren “*anayasa taslağını resmi olarak kamuoyuna açıklama görevini bizzat*” üstlenmiştir. 7 Kasım 1982 tarihinde halkoyuna sunulan yeni anayasanın geçici maddesinde, anayasasının kabulü halinde kendiliğinden Evren’in Cumhurbaşkanı seçileceği düzenlenmiştir.⁵⁵⁸ Yetkileri konsolide eden bir yaklaşımla kaleme alınan yeni anayasa ile getirilen düzenlemelerin önemli bir kısmı, 1960 Anayasasının getirdiği yaklaşımların aksi istikametinde olmuştur. Bu doğrultuda Cumhurbaşkanı ile

⁵⁵⁷ Ağırbaş, *Milli Görüş Siyaseti*, s.139

⁵⁵⁸ Hootan Shambayati, “A Tale of Two Mayors: Courts and Politics in Iran and Turkey”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 36, No. 2, May, 2004, s.258

Milli Güvenlik Kurulu'nun yetkileri artırılırken kişi hak ve özgürlükleri, sendikal haklar ve basın özgürlüğü gibi alanlarda kısıtlayıcı hükümler getirilmiştir.⁵⁵⁹

Anayasa referandumunu takip eden süreçte yeni Siyasi Partiler Kanunu yapılmış ve Eylül 1980'den önce aktif siyasette yer alan isimlere 10 yıl boyunca siyaset yapma yasağı getirilmiştir. Siyasete bir diğer müdahale seçimlerde uygulanacak olan “*baraj sisteminin*” getirilmesiyle olmuştur. 70'lerde siyasi arenadaki istikrarsızlıkların önüne geçmek için bir formül olarak düşünülen seçimlerdeki baraj uygulaması, 12 Eylül İhtilali ile siyasi yaşamımıza girmiştir.⁵⁶⁰ Yeni parti kurmanın önü açılmış ancak kurucularının Milli Güvenlik Konseyinin onayından geçmesi şartı getirilmiştir. Bu mekanizmanın işlerliğini garanti altına almak için askeri vesayet tarafından atanan Danışma Meclisi'nin hazırladığı yeni Siyasi Partiler Kanunu 3 Mart 1983'te, yeni Seçim Kanunu ise 8 Nisan 1983'te kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.⁵⁶¹

Siyasi parti kuruluşunun serbest bırakılmasıyla 15 yeni parti kuruluş çalışmalarına başlamışsa da, 6 Kasım 1983 genel seçimine sadece üç partinin katılmasına izin verilmiştir. Emekli Orgeneral Turgut Sunalp'ın genel başkanlığındaki Milliyetçi Demokrasi Partisi, Necdet Calp'ın liderliğindeki Halkçı Parti ve Turgut Özal genel başkanlığındaki Anavatan Partisi (ANAP). Askeri bürokrasinin desteği ilk iki parti etrafında toplanmıştır. Özal'ın sivil inisiyatifi temsil eden tek adres olarak ön plana çıktığı seçimlerde ANAP %45'in üzerinde oy alarak tek başına iktidar olmayı başarmıştır.⁵⁶²

Bu dönemde siyasetin nabızı birbiri ardına yapılan seçimlerin sonuçlarına göre şekillenmiştir. Mart 1984'te yerel seçimler, bunun akabinde siyasi yasakların kaldırılmasına ilişkin anayasa değişikliğine dair Eylül 1987'deki halkoylaması ve Kasım 1987'de erken genel seçimler ile 1989 yerel seçimleri.⁵⁶³ Özal, Kasım 1983 genel seçimlerinde bulduğu halk desteğini diğer seçimlerde bulamamış, her bir

⁵⁵⁹ Oran, **Türk Dış Politikası**, s.20-21; Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s.409

⁵⁶⁰ Hurşit Yıldırım, **Parlamentar Sistem Krizleri ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2017, s.27

⁵⁶¹ Dursun, **Türkiye'nin Siyasal Hayatı**, s.291

⁵⁶² Zürcher, **a.g.e.**, s.410-412; Dursun, **a.g.e.**, s.297-298; Yücel, **Çankaya'dan Beştepe'ye**, s.173

⁵⁶³ Şentürk, **İslamcılık**, s.479-480; Zürcher, **a.g.e.**, s.414-416

seçimde öncekine göre biraz daha düşük bir oy oranına razı olmak zorunda kalmıştır. 1983 seçimlerinde zal'ın aldığı seçim başarısının ardında, kendisinin sivil kimliğı ile serbest piyasa ekonomisine bağlı dile getirdiği yeni vaatler etkili olmuştur. Aynı zamanda 1980'den sonra seçimlere kadarki süreçte askeri yönetimin siyasi alana keyfi olarak yaptığı müdahalenin halk nezdinde bir tepki üretmesinin de bir yansıması olmuştur.⁵⁶⁴

Bu dönemin siyasetine temel rengini veren iki unsurdan biri, 12 Eylül Askeri müdahalesi ile kurulan yeni siyasi sistem ve bu sistemin arkasındaki bürokratik vesayet; ikincisi ise, zal tarafından siyasi alanda kurulan yeni merkez sağ siyaset bloğu ve onun neo-liberal ekonomik politikalarının yansımaları olmuştur. Devlet merkezli burjuvazi karşısında kendi imkanlarını üreterek devletten bağımsız ekonomik faaliyetlerini geliştirmeye alışan Anadolu burjuvazisi için zal tarafından geliştirilen liberal politikalar olumlu karşılanmıştır.⁵⁶⁵ İslami hassasiyetlere sahip Anadolu merkezli yeni gelişen bu sınıf için ANAP'ın neo-liberal politikaları, devletin ticari yaşamdaki kontrolü ile kaynaklar üzerindeki hegemonyanın son bulması anlamına gelmekteydi.⁵⁶⁶ zal'ın bu süreçte güçlenmekte olan yeni burjuvaziye temel vaadi, özelleştirmelerle devletin ekonomik gücünün ve ideolojik baskısının sınırlandırılmasıydı.⁵⁶⁷

12 Eylül'den sonra asker ve sivil bürokrasinin devlet otoritesini güçlendirme çabasının karşısında zal, liberalleşme politikaları ve sivil alanı konsolide etmeye yönelik çalışmalarıyla Türkiye'deki dört eğilimi ANAP çatısı altında birleştirmiştir. Her ne kadar dört eğilim olarak tanımlansa da zal'ın asıl yaptığı, liberal ve serbest piyasacı büyük sermayedar grubu ile çevreden merkeze yürümekte olan yeni muhafazakar girişimci çevreleri bir ittifak altında bir araya getirmek olmuştur. zal, bu ittifakı yapabilecek en uygun özellikleri bir arada bulunduran bir figrd.⁵⁶⁸ Devlet Planlama Teşkilatının eski bir çalışanı olarak devletin işleyişini bilen, MSP'deki adaylığı ile dini

⁵⁶⁴ Ali Bulaç, **Gn ve Kentin İktidarı, Milli Görüş'ten Muhafazakar Demokrasi'ye AK Parti**, İstanbul, ıra, 2010, s.245

⁵⁶⁵ Alkan, "Türkiye'de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamı rgtleri", s.151

⁵⁶⁶ Yavuz, "Milli Görüş Hareketi", s.597; Cantelmo, "The Fall of Kemalism and the New Face of Political Islam", s.38-39

⁵⁶⁷ Mert, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, s.30; Alkan, **a.g.e.**, s.79

⁵⁶⁸ Alkan, **a.g.e.**, s.244

eğilimlerin sosyal tabanından haberdar, Türkiye’deki büyük sermayenin en önemli temsilcilerinden Sabancı Holding’de üst düzey yöneticilik yapan bir profesyonel olarak liberal yaklaşımları yakından tecrübe etmiş bir kimlikti.⁵⁶⁹ Tüm bu özellikleri bir araya getiren Özal, Türkiye’yi liberal politikalar ekseninde dönüştürmek için önemli adımlar atmıştır.

2.2.3.4. Değişen Sosyo-Ekonomik Yapı ve Yeniden Siyasallaşma

Özal’ın liberal politikalarıyla hayata geçirdiği ihracat seferberliğiyle dünya pazarlarıyla tanışan Anadolu merkezli yeni girişimci sınıf, açılımcı yeni süreçlere çok hızlı bir şekilde adapte olmuştur. Özellikle serbest pazarın kurallarını beniseyerek kendisine açılan imkanları değerlendiren bu girişimciler, ihracat temelli ekonomik stratejilere yönelerek Anadolu şehirlerinde ekonomik canlanmanın temsilcileri olmuşlardır.⁵⁷⁰ Türkiye’de iç piyasadaki önemli alanların daha önce devlet destekli büyük burjuvazi ile kapatılmış olması, ülke içerisinde sıkışmış olan ticaret ve sanayinin tek gelişim olanağı olarak yeni girişimcileri ihracata yönlendirmiştir.⁵⁷¹

Küçük ve orta ölçekli bu girişimciler, yeni pazarlar bulma arayışının yanında ülkenin uluslararası piyasalarda rekabetçi bir aktör olarak yer edinmesi için karşılıklarına çıkan ihracat olanaklarının tümünü değerlendirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede özellikle İslam coğrafyası, Uzakdoğu ve Afrika ülkeleriyle ticari ilişkiler kurulması bu yeni sınıf için öncelikli pazarlar olarak ön plana çıkmıştır.⁵⁷² Aynı zamanda Özal ile birlikte imalat sanayi için önemli bir alt yapı fırsatı sunan organize sanayii bölgesi düzenlemesinin yaygınlaşması, bu küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) üretim kapasitelerini geliştirmiştir.⁵⁷³

⁵⁶⁹ Ali Ekber Doğan, “28 Şubat Dönemecinden AKP’li Yıllara İslamcı Sermaye”, **Doğudan**, Ocak-Şubat 2010, S:15, s.43; Mert, “Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış”, s.418

⁵⁷⁰ Keyman, **a.g.e.**, s.227; Çaha, “Ana temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış”, s.478

⁵⁷¹ Alkan, **a.g.e.**, s.78

⁵⁷² Bu açılım perspektifinin gücünü anlamak için bir örnek olması bakımında ifade edersek, bu yeni girişimci sınıfın temsil edildiği örgüt MÜSİAD, sadece 1994 yılında Mısır, Sudan, Malezya, Çin, Hong Kong, İran ve Singapur’a ticari geziler düzenlemiştir. Aktaran Alkan, **a.g.e.**, s.303-304

⁵⁷³ Yüksel Taşkın: “Türkiye’de Sınıfsal Yeniden Yapılanma, AKP ve Muhafazakar Popülizm”, **Birikim**, İstanbul, Sayı:204, Nisan 2006, s.21

Askeri müdahaleyi takip eden yıllarda partileri kapatılan MGH mensuplarının bazıları siyasal çalışmalarına Özal'ın başkanlığındaki ANAP'ta devam etmiştir. Bu siyasal geçişkenliği kolaylaştıran iki faktör söz konusu olmuştur. İlki, Özal'ın daha önce MSP saflarında siyaset yapması nedeniyle bu kadrolarla arasında tarihsel bir ilişkinin olmasıydı. İkinci ise, daha önce MSP'de siyaset yapmış isimlere Özal ANAP kadrolarında geniş bir alan açmıştır.⁵⁷⁴ Bazı İslami gruplar statüko karşısında yer almakla birlikte, zamanla Özal ve ANAP etrafında gelişen ilişki ağından fazlasıyla etkilenmiştir.⁵⁷⁵ Türk-İslam sentezi kapsamında 1980'den itibaren geliştirilen eklektik söylem ile Özal'ın liberal politikaları bir arada bu çevre üzerinden etkili olmuştur. Bu etkinin bir yansıması olarak *“Özellikle 80’li yıllarda dini sosyal motifler ve talepler kamusal alanda daha görünür”* hale gelmiştir.⁵⁷⁶

Bu dönemin bir diğer temel özelliği, dinin toplumsal görünürlüğüne bağlı dini eğilime sahip çevreler başta olmak üzere sivil toplum yaklaşımı yaygınlık kazanmıştır. 12 Eylül askeri darbesini organize eden askeri kanadın sendikal çalışmaları yasaklaması, dernek faaliyetlerini sınırlandırması gibi devletin merkezi kontrolünü güçlendiren adımlara rağmen, askeri yönetimin iş dünyasının beklentilerini dikkate alacağını işaretini vermesi, iş çevrelerinde memnuniyetle karşılanmıştır. Bu kapsamda askeri yönetim tarafından ilk alınan kararlar arasında, 16 No’lu MGK bildirisiyle 24 Ocak Programı ile bu programla yapılan anlaşma ve protokollerin geçerliliğini koruyacağı ilan edilmiştir.⁵⁷⁷

Ekonomik önceliklerin askeri yönetim tarafından gözetileceğinin anlaşılması, serbest piyasaya eklenmek için hazır bekleyen iş çevrelerinin bu gelişmelere hızlı adapte olmasını ve Türkiye’de sivil toplum alanının gelişmesini sağlamıştır. Devletin temsil ettiği laik, seküler ve devlet kontrollü ekonomi yaklaşımına karşı serbest piyasa ve rekabetçi ekonomi düşüncesiyle hareket eden İslami gruplar, alternatif bir açılım alanı olarak sivil toplum düşüncesini sahiplenmiştir. Bu nedenle sivil toplum içerikli siyasal

⁵⁷⁴ Yusuf Tekin, Birol Akgün, “İslamcı Demokrasi İlişkisinin Tarihi Seyri”, **İslamcılık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Haz. T.Bora, M.Gültekin, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.658

⁵⁷⁵ Mert, “Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış”, s.418

⁵⁷⁶ Alkan, **a.g.e.**, s.151

⁵⁷⁷ Alkan, **a.g.e.**, s.235-236

söylemler, resmi ideolojiyi dengeleyecek bir unsur olarak İslami gruplar tarafından bir açılım alanı olarak kullanılmıştır.⁵⁷⁸

12 Eylül askeri yönetiminin siyasi ve sosyal yaşama hakim olmak için ilk iki yıl sürdürdüğü sert uygulamalar, 1983 seçimlerinden sonra bir ölçüde gevşetilmiştir. Demokratik mekanizmalara geri dönülmesi, ilan edilen genel seçim süreci ve yeni siyasal partilerin kurulması siyasal yaşamı canlandıran unsurlar olmuştur. Bu siyasal atmosferde oluşan yeniden siyasallaşma eğilimi MGH geleneğinin temsilcilerini de harekete geçirmiştir. Bu kapsamda Ali Türkmen genel başkanlığında 19 Temmuz 1983 tarihinde MGH'nin üçüncü partisi olarak 33 kurucu üyenin katılımıyla RP'nin kuruluş dilekçesi verilmiştir. Ancak bu ilk başvuruda yer alan Ali Türkmen dahil 29 kurucu üye Milli Güvenlik Konseyi tarafından veto edilmiştir. Tekrar yeni kurucular kurulu ile Ahmet Tekdal genel başkanlığında yapılan başvuru sonucunda RP'nin kuruluşu gerçekleştirilmiştir.⁵⁷⁹

2.3. YENİDEN KURUMSALLAŞMA ÇALIŞMALARI VE SİYASAL AYRIŞMA SÜRECİ

1950'lerden itibaren başlayan ancak 1970'lerle birlikte çok yaygın bir mesele olarak Türk toplumunu etkileyen kırsaldan kente göç olgusunun, sanayi sektöründe sınırlı sayıda iş bulabilen küçük bir kesim hariç, sarsıcı etkileri olmuştur. Düzenli bir işe sahip olmayan ve şehirlerin çevresindeki gecekondualarda yeni bir hayat kurmaya çalışan geniş halk kitlesi, dini cemaatleri bir bütünleşme unsuru olarak görmüştür. Askeri yönetimin siyaseten sıkı uygulamaları ile neo-liberal politikaların altında ezilen bu dezavantajlı kitle için *“özellikle hizmet sektöründe güçlü İslami cemaatler büyük ölçüde tahrip olmuş toplumsal dayanışma ağlarını canlandırarak özellikle yoksulların sempatisini”* kazanmıştır.⁵⁸⁰ Güçlü sosyal ağlara sahip İslami cemaatler bu süreçte etkinliklerini artırmıştır.

⁵⁷⁸ Mert, **a.g.e.**, s.418

⁵⁷⁹ Şentürk, **İslamcılık**, s.476-477; Ağırbaş, **Milli Görüş Siyaseti**, s.38

⁵⁸⁰ Çakır, “Türkiye, Bağımsız bir Politik İslamcı”, s.93-94

Bu dönemde geleneksel cemaatler ile modernist veya selefi yaklaşımlarla kendisini konumlandıran İslami gruplar arasında keskin bir ayrışma söz konusu olmuştur. Türk-İslam sentezi politikası başta olmak üzere gerek milliyetçilik ile arasına net bir mesafe koyan, gerekse dinin kültürel bir unsur olarak kullanılmasına itiraz eden radikal gruplar yoğun bir gelenek eleştirisi yapmıştır.⁵⁸¹ Partili siyasal mücadele verilip verilmeyeceği üzerinden 70’li yıllarda yaşanan sınırlı tartışmaların boyutu bu dönemde artmıştır. Özellikle Sovyetler Birliği’nin (SSCB) Afganistan işgaline karşı verilen bağımsızlık mücadelesi, İran İslam devriminin ürettiği anti-emperyal atmosfer gibi uluslararası gelişmeler bu tartışmaları etkileyen unsurlar olmuştur. Partili siyasal mücadelenin İslami olup olmadığı üzerinden eleştirilen MGH,⁵⁸² radikal gruplar tarafından rejime biat etmek ve rejime payanda olmakla suçlanmıştır.⁵⁸³

Diğer bazı İslami gruplar gibi MGH geleneği de Türk-İslam sentezi politikasına eleştirel yaklaşmıştır. Merkez sağ siyaset tarafından dinin araçsallaştırılması olarak görülen bu politika karşısında MGH partileri, sanayileşme ve adil bölüşüm yaklaşımlarını kullanarak eleştirilerde bulunmuştur.⁵⁸⁴ RP’nin kurulmasıyla geliştirilen Adil Düzen söylemi üzerinden bu eleştiriler sistemli hale getirilmiş ve RP kapatılana kadar bu kavram partinin sosyal desteğini korumak için temel bir söylem olarak kullanılmıştır.⁵⁸⁵

2.3.1. Milli Görüş Hareketi’nin Yeniden Siyasal Kurumsallaşması

Geçmişte verilen siyasi kararların güncel tercihler üzerinde etkisi olacağını vurgulayan patika bağımlılığı yaklaşımına göre, tarihsel olaylar kurumların siyasal davranışlarının üzerinde yönlendirici bir etkiye sahiptir.⁵⁸⁶ Siyasi partilerin ürettiği mirasın, sonraki siyasal tercihler üzerinde etkisi olacağını ifade eden bu yaklaşım, maliyetli yeni politikalar yerine daha güvenli geçmiş politikaların takip edileceğini belirtir.⁵⁸⁷ Bu

⁵⁸¹ Çakır, **a.g.e.**, s.97

⁵⁸² Şentürk, “Yeni İslamcılık, Neo-muhafazakârlık” (Çevrimiçi)

⁵⁸³ Ruşen Çakır, “Hep Birlikte Enkazın Altında Kalmaya Doğru”, **Birikim**, İstanbul, S:177, Ocak 2004, s.15; Ağırbaş, **Milli Görüş Siyaseti**, s.81

⁵⁸⁴ Bakırezer-Demirer: “AK Parti’nin Sosyal Siyaseti”, s.158

⁵⁸⁵ Şen, **Refah Partisi’nin Teori ve Pratiği**, s.21-27

⁵⁸⁶ Thelen ve Steinmo, **a.g.e.**, s.181-183; Hall ve Taylor, **a.g.e.**, s.7; Beyme, **a.g.e.**, s. 749; Sanders, **a.g.e.**, s.39; Mahoney, “Path Dependence in Historical Sociology”, s.510

⁵⁸⁷ Hall ve Taylor, **a.g.e.**, s.9

çerçevede MGH geleneği içerisinde MNP ve MSP'nin kapatılmasının ardından, geleneğin ürettiği bir siyasal patika olarak siyasal mücadeleyi sürdürmek için Refah Partisi kurulmuştur.

1980 askeri darbesini takip eden dönemde diğer partileri gibi MGH geleneği de askerin kontrolü altındaki siyasal atmosfer içerisinde yeniden kurumsallaşma arayışlarına girmiştir. 24 Ocak kararlarıyla başlayan süreçte ülkenin tanıştığı ekonomi alanındaki liberalleşme yaklaşımı, bu dönemin sosyo-ekonomik aktörlerinin yanında siyasi yaklaşımları da etkilemiştir. Bu bağlamda 1980 sonrası yeniden inşa edilen siyasal kurumsal çevrenin dinamikleri, farklı sosyo-kültürel ve ekonomik gelişmelerden etkilenmiştir. 24 Ocak 1980 tarihli Ekonomik İstikrar Tedbirlerinin ilanı ile ithal ikameci politikanın terk edilmesi⁵⁸⁸, 12 Eylül askeri yönetiminin bu kararları sürdüren ekonomi yaklaşımı ve daha sonra ANAP iktidarıyla hükümet programı olarak hayata geçirilen yeni liberal politikalar, sosyal ve siyasal süreçlerin tümü üzerinde ciddi bir etki üretmiştir.⁵⁸⁹

Merkez sağ siyasetin yeni temsilcisi olarak ANAP uyguladığı liberal ekonomi politikaların toplumsal desteğini güçlendirmek için, geleneksel cemaat bağlarıyla toplumun alt kesimlerine nüfuz etmiş olan dini gruplarla ilişkilerini güçlü tutmaya çalışmıştır.⁵⁹⁰ Merkez sağ partilerinin yanında MGH de, toplumsal tabanı muhafaza etmek için kentlerdeki yoksul kitlelerin temsilcileriyle yakın ilişki içinde olmuş, kırsalın ve kentin yoksul kesimlerinin beklentilerine siyasal söyleminde yer vermiştir. Ancak merkez sağ partiler ile MGH partileri arasında temel bir ayrım söz konusudur. Merkez sağ ihtiyaç duyduğu halk desteğini elde etmeye odaklanmış ve bu kitlenin kültürel beklentilerini siyasal mekanizmalara taşımayı çok fazla önemsememiştir. MGH partileri ise, bu kitlelerin şehir yaşamında karşılaştığı sosyo-kültürel sorunları

⁵⁸⁸ “Türkiye’de sanayi 1963 ile 1971 yılları arasında, ithal ikameci bir ekonomi politikası ile yılda ortalama %9’luk bir hızla büyüdü. Sanayi alanındaki yatırımların yaklaşık olarak yarısı, ara mallar üzerinde yoğunlaşma eğilimi gösteren kamu kesimi eliyle gerçekleştirildi...sanayini içe dönük olarak yapılandırılması ve dış krediyle gerçekleştirilen ithalatın ve ihracatın ödemeler dengesinde borç sorununu arttırması 70’li yılların başlarında ekonominin ciddi bir krize girmesine neden oldu.”

Aktaran Alkan, “Türkiye’de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamları Örgütleri”, s.130

⁵⁸⁹ Dursun, **Türkiye’nin Siyasal Hayatı**, s.67; Alkan, **a.g.e.**, s.77-78; 85

⁵⁹⁰ Mert, **İslam ve Demokrasi**, s.109

çözmeye odaklanmış, hatta adil düzen gibi yaklaşımlarla şehirlerin sosyo-ekonomik dönüşümünü sağlayacak politik vaatlerde bulunmuştur.⁵⁹¹

Bu yıllarda kırsalda ve şehirlerde büyük bir sosyo-kültürel ve ekonomik dönüşüm yaşanmıştır. Siyasetin kamusal desteğini üreten halk, 70'lerden itibaren başlayarak önemli bir değişim geçirmiş, “*Türkiye kısa süre içinde bir kentli kitle toplumuna dönüşmüştür.*”⁵⁹² Göç ve kentleşme ile ortaya çıkan yeni sosyal sınıf, artık talepleriyle ilgili daha istekli hale gelmiştir. Kendisinin ya da ebeveynlerinin Anadolu’dan şehre taşıdığı muhafazakar değerlerin toplumsal alanlarda temsil edilmesi noktasında daha açık taleplere sahip olmuştur. Şehirlerin çevresinde mukim bu geniş kitleler artık, kültür, eğitim, sanat, sağlık, ticaret ve siyaset gibi hayatın tüm alanlarında muhafazakar ve müslüman kimliğiyle yer almaya odaklanmıştır.⁵⁹³ MGH sosyolojik olarak yaşanan bu değişimi izleyerek daha önceki dar bir kitleyi hedefleyen sınırlı söylemini bırakmış, 1980’lerden sonra daha geniş bir sosyal ve kültürel tabanı kapsayacak şekilde siyasal yaklaşımını genişletmiştir.⁵⁹⁴

2.3.1.1. Kurumsal Yenilenme Arayışı Bağlamında Refah Partisi’nin Kuruluşu

Göç olgusuyla şehirlerin çevresinde gelişen yeni sakinler, devletin fonksiyonlarının parçası olma arayışını ve siyasal kararları etkileme çabasını gerçekleştirmek için farklı siyasal katılım imkanlarını denemeye başlamıştır.⁵⁹⁵ Şehirlerin çevresinde oluşan işçi ve düşük gelirli kitlenin siyasal temsiline odaklanan MGH geleneği, bu yöndeki en önemli adımını daha geniş kitleleri hedefleyen bir siyasal söylem geliştirerek yapmıştır. Siyasal gelişim bağlamında ortaya çıkan yeni siyasal taleplerin mevcut siyasal sisteme taşınması için MGH geleneği yeni arayışlar içine girmiştir.⁵⁹⁶ Bu çerçevede siyasal patikasını takip eden MGH geleneği RP’yi kurmuş ve yaşanan güçlü sosyal, siyasal ve ekonomik değişimlere bağlı olarak ortaya çıkan bu şehirli sınıfların

⁵⁹¹ Tuğal, **Pasif Devrim**, s.74; Mert, **a.g.e.**, s.73

⁵⁹² Özdalga, **Modern Türkiye’de Örtünme Sorunu**, s.10

⁵⁹³ Bulaç, **Göçün ve Kentin Siyaseti**, s.199

⁵⁹⁴ Şen, **Refah Partisi’nin Teori ve Pratiği**, s.119

⁵⁹⁵ Huntington, “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, s.59

⁵⁹⁶ LaPalombara ve Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, s.17-18

sisteme katılma taleplerinin karşılanması için yeni ve güçlü bir aktör olarak ortaya çıkmıştır.

RP'nin kurulduğu siyasal atmosfer değerlendirildiğinde, hem 1980 sonrası parçalanmış iktidar görüntüsüyle, hem de toplumsal sınıflarda yaşanan hızlı sosyolojik dönüşüm ve çeşitlenme nedeniyle siyasal alan karmaşık bir görünüme sahiptir. Bir tarafta askeri vesayet sisteminin temsilcisi Milli Güvenlik Konseyi'nin sıkı kontrolünde kurulan siyasal sistemin yumuşatılma çabası, diğer taraftan göçün ve kentleşmenin ürettiği sosyolojik değişimin ürettiği köklü beklentilerin ve taleplerin karşılanması arayışı söz konusu olmuştur. Bu ortamın koşulları içinde MGH partileri, parti kapatmaların ürettiği sisteme katılma krizini yönetmeye çalışmış, diğer taraftan yeni gelişen toplumsal kesimlerin talep ve beklentilerini siyasal sisteme taşıyacak siyasal söylem geliştirmenin güçlüklerini yönetmeye çalışmıştır.⁵⁹⁷

MGH geleneği hem RP'yi kurarak hem de bu parti ile söylemini geliştirerek, 12 Eylül'ün kontrollü siyasal alanında yeni dönemin siyasal gerçekliğine uygun hareket etmeye özen göstermiştir. Bu çerçevede daha önce kapatılan partilerde yer alan isimlere RP'de yer verilmemiştir. Ancak buna rağmen RP'nin kuruluş süreci biraz sıkıntılı ilerlemiştir. 33 kişilik Kurucular Kurulu üyesiyle Ali Türkmen'in genel başkanlığında RP'nin kuruluş dilekçesi 19 Temmuz 1983 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na verilmiştir. Ancak Milli Güvenlik Konseyi tarafından genel başkan Ali Türkmen dahil bu listedeki 29 kişi veto edilmiştir. Bunun üzerine yeni isimler bildirilmiş, ancak yine bunların 25'i veto edilmiştir. Bu yoğun veto trafiği içerisinde sonunda Ahmet Tekdal'ın başkanlığında kuruluş dilekçesi kabul edilen RP, hilal ve başaktan oluşan kurumsal amblemiyle siyasal mücadelesine başlamıştır.⁵⁹⁸

Siyasal alanın yeni içeriğine uygun olarak bu dönemde MGH'nin temel amacı, varlığını devam ettirebileceği bir siyasal vasat üretmek olmuştur. Özellikle bu siyasi geleneğin varlığını koruma gayreti, RP'nin programında kullanılan ihtiyatlı dilde

⁵⁹⁷ Şen, **a.g.e.**, s.83

⁵⁹⁸ Partinin ambleminin manası olarak yapılan açıklama şu şekildedir: "Hilal, Birinci Cihan Harbi, Çanakkale ve İstiklal Harplerindeki şerefli mücadeleyi temsil eder...Amblemimizdeki başak ise, refahı, bolluğu, bereketi ve barışı simgeler." Şentürk, **İslamcılık**, s.476-478

karşımıza çıkmaktadır.⁵⁹⁹ Şentürk, parti programında kullanılan ifadelerin Anayasa’da kullanılan lisan ile çok benzeştiğine işaret ederek, bunun icazetli demokrasiye uyumlanma arayışının bir yansıması olduğunu belirtmiştir.⁶⁰⁰ Programdaki şu ifadeler bu tespiti desteklemektedir:

“Bu program tarih boyunca bağımsız yaşamış Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkesinin bölünmezliğini, cumhuriyet ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak, kişinin temel hak ve hürriyetlerini sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, sosyal ve ekonomik engelleri kaldırmak...Türkiye Cumhuriyeti’nin herşeyden önce Atatürk milliyetçiliğine bağlı, yani bütün fertlerin kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde diğer bir deyişle milli dayanışma ve adalet anlayışı içerisinde yaşan bir toplum olduğu görüşüyle...toplumun huzuruna önem veren bir inançla hazırlanmıştır.”⁶⁰¹

MGH geleneğinin sürekliliğini sağlamak için RP kurmaylarının hem kullandıkları siyasal söylemi, hem de daha geniş sosyal tabana ulaşmak için siyasal hedeflerini güncelledikleri görülmektedir. Bu doğrultuda RP’nin siyasal iletişimini yaparken hedeflediği dört farklı toplumsal kesim söz konusudur: “1) *Geniş dindar/muhafazakar kesimler*, 2) *Türkler ile diğer Müslüman kökenden gelen gruplarla bir arada yaşamak isteyen Kürtler*, 3) *gecekondu semtlerinde yaşayan geniş yoksul kesimler*, 4) *Anadolu kökenli dindar ve muhafazakar yeni tüccar ve küçük sanayici kesimleri*.”⁶⁰²

Siyasal alanda kapladığı alan ve yöneldiği hedeflere ulaşma yetkinliği açısından RP’ye bakıldığında, temsil ettiği toplumsal kesimlere yönelik sağladığı siyasal imkanlar bağlamında önemli işlevler icra ettiği görülecektir. Yukarıda özetlenen dört farklı toplumsal kesimin her biri için ön plana çıkan sorunların güçlü bir şekilde dile getirilmesinin yanında, kitleleri sisteme entegre etmek bakımından bu parti önemli bir işlev görmüştür. Bu sosyal kesimlerin önemli sorunları arasında yer alan, 1-sosyal ve kültürel yabancılaşma, 2-göç ve kentleşmeye bağlı yeni toplumsal bağlar kurma arayışı, 3-başta demokrasi anlayışı olmak üzere siyasal sistemin içerisinde temsil

⁵⁹⁹ Çakır, **Ne Şeriat Ne Demokrasi**, s.25

⁶⁰⁰ Aktaran Şentürk, **a.g.e.**, s.478

⁶⁰¹ **Refah Partisi Programı**, Samsun, 1986, Eser Matbaası, (Çevrimiçi), <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/636/198602597.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 13 Şubat 2022, s.6-7

⁶⁰² Bulaç, “RP’nin Tecrübesi-AKP’nin Kaderi”, s.16; Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, s.102; Bulaç, **Göçün ve Kentin Siyaseti**, s.198-199

sorunlarının giderilmesi, 4-ekonomik alanda yaşanan dönüşüme uygun yeni konum kazanma beklentisi, 5-etnik ve dini kimliklerin kamusal alanda temsil edilmesi gibi birçok konu, çözüme yönelik siyasal yetkinliği tartışılrsa da, RP tarafından Türkiye'nin gündeme taşınmıştır.⁶⁰³ Aynı zamanda kendisini dayandırdığı sosyo-ekonomik kesimin yaygınlığına bakıldığında, temsil ettiği sermaye yapısının genişliği bakımından RP, MSP'den daha geniş bir sermaye tabanını hedeflemiştir. MSP politikalarının merkezinde yer alan küçük ve orta ölçekli girişimcilerin yanında RP, dünya pazarlarına açılmak için üretim alt yapısını yatırım yaparak geliştiren ve kapitalist rekabet koşullarına uyumlanmaya çalışan yeni sanayici kesimi kendi sosyo-ekonomik tabanı içine almıştır.⁶⁰⁴

Temsil ettiği sosyal kesimin çeşitliliğinin yanında RP, MGH geleneğinde daha sürdürülebilir bir siyasal kurumsal kimlik olarak ön plana çıkmış ve İslami değerlerin siyasal alandaki temsilcisi olarak kabul görülmüştür. Dini değerleri önceleyen tüm toplumsal kesimlerin özellikle cemaatlerin yanında daha geniş bir kitleyle buluşma imkanı bulan RP, aynı zamanda demokrasi düşüncesinin geniş kitleler tarafından kabulü ve içselleştirilmesi bakımından bir rol üstlenmiştir. Akdoğan, siyasal bir vasat içinde yeni bir siyasal pozisyon geliştirmeye çalışan RP'nin demokratik değerler bakımından oynadığı rolün önemini şöyle belirtmiştir: *“Refah Partisi çizgisi taşıdığı İslami hedeflerin doğrudan değil, dolaylı bir mahiyet taşıması, programıyla hedefini sınırlaması, demokratik mekanizma içinde amaçlarını gerçekleştirmeye çalışması, üyelerinin kişisel hatalarının ötesinde örgütsel olarak yasal sınırları tanıyan bir örgüt olmasıyla siyasal İslam'ın demokratik versiyonu içinde değerlendirilir.”*⁶⁰⁵

RP'nin dini gruplarla genel bir ilişki içinde olmasına karşın İslami çevrelerin siyasal alandaki temsilcisi olarak kabul görmesinde, Erbakan'ın İskenderpaşa Cemaati ve onun dini lideri Mehmet Zahid Kotku ile olan ilişkisi etkili olmuştur. Gerek Milli Görüş partilerinin daha önce kurulması sürecinde gerekse daha sonra parti politikalarının belirlenmesinde Erbakan'ın M.Zahid Kotku'nun tavsiyelerini

⁶⁰³ Mert, **İslam ve Demokrasi**, s.21

⁶⁰⁴ Şen, **Refah Partisi'nin Teori ve Pratiği**, s.29-32

⁶⁰⁵ Yalçın Akdoğan, “Siyasal İslam'dan Muhafazakar Demokratiğe”, **Bilgi ve Düşünce**, S:3, Aralık 2002, s.21

önemsediği kabul gören bir düşüncedir.⁶⁰⁶ RP'nin İslami oluşumlarla yakın ilişkisi, kendisini geleneksel tarikat çizgisi içerisinde tanımlayan grupların partiyle aralarındaki ilişkisini olumlu yönde etkilemiştir. Geleneksel tarikat yapılanmaları siyasal konularla ilişkisiz “*kendi tasavvufi hizmetlerini yürütmenin gayreti içinde*” olmaları nedeniyle, mensuplarının siyasi alanda MGH geleneğini desteklemelerinde bir sakınca görmemişlerdir.

Ancak Nurculuk ve Süleymancılık gibi cemaat yapılarının sosyal ve siyasi ayrım gözetmeksizin tüm meseleler karşısında kendi mensupları içinde ortak tavır geliştirme arayışı, bu cemaatler için parti mensubiyeti ile cemaat kimliğinin çatışmasını gündeme getirmiştir. Bu nedenle MGH partileri ile cemaatler arasındaki ilişki, çıkarların örtüşmesine bağlı olarak bazen işbirliği bazen de ayrışma şeklinde bir görünüm oluşturmuştur.⁶⁰⁷ Dönemsel olarak cemaatlerin öncelikleri konulardaki farklılaşma ya da liderlik seviyesindeki bir değişim, MGH partileri ile cemaatler arasındaki ilişkiyi etkilemiştir. Mesela İskenderpaşa cemaatinin lideri Kotku'nun 13 Kasım 1980'de vefat etmesinin ardından cemaatin yeni lideri Esat Coşan ile Erbakan arasında dini liderlik ve siyasi liderlik tartışmaları gündeme gelmiştir. Bunun üzerine bu iki yapı arasındaki uyum, yerini soğuk bir ilişki zeminine bırakmıştır.⁶⁰⁸

2.3.1.2. Refah Partisi'nin Siyasal Programı ve Siyasal Kurumsallaşma

Milli Güvenlik Konseyi'nin sıkı kontrolü altında gerçekleştirilen ve sadece üç partinin katılmasına izin verilen Kasım 1983 genel seçimlerine RP katılamamıştır. Parti ilk olarak 25 Mart 1984 tarihindeki yerel seçimlere katılmış ve bu seçimlerde İl Genel Meclisi'nde 778.622 oy alarak %4,4'lük bir oy oranına ulaşmıştır. Beklediği seçim başarısını gösteremeyen parti, bu dönemde Erbakan'ın siyasi yasaklı olması nedeniyle Ahmet Tekdal'ın genel başkanlığında çalışmalarını yürütmüştür. Eylül 1986'de gerçekleştirilen milletvekili ara seçimlerinde partinin oy oranı %5'e çıkmıştır. 12

⁶⁰⁶ Mardin, “Turkish Islamic Exceptionalism”, s.158; Ülger, “Siyasal İslam'ın AB'ye Bakış Açısı”, s.622

⁶⁰⁷ Şentürk, **İslamcılık**, s.503-505

⁶⁰⁸ Çakır, **Ne Şeriat Ne Demokrasi**, s.56; R.Çakır, F.Çalmuk, **Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşümün Öyküsü**, İstanbul, Metis, 2001, s.172

Eylül ile yasaklı duruma düşen siyasilerin siyaset yasaklarının kaldırılmasına yönelik 1 Eylül 1987 tarihli referandumda halkın “evet” demesiyle yasaklı tüm liderler için siyaset yolu tekrar açılmıştır. Siyasi yasakları kaldıran bu referandumun hemen ardından 11 Ekim 1987 tarihinde yapılan RP İkinci Olağan Kongresi’nde Necmettin Erbakan, 538 delegenin oyunu alarak genel başkan seçilmiştir.

RP’nin siyasal kimliğinin temel unsurlarını anlamak için MGH’nin tarihsel tecrübesi ile partinin ilan ettiği programın bir arada değerlendirilmesi yararlı olacaktır. RP tecrübesinde karşımıza çıkan ilk unsur, bu siyasi geleneğin kurumsal bir yapı olarak istikrarlı ve sürdürülebilir bir siyasi yaşamı hedeflediğidir. Zira parti programının “*Temel Gaye*” başlıklı bölümünün ilk maddesinde temel amaç olarak belirtilen milletin “*çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkarmak*” olarak ifadesindeki söylem, Cumhuriyet rejiminin kendisini ifade ederken kullandığı kavramlarla çok fazla benzeşmesi dikkat çekicidir. Ortaya konulan bu temel ilkenin hemen ardından MGH partilerinin programlarında karşılaştığımız klasik tasnif olarak “*imar ve kalkınma*” arayışı ile “*kültürel ve manevi gelişme*” arayışı bir arada zikredilmiştir.⁶⁰⁹

Kurumsal siyasal elitler tarafından kabul görme arayışı olarak değerlendirilebilecek, siyasal kurumsallaşma bağlamında meşru bir siyasal aktör olarak kabul görme arayışının bir yansıması yine parti programının “*Temel Prensipler*” başlığı altındaki bölümde karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümün yedinci maddesinde “*Partimiz gerçek anlamda demokrasinin kurulmasına ve milli iradenin tecellisine çalışacaktır. Cumhuriyet idaresinin normal işleyişine mani olabilecek her türlü uygulama ve düşüncenin karşısındadır.*”⁶¹⁰ MGH partilerinin siyasal söyleminde Batılı değerlerle ilişkisi nedeniyle vurgulanmayan demokrasi düşüncesine parti programında özellikle yer verilmiştir. Yine merkez iktidar elitleriyle özdeşleşen “Cumhuriyet idaresi” gibi bazı kavramsal kullanımlara programda yer verilmesi dikkat çekicidir. Bu her iki unsur bir arada değerlendirildiğinde, siyasal kurumsal çevre karşısında RP’nin meşru bir siyasi kimlik olarak kabul görme arayışı içinde olduğu görülecektir.

⁶⁰⁹ Refah Partisi Partisi Programı, **a.g.e.**, (Çevrimiçi), s.6-7

⁶¹⁰ Refah Partisi Partisi Programı, **a.g.e.**, (Çevrimiçi), s.6-7

Kurumsalcı yaklaşımın “kurumsal çevrenin kabul görmüş norm ve değerlerine uyum” sağlamasıyla siyasal örgütlerin kabul görmesi ile varlıklarını korumaları arasındaki ilişkiyi akla getiren bir dikkat, parti programının satır aralarında karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyetin modernleşme projesinin merkezinde yer alan ve MGH partilerinin temel kapatılma gerekçesi olarak kullanılan laiklik ilkesine programın prensipler bölümünde özel bir vurgu yapılmıştır; “*Laiklik din düşmanlığı olmayıp bil’akis din ve vicdan hürriyetini her türlü ihlalden koruyucu bir prensip olarak geliştirilmiş ve uygulama alanına konulmuş bir prensiptir.*”⁶¹¹

Aynı zamanda kurumsal çevre içinde örgütlerin birbirine benzeşerek sağladıkları kurumsal eşbiçimlilik, örgütlerin meşru bir aktör olarak kabul görme arayışında önemli bir unsurdur. Bir örgüt yapılanması olarak siyasi partilerden kurumsal çevredeki yerleşik kabuller ile etik değerlere uyum sağlaması beklenecektir.⁶¹² Böylece hem kurumsal çevredeki aktörlerin ürettiği değişim talepleri hem de devlet kurumlarından gelecek baskılar karşılanacak ve siyasi partiler meşruiyet sorununda önemli bir merhale katetmiş olacaktır. Bu bağlamda siyasal kurumsal yapının temel normu olarak laiklik ilkesine parti programında özel vurgu yapılması, Cumhuriyet rejiminin siyasal projesinin görünür unsurları olarak demokrasi, temel hak ve hürriyetler ile fikir, vicdan ve inanç özgürlüklerine mutlak saygı gösterileceğinin ifade edilmesi, siyasal alanda meşru bir aktör olarak kabul görme arayışının bir yansımasıdır.

MGH’nin siyasal kurumsallaşma sürecinde önemli bir aktör olan RP’nin kurulmasına siyasal kurumsallaşmanın unsurları bakımından bakmak yararlı olacaktır. MGH partilerinin merkez iktidar seçkinleri tarafından laiklik hasassiyeti gerekçe gösterilerek kapatılması, bu geleneğin siyasal kurumsallaşma sürecini kesintiye uğratmıştır. Partilerin varlıklarını koruması ve kurumsallaşmasını sağlayan koşullarının temelinde meşruiyet kavramı yer almaktadır.⁶¹³ MGH partilerinin iktidar seçkinleri tarafından

⁶¹¹ Refah Partisi Partisi Programı, **a.g.e.**, (Çevrimiçi), s.8

⁶¹² Daft, **Örgüt Kuramları ve Tasarımını Anlamak**, s.167; Öztürk v.d., “Belirsizliklerin Örgütlere Etkisi”, s.44; Gürlek, “Kurumsal Baskıların Çevresel Uygulamalar”, s.396

⁶¹³ Daft, **a.g.e.**, s.164

sürekli müdahaleye uğraması hem bu hareketin siyasal meşruiyetini hem de siyasal kurumsallaşmasını erozyona uğratmıştır.

Kurumsalcı yaklaşıma göre, partilerin kurumsal çevrede kabul görececek uyumlanma süreçlerini yürütmesi görevi, öncelikle örgüt liderliğinden beklenmektedir. Siyasal sistemdeki yerleşik normları benimseyerek partinin meşruiyetlerini güçlendirmek ve partinin hayatta kalma şansını artırmak için parti yönetiminin siyasal açılım geliştirmesi gerekmektedir.⁶¹⁴ Bu yaklaşıma göre MGH partilerinin geleneksel liderliğini üstlenen ekibi, MNP'nin kapatılmasının ardından etkin bir siyasal açılım gerçekleştirememiştir. Askeri müdahale koşullarında kapatılan MSP'nin ardından kurulan RP sürecinde, parti programındaki yansımalarına yukarıda yer verilen yeni politik açılım hamlesinin bu sorumluluğa karşılık geldiğini söylemek mümkündür. Ancak RP'nin kuruluş döneminde gerçekleştirilen bu siyasal açılımın devamı parti liderliği tarafından, 28 Şubat ile başlayan baskılar karşısında sürdürülemediği.

MGH geleneğinin siyasal kurumsallaşma süreçlerindeki konumunu analiz ederken, aynı zamanda Türk siyasal sisteminin kendine mahsus özelliklerini dikkate almak gerekmektedir. Huntington'ın tanımıyla “*yerleşmiş, muteber ve tekrar eden davranış kalıplarına*” sahip olmayı gerektiren siyasal kurumsallaşma, siyasal alanın askeri müdahalelerle kesintiye uğraması nedeniyle, Türkiye'deki siyasal sistem kurumsallaşması yerleşik bir yapı kazanamamıştır.⁶¹⁵ 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile başlayan müdahale süreci, 12 Mart muhtırası ve 12 Eylül askeri darbesiyle siyasal kurumsallaşmanın tekamülünü engellemiştir. Bu çerçevede MGH geleneğine bakıldığında, hem Türk siyasal sisteminin kurumsallaşma zafiyetinden kaynaklanan, hem de bu geleneğin partilerinin kurumsal çevre karşısında yaşadığı meşruiyet krizi nedeniyle bu geleneğin siyasal kurumsallaşma bakımından eksik bir görüntü verdiği görülecektir.⁶¹⁶

Siyasi partilerin çevrelerine karşı duyarlı olmaları, çevrelerinden gelen baskılara direnebilme seviyesi ve kendisine yönelen talepleri karşılama yeteneği, siyasal

⁶¹⁴ Sargut-Özen, **Örgüt Kuramları**, s.29

⁶¹⁵ Huntington, “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, s.64-65

⁶¹⁶ Huntington, **Siyasal Gelişme**, s.61; Şükür, “Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Siyasal Partilerin Doğuş Teorileri”, s.693; Tanta ve Akıncı, **a.g.e.**, s.124; Groth, **a.g.e.**, s.205

kurumsallaşma bağlamında uyarlanabilirlik olarak tanımlanmaktadır. MGH partilerinin uyarlanabilirlik seviyesine bakıldığında, merkez iktidar elitleri tarafından sürekli parti kapatmayla karşılaşmaları nedeniyle bu yeteneği açıkça değerlendirecek bir tarihsel tecrübe oluşmamıştır. Ancak bu sınırlılık içinde, sistemden gelen baskıların alternatif siyasal açılımlara dönüşmemesi ve bu partilerin meşru bir aktör olarak kabul görmemesi üzerinden bu olgunun MGH’de gelişmediğini söylemek mümkündür. Ancak RP ile başlayan siyasal sürecin parti programı üzerinden değerlendirilmesi, siyasal merkez için önemli olan ilkeler ile kavramların parti kimliğini izah ederken kullanılması, uyarlanabilirlik bağlamında RP’nin siyasal sistemle uyumlu bir açılım içine girdiğinin göstergesi olarak kabul edilecektir.

Kurumsalcı yaklaşımı tarafından uyarlanabilirlik kriterinin göstergesi olarak yaş kriteri kullanılmaktadır. Bir partinin ne kadar uzun süredir var olduğu partinin kaçınıcı kuşak ekip tarafından yönetildiğine bakarak kurumsallaşma seviyesini görmek mümkündür. Bir partinin kurucu kuşak tarafından yönetiliyor olması, uyarlanabilirlik seviyesinin düşük olduğuna işaret edecektir. Ancak parti ikinci ya da üçüncü kuşak yöneticiler tarafından yönetiliyor ise, bu hem uyarlanabilirliğin yüksek olduğuna, hem de barışçı yoldan örgüt içinde bir iktidar değişiminin yaşandığı anlamına gelecektir. Partinin yönetici kuşağının değişmesi, örgütün kendi iç dinamikleriyle iktidarın barışçı yolla intikalini tecrübe ettiği ve bunun üreteceği farklı sorunları yönetecek bir kurumsallaşma düzeyine sahip olduğunu göstermektedir.⁶¹⁷

Bu çerçevede 1969’da siyasal mücadeleye başlayan bir siyasi oluşum olarak MGH geleneğinde, Erbakan başta olmak üzere onun arkadaşlarından oluşan kurucu kuşak her dönemde partilerin yönetiminde olmuştur. Bazı ara dönemlerde siyasi bir formül olarak Süleyman Arif Emre ya da Ahmet Tekdal gibi emanetçi isimler kuruluş sürecinde partinin genel başkanı olmuşsa da, ilk fırsatta partinin genel başkanlığını Erbakan’a devretmişlerdir. Bu veriler ışığında, barışçı yollarla parti içinde bir liderlik değişimini tecrübe etmeyen MGH geleneğinin, bu gösterge özelinde siyasal kurumsallaşmasının tekamül etmediği söylenebilecektir.

⁶¹⁷ Huntington, “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, s.66-67

Siyasal kurumsallaşmanın diğer bir göstergesi, karmaşık bir örgüt yapılanmasına sahip olmaktır. Siyasi partinin hiyerarşik ve işlevsel olarak farklı alt birimlere ve çeşitli alanlarda farklı hedeflere sahip olması, karmaşık bir örgüt sistematiğine sahip olduğu anlamına gelecektir. Bu söz konusu partinin yüksek siyasal kurumsallaşma seviyesinin göstergesi olarak kabul edilecektir. Bir siyasal partinin alt birime sahip olması, her bir birimin kendine özgü hedef ve işlevleriyle örgütün bütünlüğünü oluşturması, parti kimliğinin mensupları tarafından sahiplenilmesi için güçlü bir zemin olacaktır.⁶¹⁸ RP'nin titiz ve hiyerarşik bir yapılanmayla organize ettiği teşkilat yapılanması, seçim dönemleriyle sınırlı olmayan ve mahalle yapılanmasına kadar etkin bir iletişim ağına sahip olması ve yaygın bir teşkilat eğitim programının yürütmesi, karmaşıklık unsuru özelinde MGH'nin siyasal kurumsallaşma seviyesinin yüksek olduğunu göstermektedir. Özellikle RP'nin kadın ve gençlik kollarını etkin bir şekilde kullanması, teşkilatların etkin olduğu siyasal propaganda yaklaşımı, kurumsallaşmanın karmaşıklık göstergesi bu geleneğin güçlü yapısına işaret etmektedir.⁶¹⁹

Siyasal kurumsallaşmanın bir diğer göstergesi ise özerklik seviyesidir. Özerlik unsuru bağlamında kurumsallaşmış siyasi partiler, kendilerini çevreleyen aile, iş grupları ve farklı amaçlarla bir araya gelmiş gruplar karşısında, karar ve uygulamalarında kendi önceliklerini dikkate alacak bir bağımsız yaklaşıma sahiptir. Bu çerçevede bir partinin kendi hedeflerini ve aldığı kuralları önceleyen bir çalışma sistematiğine sahip olması, kurumsallaşma seviyesinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Daha az kurumsallaşmış siyasi partiler ise, dışarıdan gelecek baskı ve yönlendirmelere daha fazla açıktır.⁶²⁰ Bu kriter ile birlikte RP değerlendirildiğinde, merkezi iktidar elitlerinin yönlendirdiği devlet kurumlarından gelen baskılar, laiklik hassasiyeti gerekçesiyle sürekli bir tehdit algısı ve sürekli kapatma davalarıyla karşılaşılması, parti özerkliğinin gelişmesine imkan bırakmamıştır.

⁶¹⁸ Huntington, **Political Order in Changing Societies**, s.18; Şükür, **a.g.e.**, s.693; Özer, **a.g.e.**, s.587

⁶¹⁹ RP İstanbul İl Teşkilatı 1992 Yılı Çalışma Programı içerisinde tanımlanan “teşkilat mensuplarının eğitimini sağlamak” tespitine dair ayrıntılar için Bkz.: Şen, **Refah Partisi'nin Teori ve Pratiği**, s.91-95

⁶²⁰ Huntington, **Political Order in Changing Societies**, s.20

2.3.1.3. Siyasal Söylem Olarak Adil Düzen

MGH geleneğinin siyasal sürecini analiz ederken RP dönemine dair sağlıklı bir analiz için partinin siyasal söylemini üzerine inşa ettiği “Adil Düzen” kavramına değinmek gerekmektedir. Siyasal bir proje olarak RP tarafından ilk defa kamuoyu ile 1991 seçimleri sürecinde paylaşılan Adil Düzen, farklı kesimlerce farklı şekillerde yorumlanmıştır. MGH geleneği partilerin siyasal söylemlerini tanımlarken genel geçer ve muğlak ifadeler kullanıldığına ilişkin eleştiri, RP’nin bu söylemi için de geçerli olmuştur.⁶²¹ Aynı zamanda, “adil” teriminin dini çağrışımlara sahip olması nedeniyle, tüm iddialarının yanında bu söylemin örtülü bir şekilde İslami bir atıf yaptığına yönelik yorumlar söz konusu olmuştur.⁶²² Kamuoyu ile paylaşılan Adil Düzen söyleminin siyasal, ekonomik ve kültürel birçok projeyi içerdiği ilan edilmişse de, daha çok kamuoyunda ekonomiye dair iddiaları üzerinden tartışma konusu olmuştur.

Adil Düzenin ekonomik projesi açıklanırken faizsiz bir ekonomik modelin hedeflendiği vurgulanmış ve parti yönetiminin retorikleriyle ifade etmek gerekirse “kölelik düzeninin” alternatifi olacağı iddia edilmiştir.⁶²³ Faizli kredi yerine kar ortaklığı sistemiyle sermaye sorunlarının çözüleceğinin vadedilmesi⁶²⁴, devletin keyfi vergi politikalarının terk edilmesi, vatandaşın üreteceği kamu hizmetiyle yapacağı katkının değeri üzerinden bir gelir paylaşımı mantığı ile işleyecek yeni bir vergi sistemi teklifi, serbest piyasa mekanizmasının işleyeceği, üretimle ilişkilendirilmiş ve ihtiyacı olan herkese ihtiyacı kadar tüketim imkanı verecek gelir paylaşımı anlayışı⁶²⁵, üretimi yapılan mal ve hizmetin karşılığı kadar darphanede para basımıyla enflasyonun kontrol altına alınacağı iddiaları, bu projenin temel argümanları arasında yer almıştır.

Adil düzen sistemine yönelik dile getirilen temel eleştiri, bu iddiaların nasıl hayata geçirileceğine dair bütünlüklü ve rasyonel bir modelin ortaya konulamamış

⁶²¹ Şen, **a.g.e.**, s.87; Mehmet Bekaroğlu, **Siyasetin Sonu ‘Adil Düzen’den ‘Dünya Gerçekleri’ne**, Elips Yayınları, Ankara, 2007, s.362

⁶²² Akdoğan, “Siyasal İslam’dan Muhafazakar Demokrasi’ye”, s.23

⁶²³ Erbakan, **Davam**, s.214-215, 221-231

⁶²⁴ Menderes Çınar, **Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık**, Ankara, Dipnot Yayınları, 1.bs., 2005, s:159

⁶²⁵ Tuğal, **Pasif Devrim**, s.163; Bakirezer-Demirer, “AK Parti’nin Sosyal Siyaseti”, s.155

olmasıdır.⁶²⁶ Diğer bir eleştiri, her ne kadar mevcut sisteme karşı bir manifesto olarak dillendirilmişse de, Adil Düzen'in dile getirdiği yapının mevcut ekonomik koşullar baz alarak tanımlandığı ve cari sistemin içerisinde bir bakış açısıyla dile getirilmiş olmasıdır.⁶²⁷

Ekonomi tekniği üzerinden dile getirilen bu eleştirilere karşın, “İşsizliğin, fakirliğin, yoksulluğun, enflasyonun, gelir dağılımında adaletsizliğin kol gezdiği, yüksek faiz oranları ile insanların ezildiği”⁶²⁸ bir ortamda kamuoyunun bir kısmı tarafından bu yeni düzen teklifi anlamlı bulunmuştur.⁶²⁹ Hangi sınıfın temsilcisi olduğuna bakmaksızın sanayiciler, tüccarlar, esnaf ve işçilere yönelik, birçok zorlukla mücadele eden tüm kesimler için farklı bir dayanışma mensubiyetiyle kurgulanan Adil Düzen’de herkese dair bir güvence sistemi vadedilmiştir.⁶³⁰ Diğer partilerin kitlelere sunduğu yeni bir sosyo-ekonomik ve siyasal proje söz konusu değilken, insanlara yeni bir düzen vaadi sunan “adil düzen” projesi, RP’nin toplumsal desteğini güçlendirmiştir.⁶³¹

2.3.2. Siyasal Bir Kriz olarak Susurluk Kazası ve Siyasal Atmosfer

MGH geleneği sırasıyla girdiği 1991 genel, 1994 yerel ve 1995 genel seçimlerinde artan bir kamuoyu desteği kazanmıştır. Özellikle son iki seçim RP’nin başarısıyla sonuçlanmış ve gerek yerel yönetimlerde, gerekse merkezi yönetimde iktidar için önemli bir mesafe alınmıştır. Göç ve kentleşme sarmalında oluşan yeni sosyolojinin beklentilerini Adil Düzen projesi ile siyasetin merkezine taşıyan ve geniş kamuoyunun

⁶²⁶ Refah Parti’nin temel politikalarında söz sahibi olan ve daha sonra Fazilet Partisi’nde yenilikçi kanadın temsilcisi olarak liderlik yarışına girecek olan Abdullah Gül, Derya Sazak’a verdiği bir mülkatta Adil Düzen’e hiçbir zaman inanmadığını şu sözlerle ifade etmiştir: “Doğrusu ben iktisatçı olarak, adil düzeni işleyebilir bir model olarak görmedim... güzel bir slogandı, haksızlıklara karşı meydan okumaydı, serbest ekonominin alternatifiydi ama iktisaden inandırıcı değildi.” Derya Sazak, “Laiklik Tayyip’i de Bağlar”, **Milliyet**, 27.08.2001

⁶²⁷ Çaha, “Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış”, s.485; Tuğal, **Pasif Devrim**, s.70; Ağırbaş, **Milli Görüş Siyaseti**, s.72-74

⁶²⁸ Şentürk, **İslamcılık**, s.486-487

⁶²⁹ Bakırezer-Demirer, “AK Parti’nin Sosyal Siyaseti”, s.158; Toprak, “Islam and Democracy in Turkey”, s.181

⁶³⁰ Şen, **AKP Milli Görüşçü mü?**, s.66; Mert, **İslam ve Demokrasi**, s.16; Bakacak, “Türkiye’de İslam’ın Siyasallaşma Serüveni”, s.60

⁶³¹ Bulaç, “RP’nin Tecrübesi-AKP’nin Kaderi”, s.15; Bakacak: “Türkiye’de İslam’ın Siyasallaşma Serüveni”, s.58

önemsediği dini ve geleneksel değerlere söyleminde yer veren RP, bu toplumsal kesimlerin desteğiyle önemli bir başarı yakalamıştır.

Aralık 1995 genel seçimlerinden birinci parti olarak çıkan RP, dönüşümlü Başbakanlık formülüyle Erbakan'ın Başbakan, Çiller'in Başbakan Yardımcısı olduğu koalisyon hükümetini kurdu. Büyük Birlik Partisi'nin dışardan destek verdiği koalisyon hükümeti, mecliste yapılan oylamada 278 milletvekilinin “evet” güvenoyunu alarak Temmuz 1996'da göreve başlamıştır.⁶³² Kurulduğu ilk günden itibaren çok tartışılan koalisyon hükümeti, medyanın yönelttiği ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Özellikle koalisyonun büyük ortağı RP kanadı daima merkez medya tarafından aleyhinde yapılan yayınlara konu olmuştur.⁶³³

Kuvvetler ayrılığı prensibine atıfla “dördüncü kuvvet” olarak tanımlanan medya, özellikle RP üzerinden koalisyon hükümetini şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Erbakan'ın Başbakan olarak ilk dış gezisine İran'dan başlaması, olaylı geçen Libya ziyareti, bu ziyaret esnasında Kaddafi'nin sözlerinin laiklik kaşısı içeriğiyle iç kamuoyunda çok fazla gündem olması, Genelkurmay Başkanlığı'nın hükümetin politikalarından memnun olmadığına dair kulislere dayandırılan haberler koalisyon hükümeti üzerinde ciddi bir baskı üretmiştir. Tüm gelişmeler yaşanırken 3 Kasım 1996 tarihinde Susurluk'ta meydana gelen bir trafik kazası, ortaya çıkardığı girift ilişkilerle tüm siyasi gündemi meşgul etmiştir.⁶³⁴

Balıkesir'in Susurluk ilçesinde bir otomobil ile kamyonun karıştığı kazada otomobilin içerisinde yer alan kişilerin kimlikleri, kamuoyunun tüm dikkatini bu kazaya çekmiştir.⁶³⁵ Aynı aracın içerisinde yer alan isimlerin her birinin “devlet, siyaset ve mafya”yı temsil eden kişiler olması, Türkiye'nin içinden geçmekte olduğu konjonktürle birleşince kazayı her yönüyle önemli kılmaktaydı. Eski İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Hüseyin Kocadağ, bir aşiret reisi ve aynı zamanda Doğruiyol Partisi (DYP) milletvekili Sedat Bucak, bir kadın ve ülkücü Abdullah Çatlı aynı

⁶³² Şentürk, **a.g.e.**, s.492

⁶³³ Bekaroğlu, **Siyasetin Sonu**, s.81

⁶³⁴ Bulaç, **Göçün ve Kentin Siyaseti**, s.275; Bekaroğlu, **a.g.e.**, s.18; Shambayati, “A Tale of Two Mayors: Courts and Politics in Iran and Turkey”, s.266

⁶³⁵ Birand-Yıldız, **Son Darbe:28 Şubat**, s.166-175

otomobildeydi. Bu kaza “devlet, siyaset, mafya” üçgeninde yaşanan yasadışı ilişkilerin aydınlatılması için büyük bir kamuoyu baskısının oluşmasına neden olmuştur. Özellikle hükümetin DYP kanadı üzerinde yoğunlaşan bu baskılar karşısında İçişleri Bakanı Mehmet Ağar istifa etmiştir.

Her ne kadar bu kaza ortağı üzerinde büyük baskı üretmişse de, devlet kadrolarıyla ilişkisi çok sınırlı olan RP için bu süreç bir yönüyle bir fırsat barındırıyordu. Böylece temiz toplum, temiz devlet yaklaşımının hayata geçirilmesi için önemli bir imkan doğmuştu. Bu imkan Adil Düzen iddiasındaki RP iktidarında gündeme gelmişti. Ancak koalisyon içi dengeler nedeniyle bu fırsat RP liderliği tarafından kullanılamamıştır. Bu kazanın RP yönetimi tarafından iyi değerlendirilemediği hususu, dönemi yorumlayanların üzerinde ittifak ettiği bir husustur. Partinin önemli kurmaylarından Bülent Arınç tarafından yapılan bir özeleştiri, bu tespiti teyit eder niteliktedir: “*Susurluk kazasının içinden herkes çıktı, bir tek RP çıkmadı. Bu çok önemli bir fırsat olabilirdi. Refleks davranıp ‘Herkes bize karşı, bu da aleyhimize’ havasına girmemeliydik... Demokrasi ve insan hakları meselesi konusunda çok somut şeyle ortaya koyamadık.*”⁶³⁶

Erbakan, devletin içinde çeteleşmiş yapılar ile kendisinin de muzdarip olduğu derin devlet yapılanmalarının üzerine gitmek yerine, ortaklık ilişkisinin yara almaması için kamuoyu önünde konuyu küçümsemiş ve yaşanan gelişmeleri “fasa-fiso” olarak tanımlamıştır.⁶³⁷ Ancak günler geçtikçe olayın vehameti gün yüzüne çıkmış, yasa dışı ilişkilerin nereye kadar gidebileceğinin kestirilemediği bir “devlet, mafya, siyaset” ilişkisi ortaya dökülmüştür. Öyle ki, “*Susurluk olayı devlette çeteleşme, kanunsuzlukları teşvik ve göz yumma iddiaları zemininde resmi ve özel büyük bir kesime bulaşma istidadı göstermeye başlamış, MİT ve TSK da giderek bu olayla ilişkilendirilme sürecine girmişti.*”⁶³⁸

Susurluk olayı gündemden düşmeden RP yönetimi yeni bir krizle karşılaşmıştır. Asaları, cübbe ve sarıkları ile çok fazla dikkat çekici dış görünüşleriyle dolaşan

⁶³⁶ Ruşen Çakır-Kemal Can “Refah Geleceğini Tartışıyor” **Milliyet**, 23 Ağustos 1997

⁶³⁷ Tuğal, **Pasif Devrim**, s.64; Bekaroğlu, **a.g.e.**, s.21; Tanıl Bora, “Evinde Oturan İnsanların Muhalefeti”, **Birikim**, Mart 1997, S:95 s.13

⁶³⁸ Şentürk, **İslamcılık**, s:493-494

Aczmendiler, tahrik edici hal, hareket ve söylemleriyle kamuoyunun dikkatini çekecek şekilde gündeme gelmiştir. Sık sık kamuoyunda görünür olmaya başlayan ve Nurculuk hareketinin bir alt kolu olan Aczmendilerin kamuoyunda oluşan hassasiyetleri dikkate almayan, kimi zaman provakatif söylemleri, hükümetin büyük ortağının İslamcı geçmişi münasebetiyle koalisyon üzerindeki baskıyı artırmıştır. Hükümetin küçük ortağı üzerinden devlet, mafya ve siyasetin yasa dışı ilişkileri, büyük ortağı üzerinden ise “*Cumhuriyet tarihi boyunca varlığını devam ettirmiş*” irtica korkusu üzerinden beslenen gündemler hükümeti meşgul eder duruma gelmiştir.⁶³⁹ Hareketin lideri Müslüm Gündüz ile Fadime Şahin’in görüntülerin medya tarafından servis edildiği haberlere sahte şeyh Ali Kalkancı isiminin eklenmesiyle, 1997 yılına gayri ahlaki ilişkiler üzerinden yürütülen irtica tartışmalarıyla girilmiştir.

Kurulduğu günden itibaren hükümete yönelik menfi medyanın menfi yaklaşımının irtica tartışmaları üzerinden derinleştirilmesi, toplumsal değerleri tezdiren eden yaklaşımlarla gayri ahlaki ilişkiler üzerinden İslami yapıların tartışılması, hükümetin büyük ortağı RP üzerinde ciddi bir baskı üretmiştir. Tüm bunlara karşı RP liderliğinin partiyi irtica tartışmalarından uzak tutma çabası, 31 Ocak 1997 akşamı Sincan Belediye Başkanlığının organize ettiği “Kudüs Gecesi” programıyla boşa düşmüştür. Onur konuğu olarak İran’ın Ankara Büyükelçisi Mohammed Reza Bagheri’nin katıldığı bu programda, çocuklar intifadayı temsili olarak canlandırmış ve İsrail askerlerini taşlamışlardır. İçeriğinde verdiği sembolik mesajlar ve programı tertip eden Belediye Başkanı Bekir Yıldız’ın medyaya yansıyan bazı açıklamalarıyla merkez medyada çok fazla yer verilen program, Hükümet için yeni bir baskı kaynağı olmuştur. Hükümet ortağı DYP tarafından da tepkiyle karşılanan programa yönelik mecliste peş peşe soru önergeleri verilmiştir.⁶⁴⁰

MGH geleneğinin 1973 yılından sonra 1996’da RP’nin hükümet ortağı olmasıyla tecrübe ettiği ikinci iktidar deneyimi, devlet içindeki yasadışı çeteleşmeler, derin devlet ve irtica tartışmalarının gölgesinde kalmıştır. Erbakan’ın sık sık dile getirdiği Milli Görüş kadrolarının göreve gelmesiyle tesis edilecek “*devlet-millet*

⁶³⁹ Fahrettin Altun, İsmail Çağlar, “Türkiye’de Medyanın Demokratikleşmesi”, AK Parti’nin 15 Yılı, Haz. İsmail Çağlar, Ali Aslan, İstanbul, Seta Yayınları, 2017, s.25

⁶⁴⁰ Şentürk, **a.g.e.**, s.496; Birand-Yıldız, **a.g.e.**, s.199

kaynaşmasının” Türkiye’nin sorunlarının önemli bir kısmını çözeceği yönündeki söylemi, reel siyasetin ağırlığı karşısında etkisiz kalmıştır.⁶⁴¹ Özellikle RP’nin iktidarda kaldığı süreç içerisinde, sahiplendiği ilkeler ile iktidarda kalma arayışı esnasında bir çatışma yaşanması halinde, parti yönetiminin tercihini iktidarda kalmaktan yana kullandığı görülmüştür. Bu da partinin, iktidarda kalmak için gereğinden fazla tavizkar davrandığı ve toplumsal sorunlara yönelik planlı ve yapısal çözüm önerileri geliştirmediği yönünde eleştirileri gündeme getirmiştir.⁶⁴² Milli Görüş liderliğinin siyasal alanı tanımlarken ifade ettiği, “*Sorun yalnızca halkı ile ‘savaş’ halindeki yöneticilerde, çözüm de yalnızca halkımızın kendi görüşünü temsil eden Milli Görüşçü kadroların işbaşına gelmesiyle devlet-millet kaynaşmasının*” gerçekleşeceğini öngören analizin yeterli bir çözümlemeye dayanmadığı RP’nin iktidar tecrübesiyle anlaşılmıştır.⁶⁴³

Siyasi partilerin karşılaştığı krizlerin yönetilememesi, krizin etkisiyle oluşan sert atmosferi rahatlatacak siyasal açılımların yapılamaması, partinin meşruiyetinin kaybı yaşamasına neden olacaktır. Aynı zamanda siyasi parti ile kamuoyu arasındaki iletişimin denge içinde tutulması ve parti yönetimine yönelik güven ortamının sarsılması, iktidarın meşruiyet zeminini zedeleyecektir. Partilerin oluşum süreçlerini açıklayan *çatışma yönetimi* yaklaşımı, siyasi partilere yönelen talepleri yönetme yetkinliği ve karşılaşılan güncel sorunlara çözüm üretme becerisine ve bu hususta parti liderliğinin tavrının kilit bir role sahip olduğuna vurgu yapar.

Bu çerçevede partilerin ideolojik yapısı, parti liderliğinin tutumu, parti yönetiminin sorunları okuma yetkinliği, kriz dönemlerinde partinin karşılaştığı sorunların şiddeti belirleyecek temel unsurlar olarak tespit edilmiştir.⁶⁴⁴ Parti liderliğinin vereceği tepkiye bağlı olarak krizler, siyasal sistemin ne yönde dönüşeceğine etki edecektir. Tarihsel dönüm noktaları olarak beliren bu kritik anlar, onları ortaya çıkaran sebepler ortadan kalksa bile ürettiği çalkantılar, tetiklediği başka gelişmeler ve bu sorunlara

⁶⁴¹ Çınar, **Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık**, s.75

⁶⁴² Ömer Laçiner, “Laiklik/Anti-Laiklik: Dayatılan Bir Kutuplaşma”, **Birikim**, Mart 1997, S:95, s.7; Sarıbay, **Postmodernite**, s.195; Çakır, **Ne Şeriat Ne Demokrasi**, s.84; Akdoğan, “Siyasal İslam’dan Muhafazakar Demokrasiye”, s.22

⁶⁴³ Çınar, **a.g.e.**, s.76

⁶⁴⁴ Weiner ve LaPalombara, “The Impact of Parties on Political Development”, s.418-420

muhatap aktörlerde bıraktığı tortularla siyasal yapılarda bir kırılma etkisi üretecektir.⁶⁴⁵

Bu kurumsal yaklaşım bağlamında Susurluk krizi ile başlayan, Aczmendiler ve sahte şeyh olayı ile devam eden ve Sincan olaylarıyla derinleşen krizlerin RP liderliği tarafından yönetilemediği görülmektedir. Susurluk olayıyla oluşan atmosferin temiz toplum taleplerine yanıt verecek şekilde kullanılması yerine, Erbakan'ın koalisyon ortaklığını önceleyen bir tavır sergilemesi önemli bir liderlik hatası olarak kabul edilmiştir. Siyasal sistemin arkaik yapılarla hesaplaşması şeklinde ortaya çıkan bu taleplerin siyasal pozisyon kaygısıyla dikkate alınmaması, Erbakan başta olmak üzere RP liderliğinin büyük bir güven kaybı yaşamasına neden olmuştur. Parti yönetiminin bu krizlerin üstesinden gelemediği için derinleşen siyasal sarsıntılar aynı zamanda RP için bir meşruiyet krizine dönüşmüştür.

2.3.3. 28 Şubat Postmodern Askeri Darbesi ve Refah Partisi'nin Kapatılması

Siyasi partiler geniş bir kurumsal çevre içinde yer alırlar ve burada oluşan kurumsallaşmış kuralları, normları ve siyasal değerleri dikkate almaları gerekmektedir. Siyasal alanı paylaştığı diğer partiler, örgütler ve düzenleyici devlet kurumlarıyla belirli bir etkileşim içinde olması beklenen siyasi partiler için bu ilişki zemini, bir uyumlanma sürecine karşılık gelmektedir. Zira bu uyumlanma süreci partilerin devamlılığını sağlayabilmesi için gerekli olan meşruiyet zeminini üretecektir. Partilerin, siyasal sistemin temel aktörleri tarafından kabul görmesi ve meşruiyete sahip olması için kurumsal çevredeki normları ve kuralları benimsemesi gerekmektedir.⁶⁴⁶ Bu kurumsalcı yaklaşımla RP'nin kurumsal çevreyle uyumlu meşru bir siyasal aktör olarak kabul görmesi ile siyasal sistemin elitleriyle girdiği karşılıklı ilişki arasında güçlü bir bağ söz konusudur.

1995 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan RP, sancılı bir sürecin sonunda koalisyon hükümetinin büyük ortağı olarak iktidara gelmiştir. RP'nin ortağı olduğu koalisyon

⁶⁴⁵ LaPalombara ve Weiner, "The Origin and Development of Political Parties", s.14

⁶⁴⁶ Meyer ve Rowan, *a.g.e.*, s.347-352

hükümetine karşı sivil ve askeri bürokrasinin olumsuz tavrı, kamuoyu üzerindeki etkisiyle ana akım medyanın muhalif tutumuyla birlere büyük bir baskıya dönüşmüştür. Bu atmosfer içerisinde RP-DYP koalisyon hükümetinin son bulmasıyla sonuçlanacak bir takım olaylar dizisi, Türk siyasal yaşamında postmodern darbe olarak kayda geçmiştir.⁶⁴⁷ 28 Şubat postmodern darbesi, askeri silahlı kuvvetler ile sivil bürokrasinin birlikte hareket ederek oluşturdıkları bir ortamda gelişmiştir.⁶⁴⁸

Susurluk kazasının ortaya çıkardığı ilişkilerin sarsıcı gündemi sıcaklığını korurken, Sincan Belediyesi tarafından 31 Ocak 1997 tarihinde organize edilen Kudüs Gecesi programının kamuoyunda oluşturduğu tepki ‘aydınlık için bir dakika karanlık’ eylemini başlatmıştır. 1 Şubat gecesi İstanbul’da başlatılan ve kısa sürede hızlıca ülke geneline yayılan bu eylem, medyanın etkisiyle “irticayla mücadele” söylemi üzerinden hükümet karşıtı sosyal bir harekete dönüşmüştür. Bu eylem başladığında görünür ilk motivasyon, Susurluk kazasında ortaya çıkan devlet-mafya ilişkilerinin aydınlatılması talebiydi. Ancak kısa bir süre içinde Refahiyol hükümetinin uygulamalarının protesto edildiği genel bir hükümet karşıt eyleme dönüşmüştür. Daha önce çeşitli vesilelerle kulis dedikoduları üzerinden hükümete yönelik memnuniyesizliği konuşulan askeri bürokrasi, Kudüs gecesi programının ardından hükümete yönelik tavrını açık bir şekilde belli etmiştir. Bu programdan sadece dört gün sonra, 4 Şubat sabahı Sincan’ın en büyük caddesinden 15 tank ve 20 zırhlı araçtan oluşan bir askeri konvoyun geçiş yapması, bu tepkinin en belirgin göstergesi olarak kabul edilmiştir.⁶⁴⁹

Bu tarihten sürece adını verecek 28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu’na (MGK) kadar geçen bir ay boyunca, Türk siyasal yaşamında daha önce örneği görülmemiş hükümet karşıtı bir kampanya sivil-asker dayanışmasıyla yürütülmüştür.⁶⁵⁰ Bu süreçte, emekli paşaların siyasi içerikli gelişmeleri yorumlayan yorumlarına gazetelerde geniş yer verilmiş, siyasi iktidarı eleştiren kimliği belirsiz

⁶⁴⁷ Aylin Güney, Filiz Başkan, “Party Dissolutions and Democratic Consolidation: The Turkish Case”, **South European Society & Politics**, Vol.13:3, 2008, s.267

⁶⁴⁸ 28 Şubat sürecinde yaşanan olayların kronolojisi için (Ocak 1997-Şubat 2000) Bkz.: Yıldız, **28 Şubat Belgeler**, s.29-84

⁶⁴⁹ Doğan, “28 Şubat Dönemecinden AKP’li Yıllara”, s.46; Şentürk, **İslamcılık**, s.496-497; Yıldız, **a.g.e.**, s.30-31; Birand-Yıldız, **a.g.e.**, s.198-200

⁶⁵⁰ Ağırbaş, **Milli Görüş Siyaseti**, s.41

birçok açıklama medya vasıtasıyla servis edilmiş, medya patronları ile işadamlarının desteğiyle kamuoyunda olumsuz algı üretecek menfi söylentiler yüksek sesle dillendirilmiştir. Her vesileyle sivil toplum kuruluşları ile meslek birlikleri tarafından (DİSK, TÜSİAD, TOBB, Türk-İş, TESK)⁶⁵¹ hükümet karşısı sert açıklamalar yapılmıştır.⁶⁵² Yargının mesleki disiplini içerisinde alışık alunmadık seviyede çalışmalarını mahremiyetle yürütmesi beklenen yargı mensuplarının görüşlerine kamuoyu önünde sıklıkla başvurulur olmuştur. Böylece yargı mensupları üzerinden bir baskı üretilmiş, aynı zamanda MGK üzerinden askeri bürokrasi bu süreçte daha etkin bir pozisyon almıştır.⁶⁵³

Bu gelişmelerin gölgesinde 28 Şubat 1997 tarihinde toplanan ve saatler süren olan MGK toplantısından sonra yayınlanan dört maddelik bildirinin son maddesinde irtica ile mücadelede bir “tedbirler listesi”nden bahsedilmiştir.⁶⁵⁴ Bildiriye eklenen “*rejim aleyhtarı irticai faaliyetlere karşı alınması gereken tedbirleri*” düzenleyen bu 18 maddelik ek kararlar, “*postmodern darbe*” olarak siyasi yaşamımızda önemli bir yer edinmiştir.⁶⁵⁵

İrtica ile mücadele gerekçesiyle MGK’nın askeri kanadı tarafından kaleme alınan bu 18 maddelik karar, RP’nin destek aldığı toplumsal kesimin kültürel ve dini

⁶⁵¹ DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu; Türk-İş: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu; TESK: Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu

⁶⁵² Alkan, “Türkiye’de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamı Örgütleri”, s.362-364; Ali Ekber Doğan, “İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci”, **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**, Haz. İ.Uzgel, B.Duru, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2. Basım, 2010, s.295

⁶⁵³ Şentürk, **İslamcılık**, s.497

⁶⁵⁴ Yıldırım, **Parlamentar Sistem Krizleri**, s.93; Bekaroğlu, **Siyasetin Sonu**, s.40; MGK 28 Şubat Kararları ile bu kararlara ek olarak alınan “*Rejim Aleyhtarı İrticai Faaliyetlere Karşı Alınması Gereken Tedbirler*” başlıklı kararların tam metni için Bkz.: Yücel, **Çankaya’dan Beştepe’ye**, s.319-322; Çelik, **Osmanlı’dan Günümüze Devlet ve Asker**, s.326; Yıldız, **28 Şubat Belgeler**, s.93-97

⁶⁵⁵ Milli Güvenlik Kurulu’nun 28 Şubat 1997 tarih ve 406 sayılı Kararına Ek-A (rejim aleyhtarı irticai faaliyetlere karşı alınması gereken tedbirler) özeyle şöyleydi: “-Tarikatlarla bağlantılı özel yurt, vakıf ve okullar, devletin yetkili organlarınca denetim altına alınarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği Milli Eğitim Bakanlığı’na devri sağlanmalıdır. -8 yıllık kesintisiz eğitim, tüm yurttta uygulamaya konulmalıdır. -Mevcudiyetleri 677 sayılı yasa ile men edilmiş tarikatların ve bu kanunda belirtilen tüm unsurların faaliyetlerine son verilmeli, toplumun demokratik, siyasi ve sosyal hukuk düzeninin zedelenmesi önlenmelidir. -İrticai faaliyetleri nedeniyle Yüksek Askeri Şura kararları ile Türk Silahlı Kuvvetleri’nden (TSK) ilişkileri kesilen personel konusu istismar edilerek TSK’yi dine karşıymış gibi göstermeye çalışan bazı medya gruplarının silahlı kuvvetler ve mensupları aleyhindeki yayınları kontrol altına alınmalıdır. -Kıyafetle ilgili kanuna aykırı olarak ortaya çıkan ve Türkiye’yi çağdışı bir görünüme yönlerecek uygulamalara mani olunmalı, bu konudaki kanun ve Anayasa Mahkemesi kararları taviz verilmeden öncelikle ve özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında titizlikle uygulanmalıdır.” Aktaran Şentürk, **a.g.e.**, s.498-499;

eğilimlerine yönelik önemli kısıtlamalar içermekteydi.⁶⁵⁶ Başbakan Erbakan MGK'nın askeri kanadı ile medya üzerinden üretilen baskıya rağmen, kararlar imza için kendisine sunulduğunda bir süre dosyayı bekletmiştir.⁶⁵⁷ Hükümet ortağı Tansu Çiller'in kararların imzalanmaması durumunda hükümetten ayrılacaklarını açıklaması üzerine, Erbakan 5 Mart 1997 tarihinde MGK kararlarını imzalamıştır. Bu tarihten sonra genel olarak hükümeti, özelde ise hükümetin büyük ortağı RP'yi hedef alan ve “*medya, iş dünyası, meslek teşekkülleri, aydınlar, siyasiler*” tarafından yürütülen baskı artarak devam etmiştir. İş dünyasının ana eksenini temsil eden TUSİAD ve TİSK'in diyalogdan uzak tavrına TOBB'un hükümet karşıtı pozisyonun eklenmesi, sadece RP'yi değil, bir blok olarak tüm hükümeti ciddi bir baskıyla karşı karşıya bırakmıştır.⁶⁵⁸

Askeri vesayetin yanında bazı sivil toplum örgütleri ile sivil bürokrasinin önemli bir kesiminin 28 Şubat kararlarının uygulaması ile takibine yönelik verdiği destek dikkat çekicidir. Mesela, bu kararlar kapsamında gündeme gelen sekiz yıllık kesintisiz eğitimin getireceği mali yüke destek vermek için 119 sivil toplum kuruluşu bir araya gelerek Sivil Toplum Kuruluşları Birliğini (STKB) kurmuştur. Diğer taraftan TBMM'de kesintisiz eğitim tasarısı için henüz yasalaşma süreci devam ederken “*Milli Eğitim bürokratları hızla, uygulamada ihtiyaç duyulacak yönetmelikleri hazırlamaya*” koyulmuştur.⁶⁵⁹

Genelkurmay Başkanlığı tarafından 2 Haziran'da kamuoyuna yapılan bir açıklamayla toplumun çeşitli kesimlerine yönelik irtica brifingleri verileceği ilan edilmiştir. Bu brifinglerde irticanın, uluslararası terörü kullanan ülkeler ve PKK terör örgütüyle birlikte hareket ederek ülkeyi Atatürk'ün hedeflerinden uzaklaştırmaya yönelik çabalar içinde olduğu vurgulanmıştır.⁶⁶⁰ Bu kapsamda 10-11 Haziran 1997 tarihlerinde hakim ve savcılara irticai faaliyetlerle karşı mücadele etkinliğinin artırılması için

⁶⁵⁶ “MGK Bildirisi Önceden Hazırdı”, **Milliyet**, 01 Mart 1998; Bekaroğlu, **a.g.e.**, s.41

⁶⁵⁷ Birand-Yıldız, **Son Darbe: 28 Şubat**, s.214-216

⁶⁵⁸ Haluk Alkan, “Karar Alma Süreçlerine Katılım Sistemleri Açısından Türkiye Ekonomik ve Sosyal Konseyi,” **TODAİE Amme İdaresi Dergisi**, 2000, Sayı:33/2, s.57-78, s.71

⁶⁵⁹ “8 Yıllık Eğitime Hızlı Geçiş”, **Milliyet**, 25 Temmuz 1997; İlköğretimin sekiz yıl ve kesintisiz olması için hazırlanan 16.8.1997 tarih ve 4306 sayılı kanunun detayları için Bkz.: Yıldız, **28 Şubat Belgeler**, s.185-197

⁶⁶⁰ “Genelkurmay Brifingi”, **Radikal**, 12 Haziran 1997

“İslami Sermayenin Finansmanı ve Eğitim Stratejisi” başlıklı brifing verilmiştir.⁶⁶¹ Siyasal alanı kontrol etmeye yönelik olarak devam eden bu süreç, Haziran ayında Genelkurmay tarafından medya, iş dünyası ve yargı mensuplarına yönelik başlatılan irtica brifinglerinin yanında “*Batı Çalışma Grubu*” çalışmalarıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Hükümet üzerinde kurduğu baskıyı sistematik hale getirmek üzere psikolojik savaş tekniği olarak yorumlanan Batı Çalışma Grubu isimli yapı, askeri bürokrasinin süreçteki rolünün önemli bir göstergesi olmuştur. Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya’nın öncülüğünde gündeme gelen bu çalışma grubu, farklı kuvvet komutanlıklarından kurmay subayların bir araya geldiği ve hükümeti denetlemek üzere oluşturulan bir mekanizmaydı.⁶⁶²

Çok farklı alanda üretilen bu baskılar karşısında kendisine destek veren kitlenin herhangi bir çatışmaya karışmaması için Erbakan büyük özen göstermiştir. Taraftarlarına bu sürecin sabırla atlatılacak geçici bir dönem olduğunu telkin etmiştir.⁶⁶³ Ancak brifinglerle başlayan baskı dalgası sürdürülebilir olmaktan çıkmış, askerin müdahale edeceğine dair dedikodular dolaşıma sokulmuştur. Hatta 13 Haziran’ı 14’üne bağlayan gece bir darbe beklendiğine dair söylentiler Ankara’da siyasi çevrelerde konuşulur olmuştur.⁶⁶⁴ Bu atmosfer içerisinde Erbakan, koalisyon mutabakatında yer alan ve iki yıl sonra Başbakanlığı Tansu Çiller’e devredeceğine dair maddeyi erken işleterek 18 Haziran’da Başbakanlık görevinden istifa etmiştir. Aynı gün iki hükümet ortağı lider ve koalisyona dışarıdan destek veren Muhsin Yazıcıoğlu ortak bir basın toplantısı düzenleyerek bu durumu kamuoyu ile paylaşmış ve 280 imza taşıyan ortak bir deklarasyon yayınlamışlardır.⁶⁶⁵ Bu gelişmelere karşın Cumhurbaşkanı Demirel, RP’den sonra mecliste en fazla sandalyeye sahip olan partinin lideri olmasına karşın hükümeti kurma görevini Çiller yerine ANAP lideri Mesut Yılmaz’a vermiştir.⁶⁶⁶

⁶⁶¹ 28 Şubat sürecinde yaşanan gelişmelerin genel kronolojisi için Bkz.: Bulaç, **Göçün ve Kentin İktidarı**, s.369-383

⁶⁶² Birand-Yıldız, **a.g.e.**, s.179-180

⁶⁶³ Hasan Karabasan, “Milli Görüş bin yıl sürer mi?”, **Star-Açık Görüş**, 7 Mart 2011

⁶⁶⁴ Derya Sazak, **28 Şubat’tan 15 Temmuz’a Darbeye, Diktaya, Medyaya İtirazım Var**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s.141-143

⁶⁶⁵ Birand-Yıldız, **a.g.e.**, s.241-244

⁶⁶⁶ Şentürk, **a.g.e.**, s.500-501

Süreci analiz eden bir yoruma göre, gerek teamül dışı bu müdahale, gerekse diğer siyasi partilerin aldıkları tavır üzerinde gelişen 28 Şubat süreci, Türkiye'nin son yirmi yılda yaşadığı dönüşümün anlaşılmasının sancılı bir dışı vurumu olmuştur.⁶⁶⁷ Ülkenin 1970'lerden itibaren kırsaldan büyük kentlere yaşanan göç olgusu, hızlı ve plansız şehirleşme, liberal politikalar ile buna eşlik eden sanayileşmenin sancılılarıyla yaşanan sosyolojik değişimi algılayamayan merkez iktidar elitleri, 1995 seçimlerinin laik siyasal merkezi eriten sonuçlarını geri çevirmeye çalışmıştır. 28 Şubat müdahalesiyle Kemalist askeri ve sivil bürokrasi, *“laik merkezi restore edip güvenlik altına almaya çalışırken, aslında siyasal olan meseleleri birer güvenlik sorunu haline getirerek bütün siyasal alanı kolonize etmiştir.”*⁶⁶⁸ Bu yaklaşımın karşısında dile getirilen farklı bir yorum ise, RP'nin demokrasi düşüncesine yönelik sahip olduğu gerçek yaklaşım ile kamuoyuna ilan ettiği arasında fark olduğu ve bunun *“takiyye”* kavramıyla açıklanabileceğini belirtmektedir. Bu yorum tarafından RP takiyye yapmakla suçlanıyor ve 28 Şubat *“Türkiye’yi bir sosyologtan daha iyi okuyabilen”* ordu tarafından *“seçmeni kandırmanın tahribatını telafi etmek için yapılan bir işlem”* olarak tanımlanmaktaydı.⁶⁶⁹ Bu postmodern askeri darbeye yönelik birbiriyle zıt iki kutuplu bu yaklaşım bile o günkü sosyal ve siyasal yapının ne nedenle büyük bir ayrışma içinde olduğunu göstermektedir.

Sivil ve asker bürokrasi, merkez medya ve bazı STK'ların yürüttüğü baskı kampanyası hükümetin istifa etmesiyle son bulmamış, dindar kesimin sosyal, iş hayatı ve sivil toplum alanındaki etkinliklerinin sınırlandırılmasına yönelik baskıya dönüşmüştür.⁶⁷⁰ Sosyal, kültürel ve ekonomik alanların yeniden yapılandırılmasını amaçlayan bu sürecin yeni aşamasında, Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan listelerle *“yeşil sermaye”* olarak fişlenen şirketlerin kamu ihalelerine katılması engellenmiştir.⁶⁷¹ İrticayla mücadelenin aynı zamanda onun finansal kaynaklarına

⁶⁶⁷ Mert, **İslam ve Demokrasi**, s.87

⁶⁶⁸ Çınar, **Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık**, s.118; Göle, demokratik çoğulculuk teşebbüsünün İslami değerlerin toplumsal görünümünü arttırdığını, buna karşın siyasal merkezin askeri müdahaleyle laik düzenin lehine siyasal alana müdahale ettiğini ve kısıtlı bir toplumsal zemine geçildiğini; bu döngünün 1946'dan sonra dönemsel olarak yaşandığını ifade eder. Bkz.: Göle, *“Otoriter Laiklik ve İslami Katılım”*, s.123

⁶⁶⁹ Nur Vergin, *“Ordu Türkiye’yi İyi Tanıyor”*, **Milliyet**, Naki Özkan Röportajı, 15 Nisan 1998

⁶⁷⁰ Çaha, *“28 Şubat yeni Türkiye’yi engellemek için yapıldı”*, 27.02.2012

⁶⁷¹ Uzgel, *“AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü”*, s.17; Şen, **AKP Milli Görüşçü mü?**, s.375

karşı da yürütülmesi gerektiğine yönelik yaklaşım medya tarafından da desteklenmiştir. Böylece sürecin ikinci aşaması olarak merkez sermayenin karşısında güçlenen Anadolu kökenli sermayesi hedef alınmıştır.⁶⁷²

Bu kapsamda Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) hakkında DGM Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından 4 Ekim 1997 tarihinde açılan kapatma davası dikkat çekicidir. İslami hassasiyete sahip işadamları tarafından 1990 yılında kurulan MÜSİAD kendisini “*ileri teknolojiye sahip, sınai ve ticari kalkınmasını sağlamış, bunun yanında milli ve manevi değerlerden taviz vermemiş, emeğin sömürülmediği, sermaye düşmanlığının körüklenmediği, üretimi hakça paylaşan, iç barışı sağlamış, dünyada hatırı sayılır bir Türkiye’nin oluşumu için kendini sorumlu tutan bir avuç genç işadamı*” olarak tanımlamıştır.⁶⁷³ 1997 yılına gelindiğinde bünyesinde yaklaşık 4000 işadamı ve sanayici üye barındıran ve Türkiye’de 27, yurtdışında 22 temsilcisi bulunan MÜSİAD hakkında Genel Başkanı Erol Yazar’ın yaptığı bir konuşma gerekçe gösterilerek hakkında kapatma davası açılmıştır.⁶⁷⁴ Yazar, Kızılcahamam’da gerçekleştirilen Meslek Komiteleri İstişare Toplantısı’nda yaptığı bir konuşmada, kesintisiz eğitim yasasını eleştirerek “*Bu olsa olsa kesintisiz dinsiz eğitim kanunu olur*” diyerek 28 Şubat sürecinin dindar kitlelerin tercihlerini göz ardı eden düzenlemelerine yönelik tepkisini dile getirmiştir.⁶⁷⁵

Siyasal iktidar üzerindeki bu baskı sürecinin geldiği son nokta, “*21 Mayıs 1997’de Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş’ın, Refah Partisi’nin (RP) temelli kapatılması için Anayasa Mahkemesi’nde dava*” açması olmuştur.⁶⁷⁶ Postmodern baskı sürecinin sosyal, kültürel ve ekonomik alanda ürettiği gerginlik içinde Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş tarafından, Anayasa’nın laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline geldiği gerekçesiyle RP’nin kapatılması için dava açılmıştır. Savcılığın 21 Mayıs 1997 tarihli iddianamesinde “*Baş örtüsü konusunda yapılan eylemlerin yaygınlığı bu*

⁶⁷² Doğan, “İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri” s.296; Bekaroğlu, **Siyasetin Sonu**, s.63

⁶⁷³ Alkan, “Türkiye’de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamı Örgütleri”, s.148

⁶⁷⁴ Şennur Özdemir, **MÜSİAD Anadolu Sermayesinin Dönüşümü**, Vadi Yayınları, Ankara, 2006, s.63-64; Doğan, “28 Şubat Dönemecinden AKP’li Yıllara”, s.47; Doğan, “İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri”, s.301

⁶⁷⁵ DGM’de açılan dava 1 yıl, 12 celse sürmüştür. Aktaran Adem Dönmez, **MÜSİAD 25 Yılın Hikayesi**, MÜSİAD Kültür Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2015, s.120

⁶⁷⁶ Şentürk, **İslamcılık**, s.499; Yıldırım, **Parlamentar Sistem Krizleri**, s.94

*hususla parti üyelerince ve yöneticilerince binlerce konuşma yapıldığının dikkatli televizyon izleyicilerince dahi açıklıkla saptanması karşısında; bu partinin yalnız bu konudaki eylemleri, söz ve davranışları bile laikliğe aykırı eylemlerin odağı haline geldiğini kabule yeterlidir.”*⁶⁷⁷ ifadelerine yer verilmiştir. Yaklaşık altı ay gibi kısa bir sürede yargılama sürecini tamamlayan Anayasa Mahkemesi, 16 Ocak 1998 tarihinde verdiği kararla RP’nin kapatılmasına hükmetmiştir. Yurtiçinde olduğu kadar yurtdışındaki çevreler tarafından da yakından takip edilen kapatma davasında verilen karar şu şekildedir;⁶⁷⁸

“Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı’nın 21.5.1997 günlü, SP.İ3.Hz.1997/109 sayılı İddianamesi’yle Refah Partisi’nin Anayasa’nın 69. maddesinin altıncı fıkrası göndermesi ile 68. maddesinin dördüncü fıkrası gereğince kapatılması istenilmekle, gereği görüşülüp düşünüldü: 1-Lâik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri nedeniyle Anayasa’nın 68. ve 69. maddeleri ile 2820 sayılı Siyasî Partiler Yasası’nın 101. maddesinin (b) bendi ve 103. maddesinin birinci fıkrası gereğince REFAH PARTİSİ’NİN KAPATILMASINA, Haşim KILIÇ ile Sacit ADALI’nın karşıoyları ve OYÇOKLUĞUYLA...16.1.1998 gününde karar verildi.”⁶⁷⁹

28 Şubat postmodern müdahale sürecinde siyasal alan üzerinde kurulan baskı ve RP’nin kapatılması, MGH geleneğinde yaşanacak ayrışma sürecinde kritik bir kavşak olarak tarihteki yerini almıştır.⁶⁸⁰

Kurumsalcı yaklaşım, siyasi partilerin içinde yer aldıkları kurumsal sisteme uyum sağlamalarını, bu alandaki norm ve kurallara uygun bir siyasal pozisyona geliştirme yetkinliğini, örgütün sürekliliği için önemli bir unsur olarak belirtir. Kurumsal çevreden partiye gelen değişim taleplerinin karşılanmaması, partilerin kurumsal bir çözümlenmeyle karşılaşması ile meşruiyet kaybı yaşamasına neden olacaktır. Bu çerçevede siyasal sistemin merkez aktörlerinden ve devlet kurumlarından RP’ye yönelen taleplerin karşılanması yönetilmesi mümkün olmamıştır. Aynı zamanda bu

⁶⁷⁷ Aktaran Bekaroğlu, a.g.e., s.44

⁶⁷⁸ Ağırbaş, **Millî Görüş Siyaseti**, s.139-144; Güney-Başkan, “Party Dissolutions and Democratic Consolidation”, s.267; Bu brifinglerde irticanın, uluslararası terörü kullanan ülkeler ve PKK terör örgütüyle birlikte hareket ederek ülkeyi Atatürk’ün hedeflerinden uzaklaştırmaya yönelik çabalar içinde olduğu vurgulanıyordu.⁶⁷⁸

⁶⁷⁹ Anyasa Mahkemesi Kararı, (Çevrimiçi) <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0acac7b9-4875-4c09-a89d-16336ed73728?excludeGereke=False&wordsOnly=False>, 04 Aralık 2020; Şentürk, **İslamcılık**, s.503

⁶⁸⁰ Yalçın Akdoğan, “Muhafazakar-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı”, **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Haz. M.Hakan Yavuz, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s.63

baskının şiddetini azaltacak siyasal açılımlar gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle beklentilerin karşılanmaması, baskıları hafifletecek siyasi adımların atılamaması, RP özelinde MGH geleneğinde bir kurumsal çözülme sürecini tetiklemiştir.

28 Şubat postmodern darbesinin başlattığı çözülme süreci MGH geleneğinin, hem siyasal sistemin sivil ve asker bürokrasisi, hem kurumsal çevrenin diğer siyasal aktörleri, hem de merkez medya nezdindeki meşruiyet krizini derinleştirmiştir. MGH geleneğinin yaşadığı meşruiyet krizinin derinleştirdiği varlık sorunu çözülememiş ve Anayasa Mahkemesi'nin 16 Ocak 1998 tarihinde verdiği kararla RP kapatılmıştır.⁶⁸¹

2.3.4. Askeri Müdahale Sonrası Kurumsallaşma Arayışları

Siyasal partilerin değişim taleplerini karşılayamaması, beklentisi karşılanmayan teşkilat mensuplarının yeni arayışlara yönelmesi, parti yönetiminin siyasal sonuç alma yeteneğinden kuşku duyulmaya başlaması gibi faktörler kurumsal değişim sürecini başlatacak değişkenlerdir. Bu değişkenlere bağlı olarak oluşacak yeni talep ve beklentilerin parti içinde değişim bilincine dönüşerek alternatif arayışının oluşması, standart politika ve yaklaşımların başarısız olduğuna ilişkin düşüncenin teşkilatlarda yaygınlaşmasına bağlıdır. Bu durum, parti içi aktörlerin değişim yönünde ortak ve kolektif bir eylemlilik içerisine girmesine neden olacaktır.⁶⁸² Kurumsalcı yaklaşımın bu genel çerçevesinden bakıldığında, MGH partilerinin sürekli merkez iktidar elitleri tarafından kapatılması, siyasal açılım için parti liderliğinden beklenen politik yaklaşımların gelmemesi bir sorgulama ve çözülme sürecine dönüşecektir.

MGH'de popüler desteğini artırmak için yeni açılım arayışının miladını 90'ların başına kadar götürmek mümkündür. Partinin kamuoyu nezdindeki popülaritesi arttıkça, iktidar olma imkanı artmıştır. Partinin kazandığı bu popüler destek, yeni siyasal açılımlar yapılması noktasında partinin yönetimine karşı yeni beklentiler üretmiştir. Parti yöneticilerinin bir kısmının ciddi tereddütlerine rağmen başını Erbakan'ın çektiği çekirdek bir ekip tarafından 1991 genel seçimlerinde milliyetçi

⁶⁸¹ Uzun-Şahin, "Kurumsal Değişimde", s.81-83; Greenwood-Hinings, "Understanding Radical Organizational", s.1025; Özen, "Yeni Kurumsal Kuram", s.265-266

⁶⁸² Seo-Creed, **a.g.e.**, s.232; Özen, **a.g.e.**, s.305; Sargut-Özen, **a.g.e.**, s.29

cephayle seçim ittifakı yapılması, yeni arayışlara yönelik bir gösterge olarak görmek mümkündür. Partinin siyasetini destekleyen daha geniş bir kamuoyu kitlesi üretmek için gündeme gelen bu ittifak, partinin Kürt kökenli yöneticileri ile teşkilatlarında memnuniyetsizlik üretmiştir. 1991 seçiminden kısa bir süre sonra dağılan ittifakın ardından partinin destekçi tabanını genişletmek için yapılan ikinci girişim, 10 Ekim 1993 tarihinde yapılan RP'nin Dördüncü Olağan Kongre sürecinde gündeme gelmiştir. Kamuoyunda daha çok milliyetçi kimlikleriyle ön plana çıkan “*Korkut Özal, Akbülkadir Aksu, Cemil Çiçek ve Ali Coşkun*” gibi isimler kongre sürecinde partiye üye olarak kabul edilmiş ve partinin büyüme eğilimi güçlendirilmeye çalışılmıştır.⁶⁸³

Partinin popüler desteğini artırmaya yönelik hayata geçirilen girişimler ile RP'nin kapatma davası sürecinde oluşan baskıyı yönetmek için gündeme gelen yeni siyasal açılım arayışlarını birbirinden ayırmak gerekmektedir. RP'nin içindeki yenilikçi yöneticilerin dile getirdiği arayışların amacı, parti liderliğini sorgulamaktan ziyade, ideolojik omurgayı korumak kaydıyla partinin seçmen desteğini artırmak ve böylece RP'yi bir kitle partisine dönüştürmektir.⁶⁸⁴ Ancak partinin kapatma sürecinde gündeme gelen siyasal açılım arayışları farklı süreçlere bağlı gelişmiş, özellikle parti yönetiminin siyasal yetkinliğinin sorgulandığı bir gelişim seyrinde bu durum söz konusu olmuştur.

Fiili olarak 1960'ların sonunda, örgütlü olarak 1970 yılında MNP'nin kurulmasıyla ortaya çıkan bir siyasal gelenek olarak MGH'nin RP'nin kapatılmasıyla yeniden yasaklı duruma düşmesi, parti kurmayları başta olmak üzere partililerin önemli bir kısmının Erbakan'ın liderliğini sorguladığı bir dönemi başlatmıştır. Vefat edene kadar bu geleneğin partilerindeki temel liderlik rolü değişmeyecek olan Erbakan'ın siyasal sonuç alma yetkinliğinin sorgulanması, bu yeni dönemin temel işareti olmuştur.⁶⁸⁵ Bu sorgulamanın en açık ifadesini, RP'de siyaset yapmış ve daha sonra Erbakan'ın etrafından ayrılmayarak FP'nin kuruluş çalışmalarına katılmış Bekaroğlu'nun, Erbakan'ın temel savunma stratejisini açıkladığı şu tespitinde görmek mümkündür:

⁶⁸³ Bekaroğlu, *Siyasetin Sonu*, s.27; Çakır, *Ne Şeriat Ne Demokrasi*, s.171

⁶⁸⁴ Çakır, *a.g.e.*, s.77

⁶⁸⁵ Ülger, “Siyasal İslam'ın AB'ye Bakış Açısı”, s.621; Çınar, *Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık*, s.109

*“Koskoca siyasi hareket, yedi yıl boyunca, sonucu önceden belli savunmalarla uğraşıp durdu.”*⁶⁸⁶ Kendisinin bu denli yakınında olmuş bir isim bile, bu süreçte Erbakan’ın krizler karşısında sergilediği liderliği sorgular duruma gelmiştir.

RP’nin Anayasa Mahkemesi’nde devam eden kapatma davasında Erbakan’ın öncülüğünde yürütülen savunma stratejisi bazı partililer tarafından eleştirilmiştir. Bu çerçevede bu savunma sürecini partinin değerleri üzerinden bir manifestoya dönüştürme fırsatı olarak kullanmak yerine, çelişkili bir lisan ile savunma yapılması eleştiri konusu olmuştur. Başbakanlık konutunda 28 Şubat’tan sadece bir hafta sonra güncel siyasi gelişmeleri değerlendirmek üzere 15 gazetecinin katılımıyla yapılan toplantıda tüm sorunların kaynağının medya olduğunu belirten Erbakan, MGK bildirisini imzalamak istemeyişinin gerekçesini anlatırken, *“karar yanlış anlaşılıp da orduya halel gelmesin diye”* üç gün beklettiğini ifade etmiştir.⁶⁸⁷ Benzer şekilde parti yönetimi tarafından dillendirilen hak, adalet, sömürü sistemi karşısında Adil Düzen gibi kavramsal söylemlerle halktan destek istendikten sonra, askeri vesayetin gölgesinde açılan kapatma davasında yapılan savunmada *“Hayır ben öyle demedim, aslında ben Anayasa’daki laik sistemin tam olarak tatbik edilmesi için siyaset yapıyorum”* şeklindeki ifadeler Erbakan’ın liderliğine yönelik sarsıcı bir etki meydana getirmiştir.⁶⁸⁸

Yeni bir siyasal kurumsallaşma arayışını gündeme getiren bir diğer unsur, kurumsal siyasal merkezin MGH geleneğine yönelik sergilediği müdahaleci tutumun yanında, parti liderliğinin kullandığı argümanların reel siyasetin gerisinde kalmasıdır. MGH’nin fikri alt yapısının soğuk savaş döneminin gerçekleri üzerinden şekillenmiş, yeni gelişmekte olan sosyo-ekonomik ve siyasal gelişmeleri kuşatacak bir yenilenme içine girememiştir. İki kutuplu yapı içine sıkışmış ve siyaset üretme imkanı sınırlı, ekonomik ve teknolojik ihtiyaçlar bağlamında iki blok arasındaki mücadelede Batı bloğunun yanında konumlanmış 1960’lar Türkiye’si’nin argümanlarıyla yoğrulan

⁶⁸⁶ Bekaroğlu, a.g.e., s.45

⁶⁸⁷ Ali Bayramoğlu, **28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi**, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2001, s.124-125

⁶⁸⁸ Bekaroğlu, a.g.e., s.52-53

MGH geleneği, 90'larda oluşan yeni “*siyasal denklem*” karşısında artık zorlanmaya başlamıştır.⁶⁸⁹

MGH partileri, kadınların teşkilatlarda görevlendirilmesi gibi yenilikçi adımları gerçekleştirmede gösterdiği siyasal yetkinliği, teorik ve köklü siyasal açılımlar geliştirme noktasında göstermekte zorlanmıştır. Söylem bazındaki sanayileşme, maddi ve manevi kalkınma yaklaşımının seçmen kitlesinin beklentilerine cevap vermekten uzak olduğu görülmüştür. Bu açığı kapmak için işsizlik, yüksek enflasyon ve pahalılık gibi sorunların altında ezilen kitlelere yönelik hakça gelir bölüşümünü vadeden Adil Düzen projesi ilan edilmiştir. Ancak bu projeyi açıklayan RP, ikna edici ve somut politika önerileriyle bu söylemi bir siyasal programa dönüştürememiştir. 1990'larda kamuoyunun güvenini kaybetmiş merkez partiler karşısında, halkın ihtiyaçlarına yönelik söylemlerle kazanılan 1995 seçim başarısı parti liderliğine zaman kazandırmıştır.⁶⁹⁰ Ancak gerek bu söylemleri destekleyecek somut siyasi programların geliştirilememesi, gerekse kapatma davası sürecinde yöneticilerin tutumu ve gelen kapatma kararıyla başta Erbakan olmak üzere geleneksel parti yöneticilerini sorgulanır hale gelmiştir.⁶⁹¹ FP'deki alternatif siyasal kimlik arayışları, parti içi liderlik değişim beklentileri ve parti içi gruplaşmalar bu tarihsel bakiyenin üzerinde gelişmiş ve MGH'deki kurumsal ayrışmanın temeli olmuştur.⁶⁹²

2.3.4.1. Fazilet Partisi'nin Kuruluşu ve Liderlik Sorunu

Kurumsalcı yaklaşım, partilerin içinde yer aldıkları siyasal sistemin sahip olduğu normlara, kabul görmüş etkinlik ve verimlilik yaklaşımlarına uyum sağlayarak meşruiyetlerini inşa edeceğini, bunun ise partinin sürekliliğini ve hayatta kalma imkanlarını artıracığını belirtir.⁶⁹³ Partilerin sürekliliğini sağlayan koşulları belirleyen temel bir unsur olarak “meşruiyet olgusu” karşımıza çıkmaktadır. Bu süreci yönetmesi ve kurumsal çevrede geçerli olan normlara, kurallar ve değerler sistemine partiyi uyumlandırarak meşruiyet üretme görevi parti liderlerinden beklenmektedir. Aynı

⁶⁸⁹ Karabasan, “Milli Görüş bin yıl sürer mi?”, 7 Mart 2011

⁶⁹⁰ Çınar, “AKP ve İslami Hareketler”, s.308

⁶⁹¹ Çakır-Çalmuk, **Recep Tayyip Erdoğan**, s.72

⁶⁹² Ağırbaş, **Milli Görüş Siyaseti**, s.10; Bulaç, **Göçün ve Kentin İktidarı**, s.49

⁶⁹³ Öztürk v.d., **a.g.e.**, s.39

şekilde kurum içi çıkar çatışmalarının yönetilmesi, beklenti ve ihtiyaçların karşılanması ve temel bir uzlaşma zemininin üretilmesi partinin yöneticilerinden beklenecek diğer bir görevdir.⁶⁹⁴

Partiler siyasal çevredeki uygun davranış kalıplarına uyumlanarak kurumsal öngörülebilirlik kazanacaklardır. Bu kurallar, bir taraftan siyasi aktörlerinin rollerini, davranışlarının sınırlarını, partinin paydaşlarından beklenen uygulamaların sınırları tayin edecektir.⁶⁹⁵ Partilerin uyum ve meşruiyet sürecinde, kurumsalcı yaklaşım liderliğin rolüne özel bir vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda siyasal kurumsallaşma seviyesinin bir göstergesi olarak uyarlanabilirliğin sınırlarını tayin eden göstergelerinden biri liderliktir.

Bir partinin kaçınıcı kuşak lider ekip tarafından yönetildiği, parti içinde barışçı yollarla liderlik değişiminin olup olmadığı, söz konusu partinin uyumlanma yetkinliği bakımından temel bir göstergedir. Bu doğrultuda bir partinin hala ilk kurucu lider kuşak tarafından yönetilmesi, barışçı yollardan bir lider değişimini tecrübe etmediği ve iktidarın intikali meselesinin üreteceği sorunlarla henüz yüzleşmediği anlamına gelecektir. Bir partinin kendi iç dinamiklerini kullanarak “*mevcut liderliğin yerine bir başkasını geçirmesi*”, kurumsallaşma düzeyinin yüksek olduğu ve örgütün karşılaşacağı krizleri yönetme yetkinliğinin geliştiği şeklinde yorumlanacaktır.⁶⁹⁶

RP’nin kapatılmasının ardından yeni bir siyasal kimlik olarak kurulan FP’ye bakıldığında, siyasal çevreye uyumlanma çabasının ve siyasal çevre karşısında meşru bir kimlik üretme arayışının ön planda olduğu görülecektir. Kurumsal geleneğe sahip çıkma anlayışıyla Erbakan ve çevresindeki birinci kuşak kurucu ekibin MGH partilerindeki güçlü konumlarını FP’de sürdürme eğiliminde oldukları görülmüştür. Bu çerçevede FP içinde barışçı yollardan liderlik değişimine imkan verecek bir açılıma imkan verilmemiştir. Bu durum daha önce RP tecrübesinden olduğu gibi FP’nin de süreç içinde siyasal çevreye uyumlanma yeteneğini kısıtlamıştır.

⁶⁹⁴ Sargut- Özen, **a.g.e.**, s.29

⁶⁹⁵ March ve Olsen, “Elaborating the ‘New Institutionalism’”, s.7; Alkan, **Kurumsalcı Yaklaşım Işığında Yeni Siyasetin Analizi**, s.15

⁶⁹⁶ Huntington, “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, s.66-67

MGH geleneğinin siyasi mücadeleyi sürdürmenin bir formülü olarak kullandığı yeni parti kurarak kaldığı yerden devam etme yönündeki siyasal patika, FP'nin kurulması sürecinde de izlenmeye devam etmiştir. RP hakkında açılan kapatma davası devam ederken parti kurmayları bir taraftan güçlü bir savunma hazırlamaya çalışırken, diğer taraftan yedek bir parti kurma çalışmaları yürütülmüştür. Bu kapsamda 17 Aralık 1997 tarihinde İsmail Alptekin'in genel başkanlığında FP kurulmuştur. RP'nin kapatılmasının ardından bağımsız kalan milletvekillerinin bu partiye geçmesi ve Türkiye genelinde RP'nin eski teşkilatları kullanılarak hızlı bir şekilde teşkilatlanılmasıyla FP siyasetin yeni bir aktörü olarak siyasal arenadaki yerini almıştır.

Kapatılan bir partinin devamı olma niteliğiyle aynı akıbetle karşılaşmamak ve RP ile bir ilişkiye sahip olduğu görüntüsünden kaçınmak için il ve ilçe teşkilatlarında olabildiğince yeni isimlere yer verilmiştir.⁶⁹⁷ Bu savunma anlayışla “*Kurucu kadroların %40'ının Refah Partisi'nde üye olmuş, %60'ının ise Refah Partisi'ne üye olmamış isimlerden yapılması yoluna gidilmiştir.*”⁶⁹⁸ Partinin yöneticileri her fırsatta iki parti arasında bir ilişki olmadığını vurgulamış; RP ile FP'nin aralarındaki tek ilişkinin bağımsız kalan milletvekillerinin FP'yi seçmek olduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁹⁹

1991 seçimlerindeki milliyetçi cephe ittifak ile 1993 yılındaki RP'nin 4. Olağan Genel Kurulu'nda parti yönetiminde milliyetçi muhafazakar isimlere yer vererek başlatılan seçmen tabanını genişletme çabasına benzer açılımlar, siyasal çevre tarafından kabul görme arayışıyla FP yönetimi tarafından da gerçekleştirilmiştir. Yeni partinin siyasal kimliği üretilirken hem kurumsal çevredeki yerleşmiş değer sistemlerine uyum sağlama çabası, hem de devlet kurumlarından gelen değişim baskılarını yönetme gayreti FP yönetimi tarafından ön planda tutulmuştur.⁷⁰⁰ Böylece partinin kurumsal

⁶⁹⁷ İhsan D.Dağı, “Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi”, **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Haz. M. Hakan Yavuz, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s.124

⁶⁹⁸ Şentürk, İslamcılık, s.511

⁶⁹⁹ Tunca Bengi, Arife Avcu, “FP Vitriini İdeal Değil”, **Milliyet**, Recep Tayyip Erdoğan Röportajı, 07.07.1998

⁷⁰⁰ Öztürk v.d., **a.g.e.**, s.39; Greenwood-Hinings, **a.g.e.**, s.1022; Özen, “Yeni Kurumsal Kuram”, s.302-303

uyarlanabilirliğini geliştirerek merkez siyasal elitler karşısındaki meşruiyet krizine çözüm bulunmaya çalışılmıştır.

FP'nin uzlaşmacı kimliğini vurgulayacak şekilde gerek 14 Mayıs 1998 tarihli Genel İdare Kurulu ve Başkanlık Divanı listelerinde, gerekse 18 Nisan 1999 seçimlerine yönelik hazırlanan aday listelerinde ANAP ve DYP gibi merkez sağ partilerde siyaset yapmış isimlere ön planda yer verilmiştir.⁷⁰¹ Merkez siyasal aktörler ile hakim sermaye gruplarına yönelik uzlaşmacı mesaj verme gayretinin diğer göstergesi, FP'nin *"Gün Işığında Türkiye"* isimli parti programında *"bir söylem değişikliğinden çok çizgi değiştirmeyi"*⁷⁰² hedeflediğini ilan etmesi olmuştur. Bekaroğlu'na göre bu yeni program *"herhangi bir merkez sağ parti programı gibiydi. Sadece yerleşik devlet iktidarına 'demokrat, uysal, uzlaşmacı bir partiyiz' mesajı verilmiyor, aynı zamanda merkez sermaye kesimine de 'özelleştirmeci, serbest piyasacı bir partiyiz.'"*⁷⁰³ Verilen bu mesajı, parti yöneticilerinin *"sistemin içine dahil olabilme"* arayışının açık bir ifadesi olarak kabul edilebilecektir.⁷⁰⁴

Uzlaşmacı siyasal kimlik vurgusu sadece makbul bir parti görüntü vermek için değil, 28 Şubat sürecinde açık bir şekilde görüldüğü üzere, iktidara gelmek kadar iktidarda kalmanın ve ülkeyi yönetecek ilişkiler geliştirmenin bir gereklilik olduğuna yönelik anlayışa dayanıyordu.⁷⁰⁵ Bu refleksin yansıması olarak FP ve devamında kurulacak bu geleneğin partilerinde *"küreselleşme, bölgesel ilişkiler, gerçekçi dış politika, dış piyasa...ulusla arası rekabet, serbest Pazar ekonomisi, özelleştirme, yabancı sermaye"* ve AB'ye üyelik gibi kavramlar, hedeflenen merkez siyasi kimliğin ifadesi olarak parti söylemleri ve politika belgelerinde ön planda yer almıştır.⁷⁰⁶

Sağ siyaset içerisinde ön plana çıkmış muhafazakar isimlerin partiye katılımıyla vitrini yenilenen partinin genel başkanlığına 14 Mayıs 1998'de Recai Kutan seçilmiştir.⁷⁰⁷ Parti liderliğinde yaşanan bu değişim, kurumsalcı yaklaşımın liderlik değişimi ile

⁷⁰¹ Çınar, *Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık*, s.103

⁷⁰² Bekaroğlu, *Siyasetin Sonu*, s.27

⁷⁰³ Bekaroğlu, *a.g.e.*, s.86

⁷⁰⁴ Bekaroğlu, *a.g.e.*, s.94

⁷⁰⁵ Çınar, "AKP ve İslami Hareketler", s.312

⁷⁰⁶ Şen, *AKP Milli Görüşçü mü?*, s.18; Toprak, "Islam and Democracy", s.183

⁷⁰⁷ Bekaroğlu, *a.g.e.*, s.27; Şentürk, *İslamcılık*, s.511

partinin uyarlanabilirliği arasında kurduğu ilişkiden farklı bir dinamikle gerçekleştirilmiştir. Bir örgütün kurucu liderlik ekibinin değişimini kurumsal uyum sağlama yetkinliğini güçlendiren bir unsur olarak kabul eden yaklaşımın öngördüğü değişim, hakim parti liderliğinin güdümündeki bir değişim değildir. Kurumsalcı yaklaşımın işaret ettiği, partinin kendi iç dinamikleriyle gelişen ve bağımsız süreçlere bağlı olarak “*örgütün kendi içinde iktidarın barışçı yolda farklı bir lider ekibe geçişini*” ifade eden bir değişimdir. Kutan’ın genel başkan olası ise, Erbakan ve çevresindeki geleneksel yönetici kadronun partinin görüntüsünü kontrollü olarak dönüştürme arayışının bir yansıması olarak gerçekleşmiştir. Partinin kurumsallaşma seviyesinin bir göstergesinden ziyade, burada güncel bir siyasal manevra söz konusu olmuştur.

FP’deki teşkilat yapılanmasının dinamikleri, MGH partilerinde görülmeye alışık olunan liderin yönlendirdiği teşkilat yapılanmasından farklı olduğu kısa sürede anlaşılmıştır. RP dahil bu geleneğin partilerinde örgüt disiplini içerisinde parti liderinin temel belirleyici olduğu yönetim anlayışı FP teşkilatlarında sürdürülememiştir. Bunun en bariz örneği küskün milletvekilleri olayında ortaya çıkmıştır. Siyasi partilerin 18 Nisan 1999 seçimine yönelik hazırladıkları aday listelerinde yer bulamayan milletvekillerinin seçim kararını iptal ettirmek için parti genel merkezlerine rağmen başlattıkları harekete destek verilip verilmeyeceğine ilişkin FP içindeki tartışmalar, geleneksel teşkilat anlayışının artık dönüştüğünü göstermiştir.

Recep Tayyip Erdoğan’ın etrafında toplanan “yenilikçiler”, seçimin iptal edilmesine yönelik küskün milletvekillerinin başlattığı çalışmaya parti yönetiminin destek vermesine rağmen karşı çıkmıştır. FP’deki bu muhalif oluşum, daha önce MSP’de 1974 yılında partinin 2. Olağan Kongresinde Korkut Özal’ın başını çektiği muhalefet ile 1977 seçimlerine yönelik listeler üzerinde Nurcuların Yazıcılar grubuna mensup milletvekilleri tarafında yapılan parti içi muhalefetten farklı özelliklere sahiptir.⁷⁰⁸ MSP içerisindeki bu muhalif yönelimler, Erbakan’ın baskın liderliği ve teşkilat disiplini içerisinde yönetilmiştir. Ancak FP içerisinde belirlemeye başlayan bu muhalif

⁷⁰⁸ Şentürk, a.g.e., s.512

yaklaşım, parti yönetiminin karşısında farklı konulardaki itirazlarını seslendirmekten geri durmayacaktır. Bir grup bilinciyle diğer muhalif yaklaşımlardan farklılaşan parti içerisindeki bu grup, ilerleyen süreçte “yenilikçi ve gelenekçi” ayrışmasına dönüşecek ve görüş ayrılıkları yönetilemez hale gelecektir.

Siyasetin gündemi Nisan 1999 seçimlerine odaklanmasına rağmen, FP’nin karşısında yönetmesi gereken iki zorlu süreç söz konusu olmuştur. İlki, RP’nin kapatılmasıyla tabanda meydana gelen motivasyon sarsıntısının yönetilmesi ve bu bağlı olarak teşkilatlarda oluşan “*belirli hassasiyetleri muhafaza ederek Türkiye’de siyaset yapılamaz*” hissiyatının giderilmesi idi.⁷⁰⁹ Diğer ise, MGH içerisinde nisbeten ikinci kuşak olarak tanımlanacak, bu siyasi geleneğin gençlik teşkilatlarında yetişmiş, iyi eğitilmiş, nitelikli mesleklere sahip gençlerden oluşan ve şimdi orta yaşlarına gelmiş parti yöneticilerinin etrafında oluşan muhalif yönelimleri kontrol altında tutmaktı.⁷¹⁰

Bu gündem içinde 18 Nisan 1999 seçimlerine giren FP, 1995 seçimlerinde RP’nin oylarının çok gerisine düşmüş, aldığı %15,39 oy oranıyla üçüncü parti olmuştur. DSP’nin %22,17 oy oranı ile birinci, MHP’nin %17,98 oy oranı ile ikinci parti olduğu seçimlerde, FP’nin üçüncü parti olarak ancak 111 milletvekili çıkarabilmiş olması, parti içerisindeki tartışmaları artırmıştır. Sadece üçbuçuk yıl önce RP, %21,29 oy oranı ile birinci parti çıktığı seçimlerde 158 milletvekili çıkarmayı başarmıştı. Bu seçim sonucu ile mukayese edildiğinde 1999 seçimleri, parti yönetimini zorlayan bir tablo üretmiştir.⁷¹¹

Seçim sonuçları üzerinden başlayan parti içi tartışmalar “yenilikçi-gelenekçi” ayrışmasını daha belirgin hale getirmiştir. Yenilikçi grupta ön plana çıkan isimler; Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, Bülent Arınç, Abdullatif Şener, Cemil Çiçek, Abdulkadir Aksu, Ali Coşkun olmuştur. Bu isimler 14 Mayıs 1999 tarihinde gerçekleştirilen Birinci Olağan Kongre’de seçim sonuçları üzerinden yürüyen

⁷⁰⁹ Bekaroğlu, **a.g.e.**, s.93, 94

⁷¹⁰ Laçiner, “Laiklik/Anti-Laiklik: Dayatılan Bir Kutuplaşma”, s.9

⁷¹¹ Bekaroğlu, **a.g.e.**, s.92; Şentürk, **a.g.e.**, s.513

tartışmalar içinde, Abdullah Gül'ü genel başkan adayı göstererek parti liderliğinde barışçı bir değişimin gerçekleşmesi için önemli bir girişimde bulunmuşlardır.⁷¹²

Siyasal kurumsallaşmanın göstergeleri olarak uyarlanabilirliğin temel unsuru olan partinin kaçınıcı kuşak tarafından yönetildiği yaklaşımına göre, Erbakan ve çevresindeki yakın isimlerden oluşan kurucu lider kuşağın temsilcilerinin güdümündeki parti liderliğinde bir değişime razı olmayan FP yönetimi eksik kurumsallık görüntüsü vermiştir.⁷¹³ FP kongresindeki genel başkanlık yarışında 1238 delegenin 633'ünün oyunu Recai Kutan, 521'inin oyunu ise Abdullah Gül almıştır. Abdullah Gül'ün kongrede delegelerden aldığı bu yüksek desteğin önemi, bir genel başkan seçiminden öte MGH geleneği bakımından bir yol ayrımına gelindiği şeklinde yorumlanmıştır.⁷¹⁴ Kongre esnasında salon içerisinde adayların destekçileri arasındaki gerilimli atmosfer, tarafları tezyif eden sataşmalar daha önce bu geleneğin teşkilatlarında örneği görülmemiş bir durumdur.⁷¹⁵ Kongre sonrasında yenilikçi gruba ait isimler tasfiyeye tabi tutulmuştur. 24 Temmuz 1999'da cezası biten Erdoğan'ın etrafında yürütülen "yeni oluşum" çalışmaları, yenilikçiler ile gelenekçiler arasındaki mesafeyi kapanmayacak şekilde açmıştır.⁷¹⁶

Erdoğan'ın FP içinde oluşmaya başlayan yeni muhalif yaklaşım bakımından rolü dikkat çekici seviyededir. RP'nin İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) Başkanı adayı olarak girdiği Mart 1994 yerel seçimlerini kazandıktan sonra, sadece başkan olduğu İstanbul'da değil, Türkiye'nin birçok farklı ilinde çok sevilen bir siyasi figür olarak popülaritesi artmıştır. Öyle ki, "*Ülke çapında Haziran 2001'de yapılan bir ankette, Nisan 1999'da Fazilet Partisi'ne oy vermiş kişilerin %65,7'sinin Erdoğan liderliğindeki yeni bir partinin genel seçimlerde başarılı olacağını düşündüğünü*

⁷¹² Nazlı Ilıcak, "Fazilet'ten AK Parti'ye", **Dünden Bugüne Tercüman**, 14.10.2003, s.8

⁷¹³ Huntington, "Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma", s.66-67

⁷¹⁴ Dağı, **a.g.e.**, s.122; Ruşen Çakır, "Kimi Demokrasiye Kimi Lümpenliğe", **Milliyet**, 11 Ağustos 2000

⁷¹⁵ Ömer Çelik, "Turkey and The Fate of Political Islam", **The United States and Turkey**, Haz. M.Abramowitz, A Century Foundation Book, New York, 2001, s.77

⁷¹⁶ "Yenilikçiler Cezaya", **Milliyet**, 06.01.2001

*göstermiştir. Yine aynı ankette Erbakan liderliğindeki yeni bir partiye verilecek desteğin ise ancak %4,6 olduğunu göstermiştir.”*⁷¹⁷

Erdoğan’ın sergilediği başarılı siyasal portrenin yanında, görevi esnasında DGM’nin hakkında verdiği hapis cezası ülke sathında büyük bir ilgi ve destek bulmasına neden olmuştur. İBB Başkanı olarak 6 Aralık 1997’de Siirt’te yaptığı bir konuşmada Ziya Gökalp’in bir şiirini okuması nedeniyle Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesi’inde (DGM) yargılanmış,⁷¹⁸ 21 Nisan 1998 tarihinde “*Türk Ceza Kanunu’nun 312/2 maddesinden ‘Halkı din ve ırk farkı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik etmek’ suçunu işlediği*” gerekçesiyle bir yıl hapis cezası almıştır.⁷¹⁹ Yargıtay 8.Ceza Dairesi tarafından onanan kararın infazı kapsamında Erdoğan, 26 Mart 1999’da Pınarhisar Cezaevine girmiştir. Erdoğan’ın mahkum olması üzerine FP içerisindeki “yenilikçi” hareketin öncülüğünü bu süreçte Abdullah Gül yürütmüştür.⁷²⁰

MGH’nin geleneksel lideri Erbakan’ı gölgede bırakarak popüler kimliğiyle ön plana çıkmayı başaran Erdoğan, kamuoyuna verdiği mesajlarda “*tabanımız bana ne görev verirse yine üstlenirim*” diyerek hem siyasi karar merci olarak parti tabanını işaret etmiş, hem de FP liderliğinin karşısında ikinci bir lider adayını ortaya çıktığının işaretini vermiştir.⁷²¹ Bu örnekte olduğu gibi FP’de yenilikçi grupta yer alan isimler, partinin geleneksel liderliğine yönelik yürüttükleri muhalefeti izah ederken sık sık partinin tabanına atıf yapmışlardır.⁷²²

Yenilikçi grup FP’den ayrılmayı gerekli ve meşru kılacak bir gelişme olana kadar parti içerisinde kalarak muhalif pozisyonlarını korumaya özen göstermiştir.⁷²³ Parti içindeki

⁷¹⁷ Heper-Toktaş, “Islam, Modernity, and Democracy” s.159

⁷¹⁸ Recep Tayyip Erdoğan’ın Siirt’te yaptığı konuşmanın tam metni için Bkz.: Yıldız, **28 Şubat Belgeler**, 273-284

⁷¹⁹ Ağırbaş, **Milli Görüş Siyaseti**, s.43; Yargıtay 8.Dairesi tarafından onaylanan cezanın gerekçeli kararının detayı için Bkz.: Yıldız, **a.g.e.**, s.258-272

⁷²⁰ Şentürk, **İslamcılık**, s.512-513; Bekaroğlu, **Siyasetin Sonu**, s.127; Yücel, **Çankaya’dan Beştepe’ye**, s.197

⁷²¹ Çakır, “Türkiye, Bağımsız bir Politik İslamcı”, s.111; Avni Özgürel, “Tekelci Lider Dönemi Bitti”, **Radikal**, 16 Mart 1998; Hasan Cemal, “Recep Tayyip Erdoğan Neyin Peşinde”, **Milliyet**, 04.01.2001; “Hoca Bitmiş”, **Milliyet**, 27.06.2001

⁷²² Yurdagül Erkoca, “FP’li Arınç Büyük Konuştu”, **Radikal**, Bülent Arınç Röportajı, 25.05.1998; Çınar, **Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık**, s.92

⁷²³ “Bölünme Yemeği”, **Hürriyet**, 06.01.2001; “Kılıçlar Çekildi”, **Radikal**, 05.01.2001; Cüneyt Ülsever, “Kılıçlar Çekildi”, **Hürriyet**, 11.01.2001

ayrışmanın TBMM’de parti grubuna yansımaları kısa sürmüştür. 10. Cumhurbaşkanının seçim sürecinde Erbakan’ın siyasi yasağının kaldırılmasına karşılık, Demirel’in görev süresini uzatmaya yönelik 5 artı 5 formülüne destek verilmesi tartışmaları TBMM’de FP grubunu ikiye bölmüştür. Mecliste bu düzenlemeye ilişkin yapılan görüşmelerde parti yönetimine karşı pozisyon alan yenilikçiler red oyu vererek bu düzenlemenin düşmesini sağlamıştır. Erbakan’a siyaset yolunun açılmaması pahasına Demirel’in yeniden seçilmesi engellenmiştir. Artık parti yönetiminden bağımsız olarak hareket etmeye başlayan yenilikçi grubun doğal lideri Erdoğan olmasına karşın, TBMM’deki parti grubundaki ayrışmayla ortaya çıkan ikinci grubun lideri milletvekili olduğu için Gül olmuştur.⁷²⁴

2.3.4.2. Fazilet Partisi’nin Kapatılması ve Meşruiyet Krizi

Huntington’ın tanımıyla “*yerleşmiş, muteber ve tekrar eden davranış kalıpları*” olarak siyasal kurumsallaşma, siyasal aktörlere açılan siyaset alanının sınırları bakımından önemlidir.⁷²⁵ Bu bağlamda Türk siyasal yaşamında siyasi partilerin seçmenlerine vaat ettiği siyasallığın sınırlarını, siyasal sistemin iktidar elitleri tarafından belirlenmiştir. Bu sınırların felsefi arka planına bakıldığında, modernleşmeci, pozivitist ve katı bir laiklik yaklaşımının geçerli olduğu görülür. Belirli işleyiş kurallarının olması, siyasal kurumsallaşmanın hem siyasi partileri için hem de partileri çevreleyen siyasal sistemler için geçerli olması bakımından önemlidir. Bu çerçevede Türkiye’de 12 Eylül askeri darbesiyle kurulan siyasal sistem, belirli işleyiş kurallarının iktidar elitleri dahil tüm aktörler tarafından gönüllü olarak uygulanması noktasında daima eksik siyasal kurumsallaşma görüntüsü vermiştir.⁷²⁶

MGH partileri bağlamında siyasal sistemin yasakçı yaklaşımla siyaset alanını sürekli sınırlandırması, eksik kurumsallaşma seviyesinin bir göstergesi olmuştur. MGH geleneğinde bir parti kapatıldığında, yeni bir siyasallaşma arayışıyla yeni bir partinin kurulması söz konusu olmuştur. Bu bağlamda RP’nin kapatılması sürecinde kurulan FP, 90’lı yıllarda oluşmaya başlayan yeni siyasal ve toplumsal koşulları dikkate alarak

⁷²⁴ Şentürk, **İslamcılık**, s.514-515; Bekaroğlu, **Siyasetin Sonu**, s.120-121

⁷²⁵ Huntington, “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, s.64-65

⁷²⁶ Basedau ve Stroh, **a.g.e.**, s.7-8; Huntington, **Political Order in Changing Societies**, s.12;

MGH'nin siyasal geleneğini sürdürme arayışının ifadesi olmuştur. FP yönetimi, parti içinde oluşan muhalif çatlağı kontrol altına almak ve teşkilatlardaki motivasyon kaybını yönetmek için çalıştığı bir dönemde daha büyük bir sorunla karşılaşmıştır. Meclis'te başörtülü yemin tartışmalarıyla başlayan tartışmalar, FP hakkında açılan kapatma davasıyla yeni bir boyut kazanmıştır.

Başörtüsü meselesi üniversitelerde eğitim hakkı üzerinden Türkiye'nin çok fazla tartıştığı bir konu olmasına karşın, başörtülü bir milletvekilinin Meclis'te yer alması düşüncesi iktidar elitleri tarafından çok sert şekilde karşılanmıştır. Nisan 1999 seçimlerinde FP'den milletvekili seçilen Merve Kavakçı'nın yemin etmek üzere Meclis Genel Kurulu'na girmesiyle başlayan tartışmalar, Türkiye'de başörtüsü meselesini farklı bir mecraya taşımıştır. Başörtülü bir milletvekili adayının kazanma şansı olan bir sıradan listeye alınmasına karşın, FP yönetiminin bu kararın seçimlerden sonra oluşturacağı bir krizde nasıl hareket edeceğine dair hiçbir hazırlığının olmadığını göstermiştir. Mecliste en fazla sandalyeye sahip partinin lideri olarak Bülent Ecevit'in Genel Kurul'da *“Bu kadına haddini bildirin”* diyerek adeta iktidar seçkinlerinin sözcülüğünü üstlenerek verdiği tepkiyle başlayan süreç, Başsavcılığın kapatma davası sürecini başlatmasıyla yeni bir evreye geçmiştir.⁷²⁷

Cumhuriyet Başsavcılığı FP'nin kapatılması için hazırladığı iddianameyi 7 Mayıs 2001 tarihinde Anayasa Mahkemesi'ne sunmuştur. 28 Şubat'ın siyaset alanı üzerinde kurduğu baskının ağır bir şekilde hissedildiği bu dönemde, Başsavcılığın iddianamede başörtüsü meselesi üzerinden dile getirdiği iddialarının yanında metinde kullanılan lisanın içeriği dikkat çekicidir. Başsavcılığın iddianamesinde yer bulan ifadelerde kullanılan dilin tonlaması dönemin atmosferi bakımından açıklayıcı hüviyettir:

“Fazilet Partisi Genel Başkanı dahil, tüm yöneticileri, milletvekilleri ve belediye başkanları adeta kandan başka birşeyle beslenmeyen vampirler gibi, vatandaşlarımızın bir kısmının dinsel inançlarını en kolay yönden sömürüp...Anayasa Mahkememizin anılan kararını hiçe sayarak, meydan meydan, köy köy dolaşp, tüm televizyonlardaki açık oturum ve söyleşilere katılarak kamu kurumlarında ve üniversitelerde başörtüsü ile çalışma ve öğrenim görmenin vazgeçilmez bir insan hakkı olduğunu, yasakları getiren mevzuat ve bunları uygulayan kamu görevlilerinin laikliğe aykırı davranışta bulunarak

⁷²⁷ Merve Kavakçı'nın Meclis Genel Kuruluna girdikten sonra oluşan tepkilerin tutanaklara yansıyan bölümü için Bkz.: Bekaroğlu, **a.g.e.**, s.98-102

suç işlediklerini iddia ederek, halkımızın bir bölümünü Devletimize karşı kışkırtmayı alışkanlık haline getirmişlerdir.”⁷²⁸

FP liderliğinin Merve Kavakçı olayı ile başlayan süreci yönetmek için çok hazırlıklı olmadığı, oluşan krizi kontrol altına alacak yönetim refleksini gösteremediği ve her konunun bir stratejik yaklaşımdan uzak alelade şekilde parti temsilcileri tarafından kamuoyu önünde tartışıldığı konusu, bazı parti yöneticileri tarafından bir özeleştirici olarak dile getirilmiştir: “*FP’nin tüm kararları daha uygulamaya geçmeden medyada tartışılmaya başlıyor ve etkisiz hale getiriliyordu...Fazilet Partisi’nde kim ve ne olduğunu bilmediğimiz bir irade, medya aracılığı ile her şeye vaziyet ediyordu.*”⁷²⁹

FP, Anayasa Mahkemesi’nin 22 Haziran 2001 tarihinde verdiği kararla kapatılmıştır.⁷³⁰ Kapatma kararının gazetelere yansıma biçimine bakıldığında, başörtüsü meselesinin siyasal merkez elitleri tarafından ne denli önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kararı alıntılan haberlerin manşetlerinde Merve Kavakçı ve başörtüsü meselesi ön plana çıkmaktadır: “*Fazilet’i İki Kadın Yaktı*”, “*Merve Yaktı*”, “*FP’yi de Yedi*”.⁷³¹

RP’nin kapatılması ile başlayan ve FP’nin kapatılmasıyla devam eden süreçte, MGH geleneğiyle ilişkili tüm sosyal, kültürel ve eğitim alanındaki faaliyetler koğuşturmaya konu olmuştur. Kurulduğu 1975 yılından itibaren bu geleneğin gençlik örgütlenmesi olarak faaliyet gösteren Milli Gençlik Vakfı (MGV), Ankara 25. Asliye Hukuk Mahkemesi’nin 3 Haziran 2004 tarihinde verdiği kararla kapatılmıştır. MGH’nin gençlik yapılanması olarak imam hatip liselerindeki aktif çalışmalarıyla dikkat çeken MGV, özellikle kesintisiz 8 yıllık eğitim ve başörtüsü yasakları gibi rejim güçleri tarafından hassasiyetle takip edilen konulara yönelik yaptığı eylem ve gösterilerle toplumsal farkındalığı yüksek tutmuştur.

⁷²⁸ Bekaroğlu, **a.g.e.**, s.107-108; Şentürk, **a.g.e.**, s.516; Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı’nın Anayasa Mahkemesi’ne sunduğu iddianamenin tam metni için Bkz.: Yıldız, **a.g.e.**, s.315-324

⁷²⁹ Bekaroğlu, **a.g.e.**, s.111-112

⁷³⁰ Ağırbaş, **Milli Görüş Siyaseti**, s.47, 145-149; Güney-Başkan, “Party Dissolutions and Democratic Consolidation”, s.269

⁷³¹ “Demokrasi Yarası”, **Radikal**, 23.06.2001; “Fazilet’i İki Kadın Yaktı”, **Sabah**, 23.06.2001; “Merve Yaktı”, **Milliyet**, 23.06.2001; “FP’yi de Yedi”, **Hürriyet**, 23.06.2001

Vakfın kapatılmasıyla sonuçlanan süreç, 28 Şubat döneminde Ankara 1. Nolu DGM Yedek Hakimliğinin 6 Ağustos 1997 tarihli MGV merkez ve şubelerinin aranmasına yönelik talimatıyla başlamıştır. Akabinde Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) tarafından Ankara 25. Asliye Hukuk Mahkemesi nezdinde MGV'nin kapatılması için dava açılmıştır. Mahkemenin kapatma talebini reddetmesi üzerine kararı Temyiz eden VGM'nin başvurusu Yargıtay 18. Hukuk dairesi tarafından görüşülmüş ve “*Devletin siyasi, hukuki ve iktisadi nizamını dini esaslara göre değiştirmek amacıyla Anayasal düzeni bozmaya*” çalıştığı gerekçesi ile mahkeme kararını bozarak dosyanın yeniden görüşülmesine hükmetmiştir. Bunun üzerine davayı yeniden görüşen mahkeme, Türkiye genelindeki yaygın yapılanmasıyla 900 bürosu ve 140 yurdu bulunan MGV'nin kapatılmasına karar vermiştir.⁷³²

2.3.4.3. Alternatif Kurumsal Yaklaşımlar: Saadet Partisi ve HAS Parti

Yeni siyasal arayışlara ihtiyaç olduğunu ve dünya gerçeklerini dikkate alarak iktidara gelmeyi hedefleyen yeni bir siyasal kimlik inşa edilmesi gerektiğini vurgulayan yenilikçiler, kapatma kararının ardından AK Parti'yi kurmuştur. MGH içinde parti liderliğine itaat edilmesi gerektiğini düşünen geleneksel grup ise, 20 Temmuz 2001'de kurulan SP'de siyasal mücadelesini sürdürmüştür.⁷³³ Bu ayrışmanın izlerini henüz FP'ye kapatma davası açılmadan önce, parti içerisinde gündeme gelen liderlik yarışında görmek mümkündür. Erbakan'ın geleneksel liderliğinin karşısında Erdoğan'ın kişiliği etrafında oluşan genç, yenilikçi ve mücadeleci yeni lider portresi teşkilatlar nezdinde kabul görmüştür.⁷³⁴

SP, MGH'nin geleneksel kanadını temsil etmekle birlikte, RP ile başlayan siyasal açılım anlayışının göstergelerini siyasal söylemine taşımıştır. RP'nin Batıya karşı mesafeli dış politika söyleminden uzaklaşmış, AB'ye üyelik, Türkiye'nin NATO içerisindeki konumu gibi temel meselelerde daha açık bir politika geliştirilmiştir. SP'nin programı, geleneğin bilinen isimleri tarafından kaleme alınmış olsa da, seçmen

⁷³² Şentürk, *İslamcılık*, s.516-519

⁷³³ Bekaroğlu, *Siyasetin Sonu*, s.383; Şentürk, *a.g.e.*, s.520

⁷³⁴ Çakır-Çalmuk, *Recep Tayyip Erdoğan*, s.195

kitlesinin değişen beklentilerine uygun hareket etme zorunluluğu içinde hem yeni yaklaşımları barındıracak hem de geleneksel bazı kavramlara yer verecek şekilde dengeli bir tutumla hazırlanmıştır.⁷³⁵

Bu kapsamda SP'nin programının giriş bölümüne bakıldığında, siyasetin fonksiyonu, devletin bir hizmet aracı olarak inançlar karşısındaki tarafsızlığı gibi somut bazı kuşatıcı yaklaşımlara yer verildiği görülür. Programın *“Kutuplaştırıcı değil, Kucaklayıcı”* başlıklı siyaset anlayışının özetlendiği bölümde *“her türlü kutuplaşma ve zıtlaşma yaklaşımını reddetmekte, tüm vatandaşlarımızın uyum içerisinde birlikte yaşadığı bir Türkiye'yi benimsemekteyiz.”* denilmektedir.⁷³⁶ Aynı şekilde *“hiçbir kimse ve kurum, din ve kanaatler konusunda bir başkasına zorlama yapamaz”* dendiikten sonra devletin inanç ve tutumlara karşı tavrı için *“Devlet; laikliğin gereği olarak din, inanç ve kanaat konusunda taraf olamaz. Bu nedenle devlet, herhangi bir dinin inanç, ibadet ve vecibelerini icbar eden veya bunları yasaklayan bir uygulama içinde bulunamaz.”* diyerek özgürlüklerden yana bir tavrın altı çizilmiştir.⁷³⁷

Evrensel değerlerle uyumlu bu genel düşüncelere parti programında yer verilmişse de, SP dahil MGH partilerinin bu ifadelerin karşılığı olan siyasal tutum ve yaklaşımları içselleştirmede eleştirisi yapılmıştır.⁷³⁸ Erbakan'ın başkanlığında Recai Kutan, Oğuzhan Asiltürk, Şevket Kazan, Ahmet Tekdal gibi bu geleneğin en önemli isimlerinden oluşan bir kurul tarafından hazırlanan programın hazırlık çalışmalarında bulunan Bekaroğlu, bu eleştirilerde haklılık payı olduğunu *“Hoca, program yazımı sırasında, özellikle insan hakları konusunda, uluslararası belgelerde yazılı olan tanımlamalara hiç itiraz etmiyordu. Bazı konularda itirazlar Hoca'nın yakınlarından geliyordu. Hoca ise tartışmalı tanımların bile kullanılmasına karşı çıkmıyordu.”* tespitiyle kabul etmiştir.⁷³⁹

⁷³⁵ **Saadet Partisi Programı**, Ankara, 2019, (Çevrimiçi)

<https://saadet.org.tr/upload/file/992649b84c8d390c3ba07fdb6c403965.pdf>, 17 Şubat 2022; Toprak, “Islam and Democracy”, s.183; Bekaroğlu, **a.g.e.**, s.351-352

⁷³⁶ **Saadet Partisi Programı**, (Çevrimiçi), s.6

⁷³⁷ Şentürk, **a.g.e.**, s.521

⁷³⁸ Bulaç, “RP'nin Tecrübesi-AKP'nin Kaderi”, s.13

⁷³⁹ Bekaroğlu, **a.g.e.**, s.352

Köklü bir siyasi geleneğin tarihsel bakiyesini arkasına alarak kurulan SP'nin girdiği seçimlerde elde ettiği sonuçlar seçmen nezdinde geniş bir karşılığı olmadığını göstermiştir. Kasım 2002'de girdiği ilk genel seçimlerde aldığı %2,5 oy oranıyla meclis dışında kalan parti, 2004 yılındaki yerel seçimlerde de ancak %4,77 oy oranına ulaşabilmiştir. Bu oy seviyesinin üzerine çıkamayacak olan parti 2007 genel seçimlerinde ancak %2,5 oy alacaktır. Recai Kutan'ın başkanlığında kurulan partinin liderlik koltuğuna 2003 yılından Erbakan geçmişse de hakkında kesinleşmiş hapis cezası bulunması nedeniyle tekrar genel başkanlık görevini Recai Kutan'a devretmiştir.⁷⁴⁰

Huntington tarafından bir partinin kurumsallaşma seviyesini ölçümlemek için kullanılan temel göstergelerden birisi olarak “tutarlılık ve birlik” unsuru, parti içerisindeki liderlik yapısının özellikleri, liderlik değişim süreçlerinin yarışmaya açık olup olmadığı ve görüş ayrılıklarının parti içinde nasıl yönetildiğine dair önemli bir açıklama sunmaktadır.⁷⁴¹ Bu bağlamda AK Parti'yle başlayan ayrışma sürecinde tutarlılık unsuru zayıflayan ve birlik anlayışı çözülen MGH geleneği ikinci ayrışma, SP'nin 2010 yılındaki kongresinde yaşanan liderlik kriziyle ortaya çıkmıştır.

2008 yılında SP'nin Genel Başkanlığına Numan Kurtulmuş getirilmiştir. Temmuz 2010'da yapılan SP Genel Kurulu'nda tek aday Kurtulmuş olmasına karşın onun karşısına, Erbakan tarafından desteklenen ikinci bir liste çıkarılmıştır. Daha önce FP'de tecrübe edilen iki adaylı yarışta kazanan, geleneksel kanadın desteklediği mevcut parti yönetiminin adayı olmuştur. Ancak burada kızı ile oğlunun da aralarında bulunduğu Erbakan'ın çok yakınındaki isimlerden oluşan muhalif ikinci liste, geleneksel yapının desteğine rağmen Kurtulmuş karşısında mağlup olmuştur. Kongredeki bu çatlak derinleşerek devam etmiş ve Şevket Kazan, Oğuzhan Asiltürk gibi Erbakan'a çok yakın isimlerin başını çektiği muhalif liste taraftarları, 650 delegenin imzasını alarak bu kongrenin iptali için dava açmıştır.⁷⁴²

⁷⁴⁰ Şentürk, **a.g.e.**, s.521-522

⁷⁴¹ Huntington, **Political Order in Changing Societies**, s.22

⁷⁴² Şentürk, **a.g.e.**, s.522

Kurumsalcı yaklaşım bağlamında bu süreç analiz edildiğinde, SP’de karşılaşılan sorunların çözüm yollarına dair parti içindeki düşük oydaşma seviyesi ve konular karşısında sergilenen farklı tutumlardaki iç tutarlılıktan yoksun görüntüsü, SP’nin kurumsallaşma seviyesinin düşük olduğuna işaret etmektedir.⁷⁴³ Partinin mensupları arasındaki görüş birliği ve sorunların çözümüne dair ortak tutuma sahip olma anlamındaki tutarlılık, partinin bütünlüğünü korumasına yardımcı olacak en temel etkenlerdir. Aynı şekilde örgütlerdeki liderlik değişim süreçlerinin yarışmaya dayalı olması, örgüt içindeki toplam liderlik değişimi ve örgüt lideri ile üyeler arasındaki görüş ayrılıklarının yönetilme şekli, siyasal kurumsallaşma seviyesinin analizi için temel unsurlardır.⁷⁴⁴

Siyasal kurumsallaşma ölçüleri bakımından MGH partileri sorunlu bir görüntü vermiştir. Gelenek içinde yarışmaya dayalı liderlik değişimine imkan verilmemesi, parti yönetimi ile teşkilat mensupları arasındaki görüş ayrılıkları bu eksik yapının en bariz yansımaları olmuştur. Bu çerçevede değişime kapalı Erbakan’ın temsil ettiği geleneksel liderlik, önce Erdoğan’ın liderliğinde AK Parti’yi kuran yenilikçi ekip tarafından, sonra Numan Kurtulmuş tarafından sarsılmıştır.

Kongrenin iptal edilmesine yönelik açılan dava ve dava sürecinde yaşanan gelişmeler nedeniyle Numan Kurtulmuş SP’den istifa etmiş, 1 Kasım 2010 tarihinde Halkın Sesi Partisi’ni (HAS Parti) kurmuştur. MGH partilerinde milletvekilliği yapmış ve Erbakan’ın yakınında bulunmuş geleneksel çizgideki Bahri Zengin, Ahmet Bilgin, Ömer Vehbi Hatipoğlu, Mukadder Başeğmez gibi isimlerin HAS Parti’nin kurucuları arasında yer alması, geleneğin yaşadığı ikinci ayrışma sürecinin ne denli sarsıcı bir niteliğe sahip olduğunun göstergesi olmuştur. 2011 yılında girdiği genel seçimlerde umduğu başarıyı yakalayamayan HAS Parti, Eylül 2012’de yaptığı olağanüstü kongre ile kendisini feshetmiştir.⁷⁴⁵

⁷⁴³ Özer, “Siyasal Partilerin Doğuş Teorileri, Parti Tipolojileri”, s.588

⁷⁴⁴ Huntington, “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, s.76-78; Şükür, **a.g.e.**, s.694

⁷⁴⁵ Hulusi Şentürk, **Türkiye’de İslami Oluşumlar Ansiklopedisi**, İstanbul, Çıra Yayınları, 4.bs., 2019, s.582-583

2.3.5. Yeni Kurumsalcılık Işığında Milli Görüş Hareketi'nin Kurumsallaşma Sürecinin Değerlendirmesi

MGH geleneğinin ortaya çıkışı ile FP'nin kapatılması arasındaki siyasal kurumsallaşma sürecine bakıldığında özetle, çok partili yaşamla birlikte talepleri genişleyen muhafazakar kitlenin kurumsal çevre karşısında yaşadığı siyasal temsil sorunu, buna bağlı olarak siyasal sistem ile bütünleşme ve siyasal mekanizmalara katılım sorunu, müstakil bir siyasal kimliğin kurulması ancak kimliğin merkez siyasal iktidar elitleri karşısında meşruiyet zemini bulmaması, koalisyon hükümeti ortağı olarak sisteme entegre olma arayışları, ikinci kez iktidar tecrübesinin yaşanması, devlet kurumlarından gelen baskılar ve siyasal alandan dışlanması, alternatif siyasal kurumsallaşma çabaları ile değişim arayışları ve yeni bir siyasal kimlik inşası için gelenek içinde yaşanan ayrışma süreci bu geleneğin siyasal yaşamının ön plana çıkan kavşak noktalarını oluşturduğu görülecektir.

Tek parti döneminde siyasal merkez karşısında yaşadığı meşruiyet krizine çözüm bulamayan İslami kesim, 1950'li yıllardan itibaren çok partili yaşamın ürettiği siyasal genişleme atmosferinden yararlanmıştır. Siyasal katılım ve bütünleşme sorunlarını çözemeyen İslami hassasiyete sahip kitleler, Türk siyasal yaşamında yaşanan tarihsel dönüşüme bağlı olarak DP iktidarı ile birlikte kendini daha rahat ifade edebileceği bir siyasal ortama kavuşmuştur. Merkez sağ partilerin popüler destek arayışında dini değerleri araçsallaştırması, İslami hassasiyetleri olan isimlere karar mekanizmalarında yer verilmemesi, katılım bunalımının ürettiği entegrasyon krizi yeni bir siyasal arayışın temeli olmuştur. Bu bağlamda toplumun dini değerlerini ve geleneksel hassasiyetlerini önceleyen bir ekip tarafından siyasal katılma krizine çözüm olarak MGH geleneğinin ilk partisi olarak MNP kurulmuştur.

Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde farklı seviyelerde de olsa, bir meşruiyet kaynağı olarak İslami değerler daima siyasal alanda kendine yer bulmuştur. Tek parti dönemindeki kesintiye rağmen çok partili yaşamda partilerin siyasal çoğunluk arayışı, dini değerlerin toplumsal bir referans kaynağı olarak yeniden önemini artırmıştır. 1950'lerden itibaren Türk siyasal yaşamının genel yönelimlerini, siyasal çoğunluk arayışına bağlı olarak kamuoyunun öneminin artması olgusu belirlemiştir.

Değişen ihtiyaçların karşılanmaması ya da oluşan yeni beklentilere sistemin yanıt vermemesinin üreteceği siyasal katılma bunalımı, siyasi partilerin oluşumuna neden olacak bir etki üretebilecektir. Erbakan ve çevresindeki muhafazakar isimler ayrı bir siyasal yapı olarak MNP'yi kurmadan önce AP'de siyaset yapma arayışına girmiştir. Erbakan'ın bu arayışı parti yönetimi tarafından olumlu karşılanmamıştır. Dini değerleri önemseyen bir yaklaşımın parti içinde ön plana çıkması AP yönetimi tarafından olumlu onaylanmamıştır. AP içinde yer bulamayan Erbakan ve arkadaşları, karşılaştıkları entegrasyon ve katılım krizine çözüm olarak yeni bir siyasal kurumsallaşma arayışına girmiş ve süreç MNP'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

Siyasal sistem karşısında meşru bir aktör olarak kabul görmeyen MNP, kısa bir süre sonra laiklik ilkesi gerekçe gösterilerek kapatılmıştır. Geçmişteki karar ve uygulamaların güncel siyasal tercihler üzerinde etkisi olduğuna yönelik Tarihsel kurumsalcılığın patika bağımlılığı yaklaşımı kapsamında, siyasal mücadeleyi siyasi partiler aracılığıyla sürdürme patikası izlenerek MNP'nin kapatılmasının ardından MSP kurulmuştur.

Güncel siyasal gelişmeler karşısında daha etkin tavır geliştirmeye odaklanan MSP, MGH geleneği içinde önemli bir rol üstlenmiştir. Cumhuriyet rejimi tarafından dışlanan İslamcı eğilimlerin meşru bir aktör olarak sisteme entegre olma arayışında CHP-MSP koalisyonu önemli bir kavşak olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasal merkezin temsilcisi olarak CHP ile yapılan bu koalisyon, MGH'nin meşru bir siyasal aktör olma kimliğini güçlendirmiştir. Kurumsalcı yaklaşıma göre, kurumsal çevre tarafından kabul gören bir aktör olmak, meşruiyete sahip olmanın temel ölçüsüdür. Bu bakımdan koalisyon hükümeti ortaklığı, hem siyasal kurumsal çevrede MSP'nin meşruiyetini pekiştirmiş, hem de siyasal otorite ile halk arasında ihtiyaç duyulacak iletişimin kurulmasında MSP'nin rol üstlenmesini sağlayarak siyasal kimliğini güçlendirmiştir.

12 Eylül askeri müdahalesi Türk siyasal yaşamında önemli bir kırılma noktası olmuştur. 70'lerde yaşanan sosyal ve siyasal kargaşa ortamının ürettiği atmosferde kamuoyunun asayiş arayışına karşılık yapılan darbenin yöneticileri, toplumsal huzur ve barış ortamını tesis etmek için dini ve kültürel değerleri kullanmıştır. Siyasal

sisteminde yaşanan krizi aşmak için Türk-İslam sentezi yaklaşımı, bir toplumsal entegrasyon projesi olarak kullanıma sokulmuştur. 1983 seçimleriyle demokratik mekanizmalara geri dönüleceğinin ilan edilmesi ve yeni siyasal partilerin kurulması yeni bir siyasallaşma süreci başlatmıştır. Bu siyasallaşma atmosferinden MGH temsilcileri de istifade etmiş ve 19 Temmuz 1983 tarihinde RP'yi kurmuştur. MGH'nin üçüncü partisi olarak RP'nin kurulması, MSP'nin ardından diğer bir siyasal patika bağımlılığı göstergesi olarak karşımıza çıkmıştır.

Siyasal mücadelenin bir aracı olarak kapanan partilerin yerine yenisinin kurulması şeklinde siyasal patika MGH geleneğinde karşımıza çıkacaktır. Merkez partilerin kamuoyunun talep ve beklentilerine yanıt verecek etkinlikten uzak olması, kısır siyasi tartışmaların aşılamaması seçmen karşısında RP'yi ön plana çıkarmıştır. Kurumsalcı yaklaşımın siyasal talep ve beklentilerin mevcut siyasi partiler tarafından karşılanmaması halinde yeni aktörlerin ön plana çıkaracağına dair değerlendirmesi bağlamında, merkez partilerin çözümsüzlüğün adresi olması RP'nin toplumsal desteğini genişletmiştir.

Meşru bir siyasal kimlik arayışının bir yansıması olarak RP'nin parti programında, *“gerçek anlamda demokrasinin kurulması ve milli iradenin tecellisine”* çalışacağını siyasal kimliğin ana unsuru olarak ilan ettiği görülmektedir. Aynı şekilde devlet kurumların gelecek baskıları yönetmek için, kurumsal siyasal elitler tarafından temel bir norm olarak kabul edilen laiklik ilkesine yönelik parti programında özellikle yer verilmiştir. Bu çerçevede RP'nin Cumhuriyet temel değerlerine, demokrasiye, temel hak ve özgürlüklere, düşünce ve inanç hürriyetine mutlak saygı gösterileceğine ilişkin resmi açıklamaları, kurumsal sistem içinde meşru bir siyasal aktör olarak yer alma arayışının bir göstergesi olmuştur.

MGH partilerinin siyasal bütünleşme adımları, laiklik gerekçe gösterilerek iktidar seçkinleri tarafından parti kapatmalarla sürekli engellenmiştir. Parti kapatmaları hem MGH partilerinin süreklilik kazanmasının, hem de bu geleneğin köklü bir siyasal kurumsallaşma üretmesinin önünde engel olmuştur. Kurumsal normlara uyumlanarak partinin meşruiyetini sağlamak, partinin varlığını koruyacak politik açılımları üretmek öncelikle parti liderlerin sorumluluğundadır. Bu genel yaklaşım içinde MGH'nin

geleneksel lideri olarak Erbakan, partilerin ihtiyacı olan liderlik açılımını sergileme noktasında ciddi şekilde eleştirilmiştir.

Bunun yanında Türk siyasal sisteminin askeri darbelerle kesintiye uğrayan yapısı da, partilerin siyasal kurumsallaşma süreçlerinin önünde bir engel olarak yer almıştır. Bu yüzden askeri bürokrasi tarafından sürekli müdahaleye maruz kalan siyasal sistemin kurumsallaşması eksik kalmıştır. Bu bağlamda siyasal kurumsallaşmanın temel unsurları olarak uyarlanabilirlik, karmaşıklık, özerklik ve tutarlılık bağlamında bu sürece bakıldığında, hem MGH geleneği partilerinin, hem de genel olarak Türk siyasal sisteminin eksik kurumsallaşma görüntüsü verdiği görülecektir.

Merkez iktidar elitleri tarafından sürekli parti kapatmayla karşılaşan MGH, siyasal sistemden kendisine yönelen bu baskıları yönetecek alternatif açılımlar geliştirememiştir. Kurumsalcı yaklaşıma göre, partilerin kaçınıcı kuşak liderler tarafından yönetildiği konusu, kurumsal yetkinlik bakımından önemli bir göstergedir. MGH partilerini kaçınıcı kuşak tarafından yönetildiğine bakıldığında, örgütün hala kurucu lider ekip tarafından yönetildiği görülecektir. Gelenek içinde henüz barışçı yoldan bir iktidar değişiminin yaşanmamış olması, böylesi bir değişimin doğuracağı sorunlarla henüz yüzleşilmemesi, MGH partilerinin kurumlaşma düzeyinin düşük olduğuna işaret etmektedir.

Koalisyon ortağı olarak RP'nin iktidar tecrübesinde karşılaştığı krizlere verdiği tepki ve sergilediği liderlik performansı, Erbakan başta olmak üzere parti yöneticilerinin güven kaybı yaşamamasına neden olmuştur. Susurluk krizi, Aczmendiler, sahte şeyh olayı, Sincan olayları gibi krizlerin RP liderliğinin karşılaştığı ciddi kavşak noktalarıdır. Bu krizlerle derinleşen siyasi çalkantılar ve siyasal yetkinlik sorgulamaları RP için bir meşruiyet krizine evrilmiştir. Siyasi krizlerin yönetilmesinde liderliğin olayları algılama derecesi, ürettiği güven seviyesi ve sistemdeki diğer aktörlerin davranışlarını gerçekçi olarak değerlendirme yetkinliğine atıf yapan Kurumsalcı yaklaşım ölçülerine göre, başta Erbakan olmak üzere parti yönetimi tarafından bu süreç etkin bir şekilde yönetilememiştir.

Siyasi partilerin kurumsal sistemin kabul görmüş normları ile kurallarına uyumlu olması, partinin devamlılığı bakımından önemli bir unsurdur. Aynı zamanda dışarıdan partiye gelen değişim talepleri ile baskıların yönetilmesi, partinin meşruiyet zeminini koruması için elzem görülmektedir. RP liderliğinin kurumsal siyasal elitlerden kaynaklanan baskıları yönetememesi kurumsal bir çözülme sürecini başlatmıştır. Meşruiyet krizine dönüşen bu çözülme, partinin işlevlerini gerçekleştirecek kurumsal açılımların örgüt liderliği tarafından sağlanamaması nedeniyle kurumsal çevreden dışlanmayla sonuçlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında 28 Şubat postmodern askeri darbesi RP'nin yaşadığı meşruiyet krizini derinleştirmiş ve bu krizi bir varlık yokluk sorununa dönüştürmüştür. MGH partilerinin sürekli merkez iktidar elitleri tarafından kapatılıyor olması, bu geleneğin siyasal alanı genişletmek için yaptığı her hamlenin sistemin elitleri tarafından engellenmesi liderliğin sorgulandığı bir süreci başlatmıştır.

Siyasi partilerin yaşamlarını sürdürmesini sağlayacak siyasal şartların üretilmesi öncelikle örgüt liderliğinden beklenmektedir. Kurumsal çevredeki normlara ve ilkelere partiyi uyumlandırmak, kurum içi çıkar çatışmalarını yönetmek ve yeni beklentiler ile ihtiyaçların karşılanması sağlayan siyasal politikaları geliştirmek, parti yönetiminden beklenecek diğer görevlerdir. Açıkça görüldüğü üzere, örgütlerin çevreye uyum sağlama ve meşruiyet kazanma süreçlerindeki temel sorumluluk örgüt liderliğine aittir. Bu yaklaşım bağlamında RP liderliği kendisinden beklenen siyasal performansı gösteremediği ve partinin kapatılmasıyla sonuçlanacak postmodern darbe sürecinden çıkışı sağlayacak açılımları gerçekleştiremediği için ciddi şekilde eleştirilmiştir.

RP'nin kapatılmasıyla yeni bir siyasal kimlik arayışı olarak FP kurulmuştur. Ancak parti yönetimin, farklı bir siyasal kimlik üretmek için öncelikle parti içi dinamiklerce talep edilen barışçı yollarla lider değişimi teşebbüsünü engellemiştir. Ayrıca partinin temel politikalarına yönelik teşkilat içinde oluşan alternatif görüşler partinin karar mekanizmalarında değerlendirilmemiştir. Erbakan ve çevresindeki kurucu ekibinin MGH partilerinde hakim pozisyonundan vazgeçmemesi, parti içindeki barışçı liderlik değişimine fırsat verilmemesi, hem FP'nin kurumsal çevreye uyumlanma yeteneğini kısıtlamış, hem de parti içinde muhalif bir hareketin doğmasına neden olmuştur.

Parti içindeki muhalif yaklaşımın parti liderliğinin değişmesine yönelik talepleri geleneksel liderlik tarafından bastırılmıştır. Bunun karşısında Kutan'ın FP'nin yeni başkanı olarak seçilmesi, kurumsalcı yaklaşımın uyarlanabilirlik kriterinin göstergesi olarak belirlediği kurucu lider kuşaktaki değişim argümanından uzak hamle olmuştur. Kutan'ın genel başkan olarak seçilmesi, partinin kurumsallaşmasını güçlendiren bir lider kuşak değişiminden ziyade, güncel bir siyasi hamle olarak geleneksel liderliğin güdümünde gerçekleşmiştir.

Parti liderliği üzerinden görünür hale gelen bu çatışma, siyasal kurumsallaşmanın önemli göstergelerinden olan “tutarlılık ve birlik” unsuru bakımından FP'nin karşılaştığı sorunun önemini göstermiştir. FP yönetiminin istişareye kapalı yapısı, liderlik değişiminin yarışmaya açık olmaması, muhalif düşünceye parti içinde alan açılmaması gibi unsurlar partinin içinde birlik duygusunun çözülmesine neden olmuştur. Bunun yanında bazı güncel siyasal konularda parti yönetiminin ürettiği formüllerin oydaşmayla sahiplenilmemesi FP'nin tutarlılığını zedelemiştir. Bu kurumsal çözülmeye bağlı olarak MGH geleneği içinde AK Parti'nin kurulmasıyla sonuçlanacak ayrışması süreci gündeme gelecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYASAL KURUMSALLAŞMA BAĞLAMINDA AK PARTİ’NİN KURULUŞU VE YENİ BİR SİYASAL KİMLİK İNŞASI

3.1. KURUMSAL AYRIŞMA VE AK PARTİ’NİN KURULUŞU

1983 genel seçimleriyle başlayan yeniden siyasallaşma sürecinde MGH geleneğinin temsilcisi olarak kurulan RP, siyasal sistem içinde kabul görmek için farklı açılımları hayata geçirmeye çalışmıştır. RP’nin tabanını genişletmek için gündeme aldığı siyasal açılımlar yeterli olmamıştır. Bununla beraber merkez siyasal çevrenin MGH geleneğine yönelik yaklaşımı değişmemiş ve RP-DYP koalisyon hükümetiyle başlayan iktidar dönemi 28 Şubat postmodern darbesiyle müdahale ile karşılaşmıştır.⁷⁴⁶ RP’nin içinde bulunduğu siyasal atmosferden çıkış arayışları MGH geleneği içinde ayrışmayı gündeme getirmiştir.

Ayrışma sürecinde dışsal faktörler ile parti içi gelişmeler birlikte etkili olmuştur. 28 Şubat postmodern askeri darbesi, Türkiye’nin sosyolojik ve ekonomik değişimine bağlı toplumsal beklentilerde yaşanan dönüşüm, Türkiye’nin dış politikadaki genel yönelimleri, merkezi iktidar elitlerinin laiklik başlığı altındaki kaygıları ve MGH’ye yönelik önyargı gibi unsurlar, dışsal faktörler olarak dikkat çekmektedir. Parti içinde yeni beklentilere sahip eğilimlerin ortaya çıkması, partinin siyasal etkinliğini artırmaya yönelik değişim taleplerinin gündeme gelmesi, siyasal söylemin toplumda karşılık bulup bulmadığı yönündeki tartışmalar ve parti yönetiminin aldığı bazı kararların teşkilatlarda karşılık bulmaması gibi etkenler ise parti içi gelişmeler olarak ayrışma sürecini etkilemiştir.

Toplumsal sorunlar karşısında çözüm üretmesi beklenen siyasi partilerin 1990’lardan itibaren bizatihi kendilerinin çözümsüzlüğün parçası olarak “siyaset krizi” üretmeleri, Türkiye’de kurumsal siyasal alanını, siyaset dışı müdahalelere açık hale getirmiştir.

⁷⁴⁶ Şen, *AKP Milli Görüşçü mü?*, s.9

Siyasi partilerin içinde bulunduğu bu handikap iki yönlü etki meydana getirmiştir. Öncelikle askeri müdahaleler gibi siyaset dışı aktörlerin siyasal alana müdahalesine fırsat vermiştir. Aynı zamanda 28 Şubat gibi siyaset dışı baskılar, siyasal açılım yetkinliğine sahip yeni siyasi aktörleri ön plana çıkararak siyaset alanının yenilenmesine fırsat verecek arayışları canlandırmıştır.⁷⁴⁷ Daha önceki askeri darbeler genel nitelikli müdahale şeklinde kurumsal siyasal alanın tümüne yönelmiştir. Ancak 28 Şubat postmodern askeri müdahalesi münhasıran MGH'ni hedef almıştır. Postmodern askeri müdahaleye sessiz kalan ve bu sürecin farklı aşamalarında kendilerine verilen rolü fırsat bilerek süreçte rol alma hususunda istekli davranan diğer siyasi partiler, desteğini çeken seçmenler tarafından orta vadede ciddi şekilde cezalandırılmıştır.

Seçimlerdeki başarısız sonuçların siyasi partilerde ortaya çıkardığı muhalif hoşnutsuzluğun benzeri, yeni bir siyasal kimlik için değişimden yana taleplerini dillendiren parti mensuplarının ürettiği muhalif anlayış FP için de söz konusu olmuştur. MGH geleneğinde ikinci kuşak olarak tanımlanabilecek yenilikçi eğilimlere sahip genç yöneticiler, RP İstanbul teşkilatında kadın ve gençlik kollarını etkin bir şekilde örgütleyerek görünür olmaya başlamıştır. Bu yenilikçi eğilim, RP döneminde parti içinde örgüt disiplini içinde kalarak siyasal açılımları hayata geçirmeye odaklanmıştır. Ancak 28 Şubat müdahalesi ile başlayan süreçte RP'nin kapatılması ve yeni bir arayış olarak FP'nin kurulması, değişimden yana olan ekibi farklı bir siyasal kimlik inşa etme arayışına yöneltmiştir.⁷⁴⁸ Farklı siyaset tarzı teklifleriyle geleneksel parti hiyerarşisini zorlayan ikinci nesil siyasetçiler ile geleneksel parti yönetiminin etrafında yer alan ekibin başını çektiği grup arasındaki ayrışma, MGH geleneğinde ilk kurumsal kırılmanın yaşanmasına neden olmuştur.

Parti içinde yaşanan ayrışma, FP hakkında açılan kapatma davasıyla geri dönülmez bir noktaya gelmiştir. Kapatma davası esnasında parti içinde kalarak siyasi pozisyonunu koruyacağı mesajında titiz davranan yenilikçiler, FP'nin kapatılmasıyla birlikte yeni evreye geçmiştir. Geleneksel söyleme sadık kalarak Milli Görüş siyasetini sürdürmek

⁷⁴⁷ Çınar, **Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık**, s.49

⁷⁴⁸ Bulaç, **Göçün ve Kentin Siyaseti**, s.443; Bekaroğlu, **a.g.e.**, s.385

isteyen “gelenekçi” kanat ise siyasete SP’de devam etmiştir.⁷⁴⁹ Türkiye’nin yaşadığı sosyal, siyasal ve kültürel dönüşüme uygun siyasal dönüşümden yana bir tavırla geleneksel gruptan ayrılan yenilikçiler, yeni siyaset tarzı arayışına yeni parti çalışmaları kapsamında hız vermişlerdir.

Erdemliler hareketi olarak çalışmalarını sürdüren bu ekip, gündeme gelen yeni sosyo-ekonomik beklentilerin yanında küresel aktörlerin beklentilerini dikkate alan bir siyasal yaklaşımın üretilmesinin gerekli olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁵⁰ Toplumun tüm kesimlerinden destek almak üzere tasarlanan yeni siyasal kimlik arayışında, 80’lerden tevarüs eden başarı ölçütü olarak ortaya çıkan farklı eğilimleri bir çatı altında bir araya getirme yaklaşımı yenilikçi grup tarafından sahiplenilmiştir. Böylece Türk siyasal yaşamının geleneksel tartışmalarından uzak, söylemi ve vaadleriyle geniş bir tabanı kucaklayan kitlesel bir siyasal parti olarak Adalet ve Kalkınma Partisi kurulmuştur.

3.1.1. Ayrışma Sürecinde Siyasal Söylem Arayışı

Osmanlı Devleti’nin dağılma sürecini durdurmak için yapılan savunma mücadelesinin sonuçsuz kalmasının hayal kırıklığı, Kurtuluş Savaşının ardından Cumhuriyeti kuran siyasal elitler tarafından dışlanmışlığın ağır mirasını bir arada sırtında taşıyan İslamcı siyasetin kullandığı siyasal söylem, hem bir savunma hattı olarak kurulmuş hem de sağ siyaset alanının temel yaklaşımlarına sahip bir görünüme sahiptir.⁷⁵¹ MGH’nin kullandığı siyasal söylem, kurulduğu günden itibaren siyasal merkezden dışlanmışlık ile bu görüş etrafından bir araya gelen kitlenin ortak tehdit karşısında birliğini ve bütünlüğünü koruma yaklaşımının izlerini taşımaktadır. Erbakan tarafından “*biz ve onlar*”, “*Milli Görüşçü olanlar ve olmayanlar*” gibi terkiplerle kendisini genel kitleden ayırıştırarak ifade edilen MGH’nin siyasal söylemi, diğer işlevlerinin yanında, ilk ve önemli mesajını bu siyasete destek veren kitleye yönelik oluşturmuştur.

⁷⁴⁹ Saadet Partisi 20 Temmuz 2011 tarihinde kuruldu. 2002 yılı genel seçimlerinde %2,5; 2007 genel seçimlerinde % 2,34; 2011 yılı genel seçimlerinde ise % 1,25 oy alarak Meclis dışında kalmıştır. Bkz.: Şentürk, **İslamcılık**, s:520-522

⁷⁵⁰ Canatan, “Çağdaş Siyasal İslam Düşüncesinin Gelişim Seyri”, s.37; Dursun, **Türkiye’nin Siyasal Hayatı**, s.77; Bayramoğlu, **28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi**, s.342-343

⁷⁵¹ Mert, **İslam ve Demokrasi**, s.100

Siyasal söylemin siyasal elitler ile karşılıklı bir mücadeleye ve onun taraftarlığı üzerine inşa edilmesi, MGH hareketini siyasal projelerin yarıştığı bir zeminden, varlık sorununu ön plana çıkaran bir alana taşımıştır. Ancak parti iktidar olduktan sonra karşıtlık üzerine kurulan parti söyleminin işlevi ortadan kalkmış ve teşkilatların karşılanamayan beklentileri üzerinden yeni maliyetlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Daha önce parti liderliği tarafından dile getirilen ve somut projelere dayanmaktan çok parti liderliğinin soyut çağrışımlarla kullandığı “*taklitçi zihniyet*” söylemi, iktidar döneminde halkın taleplerinin karşılanması sorununu yönetmek durumunda olan parti teşkilatının sahadaki ihtiyaçlarını yanıtlamaktan uzak kalmıştır. Yine parti liderliğinin kendinden menkul ve sabit parametrelere dayalı olmayan “*maslahat*” anlayışıyla teşkilatın beklentilerini karşılamayan kararlar, parti mensuplarında hayal kırıklıkları üretmiştir. Önceleri pek konuşulmayan bu hususlar, RP’nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasıyla yaygın bir teşkilat eleştirisi olarak gündeme gelmiştir.

Kapatma kararı, eski siyasal yaklaşımlarla artık yola devam etmenin mümkün olmadığına dair yaklaşımların parti tabanında yüksek sesle konuşulmasına neden olmuştur. Bu eleştirilerin bir kısmı FP’nin siyasal yönelimleri belirlenirken geleneksel liderlik tarafından kısmen dikkate alınmıştır. Gerek ülke içerisindeki sosyo-ekonomik koşullarda yaşanan değişimin dikkate alınması gerektiğine ilişkin talepler, gerekse küresel ekonomik ve siyasal beklentilerin göz ardı edilmemesi yönündeki düşünceler, FP’nin parti programına yansımıştır.⁷⁵² Bu geleneğin ilk kuşak partilerinde (MNP, MSP ve RP) merkezi öneme sahip olan milli ve manevi kalkınma, “*Önce ahlak ve maneviyat*” ve “*Ağır sanayi hamlesi*” gibi klasik söylemler yerine demokrasi, insan hak ve özgürlükleri, barış, adalet gibi kavramlar ile geliştirmekte olan Anadolu merkezli yeni sanayici ve işadamlarına yönelik mesajlara FP’nin parti programında öncelik verilmiştir.⁷⁵³

Bu kapsamda FP programında köklü değişiklikler ve yenilikler yapmanın zorunluluğunun, bunun için farklı düşünmeye duyulan ihtiyacın, tabuların ve

⁷⁵² Şen, **a.g.e.**, s.13, 373

⁷⁵³ Tuğal, **Pasif Devrim**, s.166; Çakır, “*Milli Görüş Hareketi*”, s.547; Ağırbaş, **Milli Görüş Siyaseti**, s.57

korkuların yıkılması için cesur ve kararlı adımlar atılması gerekliliğinin altı çizilmiştir. Bu iradenin bir yansıması olarak “*Demokrasinin temeli olan düşünce özgürlüğünün önündeki engellerin yok edilmesi*” amacı net bir şekilde ifade edilmiştir. Programda insanın kabiliyetlerini daha fazla ifade edebileceği ve kendisini geliştirebileceği bir sistemin inşa edilmesi amacının yanında her şeyin insan için olduğu ilan edilmiştir; “*Her şey insan içindir. Adalet ve hürriyet insan içindir. Mutluluk ve refah insan içindir. Dünyanın da, evrenin de nimetleri insan içindir.*”⁷⁵⁴ FP programında yer alan yenilikler kurumsal bir refleks olarak geleneksel liderlik tarafından içselleştirilememiştir. Yenilikçiler tarafından ön plana çıkarılan “yeni bir anlayışla yeni bir siyaset zemininin üretilmesi gerektiğine yönelik talepler”, kısa bir süre içerisinde parti teşkilatlarında karşılık bulmaya başlamıştır. Bu süreçte yapılan FP kongresinde gerçekleşen liderlik yarışındaki sert atmosfer, parti programında kayıt altına alınan yeni siyasal söylemlerin kurumsallaşmasının daha zaman alacağını göstermiştir.

3.1.2. Parti İçi Muhalefetin Belirginleşmesi

FP’deki liderlik yarışında, geleneksel kanadın temsilcisi Kutan ile yenilikçilerin temsilcisi Gül’ün isimleri ön planda olmasına karşın asıl mücadele, yenilikten yana olan grubun geleneksel liderliği tasfiye edip edemeyeceği üzerine kurulmuştur. Liderlik yarışında sahnede Kutan ile Gül olmasına karşın, arka planda Erbakan’ın baskın karakteri karşısında yeni bir lider adayı olarak Erdoğan’ın yükselen popülaritesi yer almıştır. FP içinde oluşan muhalif tutumun derinleştirdiği ayrışma sürecinde hiçbir grup, 1970 yılında MNP ile başlayan kurumsal siyaset geleneğini bölen taraf olmanın ağır sorumluluğunu yüklenmek istemediği için, partinin çatısını sahiplenilen bir görüntü vermeye büyük özen göstermiştir. Siyasal söylem ve hedeflerin yenilenmesi zorunluluğunda RP’nin kapatılmasını milat olarak kabul eden teşkilatlar mensuplarının yenilikçi grup etrafından gelişen sorgulayıcı tutumu, siyasal elitlerin FP’ye yönelik açtığı kapatma davası sürecinde net bir parti içi muhalefete dönüşmüştür. Kapatma davası taraf gözetmeksizin tüm partililer için büyük bir sarsıntı

⁷⁵⁴ **Fazilet Partisi Öncü Türkiye İçin Elele Kalkınma Programı**, (Çevrimiçi)

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/698/199801418.pdf?sequence=1&isAllo wed=y>, 19 Şubat 2022, s.2

kaynağı olmuş, yenilikçilerin çalışmalarını daha rahat sürdürecekleri siyasal bir zemin üretmiştir.

Kapatma davasının nasıl sonuçlanacağını belirsizliği ve yaşanabilecek muhtemel gelişmeler karşısında nasıl hareket edileceğine ilişkin teşkilatlarda büyük bir kafa karışıklığı söz konusu olmuştur. Siyaseten yasaklı olmakla birlikte parti üzerindeki kontrolü belirgin bir şekilde hissedilen Erbakan, parti içindeki yenilikçilerin taleplerine sıcak bakmadığını çeşitli vesilelerle belli etmiştir. Bunun yanında güncel siyasi gelişmeler karşısında partinin alacağı tavır konusunda parti yönetimi ile yenilikçiler arasındaki görüş ayrılıkları kapalı kapıların ötesine taşıyacak seviyelere ulaşacaktır. Bu anlamda Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde 5+5 formülüyle Demirel'in görev süresinin uzatılmasına destek verilmesi karşılığında Erbakan'ın siyasi yasağının kaldırılması yönündeki siyasi pazarlıklarda, yenilikçilerin takındığı olumsuz tavır ve Meclis'te bu konuda hayır oyu kullanmaları Erdoğan liderliğindeki yenilikçilerin ayrışma sürecindeki kararlılığını göstermiştir.⁷⁵⁵

Eski siyaset tarzının değiştirilmesi gerektiği yönündeki eleştiriler her ne kadar FP döneminde çok ön plana çıkmışsa da, aslında değişimin zorunlu olduğu ve yeni siyasal yaklaşımların geliştirilmesi gerektiği fikri daha önce RP döneminde de gündeme gelmiştir.⁷⁵⁶ Bu fikri geliştirerek taşıyıcılığını üstlenecek olan yenilikçiler, merkez siyasal elitler karşısında RP'nin yaşadığı meşruiyet krizinin benzeriyle karşılaşmamak için FP sürecinde Milli Görüş algısı ile kendi aralarına net bir çizgi çizmeye dikkat etmişlerdir. Henüz FP kapatılmadan önce yenilikçi kanadın temsilcileri siyasal konumlarını izah ederken, kendilerine geniş bir siyaset alanı açmak için RP ile FP'yi siyasal olarak birbirinden özellikle ayırarak konuşmaya büyük özen göstermişlerdir. Bu doğrultuda Erdoğan bir gazete mülakatında RP'nin mirasçısı olmadıklarının altını çizerek FP'nin yeni bir arayış olarak siyaset sahnesinde yerini aldığını ve RP ile tek benzerliğinin kapatma kararıyla bağımsız duruma düşen bazı RP'li milletvekillerinin siyasete FP'de devam etme kararı almış olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵⁷ İki parti arasında siyaseten herhangi bir süreklilik olmadığının böyle net bir şekilde vurgulanması, hem

⁷⁵⁵ Şentürk, **İslamcılık**, s.514-515; Bekaroğlu, **Siyasetin Sonu**, s.120-121

⁷⁵⁶ Şen, **a.g.e.**, s.373

⁷⁵⁷ Bengi, Avcu, "FP Vitrini İdeal Değil", 07.07.1998

yeni bir kurumsal siyasal kimlik arayışının ifadesi, hem de baskıcı iktidar elitleri karşısında partinin siyaset alanını genişletme arayışının bir göstergesi olmuştur.

3.1.3. Kurumsal Ayırışma Sürecinde Liderliğin Rolü

Siyasal alanda karşılaşılan baskılar ile krizlerin partilerin siyasi faaliyetlerini engellemeyecek şekilde tespit edilmesi, tanımlanması ve bunları ortadan kaldıracak siyasal formüllerin geliştirilmesi parti liderliğinden beklenmektedir. Parti liderinin kurumsal çevredeki norm ve kurallara uygun olarak partinin uyumlanma süreçlerini yönetirken göstereceği zafiyet, parti üzerindeki baskıları artıracığından kurumsal çözülme sürecine neden olacaktır. Bu çerçevede MGH geleneğinde yaşanan ayırışma süreci liderlik performansı üzerinden değerlendirildiğinde, Erbakan'ın geleneksel liderliği karşısında Erdoğan'ın üstlendiği rol çok belirleyici olmuştur.

İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığında sergilediği aktif başkanlık ile dikkat çeken Erdoğan, FP içerisindeki yenilikçi kanadın doğal lideri olarak ön plana çıkmıştır. Diyarbakır 3.Nolu Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde yargılanan ve bu yargılama neticesinde aldığı hapis cezası nedeniyle siyaseten yasaklı duruma düşen Erdoğan, gerek parti teşkilatlarından gerekse toplumun farklı kesimlerinden geniş bir destek bulmuştur.⁷⁵⁸ Söz konusu mahkumiyet kararı, Erdoğan'ın 12 Aralık 1997 tarihinde Milli Gençlik Vakfı'nın davetlisi olarak Siirt'te katıldığı bir açık hava toplantısındaki konuşmasında Ziya Gökalp'e ait bir şiir okuduğu için verilmiştir. Siirt Cumhuriyet Meydanı'ndaki konuşmada “*Minareler süngü, kubbeler miğfer; Camiler kışla, mü'minler asker*”⁷⁵⁹ dizelerinin yer aldığı şiir nedeniyle, TCK 312. maddesinde düzenlenen “*halkı; sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik*” suçuyla açılan dava belediye başkanlığı görevini bitirecek mahkumiyet kararıyla sonuçlanmıştır.

⁷⁵⁸ Bulaç, *Göçün ve Kentin Siyaseti*, s.445

⁷⁵⁹ Konuşmanın tüm metni için Bkz.: Muhammed Pamuk, *Yasaklı Umut Recep Tayyip Erdoğan*, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2001, s.85-96

21 Nisan 1998 tarihinde verilen bu kararla Erdoğan, 10 ay hapis, 176 milyon TL para cezası ve ömür boyu siyasetten men edilme cezasına mahkum edilmiştir.⁷⁶⁰ Kararın bozulması için Yargıtay'a yapılan başvuru kabul edilmemiş, 24 Eylül 1998'de Yargıtay 8. Ceza Dairesi, Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş'ın verdiği mütalaa doğrultusunda “*verilen cezanın yasa ve usullere uygun olduğuna karar*” vermiştir.⁷⁶¹ Destekçileri tarafından siyasi olduğuna inanılan bu mahkumiyet kararı, hem parti tabanında hem de ülke genelinde kendisine yönelik büyük bir ilginin oluşmasına neden olmuştur. Bu nedenle FP'de Abdullah Gül, Bülent Arınç ve Abdüllatif Şener gibi siyasetçilerin isimleri ön plana çıkmasına karşın, alternatif bir siyasi hareket söz konusu olduğunda Erdoğan doğal bir lider olarak ortaya çıkmış ve etrafında çok geniş bir seçmen desteği söz konusu olmuştur.

Teşkilatlar nezdinde Erdoğan'ın sahip olduğu büyük teveccühü anlamak için onun siyasi mazisine bakmak yeterli olacaktır. Erdoğan, 70'li yıllarda siyasete başladığı MSP günlerinden itibaren birçok görev üstlenmiştir. 1976'da MSP Gençlik Kolları Başkanlığı, 1984 yılında RP Beyoğlu İlçe Başkanlığı, bir yıl sonra RP İstanbul İl Başkanlığı ve RP MKYK üyeliği ve 1994'te İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı görevleri esnasında sergilediği performans ile parti tabanı ile çok sıkı bağlar kurmuştur.

Erdoğan, 1997 yılında bir gazeteye verdiği mülakatta siyasal konumunu ve gelecekle ilgili yönelimini açıklarken temel referans olarak Erbakan'ı ve onun liderliğini göstermiştir: “*Hocam Genel Başkandır, ben de şuanda onun emrinde bir nefer gibiyim... Şuanda da yine Genel Başkanımın riyasetinde verilen görevleri yerine getirmenin gayreti içindeyim.*”⁷⁶² Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere, parti içerisinde teşkilat kariyerini yönlendiren temel parametre, liderliğin etrafında işleyen açık bir hiyerarşidir. Bu sözlerin üzerinden kısa bir süre sonra, RP'nin kapatılmasının üzerinden sadece iki ay geçmişken, yine kendisinin siyasal duruşuna dair bir

⁷⁶⁰ Fahrettin Poyraz, “Milli Nizam Partisi'nden AK Parti'ye”, **İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler**, Haz. Turgay Uzun, Ankara, Orion Kitabevi, 2010, s.329; Bulaç, **Göçün ve Kentin Siyaseti**, s.447

⁷⁶¹ Bilal Çetin, **Türk Siyasetinde Bir Kasımpaşalı Tayyip Erdoğan**, İstanbul, Gündem Yayınları, 2003, s.107

⁷⁶² Fuat Uğur, “Zihniyet Değişikliğine Varım”, **Türkiye**, 09.10.1997

gazetecinin sorduğu soruya bu sefer Erdoğan, daha önceki parti liderliği vurgusunu terk etmiş ve asıl muhatabının partinin tabanı olduğunu belirtmiştir: “*Partinin bugüne kadar bana verdiği görevleri itirazsız üstlendim. Bu konuda tabanımız bana ne görev verirse yine üstlenirim.*”⁷⁶³

Erbakan’ın geleneksel liderliğinin baskın olduğu MGH’de partinin lideri yerine Erdoğan tarafından parti teşkilatların vurgulanması, sembolik olarak önemli bir aşamaya işaret etmektedir.⁷⁶⁴ Henüz yenilikçi-gelenekçi ayrımının tam olarak netleşmediği, RP hakkında kapatma kararının yeni alındığı, siyasal belirsizliklerin yoğun olarak yaşandığı bu dönemde, MGH’nin geleneksel lideri yerine henüz çok yeni bir parti olan FP teşkilatları ile tabanının işaret edilmesi, parti içinde yaşanacak çözülme sürecine dair önemli ipuçları vermektedir. Bu siyasal geleneğin söylem ve politikalarında ciddi bir değişim yaşanması gerektiği yönündeki taleplerin henüz yüksek sesle dillendirilmediği bu dönemde yapılan bu vurgu, yenilikçi-gelenekçi tartışmalarının belirginleşmesiyle birlikte açıkça bir liderlik eleştirisine dönüşecektir.

Bu sürecin son döneminde Erdoğan, bu siyasal geleneğin liderlik tarzına yönelttiği eleştirilerle ayrılığın kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir: “*Yeni bir liderlik tarifi lazım. Tekelci bir aklın yönettiği siyaset değil, kolektif bir aklın yürüttüğü bir siyaset anlayışı şart. Mevcut liderlerin böyle bir havaya girmeye niyetleri yok. Kendileri dışındaki kanaatlere tahammül edebilecek, paylaşılsa dahi tolerans gösterecek liderler mevcut değil... işte bu yüzden parti içinde kalıp mücadele etmek çok zor. Hatta imkansız. Bekleyeceksin ki lidere emri hak vaki olsun.*”⁷⁶⁵ Bu süreçte tartışmalar ve taraflar arasındaki siyasal gerilimi tırmandıran gelişmeler hızlı bir şekilde gelişmiştir.

Yenilikçilerin memnuniyetsizliklerini açıktan belli etmelerine karşın Erbakan ile FP yönetiminin gerilimi azaltmak yerine takındıkları görmezden gelen tavır, Erdoğan’ın yeni bir siyasal hareket kurmak için yaptığı çalışmalara ivme kazandırmıştır. Anayasa Mahkemesi, 22 Haziran 2001’de “*Laik cumhuriyet ilkelerine aykırı eylemleri nedeniyle Anayasanın 68. ve 69., 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun değişik 101.*

⁷⁶³ Özgürel, “Tekelci Lider Dönemi Bitti”, 16.03.1998

⁷⁶⁴ Çınar, **Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık**, s.109

⁷⁶⁵ Hasan Cemal, “Recep Tayyip Erdoğan Neyin Peşinde”, 04.01.2001

Maddesinin (b) bendi ve 103.maddesi gereğince FP'nin temelli kapatılmasına” karar vermiştir.⁷⁶⁶ Partiyi bölen taraf olmamak için uygun ortam oluşana kadar beklemekten yana olan yenilikçi grup için Anayasa Mahkemesi'nin bu kararı, yeni partinin kurulması için gerekli ortamı sağlayan son tuğla olmuştur.⁷⁶⁷

3.1.4. AK Parti'nin Kuruluşu ve Siyasal Kimliği

FP içindeki yenilikçi grup, yeni bir parti için uygun siyasal ortamın oluşmasını beklerken aynı zamanda kurulması planlanan partide yer alması hedeflenen isimlerle ilgili bir çalışma sürdürmüştür. Bu dönemde Erdoğan ve arkadaşları tarafından Abant'ta yürütülen bu çalışmalar “Erdemliler Hareketi” olarak adlandırılmıştır.⁷⁶⁸ Bu çalışmalarda verilen mesajlarda, yeni partinin kimliğinin Milli Görüş geleneği çizgisinden farklı bir siyasal konsepte sahip olacağı ve ülkenin farklı siyasi eğilimlerini içinde barındıracak geniş bir koalisyona dayanacağı belirtilmiştir. Bu çalışmaya yönelik oluşan soruları ortadan kaldırmak için Erdoğan ve arkadaşları, başta iş dünyası olmak üzere toplumun farklı kesimlerinin temsilcileriyle bir araya gelmiş, yürüttükleri çalışmalar hakkında bilgi vererek siyasal vizyonlarını anlatmıştır. Bunun yanında kurulması planlanan partiye FP dışından milletvekili katılımı sağlamak için Erdoğan, ANAP, DYP ve MHP'den çok sayıda milletvekili ile görüşüyor, kuracağı yeni partiye katılacak milletvekillerinin tabanını genişletmeye çalışmıştır.⁷⁶⁹

RP ve FP'nin kapatılma sürecini yakından tecrübe eden Erdoğan liderliğindeki yeni siyasi oluşum, Türkiye'nin yaşadığı toplumsal dönüşümün seyrini anlama ve oluşan yeni sosyo-ekonomik yapıların farklı beklentilerini karşılama noktasında, Milli Görüş çizgisinden belirgin bir şekilde farklı olacağını her fırsatta ifade etmiştir.⁷⁷⁰ Bu doğrultuda Milli Görüş partilerinin temsilcisi olan RP ve FP'de yer bulan geleneksel

⁷⁶⁶ Anayasa Mahkemesi Kararı, (Çevrimiçi)

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_2001_0000_008_4_0000/0015.pdf, 19 Aralık 2020; Yücel, *Çankaya'dan Beştepe'ye*, s.210

⁷⁶⁷ Özkan Güven, İnci Döndaş, “Kendini Arayan Parti AKP”, *Sabah*, 20.08.2003, s.22

⁷⁶⁸ Pamuk, *Yasaklı Umut*, s.178

⁷⁶⁹ Çetin, *Türk Siyasetinde Bir Kasımpaşalı*, s.85

⁷⁷⁰ Banu Aktaş, “Kendini Arayan Parti AKP; Yalçın Akdoğan Röportajı”, *Sabah*, 16.08.2003, s.22

söylemlerden tamamen uzaklaşmış, dünya sistemi ve liberal ekonomik düzen ile uyumlu politik söylemler geliştirilmiştir.⁷⁷¹

Bu gelişmeler belirli bir noktaya geldiğinde Erdoğan liderliğindeki yenilikçi hareket, yeni parti hazırlıklarının detaylarını kamuoyuna ilan etmiş ve siyasi mücadelelerini yeni bir boyuta taşımıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi, 14 Ağustos 2001 tarihinde Erdoğan'ın liderliğindeki 66 kurucu üye tarafından kurulmuştur.⁷⁷² 1960'ların sonunda Erbakan'ın öncülüğündeki bağımsızlar hareketiyle başlayan ve MNP'nin kurulmasıyla yeni bir boyut kazanan MGH, yenilikçilerin öncülüğünde kurulan bu partiyle ilk defa kurumsal bir ayrışmayla karşı karşıya kalmıştır. Parti kurulur kurulmaz kapatılan FP'nin bazı milletvekilleri bu partiye geçmiş ve Meclis Grubu kurabilecek çoğunluk elde edilmiştir.

AK Parti'nin geleneksel Milli Görüş partilerinden farklı bir yere konumlanmasının temel nedeni, ortaya koyduğu yeni siyasal kimlik ve kendisi için ilan ettiği siyasi referanslardır. İslami hassasiyetleriyle ayrışan MGH'nin siyasi söyleminde, milli sanayi hamlesi, maddi ve manevi kalkınma, İslam dünyasını önceleyen ve Batılı değerlere karşı yerliliğe vurgu yapan bir dış politika ön plana çıkmışken⁷⁷³; AK Parti gerek partiyi anlattığı dokümanlarda, gerekse parti programında dile getirdiği siyasi söylemde “*Milli irade, hukukun üstünlüğü, akıl, bilim, tecrübe, demokrasi, bireyin temel hak ve özgürlükleri ve ahlakiliği*” ön plana çıkaran bir siyasi anlayış ilan etmiştir.⁷⁷⁴ “Piyasa ekonomisinin, tüm kurum ve kurallarıyla tesisini” amaçlayan AK Parti, siyasi söyleminin merkezinde demokrasiye yer vermiş, özellikle yarışmacı, katılımcı bir içerikle ve hukukun üstünlüğü yaklaşımıyla demokrasinin varlık kazanacağına vurgu yapmıştır.⁷⁷⁵

⁷⁷¹ Mardin, “Turkish Islamic Exceptionalism”, s.160; Toprak, “Islam and Democracy”, s.183; Ahmet İnsel, “Türkiye’de iki buçuk sağ”, **Radikal İKİ**, 25.05.2003, s.3

⁷⁷² Şentürk, **İslamcılık**, s.523

⁷⁷³ Bekaroğlu, **a.g.e.**, s:69

⁷⁷⁴ **AK Parti Tüzüğü**, (Çevrimiçi) <https://www.akparti.org.tr/media/279929/cep-boy.pdf>, 27 Aralık 2020, 4.Madde 1.Fıkra

⁷⁷⁵ **AK Parti Tüzüğü**, (Çevrimiçi), 4.Madde 10. ve 13.Fıkra; **AK Parti Programı**, (Çevrimiçi) <https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/>, 27 Aralık 2020, Temel Haklar ve Siyasi İlkeler Bölümü, Hukuk ve Adalet Başlığı

AK Parti, diğer siyasi geleneklerle arasındaki farkı vurgularken, hem geleneğin ve geçmişin birikiminden istifade edeceğini hem de buna mukabil ideolojik yaklaşımlar yerine evrensel değerleri esas alacağını parti programının giriş bölümünde şu şekilde ifade etmiştir; *“Partimiz, geleneğin ve geçmişin birikimiyle ülkemizin sorunlarına, dünya gerçekleriyle paralel biçimde, özgün ve kalıcı çözümler sunmayı hedefleyen, topluma hizmet etmeyi esas alan, ideolojik platformlarda değil, çağdaş demokratik değerler platformunda siyaset yapmayı benimseyen bir partidir.”*⁷⁷⁶

AK Parti’nin politika belgelerinde net bir şekilde ortaya konulduğu üzere parti liderliği, sıklıkla *“milli ve manevi”* tanımını kullanarak dini bir görünüm veren MGH’den farklılaştırmak için her seviyede dikkat göstermiştir. Ancak AK Parti’yi kuran ekibin MGH’nin siyasi kodlarından ayrılmak için gösterdikleri çabanın miladını AK Parti’nin kuruluşu ile başlatmak eksik bir tespit olacaktır. Zira daha önce FP’nin kuruluş aşamasında ilan edilen temel siyasi kavram ve yaklaşımlar, bu geleneğin o günkü kapatılan temsilcisi olarak RP’nin temsil ettiği politikalardan, söylem bazında bile olsa bir ayrışmanın yaşanmakta olduğunu gösteriyordu. Ancak bu ayrışma, reddi miras anlayışıyla eskiden dile getirilen her kavramı yadsıyan mutlak bir farklılaşma şeklinde değil, yeni bir sentez kurma arayışına bağlı, eski ve yeni unsurların bir arada kullanıldığı bir siyasal söylem şeklinde kendini göstermiştir.

Geleneksel olarak Milli Görüş’ün siyasi söyleminde İslami içeriklere eklenen *“milliyetçilik”* nosyonu, *“milli ve yerli”* tanımı üzerinden, örtülü ve arka planda bile olsa kendisine yer bulmuştur. Benzer hassasiyet yeni siyasal öğelerle de olsa AK Parti’nin programında *“geleneğin ve geçmişin birikimi”* şeklinde kendine yer bulmuştur. AK Parti’nin ürettiği yeni eklektik siyasal kimlikle, İslami olan ile milliyetçi unsurlar bir arada muhafazakar bir görünümle yeniden siyasal alana servis edilmiştir. Bu şekilde İslami içerikli temalar, iktidar elitlerinin kabullenmekte zorlanmayacağı *“muhafazakarlık”* kimliğinde yerini almış, milliyetçi içerik ise yerlilik ve millilik vurgusu ile AK Parti’nin siyasal kimliğine eklenmiştir.

⁷⁷⁶ **AK Parti Programı**, (Çevrimiçi), Giriş Bölümü

AK Parti'nin siyasal söylemini Milli Görüşün geleneksel çizgisinden ayıran diğer bir unsur, dini ve milli içerikle üretilen yeni siyasal söylemin yanında insanların günlük yaşamlarına dokunan güçlü bir hizmet siyasetinin dile getirilmiş olmasıdır. Bu doğrultuda parti programında, “*özgün ve kalıcı çözümler ile topluma hizmet etmeyi esas*” alınacağını ilanında karşılaşılan hizmet anlayışı, siyaset ile günlük yaşam arasında pratik ve pragmatik bir ilişkilendirme yapmıştır. AK Parti'nin halk desteğini konsolide eden önemli bir unsur olarak ön plana çıkardığı hizmet vurgusu, siyasal söylemini reel politik çözümlere dönüştürmemekle eleştirilen MGH ile arasında temel bir ayrışma noktası olmuştur.

Partinin güçlü bir şekilde gündeme getirdiği AB üyeliği hedefi, parti programında “*dünya gerçekleriyle paralel*” olmanın bir uzantısı olarak ifade edilen ABD ve Batı bloğu ile uyumlu yeni dış politika pozisyonu ve “*ideolojik platformlar yerine çağdaş demokratik değerler platformunda siyaset*” yapılacağını ilanı, AK Parti'nin yeni kimliğinin yeni unsurlarıdır. Türkiye'deki siyasal iktidar elitlerine uyumlu bir siyasal kimlik üretme arayışı olarak ortaya konan bu iki temel yaklaşım, AK Parti'nin siyasal kimliğini eski bakiyeden ayıran yeni unsurlardır.

Aynı zamanda AK Parti'nin siyasal kimliğinde bir uzlaşma arayışının ön plana çıktığını görüyoruz. Parti programında “*gelenek ve geçmişin birikimi*” işaretlemesiyle toplumun geniş bir kesiminin dini/geleneksel kaygıları dikkate alınıyor, aynı zamanda “*çağdaş demokratik değerler platformu*” atfıyla da iktidar elitlerinin laiklik endişelerini gidermeyi hedefleyen bir siyasal kimlik bileşeni üretiliyordu.⁷⁷⁷ AK Parti liderliğinin daha önce siyaset yaptığı MGH geleneğinin kodlarının merkezinde yer alan İslami referanslar, güncel siyasal koşullara uyumlandırılarak bu siyasal bileşende yer bulmuştur. Bu kapsamda dini değerler, kültürel içerikli politik yaklaşımların şemsiyesi altında muhafazakarlık ana söylemiyle yeniden ve kabul göreceği varsayılan sınırlara tabi olarak yorumlanmıştır.⁷⁷⁸

⁷⁷⁷ Tuğal, **Pasif Devrim**, s.30; Şen, **AKP Milli Görüşü mü?**, s.18

⁷⁷⁸ Akdoğan, “Muhafazakar-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi”, s.73; Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, s.142

Partinin popüler kabul üretecek şekilde yeni bir siyasal kimlik geliştirmesi, geleneksel kamuoyu ile rejim arasındaki tarihsel olarak bozulmuş ilişkiyi onaracak bir potansiyel üretmiştir. Öncelikle MGH'ye destek veren geniş kitlelerin, rejimin kurumları tarafından ısrarla partilerinin kapatılması karşısında sisteme yabancılaşmasının önüne geçilmiştir. Sahiplendikleri değerlerin görünümü ile yoğunlukları biraz değişmiş ya da kültürel içeriklerle yeniden konumlandırılmış olsa da, bu yeni siyaseti gündeme getiren isimlerin bu kitlenin çok yakından tanıdığı kadroların içinden çıkmış olmaları bu yabancılaşmayı törpülemiştir. Bunun yanında dini beklentilerin yeni koşullara uyumlandırılması çabası ve hükümet olmanın imkanları bir arada, devlete yabancı olan bu geniş kitleye devletin kapılarını açmıştır. AK Parti farklı sosyal kesimleri siyasete eklemleyerek ürettiği karşılıklı etkileşim sayesinde, İslami geleneğe destek veren kitleleri, hatta bu kitle içerisinde daha aşırı olarak tanımlanabilecek bazı radikal alt grupları bile devlet ile belirli bir vasatta buluşturmuştur. Bu buluşma süreci, ilerleyen dönemde devlet ile bu kitlelerin bütünleşmesini sağlamış, böylece sistemin daha geniş bir toplumsal kesim tarafından kabullenilmesi sonucunu doğurmuştur.⁷⁷⁹

Tüm bu olumlu yansımalarına karşın AK Parti'nin dile getirdiği bu yeni siyasal kimlik, bazı çevrelerce bir değişimden ziyade taktiksel bir hamle olarak kabul edilmiştir.⁷⁸⁰ Bu görüşü dile getirenlere göre, daha önce de yenilenme yaklaşımı görünümüyle siyasal alanda kabul görmek için RP tarafından merkez siyasetten bazı isimlerin partiye transfer edildiği görülmüş, ancak bu adımların yüzeysel çabaların ötesine geçilmediği vurgulanmıştır. Bu yaklaşıma karşın Tuğal, AK Parti ile başlayan bu yeni siyasal yönelimin “*parti vitrinine yönelik*” taktiksel bir çaba olmadığını, aksine AK Parti'nin kurduğu “çok boyutlu” siyasal kimliğiyle eski İslamcı aktörleri dönüştürdüğünü ve bu yeni durumun “*İslamcıların, merkez sağcılarının ve milliyetçilerin bir koalisyonu*” olduğunu ifade etmiş ve bunu da “*pasif devrim*” olarak adlandırmıştır.⁷⁸¹

Pasif devrim olarak ifade edilen bu yeni yönelimin temel unsuru, AK Parti'nin ideolojik tartışmaları geride bırakırken, güncel ve pratik olanın imkanlarını, hizmet

⁷⁷⁹ Tuğal, **a.g.e.**, s.171-172

⁷⁸⁰ Şen, **a.g.e.**, s.10-11

⁷⁸¹ Tuğal, **a.g.e.**, s.175

politikası olarak insanlara sunması olmuştur. Çoğunlukla bu “*güncel ve pratik*” olana vurgu yaparak siyasi içeriği göz ardı edilen partinin yeni kimliği “*AK Parti pragmatizmi*” olarak tanımlanmıştır. Ancak bu yeni yaklaşım, hem sistem ile uzun yıllar mesafeli ve kavgalı olan kitlelerin temsilcilerini devletin yeni yöneticilerine dönüştürmüş, hem de dini değerlerin “ideolojik içerikten uzak kültürel ve geleneksel içerik” örgüsüyle devletin kurumlarında görünürlük kazanmasını sağlamıştır. Böylece dün devlete yabancı ve sistemle kavgalı olan dindar insanlar “kendilerini devletin bir parçası olarak” görmeye başlamışlardır.⁷⁸² Gerilimli tarihsel tecrübesiyle devletle tepkisel bir zeminde karşılaşan ve merkez iktidarla arasındaki ilişki yabancılaşma şeklinde tezahür eden bu kitlenin, AK Parti aracılığıyla “*demokratik sistem içinde siyasete kanalize edilmesi Türkiye’de siyasal sistemi*” güçlenmiştir.⁷⁸³

3.1.4.1. Yeni Siyasal Kimliğin Parti Tüzüğü ile Parti Programına Yansıması

MGH’nin siyasi kimliği içerisinde yetişen ve bu hareketin son temsilcisi konumundaki FP’dan ayrılan kadrolar tarafından kurulan AK Parti’nin siyasi kimliğinin anlaşılması bakımından, parti programı ile parti tüzüğüne biraz daha yakından bakmak yararlı olacaktır. Siyasi partiler herhangi bir sivil toplum örgütünden çok daha derin ve karmaşık ilişkiler ağı ile çevrelenmiştir. Bu yapıyla hukuk rejimi içerisinde farklı bir statüde düzenlenmiş olan siyasi partilerin tüzük ve programları, politik yaklaşımları ile siyasi konumları anlamak için temel metinlerdir. Ancak yine de Türkiye özelinde değerlendirildiğinde bir olgu olarak tespit edilmelidir ki, siyasi partilerin programlarına yansıyan politik söylemleri ile ortaya koydukları güncel siyasi pratikleri daima iki farklı görüntü vermiştir.

Teorik olarak tanımlanan hedefler ile siyasi pratik arasındaki bu kopuk görüntü, genel olarak Türkiye’de tüm partiler için geçerli iken, kurulduğu günden itibaren dört partisi kapatılan MGH geleneği içerisinde siyaset yapmış aktörler için daha fazla geçerli olması beklenecektir. Bu doğrultuda siyasi merkez tarafından dışlanmış olmanın yanı

⁷⁸² Tuğal, **a.g.e.**, s.183; Akdoğan, “Muhafazakar-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi, s.64

⁷⁸³ Akdoğan, **a.g.e.**, s.64

sıra siyaset yapma imkanı elinden alınan MGH'nin kendisine hukuk karşısında korunaklı bir yer edinme arayışını Bekaroğlu, “*kuş dili kullanma zorunluluğu*”⁷⁸⁴ olarak tanımlamaktadır. 28 Şubat postmodern askeri müdahalesinin olağanüstü koşullarında kurulan FP'nin, siyasi konumunu ve politik projeksiyonunu insan hakları, hukukun üstünlüğü ve evrensel demokratik değerler üzerinden tanımlamasına karşın kapatılmaktan kendini kurtaramaması, “*kuş dili kullanma*” zorunluluğunun reel politikada karşılığı olduğuna işaret etmektedir.

Bu bağlamda siyasal atmosferin genel eğilimlerinin yanında, FP'nin siyasal programında bir nebze etkisi olması beklenecek yenilikçi kadro tarafından kurulmuş olan AK Parti'nin parti programında da bu kaygıya rastlanması muhtemeldir. Bunun yanında AK Parti'nin kendisini konumladığı yeri anlamak için kamuoyuna deklere ettiği parti programı ile parti tüzüğüne biraz yakından bakmak anlaşılır ipuçları verecektir. Yasal geçerlilik kazanmasından günümüze kadar 11 defa değişikliğe konu olan parti tüzüğü, AK Parti'nin teşkilatlarıyla birlikte diğer tüm paydaşlarla kuracağı ilişkilerin çerçevesini, çalışma esaslarını, görev ve yetki tanımlamalarını tespit eden temel bir belge niteliğindedir.⁷⁸⁵ Oniki ana bölümden oluşan parti tüzüğünün birinci bölümü “genel esasları”, ikinci bölümü “parti üyeliğini”, üçüncü bölümü “parti teşkilatını”, dördüncü bölümü “parti içi demokrasi hakem kurulları ve siyasi erdem ve etik kurulunu”, beşinci bölümü “parti disiplin kurullarını”, altıncı bölümü “seçimler ve adaylarla ilgili çalışma esaslarını”, yedinci bölümü “mali hükümleri”, sekizinci bölümü “teftiş ve denetim fonksiyonlarını”, dokuzuncu bölümü “danışma meclisleri ve yardımcı kurulların yetki ve sorumluluklarını”, onuncu bölümü “hükümet faaliyetlerini”, onbirinci bölümü “parti defterlerini” ve son olarak onikinci bölümü ise “*yetki ve görev devri, parti içi referandum gibi teknik mahiyetteki müteferrik hükümleri*” düzenlemektedir.⁷⁸⁶

⁷⁸⁴ Bekaroğlu, **a.g.e.**, s.68

⁷⁸⁵ AK Parti tüzüğünde bugüne değin 4'ü Kurucular Kurulu kararlarıyla (12.01.2002, 05.05.2002, 01.02.2003, 03.10.2003) ve 7'si Büyük Kongre kararlarıyla (12.10.2003, 11.11.2006, 03.10.2009, 30.09.2012, 12.09.2015, 21.05.2017, 18.08.2018) olmak üzere toplam 11 değişiklik yapılmıştır. Bkz.: **AK Parti Tüzüğü**, (Çevrimiçi), s.5

⁷⁸⁶ **AK Parti Tüzüğü**, (Çevrimiçi), s.6-20

Geniş bir teşkilat organizasyonunun işleyişini, ilişki biçimini, görev ve sorumluluklarını düzenleyen teknik bir metin olan parti tüzüğü işlevi gereği, “Genel Esaslar” bölümü dışında partinin siyasi kimliği hakkında fikir verici nitelikte değildir. Bu bölüm içerisinde “Temel Amaçlar” ara başlığı altında AK Parti kendisini ve siyasi pozisyonunu şu şekilde tanımlamaktadır; “*AK Parti, ‘insan’ merkezli siyasi bir partidir. En üstün hizmetin, insana hizmet olduğuna inanır.*”⁷⁸⁷, “*AK Parti, birey-devlet ilişkilerinde, demokratik toplum olmanın gereklerine uygun düşmeyen yaklaşımları ve her türlü ayrımcılığı reddeder.*”⁷⁸⁸, “*Temel hak ve özgürlüklerin, oylama konusu olmayacağını savunur.*”⁷⁸⁹, “*Piyasa ekonomisinin, tüm kurul ve kurumlarıyla tesisini amaçlar... Küreselleşmenin meydana getirdiği fırsatlardan yararlanmak ve beraberinde getirdiği olumsuzluklardan korunmak amacıyla gereken yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilmesini savunur.*”⁷⁹⁰

Partinin siyasi kimliğini anlamak için bakılması gereken ikinci kaynak parti programıdır. Kullandığı siyasal dili ve içeriği ile partinin siyasi görünümünü açıklayan, partinin seçmenlerine vaat ettiği projelerin siyasi alt yapısını tanımlayan parti programı, toplam 7 bölümden oluşmaktadır. Programın birinci bölümünü oluşturan “Giriş”te yeni bir siyasi partiye neden ihtiyaç duyulduğu, Türkiye’nin potansiyel imkanları ile birlikte anlatılmakta ve devamla AK Parti’nin kendisine biçtiği siyasi misyon olarak, “*siyasal sistemin problem çözme ve karar alma yeteneğini geliştirmeyi... geleneğin ve geçmişin birikimiyle ülkemizin sorunlarına, dünya gerçekleriyle paralel biçimde, özgün ve kalıcı çözümler sunmayı... çağdaş demokratik değerler platformunda siyaset yapmayı*”⁷⁹¹ amaçladığı anlatılmaktadır.

Parti programının “Temel Haklar ve Siyasi İlkeler” başlıklı 2.bölümünün “2.1-Temel Hak ve Özgürlükler” isimli başlığı altında AK Parti’nin temel hak ve özgürlükler alanındaki siyasi vizyonu tanımlanmaktadır. “*Halkın özgür iradesine dayanmadan kurulacak hiçbir yapı, bireylere özgürlük ve topluma huzur getiremez. Özgürlükler demokrasinin temelini oluşturur... Çağımız demokrasilerinin vazgeçilmez*

⁷⁸⁷ **AK Parti Tüzüğü**, (Çevrimiçi), Madde 4.3, s.22,

⁷⁸⁸ **AK Parti Tüzüğü**, (Çevrimiçi), Madde 4.5, s.23

⁷⁸⁹ **AK Parti Tüzüğü**, (Çevrimiçi), Madde 4.8, s.24

⁷⁹⁰ **AK Parti Tüzüğü**, (Çevrimiçi), Madde 4.10, s.24

⁷⁹¹ **AK Parti Programı**, (Çevrimiçi), Giriş Bölümü

koşullarından biri, özgür medyanın varlığıdır... yazılı ve görsel medyanın özgürlükleri, titizlikle korunacak ve tekelleşmeye fırsat tanınmayacaktır... Hak arama özgürlüğü ve adil yargılanma hakkı bütün unsurlarıyla gerçekleştirilecektir.”⁷⁹²

Aynı bölümde “2.2-Siyasi İlkeler” başlığı altında devamla partinin kendisine rehber edildiği siyasi ilkeler sıralanmaktadır, “*Partimiz, siyaseti toplum hizmet etmenin bir aracı olarak görür... Halkın gündemini, yasama ve yürütme organlarının gündemine taşımak siyasi partilerin asli görevidir... Siyaset anlayışımıza göre milletin iradesi esastır... Parti içi demokrasi, bireyin ve azınlık görüş sahiplerinin hukuku ve demokratik yarışma hakları sağlanarak geliştirilecektir... Seçim kanunu değiştirilecektir... Siyaset bir rant aracı görüntüsünden kurtarılacaktır.”⁷⁹³ “2.4-Hukuk ve Adalet” başlığı altında “*yeni bir ‘toplum sözleşmesi’ kurmayı hedefleyen, tümüyle yeni bir anayasa önerisi hazırlanacaktır.”⁷⁹⁴* vaadi seçmene ilan edilmektedir. Devamında “2.5-Demokratikleşme ve Sivil Toplum” başlığı altında partinin çoğulcu siyaset yaklaşımı tanımlanmaktadır; “*Çağdaş demokrasinin en çok önemsenen niteliklerinden biri çoğunluğun hiçbir şart altında temel hak ve hürriyetleri tartışma konusu yapmaması ve azınlıkta bulunanların hak ve özgürlüklerine saygılı olmasıdır... Demokrasilerin temel niteliklerinden biri olan toplantı ve gösteri özgürlüğünün daha etkili kullanılabilmesi için gerekli hukuki düzenlemeleri gerçekleştirecektir.”⁷⁹⁵**

Partinin siyasal söylemini ilk iki bölümünde ayrıntılı bir şekilde tanımlayan parti programı, ilerleyen sayfalarında sırasıyla üçüncü bölümde “Ekonomi”, dördüncü bölümde “Kamu Yönetimi”, beşinci bölümde “Sosyal Politikalar”, altıncı bölümde “Dış Politika” alanındaki siyasi yaklaşımları tespit ettikten sonra “Sonuç” başlığını taşıyan yedinci ve son bölümündeki genel değerlendirmelerle şu şekilde son bulmaktadır;

“...partimiz, bütün politikalarının merkezine bireyi koymuştur. Başta düşünce, ifade, inanç, eğitim, örgütlenme ve teşebbüs özgürlükleri olmak üzere bütün sivil ve siyasi özgürlükleri, çoğulculuğun, barış ve uzlaşmanın temel şartı olarak görüyoruz... Bizim

⁷⁹² **AK Parti Programı**, (Çevrimiçi), Temel Haklar ve Siyasi İlkeler Bölümü ve 2.1-Temel Hak ve Özgürlükler

⁷⁹³ **AK Parti Programı**, (Çevrimiçi), Temel Haklar ve Siyasi İlkeler Bölümü ve 2.2-Siyasi İlkeler

⁷⁹⁴ **AK Parti Programı**, (Çevrimiçi), Temel Haklar ve Siyasi İlkeler Bölümü ve 2.4-Hukuk ve Adalet

⁷⁹⁵ **AK Parti Programı**, (Çevrimiçi), Temel Haklar ve Siyasi İlkeler Bölümü ve 2.5-Demokratikleşme ve Sivil Toplum

demokratik anlayışımızda farklılıkların birbirine dönüşme mecburiyeti yoktur... Dayatan, direten, rant dağıtan bir devlet değil; düzenleyen, denetleyen, fırsat yaratan, teşvik eden ve yol gösteren bir devlet, 21. yüzyılın hakim demokratik anlayışının bir gereğidir... Partimiz, bu programdaki ilkeler çerçevesinde Türkiye'ye hizmeti esas alan bir kitle partisidir.”⁷⁹⁶

MGH geleneğinden keskin hatlarla ayrılan yeni bir siyasal kimlik üreten AK Parti, bu kimliğin ayırıcı unsurlarını her fırsatta kamuoyu ile paylaşmaya özen göstermiştir. Kurumsal siyasal sistem içerisinde yeni bir siyasi alan üretme ve meşru bir siyasal aktör olarak kabul görme arayışı bu süreçte belirleyici faktör olmuştur.

3.1.5. Fazilet Partisi İçinde Yaşanan Ayrışma Sürecinin Analizi

Kurumsalcı yaklaşıma göre bir siyasi partinin içinde yer aldığı siyasal çevrede meşru bir aktör olarak kabul görmesi, örgütün devamlılığı için temel bir unsurdur. Kurumsal çevrede kabul görmüş kurallar ile normlara uygun bir pozisyon geliştirme yeteneğinin belirleyeceği meşruiyet kazanma süreci, en yalın ifadesiyle bir uyumlanma sürecidir. Bu sürecin yönetilmesi görevi örgütün liderliğinden beklenecek olup bu görevin yerine getirilmesindeki bir zafiyet meşruiyet krizine dönüşecektir. Bu bağlamda Türk siyasal yaşamının iktidar elitleri tarafından meşru bir aktör olarak kabul görme noktasında daima bir krizle karşılaşan MGH partileri, devletin düzenleyici kurumları tarafından takibata uğramış ve kapatma kararlarıyla siyasal alandan tasfiye edilmişlerdir. Bu çerçevede MNP, MSP ve 80'lerden sonra kurulan siyasal kurumsal yapıda yeni bir arayışı simgeleyen RP kapatılarak siyasal çevreden dışlanmışlardır.

Siyasal sistemin içerisindeki değişim süreçlerini ve örgütlerin hedeflerine giderken tercih edecekleri siyasi yaklaşımların üreteceği krizleri minimum gerilim ile aşması beklenecek olan liderliğin bu fonksiyonunu yerine getirmemesi meşruiyet sorununu derinleştirecektir.⁷⁹⁷ RP'nin kapatılmasının ardından yeni bir siyasallaşma arayışı olarak FP'nin siyasal kurumsal çevrede kabul görmemesi, onun da kapatma davasıyla karşılaşması FP liderliğinin yetkinliğini sorgulatır hale getirmiştir. Parti içi paydaşların sorunları çözecek yeni bir siyasal alanın açılması yönündeki beklentilerinin

⁷⁹⁶ **AK Parti Programı**, (Çevrimiçi), Sonuç Bölümü

⁷⁹⁷ LaPalombara ve Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, s.14-15; Alkan, “Siyaset Bilimine Giriş”, s.210

karşılanmaması, hem partinin geleneksel liderliğini sorgulanmasına, hem de buna bağlı yeni bir çıkış formülü etrafında parti içi muhalefetin canlanmasına neden olmuştur.

Siyasal partilerin oluşum süreçlerini açıklayan kurumsalcı yaklaşımın tespit ettiği kuruluş unsurlardan meşruiyet krizi MGH partileri için öncelikli sorun olmuştur. Siyasal sistem içerisinde kimlerin, hangi yetkiyle ve hangi sınırlar içinde siyaset yapacağını belirlemek için yapılan tartışmalar olarak karşımıza çıkan meşruiyet krizi FP'nin kuruluş sürecinde de çözülememiştir. Siyasi partilerin içinde yer aldıkları siyasal sistemin hakim değerleri üzerinden partiye yönelen beklentiler ile değişim baskılarının “çatışma çözüm yaklaşımı” içinde yönetilmesi parti yönetiminden beklenmektedir. Ancak genel olarak siyasi partilerin yaşadıkları siyasi katılım, meşruiyet ve entegrasyon/bütünleşme krizlerinin yanında güncel gelişmelere bağlı olarak sistem aktörleri ile parti arasında gündeme gelecek çatışmaların çözülmesi de büyük bir öneme sahiptir. Çatışma yönetim yetkinliğini kullanarak siyaset mekanizmasının karşılaştığı güncel sorunların üstesinden gelme görevi, parti liderliğinin yetkinliği ile yakından ilgilidir. Bu genel yaklaşımla MGH'deki tarihsel sürece bakıldığında, Erbakan başta olmak üzere partinin kurucu ilk kuşak ekibinin ortaya koyduğu performans parti teşkilatları tarafından yeterli görülmemiştir.

Siyasal parti kurumsallaşmasının uyarlanabilirlik göstergesi üzerinden bakıldığında, parti içinde barışçı yollarla lider değişimi ve partinin kaçınıcı kuşak tarafından yönetildiği unsurları bakımından MGH içinde bir liderlik krizi söz konusu olmuştur. Partinin hala kurucu ilk kuşak ekip tarafından yönetilmesi ve kendi içinde henüz barışçı yollarla iktidar değişimi gerçekleşmemiş olması, FP döneminde Erbakan ve yakın çalışma ekibine yönelik ciddi bir muhalefetin oluşmasına neden olmuştur. Erdoğan başta olmak üzere yenilikçi ekip, partinin iç dinamiklerini kullanarak geleneksel liderliği değiştirmek için kongre sürecinde bir çalışma yapmış ancak başarılı olamamışlardır. Parti yönetiminin sayısal olarak galibiyeti ile sonuçlanan kongre yarışının devamında, partinin iç mekanizmalarının daha da sınırlandırılması, Erdoğan ve arkadaşları için bir katılma krizine dönüşmüştür. Barışçı yollarla lider

değişimi talebi ve katılma krizinin derinleştirdiği ayrışma süreci, parti içi muhalefetin alternatif kurumsallaşma arayışına ivme kazandırmıştır.

Siyasi partilerin kurumsal çevreye entegre olmak üzere girdikleri arayışın bir yansıması da, kabul gören normlara ve kurallarla uyumlu siyasal kimliğin dönüştürülmesidir. Evrensel değerler üzerinden siyasal konumunu tanımlayarak yeni bir siyasal kimlik ile kurumsal çevrede meşru bir aktör olarak kabul görme arayışı AK Parti için de söz konusudur. Bu bağlamda parti programında hem “*geleniğin ve geçmişin birikiminden*” hem de siyasal merkezin aşına olduğu ve akredite bir kimlik unsurlarını çağrıştıran muhafazakar kavramlarla kendini tanımlamaya yönelmiştir. Politika belgelerinde MGH’den ayrılmaya büyük özen göstermiş ve “milli ve manevi” kavramları kullanmaktan kaçınarak bu mirası geride bırakmak için büyük özen göstermiştir. AK Parti nezdinde kurumsal çevreye uyumlanma arayışının bir diğer göstergesi, AB’ye tam üyelik hedefinin güçlü bir şekilde gündeme getirilmesi ve parti programında “dünya gerçekleriyle paralel” bir dış politika vurgusu yapılmasıdır. Cumhuriyetin modernleşme projesinin temel politikası olarak Batı bloğunun parçası olma yaklaşımıyla uyumlu bir şekilde AK Parti, ideolojik yönelimler yerine çağdaş demokratik değerler üzerinden bir dış politikanın yeni siyasi kimliğinin temel bir unsuru olacağını ilan etmiştir.

Örgütlerin ilan ettikleri hedefleri gerçekleştirme yetkinliğine sahip olması, parti içi grupların beklentilerini kurumsal bir bütünlük içinde yönetebilmek için önemlidir. Bu bağlamda siyasal kurumsallaşmanın göstergelerinden biri olarak birlik ve tutarlılık unsurun en önemli tezahürü bu kapsamda görünür olacaktır. MGH’nin kısıtlı bir lider ekip tarafından tanımlanan soyut içerikli söylemlerinin karşısında AK Parti, insanların günlük sorunlarına çözüm üreten güçlü bir hizmet siyasetini gündeme getirmiştir. Parti programında “*özgün ve kalıcı çözümler ile topluma hizmet etmeyi esas*” alınacağını vaat edilmesi, siyaset ile günlük yaşam arasında pratik ve pragmatik bir ilişki kurulduğu anlamına gelmektedir. AK Parti’nin halk desteğini güçlendirmek için ön plana çıkardığı hizmet vurgusu, siyasal söylemini soyut yaklaşımlar üzerine kurmakla eleştirilen MGH ile arasındaki temel ayrışma noktalarından biri olmuştur.

AK Parti'nin geliştirdiği yeni siyasal söylem aynı zamanda, Cumhuriyet rejiminin pozitivist modernleşme projesiyle siyasal sistemden uzaklaşan geniş toplum kesimlerini yeniden siyasal sistem ile iletişime geçirmiştir. Bu şekilde kurumsalcı yaklaşımın katılma ve entegrasyon krizi olarak tanımladığı siyasal bunalımların çözümü noktasında yeni muhafazakar kimlik bütünleştirici bir rol üstlenmiştir. Geleneksel değerleri önceleyen kamuoyu ile rejim arasında tarihsel tecrübe üzerinden bozulmuş olan ilişkiyi onararıcı yeni bir enstrüman işlevi yerine getirilmiştir. Aynı şekilde MGH'ne destek veren seçmen kitlesinin partilerinin sürekli kapatılması nedeniyle yaşadığı sistemden dışlanmışlık duygusu hafifletilmiş, bu partiyi oluşturan kadronun tanıdık isimlerden oluşması söz konusu dışlanmışlığı törpülemiştir. Bu kitlenin temel beklentileri arasındaki dini değerlerin yeni kimlik altında siyasal sistemde temsil edilmeye başlaması, devlete uzak olan bu kitleyi devletin kurumsal yapısına yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşma süreci, siyasal sistemin daha geniş bir toplumsal kesim tarafından kabullenilmesini sağlamıştır.

3.2. SİYASAL KURUMSALLAŞMA UNSURU OLARAK MUHAFAZAKAR DEMOKRASİ SÖYLEMİ

AK Parti'nin siyasal kimlik olarak deklare ettiği “*muhafazakar demokrasi*” kavramı ile partinin kendisini konumlamak istediği politik eksen arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Muhafazakarlık kavramının siyasi literatürde açık bir tanıma sahip olmadığına dair yapılan tartışmalara girmeden önce, AK Parti'nin neden böyle bir siyasal kimliği tercih ettiğini anlamaya çalışmalıyız. Bu doğrultuda AK Parti'nin “muhafazakar demokrasi” tercihini değerlendiren Akdoğan, uzun yıllar dışa kapalı bir söyleme bağlı kalarak İslamcı gelenek içerisinde siyaset yapmayı denemiş olan parti kurucularının, bu tercih ile evrensel değerlere vurgu yaparak kendilerine siyasal alanda yer açma çabalarına vurgu yapmaktadır; “*Muhafazakar demokrasi yerel kültürleri ve var olan toplumsal kazanımları gözeterek, ama uluslar arası normlar ve evrensel değerleri de dikkate alarak bir siyasal kültür üretmek amacındadır.*”⁷⁹⁸ Mahçupyan,

⁷⁹⁸ Yalçın Akdoğan, “Yeni Siyaset Tarzı Arayışları”, **Radikal**, 08.10.2003

partinin evrensel değerler üzerinden inşa edeceği yeni siyasi kimliğin bir tercihten ziyade, daha çok partinin ihtiyacı olan yaşam alanını üretmek için bir zorunluluğa denk geldiğini şu sözlerle ifade etmektedir; “Türkiye’nin ‘yeni’ Müslümanları kültürel kimliklerini korurlarken, aynı zamanda ‘dünya vatandaşı’ da olmak istiyorlar. Yerelle evrenselin birleşmesi, AKP için kulağa hoş gelen postmodern bir önerme değil; var olmanın asgari koşulu”dur.⁷⁹⁹

Erdoğan kurduğu 59. Hükümetin programını açıklarken partisinin muhafazakar kimliğini şu temel yaklaşımlar üzerinden izah etmiştir: “muhafazakarlık, kendi düşünce geleneği içerisinde test edilmiş bir siyasal tutumdur, tüm dayatmacı baskı ve güç odaklanmasına karşı bir duruşa sahiptir, tüm toplum mühendisliklerine karşıdır, sınırlı bir devlet yaklaşımı ile dogmatik olan her ne varsa karşısında konumlanmayı ifade eder, bireyi korumak için önce toplumu ve onun temel taşı olan ailenin korunması kaçınılmazdır”.⁸⁰⁰ Erdoğan yeni kurdukları partinin belirli bir düşünce ve siyasal bakiye ile ilişkilendirilmesini istemediklerini, bunun yerine geniş bir alana yayılımı olan bir siyasi kimliği seçerek kendilerinin ihtiyaçlarına uyumlandırıdıklarını özellikle ifade etmektedir; “AK Parti geçmişten veya bir medeniyet havzasından siyaset çizgisi ödünç almak yerine, kendi düşünce geleneğiyle dünya genelinde de test edilen bir siyasal tutumu yeniden üretmeyi doğru bulmaktadır.”⁸⁰¹

Türk siyasal yaşamında partilerin kendi siyasi kimliklerini tanımlarken “muhafazakarlık” kavramını kullanmalarına pek rastlanmadığından olsa gerek, AK Parti’nin “muhafazakar demokrasi” söyleminde, “demokrasi”den daha çok “muhafazakarlık” tanımının işlevi veya tercih edilişi üzerine pek çok yorum yapılmıştır. Bu yorumlara baktığımızda irili ufaklı birçok yaklaşım söz konusu olsa da, ön plana çıkan iki temel yaklaşım söz konusudur. Bunlardan ilki, yeni parti ile ilgili oluşacak kurumsal algının, mümkün olduğunca kurucuların İslamcı siyasi geçmişlerinin gölgesinin düşmesine mani olmak⁸⁰²; ikinci ana görüş ise, ilk yaklaşımı da kabul ederek parti liderliğinin laiklik konusunda aşırı hassas rejim aktörleri

⁷⁹⁹ Etyen Mahçupyan, “AKP’nin Muhafazakar Demokrasisi”, **Zaman**, 03.02.2004

⁸⁰⁰ Recep Tayyip Erdoğan, **Türkiye Cumhuriyeti 59.Hükümet Programı**, 18 Mart 2003, s.4-8

⁸⁰¹ Erdoğan, **59.Hükümet Programı**, s.4

⁸⁰² İnceoğlu, “Türkiye’de Siyasal İslamcılığın Evrimi”, s.98; Türk, “Üçüncü Yol Kurgu ve AKP”, s.36; Mehmet Y.Yılmaz, “AKP’nin Muhafazakarlığı İslamcılık mı?”, **Milliyet**, 26.12.2003

karşısında 28 Şubat'ta karşılaşılan bir baskıyla karşılaşmadan korunaklı bir siyasal faaliyet alanı üretme arayışı olduğu yönündedir.⁸⁰³ Bu ikinci görüş bakımından Toprak bu hususu şu şekilde değerlendirmektedir; “*AKP liderleri, partinin kimliğini muhafazakar demokrat olarak tanımlamakta ve laiklikle alakalı konular üzerindeki tartışmalardan dikkatli bir şekilde kaçınmaktadır.*”⁸⁰⁴ Partinin kurucularının İslamcı siyasi gelenekle aralarına koymak istedikleri mesafeye dikkat çeken Aktay, bu çabanın bilinçli bir tercihin sonucu olduğuna, parti liderliğinin eski çağrışımlarından “*kerhen ve söylemle değil, aynı zamanda bilerek isteyerek ve fiili uygulamalarla uzak durmaya*”⁸⁰⁵ çalıştığına vurgu yapmaktadır.

AK Parti, kurucu kadrolarının geçmişlerinden ötürü Milli Görüş geleneğiyle ilişkilendirilmesini yönetmeye çalışırken aynı zamanda kamuoyu nezdinde bu eski bakiyeden kurtulmayı sağlayacak bir formül olarak bu yeni siyasal kimliği önemli bir araç görmüşlerdir. Parti liderliğinin ortaya koyduğu bu yeni tanımlamayla hem bu hareketin yeni bir siyasi kurumsallaşma olduğu vurgulanmakta, hem de batılı demokrasilerin aşına olduğu bir kavramsal ifade ekseninde, iç ve dış siyasal kamuoyu karşısında meşruiyet arayışına katkı yapacağı beklentisi gözetilmiştir.⁸⁰⁶ Bu hususta Akdoğan, “*kendisini muhafazakar demokrat olarak tanımlayan*” AK Parti’nin bu tanım üzerinden geliştirdiği meşruiyet arayışının nedenlerinden birisi olarak Türkiye’nin siyasi gerçeklerinin zorlayıcı etkisini ifade ederken, aynı zamanda bu söylemin bir toplumsal tabana yaslandığına işaret etmektedir; “*AKP İslamcı bir hareketin siyaset düzleminde devam ettirilemeyeceği kanaatiyle kendisini merkez sağa çekmeye çalışmaktadır...Bu reel politik sadece devletin refleksleri ve hassasiyetlerinden değil, milletin talep ve beklentilerinden de kaynaklanmaktadır.*”⁸⁰⁷ Partinin meşruiyet arayışında “muhafazakarlık” tanımını ön plana çıkarmasına karşın, iç ve dış kamuoyuna verdiği farklı mesaj içerikleriyle bu kavramın iki yönlü işlevini vurgulayan görüşler de dile getirilmiştir. Bu kapsamda Türk, “*Muhafazakarlık, içeriye halkın geleneksel değerlerinin savunucusu olduğu ‘dışarıya’ ise uyumlu, ne olduğu*

⁸⁰³ Çınar, “AKP ve İslami Hareketler”, s.313

⁸⁰⁴ Toprak, “Islam and Democracy in Turkey”, s.184

⁸⁰⁵ Yasin Aktay, “İkrar ile İnkâr Arasında AK Parti’nin Kimliği”, *Anlayış*, S:31, Aralık 2005, s.54

⁸⁰⁶ Akdoğan, *AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi*, s.122; Dağı, *a.g.e.*, s.125

⁸⁰⁷ Akdoğan, “Siyasal İslam’dan Muhafazakar Demokrasi’ye”, s.23

belli, ılımlı bir siyasetin izleyicisi olduğu mesajlarını verdiği düşünülerek sahiplenilir.” tespitini yapmaktadır.⁸⁰⁸

AK Parti’nin siyasal kimliği üzerine yapılan tartışmalarda, partinin muhafazakarlık ve demokrasi kavramlarına yaptığı vurgunun yanında batılı liberal sistemler ile parti arasında bir ilişki kurma yaklaşımının etkili olduğuna dair yorumlar söz konusu olmuştur. Bu kapsamda, bu siyasi kimlik tanımının özgün bir nitelik taşımayıp, uluslararası liberal konjonktürden yararlanmak isteyen pragmatist bir yaklaşımdan öte derinlikli bir anlam taşımadığına dair görüşler söz konusudur. İnsel, AK Parti’nin neoliberal politikaların yedeğinde kendisine siyasal alanda yer edinme çabalarıyla yeni kentli burjuva arasındaki etkileşime işaret çeker. Bu doğrultuda geleneksel olarak devletle arasını iyi tutmuş ve içine kapanık pazarın nimetlerinden yararlanmasını bilmiş büyük kentlerin geleneksel burjuva sınıfından farklı olarak partiyi, yaslandığı yeni sosyo-ekonomik sınıflar üzerinden anlamaya çalışmaktadır; “*AKP, Türkiye geleneksel sağından farklı olarak, sadece taşra kentlilerinin değil, büyük kentin geleneksel burjuvazisinin dışladığı yeni kent burjuvalarının temsil tekeline oynuyor.*”⁸⁰⁹

Geniş bir toplumsal koalisyonu çatısı altında bir araya getiren partinin temsil ettiği geniş kitle hem kendisine yönelik yapılan tanımların çeşitlilik ihtiva etmesine, hem de siyasal söyleminin içeriğinin tespit edilirken farklı açıklamaların yapılmasına neden olmuştur. Bulaç, “*Müslüman Demokrat, Muhafazakar Demokrat, Demokrat ve Merkez Sağ*” başta olmak üzere farklı tanımlar üzerinden değerlendirilen partinin, sahip olduğu bu tanım çeşitliliğinin temsil ettiği sosyal ve kültürel taban bakımından da karşımıza çıktığını vurgulamaktadır. Yazar tarafından “*Göçün ve kentin sınıfı*” genel tanımı altında sıralanan partinin sosyal tabanının temel bileşenleri şu şekilde detaylandırmaktadır;

1. Dünya ile entegre olmak isteyen iş adamları,
2. Liberal politikalara koşut olarak ortaya çıkan yeni girişimci sınıf,

⁸⁰⁸ Duygu Türk, “Üçüncü Yol Kurgu ve AKP”, **Birikim**, İstanbul, Sayı:204, Nisan 2006, s.36

⁸⁰⁹ Ahmet İnsel, “AKP’nin Piyasa Toplumu Hedefi”, **Birikim**, Sayı:184-185, Ağustos-Eylül 2004, s.25

3. Şehirlerin çevresinde konumlanmış ve sosyal politikalarla destek arayışındaki yoksul kitleler,
4. Geleneksel üretim araçlarını modernize etmek ve pazarlara girişlerde desteklenmek için korumacı politikalarla desteklenmek isteyen tarım kesimleri,
5. Açık toplum beklentileriyle uyumlu hak ve özgürlükler üzerinden örgütlenme alanlarını genişletmek isteyen sivil toplum örgütleri,
6. Kamusal alanda dini görünümüleriyle kendilerini ifade etmek isteyen diğer grup ve cemaatler. Burada sıralanan her kesimin kendine özgü farklı beklentilere sahip olması karşısında ortalama bir siyaset üretme zorunluluğu ve bu zorunluluğa bağlı olarak AK Parti'nin uzlaşma arayışının siyasal söylemine yönelik etkilerinin olması beklenecek bir durumdur.⁸¹⁰

Kapitalizmin yaygın pazar arayışı için zorunlu olan sosyal taban ihtiyacı ile AK Parti'nin misyonu arasında ilişki kuran Ekber, AK Parti'nin “kararlı neoliberal çizgisiyle günümüz kapitalizminin sosyalizasyonu anlamında güçlü bir hegemonya projesine”⁸¹¹ dayandığını iddia etmiş ve partinin “*rejimin sivilleşmesiyle devletin neoliberal yeniden yapılandırılması*” şeklinde tanımlanacak “*bir biriyle iç içe geçen ikili bir görevle karşı karşıya olduğu*”nu⁸¹² dile getirmiştir.⁸¹³ Neoliberal politikaların AK Parti üzerindeki etkisini daha genel çerçeveden değerlendiren Aras, bu ilişkiyi bir karşılaşma ve sonrasında kitlelerin desteğini beraberinde getirecek bir kırılma şeklinde tanımlamaktadır; “*Türkiye’de siyasal İslam’ın neo-liberal bakış açısıyla karşılaşması sonucu strateji ve düşüncesinde bir kırılmaya şahit olduk ki bu karşılaşma İslamcı partinin kitlesel kabulüne yol açmıştır.*”⁸¹⁴

⁸¹⁰ Bulaç, **Göçün ve Kentin İktidarı**, s.95, 117

⁸¹¹ Doğan, “28 Şubat Dönemecinden AKP’li Yıllara İslamcı Sermaye”, s.49

⁸¹² Doğan, **a.g.e.**, s.50

⁸¹³ AK Parti’nin neoliberal politikalar bakımından üstlendiği işlevi işaretlemek üzere Doğan, özelleştirmeler kapsamında işletmenin yeni sahibine, eski işçileri daha güvencesiz bir statü olan 4C kapsamında sözleşmeli olarak çalıştırma imkanı veren düzenlemeye karşı Tekel işçilerinin 2009 yılının sonlarında başlattıkları ve 2010 yılına taşan eylemleri karşısında takındığı sert tutumu örnek olarak göstermektedir. Bkz.: Doğan, **a.g.e.**, s.50; Yine bu kapsamda başka bir örnek olarak Şişecam çalışanlarının yapacağı grevin, “*milli güvenliği bozucu*” bulunmasından dolayı, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği’nin olumlu görüşüne rağmen hükümet tarafından ertelenmesi gösterilmektedir. Bkz.: Aziz Çelik, “Muhafazakar Demokrasinin Greve İmtihanı”, **Radikal İki**, 01.02.2004, s.7

⁸¹⁴ Bülent Aras, “Türkiye’de Siyasal İslam Üzerine Dört Eleştirel Varsayım”, **Bilgi ve Düşünce**, S:3, Aralık 2002, s.28

Kuramsal düzeyde eleştirilebilecek bir unsur olarak görmekle birlikte “muhafazakar demokrasi” kavramının AK Parti bakımından hem ideolojik hem de stratejik ikili bir fonksiyonu icra ettiğine dikkat çeken Keyman, böylece partinin yeni toplumsal katmanlarla ilişki kurmasında bu tanımlamanın fonksiyonel olduğunu belirtmiştir. Bu tanımlamanın muğlak çağrışımları sayesinde AK Parti, farklı sosyo-ekonomik kesimlere farklı mesajları aynı anda verebilmiş ve kendisini merkez sağ bir parti olarak konumlandırma ve devamında bu konum üzerinden siyasi merkezi yeniden tanımlama imkanı bulduğuna işaret etmektedir.

Keyman, siyasi söylem üzerinden partinin toplumsal tabanını derinleştirmesinin aynı zamanda meşruiyet arayışına katkı yapacağını şu şekilde ifade etmiştir; *“Bu kavram yoluyla, AKP hem kendisini merkez sağ bir parti olarak tanımlama olasılığını bulacak, hem de kuracağı siyasi merkeze demokrat ama muhafazakar bir nitelik vererek, kendisinin toplum üzerindeki siyasi meşruiyetini sağlamış ve yaygınlaştırmış olacak”*tır.⁸¹⁵ Böylece MGH partilerinin geleneksel tabanını muhafazakarlık kavramı üzerinden kendisine yakın tutmaya çalışırken, söylem siyasetinin ötesinde hizmet siyaseti yapacağını ilanı ile dindar kesimlerin ötesinde daha geniş bir kitleyi hedefleyerek siyaset yapmayacağını altını güçlü bir şekilde çizerek toplumsal tabanını genişletme yoluna gitmiştir.⁸¹⁶ 1994 seçimlerinden sonra Refah Partisi’nin kazandığı belediyelerde sergilenen performans, etkin ve yaygın hizmet belediyeçiliği anlayışı olumlu bir miras olarak kullanılmıştır. Bu kapsamda *“geniş kesimlerle iletişim kurmayı gerekli kılan belediye faaliyetleri”* kullanılarak AK Parti’ye karşı kullanılan muhalif kesimlerin olumsuz yaklaşımları törpülenmiştir.⁸¹⁷

AK Parti’nin muhafazakarlık kavramının yedeğinde dini değerleri sahiplenerek siyasal merkeze yerleşme çabasının, Türk siyasal yaşamındaki tarihsel bir gerilim hattını tekrar gündeme getireceğini ifade eden yaklaşımlar da söz konusu olmuştur. Bu yaklaşıma göre her türlü İslami içeriği varlık alanına yönelik bir saldırı olarak yorumlamaya eğilimli olan Cumhuriyetçi laik elitlerin, AK Parti’nin merkez bir parti

⁸¹⁵ E.Fuat Keyman, “AKP ve Muhafazakar Demokrasi”, **Radikal İki**, 25.01.2004, s.3

⁸¹⁶ Çınar, **Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık**, s.110

⁸¹⁷ Yerel belediyeçilik tecrübesinin Ak Parti’nin yerel teşkilatlanma süreçlerine yaptığı katkı için Bkz.: Sevinç Doğan, **Mahalledeki AKP: Parti İşleyişi, Taban Mobilizasyonu ve Siyasal Yabancılaşma**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s.173-182

olmaya yönelik yapacağı her türlü siyasi hamlenin karşısında yer alacağı düşünülmektedir.⁸¹⁸ Partinin, Milli Görüş geleneği ve İslamcı siyaset ile arasına mesafe koyma çabalarına, siyasi konumunu muhafazakar demokrat olarak tanımlamasına, yeni ve farklı bir siyasal söylemle kitlelere seslenmesine karşın, iki kesim ısrarla İslamcı Kimlik üzerinden bu partiyi tanımlamakta ısrarcı olmuştur. Merkez siyasetin katı laiklik taraftarı muhalefet ile bazı İslamcı kesimler parti ile İslami kimlik arasında görünür ya da görünmez bağlar olduğunda ısrar etmişlerdir.⁸¹⁹

Siyasal alan içerisinde kitlelerin güvenini kaybeden eski siyasi söylemlerin sınırlarının ötesine geçerek AK Parti “muhafazakar demokrasi” kavramını “*Türkiye’nin sosyo-ekonomik yapısı içerisinde*” yeniden formatlamaya çalışmıştır. Bunu gergin süreçlere aşına olan Türk siyasetinde “makul bir siyasi çizgi üretebilmek”⁸²⁰ için olumlu bir gelişme olarak gören yaklaşımların yanında, bu yeni siyasi kimliğe karşı ciddi eleştiriler de gündeme gelmiştir. İslami gelenek içerisinde seslenen Kaplan, “*ılımlı İslam*” projesi ile birlikte değerlendirdiği bu kavramı, hem muğlak içeriği hem de bu kavramlaştırmaya yüklenen anlamlar bakımından bu girişimi kritik etmekte⁸²¹ ve Batı’ya yönelik genel bir medeniyet okuması üzerinden yaptığı değerlendirmesini “*İslam’ı protestanlaştırma’ya... sadece bireysel inanç meselesi haline getirerek laikleştirmeye ve İslam’ın entelektüel, siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel taleplerini iptal etmeye çalışmak*”⁸²² şeklinde tanımlamaktadır.

Eleştirel bir yaklaşımla bu siyasi kimlik tanımının partiye destek veren sosyal tabanın “dinamizmi ile beklentilerine” yanıt vermekten çok uzak olduğuna işaret eden Emre, taban ile bu tabanın taleplerine yanıt üretmek üzere ortaya konan siyasal kimlik arasındaki uyumsuzluğun “muhafazakarlık” kavramı bağlamında giderilmeye çalışıldığına işaret etmektedir.⁸²³ Muhafazakarlık üzerine inşa edilecek bir söylemin “*küresel sermayenin ürettiği kavramlara, modellere teslim*” olma anlamı taşıyacağına özellikle vurgu yapan Emre, yapılmakta olanın yeni bir siyaset üretmekten çok,

⁸¹⁸ Heper-Toktaş, “Islam, Modernity, and Democracy” s.179

⁸¹⁹ Dağı, a.g.e., s.128

⁸²⁰ Yalçın Akdoğan, “Yeni Kavramlar Üretebilmek”, **Yeni Şafak**, 12.01.2004

⁸²¹ Yusuf Kaplan, “Muhafazakar Demokrasi mi?”, **Yeni Şafak**, 14.01.2004, s.10

⁸²² Yusuf Kaplan, “Muhafazakar Demokrasi-1”, **Yeni Şafak**, 12.01.2004, s.10

⁸²³ Akif Emre, “Muhafazakarlık Bir Toplum Mühendisliği midir?”, **Yeni Şafak**, 13.01.2004, s.10

“Merkez-sağ tutuculuğunu dönüşüm, dinamizm gibi sunarak, ödünç alınmış mayınlı kavramlarla siyaset”⁸²⁴ yapmak anlamına geldiğini söylemektedir.

Benzer şekilde AK Parti’nin destek aldığı toplumsal tabanın temel talebinin “değişim” olduğuna vurgu yaparak, muhafazakarlığın statükoyu ve mevcut siyasal sistemi koruma anlayışı nedeniyle yanlış bir kimlik tanımı olduğunu ifade eden eleştiriler söz konusu olmuştur; “AK Parti’nin belirlediği siyasi konsept, temsil ettiği kitle ile uyumlu değil. Türkiye’deki toplumsal temsile başka bir isim bulmak zorundayız. ‘Muhafazakar demokrasilik’ havada kalan bir kavram.”⁸²⁵ Bu tanımlamanın değişim olgusuna mesafeli bir içeriği çağrıştırdığı üzerinden dile getirilen bu eleştiriler kapsamında devamla bu partinin “bütünüyle bu (İslami O.Ö.) mirasın kaynaklarını kullanmasına rağmen” kimliğini inşa ederken yaptığı “dine dayalı veya İslami/İslamcı olmayan bir parti”⁸²⁶ vurgusunun herhangi bir teorik zemininin olmadığı vurgulanmıştır. Bu teorik zemin olmayışının doğuracağı olumsuz sonuçlara RP’nin yaşadığı sonuç üzerinden dikkat çekilmiştir; “Teorik/kelami zemini sağlam olmayan bir hareket eninde sonunda tuzağa düşer; RP tecrübesi bunun en somut ve trajik örneği oldu.”⁸²⁷ Partiyi ön plana çıkaran toplumsal dinamiklerin tamamının “çevrenin aktörleri” olarak “kent yoksulları, tarım kesimi ve Anadolu girişimcisi” kesimlerinin bir araya gelmesinden oluşmasına karşın AK Parti’nin siyaseten merkezileşmesinin büyük bir yanılgı olacağı bu eleştirel yaklaşımın odak noktasıdır.⁸²⁸

Bu eleştirilere karşın Dursun, mevcut koşullarda bu siyasi kimliğin alternatifi olmadığına ve geçerli bir kullanım gerekçesi olduğuna şu tespitle işaret etmektedir; “AK Parti’nin duruşunu, tercihlerini ve tasavvurlarını ifade edecek herkesin üzerinde uzlaştığı/uzlaşabildiği başka bir kavram var mıdır? Bu soruya tatminkar bir cevap vermedikçe ‘muhafazakar demokrasi’ kavramını kullanmaktan başka çare de yoktur.”⁸²⁹ Aktay da muhafazakarlık söylemini, AK Parti bakımından “reel-politik

⁸²⁴ Akif Emre, **a.g.e.**, s.10

⁸²⁵ Ali Bulaç, “Toplumsal karşılığı yok”, **Zaman-Turkuaz**, 11.01.2004, s.11

⁸²⁶ Bulaç, “RP’nin Tecrübesi-AKP’nin Kaderi”, s.13

⁸²⁷ Bulaç, “RP’nin Tecrübesi-AKP’nin Kaderi”, s.14

⁸²⁸ Bulaç, **Göçün ve Kentin İktidarı**, s.69, 75, 93; Mehmet Gündem, “Yalçın Akdoğan Röportajı”, **Dünden Bugüne Tercüman**, 18.08.2003, s.13

⁸²⁹ Davut Dursun, “Türk Muhafazakarlığı”, **Yeni Şafak**, 13.01.2004, s.15

*şartlarda kendine anlayış esirgenmemesi gereken mümkün ve meşru dili olarak*⁸³⁰ tanımlamaktadır.

“Muhafazakarlık” ile “değişim” arasındaki ilişkiyi mümkün olma ya da olmama üzerinden kategorik olarak değerlendirmekten kaçınan Çelik, muhafazakar hareketleri analiz ederken “sosyo-kültürel muhafazakarlık ve siyasal muhafazakarlık” kavramlarına atıf yaparak, konuya bu iki kavramsal yaklaşımdan açıklama getirmektedir. Çelik’e göre Türk siyasetine damga vurmuş muhafazakar hareketlerin “sosyo-kültürel” düzeyde değişimden uzak düşmelerine karşın, “siyasal muhafazakarlık” söz konusu olduğunda, “muhafazakarlıktan uzak durarak belli oranda değişimi”⁸³¹ desteklediklerine vurgu yapmaktadır.

Muhafazakarlık ile değişim arasındaki ilişkiye dair yapılan tartışmalara literatürde çok sık rastlanmaktadır. Zira muhafazakarlığın geleneklere ve tarihselliğe yaptığı vurgunun, değişim karşıtlığı şeklinde algılanması bazen söz konusu olmuştur. Ancak muhafazakar yaklaşımda bizatihi karşı olunan değişim değil, tarihsel sürece yönelik devrimsel ve hızlı müdahalelere karşı duyulan bir güvensizliktir; buna mukabil “ılımlı, yavaş ve tedrici bir değişime evet denilir.”⁸³² Aynı şekilde Akdoğan, muhafazakarlık düşüncesinin geleneksel kurumlara yaptığı vurgunun, değişime karşı bir tutum olarak algılanmaması gerektiğini, aksine değişimin mevcut yapıların özüne zarar vermeden, devrimci bir savrulmaya uğramadan, “evrimci ve tedrici bir” şekilde gerçekleşmesi gerektiği düşüncesinin muhafazakarlarca kabul edildiğini söyler.⁸³³ Bu çerçevede muhafazakar düşüncenin değişim konusundaki tavrı gayet nettir. Toplum organik bir yapı olarak düşünüldüğünde, bu canlılığın doğal bir devrinime sahip olacağı ve bu hareketliliğe bağlı olarak belirli bir değişim eğiliminin gerçekleşeceği kabul edilmiştir. Bu doğrultuda “değişim, hayatın temel nitelikleri arasındadır... muhafazakarlığın

⁸³⁰ Aktay: “İkrar ile İnkâr Arasında AK Parti’nin Kimliği”, s.51

⁸³¹ Ömer Çelik, “Sol ve muhafazakar gelenek”, **Sabah**, 18.01.2004

⁸³² E. Zeynep Güler, “Muhafazakarlık: Kadim Geleneğin Savunmasından Faydacılığa”, **Modern Siyasal İdeolojiler**, Haz. H.Birsen Örs, 3.bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s.136

⁸³³ Yalçın Akdoğan, **Muhafazakar Demokrasi**, Ankara, 2003, s.6

*tepki duyduğu, toplumsal değişimi bazı doktriner esaslar/modeller/projeler yoluyla yönlendirmeye çalışan kitabı ideolojilerdir.”*⁸³⁴

Tüm bu değerlendirmelerin yanında AK Parti’nin dile getirdiği “Muhafazakar demokrasi” kimliği üzerinden yapılan değerlendirmelerde, geliştirilen yeni siyasetin aslında geleneksel sağ siyasetin yeni bir güncellemesi olduğu ve devamlılık ihtiva ettiğine işaret eden yaklaşımlar da söz konusu olmuştur.⁸³⁵ Mert bu devamlılık ilişkisini vurgulamak için seçilen siyasal kimlik özelinde, “*Muhafazakar demokrat, merkez sağ siyasete bulunmuş yeni isimdir.*”⁸³⁶ saptamasını yaptıktan sonra merkez sağ siyasi gelenek ile İslamcılık ve koyu milliyetçilik arasındaki ilişkiyi “aynı kaynaktan doğmuştur, ayrıştıkları alan kadar örtüştükleri alan vardır, aralarındaki geçişkenlik zannedildiğinden fazladır”⁸³⁷ sözleriyle özetlemektedir. Bu ilişkiyi devamlılık üzerinden tanımlayan Mert’in işaret ettiği diğer önemli bir nokta, merkez sağ geleneğin bir devamı olarak tanımladığı AK Parti’yi, bu geleneğin diğer partilerden ayıran en önemli özelliğinin, kurucu kadronun köken olarak ilk defa tümüyle; “*toptan İslamcı bir geçmişten geliyor*” olmasıdır.⁸³⁸

Siyasal merkez tarafından kabul gören bir siyasal kurumsallaşma arayışı bağlamında muhafazakar demokrat kimliğinin seçilmesinin tarihsel olarak anlaşılır bir karşılığı vardır. Zira çok partili dönemle birlikte kitlelerin farklı bir siyasal kimlik çatısı altında kendilerini ifade etme şansına kavuşmasına karşın, merkez siyasal elit tarafından yürütülmekte olan modernleşme projesi bakımından halk dönüştürülmesi gereken bir nesne olarak algılanmıştır. Aksi yönde oluşabilecek siyasal girişimler de askeri müdahalelerle engellenmiştir. Bu nedenle kurumsal siyasal merkezin modernleşme projesine karşı nispeten korunaklı bir siyasal ve sosyo-kültürel alan üretme gayreti içerisinde olan kesimler için “muhafazakar” eğilimleri kullanmak, geleneksel değerleri korumanın meşru bir yolu olarak kabul edilmiştir. Böylece çok partili yaşamdan itibaren sosyo-ekonomik ve siyasal yapının değişmesinden yana olan ve

⁸³⁴ Nazım İrem, “Türk Muhafazakarlığı Üzerine Bazı Gözlemler”, **Karizma**, İstanbul, Sayı:17, Ocak-Şubat-Mart 2004, s.15

⁸³⁵ Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, s.148

⁸³⁶ Nuray Mert, “Merkez Sağın Yeni İsmi!”, **Zaman-Turkuaz**, 11.01.2004, s.10

⁸³⁷ Mert, **a.g.e.**, s.10

⁸³⁸ Mert, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, s.36-37

daha çok kendisini sağ siyasal alanda konumlandıran kitleler, sivil ve asker iktidar elitlerinin müdahalelerinden korunmak için “meşruiyet” krizini muhafazakarlık üzerinden aşmaya çalışmışlardır. Meşruiyet krizini aşmak üzere “değişim ve modernleşme olgusunu” teknik bir mesele olarak tanımlayan bu eğilim sahipleri, “modernleşmeci devletle” çatışmamak için “kalkınmacılığı, büyümeciliği bir meşruiyet ve varlık nedeni olarak” tanımlayarak, bunun üzerine de “kültürel bir muhafazakarlık” inşa etmişlerdi.⁸³⁹

3.2.1. AK Parti’nin Muhafazakarlık Yaklaşımı

28 Şubat post modern askeri darbesinin sert uygulamalarının etkisi siyaset yaptıkları partilerin kapatılmasıyla yaşayan AK Parti liderliği, yeni kurdukları partinin siyasal kimliğini muhafazakar demokrasi olarak belirlemişlerdir. Partiyi temsil eden isimlerin kuruluş sürecinde yaptığı açıklamalarda, müşahhas bir tanım olarak muhafazakar demokrasi ilan edilmiş olmasına karşın, yapılan açıklamalarda bu siyasal kimliğin ne olduğundan daha ziyade daha çok ne olmadığı izah edilmeye çalışılmıştır.⁸⁴⁰ Parti kurucularının siyasal alanda kendilerine sağlıklı bir yer edinme arayışlarının bir yansıması olarak, yeni partinin siyasal kimliğine yönelik yapılan tartışmalarda, o dönemin güncel ve kısır siyasal tartışmalardan uzak durma endişesi ön plana çıkmıştır. Siyasal kimlik tartışmalarında dikkat çeken diğer husus, AK Parti’nin kendi siyasal kimliği için yaptığı “muhafazakarlık” referansının, ideolojik ve düşünce bazında bir illiyetten ziyade, bu kavramın mevcut iç ve dış siyasal ortamda büyük sermaye, asker-sivil hakim bürokrasi ve uluslararası hakim güçlerle çatışmadan uzak bir tutuma işaret eden işlevsel rolü ön plana çıkmıştır.⁸⁴¹

Bu çerçevede partinin siyasal kimlik seçimini, parti liderliğinin kendisini geçmişten kesin çizgilerle ayrıştırma gayreti olarak tanımlayan yaklaşıma göre, bu kimlik seçiminin altında üç temel faktörün etkili olduğunu belirtilmektedir; “(1) İç hukukun öngördüğü yasaklar ve mevzuat zorlukları; (2) Küresel güçlerin İslam’a ve

⁸³⁹ Hasan Bülent Kahraman, “Türkiye’de Muhafazakarlığın Çelişkisi”, **Radikal**, 20.10.2003

⁸⁴⁰ Cemal Fedayi, “AKP’nin Siyasal Kimliği Üzerine: Kimlik Arkadan Gelsin”, **Muhafazakar Düşünce**, Ankara, Sayı:1, Yaz 2004, s.156

⁸⁴¹ Bulaç, **Göçün ve Kentin İktidarı**, s.173

*İslamcılara karşı başlattığı savaş; (3) Siyasette ilkeleri, ahlaki dürüstlüğü ve adil kriterleri öngören İslamcılık yerine muhafazakar ideolojinin çok daha çabuk ve rahat iktidar imkanlarını sunması.”*⁸⁴²

Partinin siyasal kimliği olarak deklare edilen “muhafazakar demokrasi”, içeriğinin nasıl tanımlandığından daha ziyade, öncelikle mevcut siyasal iklimde partiye güvenli bir siyaset alanı üretmesi beklenen bir kavramsallaştırma olmuştur. Akdoğan, “AK Parti’nin muhafazakar demokrasi kavramıyla yapmaya çalıştığı, demokrasiye yeni bir tanım veya tür getirmek değil, bu terkip altında kendisine yeni bir kulvar açmaktır.”⁸⁴³ tespitiyle bu duruma işaret etmektedir. Partileri kapatılan bir siyasi gelenek içerisinden ayrılarak yeni bir oluşuma giden kurucu kadro için, İslamcı siyasi geleneğin iktidar olduğunda dahi kendilerine siyaset yapma imkanı verilmemesi ve iktidar partisi olduğu halde RP’nin diğer Milli Görüş partileri gibi kapatılması, partinin ismi ile birlikte siyasal kimliğinin de ciddi bir yenilenmeye tabi tutulmasının gerektiği düşüncesini anlaşılır kılmaktadır.

12 Eylül askeri darbesi sonrasında oluşan siyasal atmosferde, keskin siyasal söylemlerin terk edildiği, askeri vesayet altında yapılan anayasanın siyaset alanını sınırlandıran içeriği ve yeni siyasal partiler kanunun gölgesi altında siyaset yapmanın güçlükleri tüm siyasal aktörleri etkilemiştir. Bu kısıtlayıcı gelişmeler altında siyaset yapmak durumunda kalan MGH’den ayrılan AK Parti liderliği için muhafazakarlık, Türk siyasal yaşamında ön plana çıkan tüm siyasal geleneklerle ilişkisizliğinin bir göstergesi olarak ve bu anlamda herhangi bir olumsuz bakiyeye sahip olmamanın en kısa yolu olarak kullanılmıştır.⁸⁴⁴ Bu genel tespite karşılık bu siyasal kimlik tercihinin sorunlu bulan eleştiriler söz konusu olmuştur. AK Parti’nin bu kavramı, “Türkiye’deki yaygın anlamıyla dini, milli ve yerli değerlere bağlılık” içeriğine işaret ederek kullanmasına karşın, muhafazakarlığın siyasal bir ideoloji olarak Batı’daki karşılığının mevcut sosyal ağların korunmasında menfaati olan kapitalist çevrelerin sahiplendiği statükocu bir kavram olduğundan hareketle, orta ve küçük ölçekli iş çevrelerine dayanan, reformcu

⁸⁴² Bulaç, a.g.e., s.19

⁸⁴³ Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, s.18

⁸⁴⁴ Altun, “İslamcılığın Muhafazakar Demokrasiyle İmtihanı”, s.42; Akdoğan, “Siyasal İslam’dan Muhafazakar Demokratlığa”, s.23

ve sosyal adaletten yana bir partinin kendisini muhafazakar demokrat olarak ifade etmesinin sorunlu bir yaklaşım olduğunu dile getiren eleştiriler söz konusu olmuştur.⁸⁴⁵

Türkiye’de partilerin siyasi söylemlerinin seçmen kitlesinden daha ziyade merkez iktidar elitlerini önceleyerek kurgulandığını belirten Fedai’ye göre siyasi partilerin siyasi söyleminin “*halkın tatmini (siyasal temsil) ile aydınlar ve devletin tatmini (resmi/siyasal meşruiyet)*”⁸⁴⁶ şeklinde ikili rolü vardır. Bu anlamda ikinci fonksiyonun bir yansıması olarak, mevcut partilerden farklı olduğunu iddia eden bir hareket için hem geleneksel değerlerle barışık çağrışımla seçmen kitlesi ile sıcak temas kurmayı sağlayacak hem de sivil ve askeri bürokratik elite karşı kabul edilebilir bir pozisyon sağlayacak kimlik tanımı ile yola çıkmak makul görünmektedir. Bu doğrultuda “Muhafazakar demokrasi” tanımının, siyasal düşünce literatüründe ikili bir terkip olarak köklü bir tanımının olmaması ve “*AKP’ye kavramın içeriğini kendisinin belirlemesi yönünde önemli bir fırsat sunuyor*” olmasıyla, ulaşılmak istenen sonuçlar bakımından gayet işlevsel görülmüştür.⁸⁴⁷

AK Parti’nin düalist çağrışımlı bir siyasal kimlikle yola çıkmasını tarihsel bir karşılaştırma yaparak değerlendiren Duran, Osmanlı’nın son dönemlerinde İslamcılık siyaseti içerisinde görünür olan İslam medeniyetinin değerlerini koruyarak terakki taraftarlığı arasındaki düalist yaklaşımla bu siyasal kimlik arasında benzerlik olduğuna işaret etmektedir. Avrupa karşısındaki gerileyişin önlenmesi için Batı medeniyetinin teknik kazanımların, İslam toplumlarının değerlerini koruyarak kazanılması gerektiğini vurgulayan görüşteki sentez üretme arayışı ile AK Parti’nin muhafazakar demokrasi söylemindeki liberal kazanımlar ile geleneksel değerler arasında “yeni bir toplumsal uzlaş” üreterek yeni bir sentez kurma arayışının benzerliği dikkat çekmektedir.⁸⁴⁸ Bir medeniyetin ürettiklerini “*maddi ve manevi varlıklar*” ayrımına tabi tutarak kendi kültürel konumunu anlamlı kılma arayışı, “*Batı’nın tekniği ile*

⁸⁴⁵ Tanıl Bora, “AK Parti, AK Parti’ye Karşı”, **Radikal İKİ**, 17.08.2003

⁸⁴⁶ Fedai, **a.g.e.**, s.155

⁸⁴⁷ H.Bahadır Türk, H.Emrah Beriş, “Yeni Sağ ve Muhafazakar Demokrasi Arasında AKP”, **Birikim**, Mart 2004, s.104

⁸⁴⁸ Burhanettin Duran, “AKP ve Dönüşümün Aracı Olarak Politika”, **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Haz. M.Hakan Yavuz, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s.337

medeniyetini almak ama kültürünü ve değer yargılarını elemeden geçirme yaklaşımı” şeklinde Türkiye’deki muhafazakar kesimlerce daima dile getirilen bir sav olmuştur.⁸⁴⁹

Bu tanımlamanın bir diğer işlevsel yanı ise, Türkiye’de siyasal alanda sürüp giden ideolojik zeminli siyasal tartışmaların hiçbirisi “muhafazakar demokrat” tanımıyla ifade edilen yeni kimliğe direkt olarak temas etmiyordu. Böylece kendini sistemin sahibi ve koruyucusu olarak gören merkezi iktidar elitleriyle bir çatışma ortamında karşı karşıya gelinmeyeceğini düşünmek pek mümkündü. Mevcut siyasal tartışmaların içerisinde karşılığı olan bir siyasal kimliği sahiplenmek, bu kimliğin merkezinde yer aldığı bugüne değin getirilen tüm tartışmaların bir parçası olmak anlamına geliyordu. Keskin ve tedirgin edici yaklaşımlardan uzak durmayı muhafazakar geleneğin önemli bir unsuru olarak tanımlayan Fedai, AK Parti’nin siyasal söyleminin de bu gelenek içerisinde mütalaa edilebileceğini ve *“muhafazakarlık gibi mahcup, mütevazi ve muğlak”* bir siyasal kimlik tercihiyle, *“mümkün mertebe her kesimi memnun edici, hiçbir kesimi ‘öteki’ konumuna düşürmeyen ve uzlaşmacı bir siyasal yol”*⁸⁵⁰ izleyeceğinin işaretini vermektedir.

Hem güncel tartışmalar bakımından, hem de İslamcı siyasal geleneğin getirdiği tarihsel tartışmaların uzağına düşen bu kimlik tanımı parti liderliğine, içerideki iktidar elitleriyle geliştirilecek yeni ilişkide olduğu kadar, uluslararası alandaki aktörlerle de yeni ilişkiler kurmak bakımından gayet geniş bir alan açıyordu. Partinin Batı ile geliştireceği ilişkinin mahiyetinin ne olması gerektiğine ilişkin, kökleri Tanzimat’a kadar giden geleneksel ve karmaşık bir tartışmanın parçası olmadan uluslararası iktidar odaklarıyla yeni bir ilişki zemini kurmak mümkün olacaktı. Böylece, “muhafazakar demokrat” kimliğinin hem iç hem de dış kamuoyuna verdiği çoklu mesaj ile ne Batı karşısında katı bir tutuma sahip geleneksel bir parti görüntüsü veriliyor, ne de Batı merkezli bir kabulün içselleştirilmesi anlamında tam anlamıyla modernist bir siyasal kimlik ortaya konuluyordu. Hem geleneksel bir vurguyu (muhafazakarlık), hem de modernist bir siyasal çağrışımı (demokrasi) bir arada sunan

⁸⁴⁹ Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, s.53

⁸⁵⁰ Fedai, **a.g.e.**, s.152

bu tanım, işlevselliği ile AK Parti'nin ihtiyacı olan bir muğlaklığa karşılık geliyordu.⁸⁵¹

3.2.2. AK Parti'nin Muhafazakar Demokrasi Algısı

Siyasal kurumsal alanın sürekli dışardan müdahalelerle kesintiye uğraması nedeniyle yeni bir imkan olarak Batılı siyasal değerler üzerinden güvenli bir siyaset alanı üretme tartışmaları RP'nin kapatılma sürecinde başlamış ve FP ile siyasal bir formüle olarak ön plana çıkmıştır. Bu tartışmaları bir bakiye olarak yedeğinde tutan AK Parti liderliği, partiye karşı siyasal merkezden yönelecek geleneksel olumsuz yaklaşımların yönetilmesi ya da muhtemel müdahale tavrının yumuşatılması için kullanışlı bir araç olarak Batılı evrensel siyasi ve hukuki değerleri kullanarak partinin siyasal kimliğini üretmiştir. Partinin kurumsal olarak evrensel değerler üzerinden siyasi bir söylem geliştirme çabalarının en belirgin yansıması, “muhafazakar demokrasi” tanımlamasında karşımıza çıkmıştır. İslamcı siyaset geleneğinin taşıyıcısı olarak köklü bir Batı ve modernizm eleştirisine sahip olan MGH'den ayrışmanın net bir ifadesi olarak, aynı zamanda İslami değerlere sahip bir görüntüyle Türkiye'de siyaset yapmanın mümkün olmadığının anlaşılmasının bir yansıması olarak bu kimlik ortaya çıkmıştır.⁸⁵²

Bu siyasal tanımın imkanları ya da çelişkileri üzerine birçok tespit yapılmasına karşın AK Parti'nin kuruluş döneminin önemli ideologlarından olan Akdoğan, “*Türk siyasal yaşamına mütevazi bir katkı olarak*”⁸⁵³ tanımladığı Muhafazakar Demokrasi'nin parametrelerini şu şekilde sıralamaktadır;

“Muhafazakar demokratlık, devrimci değişim anlayışına karşı doğal bir süreç şeklinde işleyen tedrici ve aşamalı bir değişim anlayışına dayanır... Muhafazakar demokratlığa göre siyaset alanı uzlaşılı kültüre dayanır... Toplumsal ve kültürel çeşitlilikler demokratik çoğulculuğun üretici tolerans ve hoşgörü zemininde siyasete bir renklilik olarak katılmalıdır... Muhafazakar demokratlık, halk egemenliğine dayanan siyasal meşruiyet ile anayasallığa ve evrensel normlara dayalı hukuki meşruiyeti önemser... Muhafazakar demokratlık, sınırlandırılmış ve tanımlanmış bir siyasal iktidardan yanadır... Devlet asli fonksiyonlarına çekilmiş, küçük ama dinamik ve etkili bir devlet

⁸⁵¹ Tepe, “İslami Eğilimli Bir Parti”, s.158-162

⁸⁵² Bulaç, *Göçün ve Kentin İktidarı*, s.20

⁸⁵³ Akdoğan, *AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi*, s.125

olmalı; vatandaşını tanımlayan, biçimlendiren, ona tercihler dayatan değil; vatandaşın tanımladığı, denetlediği ve şekillendirdiği bir devlet olarak hizmet etmelidir.”⁸⁵⁴

Akdoğan tarafından söz konusu siyasal kimliğin unsurları olarak tanımlanan vasıflara baktığımızda, “*uzlaşî kültürü, tolerans ve hoşgörü, meşruiyet, sınırlı iktidar, devletin değil insanın esas olması*” gibi kavramların ön plana çıktığını görüyoruz. Bu kavramların gündeme getirdiği çağrışımlar, Türk siyasal yaşamının geleneksel siyaset yapma şekillerinin ve bu siyasi kültürün referanslarının değiştirilmesine yönelik önemli bir iradeye işaret etmektedir. Her kesim tarafından kabul edilmesi beklenecek evrensel değerlere partinin yaptığı hususi vurgunun gerisinde, kurucuların siyasi geçmişlerine rağmen makul aktörler olarak kabul görme arayışı görünmektedir. Bekaroğlu, “*lider kadroların geçmişleri nedeniyle*” bağımsız siyaset yapma konusunda sınırları olan AK Parti’nin, yerleşik devlet iktidarı ile uluslararası iktidar çevrelerinin kaygılarını giderme gayretinin, kimlik tanımı üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu dile getirmektedir.⁸⁵⁵ Sarıbay, lider kadronun geçmişinin yeni partinin siyasal kimliğini gölgelememesi için, “*MNP-MSP-RP-FP çizgisi esas alındığında birçok ‘İslami’ denebilecek değer*”in AK Parti tarafından geri plana itildiğini söylemektedir.⁸⁵⁶

Partileri sürekli laiklik karşıtı eylemler gerekçe gösterilerek kapatılan bir geleneğin içerisinde yetişen parti kurmayları için, bu siyasal söylemin iki yönlü mesajı bir arada barındırdığını ifade eden Türk benzer bir tespitle, “*Muhafazakarlık, içeriye halkın geleneksel değerlerinin savunucusu olduğu ‘dışarıya’ ise uyumlu, ne olduğu belli, ılımlı bir siyasetin izleyicisi olduğu mesajlarını verdiği*”⁸⁵⁷ için sahiplenildiğini ifade etmektedir. Akdoğan partinin siyasal kimliğinin barındırdığı bu düalist mesaja şu şekilde dikkat çeker: “*Muhafazakar demokrasi, yerel kültürleri ve var olan toplumsal kazanımları gözeterek, ama uluslararası normlar ve evrensel değerleri de dikkate alarak bir siyasal kültür üretmek amacındadır.*”⁸⁵⁸

⁸⁵⁴ Akdoğan, **a.g.e.**, s.14-17

⁸⁵⁵ Mehmet Bekaroğlu, “Sahici Siyaset Aranıyor”, **Radikal**, 10.07.2005; Akdoğan, **a.g.e.**, s.122

⁸⁵⁶ Ali Yaşar Sarıbay, **Global Toplumda Din ve Türkiye**, Everest Yayınları, İstanbul, 2004, s.88

⁸⁵⁷ Türk, “Üçüncü Yol Kurgu ve AKP”, s.36

⁸⁵⁸ Akdoğan, “Yeni Siyaset Tarzı Arayışları”, **Radikal**

Yeni bir siyasal kurumsallaşma olarak kendisini konumlandıran bir partinin, belirsiz içeriğiyle tartışma konusu olan bir siyasal kimlikle kitlelerin karşısına çıkması ilk bakışta eleştirilebilecek bir konu olarak görünse de, “muhafazakar demokrasi” kavramının her toplumsal grup için farklı bir anlama sahip olması, aynı anda çoklu amaçları gerçekleştirmek için parti liderliğine yeni bir imkan alanı sunmuştur. Siyasal merkezde kendisine yer açmak isteyecek bir parti için, karşılaşılabilecek zorlukları bertaraf etmek bakımından, anlam içeriği net ve sınırlı bir siyasal söylem yerine, geniş çağrışımları bünyesinde barındıran ve muğlak bir kavramsallaştırma kesinlikle daha kullanışlı görülmüştür. Böylece “muhafazakar demokrasi” tanımlamasıyla AK Parti *“hem kendisini merkez sağ bir parti olarak tanımlama olasılığını bulacak, hem de kuracağı siyasi merkeze demokrat ama muhafazakar bir nitelik vererek, kendisinin toplum üzerindeki siyasi meşruiyetini sağlamış ve yaygınlaştırmış olacak”*tır.⁸⁵⁹

Parti kimliğinin modern siyasal kavramlar üzerinden tanımlanması, AK Parti liderliğinin Milli Görüş geleneğinden miras kalan gerginlikten uzak, uzlaşmacı bir siyaset diline yaptıkları vurgunun yanında, aynı zamanda Cumhuriyet dönemi boyunca bu geleneğin temsilcilerinin üzerlerinde hissettikleri meşruiyet krizine bir çare olarak görülmüştür.⁸⁶⁰ Bu siyasal kimlik yaklaşımının ifade edilmesi ve bununla uyumlu bir siyasal tutumun ön plana çıkarılması, sisteme sahip çıkmakla birlikte bazı kısmi değişimlerin kaçınılmaz olduğunun farkında olan ılımlı laik ve liberal kesimlerle AK Parti’nin karşılıklı etkileşim geliştirmesine yardımcı olmuştur.⁸⁶¹ Kabul gören siyasal bir aktör olarak liberal çevrelerle geliştirilen ilişkiyi olumlu bir gelişme olarak değerlendiren yaklaşımların karşısında, siyaset alanının geriliminin düşürülmesinden yana olan liberallerle partinin yollarının kesişmesini AK Parti’nin aleyhine bir gelişme olarak gören yaklaşımlar da söz konusu olmuştur. Bu kapsamda bu durumu AK Parti’nin geleneksel siyasetin dönüştürülmesinde liberal aktörler tarafından araçsallaştırılması⁸⁶² olarak yorumlayanlara göre; *“AK Parti bu değişimin siyasi aktörü olsun. Fakat değişimin felsefi temelini ve fikrini liberaller belirlesin. Böylelikle*

⁸⁵⁹ Keyman, “AKP ve Muhafazakar Demokrasi”, s.3

⁸⁶⁰ Dağı, a.g.e., s.122

⁸⁶¹ Dağı, a.g.e., s.130-131

⁸⁶² Bulaç, *Göçün ve Kentin İktidarı*, s.290

*beyni liberallerden, çalışan, amelelik yapan gövdesi dindarlardan, muhafazakarlardan müteşekkil bir bünye değişimin öncüsü oldu.”*⁸⁶³

Muhafazakar demokrat kimliğinin işlevselliği tartışmalarının yanında, bu kavramın Türk siyasal yaşamında yeni bir siyasete karşılık gelip gelmediğinin tartışmalı bir konu olduğunu ifade eden görüşler de söz konusu olmuştur. Bu anlamda Mert, yeni bir siyasal kimlik olarak dillendirilen “muhafazakar demokrasi” tanımını, tüm yeni çağrışımlarına karşın, aslında Türk siyasal yaşamında merkez sağ siyasetin yeniden etiketlenmesi olarak görmektedir.⁸⁶⁴ Benzer şekilde “muhafazakar”lığın statik içeriği üzerinden, çevrede yer alan ve “reformcu”⁸⁶⁵ olarak tanımlanan büyük bir kitlenin desteğine sahip olan bir partinin, sağ siyasi gelenekle ilişkili statükocu bir görünümle siyasal pozisyonunu tanımlaması çelişki olarak görülmüştür. Bu siyasi tanımın çelişkili bir siyasal duruşa denk geldiğini belirten diğer bir isim Bayramoğlu, AK Parti’nin hedeflediği evrensel değerlere bağlı “demokrasi” vurgusunun yanında, bu idealler ile örtüşmesi mümkün olmayan “muhafazakar” bir tutumun aynı anda geçerli olamayacağını ifade eder; *“Devlet, sivilleşme, temsili yapı gibi makro konulardaki demokrat tavrı; çocuk, beden, kadın gibi mikro konulardaki demokrasi karşıtı muhafazakar tavrı eklektik olarak aynı anda içinde barındırmaktadır.”*⁸⁶⁶ Siyasal kimlik tartışmalarında demokrasi algısı üzerinden Bora ile Göka’nın yaptıkları itirazı da burada dile getirmekte yarar vardır. Bora, AK Parti’nin demokrasiyi *“geleneği muhafaza etmenin yolu olarak”* pragmatist bir yaklaşımla araçsallaştırdığını,⁸⁶⁷ Göka ise, bu kavramsallaştırmayı yapan teorisyenlerin demokrasiyi *“çoğunluk iradesine”* indirgeyerek *“ülkemizdeki demokrasi kültürünün gelişimine hiçbir katkı”*⁸⁶⁸ yapmadığını iddia etmektedir.

MGH’nin kurumsallaşma sürecinde gerek Osmanlı döneminde yaşanan kurumsal arayışlar gerekse Osmanlı’dan Cumhuriyet dönemine geçerken oluşan kurumsal boşlukların doldurulması için gündeme gelen kurumsal yenilenme arayışlarında

⁸⁶³ Bulaç, **a.g.e.**, s.450-451; Türk, **a.g.e.**, s.35

⁸⁶⁴ Mert, “Merkez Sağın Yeni İsmi!”

⁸⁶⁵ Çakır-Bozan, **a.g.e.**, s.159

⁸⁶⁶ Ali Bayramoğlu, “Hem Muhafazakarlık Hem de Demokrat Olunur mu?”, **Yeni Şafak**, 13.01.2004

⁸⁶⁷ Tanıl Bora, “AK Parti, AK Parti’ye Karşı”, **Radikal İKİ**, 17.08.2003

⁸⁶⁸ Erol Göka, “Muhafazakarın Değeri, Demokratın Bireyi”, **Radikal İKİ**, 14.03.2004

karşımıza çıkan unsurları burada hatırlamakta yarar vardır: 1-Meşruiyet bunalımına çözüm arayışı, 2-Klasik kurumları canlandırma, 3-Kurumsal baskılardan kaynaklanan entegrasyon ve katılım krizine bağlı yeni siyasal kurumsallaşma arayışları.

Muhafazakar demokrasi siyasal kimliğinin seçilmesini anlamlı bulan ya da eleştiren tüm yaklaşımlara karşın, Yeni Kurumsalcı teorinin siyasal kurumsallaşmayı açıklarken önemine işaret ettiği meşruiyet arayışı olgusunun burada etkili olduğu anlaşılmaktadır. Geleneksel değerlerle barışık çağrışımla toplumsal kesimlerin teveccühünü kazanma arayışı ile evrensel kavramların kullanılmasıyla sivil ve askeri bürokrat elitlerden oluşan siyasal merkez karşısında kabul görme beklentisi, burada söz konusu olan meşruiyet arayışının hedeflediği iki temel kitleyi oluşturmaktadır. Böylece MGH'den AK Parti'ye yaşanan geçiş sürecinde söz konusu olan siyasal kurumsallaşma arayışının odaklandığı ilk unsur meşruiyet bunalımını çözmek olmuştur.

MGH'nin siyasal merkez tarafından meşru bir siyasi aktör olarak kabul edilmeyişi, siyasi bir parti için mücadeleyi anlamlı kılan iktidar arayışında seçmen kitlesinin desteğini alacak kuşatıcı bir siyasal kimliğin üretilmemesi ve teşkilatların konsolidasyonunu güçleştiren sürekli parti kapatmalarla karşılaşılması, AK Parti liderliğinin yeni arayışlarında ön planda olan kriz alanları olmuştur. MGH geleneğinin gölgesinde meşruiyet ve siyasal alana katılma krizinin çözümlenmesinin mümkün olmadığı görülmüştür, AK Parti kurumsallaşmasının en temel motivasyonu olmuştur. Siyasal kurumsallaşma bağlamında siyasi partilerin oluşumunu açıklayan bunalım/kriz yaklaşımında yer alan meşruiyet ve katılma krizlerinin çözümlemesi arayışı, FP'de başlayan ve AK Parti'nin ilan ettiği siyasal kimlik ile kurumsal bir görünüm kazanmıştır.

Muhafazakar demokrasi tanımının literatürde net bir karşılığının olmaması ve ayrı geleneksel süreçlerde gelişen iki siyasal kavramın birlikte bu siyasal söylemi oluşturmalarının ürettiği muğlak ve düalist yapıyı “Patika bağımlılığı” kavramıyla açıklamak mümkündür. Bu bağlamda tarihsel bir karşılaştırmayla Osmanlı'nın son döneminde İslamcılık siyaseti içerisinde görünen İslami ve geleneksel değerleri koruyarak Batının ürettiği teknik ve maddi gelişmeleri ithal etme arayışındaki düalist

terakki yaklaşımıyla bu kimliğin ihtiva ettiği düalist yapı arasında bir benzerlik söz konusudur. Avrupa karşısındaki gerileyişin önlenmesi için Batı medeniyetinin teknik kazanımlarının, İslam toplumlarının değerlerini koruyarak kazanılması gerektiğini vurgulayan görüşteki sentez üretme arayışı ile AK Parti'nin muhafazakar demokrasi söylemindeki liberal kazanımlarla ile geleneksel değerler arasında yeni bir uzlaşa üreterek sentez kurma arayışının benzerliği dikkat çekicidir. Tarihsel olandan güncel olana yansıyan bu benzerlik Patika bağımlılığı yaklaşımını hatırlatmaktadır.

3.3. AK PARTİ İKTİDARINDA YAŞANAN SİYASAL GELİŞMELER

MGH içerisinde yetişmiş ikinci kuşak siyasetçiler tarafından kurulan AK Parti'de ön plana çıkan isimlerin Erbakan'a rağmen muhalif bir hareketin başını çekmesi, bu geleneğin sınırlarına geldiğini gösteren bir gösterge olmuştur. Bu bağlamda FP Genel Kurulunda geleneksel liderliğe karşı girilen yarışta Abdullah Gül aday olmuştur. Gül aday olmasına karşın, Erdoğan'ın etrafında konsolide olan muhalif grup ilk sınavını az bir farkla kaybetmiştir. Erbakan'a rağmen ciddi bir delege desteğine ulaşan muhalifler, küreselleşmenin varlığını hissettirdiği gerçeğini görmezden gelerek, büyük sermaye gruplarıyla ve Kemalist laik siyaset merkezine karşı bir pozisyon üzerinden siyaset yapmanın mümkün olmadığını ifade ederek aslında geleneksel MGH siyasetiyle devam edilmeyeceğini ilan etmekteydi.⁸⁶⁹ İdeolojik yaklaşımlardan uzak, yerel yönetimlerde başarısı sınanmış ve insanların günlük yaşamına dokunan hizmet anlayışının ülke sathına taşınacağı yeni ve meşru bir siyasal kurumsallaşma arayışı, AK Parti'nin kuruluşuna giden sürecin zemini olmuştur.

MNP ile başlayan tarihsel süreçte MGH geleneğinde kurulan partilerin programları incelendiğinde, başlangıçta söz konusu olmayan ancak ilerleyen dönemlerde belirginleşecek bir değişim olgusunun bu gelenek içinde geliştiği görülecektir. Özellikle RP döneminde görünür olmaya başlayan ve FP döneminde çok daha

⁸⁶⁹ Ferhat Ünlü, "AK Parti Dönemecinde Türkiye", **Yeni Şafak**, 20.11.2002, s.9

belirginleşen değişim tartışmaları, AK Parti'den önce bu geleneğin içinde önemli bir değişim dinamiğine sahip olduğunu göstermektedir.⁸⁷⁰ Milli Görüş partileri, sosyal tabanıyla kurduğu ilişkinin merkezinde dini beklentilere daha geniş bir yer vererek taraftarlarına geleneksel değerleri kuşatacak bir siyasal kimlik sunarken,⁸⁷¹ AK Parti siyasal söylemini dini içerikten uzak olarak tanımlamış ancak sosyal bir dayanışma ve motivasyon kaynağı olarak dini değerleri yeniden konumlandırmasıyla bu gelenekten ayrışmasının en önemli göstergesini sunmuştur.⁸⁷²

AK Parti, programının merkezine demokrasi ve insan hakları kavramını alarak, hayata geçireceği siyasetin uluslararası değerler ile uyumlu bir çizgiyi temsil edeceğini ilan ediyordu. Milli Görüş partileri ise en başından itibaren maddi ve manevi kalkınmayı temel bir yaklaşımı parti programlarının temel ilkesi olarak benimsemişlerdir. Modern siyasal kavramların parti programına dahil edilmesiyle bu geleneksel tutum FP'yle değişmeye başlamış olsa da, AK Parti'nin net ve keskin bir tavırla modern kavramları siyasetinin temel parametresi olarak ilan etmesi, bu gelenekten ayrıştığının diğer göstergesi olmuştur. Zira FP'nin programında ifadesini bulan Batı menşeli siyasal kavramlar, geleneğin temel yaklaşımından uzaklaşmadan MGH geleneğinin yeni beklentileri karşılama çabasına karşılık gelmekteydi. Ancak AK Parti, demokrasi ve insan hakları gibi temel kavramları merkeze alan parti programıyla, siyasi arenada yeni bir konuma talip olduğunu ortaya koymuştur. Bu yeni siyasal konum, muhafazakar demokrasi söylemi ile tanımlanmış ve siyasi yelpazesinde Türk seçmeninin her sarsıntılı dönemde temel tercihi olarak ön plana çıkan merkez bir parti kimliğinin hedeflendiğini göstermiştir.⁸⁷³

Türk siyasal yaşamının dinamik yapısının bir yansıması olarak partilerin bir araya getirdiği sosyal kesimlerin özellikleri, partilerin kendilerini tanımlama biçimlerine etki etmiştir. Bu bakımından bünyesinde dini hassasiyetleri önemseyen toplumsal kesimin

⁸⁷⁰ Şen, **AKP Milli Görüşçü mü?**, s.373; Ruşen Çakır, "AKP Neydi Ne Oldu?", **Vatan**, 29.09.2003

⁸⁷¹ "Erbakan'ın Milli Görüş adlı eseri de hemen her satırında dini değerlerin; İslam dininin ve Kur'an'ın önemini belirginleştiren cümlelerle doludur." Aktaran Ağırbaş, **Milli Görüş Siyaseti**, s.56

⁸⁷² Çakır-Çalmuk, **Recep Tayyip Erdoğan**, s.171; Çınar, "AKP ve İslami Hareketler", s.307-309; Mehmet Bekaroğlu, "Devletin Sahibi Kim Olacak", **Radikal İki**, 20.05.2007; Bakacak, "Türkiye'de İslam'ın Siyasallaşma Serüveni", s.60; Akdoğan, "Siyasal İslam'dan Muhafazakar Demokrasiye", s.23

⁸⁷³ Toprak, "Islam and Democracy", s.183

yanında, daha muhafazakar ve milliyetçi seçmen kitlesiyle Kürtçe konuşan bir tabanı bünyesinde barındıran MGH partileri, bu yelpazeyi temsil edecek siyasal kimliğini ayrıştırmasıyla diğer partilerden kendilerini farklı konumlamışlardır. Buna karşı Erdoğan'ın güçlü ve karizmatik liderliği etrafında, ülkenin ekonomi öncelikli sorunları ve Avrupa Birliği üyeliği çıpasıyla dışa açılımcı politik söylemleriyle taraftarlarını konsolide etme başarısını gösteren AK Parti için siyasal söylem, sadece siyasi mücadele arenasında gerektiğinde kullanılacak bir araç olmuştur. Bir tarafta MGH geleneği partilerinin varlık alanlarını tanımladıkları siyasal kimlik söylemi ile diğer tarafta AK Parti'nin siyasal bir araç olarak gerektiğinde kendisinden istifade edilen siyasal kimlik yaklaşımı bir arada değerlendirildiğinde, bu iki siyasi yapı arasında tutarlı siyasallık ve felsefi konumlanma bakımından önemli bir değişimin yaşandığı söylenebilir.

Siyasal söyleme yüklenen işlevsellikte yaşanan bu dönüşümü daha anlaşılır kılmak için, bu hareketlerin liderleri olarak Erbakan ile Erdoğan'ın ortaya koyduğu siyasal tercihlere bakmak yararlı olacaktır. Erbakan temsil ettiği siyaseti açıklarken, ideolojik temelleri net bir siyasal söylem ile ülkenin sınırlarını aşan soyut bir gelecek ile otantik bir tarihsel milli miras referansı kullanmıştır. Aynı zamanda kendisinin açıkladığı siyasal anlamın işlevsel olup olmadığına bakmadan, bu söylemin seçmen kitlesinde ürettiği etkiyi çok fazla önemsememiştir. Verilmesi gereken mesajlar, muhatap kitlenin öncelikleri ya da beklerinden bağımsız olarak büyük bir düşüncenin ifadesi olarak düzenli ve ısrarlı bir şekilde tekrarlanmıştır. Erdoğan ise, siyasal başarısının yerel önceliklerden geçtiğini çok erken dönemlerde fark etmiş, büyük düşünceler ve ideolojik angajmanlardan bağımsız pratik ve pragmatik bir siyasal yaklaşım izlemiştir. Halkın gündelik hayatındaki ihtiyaçlar ile siyasete yönelttiği beklentileri çözümleyerek hareket etmiş, AK Parti siyasetini sosyal hizmetler başta olmak üzere kamuoyu beklentileri üzerine inşa etmiştir.

MGH'den AK Parti'ye siyasal kurumsallaşmanın değişim sürecinin diğer temel dinamiği, bu iki partinin yaslandığı iş çevrelerinin beklentilerinde yaşanan dönüşüm olmuştur. Küresel ilişkiler ağıyla uyumlu bir siyasetin ülkenin ekonomik rekabet şartlarını geliştireceğini düşünen muhafazakar iş çevreleri, hem uluslararası

ekonominin aktörlerinin güven duyacağı, hem de Batılı demokrasilerle daha iyi ilişkiler kurmaya hazır bir siyasi liderlik arayışını, Milli Görüş'ün İslam dünyasını da içine alan soyut ve büyük söylemlere sahip siyasal yaklaşıma tercih etmiştir.⁸⁷⁴ Özal ile başlayan liberalleşme sürecinde uluslararası pazarlarla iş yapmaya başlayan ve kendi güncel ihtiyaçlarını merkeze alarak gelişen bu yeni girişimci işadamları, aynı zamanda dini hassasiyetler içerisinde seslenen ve ideolojik tabanlı büyük siyasal söylemleri eleştiren aydınların yaptığı eleştirel söylemlerden etkilenmiştir.⁸⁷⁵ 1960'ların koşullarını baz alarak tanımlanmış ve devletin öncülük ettiği kalkınma ve sanayileşme öncelikli ekonomi politik yaklaşımıyla geleneksel liderliğin, küreselleşmeye bağlı olarak beklentileri değişen ve ticaretle zenginleşerek kentlere doğru genişleyen iş çevrelerinin beklentilerini karşılanması pek mümkün görünmüyordu.⁸⁷⁶ İktisadi ve fikri planda meydana gelen bu gelişmeler altında muhafazakar iş çevreleri, AK Parti ile oluşan yeni siyasal yapının ardında konsolide olurken, Erbakan'ın şahsında MGH'ye saygılı ama mesafeli yeni bir konum geliştirmiştir.⁸⁷⁷

İslami kesim içerisinde seslenen düşünürlerin MGH'ne yönelttikleri eleştiriler, iş çevrelerinin yeni pozisyonu için olumlu bir fikri arka plan üretmiştir. Aynı zamanda geniş seçmen kitlesinin geleneksel Milli Görüş liderliğine mesafeli bir tutum takınırken eş zamanlı olarak bu hareket içerisinde oluşan yeni muhalif ayrışmanın kabullenilmesine uygun bir atmosferin oluşmasını sağlamıştır. Özellikle RP'nin iktidar döneminde, temsil ettiği düşünce ile kitleye merkez siyasal aktörler tarafından yönelen sert ve katı tutumu yumuşatacak siyasal açılımların geliştirilememesi önemli bir eleştiri kaynağı olmuştur. RP liderliğinin bu gerilimi yönetmek yerine, baskıları görmezden gelen yaklaşımı, iktidarda kalmak üzere taviz vermek olarak okunmuş ve İslami düşünürler tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. Bu eleştiri zemini, FP

⁸⁷⁴ Necdet Subaşı, "Türkiye'de İslamcılığın Seyr-ü Seferi", **Star Gazetesi-Açık Görüş**, 22.07.2012

⁸⁷⁵ Haluk Alkan, "Türkiye'de İşadamları Örgütleri ve Devlet", **Birikim**, 1998, Sayı:114, s.43-62, (Çevrimiçi) <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-114-ekim-1998/2308/turkiye-de-isadami-orgutleri-ve-devlet/5800>, 24 Aralık 2021

⁸⁷⁶ Sarıbay, **Türkiye'de Modernleşme**, s.123,205

⁸⁷⁷ Bakırezer-Demirer: "AK Parti'nin Sosyal Siyaseti", s.159

içinde yeni oluşmaya başlayan muhalefetin seçmen kitlesi tarafından alternatif bir siyasal aktör olarak kabullenilmesine katkı yapan bir sürece dönüşmüştür.⁸⁷⁸

3.3.1. AK Parti ile Liberal Çevreler Arasındaki İlişki

AK Parti ilk iktidar döneminde siyasal yaklaşımlarını hayata geçirecek meşru siyasal alan arayışında, iki yönlü bir ilişki dinamiğini denge unsuru olarak kullanmaya özen göstermiştir. Bu bağlamda kendisine karşı katı bir tutum içerisinde olan laik iktidar elitleri karşısında makul bir siyasal alan arayışını sürdürürken aynı zamanda bu arayışa destek bulmak için liberal çevrelerle yakın bir diyalog içerisine girmiştir. Merkezdeki aktörlerden sakınmanın ve liberal çevrelerle yakın bir ilişki kurmanın en kestirme yolu, daha önce FP döneminde ön plana çıkmaya başlayan insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi kavramlar geliştirilerek parti liderliği tarafından temel bir siyasal strateji olarak ilan edilmiştir. 2000’li yılların başında Türkiye’deki siyasal atmosferin sert ve kısır iç tartışmalara mahkum olmuş ortamını aşmak için, küresel değerlere atıf yaparak kendisini farklılaştırmaya odaklanan AK Parti ile liberal çevreler geniş bir etkileşim alanı üretmiştir.⁸⁷⁹

Bu karşılıklı etkileşim zeminine katkı yapan bir etken ise, Anavatan Partisi (ANAP) iktidar döneminde oluşturulan liberal eğilimlerin ürettiği sosyo-ekonomik dönüşümün yeniden canlandırılması olmuştur. 70’li yılların çatışmacı siyasal ortamında yaşanan toplumsal ayrışma ve ardından 12 Eylül askeri darbesinin siyasete yönelik kontrollü yaklaşımıyla güçlenen milliyetçi ve devlet merkezli siyaset anlayışı, Özal ile birlikte bireyci, pragmatik ve liberal eğilimli yaklaşımlar lehine değişim göstermeye başlamıştır. Mert’in tespitiyle toplumsal ayrışmaları kültürel kodlara indirgeyerek siyasal alanın dışına iten bu liberal yaklaşım, aynı zamanda dönemin diğer bir güçlü dalgası olan Türk-İslam sentezi düşüncesinden olumlu etkilenmiştir. Dini olan her şeyi toplumsal kültürün bir parçasına indirgeyerek ideolojik yaklaşımlardan arındıran bu düşünce ve Özal’ın bireyci ve serbestleştirici politikalarıyla güçlenen bu atmosfer,

⁸⁷⁸ Tepe, “İslami Eğilimli Bir Parti Olarak Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Değişim Vaatleri”, s.149,151

⁸⁷⁹ Dağı, a.g.e., s.130

2000’li yıllarda Kemalist iktidar merkezinin karşısındaki tarafların bir araya geleceği liberal zemini oluşturmuştur.⁸⁸⁰

Türk-İslam sentezinin tarihsel bir zemin olarak etkileşim sürecini kolaylaştırıcı bir etkiye sahip olduğu tespitinin yanında, AK Parti’nin liberal eğilimlerle girdiği ilişkinin tarihsel arka planına dair Türkiye’de geleneksel bir muhafazakar çizginin varlığına işaret eden bir yaklaşım Çaha tarafından dile getirilmiştir. Bu doğrultuda bu geleneksel çizginin alt yapısını üreten sosyo-kültürel ve siyasal gelişmeler Çaha tarafından şu şekilde sıralanmıştır: 1-Selçuklu’dan başlayarak devlet geleneklerine sahip bir Türk Müslümanlığı tavrına bağlı muhafazakar bir yaklaşımın bu topraklarda kök salmış olması, 2-dini kurallar kadar güncel olanın ihtiyaçlarını da dikkate alan Osmanlı siyasal sisteminin katı bir teolojik siyasallıktan uzak, şer’i hukukun yanında sosyal alanı düzenleyecek güçlü bir örfi hukuk üretmiş olması, 3-Osmanlı son dönemindeki aydınların radikal olmayan evrimci bir sosyal ve siyasal dönüşümden yana düşünceleri güçlendirmesi, 4-bu coğrafyada birbirinden çok farklı etnik ve dini grupları bünyesinde barındıran çok katmanlı bir demografiyi yönetmiş olan bir devlet geleneği mirasının olması.⁸⁸¹

AK Parti liderliğinin küresel siyasal değerler ile ekonomik gerçeklikleri kabullenerek bu iki unsuru bir araya getiren bir yaklaşımla siyasal söyleminin zeminini ürettiğine ilişkin kamuoyuna verdiği mesajlar, liberal kesimlerle ilişki kurmayı kolaylaştırmıştır. Milli Görüş siyasetinin ekonomiye dair meseleleri büyük söylemler üzerinden ve geleneksel kavramlara atıf yaparak yorumlayan tavrına karşılık, Erdoğan özelinde AK Parti liderliği her şeyin kendine özgü bir gerçekliği ve bu gerçeklik seviyesine bağlı bir değeri olduğu vurgusunu verdiği mesajların merkezinde tutmuştur. Bu unsur, ekonomik alanda fikri angajmanlarla sınırlandırılmamış yaklaşımların aynı zamanda siyasal alana da taşınacak bir liberalleşme çağrışımı anlamına gelmekteydi. Bu kapsamda Erdoğan’ın bir Suudi Arabistan ziyareti dönüşünde uçakta kendisini takip eden gazetecilere verdiği mesajda, küresel ekonomik gerçeklerden ayrı düşünmenin mümkün olmadığına işaretlerle “*ekonominin kesinlikle dini olmaz, paranın dini olmadığı*

⁸⁸⁰ Mert, “Cami Gölgelelerinden Gölge İnsanlara”, s.48-49

⁸⁸¹ Çaha, **Modern Dünyada Din ve Devlet**, s.212-214

gibi” ifadesini kullanması, MGH’den bu hareketin net bir şekilde ayrıştığının açık bir göstergesi olarak liberal çevrelerde geniş yer bulmuştur.⁸⁸²

Benzer şekilde geleneksel Milli Görüş siyasetinin temel kavramları hükmünde olan ve dini içerikli simgeleşmiş bazı mücadele alanlarında AK Parti yöneticilerinin verdikleri ılımlı mesajlar, liberal çevreler tarafından olumlu karşılanmıştır. Mesela Gül, kendisine yöneltilen bir soruya cevap verirken temel hak ve hürriyetlere genel olarak atıf yapmakla birlikte, bu haklara nasıl yaklaşıldığına dair önemli bir gösterge olarak kamusal alanda başörtüsüne yöneltilen kısıtlamalara yönelik net bir cevap vermekten kaçınmıştır. Benzer şekilde 2001 krizi karşısında dönemin hükümeti tarafından yapılan IMF ekonomi programının sürdürülmesi ya da Türk siyasetinde ideolojik ayrışmalara konu olan bazı meselelerin gündeme getirilmemesi gibi liberal çevrelerin AK Parti’ye verdiği mesajlar genel olarak parti liderliği tarafından kabul görmüştür.⁸⁸³

AK Parti ile liberal çevreler arasında ilk iktidar döneminde kurulan yakın işbirliği, AK Parti’nin sahip olduğu güçlü toplumsal tabanla liberal çevreler tarafından araçsallaştırıldığı yönündeki eleştirilere konu olmuştur. Bu doğrultuda liberal çevrelerin, AK Parti’nin güçlü demografik desteğinin dinamizmini kullanarak siyasal, sosyal ve kültürel alanda Türkiye’nin dönüştürülmesi projelerini hayata geçirmeye çalıştığı dile getirilmiştir. Bu bağlamda bu ilişki eleştirel bir yaklaşımla *“beyni liberallerden, çalışan, amelelik yapan gövdesi dindarlardan, muhafazakarlardan müteşekkil bir bünye”* şeklinde tasvir edilmiştir.⁸⁸⁴ Bu etkileşim ilişkisinin arka planında özetle, AK Parti’nin liberal çevrelerle yakın bir ilişkiye ve iletişime sahip olmasının Milli Görüş geleneği ile arasına mesafe koymasına yardımcı olacağı düşüncesi, partinin ilan ettiği siyasal kimliğin kabul görmesinde liberal çevrelerin destek vereceği beklentisi ve merkez siyasal elit karşısında partinin meşruiyet kazanması için liberal çevrelerle kurulan ilişkinin olumlu etkileri olacağı düşünceleri yer almıştır.

⁸⁸² İnsel, “AKP’nin Piyasa Toplumu Hedefi”, s.24; Bulaç, **Göçün ve Kentin İktidarı**, s.178,195

⁸⁸³ Bulaç, **a.g.e.**, s.290

⁸⁸⁴ Bulaç, **a.g.e.**, s.450-451

3.3.2. Kasım 2002 Genel Seçimleri ve AK Parti'nin Zaferi

Ülkenin sosyo-ekonomik ve siyasal sorunlarının mevcut koalisyon hükümeti tarafından yönetilmesinin mümkün olmadığının anlaşılmasının ardından hükümet ortakları tarafından 3 Kasım 2002 tarihi için erken genel seçim kararı alınmıştır. AK Parti, kurulduktan çok kısa bir süre sonra gireceği bu seçimlerde mecliste tek başına iktidar olmaya yetecek sandalyeyi kazanmayı başarmıştır. AK Parti'nin kuruluş sürecini ve ilan ettiği siyasal kimliği neoliberal çevrelerle girdiği ilişki üzerinden okuyan bakış açısına göre, bu seçimlerde partinin gösterdiği başarının arka planında iki temel unsur rol oynamıştır. Öncelikle partinin kurulmasından seçimlere kadar geçen kısa sürede kamuoyuna verdiği mesajlarda özellikle iktisadi alanda ülkenin geçirdiği dönüşüme bağlı olarak ön plana çıkan yeni iktisadi aktörlerin beklentilerinin karşılanacağı vurgulanmıştır. İkinci unsur olarak ise, siyasal alana hakim olan iktidar sahiplerine verdiği siyasal kurumsal yapıya uyumlu olunacağına dair verilen mesajlar etkili olmuştur. Parti yöneticilerinin her iki kitleye verdiği mesajlarda ısrarlı bir şekilde, mevcut siyasal yapının aktörlerinin hassasiyetleri ile yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümün gündeme getirdiği yeni aktörlerin ihtiyaç duyacağı politikaların öncelenerek sahiplenileceği vurgusu özellikle tekrarlanmıştır.⁸⁸⁵

AK Parti kurulmadan önce gündeme gelen ve etkileri 2000'lerin başına kadar süren biri siyasal diğeri ekonomik iki önemli gelişme, partinin siyasal çevrenin diğer aktörleriyle geliştireceği etkileşimin zeminini güçlendirmiştir. Bunlardan ilki, 80'li yılların başından itibaren iktidar merkezi tarafından sosyal yapıyı daha kolay mobilize etmek için güçlendirilen Türk-İslam sentezi düşüncesi, diğeri ise 2001 yılında tüm ülkeyi sarsıcı bir şekilde etkileyen ekonomik kriz olmuştur. Mevcut partilerin halkın yüzleştiği sorunları tespit etmek ve çözüme kavuşturmaktan uzak olduklarını gösteren birçok kriz siyasal alanı sarsacak şekilde ardı sıra yaşanmıştır. Ancak tüm bunların yanında son olarak yaşanan ve gelir gruplarını çok ciddi bir şekilde sarsan 2001 ekonomik krizi, siyasal aktörlere karşı giderilmesi güç bir güvensizlik üretmiştir. Siyasetin sağ ve sol kanatlarının temsilcileri ile merkez aktörleri bir araya getiren

⁸⁸⁵ Pınar Bedirhanoglu, "Türkiye'de Neoliberal Otoriter Devletin AKP'li Yüzü", **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, Haz. İ.Uzgel-B. Duru, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2. Basım, 2010, s:51; Taşkın: "Türkiye'de Sınıfsal Yeniden Yapılanma, s.16

koalisyon hükümeti ile merkez iktidarın en önemli temsilcisi durumundaki eski Anayasa Mahkemesi Başkanı ve dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer arasında yaşanan “*anayasa kitapçığı fırlatma*” kriziyle başlayan siyasal tartışmalar, Şubat 2001’de büyük bir mali krizi tetiklemiş ve Türk siyasi yaşamındaki en önemli siyasal boşluklardan birinin gündeme gelmesine neden olmuştur.⁸⁸⁶ Yaşanan derin siyasal ve ekonomik sarsıntılar, partiler için yönetmesi çok güç bir ortamın doğmasına ve iktidara talip olunma noktasında tereddütle yaklaşılan bir konjonktür üretmiştir. Diğer partiler için büyük bir sorun olarak ortaya çıkan bu durum, AK Parti tarafından bir fırsata dönüşecek ve beklenenden daha yüksek bir oy oranıyla büyük bir seçim zaferi kazanmasına yardımcı olacaktır.⁸⁸⁷

ANAP iktidarı ile liberal politikalar ekseninde ülkenin iktisadi alt yapısının yeniden yapılandırılmasındaki motivasyon, 90’lardaki istikrarsız koalisyon hükümetleri döneminde etkisini yitirmiştir. Ancak 90’larda oluşan kamu borç stoku merkezli krizler ile özel sektörün borçlarını çevirememesinden kaynaklı 2001 krizi arasında yapısal olarak bir fark söz konusuydu. Bu doğrultuda kamu borç stokunu yönetmek için IMF ile girilen stand-by görüşmelerinde kamu borçlarını yeniden yapılandırmasına yönelik bazı formüllerin üretilmesine karşın yurt dışı kredileri başta olmak üzere özel sektörün borçlarını çevirememesi burada ön plana çıkmıştır. Özel sektör borç stokunun yönetilememesine bağlı iflasların yaşanması bu krizi 80’ler boyunca karşılaşılan krizlerden ayırmış ve etkileri itibariyle devlet kurumlarının sorgulandığı çok boyutlu bir etki meydana getirmiştir.⁸⁸⁸

Bu atmosfer içerisinde piyasa ile devlet arasındaki iktisadi geçişkenlikler ciddi bir sorgulama konusu olmuş, liberal yaklaşımlar ön planda olacak şekilde uluslararası piyasalara atıf yapan ekonomik içerikli eleştiriler, daha sonra siyasal alanı kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu sarsıntılı süreçte dile getirilen liberal eleştirilerin odaklandığı üç temel unsur söz konusudur: İlk olarak, özel sektörün ifadesi olarak piyasalar ile kamu sektörü arasındaki ayrışmanın artık net bir şekilde sistemleştirilmesi

⁸⁸⁶ Tepe, **a.g.e.**, s.151; Fedayi, **a.g.e.**, s.150; Yıldırım, **Parlamenteer Sistem Krizleri**, s.104-111

⁸⁸⁷ Altun, “İslamcılığın Muhafazakar Demokrasiyle İmtihani”, s.42

⁸⁸⁸ Deniz Yıldırım, “AKP ve Neoliberal Popülizm”, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, Haz. İ.Uzgel-B.Duru, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2. Basım, 2010, s:70

gerektiği ifade ediliyordu; ikinci olarak, süreçlerin etkin işletilmesine odaklandığı kabul edilen özel sektörün verimliliği temsil ettiği, buna karşın kamu sektörünün süreçlere odaklı olması nedeniyle sebep olduğu israf nedeniyle verimsiz bir alan olduğu kabulü ön plana çıkarılıyordu. Son olarak da, iktisadi kaynakların dağıtım görevini üstelenen devletin, yandaşlık ilişkileri ve yanlış kaynak planlaması gibi nedenlerden dolayı ekonomiye müdahalesinin sınırlandırılması gerektiği düşüncesi yüksek sesle ifade ediliyordu.⁸⁸⁹

İstikrarsız bir görüntünün hakim olduğu bu ortamda sağ ya da sol eğilimli olmasına bakılmaksızın tüm siyasilere karşı toplum kesimlerinin tamamında ciddi bir güvensizlik söz konusuydu.⁸⁹⁰ Sosyo-ekonomik ve siyasal göstergelerin tümü büyük bir karamsarlığa işaret ederken, bu ortamda dikkatleri üzerine çeken tek alternatif siyasal aktör olarak AK Parti ön plana çıkmaktaydı. Parti liderliği, siyasete karşı söz konusu olan kamuoyu güvensizliğini yönetmek için akıllıca bir strateji ile hareket ederek, MGH'nin geleneksel seçmen kitlesinin yanında merkez iktidar elitlerine güvenini yitiren geniş halk kitlesini hedefleyen mesajlar üretmiştir. Kurulduğu günden itibaren kendisine atfedilen İslami içerikli imalar ve Milli Görüş geleneğine nispet edilerek yapılan tanımlamalara karşı, parti yöneticileri gerçekçi bir politik yaklaşımla geniş kitlelere hitap eden kuşatıcı bir siyasi söylem kullanmaya özen göstermiştir. Büyük kentlerdeki merkez seçmen kitlesi tarafından şüphe edilen Milli Görüş kimliğinden kurtulmak için Erdoğan'ın kullandığı “*Milli Görüş gömleğinin çıkarıldığı*” metaforu, partinin siyasal kimliği olarak kullanılan muhafazakar demokrasi söylemi gibi birçok siyasi mesaj, seçmenin desteğini kazanmak için sürekli tekrarlanmıştır. Parti, Kasım 2002 seçimlerine giderken Anadolu merkezli tüccar sınıf, tarımsal nüfus, sanayici müteşebbisler, şehirlerin çevresindeki yoksul kesimler ile devlet otoritesini temsil eden siyasi aktörlere güvenini yitiren geniş seçmen kitlesinden oy olabilecek bir kabullenme seviyesi üretmeyi bilmiştir.⁸⁹¹

Seçimlere gidilirken oluşan bu ortamın yanında AK Parti liderliğinin seçmen kitlesinin güvenini tesis ederken kullandığı diğer önemli bir enstrüman, ortaya koyduğu halkın

⁸⁸⁹ Yıldırım, “AKP ve Neoliberal Popülizm”, s:74

⁸⁹⁰ Tepe, **a.g.e.**, s.151

⁸⁹¹ Dağı, **a.g.e.**, s.127

ihtiyaçlarını merkeze alan yeni siyasal vizyon olmuştur. Zira Türk siyasal yaşamında belirli aralıklarla ve çeşitli nedenlerle farklı aktörlerin siyasal alana müdahalesinden dolayı siyasal boşlukların yaşandığına şahitlik edilmiştir. Ancak bu dönemde oluşan iktisadi ve siyasal boşluğu diğer dönemlerden ayıran unsur, toplumun da bu dönemde kimliğine bakmadan yeni bir arayışa yönelmesi olmuştur. AK Parti'nin halkın beklentilerini karşılayacak, ihtiyaçlarını giderecek bir hizmet anlayışını yeni bir siyasal vizyon olarak ilan etmesi, güçlü bir siyasal destek bularak başarılı olmasını sağlamıştır. AK Parti kurucuları, hem hizmet anlayışını önceleyen bir siyasal vizyon geliştirmiş, hem de içerisinden çıktığı geleneğe yönelik kamuoyundaki olumsuz yaklaşımlardan uzak ve modern kavramları başarılı bir frekansla bu vizyon içinde kullanmasını bilmiştir.⁸⁹² Bu bağlamda siyasal desteği zayıflamaya başlamış olan merkez siyasal aktörler karşısında AK Parti, “*yenilikçi, hizmet ehli, değişimden yana ve parti içi demokrasi*” gibi kavramlar üzerinden ortaya koyduğu siyasal vizyon ile diğer siyasal partilerden ayırıştırarak seçmen kitlesinin desteğinin en güçlü adayı durumuna gelmiştir.⁸⁹³

AK Parti tarafından ortaya konulan yeni siyasal vizyon ile muhafazakar demokrasi kimliği, kavramsal olarak köklü fikri temellere sahip olup olmama ve köklü bir siyasal geleneği temsil edip etmediği hususunda tartışma konusu olmuştur. Bu yeni vizyonun arkasındaki temel motivasyonun felsefi bir derinlikten ziyade, İslamcılık geleneğinde karşılaşılan eklektik kimlik yaklaşımı ile Milli Görüş geleneğinde tevarüs eden pragmatik hareket etme refleksinin bir arada etkili olduğuna dair yorumlar söz konusu olmuştur.⁸⁹⁴ Özellikle kurulduğu dönem başta olmak üzere daima kendisini ideolojik yaklaşımlardan uzak bir siyasal içerikle tanımlamaya çalışan AK Parti için, ilan ettiği

⁸⁹² Cengiz Çandar, “Turkey’s 2002 Elections: A Political Earthquake and Its Aftermath”, **The United States and Turkey**, Haz. M. Abramowitz, A Century Foundation Book, New York, 2001, s:252

⁸⁹³ Çınar, **Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık**, s.114-115; Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, s.149

⁸⁹⁴ Ziya Öniş, “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Ekonomi-Politigi”, **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Haz. M.Hakan Yavuz, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s:272; Çaha, **Modern Dünyada Din ve Devlet**, s.205; Fedayi, **a.g.e.**, s.159; Bulaç, **Göçün ve Kentin İktidarı**, s.451; Olivier Roy, “Laik Kesimin Kuşukları Yersiz”, **Yeni Şafak**, 25.01.2004; Nilüfer Göle, “Cumhuriyet Kendi Çocuklarını Yiye Yiye Buraya Geldi”, **Hürriyet**, 29 Temmuz 2007; Şaban Kardaş: “Türkiye ve Irak Krizi: Kimlikle Çıkar Arasında AKP”, **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Haz. M. Hakan Yavuz, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s:359-389, s.374-375; Yavuz, **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, s.26

siyasal söylem, ülke dışındaki uluslararası aktörlerle iyi ilişkiler geliştirecek bir politik çizgi; ülke içerisinde ise çok ağır bir şekilde varlığını hissettiren sorunların çözümüne odaklanan teknik bir uyumlanma projesi önceliğiyle kurulmuştur. Tüm zorlayıcı koşulların etkisinin yanında çatışmalardan ve kısır siyasi kavgalardan yorgun düşmüş toplumsal kesimler için bu özellikler, güçlü bir destek vermek için yeterli görülmüştür.⁸⁹⁵

Bu siyasal görünüm içinde gerçekleştirilen 03 Kasım 2002 genel seçimlerinde AK Parti aldığı %34,3 oy oranı ve elde ettiği 363 milletvekiliyle kesin bir zafer kazanmıştır.⁸⁹⁶ Yüksek Seçim Kurulu, seçilmeye engel mahkumiyeti bulunduğu gerekçesiyle 20.09.2002 tarihinde verdiği 622 sayılı kararla Erdoğan'ın seçimlere katılmasına izin vermemiştir.⁸⁹⁷ Bu nedenle Erdoğan milletvekili seçilemediği için ilk AK Parti Hükümeti Gül'ün Başbakanlığında kurulmuş ve 28 Kasım 2002 tarihinde TBMM'de güvenoyu almıştır.⁸⁹⁸ Seçimde AK Parti çok geniş bir sosyal tabandan destek bulmuş, geleneksel olarak sağ partilere oy veren grupların yanında şehirli sermaye grupları, merkez medyanın bazı temsilcileri hatta sınırlı da olsa sivil ve askeri bürokrasinin bir kısmından destek almıştır.⁸⁹⁹

Seçim sonuçlarında net bir şekilde ortaya çıkan millet iradesinin işaret ettiği temel eksen, ideolojik yaklaşımlar yerine halkın mevcut sorunlarını çözecek bir siyasal yetkinlik arandığı, yerel değerleri dışlamadan modern yaşamın kazanımlarına saygılı evrensel bir söylemin ve organik bir değişim anlayışının toplum nezdinde hala güçlü bir karşılığı olduğudur.⁹⁰⁰

⁸⁹⁵ Çınar, **Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık**, s.124

⁸⁹⁶ Yücel, **Çankaya'dan Beştepe'ye**, s.213

⁸⁹⁷ Sabih Kanadoğlu, **Alaturka Demokrasi**, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2004, s.248-249;

Shambayati, **a.g.e.**, s.269

⁸⁹⁸ Şentürk, **İslamcılık**, s.529; R.Tayyip Erdoğan aldığı cezalar nedeniyle milletvekili seçimlerine girememesine karşın seçimlerden kısa bir süre sonra 27.12.2002 tarih ve 4777 sayılı yasa ile Anayasa'nın 76.maddesi 2.fıkrası ile TCK'nın 312.maddesinin 2.fıkrası değiştirilerek Erdoğan'ın aldığı ceza milletvekili seçilme yeterliliğine engel olan haller arasından çıkarılmıştır. Devamla 02.01.2003 tarih ve 4778 sayılı yasa ile Siyasi Partiler Yasası'nın 8. ve 11.maddeleri ile 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Yasası'nın 11/f-3 maddeleri değiştirilerek Erdoğan'ın milletvekili seçilmesi önündeki tüm engeller kaldırılmıştır. Bkz.: Kanadoğlu, **Alaturka Demokrasi**, s.124-125

⁸⁹⁹ Fahrettin Altun, "AK Parti'nin Topuğu", **Anlayış**, S:32, Ocak 2006, s.26; Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, s.149

⁹⁰⁰ Akdoğan, "Siyasal İslam'dan Muhafazakar Demokrasi'ye", s.23

AK Parti ve kısa bir süre sonra elde ettiği seçim başarısı, Türkiye’de zayıflamış olan siyasi kurumsal çevrenin yeniden konsolide edilebileceğine dair önemli bir beklenti üretmiştir. Güçlü ve net bir sonuçla neticelenen Kasım 2002 seçimleri, 28 Şubat postmodern darbesiyle başlayan süreçte zayıflayan siyasal çevrenin ve güvenilirliğini yitiren siyasi aktörlerin yeniden güçlenmesi için önemli bir eşik olmuştur. Halkın sorunlarına çözüm üretme becerisi gösteremeyen merkez partilerin aynı zamanda yolsuzluklarla birlikte anılmaya başladığı bir dönemde, siyaset dışı güçler yerine halkın yine çözümü siyaset içerisinde araması anlamına gelen seçim sonuçları, hala kurumsal siyasal çevrenin geçerliliği bakımından çok önemli görülmüştür.⁹⁰¹ Siyasi partilerin kendi aralarında bazı temel konularda ortak bir noktada buluşamamasına karşın, seçmen kitlesinin kendi ihtiyaçları ile beklentilerini karşılamak için bir partinin arkasında konsolide olma başarısını göstermesi, toplumsal olanın siyasal olanı belirlediği bir imkan olarak Türk siyaseti için yeni bir fırsat üretmiştir.⁹⁰²

3.3.3. Siyasal Açılım Arayışları ve Avrupa Birliği ile İlişkiler

28 Şubat postmodern darbe koşullarında sivil ve askeri bürokrasinin RP üzerinde kurduğu baskıyla siyaset alanını daraltması üzerine Erbakan ve yönetici kadro, Batılı normlar ekseninde temel hak ve özgürlükler, insan hakları gibi evrensel değerlere atıf yaparak kendilerine yönelen bu baskıları hafifletmeye çalışmıştır. Siyasal alandaki sıkışmışlığı aşmak için önceleri siyasi bir manevra olarak yapılan bu atıf, FP’de parti programına yansıtacak şekilde siyasal bir tutum olarak sahiplenilmiştir. Bu genel eğilimin yanında yeni girişimci sınıfın beklentileri doğrultusunda küresel gelişmelerle uyumlu ve serbest piyasacı yönelimlerin politikalar üretilirken dikkate alınması gerektiği ifade eden yenilikçi talepler, FP içinde geleneksel liderliğin karşısında belirginleşecektir.⁹⁰³ Milli Görüş geleneğinde üçüncü dünyacı bir bakış açısıyla Batı’ya karşı daima mesafeli bir siyasi söylem kullanılmıştır.⁹⁰⁴

⁹⁰¹ Dursun, **Türkiye’nin Siyasal Hayatı**, s.337

⁹⁰² Öniş, “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Ekonomi-Politigi”, s.261-263; Bulaç, **Göçün ve Kentin İktidarı**, s.81

⁹⁰³ Asım Öz, “AK Parti, Neoliberalizm ve İslamcılık”, (Çevrimiçi)

<https://www.dunyabulteni.net/turkiye/ak-parti-neoliberalizm-ve-islamcilik-h212394.html>, 18 Nisan 2021

⁹⁰⁴ Duran, “AKP ve Dönüşümün Aracı Olarak Politika”, s.339

Farklı bir medeniyet havzası olarak konumlandırılan Batı ve onun siyasal değerleri, RP'nin kapatılma sürecinde kamplaşmanın karşı tarafı olmaktan çıkmaya başlamış, FP döneminde ise, bir açılım çıpası olarak siyasal alanı genişletmek için kullanılmıştır. Böylece Batılı demokratik normlar, Türkiye'de siyaset alanına yönelen baskıları yönetmek için insan hakları söylemiyle birlikte bir araç olarak bu siyasi tecrübe tarafından dönüştürülerek kendi siyasal söylemine eklenmiştir.

Fazilet Partisi dönemini bir geçiş dönemi olarak kabul edersek bu aşamada AK Parti'yi kuran yenilikçi ekip de sivil ve askeri vesayete karşı genel olarak Batı ile ilişkileri, özelde Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecini siyasi bir argüman olarak kullandıkları kabul edilmektedir.⁹⁰⁵ AK Parti'yi kuran ekip ile MGH'nin yönetim ekibini temsil eden isimler arasındaki farklardan biri, Avrupa Birliği üyeliği ve bu sürecin genel ifadesi anlamında dış politikada Batı ile uyumlu ilişkiler içinde olunması konusunda ortaya çıkmıştır.⁹⁰⁶ MGH'nin geleneksel liderliği için Batı ile ilişkiler geçici ve taktiksel bir manevra alanıyken, AK Parti'yi kuran ekip için bu ilişki temel bir siyasal seçenek olarak görülmüştür. AB gündemi, AK Parti'nin kendi siyasi iradesini ilerletmek ve laik askeri düzenin siyasi egemenliğini kendi lehine yumuşatmak için anlamlı bir siyasal strateji olmuştur. Batılı değerler ekseninde demokratikleşme süreci, Türk siyasal sistemindeki elitist merkezi kontrol mekanizmasının yeni bir siyasal angajman için zayıflatılması ve siyasi sistemin yeniden yapılandırılması için bir imkan olmuştur. Bu anlamda askeri ve sivil bürokrasi karşısındaki zayıf pozisyonunu güçlendirmek için evrensel değerlere, insan haklarına ve bu değerlerin kaynağı olarak dış politikada Batı'ya yönelmek gayet rasyonel bir seçim olmuştur.⁹⁰⁷ Bunun yanında AK Parti karşıtlarının özellikle Deniz Baykal liderliğindeki CHP'nin ve ulusalcı refleksleriyle merkez iktidar elitlerinin AB'ye karşı mesafeli duruşları, bu “*ortak*

⁹⁰⁵ Gareth Jenkins: “Semboller ve Gölge Oyunu Orud-AKP İlişkileri, 2002-2004”, **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Haz. M.Hakan Yavuz, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s.236

⁹⁰⁶ Oğuzhan Yanarışık, “AK Parti Döneminde Dönüşen Ana Akım Medya Söylemi”, **AK Parti'nin 15 Yılı**, Haz. İsmail Çağlar, Ali Aslan, İstanbul, Seta Yayınları, 2017, s.32

⁹⁰⁷ Powel Sus, “The AKP in Turkey: Interior Politics and Foreign Issues”, **Polish Political Science**, Vol.XLI, 2012, s.224

karşıtlık” pozisyonun doğal bir yansıması olarak AK Parti için AB yanlısı bir siyasal duruş almayı kolaylaştırmıştır.⁹⁰⁸

AK Parti liderliği sadece vesayete karşı alternatif bir siyasi güç merkezi olarak rol almamış, aynı zamanda Batı ile ilişkilerin ekonomik yansımalarını önceleyerek AB ilişkilerini odaklanmıştır. AK Parti’nin önemli destekçisi durumundaki muhafazakar girişimci iş çevrelerinin beklentisi de AB üyeliği yönündeki pozisyonun güçlendirilmesi yönündeydi. Özal ile başlayan liberalleşme politikalarıyla uluslararası pazara yönelik üretim yaparak güçlenen bu sermaye grupları, özellikle AB ülkelerine yoğun bir ihracat yapar duruma gelmiş ve bu ticari trafiğin istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi için AB ile ilişkilerin güçlendirilmesini kaçınılmaz kabul etmiştir. İç kamuoyuna yönelik verilecek mesajlar ve siyaseten istikrarlı bir aktör olarak halkın kabulünü kazanmak için de AB üyelik süreci kullanışlı bir politik tutum olmuştur. Zira çeşitli zamanlarda yapılan araştırmalarda iç kamuoyunun AB tam üyeliğine desteğinin ortalama %70’lerin üzerinde olduğu hesaba katıldığında,⁹⁰⁹ parti liderliği için siyasal meşruiyet arayışında halkın desteğini konsolide etmek için AB üyelik süreci “*güvenli bir politika tercihi*” olarak belirlemiştir.⁹¹⁰

AK Parti, iktidara geldiğinde Türkiye’nin yüzleşmek zorunda olduğu ekonomik krizin ağır sonuçlarıyla birlikte, 28 Şubat postmodern askeri darbesiyle başlayan sivil siyaset krizini de yönetmesi beklenmiştir. Askerler ile ona eklemlenmiş sivil bürokrasi ve merkez medya, RP’nin kapatılmasıyla başlayarak Milli Görüş geleneğinden gelen partilere siyaset alanını kapatmış ve rejim için tehdit olarak konumladığı bu çizginin temsilcilerine karşı katı bir laiklik hassasiyeti sürekli gündemde tutmuştur.⁹¹¹ Ancak

⁹⁰⁸ Salih Bayram, “Where the AKP Stands: A Manifesto-Based Approach to Party Competition in Turkey”, **New Middle Eastern Studies**, Vol.5, 2015, s15

⁹⁰⁹ 8-30 Kasım 2001 tarihleri arasında 20 ilde 3086 kişiyle görüşülerek yapılan bir alan araştırmasına göre halkın %74’ü Türkiye’nin AB’ye tam üyeliğini desteklemektedir. Aktaran İbrahim S.Canbolat, **Avrupa Birliği ve Genişleme Sürecinde Türkiye ile İlişkiler**, İstanbul, Alfa Yayınları, 3.bs., 2002, s.308

⁹¹⁰ Baskın Oran, “Türkiye Kabuk Değiştirirken AKP’nin Dış Politikası”, **Birikim**, Sayı:184-185, Ağustos-Eylül 2004, s.56; Ruşen Çakır, “AKP Neydi Ne Oldu?”, **Vatan**, 10.10.2003, s:17; Murat Pakar, “Egemen Politik Kültürün Dayanılmaz Ağırlığı”, **Birikim**, Sayı:184-185, Ağustos-Eylül 2004, s.70

⁹¹¹ Anayasa Mahkemesi, laikliğe aykırı faaliyetleri iddiaları nedeniyle beş partiyi kapatmıştır: Milli Düzen Partisi (20 Mayıs 1971), Türkiye Barış Partisi (25 Ekim 1983), Özgürlük ve Demokrasi Partisi (23 Kasım 1993), Refah Partisi (16 Ocak 1998) ve Fazilet Partisi (22 Haziran 2001). Bkz.: Ergun

Kasım 2002 seçim sonuçları, laiklik kavramı üzerinden yürütülen tartışmaların halkın nezdinde bir karşılığı olmadığını göstermişse de, bu durumun bu baskıyı üreten taraflarca da fark edilmesi gerekiyordu. Zira siyasetin üzerindeki baskının kalkması için halkın iradesine uygun olarak sivil ve asker bürokrasinin güdümündeki iktidar elitlerinin iç politikada ürettiği gerilimin sonlandırılması elzemdi. İşte bu iç politik dönüşümün gerçekleştirilebilmesi için Batı ile ilişkiler ve AB taraftarlığı hatta hızlı bir üyelik sürecinin işletilmesi AK Parti liderliği için önemli bir siyasal manevra potansiyeline sahipti.⁹¹² Parti liderliği sadece kendisine karşı oluşturulan “*bürokratik ve ideolojik merkezin direncini kırmak için*” sadece AB üyelik sürecini kullanmamış, aynı zamanda ABD başta olmak üzere IMF ve benzeri tüm küresel aktörlerle yakın ilişki içerisinde olacak bir dış politika hedeflemiştir.⁹¹³

Bu politikanın tarihsel geçmişine bakıldığında, AB’ye tam üyelik başvurusunun 1987 yılında yapıldığı, bu başvurudan on iki yıl sonra 1999 yılı Aralık ayında Helsinki’de yapılan zirvede “*Türkiye’nin öteki aday ülkelerle aynı kriterlere tabi olduğu ve tam üyeliğe hazırlanmak üzere*” teşvik edileceğinin ilan edildiği görülecektir. Aday ülkeler için sürecin yönetilmesinde bir yol haritası olarak AB Komisyonu tarafından “İlerleme Raporu” hazırlanmakta olup, Türkiye için ilk İlerleme Raporu 2000 yılında Nice Zirvesi’nde yayınlanmıştır. Aynı zamanda tam üyelik için izlenecek temel yol haritası doğrultusunda “*AB standartlarını ve hukuk mevzuatını kabul edip üstlenmeye yönelik*” nelerin yapılması gerektiğini tespit eden “*Katılım Ortaklığı*” belgesi 8 Mart 2001 tarihinde AB tarafından kabul edilmiştir.⁹¹⁴

AK Parti iktidara geldikten sonra hangi yönde pozisyon alacağına dair soruları bertaraf edecek şekilde, Batı ile güçlü ilişkiler kurmak üzere dış politika adımlarını hızlı bir şekilde hayata geçirmiştir. Kısa bir süre içinde AB Kopenhag kriterleri bağlamında etkin bir reform programı hazırlığına girildi.⁹¹⁵ Türkiye’nin AB üyelik sürecindeki

Özbudun, “Party Prohibition Cases: Different Approaches by The Turkish Constitutional Court and The European Court of Human Rights”, **Democratization**, Vol.17:1, 2010, s.131

⁹¹² Duran, “AKP ve Dönüşümün Aracı Olarak Politika”, s.348, 350; Sus, **a.g.e.**, s.224

⁹¹³ Bakırezer-Demirer, “AK Parti’nin Sosyal Siyaseti”, s.159; Dağı, **a.g.e.**, s.126; Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s.224; Yasemin

Çongar, “ABD ve AKP”, **Milliyet**, 08.12.2003

⁹¹⁴ Canbolat, **Avrupa Birliği**, s.284-285

⁹¹⁵ Tepe, **a.g.e.**, s.142; Bekaroğlu, “Sahici Siyaset Aranıyor”, **Radikal**

pozisyonunu güçlendiren 1999 Helsinki Zirvesi'nde aday ülke olarak ilan edilmesinin ardından ciddi bir reform çalışması başlatılmıştır. Katılım Ortaklığı belgesinde ortaya konulan yol haritası özelinde peş peşe 4., 5., 6. ve 7. AB uyum paketleri 2003 yılı içinde tamamlanmıştır.⁹¹⁶

Erdoğan iktidara geldikten dokuz ay sonra kendisi ile yapılan bir mülakatta, iç politikadaki sıkışmışlığı aşmak ve dünya ile bütünleşmek için AB üyelik sürecinin önemini farkında olduklarını net bir şekilde ifade etmiştir. Erdoğan, bu yöndeki iradelerinin gelip geçici bir siyasal pozisyon olmadığını, *“Avrupa Birliği üyeliği bir moda değil, evrensel değerlerle ve uluslararası normlarla buluşma noktasıdır... Bu yüzden tepkisel ve duygusal olmak yerine gerçekçi ve akılcı davranmak gerekir”* ifadesiyle bu konuda AK Parti'nin yaklaşımını net bir şekilde ifade etmiştir.⁹¹⁷ AB tam üyelik sürecine yönelik Hükümetin iradesinin temel göstergesi olarak *“2005 yılına kadar, Türk parlamentosu dokuz uyum paketini onayladı ve Türkiye'nin 1982 Anayasası ile Ceza ve Medeni Kanunlarının orijinal metninin yaklaşık üçte birini değiştirdi.”*⁹¹⁸

AK Parti AB uyum reform paketleriyle hem tam üyelik pozisyonunu güçlendirecek adımları atmış, hem de sivil ve askeri vesayet sistemini yumuşatacak adımlarla iç siyasetteki gerginliği azaltmaya çalışmıştır.⁹¹⁹ İç kamuoyunda uyum paketleriyle gerçekleştirilen reformlara karşı geniş bir destek tabanı oluşmuştur. Bir taraftan Genelkurmay Başkanı Büyükanıt'ın açıklamalarıyla askerin desteği ortaya konuyor, diğer taraftan iş dünyası örgütlerinin temsilcilerinden gelen olumlu açıklamalar hükümetin reform çalışmalarına güçlü bir destek olarak medyada yer buluyordu. Bu reformlar kapsamında Kürtçe yayın yapılması, MGK Genel Sekreteri'nin Başbakan tarafından atanarak sistem içerisindeki etkin rolünün sınırlandırılması, askeri harcamaların sivil denetimine açılması gibi önemli adımlar atılmıştır.⁹²⁰ AK Parti hükümeti tarafından ısrarlı ve hızlı bir süreç yönetimiyle gerçekleştirilen bu reform

⁹¹⁶ Çaha, **Modern Dünyada Din ve Devlet**, s.10; Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, s.11; Canbolat, **Avrupa Birliği**, s.285-306

⁹¹⁷ Gündem, “Recep Tayyip Erdoğan Röportajı”, 11.08.2003, s.10

⁹¹⁸ Yaprak Gürsoy, "Democratization and Foreign Policy Reforms in Turkey: Europeanization of Turkish Politics?," **International Journal of Legal Information**, Vol. 38, C.2, Summer 2010, s.228

⁹¹⁹ Cantelmo, **a.g.e.**, s.39

⁹²⁰ Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, s.223-224; Wigley, **a.g.e.**, s.583

süreci, 1963 yılında Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılım müracaatının kabul edilmesinden 41 yıl sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme tarihinde çok önemli bir döneme evrilmesine neden olacak bir gelişmeye şahitlik etmiştir. Brüksel'de 16-17 Aralık 2004 tarihlerinde toplanan AB Zirvesi'nde “Türkiye'nin 3 Ekim 2005 tarihinde üyelik müzakerelerine başlanmasına” karar verilmiş; 3 Ekim 2005 tarihinde ise AB Konseyi tarafından “Müzakere Çerçeve Belgesi” kabul edilerek aynı gün “AB ile üyelik müzakerelerine başlamıştır.”⁹²¹

3.3.4. 27 Nisan E-Muhtırası ve Anayasa Mahkemesi'nin 367 Kararı

AK Parti iktidarının ilk dönemi ülkedeki tüm kesimlerle bir denge arayışı içerisinde geçmesine karşın, 28 Şubat sürecinde oluşan askeri bürokrasinin siyaset üzerindeki etkisi hemen ortadan kalkmamıştır. İlk günden itibaren AK Parti hükümetine mesafeli bir tutum takınan merkez iktidar elitleri ile askeri çevrelerin olumsuz tavrı, 2007 yılında yapılacak olan Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde bir kez daha ön plana çıkmıştır. Parti liderliğinin insan hakları, demokrasi ve liberal ekonomi uygulamaları gibi yaklaşımların yanında Avrupa Birliği üyelik sürecini iç siyasi gerginliği dengeleyecek bir çıpa olarak kullanma gayretleri bir yere kadar etkili olmuştur. İktidar karşısında geleneksel muhalif yaklaşımlarını esnetmeyen sivil ve askeri bürokrasi karşısında AK Parti, meşru bir siyasal aktör olarak kabul görmek için biraz daha beklemek zorunda kalmıştır.

Cumhurbaşkanlığı makamının devlet erki için temsil ettiği simgesel anlam bakımından seçilecek kişinin AK Parti iktidarı tarafından belirlenmesi fikri açık bir şekilde rahatsızlık sebebi olmuştur. Sezer'in görev süresinin 16 Mayıs 2007'de sona ermesine yakın bu makama kimin geleceği konusu, Cumhurbaşkanlığı makamının devletin başı olarak sembolik anlamı nedeniyle sivil ve asker bürokrasi tarafından gündeme getirilmiştir.⁹²² 2007 yılı başına kadar askeri bürokrasi ile belirli bir denge sistemini korumaya özen eden iktidar, Cumhurbaşkanlığı seçim hattına girilmesiyle

⁹²¹ A.Öner Pehlivanoglu, *Sevr, Lozan Antlaşmaları ve Avrupa Birliği*, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 2005, s.140

⁹²² Hasan Faruk Uran, “Leadership Through Institutional Stretch: Recep Tayyip Erdoğan's Presidency In Turkey”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 32, Sayı: 4, 2018, s.1246

askeri kanadı temsil eden isimlerden yönelen ve görünür şekilde ifade edilen rahatsızlıklarla karşılaşmıştır. Bu doğrultuda Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt'ın 17 Nisan 2007'de yaptığı açıklama dikkat çekicidir. Büyükanıt, “Cumhuriyetin temel değerlerine, devletin üniter yapısına, laik demokratik devlete sözde değil özde bağlı bir Cumhurbaşkanı'nın seçileceğini umut ediyorum” açıklamasıyla askeri ve sivil iktidar elitlerinin süreçten duydukları kaygıları dile getirmiştir.⁹²³

Erdoğan tarafından 24 Nisan 2007 tarihinde Meclis Grup Toplantısında AK Parti'nin Cumhurbaşkanı adayı olarak Gül'ün açıklanmıştır. Eşi başörtülü olan birisinin bu makama aday olarak gösterilmesi siyaset ile rejimin iktidar seçkinlerini tekrar karşı karşıya getirmiştir. Başta askeri bürokrasi olmak üzere rejime yönelik ortak kaygıları paylaşan tüm kesimlerin katılımıyla “ülkede bir cumhuriyetçi-laik” cephe oluşturmak üzere bazı sivil toplum örgütleri, siyasi partiler ve merkez medya başta olmak üzere bir karşı koalisyon cephesi üreterek AK Parti üzerinde baskı kurulmaya çalışılmıştır.⁹²⁴ Cumhurbaşkanlığı sürecini yönetme iradesinde bir geri duruş göstermeyen AK Parti iktidarına karşı, duyulan tepkileri gösterme için önce Ankara'da başlayıp daha sonra diğer illere yayılacak olan “Cumhuriyet Mitinglerinin” ilki bu açıklamadan iki gün sonra düzenlenmiştir.⁹²⁵ Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, Atatürkçü Düşünce Derneği ve iktidar karşıtı diğer grupların desteklediği ve büyük şehirlerde çok geniş katılımı gerçekleştirilen “Cumhuriyeti'ne Sahip Çık” sloganıyla düzenlenen bu mitingler, AK Parti'ye karşı güçlü ve konsolide bir kamuoyu kitlesinin oluşmasına neden olmuştur.⁹²⁶

Cumhurbaşkanı adayı olarak hangi ismin aday gösterileceği tartışmaları üzerinden başlayan sürecin iki yansıması olmuştur. Öncelikle askeri çevreler başta olmak üzere hangi ismin aday gösterileceğinden bağımsız olarak bizzat AK Parti tarafından

⁹²³ Şentürk, *İslamcılık*, s.530

⁹²⁴ Dursun, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, s.343; Çok partili hayata geçildikten sonra “silahlı kuvvetler ve yüksek yargı” tarafından sivil siyasete karşı iktidar alanını sınırlandırmaya ve “*iktidar alanını domine*” etmeye yönelik geleneksel tutumun güncel bir yansıması olarak burada da AK Parti'ye karşı “tarihi hegemonya blok oluşturulmuştur”. Bkz.: Altun-Çağlar, “Türkiye’de Medyanın Demokratikleşmesi”, s.18-20; Uran, “Leadership Through Institutional Stretch”, s.1246

⁹²⁵ Şentürk, *a.g.e.*, s.530

⁹²⁶ Dursun, *a.g.e.*, s.343; Yücel, *Çankaya’dan Beştepe’ye*, s.227

gösterilecek her adaya karşı çıkan bir yaklaşım söz konusu olmuştur. İkinci olarak, bu tartışmalar bir süredir yakın ilişkisi içerisinde olunan liberal çevreler ile AK Parti arasındaki etkileşimi olumsuz etkilemiş ve aralarında bir mesafenin oluşmasına neden olmuştur. Aday olarak gösterilecek ismin tespit edilmesi sürecinde Erdoğan'ın kendisine telkin edilen mesajları ciddiye almayan bir tutum sergilemesi, liberal çevreler ile arasının açılmasına neden olacaktır. Liberal çevrelerin belirlenecek ismin kuşatıcı olması ve ülkenin tüm kesimlerinin zorlanmadan sahipleneceği bir geleneği temsil etmesine yönelik baskılarına karşın, Erdoğan tarafından MGH'ni temsil eden Gül'ün aday gösterilmesi, parti ile liberal çevreler arasındaki ilişkinin net bir şekilde kesilmesine neden olmuştur.

Bu genel atmosfer içerisinde 27 Nisan 2007'de TBMM'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Gül 357 oy almıştır.⁹²⁷ Ancak bu seçim sonucuna yönelik iki temel tepki ve müdahale söz konusu olmuştur. Bunun ilki, Genelkurmay Başkanlığının web sayfasında 27 Nisan gecesini yayınlanan ve Türk siyasi tarihine “*e-muhtıra*” olarak geçecek olan bildirinin yayınlanmasıdır. Cumhurbaşkanlığı makamının sembolik anlamı ile laiklik hassasiyeti bakımından oynadığı önemli role işaret eden ifadelerin yer aldığı 27 Nisan muhtırası, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) bu tartışmalarda net bir taraf olduğunu ilan etmiştir. Bildirinin ilk bölümünde ülkenin farklı bölgelerinden verilen örneklerle irticai faaliyetlerin arttığı gösterilmiş, bunların laikliğe yönelik ciddi bir tehdide karşılık geldiği belirtilmiş ve bildirinin devamında TSK'nın tavrı şu şekilde ifade edilmiştir;

“Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir.

Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısındadır, gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır. Bundan kimsenin şüphesi olmaması gerekir.

Özetle, Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder Atatürk'ün, ‘ne mutlu Türküm diyene!’ anlayışına karşı çıkan herkes Türkiye Cumhuriyeti'nin düşmanıdır ve öyle kalacaktır.

⁹²⁷ Yücel, a.g.e., s.232

Türk Silahları Kuvvetleri, bu niteliklerin korunması için kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmektedir ve bu kararlılığa olan bağlılığı ile inancı kesindir.”⁹²⁸

Bu muhtıra metni web sayfasında yayınlandıktan kısa bir süre sonra tüm medya kuruluşları üzerinden hızlı bir şekilde kamuoyuna servis edilmiştir. Türk siyasi tarihinde askerin siyasete müdahalesi birçok defa söz konusu olmuş ve genellikle bu müdahaleler karşısından siyasi kanadın tepkisi, mücadele etmeksizin kabullenme şeklinde tezahür etmiştir. Bu kapsamda bu e-muhtıra karşısında AK Parti Hükümetinin tepkisinin ne yönde olacağı merak konusu olmuştur. 28 Nisan sabahı Bakanlar Kurulu Erdoğan’ın başkanlığında olağanüstü gündemle toplanmıştır. Bu toplantı akabinde Hükümet sözcüsü Cemil Çiçek tarafından yapılan açıklamada, TSK tarafından yapılan açıklamaya karşı açık bir tepki dile getirilmiş ve net bir ifadeyle askerin yeri hatırlatılmıştır. Bu verilen yanıt göstermiştir ki, daha önce siyasete askeri kanattan gelen müdahaleler karşısında kabullenici geleneksel tutum terk edilmiş, milli iradeyi temsil ettiğini ve bunun kendisine büyük bir sorumluluk yüklediğini ifade eden AK Parti liderliği tarafından askeri müdahaleye net bir karşı duruş sergilenmiştir.⁹²⁹

Çiçek tarafından yapılan değerlendirmede konu tevil edilerek izaha çalışılmamış, aksine Genelkurmay Başkanlığı’nın internet sitesinden yapılan açıklamanın muhatabının ve hedefinin AK Parti Hükümeti olduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir. Çiçek, yapılan açıklamanın hem içeriğinin, hem zamanlamasının, hem de doğuracağı sonuçların kabul edilemez olduğunu vurgulamış; Başbakan’a bağlı, görevi Anayasa ve ilgili yasalarla belirlenmiş bir kurum olarak Genelkurmay’ın bu açıklamasıyla demokratik hukuk devletinde görülmesi mümkün olmayan bir eyleme imza attığını ilan etmiştir;

“Bu açıklama Hükümete karşı bir tutum olarak algılanmıştır. Kuşkusuz, demokratik bir düzende bunun düşünülmesi dahi yadırgatıcıdır...

Genelkurmay Başkanlığı, Hükümetin emrinde, görevleri Anayasa ile ilgili yasalarla tayin edilmiş bir kurumdur. Anayasamıza göre, Genelkurmay Başkanı görev ve yetkilerinden dolayı Başbakana karşı sorumludur...

⁹²⁸ Tam metni için Bkz.: Dursun, **a.g.e.**, s.347-349; Yücel, **a.g.e.**, s.325-327; “27 Nisan Muhtırası”, (Çevrimiçi), <https://www.internethaber.com/27-nisan-muhtirasi-81969h.htm>, 28 Mart 2021; Şentürk, **İslamcılık**, s.531; “Gece Yarısı Açıklaması”, **Hürriyet**, 28 Nisan 2007;

⁹²⁹ Şentürk, **a.g.e.**, s.531

Öncelikle, devletimizin yüce makamı olan Cumhurbaşkanlığı'na 11.Cumhurbaşkanını seçme sürecinde böyle bir metnin, hem de gece yarısı ortaya çıkması son derece dikkat çekicidir...

Güven ve istikrarı zedeleyen, ülkemizin ve milletimizin ali menfaatleri bakımından doğuracağı olumsuz sonuçların sorumluluğunu da yükleneceklerini bilmelidirler.”⁹³⁰

AK Parti tarafından e-muhtıraya verilen bu tepkinin hemen ardından, Cumhurbaşkanlığı seçim sürecine ikinci müdahale yargı bürokrasisinden gelmiştir. Siyasi tarihimize “367 krizi” olarak geçecek olan bir karar Anayasa Mahkemesi tarafından alınmıştır. Aslında bu tartışmalar, daha önce Eski Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu'nun 26 Aralık 2006 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınladığı bir makalede Cumhurbaşkanlığı seçimi için toplanacak Meclis'te toplantı yeter sayısının 367 olması gerektiğinin söylemesiyle kamuoyunun gündemine gelmişti.⁹³¹ Kanadoğlu'nun bu görüşünü esas alan CHP, Meclis'te seçimden önce Anayasa'nın 102. maddesinin birinci fıkrası kapsamında toplantı yeter sayısının 367 olması gerektiğini ve bunu tespit etmek için yoklama yapılmasını istemiştir. AK Parti bu talep karşısında, toplantı yeter sayısı olarak Anayasa'nın 96. maddesi doğrultusunda 184 milletvekilinin yeterli olacağına yönelik bir kararla seçimlere geçilmesini sağlamıştır. CHP bu kararın “*eylemli bir iç tüzük değişikliği*” anlamına geldiği savını dile getirmiş ve seçimin ilk turunun iptali ve yürütmenin durdurulması istemiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur.

İkinci tur seçimlerden önce Anayasa Mahkemesinin yaptığı değerlendirme sonunda CHP'nin başvurusunu haklı bulunmuş, Cumhurbaşkanlığı seçiminde Meclis toplantı yeter sayısının 367 olması gerektiği gerekçesiyle ilk tur oylama 1 Mayıs 2007 tarihinde iptal edilmiştir.⁹³² AK Parti e-muhtıra karşısındaki tavrını burada da göstererek geri adım atmamıştır. Sivil, asker ve hukuk bürokrasisi tarafından kendisine yönelik üretilen bu baskılara karşı AK Parti süreci yönetmek için bir Anayasa değişiklik paketi

⁹³⁰ Tam metni için Bkz.: Yücel, **a.g.e.**, s.327-328; Şentürk, **a.g.e.**, s.532

⁹³¹ “AKP Tek Başına Seçemez” başlıklı makale Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Bu makale ve etrafında yapılan tartışmaların detayı için Bkz.: Yücel, **a.g.e.**, s.218-222

⁹³² Şentürk, **Türkiye’de İslami Oluşumlar Ansiklopedisi**, s.610; Dursun, **Türkiye’nin Siyasal Hayatı**, s.345; Peri Uran, “Turkey’s Hasty Constitutional Amendment Devoid of Rational Basis: From a Political Crisis to a Governmental System Change”, **Journal of Politics and Law**, Vol.3, No.1, March 2010, s.3-4; Savut, “Merkez-Çevre Paradigması Bağlamında Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarının Yargı ve Yükseköğretim Bürokrasisi ile İlişkileri”, s.957; Yıldırım, **Parlamentar Sistem Krizleri**, s.116-117

hazırlamıştır.⁹³³ Siyasete yapılan bu müdahaleye karşı geniş bir düzenlemeyle yanıt vermeyi hedefleyen bu Anayasa değişiklik teklifine göre genel seçimler dört yılda bir yapılacak, Cumhurbaşkanını halk seçecek, Meclisteki tüm oturumlar bakımından toplantı yeter sayısı 184 olacaktı. Meclis süreçleri AK Parti tarafından çok hızlı tamamlanan değişiklik teklifi Cumhurbaşkanı Sezer'in onayına sunulmuş ancak Sezer yasayı tekrar görüşülmek üzere Meclis'e iade etmiştir. Yine aynı kararlılık ve hızla Meclis'ten olduğu gibi geçirilen değişiklik teklifi yine Cumhurbaşkanlığı'na sunulmuştur. Sezer, teklifi onaylamanın dışındaki tek seçeneği olan yolu kullanarak Anayasa değişiklik teklifini 18 Haziran 2007 tarihinde referanduma götürmüştür.⁹³⁴ Cumhurbaşkanlığı makamı başta olmak üzere ana muhalefet partisi, sivil ve askeri bürokrasi ve bazı sivil toplum örgütlerinin oluşturduğu laik Kemalist blok karşısında AK Parti siyasi kararlılığını net bir şekilde göstermiştir.⁹³⁵ AK Parti liderliği, bu yöndeki iradesinin tezahürü olarak 22 Temmuz 2007 tarihi için Meclis'te erken genel seçim kararı aldırılmıştır.⁹³⁶

Bu gergin atmosferde seçimlere gidilirken, AK Parti siyaset üzerinde kurulmaya çalışılan tüm vesayetlere son verme temasını kampanyasında işlemiş, buna karşılık ana muhalefet partisi CHP kampanyasını “*Cumhuriyet kazanacak, Halk kazanacak, Atatürk kazanacak*” temasıyla yürütmüştür. Bu seçim kampanyası sürecinde CHP öncülüğündeki geniş ittifak tarafından topluma sunulan laik-milliyetçi kimlik tanımına karşı, AK Parti tarafından “*Türkiyelilik*” temasıyla alternatif bir kimlik sunulmuştur. İlk defa bu seçim sürecinde kullanılan “*Tek Millet, Tek Devlet, Tek Bayrak, Tek Vatan*” sloganıyla Türkiyelilik kimliği, tüm farklılıkları bir bütünlük anlayışı altında kuşatacak iddiasıyla AK Parti liderliği tarafından kamuoyuna sunulmuştur.⁹³⁷

Erken genel seçimde AK Parti, Demokrat Parti'den sonraki en yüksek oy oranı almış; seçmenin %47 desteğiyle Meclis'te 341 milletvekili sayısına ulaşarak seçimden

⁹³³ Peri Uran, Pasquale Pasquino, “The Guardian of the Turkish Constitution: A Special Court”, **Journal of Politics and Law**, Vol. 8, No. 2, 2015, s.93

⁹³⁴ Uran, “Turkey's Hasty Constitutional Amendment Devoid of Rational Basis”, s.4

⁹³⁵ Dursun, **a.g.e.**, s.346

⁹³⁶ Şentürk, **a.g.e.**, s.532-533; Yıldırım, **a.g.e.**, s.118

⁹³⁷ Ali Aslan, “Yerli ve Milli Siyaset”, **AK Parti'nin 15 Yılı**, Haz. İsmail Çağlar, Ali Aslan, İstanbul, Seta Yayınları, 2017, s.98

zaferle çıkmıştır.⁹³⁸ AK Parti'nin bu kararlı tutumunun bir devamı olarak seçimlerin ardından 28 Ağustos 2007'te Meclis'te yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin 3.turunda 339 vekilin oyunu alan Gül 11. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.⁹³⁹ Hemen akabinde Cumhurbaşkanının halkın oyu ile seçilmesine yönelik anayasa değişikliği teklifi için 21 Ekim 2007'de referanduma gidilmiştir. “*Toplam kayıtlı 42.665.149 seçmenin %67,5'inin geçerli oy kullandığı*” referandum sonucunda ortaya çıkan %69 evet oyu ile bundan sonra Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi kararı alınmıştır.⁹⁴⁰

AK Parti, kurumsal siyaset alanın dışından kendisine karşı girişilen her türlü anti-demokratik müdahale karşısında, gerek Türk siyasal yaşamındaki siyasi partilerin geleneksel tavrından ayrılmış, gerekse MGH geleneksel liderliğinin siyaset dışı müdahaleler karşısındaki kabullenici tavrından çok farklı bir tutum geliştirmiştir. Bu kapsamda her türlü dış müdahaleye karşısında yeni bir siyasi hamle geliştirerek kurumsal siyasetin manevra alanını müdahalecilere karşı korumaya çalışmıştır.

3.3.5. 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçim Süreci ve Başörtüsü Meselesi

12 Eylül askeri darbesinin ardından Türk-İslam sentezi yaklaşımı bağlamında kontrollü bir şekilde dini değerlerin sosyal yaşamda birlik ve beraberlik duygularını tahkim etmek için kullanılması yoluna gidilmiştir.⁹⁴¹ Dini değerlerin kültürel bir unsur olarak milliyetçi düşüncelere eklemlenerek sosyal alanda yer alması yaklaşımına karşın, aynı zamanda İslam dininin sosyal alanda özgül ağırlığını artıracak şekilde dini sembollerin ve dini uygulamaların kamusal alanda yaygınlık kazanmasına karşı net bir duruş daima söz konusu olmuştur. Bu kapsamda kökleri 1960'ların sonuna kadar gitse de başörtüsü meselesi, üniversitelerde eğitim hakkı tartışmaları üzerinden yaygın bir sorun olarak 12 Eylül askeri darbesinin bir mirası olarak Türkiye'nin gündemine gelmiştir.⁹⁴² 12 Eylül askeri idaresi Türk-İslam sentezi kapsamında dini ve geleneksel

⁹³⁸ Yücel, **a.g.e.**, s.235-236; “Tüm Partilerin Oyu AKP'ye Yetişemedi”, **Milliyet**, 23 Temmuz 2007; “Bu da Halkın Muhtırası”, **Radikal**, 23 Temmuz 2007

⁹³⁹ Yücel, **a.g.e.**, s.237-238

⁹⁴⁰ Yücel, **a.g.e.**, s.242

⁹⁴¹ Altun, “AK Parti'nin Topuğu”, s.27-28

⁹⁴² Edibe Sözen, “AK Parti'nin Kadın Siyaseti ve AK Partili Kadın Kimlikleri”, **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Haz. M.Hakan Yavuz, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s.322;

değerleri kültürel bir unsur olarak kullanmaktan imtina etmemiştir. Rejimin sosyal tabanını güçlendirmek üzere her türlü siyasi ve dini görüşü kullanmaktan geri durmayan iktidar seçkinleri, söz konusu üniversitede dini duyarlılığı olan kızların başörtüleriyle eğitimlerine devam etmeleri olduğunda, sert bir tutumla sınıfların kapılarını bu öğrencilere kapatmışlardır. Her türlü dini simgeyi Cumhuriyet rejimine karşı bir tehdit olarak algılayan sivil ve asker iktidar seçkinleri, başörtüsünü de bu kapsamda kabul ederek üniversitelere başörtülü olarak girilmesini yasaklamıştır.⁹⁴³

Laikliği Cumhuriyetin tüm değer ve ilkeleri bakımından merkezi bir yere konumlandıran bu yaklaşıma göre, bu ilke “*Cumhuriyetin ilkelerinden birisi olmakla beraber, tümünün varlık ve devamlılık nedenidir...Tarihsel gelişimin farklılığı nedeniyle Türkiye için özellik taşıyan laiklik,... Türkiye’nin modernleşme felsefesi, insanca yaşama biçimi ve insanlık idealidir.*” Cumhuriyet elitleri ve bürokrasi açısından bu denli güçlü bir işleve sahip olduğu kabul edilen laiklik ilkesine karşı konumlandırılan başörtüsü, tüm bu değerleri tehdit eden siyasal bir simge olarak kabul edilmiştir.⁹⁴⁴

Siyasi sembol yaklaşımı üzerinden karşı çıkılmasının aksine, halkın kahir ekseriyeti tarafından başörtüsü “*inancın bir gereği*” olarak sahiplenilmiş; toplumun gelişme seviyesinin bir yansıması olarak anayasal eğitim hakkının icrası kapsamında savunulmuştur.⁹⁴⁵ Toplumun önemli bir kesimi özellikle eğitim kurumlarında uygulanan başörtüsü yasağına destek vermemiş, aksine bu yönde yapılan uygulamaları yanlış bulduğunu ifade etmiştir.⁹⁴⁶ Başörtüsüne özgürlük temasıyla yapılan

Toktamış Ateş, **Üniversitelerimiz ve Demokrasi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s.178; Özdalga, **Modern Türkiye’de Örtünme Sorunu**, s.61-62

⁹⁴³ Bulaç, **Göçün ve Kentin Siyaseti**, s.72; Çaha, “Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış”, s.481; Sözen, **a.g.e.**, s.322

⁹⁴⁴ Kanadoğlu, **Alaturka Demokrasi**, s.469-470; Süleyman Demirel kendisi ile yapılan bir söyleşide Anadolu’da gündelik yaşamda giyilen başörtüsü ile İslam’ın simgesi olarak görülen başörtüsü arasında bir ayırım yaparak konuyu değerlendirmektedir. Bkz.: Yıldız, **28 Şubat Belgeler**, s.353-354; 2007 yılında Konda Araştırma ve Danışmanlık tarafından yapılan “Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban” araştırmaya göre toplumun sadece %16,7’si başörtüsünü laikliğe karşı bir simge olarak kabul etmekte; %68,4’ü ise laikliğe karşı bir simge olarak kabul etmemektedir. Bkz.: **Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban**, Konda Araştırma ve Danışmanlık, (Çevrimiçi) https://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/02/2007_09GundelikHayattaDinLaiklikTurban.pdf, 16 Nisan 2021, s.40; Ateş, **Üniversitelerimiz ve Demokrasi**, s.178

⁹⁴⁵ Hayreddin Karaman, **İslam ve Türkiye**, Haz. Ö.Faruk Tuncer, İstanbul, Ufuk Kitap, 2003, s.81

⁹⁴⁶ Ankara Sosyal Araştırmalar Merkezi (ANAR) tarafından 2001 yılında yapılan Türkiye Gündemi kamuoyu araştırması sonuçlarına göre toplumun %70’i başörtüsü yasakları doğru bulmadığını ifade

gösterilerin arasında özellikle 11 Ekim 1998’de Türkiye genelinde yapılan “*Başörtüsü İçin El Ele*” zinciri yürüyüşü dikkat çekmiştir. Herhangi bir taşkınlığın ya da asayişe mugayir bir olayın yaşanmadığı bu zincir eylemi, merkez medya tarafından “*bir ayaklanma provası*” olarak lanse edilmiştir.⁹⁴⁷ Merkez medyanın bu tutumuna karşın, başörtüsü yasağına karşı olan kesimlere, kişinin maddi ve manevi dokunulmazlığı, kanun önünde eşitlik, din ve vicdan özgürlüğü ve eğitim-öğretim hakkı temaları üzerinden liberal düşünceye sahip aydınlar da destek vermiştir.⁹⁴⁸

Başörtüsü meselesi, Türkiye’de devlet iktidarının görünüm alanı olarak kamusal alanda dini simge ve sembollere yer verilip verilemeyeceği üzerinden uzun bir tartışmaya konu olmuştur. Anayasa’nın 2. maddesinde tanımlanan “*Türkiye Cumhuriyeti... demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir*”⁹⁴⁹ prensibi kapsamında kamusal alanda devlete ve devlet görevlilerine ait görünümün herhangi bir simgeyi çağrıştırmaması gerektiği ana tezi, bu tartışmalarda başörtüsü yasağını savunanlar tarafından dile getirilmiştir. Bu denli önemli kararlara gerekçe gösterilmesine karşın “*kamusal alanın içeriği ve sınırları*” Türkiye’de üzerinde mutabakat sağlanamayan bir tartışma konusu olmuştur.⁹⁵⁰ Bir yanıla Cumhuriyet değerlerine karşı meydan okumalara yönelik bir savunma hattı olarak yorumlanan kamusal alan, diğer yandan kamuya hizmet üretmekle görevli olan devlet ile özdeşleştirilen kamusal alan yaklaşımının demokratik değerlerle örtüşmeyeceğine işaret eden yaklaşımlar söz konusu olmuştur.⁹⁵¹

Kamusal alan kavramını devlet ile özdeşleştirmeden toplum ile devletin hizmet üreten unsurlarının karşılaştıkları bir kesişim alanı olarak yorumlayan yaklaşıma göre, kamusallık sadece devlete ait olarak tanımlanmamalıdır. Temel hak ve özgürlüklere sahip ve bunun farkında olan bireylerin “*kendilerini ilgilendiren konularda karar alma*

etmiştir. Bkz.: **Türkiye Gündemi 2001 Araştırmaları**, Ankara Sosyal Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2002, s.234; Aynı şekilde toplumun %69,4’ü başını örtmektedir. Bkz.: **Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban**, s.10

⁹⁴⁷ Bayramoğlu, **28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi**, s.316

⁹⁴⁸ Mustafa Erdoğan, **Anayasa ve Özgürlük**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2002, s.115-117

⁹⁴⁹ **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, İstanbul, Der Yayınları, 2005, s.6

⁹⁵⁰ Kamusal alan tanımının kavramsallaştırılmasına yönelik farklı bakış açıları değerlendirerek konuyu detaylarına dair tartışmanın sınırları için Bkz.: Hikmet Kırık, **Kamusal Alan ve Demokrasi: Örtünme Sorununu Yeniden Düşünmek**, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2005, s.89-137

⁹⁵¹ Erdoğan, **Anayasa ve Özgürlük**, s.122-125

süreçlerine” katılmak üzere bir araya geldikleri her yer kamusal alandır. Bu genel tanımdan anlaşılacağı üzere kamusal alan, “mekansal” olmaktan ziyade devlet ile toplumun karşılaştığı her durumda ve “her ikisine de aynı mesafede uzak ama bu ikisi arasında aracı bir konumdadır.” Mekansal olmaktan ziyade “durumsal” bir formata bağlı olarak herhangi bir tarafa ait olmaksızın devlet ile toplumun karşılaşmasına bağlı olarak gündeme gelen itibari alandır. “Dolayısıyla kamusal alan, hem özel, hem de devlet alanından bağımsız, bu ikisini birbiriyle ilişkilendiren üçüncü alandır.”⁹⁵²

Kamusal alan tartışması dini hassasiyetlere sahip kadroların kamu görevine talip oldukları her dönem gündem gelmiştir. Mart 1994 yerel seçimlerinde RP’nin başta İstanbul ve Ankara olmak üzere birçok büyükşehir, il ve ilçe belediye başkanlıklarını kazanmasının ardından bu tartışmalar tekrar alevlenmiştir. Daha sonra başörtüsü meselesi ile RP ve FP’nin kapatma kararlarında referans konusu olarak tekrar ön plana çıkmış ve bu partilerin kapatılma kararının gerekçesi olarak kullanılan laiklik karşıtı eylemlerin odağı olma suçlamasının bir unsuru olarak kararlarda yer bulmuştur.⁹⁵³ Bu genel tartışma zemininde başörtüsü meselesinin tekrar güçlü bir şekilde gündeme gelmesi, AK Parti’nin Kasım 2002 seçimlerinde tek başına iktidara gelmesiyle olmuştur.

Cumhurbaşkanı Sezer’in Çankaya’da rejimin tüm hassasiyetlerine vakıf, güvenilir bir devlet adamı kimliğiyle görev yaptığı 2007 yılına kadar AK Parti tarafından bu konu özellikle gündeme getirilmemiştir. AK Parti’nin merkez iktidar seçkinleri tarafından kabul görme arayışının bir yansıması olarak, rejim güçlerinin hassasiyetinin yüksek olduğu bu tür başlıkların gündem yapılmaması bilinçli bir tercih olmuştur.⁹⁵⁴ Aynı zamanda liberal çevrelerle geliştirilen yakın ilişkinin bir yansıması olarak başörtüsü ve üniversite sınavlarında katsayısı sorunu gibi sembolik konuları gündeme getirmemeye özen gösterilmiş ve zorunlu kalındığında ise insan hakları genel başlığı altında uygun ortamın oluşması beklendiği gerekçesiyle geçiştirilmiştir.⁹⁵⁵ Sivil ve askeri bürokrasi ile arasında vasat bir ilişki zemini üreterek ülkenin temel meselelerine

⁹⁵² Kırık, **a.g.e.**, s.134-135

⁹⁵³ Kanadoğlu, **Alaturka Demokrasi**, s.472-473

⁹⁵⁴ Ömer Laçiner, “Büyük Ortadoğu Projesi ve AKP”, **Birikim**, Mart 2004, S:179 s.4

⁹⁵⁵ Çınar, “AKP ve İslami Hareketler”, s.314

odaklanma tercihiyle AK Parti, sembolik tartışma alanları yerine sosyal ve ekonomik refah üretecek hizmet politikalarıyla bu dönemde siyasal merkezde meşru bir yer edinmeyi öncelleyerek hareket etmiştir.

AK Parti'nin meşru bir siyasal aktör olarak sistem tarafından kabul görme arayışı, kendisine destek veren seçmen kitlesinin dini içerikli beklentilerine ilk iktidar döneminde öncelik vermemek şeklinde tezahür etmiş, bu da partiye destek veren aydınlar tarafında eleştiri konusu yapılmıştır.⁹⁵⁶ Muhafazakar siyasal kimliğin ilan edilmesiyle, bazı İslami hassasiyetlerin kamusal alanda ifadesinin önünü açacak bir politik yaklaşımın AK Parti tarafından hayata geçileceği beklentisi seçmen kitlesinde oluşmuştur. Parti yönetimi, kendisine destek veren toplumsal tabana verdiği mesajlarda, halkın dini değerlerinin kamusal alanda ifadesinin temel bir hak olduğuna dair siyasi çağrışımara yer vermiştir. Ancak devletin geleneksel hassasiyetlerine gösterilen dikkat ve siyasal istikrarı bozacak tartışmalara taraf olmama arayışıyla bundan daha ileriye gidilmemesine büyük özen gösterilmiştir. Ancak aynı özenli tavır, halkın beklediği başörtüsü serbestisi, meslek liselerine uygulanan katsayı kısıtlamasının kaldırılması ve dini eğitimde ailelere daha fazla seçme şansı sunacak politikaların hayata geçirilmesinde gösterilmemiş, bu da eleştiri konusu olmuştur.⁹⁵⁷

AK Parti liderliği, merkez iktidar seçkinleriyle geliştirmek istediği uzlaşi zeminini geliştirmek için, dini içerikli beklentilerin çözümüne yönelik daha geniş bir toplumsal mutabakatın üretilmesini gerekli görmüştür. Bu kapsamda kendisine yönelen beklentileri yönetmek için temelde iki strateji ile hareket etmişlerdir. İlk olarak seçmen kitlesine verilen mesajlarda, iktidarının ilk döneminde bu sorunları çözecek iktidar gücüne sahip olunmasının mümkün olmadığı, çözüm için gerekli olan güç konsolidasyonunu parti tarafından üretilene değin beklenilmesi gerektiğini ifade etmiştir. İkinci olarak, bu konuların ikinci seviyede de olsa gündemdeki yerini kaybetmemesi ve ileride üretilecek çözüm zeminini kullanmak için, temel hak ve özgürlükler alanına dair geliştirilen reform önerileriyle dini taleplere yönelik kamusal alandaki direnişi yumuşatmak hedeflenmiştir.⁹⁵⁸ Bir taraftan bu tutum eleştirilmiş

⁹⁵⁶ Duran, “AKP ve Dönüşümün Aracı Olarak Politika”, s.352

⁹⁵⁷ Aktay, “İkrar ile İnkâr Arasında AK Parti'nin Kimliği”, s.31; Tepe, **a.g.e.**, s. 144

⁹⁵⁸ Duran, **a.g.e.**, s.353; Tepe, **a.g.e.**, s.172

diğer taraftan ise, bunun siyasi bir farkındalığa denk geldiği ve önemsenmesi gerektiğine yönelik yorumlar söz konusu olmuştur. Bu doğrultuda AK Parti'nin İslami talepleri ikinci planda tutarak, önceliği kendisine karşı üretilen laik Kemalist muhalefeti yönetmeye vermesi, AK Parti liderliğinin içinden çıktığı Milli Görüş geleneğinin dini içerikli siyaset yaklaşımının sınırlarının farkına vardığı şeklinde yorumlanmıştır.

Türk siyasi yaşamında siyasal aktörler ile merkez iktidar seçkinleri rolünü üstlenen asker-sivil bürokrasi karşı karşıya geldiği her durumda, sonucu belirleyen taraf daima ikinciler olmuştur. “*Ancak Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) dönemi ile birlikte sistemdeki güç dengeleri değişmeye başlamıştır. Özellikle 2007 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimi bu noktada önemli bir dönüm noktasına işaret etmektedir.*”⁹⁵⁹ AK Parti iktidarının ikinci dönemi olarak tanımlanabilecek olan 2007 seçimleriyle başlayan ve 2008 kapatma davası süreciyle şekillenecek yeni dönem, bürokratik mekanizmaların dönüştürülmesine yönelik AK Parti ile merkezi iktidar elitlerin mücadelesine sahne olacaktır.

3.3.5.1. 2008 Başörtüsü Düzenlemesi

12 Eylül darbesinin ardından başörtüsünün bir sorun olarak Türkiye'nin gündemine gelmesine koşut olarak, sistemin hakim aktörlerinin karşı tutumuna rağmen soruna yasal zeminde çözüm üretme arayışı söz konusu olmuştur. Kasım 1983 seçimlerinde tek başına iktidar olan ANAP, ikinci iktidar döneminde bu konuyu çözüme kavuşturacak yasal bir düzenleme yapmıştır.⁹⁶⁰ Bu doğrultuda 10.12.1988 tarih ve 3511 sayılı yasa ile 2547 sayılı Yükseköğretim Yasasına şu fıkra eklenmiştir: “*Yükseköğretim kurumlarında, dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik ve koridorlarında çağdaş kıyafet ve görünümde bulunmak zorunludur. Dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü ve türbanla kapatılması serbesttir.*”⁹⁶¹ Ancak Anayasa Mahkemesi tarafından bu düzenleme 7.3.1989 tarihinde iptal edilmiştir.

⁹⁵⁹ Emre Savut, “Merkez-Çevre Paradigması Bağlamında Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarının Yargı ve Yükseköğretim Bürokrasisi ile İlişkileri”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.10, Sayı.26, 2018, s.946; Cantelmo, **a.g.e.**, s.42

⁹⁶⁰ Özdalga, **Modern Türkiye’de Örtünme Sorunu**, s.65

⁹⁶¹ Zafer Gören, **Anayasa Hukuku**, Ankara, Seçkin Yayınları, 3.bs., 2018, s.560

Bunun ardından 25.10.1990 tarihli ve 3670 sayılı yasa ile YÖK kanununa yeni bir madde eklenerek konu yeniden yasa ile düzenlenmiştir. “Yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak kaydı ile yükseköğretim kurumlarında kılık ve kıyafet serbesttir.”

Bu maddenin iptali için Anayasa Mahkemesi’nde açılan dava sonucunda düzenleme iptal edilmemiş ancak maddenin kapsamına dair mahkeme tarafından yapılan yorumla başörtüsünün bu ek maddeden yararlanarak serbest bırakılmasının önü kapatılmıştır. Mahkeme 9.4.1991 tarihinde verdiği kararda “*maddedeki ‘Yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak’ koşulu Anayasa aykırılığı saptanmış olan ‘dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü ve türbanla kapatılması’ durumunu kılık kıyafet serbestisi dışında tutmaktadır... Yükseköğretim kurumlarında, çağdaş kıyafet ve görünüme ters düşen dinsel nitelikli kılık ve kıyafetin serbest bırakılmasını öngörmeyen, ancak yürürlükteki yasalara aykırı olmamak kaydıyla kılık ve kıyafette serbestlik tanıyan Ek md. 17’nin ‘Anayasaya aykırı olmadığına’ karar vermiştir.*”⁹⁶² Sivil bürokrasi tarafından takip konusu yapılan başörtüsü sorununda farklı kesimler tarafından verilen mücadeleye karşın bir yumuşama olmadığı gibi, Yükseköğretim Kurumu (YÖK) tarafından 28 Şubat sürecinde bu yasak daha sert ve yaygın bir şekilde uygulanmıştır.⁹⁶³

YÖK 12 Eylül darbe yönetimi tarafından, her alanda kurulmaya çalışılan merkezi yönetim sistematığının bir yansıması olarak üniversitelere yönelik kurulmuş bir çatı kuruluşu. Darbe sonrası kuruluş çalışmalarına 1981 Ocak ayında başlanan yükseköğretim yasa tasarısı çalışmaları, yaklaşık on aylık bir sürecin ardından 4 Kasım 1981 tarihinde kanunu taslağının Milli Güvenlik Kurulu’nda kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Kanun kapsamında “*üniversitelerde idari özerkliğe son verilmiş, atama usulü getirilmiş, merkezi yönetim sistemi getirilerek*” üniversitelere yönelik yeni dönemin en önemli ilk adımı atılmıştır.⁹⁶⁴

Merkezi iktidar elitlerinin önemli bir paydaşı olarak YÖK bürokrasisi ve üniversite rektörleri her dönemde siyasi iktidarın karşısında, bir inisiyatif alanı olarak varlığını

⁹⁶² Gören, **a.g.e.**, s.561

⁹⁶³ Bu dönemde YÖK tarafından takip edilen başörtüsü yasağı uygulamalarının şiddetini artıran Yükseköğretim Kurumları Yönetici, Öğretim Elemanı ve memurları Disiplin Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yönetmelik için Bkz.: Yıldız, **28 Şubat Belgeler**, s.202-204

⁹⁶⁴ Ali Arslan, **Türkiye’de Üniversite ve Siyaset**, İstanbul, Paraf Yayınları, 2011, s.497

korumuştur. AK Parti iktidara geldikten kısa bir süre sonra hükümet tarafından açıklanan “*Acil Eylem Planı*” kapsamında üniversitelerin yeniden yapılandırılması gündemi, YÖK ile AK Parti’yi karşı karşıya getirmiştir. YÖK Başkanı Kemal Gürüz ve 77 üniversite rektörü bir araya gelerek 20 Aralık 2002 tarihinde Rektörler Komitesi adı altında yayınladıkları ortak bildiriyle üniversiteler için planlanmakta olan reform paketine “*irtica, köktendincilik, üniversite yönetiminde siyasi kadrolaşma*” gibi geleneksel karşı çıkışları tekrar ederek itiraz etmişlerdir. Hükümet bu bildiri karşısındaki kararlılığını net bir şekilde ortaya koyarak “*Türkiye’de köklü reformlar ve değişikliklerin olacağını, üniversitelerin de bu değişime ayak uydurmak zorunda*” olduğunu açıklamıştır. Bunun üzerine yeniden toplanan Rektörler Komitesi bu sefer daha sert ifadelerle hükümete karşı itirazlarını yükseltmişlerdir; “*Geçmiş sicilleri itibarıyla cumhuriyete olan taahhütleri oldukça tartışmalı olan kadroların bir kısmının açıkça yer aldığı bir iktidar partisinin bu konudaki görüşlerinin ya da niyetlerinin neler olabileceği, rektörler tarafından ayrıntılı olarak tartışılmıştır.*”

AK Parti genel olarak kendi varlık zeminine yönelen önyargılar bakımından özelde ise gerçekleştirmek istediği icraatlar için diğer tüm gündemlerin yanında bir de asker ve sivil bürokrasi ile bu dönemde mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bunun bir yansıması olarak YÖK bürokrasisi ile AK Parti hükümetleri devam eden dönemde de farklı konularda karşı karşıya gelmiştir. Üniversiteye giriş sınavlarında uygulanan katsayı sorununu çözmek üzere yükseköğretim sisteminde bir dizi değişiklik öngören yeni bir kanun tasarısını 2004 yılında AK Parti’nin gündemine almasıyla gerginlik tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Meclis’ten geçen yasa tasarısı “*imam hatipleri özendirdiği ve bu nedenle lâiklik ilkesine ters düştüğü gerekçesiyle*” Cumhurbaşkanı Sezer tarafından veto edilmiştir.⁹⁶⁵

2008 yılında AK Parti’nin başörtüsü meselesini tekrar gündeme getirdiği döneme kadar konu gündem dışı kalmıştır. Hatta AK Parti’nin kendi seçmen kitlesi bakımından çok önemli olan bu konuyu rejim güçleriyle ortak bir zemin üretme arayışı karşılığında ikinci planda tutması, muhafazakar çevreler tarafından eleştiri konusu yapılmıştır. 2008 yılı Ocak ayında İspanya’da gerçekleştirilen resmi bir ziyaret

⁹⁶⁵ Savut, a.g.e., s.953-954

programı kapsamında düzenlenen basın toplantısında kendisine yöneltilen bir soruya Erdoğan'ın verdiği “velev ki bir siyasi simge” yanıtıyla konu tekrar Türkiye'nin gündemine gelmiştir. Erdoğan'ın “*Velev ki bir siyasi simge olarak taktığını düşünün. Bir siyasi simge olarak takmayı suç kabul edebilir misiniz? Simgelere bir yasak getirebilir misiniz? Özgürlükler noktasında dünyanın neresinde böyle bir yasak var?*”⁹⁶⁶ çıkışıyla hem konuyu tekrar gündeme getirmiş, hem de ülkeye döner dönmez bu konuda bir anayasa değişikliği çalışması başlatmıştır. Anayasa'nın 10. ve 42.maddelerinde değişiklik yapılmasını öngören anayasa değişikliği paketi MHP'nin desteği ile hızlı bir şekilde 6-9 Şubat 2008 tarihlerinde yapılan oylamalar ile TBMM'de kabul edilmiştir.⁹⁶⁷ Nihai oylamada “411 evet” oyu alarak kabul edilen kanun Cumhurbaşkanı Gül tarafından onaylanmıştır. Ancak bu düzenleme “5735 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un, 1. ve 2. maddelerinin Anayasa'nın Başlangıç kısmı ile Anayasa'nın çeşitli maddelerine aykırılığı savıyla yokluğunun hükme bağlanması ya da iptali ve yürürlüğünün durdurulması”⁹⁶⁸ talebiyle CHP ve DSP milletvekilleri tarafından Anayasa Mahkemesi'ne götürülmüştür. Anayasa Mahkemesi, esastan kabul ettiği davayı 5.6.2008 tarihinde sonuçlandırmıştır. Mahkeme, Anayasa'nın 2, 4, 148. maddelerine dayandırdığı kararında Anayasa'nın değiştirilemez maddelerini gerekçe göstererek değişiklik düzenlemesini iptal etmiştir.

AK Parti'nin 2007 Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde 27 Nisan e-Muhtırasına verdiği tepki, 367 müdahalesine yönelik seçim kartını kullanması ve seçmen tabanının beklentisine uygun olarak başörtüsü düzenlemesini gündemine alması gibi adımlar, uyum politikasından vazgeçmesi ve Kemalist iktidar elitlerinin kendisini hedef alan girişimlerine karşı geliştirdiği yeni aktif siyasetin bir yansıması olarak görülmüştür. Bu süreç, AK Parti'nin 2007 yılına kadar bazı temel meseleleri gerginlik konusu yapmadan uygun bir ortam üretilene değin tehir etme siyasetini artık geride bıraktığı ve seçmen kitlesinin beklentilerine uygun siyaset yapma iradesinin bundan sonra ön

⁹⁶⁶ “Başbakan'dan Türban Çıkışı”, **Hürriyet**, (Çevrimiçi)

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakandan-turban-cikisi-8024104>, 16 Nisan 2021

⁹⁶⁷ (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc092/kanuntbmmc092/kanuntbmmc09205735.pdf, 16.04.2021; Gören, **a.g.e.**, s.562

⁹⁶⁸ (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/10/20081022-15.htm>, 16.04.2021

planda olacağı şeklinde yorumlanmıştır. Ancak bu sürecin sonuçlarının tam olarak ortaya çıkmasına fırsat kalmadan, siyasi sonuçları çok tartışılacak yeni bir yargı müdahalesi söz konusu olacaktır. Anayasa Mahkemesi'nin 6 Mart 2008'de CHP ve DSP milletvekillerinin imzalarıyla açılan iptal davasını kabul etmesinin üzerinden sadece 8 gün geçtikten sonra, 14 Mart 2008'de Yargıtay Başsavcısı Abdurrahman Yalçinkaya tarafından AK Parti aleyhine Anayasa Mahkemesi'nde kapatma davası açılmıştır.⁹⁶⁹

3.3.6. AK Parti Kapatma Davası

Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde başlayan gerginlik, sivil ve askeri bürokrasinin siyasete ve seçim sürecine yönelik müdahaleleri ile tırmanışa geçmiştir. Genelkurmay Başkanı Büyükanıt'ın 17 Nisan'da yaptığı “*sözde değil, özde bağlı bir cumhurbaşkanı seçilmesini bekliyoruz*” açıklamasının hemen ardından başlayan Cumhuriyet Mitingleri, AK Parti'nin siyasi gündemi yönetmekte zorlanacağı bir atmosfer üretmiştir. Tüm bu gerginliklerin yanında Meclis'te 1. tur Cumhurbaşkanlığı seçiminin yapıldığı günün gecesi Genelkurmay Başkanlığının internet sitesinden yayınlanan e-muhtıra, 28 Şubat'tan sonra siyasal kurumsal alana yapılan en ciddi müdahale olmuştur.

27 Nisan e-Muhtırasının sabahı Başbakan Erdoğan başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu sonrasında Hükümet sözcüsü Cemil Çiçek, askerin konumunu hatırlatarak bu bildiriye net ve sert bir şekilde reddetmesi, siyasal alanı korumaya yönelik önemli bir hamle olmuştur. Ancak seçim sürecinde istenilen etkiyi üretemeyen laik iktidar seçkinlerinin diğer bir hamlesi, eski Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Kanadoğlu'nun tavsiyesini sahiplenen CHP'den gelmiş; Meclis'te yapılan 1. tur Cumhurbaşkanlığı seçiminin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne müracaat etmiştir. Sivil, asker ve hukuk bürokrasisi tarafından art arda gelen bu baskılara karşı, AK Parti liderliği geri adım atmamış, ülkeyi 22 Temmuz 2007'de erken genel seçimlere götürmüştür. Seçimlerden kısa bir süre sonra Ocak 2008'de, bu sefer başörtüsüne serbestlik getirmeyi amaçlayan anayasa değişiklik paketi çalışması, Kemalist-laik iktidar merkezi ile AK Parti'yi

⁹⁶⁹ “AK Parti Hakkında Kapatma Davası”, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/arsiv/ak-parti-hakkinda-kapatma-davasi/428262>, 11.04.2021; Güney-Başkan, a.g.e., s.271

yeniden karşı karşıya getirmiştir. Bu bağlamda Cumhurbaşkanlığı seçimi, geleneksel merkez iktidar seçkinleri ile AK Parti'nin temsil ettiği yeni siyasi alan arasındaki mücadelenin katalizörü olmuştur.

Cumhurbaşkanlığının rejim güçleri bakımından önemini gözler önüne seren bu süreçte AK Parti, millet tarafından kendisine verilen hükümet etme ve siyasi karar alma yetkisini herhangi bir vesayet alanıyla paylaşmayacağını ilan etmiş, siyasi alana yönelik siyaset dışından gelen her türlü müdahaleye karşı farklı bir siyasi hamle ile cevap vermiştir. Ancak merkez iktidarı temsil eden sivil ve askeri bürokrasi ile sivil siyasi alanın temsilcisi AK Parti arasındaki bu mücadelenin bir sonraki safhası, parti açısından çok sarsıcı olmuştur. Tüm bu tartışmaların gölgesinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçinkaya tarafından 14 Mart 2008 tarihinde Anayasa Mahkemesi'ne AK Parti'yi kapatma davası başvuru yapılmıştır.⁹⁷⁰

Anayasa'nın “*Siyasi Haklar ve Ödevler*” başlıklı bölümü 68. ve 69. maddeleri siyasi partilerin sınırlarını ve uymaları gereken temel esasları belirlemiştir. Bu kapsamda 68.maddesi 4.fıkrası “*Siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz*” hükmüyle partilerin faaliyetlerde uymaları gereken genel çerçeveyi tespit etmiştir. Aynı şekilde anayasanın 69.maddesinin 5., 6., 7. ve 10.fıkraları parti kapatmayı düzenlemektedir. 5.Fıkraya göre “*Bir siyasi partinin tüzüğü ve programının 68'inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı bulunması halinde temelli kapatma kararı verilir.*”; 6.fıkraya göre, “*Bir siyasi partinin 68'inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı eylemlerinden ötürü temelli kapatılmasına, ancak, onun bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesince tespit edilmesi halinde karar verilir.*”; 7.fıkrası ise, (Ek fıkra:3/10/2001-4709/25 md.) “*Anayasa Mahkemesi, yukarıdaki fıkralara göre temelli kapatma yerine, dava konusu fiillerin ağırlığına göre ilgili siyasi partinin Devlet*

⁹⁷⁰ Veit Bader, “Constitutionalizing Secularism, Alternative Secularisms or Liberal-Democratic Constitutionalism? A Critical Reading of Some Turkish, ECtHR and Indian Supreme Court Cases on Secularism”, *Utrecht Law Review*, Vol.6:3, 2010, s.16; Şentürk, *İslamcılık*, s.534; Dursun, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, s.352-357

*yardımdan kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına karar verebilir.”*⁹⁷¹
hükümlerini kayıt altına alarak sürecin temel unsurlarını tayin etmiştir.

DSP-ANAP-MHP koalisyonuyla kurulan 57. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti döneminde gerçekleştirilen ve 33 farklı değişiklik içeren 3 Ekim 2001 tarihli Anayasa değişiklik paketi siyasi partilerin kapatılmasını güçleştiren yeni düzenlemeler getirmişti. Bu doğrultuda AK Parti’ye karşı açılan davanın sonuçları bakımından 2001 yılında 69.maddede yapılan değişikliğin etkisi büyük olmuştur. Maddenin 6.fikrasında tanımlanan “*odak olma halinin*” gerçekleşmesi için o eylemin yoğun bir şekilde ve nasıl tezahür edeceğinin detaylı tanımlanmasıyla, yeni eklenen 7. fıkra ile kapatma kararının yanında bir alt seviye ceza olarak “*devlet yardımdan mahrumiyet*” hükmü getirilmiştir. Anayasa Mahkemesi yaptığı yargılama sonucunda AK Parti’nin laikliğe aykırı fiil ve eylemlerin odağı olduğuna dair iddianamenin savlarını kabul etmiştir. Katı laiklik anlayışında ısrarlı duruşunu koruyan Mahkeme, “*üniversitelerde başörtüsü yasağının kaldırılmasını amaçlayan 2008 anayasa değişikliğini AKP'nin laiklik karşıtı olduğu iddia edilen faaliyetlerinin ana delili olarak*” göstermiştir.⁹⁷² Ancak Mahkeme “*partinin laiklik ilkesine aykırı faaliyetlerin merkezi olmasına rağmen şiddeti teşvik etmediğini, demokrasiyi ve laik devlet düzenini ortadan kaldırma veya anayasal düzenin temel ilkelerini şiddet yoluyla yok etme amacını kanıtlayan*” herhangi bir somut delile ulaşamamıştır.⁹⁷³

Bu genel tespitler kapsamında, yargılama sonucunda 2001 yılında Anayasa’da yapılan değişikliğin getirdiği nitelikli çoğunluk şartı mahkemede sağlanamadığı için kapatma kararı verilmemiştir. Ancak Anayasa Mahkemesi kapatma yerine bir alt ceza seviyesi olan hazine yardımdan mahrumiyet kararıyla AK Parti’yi cezalandırmıştır. Mahkemenin 11 üyesinden sadece biri yaptırıma gerek görmezken 6 yargıç kapatılması yönünde oy kullanmış, 4 yargıç ise devlet yardımdan mahrum bırakılması yönünde görüş belirtmiştir. Oylamanın sonuçları öyle riskli bir sınırdadır.

⁹⁷¹ Gören, **Anayasa Hukuku**, s.637-638; Uran-Pasquino, “The Guardian of the Turkish Constitution: A Special Court”, s.92

⁹⁷² Özbudun, “Party Prohibition Cases”, s.137; Güney-Başkan, **a.g.e.**, s.271

⁹⁷³ Bülent Algan, “Dissolution of Political Parties By the Constitutional Court in Turkey: An Everlasting Conflict Between the Court and the Parliament”, **Ankara University School of Law Journal**, Vol.60(4), 2011, s.827

gerçekleşmiştir ki, sadece bir yargıç daha AK Parti'nin kapatılması gerektiği yönünde oy kullanmış olsaydı, parti temelli olarak kapatılmış olacaktı.⁹⁷⁴

Sivil, asker ve yargı bürokrasisinin 367 kararı, başörtüsü düzenlemesi ve AK Parti kapatma davası süreçlerinde siyasi iktidar karşısında takındığı laiklik merkezli katı tutum dikkat çekicidir.⁹⁷⁵ Kasım 2002'de tek başına iktidara gelen AK Parti, 2001 yılındaki değişikliğin getirdiği mali yardımdan mahrum bırakma ara yaptırımıyla kapatılmaktan kurtulmuştur. Bunun yeterli bir koruma getirmeyeceğinin açık bir şekilde ortaya çıkması üzerine hükümet, 2010 yılında yeni bir anayasa değişikliğini gündeme getirmiştir. Genel olarak yargı bürokrasisinin özel de ise Anayasa Mahkemesi'nin siyasi alana müdahalesini zorlaştırmayı hedefleyen bu Anayasa değişikliği, 12 Eylül 2010 tarihinde halkın oyuna sunulmuştur.⁹⁷⁶ Anayasa Mahkemesi'nin yapısını değiştiren bu değişiklik paketi içinde Anayasa'da toplam 26 farklı değişiklik yapılmıştır. 2001 yılı değişikliğinde 11 Anayasa Mahkemesi üyesinin 7'sinin oyu partinin temelli olarak kapatılması için yeterli olmaktaydı. Ancak 2010 yılı düzenlemesiyle üye sayısı 17'ye çıkarılan Mahkeme'nin bir kapatma kararı verebilmesi için 12 üyesinin kapatma yönünde karar verme şartı getirilmiştir. Böylece siyasi iktidar bu düzenlemeyle, Anayasa Mahkemesi'nin partilere yönelik ideolojik tutumlarını kullanmakta zorlanacakları yeni bir çoğunluk sistemi getirerek kapatma kararı almayı biraz daha güçleştirmiştir.⁹⁷⁷

Bu anayasa değişiklik paketi içerisinde hukuk bürokrasisinin diğer önemli aktörü Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun (HSYK) yapısı ile görevlerine dair değişiklikler de yapılmıştır. Özellikle “*üye sayısı yedi asil ve beş yedekten yirmi iki asil ve on iki yedek üyeye çıkarılmış*”, Adalet Bakanı ve Bakanlık Müsteşarı Kurul üyesi olarak korunurken üye seçimlerinin kurum ve dağılımları çok daha geniş bir temsili barındıracak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Yeni düzenlemeyle Anayasa Mahkemesi tarafından seçilen beş asil üyeye ek olarak Kurul'un üyelerinin yarısına

⁹⁷⁴ Algan, **a.g.e.**, s.825; Bader, **a.g.e.**, s.17

⁹⁷⁵ Ergun Özbudun, Fusun Türkmen, “Impact of the ECtHR Rulings on Turkey's Democratization: An Evaluation”, **Human Rights Quarterly**, Vol.35, 2013, s.998

⁹⁷⁶ Uran-Pasquino, **a.g.e.**, s.93-94

⁹⁷⁷ Algan, **a.g.e.**, s.823, 825

yakının (yirmi iki üyenin onu) yürütmenin müdahalesi olmaksızın tüm genel ve idari yargıçlar ve savcılar tarafından seçilmesi sağlanmıştır.⁹⁷⁸

3.3.7. Yeni Kurumsalcı Analiz Işığında AK Parti'nin Kuruluş Sürecinin Değerlendirilmesi

MGH'de başlayan değişim taleplerinin derinleşmesi ve parti liderliğine yönelik bir muhalif yaklaşıma dönüşmesi uzun bir dönem içinde gelişen unsurlara bağlı olarak gerçekleşmiştir. AK Parti'nin kuruluşu ile sonuçlanacak süreçte geleneksel liderliğin sorgulanması ve yeni bir kurumsal arayışın ortaya çıkmasına neden olan temel unsurların başında meşruiyet arayışı gelmektedir. Siyasi bir partinin kurumsal siyasal alanda meşru bir aktör olarak kabul görmesi, örgütün devamlılığını sağlayacak temel unsurlardandır. Bu bağlamda meşruiyet, siyasal çevrede üzerinde mutabakat olan değerler ile kurallara uyumlu bir örgüt profili geliştirmek demektir. Bir örgütsel uyumlanmaya bağlı meşru bir aktör olarak siyasal çevrede kabul görmesinde parti liderliği kritik role sahiptir. Parti yönetiminin bu yönde bir zafiyet göstermesi parti için meşruiyet krizi olarak ortaya çıkacaktır.

MGH Türk siyasal yaşamının hakim elitleri tarafından hiçbir zaman meşru bir siyasi aktör olarak kabul görmemiştir. Parti geleneği için meşruiyet krizi olarak belirginleşen bu durum, devletin düzenleyici kurumları tarafından parti kapatma kararlarıyla siyasal alandan tasfiye edilme şeklinde tezahür etmiştir. Tarihsel sırasıyla MNP, MSP, RP ve FP ile bu siyasal gelenek her kapatma müdahalesine karşı yeni bir parti kurarak cevap vermiştir. Siyasal mücadelenin temel aracı olarak partinin kullanılması yaklaşımı MGH özelinde bir “patika bağımlılığı” yaklaşımı ile örtüşmektedir.

Kurumsalcı yaklaşıma göre, siyasal sistemden gelecek değişim taleplerini ve örgüt paydaşlarının yeni beklentilerini karşılama sorumluluğu öncelikle örgüt liderliğinden beklenektir. Değişim taleplerini yöneterek örgütün siyasal çevreyle uyumlanmasında liderliğin göstereceği bir boşluk, üreteceği kriz ile varlık sorununa dönüşme riski barındıracaktır. Bu nedenle örgütün kurumsal çevreye uyumlanma

⁹⁷⁸ Özbudun, Türkmen, **a.g.e.**, s.1003-1004

yetkinliği ile örgüt liderliğinin süreç yönetme sorumluluğu arasındaki yakın ilişki, kurumsalcı yaklaşımın örgütlerin sürekliliklerini açıklarken ön planda tuttuğu iki temel göstergedir. Bu göstergeler üzerinden MGH pratiğine baktığımızda RP ve FP'nin iktidar seçkinleri tarafından kapatılması, bu partiler tarafından gerçekleştirilen siyasallaşma arayışlarının parti liderliği tarafından sürdürülebilir bir siyasal çerçeveye dönüştürülemediğidir. Kapatılan partinin yerine yeni parti kurmanın ötesinde, siyasal meşruiyet üretecek açılım geliştiremeyen MGH liderliği bir süre sonra sorgulanmaya başlamıştır. Parti liderliğinin sorgulandığı bu sürecin bir sonucu ise, yeni bir siyasal çıkış formülü geliştirmek için parti içinde muhalif bir hareket ortaya çıkmış ve bu gelişmeler ekseninde yeni bir kurumsal arayış gelişmiştir.

Siyasal partilerin oluşum süreçlerini açıklayan bunalım/kriz yaklaşımına göre meşruiyet ve katılma krizleri, ayrı birer etken olarak siyasi partilerin ortaya çıkış süreçlerini etkilemektedir. MGH partilerinin siyasal merkez karşısında yaşadığı meşruiyet krizi ne RP döneminde ne de modern kavramlara göre kendisine yeni bir siyasal pozisyon tanımlamaya odaklanan FP'nin kuruluş sürecinde çözümlenebilmiştir. Siyasal kurumsal çevrenin aktörleri tarafından RP'ye uygulanan siyasal tasfiyenin ardından, FP'nin ortaya koyduğu siyasal kimliğin de siyasal alanda kendisini temsil etmesine alan açılmamıştır. FP'nin yaşadığı katılma krizinin parti yönetimi tarafından yönetilememesi, parti içinde gelişen yeni açılımları değerlendirme konusu yapılmaması, AK Parti'nin kuruluşunu getirecek parti içi muhalefetin grup bütünlüğü kazanmasına neden olmuştur.

Siyasal alanda karşılaşılan sorunların çözümlenmesi görevi kendisinden beklenen parti liderliğinin yetkinlik göstermemesi ya da bu yöndeki talepleri aksiyon konusu yapacak değerde bulmaması bu muhalif kırılmanın derinleşmesinde büyük rol oynamıştır. MGH liderliğinin özelde ise Erbakan'ın partinin kurucu ilk kuşak yöneticileri olarak ortaya koyduğu performans parti teşkilatları tarafından kabul görmemiştir. Kurumsal uyarlanabilirlik üzerinden MGH pratiğine baktığımızda, ilk kuşak yönetici hakimiyetinin çok derin hissedildiği bu geleneğin kurumsallaşmanın bu unsuru bakımından geride kaldığı görülecektir. Yaşanan gelişmeler de bu gözlemi doğrular niteliktedir. Zira, ilk kuşak yöneticilerin lideri Erbakan'ın tarihsel olarak hemen her

dönemde parti yönetimini kontrol altında tutması ve barışçıl yollarla partide lider değişimine izin vermemesi, Erdoğan ve arkadaşlarının MGH'den ayrılarak yeni bir parti kurmalarında neden olacak bir role sahip olmuştur.

Erdoğan ve yenilikçi arkadaşları kurumsallaşmış bir örgütte olmasının bekleneceği şekilde FP'de parti iç dinamikleri kullanarak liderlik değişimini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede barışçı yollarla liderliği değiştirmek için parti kongresinin verdiği imkanlar kullanılmış, ancak mevcut parti liderliğinin teşkilatlardaki delege yapısı üzerindeki kontrolü nedeniyle bu teşebbüs başarısız olmuştur. Parti yönetiminin delegedeki hakim yapısını kullanarak parti iç mekanizmaların muhaliflerce etkin bir şekilde kullanılmasını sınırlandırması Erdoğan ve arkadaşları için bir katılma krizine dönüşmüştür. Bu bağlamda lider değişim taleplerinin engellenmesi ve katılma krizinin derinleşmesi yenilikçi kanadın partiden ayrışmasına neden olacak bir kırılma üretmiştir. Meşruiyet ve katılma krizlerinin ürettiği ayrışma süreci AK Parti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

Siyasi partilerin kurumsal çevreye uyumlanmak için kullandıkları temel enstrümanların başında kullandıkları siyasal söylem ve açıkladıkları parti programı gelmektedir. Bu manada siyasal merkez tarafından meşru bir aktör olarak kabul görmek için evrensel değerlerle uyumlu bir siyasal kimlik geliştirme arayışı AK Parti için de söz konusu olmuştur. Bu çerçevede AK Parti tarafından ilan edilen parti programında geleneksel çağrışımlar ile modern kavramlar bir arada kullanılmıştır. Geleneğin ve geçmişin birikiminin yanında milliyetçi çağrışımlara sahip muhafazakar demokrat kimlik tanımlamasıyla siyasal merkezin kabul edeceği bir kimlik unsuru ön plana çıkarılmıştır. Tüm söylemleriyle net bir şekilde MGH'den ayrıştığının altını çizen AK Parti'nin kurumsal çevreye uyumlanma gayretinin diğer bir göstergesi, AB ile yakın ilişkiler geliştireceğini politika vaatlerinin ön sıralarına koyması ve AB üyelik sürecinin etkin bir yürütücüsü olacağını ilan etmesiydi. Parti programında “dünya gerçekleriyle paralel” bir dış politika yürüteceğini açıklayan parti liderliği, aslında Cumhuriyetin modernleşme projesiyle uyumlu bir politikayı sahipleneceğini açıklamıştır.

Siyasal merkez tarafından kabullenilmeyi önceleyen partinin diğerk bir hamlesi siyasal kimlik olarak ilan ettiğı muhafazakar demokrasi söylemi olmuştur. Böylece kurumsalcı yaklaşımın tespit ettiğı hakim siyasal kurumsal yapı karşısında örgütlerin yaşayacağı katılma ve entegrasyon krizlerini çözmeye yönelik muhafazakar demokrasi kimliğinin bir formül olması öngörölmüştür. Geleneksel değerkleri sahiplenerek görüntüsüyle toplumsal kesimlerin kabulünü kazanma imkanı ve evrensel değerklere atıf yapan kavramlarla merkezdeki sivil ve asker elitler tarafından kabul görme arayışı, MGH'nin çözüm bulamadığı meşruiyet krizi için önemli bir formül olarak kurgulanmıştır. Bu şekilde FP'nin kapatılması ve AK Parti'nin kurulmasıyla gündeme gelen geçiş sürecinde, yeni partinin karşılaşma ihtimali yüksek olan meşruiyet, katılma ve entegrasyon krizlerinin çözümüne odaklanılmıştır.

Son olarak patika bağımlılığı üzerinden muhafazakar demokrasi kimliğinin değerklendirilmesi mümkündür. Bu siyasal söylemin muğlak ve düalist yapısını, tarihsel olarak Osmanlı'nın son döneminde İslamcılık düşüncesinin siyasal yaklaşımıyla karşılaştırmak mümkündür. Bu bağlamda İslamcılığın dinin ve geleneksel değerkleri koruyarak Batının ürettiğı teknik ve maddi gelişmeleri ithal etme arayışını ön plana çıkan iki başlı yönelimiyle, muhafazakar demokrasi kimliğinin geleneksel (muhafazakarlık) ve modern (demokrasi) düalist çağrışımlarıyla bir benzerlik söz konusudur. Avrupa karşısındaki gerileyişin önlenmesi için Batı medeniyetinin teknik kazanımların, İslami değerkleri koruyarak Batının tekniğini elde etme arayışındaki sentezci yaklaşım ile AK Parti'nin liberal kavramlar ile geleneksel değerkler arasında yeni bir sentez kurma arayışı arasındaki benzerlik, patika bağımlılığı olarak yorumlanabilecektir. Tarihsel bir tecrübeye gerçekleştirilen bir siyasal yönelimin içerik özelliklerinin daha sonra gerçekleştirilecek bir siyasal inşa çalışmasında kullanılması anlamında patika bağımlılığı sadece burada söz konusu olmamıştır. Aynı şekilde İslamcılık siyasetinin ekonomik, sınai ve teknik kalkınmacı yaklaşımının AK Parti'de de karşılığının olmasında ya da devlet mekanizmasının ekonomik bağımsızlığın ve toplumsal refahın temel unsuru olarak görülmesi yaklaşımının izdüşümünün bu partide göröldüğü farklı siyasal patika yaklaşımının yansımaları söz konusu olmuştur.

MGH geleneği içinde yetişen kadrolar tarafından kurulan ancak kendini bu gelenekten ayrı konumlandıran AK Parti'nin kuruluş süreci ve kurulduktan sonra sergilediği siyasal kimlik, tarihsel ve felsefi bir seyir üzerinden geride kalan bölümlerde açıklanmaya çalışılmıştır. Buraya kadar ortaya konulan sonuçlar, mülakat bulguları doğrultusunda bir sonraki bölümde analiz edilecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAMCI SİYASETTE YAŞANAN KURUMSAL DÖNÜŞÜM ALGISI

İslamcı siyasetin ortaya çıktığı dönemden günümüze kadar gelişen alternatif siyasal yaklaşım arayışları kurumsallaşma eksenli olarak gelişmiştir. Osmanlı'nın Batı karşısında yaşadığı gerilemeyi durdurmak için gündeme gelen fikri ve siyasi bir savunma yaklaşımı olarak İslamcılık siyaseti, bu anlamda bir kurumsal yenilenme çabasıdır. Modernleşme hareketleriyle sosyal ve siyasal merkezi işgal eden Batılı düşünce hareketlerine karşı, İslamcılık düşüncesi alternatif bir kurumsallaşma çabasını temsil etmiştir. Bu bağlamda İslamcılık, teknik ve modern gelişmelerle geleneksel kurumları yeniden yorumlayarak yeni bir kurumsal sentez inşa etmeye odaklanmıştır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'in ilanına ve günümüze kadar kurumsallaşma yaklaşımı bağlamında tarihsel süreç analiz edildiğinde üç temel arayışın söz konusu olduğu görülür. İlk olarak modernleşmeci yaklaşımlarla gündeme gelen sosyo-kültürel ve siyasal yenilikler için halk nezdinde meşru bir zemin üretme arayışı ile karşılaşılacaktır. Ardından güncel beklentileri karşılamak için geleneksel kavramları modern içeriklerle yorumlayarak klasik kurumsal yapıların güncellenmesi şeklinde tezahür eden yeniden kurumsallaşma çabası söz konusu olur. Son olarak, siyasal merkezin baskılarını dengelemek için gelişmekte olan kurumsal yapının dışında kalmadan yeni bir siyasal kurumsallaşma arayışı gündeme gelmiştir.

Batı karşısında yaşanan gerilemenin sebepleri arasında ilk ilan edilen unsur, mevcut kurumsal yapıların dinamizm ve yeterlilik bakımından yetersiz kaldığı tespittir. Bu soruna çözüm olarak, Batılı eksende oluşan kurumsal gelişmelerle uyumlu olarak Osmanlı siyasal yaşamının klasik kurumsal yapısının dönüştürülmesine öncelik verilmiştir. Bu çerçevede yenilikçi düşünceler ile geleneksel yapılar arasında ilkesel olarak bir çelişki olmadığı düşüncesiyle klasik kurumların restorasyonu hedeflenmiştir. Bu yaklaşım, İslamcıların anayasalı parlamenter sistem ile meşveret

kavramını eşitleyerek 1908 Meşrutiyet devrimine destek vermelerini açıklamaktadır.⁹⁷⁹

Kurumsal yapının modern kavramsal içeriklere bağlı olarak yeniden yorumlanması için özellikle “*ic̣tihat*” kavramı kullanılmıştır. Böylece “*ic̣tihat kapısının*” sunduğu imkanları kullanarak geliştirilen yeni yorumlarla siyaset alanını genişleten yaklaşımlarla din-siyaset ilişkisi yeniden tanımlanmıştır. Bu çerçevede “*şeriatı uygunluk*” gibi statik bir meşruiyet anlayışının yerini, güncel ihtiyaçları dikkate alarak kavramların yeniden yorumlanmasıyla üretilen daha geniş bir meşruiyet yaklaşımı almıştır. Böylece yeni yorumlarla şekillendirilen kavramsal yapı sayesinde şeriatı uygunluk sorununu çözen yeni bir meşruiyet anlayışı kabul edilmiştir.⁹⁸⁰

Meşruiyet krizini geleneksel kurumsal yapıları restorasyona tabi tutarak çözme projesinin başarılı olmaması üzerine, Cumhuriyet dönemiyle birlikte yeni arayışlar söz konusu olmuştur. Siyasal sistemle bütünleşme sorununun yanında bu dönemde siyasal katılma sorunu gündeme gelmiştir. Siyasal mekanizmalarda temsil edilme arayışı olarak gündeme gelen siyasal krizini aşmak için yeni kurumsallaşma arayışlarına yönelinmiştir. Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası üzerinden sistem içinde kalmaya çalışan İslamcı eğilim, bu partinin kapatılmasından tek parti yönetiminin sona erdiği çok partili siyasal yaşama kadar geri planda kalmıştır.

Muhafazakar aktörler, önceledikleri dini ve geleneksel değerlerle birlikte kurumsal yapı içinde meşru bir aktör olarak katılma krizini çok partili yaşama değin çözememiştir. Bu kapsamda muhafazakarlar önce DP içinde, daha sonra onun siyasal mirasçısı konumundaki AP içinde yer bulmaya çalışmıştır. Ancak AP’nin kamusal destek arayışında dini yaklaşımlara yer vermenin ötesinde bir eğilime alan açmaması, katılım krizini çözmek için muhafazakarları yeni bir siyasal kurumsallaşma arayışına sevk etmiştir. Bu arayışın ilk adımı olarak bağımsız siyaset yapma imkanı denenmiş ancak bunun etkili olmadığı görülünce yeni bir siyasi parti kurma kararı verilmiştir. Siyasi partilerin ortaya çıkış süreçlerinde karşımıza çıkan sistemle bütünleşme krizi ile

⁹⁷⁹ Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, s.92-96; Milletvekili kavramına kadim İslam kültüründen üretilen karşılık “ehl-i hall ü akd” ve “ehl-i men’a”dır. Bkz.: Kara, **İslamcıların Siyasi Görüşleri**, s.172

⁹⁸⁰ Kara, **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi**, s.53

siyasi mekanizmalara katılma krizini çözmek için Erbakan'ın liderliğinde MGH geleneğinin ilk partisi olan MNP kurulmuştur.

İlk siyasal kurumsallaşma adımı olarak kurulan bu partinin ardından MGH geleneği içinde kurulan partilerin karşılaştığı baskılar, başından itibaren söz konusu olan meşruiyet krizini derinleştirmiştir. Siyasi parti kurarak siyasal sisteme entegre olma yaklaşımıyla katılma krizi sınırlı da olsa çözülmüşse de, siyasal elitler karşısında meşru bir siyasal aktör olma kimliği hiçbir zaman tam anlamıyla kazanılamamıştır. Aslında FP içinde muhalif bir çözülme şeklinde tezahür eden yenilikçi grubun geliştiği zemin, tarihsel olarak bu meşruiyet arayışı üzerinde şekillenmiştir.

Bu bağlamda çalışmanın devam eden bölümlerinde değişim, baskı, ayrışma, çatışma, çözülme ya da örgütün devamlılığı gibi kavramlarla parti içi ayrışma sürecine odaklanılacaktır. Bu çerçevede değişim taleplerinin karşılanamaması, devletten gelen baskının yönetilememesi, örgüt içi aktörlerin beklentilerinden kaynaklanan sorunlar, yeni bir siyasal kimlik arayışına kapalı merkezîyetçi liderlik anlayışı ve meşruiyet krizinin neden olduğu yeni kurumsal arayışlar ile MGH geleneğinin karşılaştığı siyasal sorunları çatışma, çözülme ve ayrışma ekseninde analiz edilecektir.

4.1. ARAŞTIRMANIN KATILIMCI PROFİLİ VE SORULARI

Alan araştırması kapsamında MGH ile AK Parti arasındaki kurumsal değişim seyrini analiz etmek için 14 isimle görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin yüz yüze yapılması hedeflenmesine karşın, Mart 2019'dan itibaren etkisini hissettiren Covid-19 pandemisi nedeniyle mülakatların bir kısmı yüz yüze görüşme şeklinde, bazıları dijital görüşme platformları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Sadece bir mülakat, görüşmecinin bu yöndeki hususi talebi nedeniyle soruların mail ortamında paylaşılması ve cevapların yazılı iletilmesi şeklinde yapılmıştır. Bu çerçevede dokuz görüşme yüz yüze, dört görüşme dijital platformlar üzerinden ve bir görüşme ise mail üzerinden olmak üzere toplam 14 kişi ile mülakat gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın etik boyutu nedeniyle bu isimlerin kimler olduğuna çalışmada yer verilmemiştir. Mülakat yapılan isimler harf sırası baz alınarak “Görüşmeci A, Görüşmeci B” şeklinde ifade edilerek görüşlerine atıf yapılmıştır. Görüşülen isimler belirlenirken öncelikle MGH’den AK Parti’ye gelişen siyasal süreçlerin tarihsel ve felsefi detaylarına kişisel olarak şahitlik etmiş, mümkünse bazılarının MGH geleneğinin ilk dönem partilerinde siyaset yapmış, en az RP ile FP’de aktif siyaset yapmış isimlerin öncelenmesine büyük hassasiyet gösterilmiştir. Bu doğrultuda görüşmecilerin 3’ü MNP’de, 3’ü MSP’de, 4’ü RP’de ve 1 kişi ise FP’de aktif siyasete başlamıştır. Bazı isimler aktif siyasete RP’de başlamışsa da öncesinde MSP’yi destekleyen kitle içerisinde yer alarak siyasal süreçleri yakından izlemiş isimlerdir. RP’de aktif siyasete başlayan görüşmecilerden bir diğeri ise ilerleyen dönemde Cumhurbaşkanlığı döneminde Turgut Özal’a danışmanlık görevinde bulunmuştur. Aynı zamanda bu tarihsel dönüşümün odağında yer alan AK Parti’nin ürettiği yeni siyasal kimliğin nasıl algılandığını analiz edebilmek için, siyasi geleneğe yakından tanık olmasına karşın aktif siyasete AK Parti’de başlamış 3 isme de görüşmeciler arasında yer verilmiştir.

Bu bağlamda aralarında iki TBMM Başkanlığı yapmış ismin yer aldığı görüşmecilerin siyasal tecrübelerinin detayına baktığımızda, MGH geleneği içinde tarihsel akışa uygun olarak şu pozisyonlarda görev alındığı görülmektedir:

Milli Nizam Partisi: MNP teşkilatlarında kurul üyeliği ve gençlik kolları başkanlığı;

Milli Selamet Partisi: Teşkilatlarda il başkanlığı, il yönetim kurul üyeliği, gençlik kolları başkanlığı ve üyeliği;

Refah Partisi: Genel başkan yardımcılığı, genel idare kurulu üyeliği, milletvekilliği ve milletvekili adaylığı, DYP ile yapılan koalisyon hükümetinde bakanlık, belediye başkanlığı ve belediye başkan adaylığı, teşkilatlarda il kurulları üyeliği, ilçe başkanı ve ilçe kurul üyeliği, İstanbul il meclis üyeliği;

Fazilet Partisi: Teşkilatlardan sorumlu genel başkan yardımcılığı, milletvekilliği ve milletvekili adaylığı, ilçe başkanlığı, teşkilatlarda kurul üyeliği, il başkan yardımcılığı;

AK Parti: Kurucular kurulu üyeliği, genel başkan vekilliği, meclis grup başkan vekilliği, milletvekilliği, AK Parti hükümetlerinde başbakan yardımcılığı ve çeşitli bakanlıklarda hükümet üyeliği, MKYK üyeliği, AK Parti teşkilatlarında il kurulları üyeliği.

Görüşmecilerin bir kısmı MSP’den başlayarak günümüze kadar yukarda yer alan farklı kademelerde görev almışken, bazıları bu siyasal sürecin ilk dönemlerinde aktif siyasete katılmamış olmasına karşın, içinde bulunduğu sosyo-kültürel ortam nedeniyle bu siyasal hareketi yakından takip etme imkanı bulmuştur. Mesela bir görüşmeci gençlik yıllarında ailesinden dolayı MSP’yi yakından izlemiş ancak aktif olarak görev almamış ama daha sonra RP döneminde siyaset yapmıştır. Yine benzer şekilde bir görüşmecimiz aktif olarak MSP gençlik kollarında görev almış ancak daha sonra RP döneminde görev almamış, devamında AK Parti’nin kuruluş süreçlerinde aktif rol almış ama Kurucular Kurulu üyesi olmamıştır. Yukarıdaki verilen görev listesi çıkarılırken bu gibi resmi olmayan takip dönemleri değerlendirme dışı bırakılmıştır. Yukarıki görev tanımları, görüşmecilerin sadece aktif görev aldıkları siyasal pozisyonlar esas alınarak belirlenmiştir.

Görüşmecilerin mülakatlarda sergiledikleri tavır genel olarak paylaşımcı ve sorulara açık cevap verme eğiliminde olmuştur. Ancak bu açık tavrın yanında, soruların odaklandığı tarihsel süreçte yer alan ve şu an hayatta olmayan bazı kişilere karşı saygısızlık yapmama kaygısı bazı sorulara verilen yanıtlara tesir etmiştir. Mesela görüşmecilerin neredeyse tamamı, 28 Şubat postmodern darbe sürecinde MGH geleneğinin merkez siyasal elitler karşısında kabul gören bir siyasal aktör olmaktan çıktığını teyit etseler de, soruların biraz daha somutlaştığı ve dönemin siyasi profillerinden Necmettin Erbakan ya da FP yönetiminde yer alan bazı isimlerin süreçte oynadığı rolüne dair yöneldiğinde, bazı görüşmecilerin bu isimlerin anısına saygılı olmak kaygısıyla yaptıkları analizi isim bazında yumuşatma eğiliminde oldukları gözlenmiştir.

Benzer şekilde bazı görüşmeciler, MGH partilerinin sivil ve askeri bürokrasi tarafından siyaset yapma imkanının kısıtlanması ve kapatma davalarıyla ortaya çıkan durum ile “meşru bir siyasal aktör olma” arasındaki ilişkiyi yorumlarken, güncel

siyasetin meşruiyet tartışmalarına konu olmama kaygısını dile getirdikleri görülmüştür. Ancak konuya güncel siyasal tartışmalar yerine, Yeni Kurumsal teorinin dışardan gelen baskıların yönetilmemesi nedeniyle örgütün amaçlarını yerine getirme yetkinliğini yitirmesi ve örgüt mensuplarının yeni arayışlara girmesinin örgüt açısından meşruiyet aşınması anlamına geldiği belirtilip, bu bakış açısıyla konuyu yeniden değerlendirmeleri talep edildiğinde, görüşmecilerin 28 Şubat postmodern darbesi ile MGH'nin meşru bir siyasal aktör olma hüviyeti arasındaki ilişkiyi net bir şekilde yorumladıkları görülmüştür.

MGH'den AK Parti'ye ayrışma ve süreklilik temelindeki kurumsal dönüşümü anlamak için bu gelenekte siyaset yapmış kişilerle yapılan görüşmeler yarı yapılandırılmış sorular ile gerçekleştirilmiştir. Tarihsel akış içinde yer almış ve MGH ile AK Parti'de siyaset yapmış isimler, partilerin yönetim organlarında görev almış partililer ve milletvekillerini kapsayacak şekilde bir görüşmeci grubu oluşturulmuştur. Çalışmanın odaklandığı tarihsel süreçte yaşanan siyasal çözölmeyi analiz etmek için, tezin soruları ve hipotezleri bağlamında görüşmecilere dört ana başlık altında sorular yöneltilmiştir.

Bu kapsamda soru başlıkları aşağıdaki gibidir;

- 1-İslamcılık geleneği ile MGH ve AK Parti arasındaki ilişki,
- 2-MGH geleneğindeki değişim talepleri ile buna bağlı yaşanan ayrışma süreci,
- 3-AK Parti'nin kuruluşuyla sonuçlanan ayrışma sürecinin Yeni Kurumsalcılığın değişim argümanları bağlamında analizi,
- 4-Meşru bir siyasal kimlik arayışında muhafazakar demokrasi söyleminin işlevi.

1-İslamcılık ile MGH ve AK Parti arasındaki ilişkiye dair sorular:

MGH ve AK Parti ile İslamcılık geleneği arasındaki ilişkiyi inceleyen birinci grup sorularda, tarihsel olarak Türkiye'de İslamcı siyasetin seyri; İslamcılık geleneği içerisinde konumlandırılan MGH çizgisinde kurulan partiler ile AK Parti'nin

İslamcılık geleneğiyle tarihsel ve düşünce bazında bir ilişkiye sahip olup olmadığına dair görüşmecilerin bakış açısı tespit edilmeye çalışılmıştır.

- *Tarihsel olarak Türkiye’de İslamcılık siyasetinin seyrini izleme imkanınız oldu mu? Oldu ise bu tarihsel süreci nasıl yorumluyorsunuz?*
- *İslamcılık siyaseti açısından Milli Görüş Hareketi çizgisinde kurulan partiler (özellikle RP ve FP) ile AK Parti’nin konumunu nasıl yorumluyorsunuz?*
- *Milli Görüş Hareketi partileri ve AK Parti ile İslamcılık siyasetinin tarihsel ve felsefi olarak arasında sizce nasıl bir ilişki söz konusu?*
- *Milli Görüş Hareketinin Türk Siyasal Hayatındaki seyri ve ürettiği etki hakkında ne düşünüyorsunuz?*
- *“Milli Görüş Hareketi, İslamcılığın sahip olduğu kaygılara sahip ve benzer kaygılarla ülkede bir farklılaştırmayı siyaset yoluyla amaçlayan bir ekipti yorumunu yapabilir miyiz?”*
- *Bu genel bağlam içerisinde MGH ve AK Parti, İslamcılık siyaset geleneğinin bir parçasıdır, önermesini nasıl değerlendiriyorsunuz?*

2- Siyasal ayrışma süreci ve parti içi değişim arayışlarına dair sorular:

İkinci grup sorularda MGH’de yaşanan ayrışma sürecine biraz daha yakın plandan bakarak, farklı bir siyasal açılım yapılması beklentisiyle gündeme gelen parti içi değişim talepleri, muhalif görüşler karşısında parti yönetiminin tutumu, AK Parti’nin kuruluşuyla sonuçlanan çözülme süreci ve “gelenekçi/yenilikçi” ayrışmasının siyasal zemini, birçok siyasal kriz karşısında bütünlüğünü korumayı başarmış bu geleneğin liderliğinin, AK Parti’nin kuruluşuyla sonuçlanan ayrışma sürecindeki tutumu sorgulanmıştır.

- *Milli Görüş Hareketinin Türk siyasal hayatındaki seyri ve ürettiği etki hakkında ne düşünüyorsunuz?*
- *RP’nin kapatılması ile akabinde FP’ye açılan kapatma davasının MGH’de oluşan “gelenekçi/yenilikçi” ayrışmasında nasıl bir etkisi olmuştur?*
- *Birçok siyasal kriz karşısında bütünlüğünü korumayı başarmış MGH, AK Parti’nin kurulmasıyla sonuçlanan ayrışma sürecini neden sizce yönetemedi?*
- *AK Parti’nin kurulması, MGH’de yaşanan doğal bir değişim sürecinin sonucu mudur? Yoksa partinin kuruluşu, başka bir siyasal seçenek kalmadığı için bir tercihten ziyade bir zorunluluk muydu?*
- *FP’nin kapatılması ve AK Parti’nin kurulması ile sonuçlanan siyasi süreçte, parti içi aktörler arasındaki görüş ayrılıklarının/çıkar çatışmasının ayrışmayla sonuçlanan sürece etkisi sizce oldu mu?*
- *Ayrışma sürecinde parti içinde yaşanan gelişmeler karşısında parti liderliğinin tutumunu nasıl değerlendiriyorsunuz?*

- *MGH ile AK Parti arasındaki ayrışmanın yanında benzerlik/süreklilik göstergesi olarak ifade edilebilecek unsurlar var mıdır?*
- *AK Parti, MGH’de yaşanan bir ayrışmanın sonucu olarak kurulmuştur, önermesine katılır mısınız?*

3-Kurumsal değişim unsurları bağlamında ayrışma sürecine ilişkin sorular:

Üçüncü grup sorularda, Yeni Kurumsalcı yaklaşımın “kurumsal değişim” argümanları bağlamında ayrışma süreci analiz edilmiştir. Örgütler, kendilerine yönelen değişim talepleri ile dışardan gelen zorlayıcı baskılara uyumlanacak şekilde kendilerini yenileyemedikleri durumda bir çözülmeyle karşılaşacaktır. Bu bağlamda kurumsal çevreden MGH partilerine yönelen değişim taleplerini karşılama yeteneği ve dışarıdan gelen baskılara cevap verecek şekilde yeniden organize olma yetkinliğine bağlı olarak gündeme gelen ayrışma süreci ve 28 Şubat postmodern darbesi ile parti kapatma kararı karşısında yaşanan meşruiyet krizi; teşkilat mensuplarının talep ve beklentilerinin karşılanmamasından kaynaklanan gerilimler ile parti içinde gündeme gelen değişim arayışları; parti yönetiminin aşırı merkeziyetçi yaklaşımı ile kurumsal uyarlanabilirlik bağlamında parti yönetiminin sergilediği tutum nedeniyle geleneksel liderliğin sorgulanması değerlendirme konusu yapılmıştır.

Yeni Kurumsal teorinin örgütsel değişim parametrelerini kullanarak MGH’deki ayrışma süreci şu 3 alt başlık altında analiz edilmiştir:

- 3.A. Kurumsal çevre ile devlet kurumlarından gelen baskılar ve ayrışma süreci,
- 3.B. Teşkilat beklentilerinin karşılanmaması ve parti içi değişim talepleri,
- 3.C. Merkeziyetçi liderlik anlayışı ve geleneksel liderliğin sorgulanması.

3.A. Kurumsal çevre ile devlet kurumlarından gelen baskılar ve ayrışma süreci,

- *Örgütlerin/kurumların kendisine yönelen değişim talepleri ile dışardan gelen zorlayıcı baskılara ayak uyduracak şekilde kendilerini yenileyemedikleri durumlarda bir çözülme ile karşılaşacakları yaklaşım bağlamında MGH ile AK Parti arasındaki ayrışma sürecini;*
 - a) *MGH partilerinin kendilerine yönelen değişim taleplerini karşılama yetkinliği bakımından,*
 - b) *MGH partilerinin dışarıdan gelen baskılara cevap verecek şekilde yeniden organize olma yetkinliği bağlamında yorumlayabilir misiniz?*

- Devlet kurumlarından yönelen baskılar ile merkezi iktidar elitlerinin katı müdahaleleri karşısında MGH liderliğinin siyasal alanda kendi lehine açılım yapamaması ayrışma sürecini sizce nasıl etkiledi?
- 28 Şubat postmodern darbesi esnasında ve sonrasında yaşanan gelişmeler bağlamında, siyasal elitleri nezdinde MGH'nin meşru bir siyasal aktör olmaktan çıktığına ilişkin yoruma katılır mısınız?
- Anayasal kurumlardan gelen baskı bağlamında RP'nin kapatılması, Fazilet'in kurulması, kısa bir süre sonra onun da kapatma davasıyla karşılaşması, parti içinde yaşanan gelenekselci ve yenilikçi ayrışmasını sizce nasıl etkilemiştir?
- Etkin bir siyasal aktör olmak için örgüt içi değişim arayışları bağlamında teşkilat mensuplarından MGH liderliğine yönelen değişim taleplerini yönetmek için sizce parti liderliği nasıl bir yol izledi?
- FP'nin kapatılması ve AK Parti'nin kurulmasıyla sonuçlanan siyasi süreçte, gelenekçiler ile yenilikçiler arasındaki görüş ayrılıklarının parti yönetimi tarafından dikkate alınmamasının sizce etkisi nasıl olmuştur?

3.B. Teşkilat beklentilerinin karşılanmaması ve parti içi değişim talepleri,

- Kurumsal yetkinlik bağlamında örgütün kendi içinde oluşan değişim taleplerinin karşılanmaması ya da seçmen tabanından yönelen yeni taleplere yanıt verecek siyasal açılımların üretilmemesinden kaynaklanan baskıların, MGH'deki çözülme sürecine etkisi ne yönde olmuştur?
- Teşkilatların ve tabanın iktidar olma ve iktidarda kalma beklentilerinin karşılanamaması MGH'deki kurumsal çözülme sürecinde etkili oldu mu?
- Parti teşkilatları, 28 Şubat postmodern darbesi karşısında parti liderliğinin süreç yönetimini sizce nasıl değerlendirdi?
- Parti içinde oluşan taleplerin karşılanamaması ya da tabandan gelen beklentilere ve ihtiyaçlara cevap verecek siyasal açılımın üretilmemesi sizce MGH liderliğinin teşkilatlar nezdinde meşruiyetini aşındığını söyleyebilir miyiz?

3.C. Merkeziyetçi liderlik anlayışı ve geleneksel liderliğin sorgulanması,

- Örgütlerde aşırı merkeziyetçi bir yönetimin olması ve tabandan gelen taleplerin dikkate alınmaması halinde oluşacak gerilimleri örgüt içi zorlayıcı faktörler olarak tanımlayan yaklaşım bağlamında, merkeziyetçi liderlik ile teşkilatların değişim taleplerini dikkate almayan yönetim anlayışının MGH'deki ayrışma sürecini sizce nasıl etkilemiştir?
- MGH'nin geleneksel politikalarına yönelik bazı alternatif yaklaşımlar ile değişim taleplerinin parti yönetimine iletildiği, ancak bunlar karşısında parti liderliğinin duyarsız kaldığı ve daha çok lider merkezli bir karar alma sürecinin söz konusu olduğuna dair bazı eleştiriler dile getirilmektedir; siz bu eleştirileri nasıl değerlendiriyorsunuz?

- *Dar bir ekiple yürütülen merkeziyetçi liderlik anlayışı ve teşkilatın parti yönetimine yönelttiği değişim taleplerinin karşılanamaması MGH'deki ayrışma sürecini nasıl etkilemiştir?*

4-Meşru bir siyasal kimlik arayışı ve muhafazakar demokrasi söylemine dair sorular:

Dördüncü ve son grup sorularda ise, yeni bir siyasal kimlik arayışında muhafazakâr demokrasi söyleminin AK Parti'nin siyasal profilindeki derinliğini, bu söylemin yeni partinin kimliği bakımından oynadığı rol, AK Parti'nin daralan siyaset alanını kendi lehine genişletmek için bu söyleme yüklediği işlev, merkez siyasal çevre nezdinde makul bir siyasal aktör olarak kabul görme arayışı ve buna bağlı meşruiyet arayışında muhafazakar demokrasi söyleminin ne ifade ettiği sorulmuştur.

- *Türkiye’de partilerin siyasal söylemlerinin çok belirleyici olmadığı, siyasal pozisyonlarını belirlemek için siyasi programlarından daha ziyade güncel gelişmeleri dikkate aldıklarına yönelik görüşe katılır mısınız?*
- *Bu bağlamda AK Parti’nin kendi dönüşümünü üzerine inşa ettiği muhafazakar demokrasi söylemi, MGH’den ayrışma sürecinde nasıl bir role sahiptir?*
- *AK Parti siyasetinin geride bıraktığı tarihsel tecrübeyi göz önünde tutarak, siyasal bir kimlik olarak “muhafazakar demokrasi” söyleminin AK Parti’nin siyasal tercihlerindeki etkisini ve derinliğini nasıl yorumlarsınız?*
- *Siyasal alanda yeni ve müstakil bir siyasal kimlik üretmek için AK Parti “muhafazakar demokrasi” tanımını üretmiştir, yorumuna katılır mısınız?*
- *MGH ile daralan siyaset alanını kendi lehine genişletmek için AK Parti’nin “muhafazakar demokrasi” söylemini stratejik bir yaklaşımla kullandığına ilişkin yoruma katılır mısınız?*
- *Geniş bir seçmen kitlesine ulaşırken aynı zamanda meşru bir siyasal aktör olarak kabul görmek için “muhafazakar demokrasi” söylemi stratejik bir öneme sahip olmuştur, yorumuna katılır mısınız?*
- *Muhafazakar demokrasi söylemi, laik kemalist siyasal çevreye karşı AK Parti’nin meşruiyet arayışının bir yansıması olarak stratejik bir yaklaşımla üretilmiştir, yorumuna katılır mısınız?”*

4.2. SÜREKLİLİK BAĞLAMINDA MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ ve AK PARTİ’NİN İSLAMCI SİYASET GELENEĞİYLE İLİŞKİSİ

Çalışmanın birinci grup sorularıyla, İslamcılık ile MGH ve AK Parti arasındaki ilişkiye dair görüşmecî yorumları tespit edilmeye çalışılmıştır. Tarihsel ve fikri planda İslamcı siyasetten günümüze yaşanan dönüşümü anlamak için, MGH’den AK Parti’ye kurumsal değişim süreci siyasal etkileşim ve süreklilik ekseninde analiz edilmiştir. İslamcılık, MGH ve AK Parti arasındaki ilişki, derinlemesine mülakat yöntemiyle elde edilen görüşmecî yorumları ile Yeni Kurumsal teorinin kurumsal değişim argümanları ve siyasal kurumsallaşma kavramları bağlamında değerlendirilmiştir. Tarihsel arka planının verildiği önceki bölümde ortaya konulan siyasal gelişmelerin analiziyle elde edilen veriler ile görüşmecî yorumları bir arada yorumlanmıştır.

Bu siyasal yapılar arasındaki ilişkiyi incelerken öncelikle İslamcılık siyaseti ile MGH geleneğinin söylemi ve siyasal pozisyonu arasındaki benzerliklere bakılacaktır. Tarihsel bağlamda bir dönüşümü takip edildiği için, bu iki siyasal yapı arasında nasıl bir geçişkenlik söz konusu olduğu, süreklilik ya da ayrışma ekseninde elde edilen tarihsel veriler ile mülakatlarda ortaya çıkan tablo bir arada değerlendirilecektir. Yine bu dönüşümün tarihsel akışını izleyerek devamla İslamcılık siyaseti ile AK Parti arasındaki benzerlikleri bir siyasal patika bağlamında anlamaya çalışılacaktır.

MGH ve AK Parti ile İslamcılık geleneği arasındaki ilişkiyi inceleyen birinci grup sorularda, tarihsel olarak Türkiye’de İslamcı siyasetin seyri; İslamcılık siyaseti içerisinde konumlandırılan MGH çizgisinde kurulan partiler ile AK Parti’nin İslamcılık siyasetiyle tarihsel ve düşünce bazında bir ilişkiye sahip olup olmadığına dair görüşmecilerin bakış açısı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Birinci grup sorular kapsamında alınan yanıtlar ile araştırmanın tarihsel karşılaştırmalı araştırma yöntemiyle elde edilen veriler bir arada analiz edilerek önce İslamcı siyaset ile MGH geleneği arasındaki ilişki, ardından ise siyasal kurumsallaşma kavramları ekseninde İslamcılık ile AK Parti arasındaki ilişki değerlendirilmiştir.

4.2.1. İslamcılık ile Milli Görüş Hareketi Arasındaki İlişkinin Analizi

İslamcı siyaset ile MGH arasında kurumsal bir ilişkiden ziyade öncelikler, hedefler ve fikri zeminde bir ilişki söz konusudur. Bu iki siyasal yapı arasındaki ilişkinin kaynağı benzer siyasal referanslara sahip olmaktan gelmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerindeki üç temel siyasal yaklaşımdan birisi olarak İslamcılık düşüncesi ile MGH arasında organik bir devamlılık ya da kurumsal bir ilişki olmamasına karşın, MGH'nin kullandığı siyasal referanslar ile İslamcılık düşüncesinin argümanları arasında bazı kesişim noktaları mevcuttur.

MGH ile İslamcılık arasındaki ilişkiyi görüşmecilerin gözünden yorumlamak için görüşmecilere “*MGH'nin İslamcı siyasetin bir parçası olup olmadığına*” yönelik yöneltilen soruya görüşmecilerin 10'u net bir şekilde MGH'nin İslamcı siyaset geleneğinin bir parçası olduğunu kabul etmiştir. İki görüşmeci bu soruya “*kısmen evet*” şeklinde yorumlanacak şekilde dolaylı bir cevap vermiştir. Diğer iki görüşmeci ise bu soruya anlamlı bir yanıt vermemiş ya da yorumda bulunmamıştır.

Görüşmecilerin iki yapı arasındaki ilişkiyi yorumlayan yanıtlarını biraz daha açmak için görüşmecilere farklı bir soru daha yöneltilmiştir. Bu bağlamda bu iki siyaset geleneği arasındaki kesişimi daha net anlamak için görüşmecilere bu sefer “*Milli Görüş Hareketi, İslamcılığın sahip olduğu kaygılara sahip ve benzer kaygılarla ülkede bir farklılaştırmayı siyaset yoluyla amaçlayan bir ekipti yorumunu yapabilir miyiz?*” sorusu sorulmuştur. Bu sefer görüşmecilerin 13'ü net bir şekilde İslamcılık siyaset geleneği ile MGH'nin siyasal yönelimlerinin ortak olduğu yönündeki görüşlerini paylaşmışlardır. Bir görüşmecimiz ise bu soruya anlamlı bir yanıt vermemiştir.

İslamcılık ile MGH geleneği arasındaki düşünce ve yönelim bağlamındaki ilişkiye dair Görüşmeci G'nin yaptığı tanımlama net bir tespit içermektedir; “*Milli Nizam Partisi de bu İslamcılık hareketinin oturduğu tabanı hedef kitle olarak seçmiş, onların beklentilerine uygun politikalar üreterek hayatiyet kazanmaya çalışmış.*” Bu kadar net olmamakla birlikte Görüşmeci A, Türkiye'de belli kaygılarla siyaset yapma geleneği bakımından MGH'nin, İslamcılık düşüncesinin sahip olduğu önceliklere benzer kaygılara sahip olarak kısmen bir devamlılığı temsil ettiğini ifade etmiştir.

Bu iki siyasal yapı arasındaki ilişkiyi tanımlarken Görüşmeci D'nin yaptığı analiz dikkat çekici olmuştur. Görüşmeci D, MGH'ni tarihsel olarak İslamcılık hareketinin bir devamı olarak konumlandırmakta ve bu tespitini şöyle açıklamaktadır; *“Osmanlı çöküşe giderken çeşitli kurtuluş arayışları vardı. Bunlardan bir tanesi de İslamcılıktı. Bildiğimiz gibi Mehmet Akif’ler, Hamdi Yazır’lar, Said Halim Paşa’lar hatta Namık Kemal’ler biraz geriye giderseniz; bu hareketin içinde sayılacak isimlerdir. Doğrusu Milli Görüş Hareketi İslamcılık içindedir; çünkü bu isimleri Milli Görüş Hareketi öncüleri olarak, çınarları olarak örnek alınacak ve yolunda gidecek isimler olarak görüyorlardı. Bu nedenle MGH İslamcı hareketin bir devamı, bir izleği üzerinde kurulmuş partiler olarak görebiliriz.”* Ancak bu ilişkinin ideolojik bir yönelim içermediğini, yani MGH'nin ideolojik bir odaklanmadan ziyade doğal olarak bu geleneğin bir parçası olduğunu ifade etmiştir. İslamcılık düşüncesi bizatihi bilinçli ve ideolojik bir dini yönelimi temsil ederken, MGH'nin başta Erbakan olmak üzere mühendis ağırlıklı temsilcilerinin ideolojik bir yönelimden uzak ve ilmihal seviyesinde bir Müslüman kimliğini temsil ile ideolojik olmadıkları görüşmeci tarafından belirtilmiştir.

Aynı şekilde iki siyasal kimlik arasındaki ilişkiyi devamlılık bağlamında değerlendiren Görüşmeci F, İslamcılık ile MGH arasındaki ilişkinin “milli görüş” söylemi üzerinden çok bariz olduğunu ifade etmiştir: *“MNP, MSP, Refah Partisi ve Fazilet bunu neredeyse deklare ediyordu. İslamcı demiyordu ama milli görüş diyordu. Yani bizim milli görüşten kastımızın ne olduğunu anla; işte biz İslamcınız'ı ima ediyordu.”* İslam dininin merkezi bir konuma sahip olarak milli görüş kavramının örtülü olarak dini vurgunun yerine kullanıldığı tespitini Görüşme F de bu şekilde teyit etmiştir.

İslamcı siyasetten günümüze tarihsel süreci daha ideolojik bir yaklaşımla “seküler görüş ile İslami görüş” şeklinde iki hat üzerinden yorumlayan Görüşmeci H, bu iki hattın her dönem bir temsilcisi olduğunu, şahıslar değişse de bu görüşlerin temel yönelimleri ile hedeflerinin değişmediğini ve bu bağlamda geniş bir bakış açısıyla süreklilik ilişkisi olduğunu ifade etmiştir: *“Osmanlı'daki mücadeleler, Türkiye'deki mücadeleler. Dolayısıyla birbirini takip eden mücadelelerdir. Birbirlerine mehaz*

teşkil ederler, atıfta bulunurlar, o yolda yürürler...Kökü insanlığın başlangıcına kadar giden, iki ayrı görüşün mücadelesi süregelir ve devam eder... Türkiye'de de yine siyaset arenasında bir mücadele vardır: İttihat Terakki ve İttihat Terakki'ye karşı olan görüş. İttihat Terakki, batıcı bir görüştür. Pozitif bir görüştür, seküler bir görüştür, dünyevi bir görüştür ve mukallit bir görüştür. İttihat Terakkiye karşı olan yerli ve milli görüş gene bununla mücadele etmiştir.” Buradaki tasniften anlaşılacağı üzere Osmanlı döneminde İslamcılık düşüncesi, Cumhuriyet döneminde ise MGH yerli ve milli olanın temsilcisi olarak bir süreklilik içinde görüşmeci tarafından yorumlanmıştır.

MGH ile İslamcılık arasındaki kesişim noktalarını daha genel bir yaklaşımla açıklayan Görüşmeci J, bugünkü siyasi yaklaşımların tarihsel olarak Osmanlı dönemindeki siyasi yaklaşımların geleneksel mirasını sürdürdüğünü belirtmiştir. Bu bağlamda *“Dolayısıyla oradaki bu akımların (Osmanlıcılık, İslamcılık, Turancılık O.Ö.), bugün Türkiye'deki siyasetin kaynağını teşkil ettiğini görürüz. Yani turancı, milliyetçi çizgiyi temsil eden siyasi akım var bugün Türkiye'de. İttihat Terakkinin bir kanadını temsil eden siyasi bir anlayış var. İslamcılığı diyelim turnak içinde de olsa temsil eden siyasi anlayış var”* tespitiyle İslamcılık ile MGH arasındaki ilişkiyi genel tarihsel miras unsuru üzerinden açıklamaktadır. Görüşmeci K ise konuya dair kendisine sorduğumuz soruya daha kısa ve net bir cevap vererek, *“Milli görüş hareketi 69'lardan itibaren elde ettiği imkanları değerlendirip İslami hareketi siyasal alana taşıyan harekettir.”* ifadesiyle aslında dönemsel bir özgülleme yapmadan genel hatları itibariyle İslami birikim ile MGH arasında bir ilişki kurmuştur.

Görüşmeci L milli görüş geleneğinin takip ettiği siyasal çizgiyi *“İslamcı çizgide seyreden siyaset anlayışı”* olarak tanımlayarak bu iki siyasal olgu arasındaki etkileşimi ifade etmiştir. Bu ilişkiyi tarihsel olarak İslamcılığı iki temel evreye ayırarak yorumlayan Görüşmeci M, Erbakan'ın liderliğinde kurulan MGH'yi İslamcılığın ikinci kuşak temsilcisi olarak kabul etmektedir: *“Namık Kemal, Mehmet Akif, Babanzade Ahmet Naim Bey, Bediüzzaman Said Nursi gibi... Osmanlıların 1880'li ve 1918'e kadar olan dönemdekileri birinci kuşak İslamcılar olarak kabul ediyorum. Sonra ikinci kuşak takdir edersiniz ki edebiyatçılar daha yoğunluktadır. Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç, Nuri Pakdil, Atasoy Müftüoğlu, Rasim Özdenören*

gibi..70'li yıllardan itibaren bu hem edebiyatçı kuşağı yani kültür dünyasını inşa edenler hem de siyaset anlamında Necmettin Erbakan'ın başlaması İkinci kuşağı temsil etmektedir. Her ne kadar isminin başında milli görüş diye bir tanım yer alıyorsa da aslında onun bir İslamcılık mirası üzerinden gelmiş olduğunu hep beraber hepimiz biliyorduk.”

MGH geleneği içinde özel bir vurguyla kullanılan tarihin şanlı dönemlerine duyulan özlem ve kurumsal restorasyonla devletin yeniden güçlendirilmesi düşüncesinde devlet olgusu daima ön planda olmuştur. Bu kapsamda Görüşmeci M bu anlayışı teyit eder şekilde şu görüşü dile getirmiştir: “(O.Ö. MGH) devlet merkezliydi. Bunu eleştirebiliriz veya olumlayabiliriz, o ayrı bir boyut. Böyle bir benzerlik tabii vardı. Özellikle "devlet ebed müddet" diye bir geleneğin aslında Erbakan'da belki daha İslamcı bir dille belirlenmesidir veya ortaya çıkışıdır, diyebiliriz. Necmettin Erbakan sonuna kadar ve daha sonraki dönemlerde aslında o 28 Şubat sürecindeyken kendisine verilmiş olan o muhtıraya ve bizatihi Milli Güvenlik Kurulu kararları olarak ortaya çıkmasına rağmen hiçbir zaman olumsuz bir dil kullanmamıştır.”

Bu iki siyasal yapı arasındaki düşünce, yönelim ve öncelikler düzeyindeki devamlılık unsurları arasında ön plana çıkan ilk unsur hedef kitle ortaklığıdır. Cumhuriyet döneminde İslami hassasiyetleri sahiplenerek kurumsallaşan bir siyasal yapı olan MGH, en geniş anlamda muhafazakar/dindar kitlenin siyasal temsilini üstlenmiştir. Görüşmeci G'nin ifade ettiği üzere MGH, “İslamcılık hareketinin oturduğu tabanı hedef kitle olarak seçmiş, onların beklentilerine uygun politikalar üretetek hayatiyet kazanmaya çalışmıştır.”

İslamcılık ile MGH arasındaki ilişkiye dair dikkat çeken diğer husus, “ittihad-ı İslam” yaklaşımı ile “İslam kardeşliği” söylemi arasındaki benzerliktir. Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında yaşadığı gerilemeyi durdurmak için üretilen bir proje olarak “ittihad-ı anasır” siyasetinin başarısız olması, İmparatorluğun siyasal bütünlüğünü korumaya yönelik yeni bir yaklaşım olarak “İttihad-ı İslam” düşüncesini gündeme getirmiştir.⁹⁸¹ “Müslümanlar arasında his, fikir, yöneliş ve siyasette birlik anlayışını öngören bu

⁹⁸¹ Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, s.12; Turan, *Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması*, s.70-71

kavram”⁹⁸² ile MGH tarafından İslam kardeşliği genel yaklaşımıyla farklı zamanlarda gündeme getirilen “*İslam ortak pazarı, İslam ortak para birimi, D8 ittifakı*” gibi dini öncelikli birlik projeleri arasında yakın bir irtibattan söz etmek mümkündür.

Diğer bir ilişki ise, MGH geleneğinde kurulan partilerin siyasal söylem olarak kullandığı “*Milli Görüş*” tanımının sahip olduğu dini atıf ile İslamcılık düşüncesinin dini kaynaklara geri dönerek duru bir İslam anlayışını ihya ederek sorunlara çözüm üretme yaklaşımı arasında bir benzerlik söz konusudur. Batı medeniyeti karşısında yaşanan maddi ve manevi çözümlenin önünü almak için tecdid/yenilenme anlayışıyla İslam’ın altın çağına dönme anlayışı ön plana çıkmıştır. Tarihsel olarak arkada kalan saf ve doğru din yorumuna geri dönüşle ilişkilendirilen çözüm yaklaşımın benzeri, milli görüş tanımlamasının alt metninde atıf yapılan şanlı tarih ve muzaffer devlet düşüncesinde görülmektedir. Bu şekilde İslamcılık düşüncesinde önemli bir karşılığı olan tecdid/ıslah hareketleriyle sosyal, siyasal ve kültürel alandaki sorunların çözümü için tarihsel bakiyeye dönüş ile milli görüş siyasetinin sorunların çözümü için taraftarlarına sunduğu şanlı tarihi geçmiş referansı arasındaki paralellik dikkat çekicidir.⁹⁸³ Cumhuriyetin modernleşme projesi karşısında sıkışan muhafazakar kitlelerin yaşadığı katılma krizini çözmek için, kadim tarihi bakiye ve onun siyasal aktörleri olarak Selçuklu ve Osmanlı dönemine nispetle “şanlı tarihten alınacak güç” vurgusu, kitleleri bir arada tutmaya yönelik tarihsel bir savunma hattı olarak kullanılmıştır.⁹⁸⁴

İslam kardeşliği anlayışı ve sorunların çözümü olarak tarihsel bakiyeden ilham alma yaklaşımının yanında üçüncü benzerlik alanı ise, İslam dininin oynadığı merkezi roldür. Yeniliklerin kabul görmesi ve geleneksel kodlarla örülü sosyal yapı tarafından benimsenmesi için bir meşruiyet zemini olarak dinin kullanılması İslamcılık düşüncesinde merkezi bir yere sahiptir. MGH partilerinin temel siyasal söylemi olarak kullanılan milli görüş kavramının arka planında hususi bir dini vurgu söz konusudur.

⁹⁸² Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, s.92

⁹⁸³ Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*, s.17; Karpat, *a.g.e.*, s.35; Karaman, *İslami Hareket Öncüleri*, s.7; Oktay, “Yargı Açısından Kuvvetler Ayrılığı ve Siyasal Kültür”, s.403

⁹⁸⁴ Erbakan, *Davam*, s.175;

Etimolojik olarak “milli” kelimesiyle aynı kökten gelen “millet” kelimesi Arapça’da “din” kelimesini karşılamak için kullanılmaktadır.⁹⁸⁵

Türkiye’nin siyasal kurumsal yapısındaki hakim aktör olarak Kemalist yaklaşımın baskılarından kaçınmak için dini bir kavramın kullanılmasının mümkün olmayacağı göz önüne alındığında, “milli” kavramı üzerinden örtülü bir şekilde İslam dinine ve dini alana bir öykünme olduğu anlaşılır olacaktır.⁹⁸⁶ Görüşmeci H’nin tarihsel süreçte dini hassasiyetleri merkeze alan yönelimlerin karşılaştıkları baskının seviyesini izah ederken yaptığı “*Milli görüş sözü, İslam diyememenin, Müslümanlık, iman, din diyememenin uzantısı olarak ortaya çıkmış bir deyimdir.*” yorumu, bu tespiti teyit eder niteliktedir.

İslamcılık ile MGH hareketi arasındaki diğer bir ilişki ise, ekonomide ve sanayide kalkınmacı bir yaklaşımın temel politika olarak kabul görmesidir. İslamcılık düşüncesinin Avrupa’nın karşısındaki gerilemeye karşı bir çözüm olarak sunduğu kültürel değerlerini almaksızın Batının ürettiği maddi ve teknik yenilikleri sahiplenme anlayışı ile MGH’nin milli ve manevi değerlere sahip çıkarak ağır sanayi hamlesiyle maddi kalkınmayı gerçekleştirme söylemi arasında önemli bir benzerlik vardır.⁹⁸⁷ MGH’nin maddi ve manevi kalkınma yaklaşımı, MSP’nin parti programında ifade edildiği üzere ilerleyen dönemde “ağır sanayi hamlesi” olarak kullanılmaya devam etmiştir.⁹⁸⁸ Osmanlı’dan itibaren yaşanan gerilemeye çözüm olarak kendisine önemli bir misyon yüklenen sanayileşme olgusu, maddi kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olarak varlık-yokluk meselesi olarak kabul edilmiştir. Ağır sanayi hamlesinin fikri tabanı olarak kullanılan “maddi ve manevi kalkınma” bileşeni, temel bir yaklaşım olarak Milli Görüş partilerinin programında daima ön planda olmuştur.⁹⁸⁹

MGH geleneğinde “Önce ahlak ve maneviyat” ile “ağır sanayi hamlesi” yaklaşımları, hem bu partilerin temel değerleri olarak vurgulanmış hem de kalkınmacı sanayi

⁹⁸⁵ Şentürk, **İslam Ansiklopedisi**, s.64; Şentürk, **İslamcılık**, s.352; Sarıbay, **Türkiye’de Modernleşme**, s.114

⁹⁸⁶ Şentürk, **İslamcılık**, s.350

⁹⁸⁷ Bakacak, **a.g.e.**, s.56; Mert, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, s.124

⁹⁸⁸ Toprak, “Dinci sağ”, s.380-381

⁹⁸⁹ Sarıbay, **Türkiye’de Modernleşme**, s.123

politikalarının felsefi temeli olarak kullanılmıştır.⁹⁹⁰ İslamcılık düşüncesinde ise, Avrupa'nın ilim, fen ve ticarete gerçekleştirdiği gelişimlerin etkin bir takipçisi olarak sahiplenilecek teknik ilerlemeyle gerçekleştirilecek kalkınma yaklaşımı, Batı karşısında dramatik bir şekilde gerileyen İslam toplumlarının yeniden toparlanmasını sağlayacaktır. Bu doğrultuda sanayileşme ve ekonomik kalkınma ile üretilen maddi refah ile ümmetin siyasi ve askeri bağımsızlığı arasında doğrudan bir ilişki kurulmuştur.⁹⁹¹

TKA yöntemi ile görüşmelerde ortaya çıkan veriler ışığında çalışmanın hipotezleri arasında yer alan “*Milli Görüş Hareketi partileri ile AK Parti, İslamcılık siyaset geleneğinin tarihsel ve felsefi olarak bir parçasıdır.*” tespiti analiz edilmiştir. Tarihsel süreç analizinde karşımıza çıkan 1-ittihad-ı İslam düşüncesi ile İslam kardeşliği söylemindeki ortaklık, 2-İslamcılığın kendisini dini bir söylem üzerinden açıklamasına benzer şekilde MGH'nin milli görüş kavramı üzerinden dini bir çağrışımı sahiplenmesi, 3-İslamcılık düşüncesinin Osmanlı'nın tarihsel olarak başarılı olduğu dönemlerin gücünü yeni kurumlarla inşa etme arayışı ile MGH'nin siyasal söyleminin merkezinde yer alan şanlı tarih vurgusu ve tarihin başarılı dönemlerinin yeniden canlandırılacağı vaadi, 4-MGH'nin kendisine hedef olarak seçtiği taban ile İslamcılık hareketinin üzerinde yükseldiği sosyal kitle arasındaki ortaklıklar ile MGH'nin bu geleneksel kitlenin beklentilerine uygun politikalar üretmesi, 5-İslamcılık siyasetinin dini değerleri muhafaza ederek Batının tekniğini transferle maddi kalkınmayı gerçekleştirme politikası ile MGH'nin milli ve manevi değerlere sahip çıkarak ağır sanayi hamlesi söylemi arasındaki temel benzerliklerdir.

Bu tarihsel analiz unsurları ile mülakatlarda görüşmecilerden alınan ve yukarıda değerlendirme konusu yapılan yorumlar doğrultusunda, MGH geleneğinin tarihsel ve felsefi olarak İslamcılık siyasetinin bir parçası olduğu söylenebilecektir. Bu ilişkinin yanında, tarihsel akışı takip ederek bir sonraki bölümde İslamcılık siyaseti ile AK Parti arasındaki ilişki analiz edilecektir.

⁹⁹⁰ Çakır, “Milli Görüş Hareketi”, s.547; Yavuz, “Milli Görüş Hareketi”, s.591; Ağırbaş, **Milli Görüş Siyaseti**, s.57

⁹⁹¹ Sarıbay, **a.g.e.**, s.38, 61

4.2.2. Kurumsalcı Yaklaşım Bağlamında İslamcılık ile AK Parti Siyasetinin Değerlendirilmesi

İslamcılık siyaseti, MGH ve bu gelenekten ayrılarak kurulan AK Parti'nin siyasal konumlarını karşılaştırmalı olarak analiz edildiğinde, bazı süreklilik unsurlarının söz konusu olduğu görülecektir. İslamcı siyasetin günümüze yansıyan etkisini görmek için, bütüncül bir perspektifle bu siyaset ile AK Parti arasındaki benzerlikler incelenecektir. Üzerinde uzlaşılan net bir tanım olmasa da İslamcı siyasetin içinde zikredilen isimlerin sahip olduğu ortak kaygılar, sahiplendikleri hedefler ve sahip çıktıkları siyasal pozisyonlar arasındaki benzerlikler, bu geleneğin ana unsurları olarak ele alınmaktadır. Bu kapsamda İslamcı siyasetin bazı hedefleri, öncelikleri ve siyasi yaklaşımları, AK Parti'nin bu siyasi düşünceyle arasındaki benzerliklerin ve devamlılık olgusunun unsurları olarak analiz edilecektir.

28 Şubat postmodern müdahalesi ile RP'nin kapatılması MGH geleneği içinde yeni arayışları gündeme getirmiştir. Yeni bir siyasal kimlik inşa etme beklentisiyle kurulan FP de beklenen açılımı sağlayamamıştır. Bu partinin 1999 seçimlerinde beklenen başarıyı gösterememesi, akabinde Anayasa Mahkemesi'nde aleyhinde açılan kapatma davası, bu gelenek içerisinde geri dönülemez şekilde bir ayrışma süreci başlatmıştır.⁹⁹² Daha önce bu gelenek içinde bazı muhalif söylemler gündeme gelmişse de, bunlar bir şekilde bunlar parti dengeleri içinde yönetilmiştir. Ancak bu sefer konsolide bir grup olarak ortaya çıkan ve parti yönetimini alenen eleştiren değişim talep eden yaklaşım, MGH geleneğinin içinden ayrılan yeni bir siyasal aktöre dönüşmüştür. Farklı siyasi tercihleri temsil eden, geleneksel parti liderliğinin politikalarını eleştiren, değişimin yeni aktörleri olarak ortaya çıkan “yenilikçiler”, bu ayrışma sürecinin sonunda AK Parti'yi kurmuşlardır.⁹⁹³

Tarihsel olarak daha önce alınan siyasi kararların, siyasal konumların ya da uygulamaların, daha sonra farklı siyasal kimlikler üzerindeki yönlendirici bir etkiye sahip olduğunu ifade eden patika bağımlılığı kavramıyla, İslamcı siyaset geleneği ile

⁹⁹² Bekaroğlu, *Siyasetin Sonu*, s.92; Şentürk, *İslamcılık*, s.513

⁹⁹³ Şentürk, *a.g.e.*, s.512

AK Parti arasındaki süreklilik ilişkisini anlamaya çalışılacaktır.⁹⁹⁴ Siyasi aktörlerin birbirini etkileyerek ürettiği siyasal patikanın takibi üzerinden İslamcılıktan MGH geleneğine aktarılan siyasal olgular göz önünde tutularak, İslamcılık ile AK Parti arasındaki süreklilik ilişkisi analiz edilecektir.⁹⁹⁵

Bu genel yaklaşım içerisinde hedefleri, öncelikleri ve siyasi yaklaşımlarıyla İslamcılık siyaseti ile AK Parti arasındaki benzerlikler ile devamlılık olgusundan önce tarihsel bağlama dair görüşmecilere İslamcı siyaseti genel olarak gözlemlene ya da inceleme imkanı bulup bulmadıkları sorulmuştur. Bu genel çerçeveyi özele indirgemek için devamlı “*AK Parti ile İslamcı siyaset geleneği arasında tarihsel ve felsefi olarak sizce nasıl bir ilişki söz konusu?*” sorusu yöneltilmiştir. Son olarak da bu iki siyasal yapı arasındaki ilişkiye dair görüşmecilerin nihai yorumunu almak için “*AK Parti, İslamcılık siyaset geleneğinin tarihsel ve felsefi olarak bir parçasıdır diyebilir miyiz?*” sorusu yöneltilmiştir.

Görüşmecilerimizin 10’u bu soruya olumlu cevap vererek AK Parti’nin İslamcı siyaset geleneğinin parçası olduğunu belirtirken, 2 görüşmeci bu önermeye “*kısmen katıldığını*” ifade etmiştir. İki görüşmeciden bu soruya anlamlı bir yanıt alınamamıştır. Bu önermeye kısmen katılan görüşmecilerin kaygısının, “AK Parti, İslamcıdır” tanımlamasının güncel siyasi tartışmaları hatırlatması nedeniyle tereddüt ettikleri görüşme esnasında gözlenmiştir. Bu kapsamda özellikle çalışmanın bağlamı içinde araştırılan süreklilik ilişkisinin, güncel siyasi tartışmalardan uzak, düşünce planında bir ilişki kurulup kurulamayacağı üzerinden değerlendirilmesi gerektiği görüşmecilere aktarılmıştır.

Bu bağlamda güncel tartışmalarla ilişkilendirilme riskinden kaçınmak için İslamcılık ile AK Parti arasında doğrusal bir ilişki kurmaktan kaçınan görüşmecilerin siyasal bir gelenek içerisinde tarihsel bir ilişki üzerinden konuya yaklaştıklarında, düşünce ve öncelikler planında bu iki yapı arasında bir ilişkileri tespit ettikleri görülmüştür. Bu çerçevede bu kaygının bir örneğini, Görüşmeci A’nın öncelikler bağlamında iki yapı arasındaki ilişkiyi açıklarken verdiği “*Tamamen böyle değil ama bir yanıyla böyle,*

⁹⁹⁴ Beyme “Political Institutions - Old And New”, s. 749; Sanders, **a.g.e.**, s.39

⁹⁹⁵ Mahoney, **a.g.e.**, s.510; Hall ve Taylor, **a.g.e.**, s.9

belki birkaç unsur sayılabilir ama bir tanesi de bu olabilir” yanıtında görmek mümkündür. Burada Görüşmeci A’dan öncelikler bakımından İslamcı siyaset ile AK Parti arasındaki ilişkiyi değerlendirmesi istenmiştir. Bu değerlendirmeye esas olması için de, İslamcılığın Osmanlı Devleti’ni merkeze alan, İslami değerlerden vazgeçmeden dışarıdan gelen baskıları yönetmek için ekonomik ve siyasal kalkınmayı gerçekleştirmeyi hedefleyen yaklaşımın bir benzerinin, Türkiye özelinde AK Parti’de olup olmadığı süreklilik ilişkisi bağlamında sorulmuştur.

İki siyasal olgu arasındaki süreklilik ilişkisine yönelik Görüşmeci B AK Parti ile İslamcı siyaset arasındaki ilişkiyi yorumlarken, *“AK Parti’de görev alan arkadaşlar altyapıdan gelen arkadaşlardı”* tespitiyle aynı zamanda, İslamcılık ile MGH arasındaki ilişkiye atıf yaparak tarihsel bir devamlılığa işaret ediyordu. Yine aynı görüşmeci muhafazakar demokrasi söyleminin pratik gerekçelerle ve Erdoğan merkezli olarak dile getirildiğini, teşkilatlarda bunun karşılığının olmadığını *“altyapı olarak RP geleneğinden gelenler bu söylemden ziyade yani siyasi İslamcılığı daha fazla benimsemişlerdir. Ama bunu çok fazla ifade etmediler AK Parti içinde”* sözleriyle güncel siyasal atmosfer içerisinde faydacı bir yaklaşımla mümkün olana odaklanıldığını ifade etmiştir. Burada, İslamcılık düşüncesinin güncel ihtiyaçlar ekseninde eklektik bir yaklaşımla kullandığı siyasal söylemler ile AK Parti’nin muhafazakar demokrasi söylemiyle yapmaya çalıştığı siyasal açılım arasında bir benzerliğe işaret edilmektedir.

AK Parti ile İslamcılık arasındaki ilişkiyi daha net bir şekilde belirten Görüşmeci D, bu ilişkinin tarihsel bir bakiyenin kullanımına yönelik bilinçli bir tercihe dayandığını ifade etmiştir. 70’li yıllarda Türkiye’deki muhafazakar entelektüel kitlenin ortaya koyduğu fikri üretimin pratik siyasetin çok önünde olduğunu belirten bu görüşmeci, AK Parti’nin *“kendisini bu 70’li ve 80’li yıllardaki entelektüel üretiminin çıktıları üzerine inşa ettiğini”* ve *“her ne kadar kendi söylemlerinde bu açıkça yer almasa da”* düşünce temelleri bakımından İslamcılık siyaset geleneğinin bir parçası olduğunu ve bunun *“bilinçli bir tercih”* olduğunu ifade etmiştir. İslamcılık ile tarihsel ve fikri süreklilik ilişkisi bağlamında MGH’yi durumsal ve ideolojik planlamadan

uzak olarak değerlendiren Görüşmeci D, AK Parti'nin İslamcılıkla ilişkilendirilecek unsurlarını bilinçli bir yönelime bağlayarak “*kurgusal*” olarak tanımlamaktadır.

Bu doğrultuda görüşmecinin “*AK Parti, İslamcı siyaset geleneğinin bir parçasıdır*” önermesini sorgulayan soruya verdiği cevap gayet nettir: “*Tam parçasıdır, hatta önceki Milli Görüş partilerine göre AK Parti sürecinde bilinçli bir tercih vardır.*” Aynı görüşmeci siyasal söylem bakımından AK Parti'nin kullandığı muhafazakar demokrasi tanımının pragmatik yararlarına işaretle bu kavramın, hem eski gelenekten gelen isimleri hem de partiye diğer siyasal görüşten katılan isimleri bir arada tutmak için kullanıldığını belirtmiştir. Bu bağlamda AK Parti'deki MGH geleneğinden gelen isimler için “*muhafazakar demokrat tanımının onlara söylenmemiş de olsa bu kelimenin aslında Müslüman'ın yerine kullandığını biliyordu.*” tespitini yapmıştır. Aynı zamanda güncel siyasi önceliklerle partiye katılan farklı görüşten kişiler için, “*rasyonel bir çıkarım sonucu AK Partili olanlar için de bu tanımın zorlayıcı bir tarafı olmaması lazımdır. Onun için tanımın muhafazakar demokrat olması gerekiyordu*” tespitiyle bu tanımlamanın üstlendiği pragmatik role işaretle, İslamcılık ile AK Parti arasındaki benzerlikler arasında yer alan eklektik siyasal söylem argümanına dair bir gösterge sunmuştur.

Görüşmeci E muhafazakar kitlenin dini içerikli taleplerini sahiplenme üzerinden bir ilişki kurmuştur. Bu bağlamda AK Parti'nin siyasal temsil bağlamında, geleneksel değerleri önemseyen kitlelerin talep ve beklentilerini siyasal alana taşıma noktasında MGH partilerinden daha önde bir rol oynadığını söylemiştir. Dini içerikli bir konuda temsil ettiği halkın hassasiyetleri sahiplenme noktasında başörtüsünü zikreden görüşmeci, AK Parti'nin “*sayesinde başörtüsünün kamusal alanda serbest hale geldiği*” örneğiyle bu tespitini temellendirmiştir.

Siyasal söylem üzerinden konuyu değerlendiren Görüşmeci F, fikri ve siyasi bir odaklanma yerine güncel kaygıların izini taşıyan siyasal söylem benzerliğine işaret etmiştir. Bu bağlamda AK Parti'nin Milli Görüş geleneği ile arasına mesafe koymak ve bu gelenek etrafında yürütülen tartışmalardan uzak durmak için muhafazakar demokrasi söylemini kullandığını, ancak kavramın içeriğinin doldurulamadığını belirtmiştir: “*Muhafazakar demokrasi böyle içini de tam doldurulamamıştır. Yani*

ekonomik modeli ne olacaktır? İşte eğitim modeli ne olacaktır?...Müslümanlığı İslam'ı tam bilmeyen... yüz yıla yakındır beyinleri toplumun eğitimle farklı hale getirilmiş o kitlenin o bariyerlemesinin, o bariyerler açılsın için konulmuş bir isim.”

Benzer şekilde Görüşmeci J, güncel ihtiyaçlar doğrultusunda muhafazakar demokrasi söyleminin kullanıldığını, aslında bu kavram ile partinin İslami değerlere verdiği önemi ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Her ne kadar milli görüş gömleğinin çıkarıldığına dair bir metafor kullanılmışsa da, tarihsel seyir içerisinde öncelikler bakımından *“farklı bir kısım unsurlarla desteklenerek ve beslenerek”* ortak hassasiyetlerin sürdürüldüğünden hareketle *“yenilikçi hareketi çok farklı bir unsur gibi görmek doğru bir şey değil”* tespiti görüşmeci tarafından dile getirilmiştir.

Devleti önceleyen yaklaşım bağlamında İslamcılık düşüncesinin Osmanlı Devletinin yıkılışını önlemek için ortaya koyduğu iradeye işaret eden Görüşmeci K, dini değerlere sahip çıkarak üretilecek İslam temelli sosyo-politik birliğin İslamcılar tarafından bir formül olarak görüldüğünü ifade etmiştir: *“İslamcılar da biz İslami umdelerden uzaklaştık, İslami yol ve yöntemleri kullanırsak Osmanlı'yı daha ne kadar çok İslamleştirirsek ve böylelikle İslam toplumlarını bir araya getirirsek Osmanlı'nın yıkılışını engelleriz, diyordu.”* Devleti önceleyen bu bakış açısı üzerine kendisine yönelttiğimiz *“AK Parti, İslamcı siyaset geleneğinin bir parçasıdır, diyebilir miyiz?”* sorusuna verdiği *“elbette”* yanıtıyla, görüşmeci iki olgu arasındaki benzerliğe dair olumlu görüşünü net bir şekilde ifade etmiştir.

İslamcılık ile AK Parti arasındaki devamlılık unsurları arasında yer alan *“yeni”* olanı temsil etme bağlamında Görüşmeci M, *“hepimiz şunu biliyorduk; bizim tarihle barışık, inançlarla barışık bir düzlemimiz olması, toplumun bütün kesimleriyle barışık bir dili inşa etmiş olmamız gerekiyordu”* yaklaşımıyla, geleneksel değerleri korurken aynı zamanda yeni bir siyasal kimlik arayışını ortaya koymuştur. Burada, İslamcı siyasetin sosyal ve siyasal tabanı incelenirken belirtilen hem dini değerlere sahip çıkan hem de dönemine göre yeni olanı inşa etme arayışına benzer bir duruma işaret edilmiştir. Görüşmecinin tanımıyla muhafazakar yaklaşımların *“o gün egemen olan establishment”* (O.Ö. devlette etkin olan güç odakları) tarafından dar bir alana sıkıştırılması, yeni bir siyasal yapı arayışında MGH kurumsallaşmasını gündeme

getirmiştir. O dönemde MGH'nin yeni olanı temsil ettiği gibi, benzer bir şekilde görüşmeci tarafından bu sefer MGH'deki ayrışma sürecinde AK Parti “yeni siyasal kimlik” arayışının temsilcisi olarak ifade edilmiştir. Görüşmeci, “*Orada yenilikçi ve gelenekçi kanat olarak iki kanat ortaya çıktı. Gelenekçi kanat o günkü mevcut olan yapıyı korumak ve kendisini halka ifade etmeyi hedefliyordu. Yenilikçi kanat ise daha açılarak, toplumun bütün katmanlarına açılarak hareket etmekten yanaydı. Nitekim o yenilikçi kanat AK Parti'yi oluşturdu...Nitekim kurucular kuruluna baktığımız zaman özellikle milletvekili portföyüne ve kurucular kuruluna baktığımız zaman toplumun her eğiliminden, her kesiminden arkadaşlar yer almışlardı.*” demiştir.

Görüşmecilerin bu yorumlarının yanında TKA yöntemiyle elde edilen veriler kapsamında İslamcılık ile AK Parti arasındaki ilişkinin unsurlarını belirlemek gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin bekasını önceleyerek gelişen İslamcılık, dönemi içerisinde mevcut siyasal atmosfer içinde “yeni bir siyasal kimliği” temsil etmiştir. Bu bağlamda toplumun refahı ve kurtuluşu için devletin korunmasını bir zorunluluk olarak görmüş⁹⁹⁶, Osmanlı'nın siyasal, sosyal ve kültürel bütünlüğünün korunması için ekonomik, sanayi ve askeri alanda bir kalkınma hamlesi yapılmasını kaçınılmaz kabul etmiştir.⁹⁹⁷ Bunların yanında ön plana çıkan diğer bir unsur, İslamcı siyasetin dile getirdiği söylemin parçalı ve eklektik bir yapıdan oluşmasıdır. Osmanlı siyasal ve toplumsal yapısında modernizm ile gündeme gelen beklentiler karşısında geleneksel kurumlar yetersiz kalmıştır. Modern olana uyumlanma yaklaşımıyla bazı kavramların yeniden yorumlanmasıyla bu yetersizlik aşılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda tecdid/yenilenme yaklaşımıyla ana kaynaklara yönelerek, klasik kavramlar modern içeriklerle yeniden yorumlanmıştır. Böylece fikri ve ideolojik bir bütünlükten ziyade, ihtiyaçlara göre tanımlanan sentezci bir siyasal söylem, İslamcılık siyasetinde gündeme gelmiştir.⁹⁹⁸ Bu genel çerçeve içinde “yeni olanı temsil etmesi, devletin önemsenmesi, kalkınmacı bir ekonomik model ve sentezci/eklektik siyasal söyleme

⁹⁹⁶ Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, s.1-2; Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, s.92

⁹⁹⁷ Kara, **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi**, s.16; Sarıbay, **a.g.e.**, s.38

⁹⁹⁸ Tecdid: “*İçten içe yenilenmenin, geriye dönüşün, kaynaklara yaklaşmanın adı tecdiddir.*”, Aktaran Kara, **a.g.e.**, s.17; Daha geniş bilgi için Bkz.: Karpaz, **İslam’ın Siyasallaşması**, s.34-37

sahip olma” unsurlarına biraz daha yakından baktığımızda bu ilişkinin zemini netleşecektir.

İslamcılık düşüncesi taraftarları, Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu zor durumun aşılması için farklı bir siyasal yaklaşımı benimsemişlerdir. Batıdan gelen düşüncelere karşılık verebilmek için ya klasik kavramları yeni içerikleriyle yorumlayarak modern kavramlara karşı vermeye çalışmışlar ya da yeni kavramsal kalıplar üreterek yeni bir savunma hattı kurmaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda dönemin siyasal yaklaşımlarını ciddi bir şekilde eleştiren İslamcılar, tecdid/ıslah/yenilenme yönteminin imkanlarını kullanarak “yeni bir zemin” inşa etmişlerdir.⁹⁹⁹ Bu doğrultuda genellikle klasik dönemin ya da altın çağ (asrı saadet dönemi) uygulamalarına atıf yaparak bazen Batılı kavramları bazen de geleneksel kavramları yeni içeriklerle yorumlayarak İslamcılık siyaseti yeni bir siyasal yaklaşım üretmiştir. Buna benzer şekilde AK Parti de, kurulduğu dönemin koşulları içerisinde içinden çıktığı yapıyla karşılaştırıldığında siyasal söylem olarak “yeni ve modern” olan bir kavramlaştırma geliştirmiştir.¹⁰⁰⁰ Bu doğrultuda parti tarafından geliştirilen “muhafazakar demokrasi” söylemi, hem bu kalıp içinde siyasal literatürde kullanılmaması hem de Türk siyasi yaşamında daha önce bir parti tarafından kullanılmamış olmasıyla kendi dönemi için modern çağrışımlarıyla birlikte “yeni bir siyasal kimlik” olmuştur.

Bu iki siyasal yapı arasında yapılacak bir karşılaştırmada dikkat çeken diğer bir benzerlik unsuru, devletin korunması gereken bir kurum olarak önemsinmesi ve toplumsal yapının refahı, huzur ve mutluluğu için öncelenmesi gereken bir olgu olmasıdır. İslamcı hareketin ortaya çıkışı, devlet için bir kurtuluş reçetesi arayışına dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı baskı ve saldırıları bertaraf ederek devletin kurtuluşunu sağlamak için alternatif bir siyaset geliştirme arayışındaki üç temel siyasal projeden biridir İslamcılık. Benzer şekilde, merkez iktidar elitlerinin müdahalesiyle siyaset alanı daraltılan MGH'den ayrılarak kurulan AK Parti de, siyasal

⁹⁹⁹ Karaman, **İslami Hareket Öncüleri**, s.7

¹⁰⁰⁰ Kara, **a.g.e.**, s.23; Karpat, **a.g.e.**, s.23

çevreyle uyumlu bir pozisyon geliştirmek için devlete büyük bir hassasiyet göstermiştir.¹⁰⁰¹

AK Parti'nin “devlet ve kurumlarına” yönelik yaklaşımının temelinde, 1-pratik gerekçeler ile 2-olgusal sebepler yer almaktadır. Pratik gerekçeler kapsamında AK Parti, siyasal çevrede kendisine yeni bir siyaset zemini açmak ve burada kendi pozisyonunu tahkim etmek için devlet ve kurumlarıyla karşılıklı bir “*kabul ilişkisi ve meşruiyet anlayışı*” geliştirmeyi ön planda tutmuştur.¹⁰⁰² Olgusal olarak ise, içinden çıktığı geleneğin devlete bakış açısını sürdürmüştür. Milli Görüş siyasetinin dayandığı Sünni İslam düşüncesinde devlet, düzenleyici ve koruyucu bir kurum olarak daima önemsenmiştir. Bu bağlamda “devlet”, toplumsal refahın sağlanması amacıyla sanayileşmeye dayalı kalkınmacı politikalarla ekonomik bağımsızlığı gerçekleştirecektir. Aynı zamanda milli önceliklerle üretilecek dış politika araçlarıyla siyasal egemenliği korumakla görevli mekanizmayı temsil etmektedir.

İslamcılık ile AK Parti arasındaki benzerliklere yönelik yapılacak bir diğer tespit, kalkınmacı bir siyasal modelin benimsenmesidir. Batının siyasi ve askeri saldırganlığına karşı kurulacak savunma hattının sınırlarının nereden geçeceğini tartışan İslamcılık düşüncesi, maddi kalkınmayı temel bir sınır hattı olarak kabul etmiştir. Batının yayılmacılığına karşı mücadele etmek için ekonomik kalkınmanın kaçınılmaz olduğu vurgulanmıştır. Bu kapsamda İslamcılık siyaseti, manevi değerleri koruyarak fenni ve teknik ilerlemelerin iktibas edilmesi modeliyle bir sentez yaklaşımı geliştirmiştir.¹⁰⁰³

İslami değerleri koruyarak batının teknik ve maddi alt yapısını transfer etme yaklaşımındaki sentez anlayışı, AK Parti'nin muhafazakar demokrasi söylemindeki geleneksel değerler ile modern kazanımların bir arada sahiplenilmesi yaklaşımındaki sentezci anlayışla benzeşmektedir.¹⁰⁰⁴ Bir medeniyetin ortaya koyduğu bakiyeyi

¹⁰⁰¹ İnsel, “AKP'nin Piyasa Toplumu Hedefi”, s.25; Aslan, “Yerli ve Milli Siyaset”, s.98

¹⁰⁰² Aktay, “İkrar ile İnkâr Arasında AK Parti'nin Kimliği”, s.31; Tepe, **a.g.e.**, s.144; Tuğal, **Pasif Devrim**, s.183; Akdoğan, “Muhafazakar-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi, s.64

¹⁰⁰³ Çiğdem, “İslamcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar”, s.27; Akdoğan, **Siyasal İslam**, s.75;

Sarıbay, **a.g.e.**, s.61

¹⁰⁰⁴ Duran, “AKP ve Dönüşümün Aracı Olarak Politika”, s.337

“maddi ve manevi varlıklar” şeklinde ayırma tabi tutarak, teknik ile teknolojik medeniyet unsurlarını alırken kültürel değerlerini uzak tutma yaklaşımındaki sentezci/düalist yaklaşım, İslamcılıktan günümüze muhafazakar kesimler tarafından sahiplenilen geleneksel bir tavır olmuştur.¹⁰⁰⁵

Diğer bir unsur ise, devletin kurtuluş reçetesinin tamamlayıcı bir unsuru olarak İslamcı siyasette yer bulan iktisadi, sınai ve teknik kalkınma yaklaşımındaki benzerliktir. Döneminin koşulları kapsamında öncülleri farklılık arz etse bile, teknolojik atılımların eşlik edeceği iktisadi ve sanayi alanındaki kalkınmacı yaklaşım, piyasa ekonomisinin işletileceğine ilişkin güçlü bir vurguyla AK Parti’nin programında karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁰⁶ Alt yapı yatırımlarını ve Ar-Ge çalışmalarını destekleyerek teknoloji yarışına katılarak ekonomik kalkınmayı gerçekleştirme arayışı, AK Parti tarafından temel politika olarak ilan edilen bir hedef olmuştur. AK Parti iktidarının ortaya koyduğu askeri alan öncelikli teknoloji geliştirme programları, ülkenin dört bir tarafında yapılan yol ve tünel projeleri, altyapı ve sanayi yatırımlarının dayandığı kalkınmacı politika ile İslamcı siyasetin “*ilim ve fen alanında maddi kalkınma*” yaklaşımları arasında ciddi bir istikamet ortaklığı söz konusudur.¹⁰⁰⁷

İki siyasal olgu arasındaki benzerlikler bağlamında dikkat çeken diğer unsur ise, sentezci ve eklektik siyasal yaklaşım anlayışının bu iki yapı için de geçerli olmasıdır. İslamcılık düşüncesinin gelişimine baktığımızda, pragmatist hedeflerle üretilmiş, ideolojik bir bütünlükten uzak, eklektik ve parçalı bir siyasal söylem karşımıza çıkmaktadır. Dönemindeki siyasi yaklaşımları eleştiren İslamcılık, mevcut kavramların içeriklerini güncel ihtiyaçlara göre tanımlamış ve bunu yaparken anlaşılır ve sistemli bir usul kullanmaktan ziyade güncel ihtiyaçları baz almıştır. İslamcılık düşüncesinin kullandığı bu yöntem, söyleminin eklektik unsuruna işaret eden temel göstergedir. Benzer şekilde AK Parti’nin ortaya koyduğu “muhafazakar demokrasi” tanımı için eklektik ve parçalı bir yapı söz konusudur. İçinden çıktığı gelenekten

¹⁰⁰⁵ Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, s.53

¹⁰⁰⁶ **AK Parti Tüzüğü**, (Çevrimiçi), 4.Madde 10. ve 13.Fıkra; **AK Parti Programı**, (Çevrimiçi), Temel Haklar ve Siyasi İlkeler Bölümü, Hukuk ve Adalet Başlığı;

¹⁰⁰⁷ Çakır, “Milli Görüş Hareketi”, s.547; Ağırbaş, **Milli Görüş Siyaseti**, s.57; Sarıbay, **a.g.e.**, s.205; Şen, **Refah Partisi’nin Teori ve Pratiği**, s.35

ayrışarak daha geniş bir siyasal açılım yapma arayışı ile kurumsal siyasal çevre tarafından kabul görme yaklaşımı burada etkili olmuştur.¹⁰⁰⁸ Türkiye’deki sert siyasal tartışmalara ortak olmadan, ılımlı, halkın değerlerine saygılı ve evrensel değerlerle uyumlu bir siyasal yaklaşımı benimseyen çok fonksiyonlu mesajıyla muhafazakar demokrasi kimliği, bu sentezci yaklaşımın ifadesidir.¹⁰⁰⁹ AK Parti’nin birçok işlev ile çağrışımı bir arada kullandığı bu siyasal söylem ile İslamcılık siyasetinin netlikten uzak ve parçalı siyasal söylemi arasında böyle bir benzerlik söz konusudur.

Görüşmeci yorumları ve TKA yöntemiyle elde edilen patika göstergeleri kullanılarak bu siyasal yapı arasındaki süreklilik unsurları araştırılmıştır. Elde edilen veriler ışığında “*AK Parti, İslamcı siyaset geleneğinin tarihsel ve felsefi olarak bir parçasıdır*” önermesi analiz edilmiştir. Sonuç olarak, 1-devleti önceleyen bir yaklaşıma sahip olma, 2-kalkınmacı ekonomik ve sanayi politikasını önceleme, 3-dönemi içerisinde mevcut yapılardan ayrışarak yeni ve farklı bir siyasal kimlik üretme arayışı ve 4-ideolojik olarak tanımlanmış bütüncül bir siyasal kimlik yerine pragmatik ve eklektik bir siyasal söyleme sahip olma unsurları bu iki siyasal yapı arasındaki benzerlik unsurlarıdır. Bu göstergelerin oluşturduğu siyasal patika, İslamcılık siyaseti ile AK Parti arasında genel bir devamlılık olduğunu göstermektedir. Bu unsurların her iki siyasal yapı içinde belirli seviyede karşılığının olması, bize İslamcı siyaset geleneğinin Türkiye’de kurumsal bir patika izlediğini göstermektedir. Bu bağlamda MGH geleneğinden ayrışarak kurulan AK Parti, İslamcılık siyasetinin bir parçasıdır.

Türk siyasal yaşamında 70’lerin başından günümüze ciddi bir etki üreten MGH’de yaşanan kurumsal çözülmenin dinamiklerini anlamak önem arz etmektedir. Bu çerçevede birçok siyasal kriz karşısında örgüt birliğini korumayı başarmış bu geleneğin son ayrışma sürecini neden yönetemediği, örgüt içi değişim talepleri ve ayrışma süreci bağlamında bir sonraki bölümde analiz edilecektir.

¹⁰⁰⁸ Öniş, “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Ekonomi-Politigi”, s:272; Çaha, **Modern Dünyada Din ve Devlet**, s.205; Fedayi, **a.g.e.**, s.159; Yavuz, **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, s.26

¹⁰⁰⁹ Fedai, **a.g.e.**, s.152; Türk, “Üçüncü Yol Kurgu ve AKP”, s.36; Akdoğan, “Yeni Siyaset Tarzı Arayışları”, **Radikal**

4.3. YENİ KURUMSALCILIK BAĞLAMINDA SİYASAL AYRIŞMA SÜRECİ

Çalışmanın ikinci grup soruları ile, birçok siyasal kriz karşısında bütünlüğünü korumayı başaran MGH'nin AK Parti'nin kuruluşuyla sonuçlanan ayrışma sürecini neden yönetemediği ve yıllar içinde ürettiği siyasal patikada nasıl bir kırılma yaşandığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Tarihsel Kurumsalcılığa göre siyasal davranışların anlaşılması için bir kesit yerine tarihsel sürecin tamamına odaklanmak gerekir. Bu doğrultuda, siyasal olaylar ile siyasi kararlar arasında tarihsel akış içinde süregelen bir patika devamlılığı söz konusudur. Bu akış içinde ortaya çıkan değişkenler, karşılıklı etkileşim halinde siyasal olaylar ve kararlar üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.¹⁰¹⁰ Bu patikadan haberdar olmak, siyasal aktörlerin seçimlerini anlamak için büyük öneme sahiptir. Bu çerçevede sosyo-ekonomik ve siyasal gelişmeleri, tarihsel akış içinde analiz etmek anlaşılır sonuçlar üretecektir. Bu nedenle, karşılaşılan siyasal tercihler ile olaylar kadar, onların hangi tarihsel süreçte geliştiğini incelemek yararlı olacaktır.

Tarihsel olarak siyasal kararlar ve davranışlar, oluştuğu dönemin siyasal çevresiyle yakından ilişkilidir. Geniş anlamıyla siyasal çevre, devlet kurumları, diğer siyasi aktörler, düzenleyici yarı özerk kuruluşlar ile sivil toplum örgütlerinin bir araya getirdiği bir alandır. Siyasal çevrenin sınırlarını ve bu sınırlar içindeki davranışları etkileyen unsurların başında, resmi ya da gayri resmi prosedürler ile normlar gelir. Bunun yanında diğer etken ise, daha önce alınan siyasal kararlar ile gerçekleştirilen uygulamalardır.

Ancak daha önceki karar ve tercihlerin daha sonra alınacak kararlar üzerindeki patika etkisi, bazı olağanüstü kriz dönemlerinde kesintiye uğrayabilecektir.¹⁰¹¹ Bu bağlamda sorgulanmaksızın takip edilen patikalar, örgüt içi ya da örgüt dışı kaynaklı oluşacak kriz anlarında bir kırılmayla karşılaşacaktır. Bunun sonucunda ise, farklı bir patikanın takibi şeklinde kurumsal bir değişim söz konusu olacaktır. Kritik kavşaklar olarak tanımlanan bu ayrışma anları, siyasal aktörlerin birbirini izleyerek oluşturdukları kurumsal mirası sarsacaktır. Böylece, kurumların ya da bireylerin siyasal kararlarını

¹⁰¹⁰ Sanders, **a.g.e.**, s.39-41; Thelen ve Steinmo, **a.g.e.**, s.181-183

¹⁰¹¹ Beyme **a.g.e.**, s. 749; Hall ve Taylor, **a.g.e.**, s.6-7;

inşa ederken takip ettikleri ve tarihsel bir bakiyeden kaynaklanan patika terk edilecek ve farklı bir patikanın izlenmeye başlandığı kurumsal değişim süreci işleyecektir.¹⁰¹²

Bu bölümde Tarihsel kurumsalcı yaklaşımdan hareketle kritik kavşak olarak tanımlanan siyasal kriz etkisi, MGH'den ayrılarak siyaset sahnesine çıkan AK Parti'nin kuruluş süreci bağlamında araştırılmıştır. MGH'nin tecrübe ettiği ve gelenek içinde siyasal kriz olarak tanımlanabilecek 28 Şubat postmodern darbe kritik kavşağa denk gelmektedir. 28 Şubat darbesi, MGH'nin yaşadığı siyasal meşruiyet krizini derinleştirmiştir. Aynı zamanda RP yönetiminin bu krizi yönetmek için ortaya koyduğu performans, teşkilatın kriz çözümüne dair beklentileri, parti kapatmalarının önlenememesi ve oluşan “gelenekçi/yenilikçi” ayrışmasında oynadığı rol, kurumsal değişim sürecini tetiklemiştir.

Bu süreci analiz ederken kullanılan “değişim ve kırılma” tanımlarının hangi içerikle kullanıldığını kısaca tanımlamak gerekir. Değişim, bu geleneğin içerisinde oluşan ve yine parti içi dinamiklere bağlı yürütülen bir uyumlanabilirlik sürecini ifade etmektedir. Uyumlanabilirliğin ön plana çıkan özelliği, ilk etkenin ne olduğundan bağımsız, doğal bir süreç olarak gündeme gelen ve çevreye uyum sağlamak için örgüt içi dinamiklerin işletilmesiyle gerçekleştirilen uygulamaları kapsamasıdır.¹⁰¹³ Kırılma ise, değişimin doğal süreçlerinden farklı olarak dışarıdan yapılan müdahaleleri, bunların ürettiği baskıları, parti yönetimi tarafından bu baskıların yönetilememesini ve tüm bunların etkisi altında oluşan parti içi gerilimlerden kaynaklanan zorunlu bir ayrışma sürecini ifade etmektedir.¹⁰¹⁴ Bu çerçevede MGH içinde gündeme gelen değişim arayışları ve bu arayışlar karşında parti yönetiminin tutumuna bağlı olarak gündeme gelen ayrışma süreci değerlendirilecektir.

4.3.1. Milli Görüş Hareketi İçindeki Değişim Krizi ve Ayrışma Süreci

MGH'nin kritik kavşak olarak karşılaştığı ve ayrışma sürecini etkileyen değişim krizini neden yönetemediği ve AK Parti'nin kurulmasıyla yaşanan patika değişiminin

¹⁰¹² Şeyşane, **a.g.e.**, s.111-112

¹⁰¹³ Sabuncuoğlu-Tüz, **a.g.e.**, s.259; Yıldırım, “Örgütsel Değişimin Yönetilmesi”, s.91-92

¹⁰¹⁴ Aras, “Türkiye’de Siyasal İslam Üzerine Dört Eleştirel Varsayım”, s.28

nasıl gerçekleştiğini anlamaya çalışacağız. FP’de geleneksel liderliğinin ortaya koyduğu siyasal tercihler karşısında, ikinci kuşak siyasetçiler tarafından geliştirilen parti içi muhalefet, değişim krizinin ortaya çıkardığı bir unsurdur. Zira Erbakan’ın geleneksel lider olarak parti içindeki ağırlığına rağmen, Erdoğan ve arkadaşlarının parti yönetimini açıktan eleştirmeye başlamasıyla görünür olan bu muhalif tutum, bu geleneğin sınırlarına ulaştığının göstergesi olmuştur.

FP içindeki liderlik yarışında parti yönetiminin karşısına farklı bir aday ile çıkarak ilk önemli sınavını veren yenilikçi grup, kongredeki başkanlık yarışını kaybetse de, aldığı yüksek oy oranıyla sahip olduğu teşkilat desteğini görmüştür. Bu kongre sürecinde yaşanan gelişmeler göstermiştir ki, MGH geleneğinin temsilcisi olarak FP’de yenilikçi çizgiyi temsil eden isimlerin, bu muhalif tutumlarıyla siyaset yapabilecekleri bir alan kalmamıştır. Kongre sürecini yorumlayan Görüşmeci C, parti yönetiminin FP’de örgüt içi doğal değişim süreçlerine kapalı tavrını şu sözlerle ifade etmiştir: *“Beş yüz yirmi bir civarında bir oy alındı ki, bunu genel merkezde olanlar görmedi, görmek istemedi. Böyle bir kitleyi görmek istemediler. Hatta salona girmekte bile büyük mücadeleler verilmişti o zaman...Merkez size siyaset yapma şansı tanımıyor. Tanımadığı zaman zaten kongre olmuş. Kongre olduktan sonra kırk sekiz, elli milletvekili bu tarafta kalmış. Altmış milletvekili diğer tarafta kalmış. Bu tarafta olan arkadaş MKYK listelerinde yok, genel merkezde yok. Zaten komple bir dışlanma söz konusu.”*

Benzer şekilde parti yönetiminin kongrede yenilikçi gruba karşı sergilediği aşırı dışlayıcı tavır ile FP içinde yenilikçilere farklı bir seçenek sunulmadığını Görüşmeci F şu şekilde ifade etmiştir: *“O kongre çok çirkindir. Çok ağır cümlelerle eleştirilmiştir. Abdullah Bey, biz yetmiş yaşına mı gelince bir şey olacağız, dedi. Vay sen buradan hocayı kastettin, şeklinde yuhalanmalar oldu. Dendi ki, yani burada size ekmek yok. İlde yoksunuz, merkezde de yoksunuz. Merkezinde kapısından içeri giremezsiniz. Böyle yuhalar seni. O zaman siz diyorsunuz ki, o zaman yani mecbur kalın. Peki kardeşim bu şekilde de idare edersek bu dava ilerlemiyor.”*

Yenilikçi grup ile geleneksel parti yönetimi arasındaki ayrışma, temel siyasal yaklaşımlara yönelik kurumsal değişim talebi ile beklentisinin kaynağı olmuştur. Yenilikçiler, küreselleşmenin sonuçlarından kaçınmanın mümkün olmadığından

hareketle geleneksel yaklaşımların dönüştürülmesi gerektiğini dile getirmiş; böylece geniş sermaye grupları ile merkez siyaset elitlerle yeni bir ilişki zemini üretilmesini zorunlu görmüştür. Değişim beklentisinde olan parti içi muhalefet, ülkedeki kemikleşmiş ideolojik çatışmalardan uzak, yerel yönetimlerde gösterilen başarının sağladığı desteği kullanarak hizmet anlayışının siyasal anlayışın merkezine taşınmasını önceleyen, yeni ve meşru bir siyasal kimlik üretme anlayışını dile getirmiştir. Aynı zamanda dini söylemleri ön plana çıkaran siyasal kimlik yerine, ideolojik içerikten uzak ve sosyal dayanışmanın unsuru olarak geleneksel değerleri sahiplenme anlayışı, parti içi muhalefetin diğer beklentisi olmuştur.¹⁰¹⁵ Güncel kaygılarla parti programında demokratik değerlere yer vermenin ötesine geçerek, demokrasi ve insan hakları yaklaşımını merkeze alan, uluslararası aktörlerle uyumlu yeni bir siyasal kimlik arayışı bu ayrışma sürecinde etkili olmuştur.¹⁰¹⁶ Bu genel yaklaşımlar, değişimden yana olan yenilikçiler ile geleneksel parti liderliği arasındaki ayrışmanın temel fay hatları olmuştur.

4.3.2. Ayrışma Bağlamında Milli Görüş Hareketi ile AK Parti'nin Karşılaştırmalı Analizi

MGH geleneğinin yaşadığı kurumsal ayrışma, siyasal hedefler ile siyaset anlayışının eleştirildiği tarihsel bir çözülme sürecinde gelişmiştir. MGH'den ayrılarak AK Parti'nin kurulmasıyla sonuçlanan bu değişim sürecini, “kırılma” ya da gelenekten “kopuş” olarak tanımlamak mümkündür. Bu kırılmaya neden olan sürecin gelişimi, geleneksel parti liderliğinin gündeme gelen değişim taleplerine duyarsız kalmasından kaynaklanmıştır. 90'lerden itibaren ortaya çıkan yeni sosyo-ekonomik ve kültürel kitlelerin taleplerine kulak kabartan yenilikçi grup, daha fazla demokrasi ve açık toplum talepleri ile küresel pazarlara entegre piyasa ekonomisi yaklaşımını sahiplenerek siyasal alana taşımıştır.

¹⁰¹⁵ “Erbakan’ın Milli Görüş adlı eseri hemen her satırında dini değerlerin; İslam dininin ve Kur’an’ın önemini belirginleştiren cümlelerle doludur.” Aktaran Ağırbaş, **Milli Görüş Siyaseti**, s.56; Çınar, “AKP ve İslami Hareketler”, s.307-309; Bakacak, **a.g.e.**, s.60; Akdoğan, “Siyasal İslam’dan Muhafazakar Demokrasiye”, s.23

¹⁰¹⁶ Toprak, “Islam and Democracy”, s.183

MGH partilerinin siyasal çevrenin aktörleri tarafından sürekli müdahaleye maruz kalması ve bunun parti içinde ürettiği atmosferi anlamak için görüşmecilere “*RP’nin kapatılması ile akabinde FP’ye açılan kapatma davasının MGH’de oluşan “gelenekçi/yenilikçi” ayrışmasında nasıl bir etkisi olmuştur?*” sorusu yöneltilmiştir. Bu süreçte güncel kaygıları geçiştirmek yerine, seçmene güven veren yeni bir siyasal kimlik üretmek üzere parti yönetimine yönelen taleplerin cevapsız kaldığı anlaşılmaktadır. Parti içinde barışçıl yollarla lider değişimi dahil esaslı siyasal açılımlar yapılmasını teklif eden bu talepler, geleneksel liderlik tarafından kabul edilmemiştir. Bu durumu Görüşmeci A açık bir şekilde özetlemektedir: “*Bizim kamuoyuna ne kadar yeni bir parti olduğumuzu göstermemiz lazım...Refah kapatıldıktan Fazilet kurulduktan bir sene sonra biz faziletin ne kadar yeni olduğunu göstermek için iki adaylı bir yarış teklif ettik. Buna hocam da karşı çıktı. Hocamla birlikte hareket edenler de. Dedik ki ‘biz demokrasi içerisinde bir siyasi yarışın olması gerektiğine inanıyoruz. En azından birilerinin gözünde bir meşruiyetimiz oldu. Yani emirle ve talimatla yapılan bir kongre değil delegelerin iradesiyle yapılmış bir kongre’. Bunu da kabullenmediler.*”

Uzun siyasal süreçte birçok siyasal sorunla karşılaşmasına karşın çözülmeden yoluna devam eden bu geleneğin son süreci neden yönetemediği, “*Birçok siyasal kriz karşısında bütünlüğünü korumayı başarmış MGH, AK Parti’nin kurulmasıyla sonuçlanan ayrışma sürecini neden sizce yönetemedi?*” sorusu üzerinden sorgulanmıştır. Verilen cevaplardan anlaşıldığı üzere, ayrışma sürecinde görünür olan ilk etken, parti içinde barışçıl yollarla liderlik değişimine kurucu ekibin imkan vermemesi; diğer etken ise, parti yönetiminin yenilikçi grup tarafından dile getirilen siyasal kimliğe yönelik değişim taleplerinin derinliğini ve ciddiyetini doğru analiz edemediği ön plana çıkmaktadır.

Bu çerçevede parti yönetimine yönelen değişim talebine yönelik Görüşmeci B şu tespiti yapmıştır: “*Özellikle Tayyip beyin başını çektiği İstanbul grubu olarak ilk sinyalleri İstanbul Kongresi’nde çok net bir şekilde belli oldu. İstanbul Kongresi’nde çift liste çıktı. Bir liste tamamen Tayyip Bey’in hazırladığı listeydi... özellikle gençlerden gelen bir talep başlamıştı; üst yönetimlerde görev almaya yönelik.*

Belediye başkanlığı, milletvekilliği ve MYK'da görev talebi vardı. Dolayısıyla içeriden böyle bir beklenti ve talep başlamıştı. Bunun önemini aslında çok fazla göremediler, okuyamadılar.” Parti içinde barışçıl yollarla lider değişimi talebinin ne denli güçlü bir tabana yayıldığını geleneksel parti liderliğinin görmezden gelmesini Görüşmeci C şöyle açıklamıştır: “illerde görev alan arkadaşlar, ben o zaman o toplantılara da katılmıştım, sonra genel merkez kongresine daha ciddi hazırlandı. Genel meclis kongrelerine daha ciddi hazırlanınca beş yüz yirmi bir civarında bir oy alındı ki bunu genel merkezde olanlar görmedi, görmek istemedi. Böyle bir kitleyi görmek istemediler.”

Parti yönetimine yönelen değişim arayışına yönelik Görüşmeci D şu tespiti dile getirmiştir: “...daha sonra yenilikçi ismini alacak hareket, Refah kapatılıp yeni bir parti kurulması söz konusu olduğunda ısrarla yeni partinin liderinin Tayyip Erdoğan olmasını istedi...Mesela o günkü koşullarda büyükşehir belediye başkanları, hepsi gittiler, genel merkeze ve bizzat Erbakan'a bu talebi iletiler. Yeni partinin lideri Tayyip Erdoğan olmalıdır, dediler ısrarla. Belki de yenilikçi diye baş gösteren bu hareketin başlamasının arka planındaki sebep bu son reddedilmiştir.” Aynı görüşmeci süreci etkileyen ikinci faktör olarak, FP'nin siyasal kimliğine yönelik dile getirilen değişim taleplerinin ciddiyetini anlatırken, “Daha genç, daha sorgulayıcı, belki sosyal bilimler okumuş, mühendis değil. Bu önemli bir şey; biraz ideolojik, tabii daha İslamcı, devleti bu kadar kutsamayan ama tamamen reddeden de değil. Aynı zamanda o dil meselesinde de, Milli görüşte sınırlı kesime yönelen siyasal lisan yerine daha geniş kitleleri hedefleyen bir dilden yana olanlar; “hayır böyle siyasi parti olmaz, siyasi parti daha geniş kitlelere hitap eder”, diyen bir anlayışın” parti içinde yükseldiğini belirtmiştir.

MGH geleneği içinde gündeme gelen bu değişim taleplerinin parti yönetimi tarafından doğru algılanmaması ve bunları karşılayacak politikaların geliştirilememesi siyasal ayrışma sürecini hızlandırmıştır. AK Parti'nin kurulmasıyla sonuçlanan bu ayrışmanın değişim merkezli iç dinamiklerini anlamak için görüşmecilere “AK Parti'nin kurulması, MGH'de yaşanan doğal bir değişim sürecinin sonucu mudur? Yoksa partinin kuruluşu, başka bir siyasal seçenek kalmadığı için bir tercihten ziyade bir

zorunluluk muydu?” sorusu yöneltilmiştir. 12 görüşmeci özetle, MGH içinde değişim talep ve beklentilerini karşılayacak bir yönetim anlayışı olmadığını, geleneksel parti liderliğinin etrafında oluşan kapalı devre çalışan yönetim anlayışının zorunlu olarak AK Parti’yi ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Bir görüşmeci bu soruya “kısmen evet” cevabını vermiş, bir görüşmeciden ise bu soruya cevap alınamamıştır.

Görüşmeci M, değişim taleplerinin partinin iç dinamikleri tarafından karşılanmasının mümkün olmadığını, partide sınırlı bir yönetici kadro tarafından talep ve beklentilerin görmezden gelinmesinin zorunlu olarak bir ayrışmayı tetiklediğini net bir şekilde ifade etmiştir: *“Arkadan gelen yeni kitle, yeni talepleri ve yeni değişim beklentilerini, işte sizin çıkar çatışmaları dediğiniz yeni düşünceler, değişim talepleri gelişir. Orada yönetenler ile talep edenler arasında bir ayrışma başlar. Nitekim AK Parti'yi kuran irade o değişimi Fazilet içinde gerçekleştirmiş olabilseydi belki Fazilet kapatılırdı ama yapı kendisini o zemin üzerinden devam ettirebilirdi. Ama oradaki "kast"ın değişmemesi ve dönüşmemesi yeni bir değişim ve dönüşüm hareketi olarak AK Parti'yi ortaya çıkartmıştır.”* Bu tespitte açıkça görüldüğü üzere, geleneksel liderliğin oluşturduğu kapalı kast yapılanması, yenilikçi gruba FP içinde siyaset alanı bırakmamış ve bir ayrışmanın yaşanması kaçınılmaz olmuştur.

Parti içinde safları netleşen gruplaşmanın, bu gelenek içindeki çözülme sürecindeki etkisini anlamak için *“FP’nin kapatılması ve AK Parti’nin kurulması ile sonuçlanan siyasi süreçte, parti içi aktörler arasındaki görüş ayrılıklarının/çıkar çatışmasının ayrışmayla sonuçlanan sürece etkisi sizce oldu mu?”* sorusu ile *“Ayrışma sürecinde parti içinde yaşanan gelişmeler karşısında parti liderliğinin tutumunu nasıl değerlendiriyorsunuz?”* sorusu görüşmecilere yöneltilmiştir. Bu bağlamda Görüşmeci G’nin yorumunda, eskiden beri devam eden yapıların değişime kapalı olması ve kurucu kadronun etrafındaki ekibin konumlarını koruma kaygısının burada etkili olduğu anlaşılmaktadır: *“eğer çıkar çatışması dersiniz, eskilikçi arkadaşlarımızın (ben "eskilikçi" diyorum "gelenekçi" demiyorum) çıkar çatışmasıdır. Yenilikçi arkadaşlarımızın çıkar çatışması değildir. Onlar (gelenekçiler) kendi konumlarını korumak için, bu yeni bir akım devreye girerse bunların pek çoğu yerinde kalmaz. O*

yüzden bu eski arkadaşlarımız kendi konumlarını devam ettirmek için Erbakan Hoca'mızın etrafında kenetlendiler.”

MGH’de yaşanan ayrışma sonucunda yeni bir aktör olarak ortaya çıkan AK Parti’nin temsil ettiği siyasal kimliğin ayrışma noktaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede MGH ile AK Parti arasındaki süreklilik ya da ayrışma noktalarının neler olduğuna dair görüşmecilere “*Milli Görüş Hareketi ile AK Parti arasında ayrışmanın yanında benzerlik/süreklilik olarak ifade edilebilecek unsurlar var mıdır?*” sorusu yöneltilmiştir. Bu doğrultuda siyasal söylem, yöntem ve anlayış farklılıklarına ilişkin ayrışma sürecinde rol oynayan etkenlere dair görüşmecilerin kişisel tecrübelerine dayalı değerlendirme yapmaları istenmiştir.

Görüşmeciler MGH geleneği ile AK Parti arasındaki ayrışma noktalarını ifade ederken şu unsurları ön plana çıkarmışlardır: 1-Keskin bir siyasal dile karşın kuşatıcı bir siyasal yaklaşımı benimseme, 2-geniş kitlelerin siyasal desteğine talip olma, 3-kitle nezdinde inandırıcı olma, 4-parti liderliğinin mutlak hakimiyetine karşı teşkilatları önemseme, 5-dini tonlamaya sahip bir siyasal söylem kullanmama, 6-değişimden yana olma, 7-pragmatik ve güncel gelişmelere duyarlı siyasal önceliklere sahip olma, 8-milli görüş söylemindeki yerel vurguya karşın muhafazakar demokrasi söylemiyle evrensel çağrışımları dile getirme.

Bu genel ifadeler şeklinde özetlenen unsurları, görüşmecilerin dile getirdiği görüşler doğrultusunda açmak yararlı olacaktır. Ayrışma noktalarının arasında tespit edilen keskin bir siyasal söylem bağlamında bu iki yapı arasındaki farklılığı Görüşmeci B şu şekilde belirtmiştir: “*Mesela Erbakan Hoca iktidara geldiğimizde rektörler selam duracak gibi (başörtüyle ilgili) çok daha keskin ifadeler kullanırken; Tayyip Bey bu ifadeleri mümkün olduğunca kullanmadı.*” Benzer şekilde Görüşmeci M iki siyasi oluşum arasındaki söylem farklılaşmasını, “*siyasal söylem olarak kesinlikle bir farklılık vardı...AK Parti'nin kurucu iradesi, Necmettin Erbakan'ın "biz ve onlar" söyleminden uzaklaştı. Çünkü o bağlamda siyaset yürütülmemesi gerekiyor, dendiği için AK Parti hareketi oluştu.*” şeklinde belirtmiştir.

MGH partileri daha konsolide ve sınırlı bir kitleyi hedef alarak siyaset yaparken, AK Parti ürettiği siyaset ile daha geniş bir kitleye ulaşmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda Milli Görüş geleneğinin homojen ve kapalı bir teşkilat yapısını sürdürmesine karşın, AK Parti daha geniş sosyo-kültürel tabandan gelen isimlere teşkilatlarında yer vermiştir. Hedeflenen kitlenin genişletilmesi arayışı olarak genel başkan Erdoğan'ın partinin kuruluşunda *"Biz Milli Görüş gömleğini çıkarttık"* metaforunu kullandığına işaret eden Görüşmeci B, teşkilatlardaki yapısal farklılığı ise şöyle ifade etmiştir: *"AK Parti biraz daha kitle partisiydi; çok farklı siyasi görüşlerden de kişiler vardı. Refah Partisi daha homojen bir yapıydı. Ama AK Parti için homojen bir yapı diyemiyoruz tabii."*

Siyasal krizlerle gündeme gelen siyasi figürlerin halk nezdinde ciddi bir güven kaybı yaşadığı, siyasal aktörlerin kamuoyu karşısında itibar krizi geçirdiği bir dönemde AK Parti güvenilir bir siyasi figür olarak kabul görmüştür. Burada hareketin lideri olarak Erdoğan'ın oynadığı rol, parti kurulurken üretilen çözüm odaklı kurumsal kimlik ile mevcut siyasal aktörlerin yaşadığı itibar krizinin bir arada etkili olduğu görülmektedir. Görüşmeci A bu etkiyi anlatırken, ekip çalışmasına dayalı yeni siyasal kimlik ile eski aktörlerin yaşadığı güvensizliğe dikkat çekmektedir: *"Biz bir ekiptik; ama başarılı bir ekiptik. Bu tarihlerde Türkiye'de siyaset dibe oturmuştu. Yani düşünün ki 91, 95, 99 seçimleri; siyasi partiler yıpranmış, milletvekilleri yıpranmış, siyaset kurumu yıpranmış, sandığa gitme bile azalmış...Şimdi böyle bir ortamda insanlar yeni, güvenilir, cesur siyasetçiler arıyorlar...millet bize baktı, Tayyip Bey'i gördü, Abdullah Bey'i gördü. Bizi gördü...Yani eskimiş, yıpranmış siyasetçilerden yeni, dürüst, ahlaklı insanları gördü ve bize destek oldu."* Benzer şekilde Görüşmeci C halkın bu partiye duyduğu güveni *"Burada en önemli şey, vermiş olduğunuz mesajların inandırıcılığı. Ve kitlelerin size inanması...Sayın Cumhurbaşkanımızın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı dönemi onun açısından olumlu bir referanstı. Tayyip Bey söylediği için inanıyordu. Bu çok önemli bir şeydi. Şimdi bundan dolayı söyleyen insanın güvenilir olması ve halkı inandırması"* tespitiyle ifade etmiştir.

İki yapı arasındaki diğer ayrışma unsuru olarak, siyasal kararların parti liderliğinin mutlak hakimiyetinde alındığı, teşkilatların bu süreçte etkin bir role sahip olmadığı ve

siyasi kararların oluşmasında istişareye yer verilmediği hususları ifade edilmiştir. Görüşmeci A bu hususu, *“Hocanın sistemi şöyle gider; herkes düşüncesini açıklar, kararı Hoca verir. Yani Hocanın verdiği karar orada istişareden çıkan sonuç olmaz...Ama biz AK Parti'yi kurduktan sonra bu istişareler daha genel yapılırdı ve hatta oylama gerektiren işlerde oylama da yapar, oylamanın sonucuna göre karar verirdik. Hangisi doğrudur bilmem. Ama Hoca istişareyi mutlaka birileri ile yapardı. Onlar biz değildir. Dar bir ekip, çekirdek bir kadroyla her zaman bir arada olduğunu biliyorum ama onların da sorulan sorulara karşı ‘Hocam siz bizden daha iyi bilirsiniz’ dediklerini de biliyorum.”* şeklinde belirtmiştir. Benzer şekilde Görüşmeci D, *“Milli Görüş...doğruyu ben biliyorum, toplumlar bu doğruya gelsin, diyor. AK Parti ise öyle değil, taban ne istiyorsa ben ona göre davranayım, diyor. Ben toplumun sesi olayım, diyor. Aslında ‘Sessiz yığınların sesi’ diyerek bunu da dinlendirdi. O sesin temsilcisi olmayı hedefliyor. Bu çok temel bir farktır.”*

İki yapı arasındaki bir diğer ayrışma noktası ise, kullanılan siyasal söylem içerisinde dini içerikli yaklaşımlara yer verme seviyesidir. Görüşmeci D: *“Milli Görüş Hareketi'nin siyaset dili aslında gerektiğinden fazla dini istilahlar ve terimler içeren bir dildi. Bu yapıyla da MGH aslında toplumun tamamına hitap etmiyorum, toplumun tamamı beni ilgilendirmiyor, diyordu...Ama yenilikçi dediğimiz kesim bunun doğru olmadığı kanaatindeydi. Bu dili kullanırsak toplumun tamamına ulaşamayız; ulaşamazsak aslında siyaset üreten bir ekip haline gelemeyiz, doğrusu iktidara da gelemeyiz. Öyleyse toplumun tamamına ulaşan bir dil kurmamız lazım bizim. Bunun en pratik yolu neydi? Eski dildeki İslamcı ya da İslami bir takım istilah ve terimleri mümkün olduğu kadar modern karşılıklarıyla kullanmaktan yanaydı; bu yeni inşaydı.”* tespitiyle siyasal söylemin içeriğine yönelik yapılan değişime işaret etmiştir.

Bunun yanında değişime açık olma unsuru bağlamında iki siyasi yapı arasındaki farkı Görüşmeci İ şöyle ifade etmiştir: *“Gelenekçi grup dediği şey şuydu: ‘Ya biz bu zamana kadar bu şekilde geldik. Bizim kendi prensiplerimiz var işte bir elimize güneşi bir elimize ayı verseniz de bu fark etmez. Biz neyse oyuz ve kendi düşüncemizi kendi iddiamızı savunmaya devam edeceğiz. Bu hak ile batılın mücadelesidir...Öte yandan yenilikçilerde şunu söylüyordu ‘Bu iş böyle gitmiyor, senelerdir uğraşıyoruz ama ciddi*

anlamda Türkiye dönüşmedi', mesafe kat edilemedi." Yine aynı görüşmecinin tespitiyle AK Parti'nin pragmatik ve güncel gelişmelere duyarlı bir siyasi yaklaşıma sahip olarak MGH'den ayrışması şu şekilde açıklanmıştır: *"Milli Görüş geleneği pragmatik değildi, pragmatik yönleri vardı ama temel umdelerde çok daha sağlam dururdu. Doğru veya yanlış, geçerli veya geçersiz ama çok fazla oynamazdı. Bu çerçevede AK Parti'nin daha pragmatik olduğunu, eser rüzgara göre daha fazla döndüğünü ve daha hızlı bir şekilde pozisyon aldığını görebiliyorsunuz."* Görüşmeci G ise AK Parti'nin değişime açık yönünü *"bugüne basarak, bugünün realitesini dikkate alarak ve geleceğe de bakarak; geleceğin şartlarını da hesaba katarak yürüyen bir partidir."* şeklinde tanımlamıştır.

Görüşmeci E'nin tanımıyla *"ezilmişin, Anadolu halkının, yoksulun, mazlumun yanında"* yer alan AK Parti, halktan aldığı yaygın siyasal destekle MGH'nin ilerisine geçmiştir. Görüşmeci M'nin ifadesiyle mevcut seçmen tabanını korumaya odaklanan gelenekçi yaklaşım yerine, daha geniş bir siyasal taban arayışı AK Parti'yi doğurmuştur: *"Gelenekçi kanat o günkü mevcut olan yapıyı korumak ve kendisini halka ifade etmeyi hedefliyordu. Yenilikçi kanat ise daha açılarak, toplumun bütün katmanlarına açılarak hareket etmekten yanaydı. Nitekim o yenilikçi kanat AK Parti'yi oluşturdu."*

Bir sonraki ayrışma unsuru ise, milli görüş söyleminin yerel vurgusu karşısında evrensel çağrışımlarıyla geniş bir çerçeve sunan muhafazakar demokrasi söyleminin gündeme getirilmesi olmuştur. Muhafazakar demokrasi tanımının ikili fonksiyonuna işaret eden Görüşmeci İ, siyasal söylemin içeriğine yönelik yapılan asıl değişikliğin demokrasi kavramı üzerinden inşa edildiğini belirtmiştir: *"İşte bu muhafazakar demokrasinin bu muhafazakar tarafı bizim Fazilet Partisi geleneğinden geliyordu. Demokrasi tarafı da işte bu yeni açılımdı diyelim istiyorsanız...Ama Adalet ve Kalkınma Partisi ilk başta çok güçlü bir Avrupa Birliği söylemiyle çıktı biliyorsunuz. Bunun bütün sebebi de işte dediğim gibi o demokrasi algısına yapılan vurguydu."* Siyasal söylem üzerinden yaşanan ayrışmayı tanımlarken gömlek çıkarma metaforuna dikkat çeken Görüşmeci J, *"milli görüş gömleğini çıkarmak söylemini de düşünürseniz bu siyaset tarzıyla biz devam edemeyeceğiz... muhafazakar demokrasi kavramını yani*

bunu milli görüşe karşı muhafazakar demokrasi kavramını koyarak biraz daha geniş tabana yayılmış oluyordu.” diyerek söylem ile destek kitlesini artırma arayışındaki ilişkiyi tespit etmiştir. Aynı görüşmeci kullanılan siyasal söylem ile hedeflenen kitle arasındaki ilişkiyi, “ *Milli görüş dediğin zaman belli bir zihniyete mensup insanlara hitap eden bir siyasi parti gibi ama muhafazakar demokrat dediğiniz zaman Demokrat Parti geleneğinden beri gelen liberalleri, bir kısım farklı düşünce yapısında olan insanları da bünyesinde barındırabilecek bir açılıma dönüşmüştür.*” şeklinde ifade etmiştir.

Ayrışma sürecine yönelik dile getirilen görüşmeci yorumları ile siyasal süreç analiziyle elde edilen veriler ışığında MGH’de yaşanan kurumsal ayrışmanın unsurlarını aşağıdaki gibi özetleyebiliriz;

- kullanılan siyasal söylemler arasındaki kuşatıcılık farkı ile siyasal söyleme yönelik kamuoyundaki güven ya da güvensizlik,
- partilerin hedefledikleri destekçi kitlesinin genişliği ya da darlığı,
- parti yönetimini mutlaklaştıran ve dar bir teşkilat yapısı yerine, toplumun tüm kesimlerini önemseyen ve parti tabanını önceleyen bir teşkilatçılık anlayışı,
- dini çağrışımlı bir siyasal söyleme yerine, geniş kitlelerin kabulüne yönelik kapsayıcı bir siyasi dil,
- sürekli tarihsel atıflar yapan soyut söylemler yerine, geçmişin bakiyesini önemseyen ancak geleceği hedefleyen ve somut argümanlarla örülü bir siyasal söylem,
- geleneksel söyleme bağlı, değişime mesafeli ve sabit ilkelerle siyaset karşısında, güncel sorunlara yanıt verecek, değişimden yana ve evrensel değerlerle uyumlu esnek bir siyasal yaklaşım,
- “Milli Görüş” tanımında ifadesini bulan ayrıştırıcı “biz ve onlar” söylemi yerine, toplumun tüm kesimlerini kucaklayacak şekilde ilan edilen “muhafazakar demokrasi” söylemi,

bu iki siyasal yapı arasındaki “farklılıklar ya da benzerlik” başlığı altında görüşmeciler tarafından ifade edilmiştir.

Ayrışma sürecinin sonuçlarını net bir şekilde ortaya koymak için görüşmecilere son olarak “*AK Parti, MGH’de yaşanan bir ayrışmanın sonucu olarak kurulmuştur, önermesine katılır mısınız?*” sorusu sorulmuştur. Görüşmecilerin sadece biri bu soruya “kısmen evet” olarak yourmlanabilecek bir cevap vermiş; diğer tüm görüşmeciler net bir şekilde, AK Parti’nin MGH geleneğinden bir kopuş neticesinde ayrı bir siyasal aktör olarak kurulduğunu teyit etmiştir.

Bu çerçevede önceki bölümlerde detaylı bir şekilde verilen tarihsel süreç analizi ile görüşmecilerin yorumlarından elde edilen veriler, AK Parti’nin MGH geleneğinden ayrılarak kurulduğunu, siyasal öncelikler, hedefler ve kullanılan siyasal araçlar bağlamında devamlılıktan ziyade net bir kopuşu ifade ettiğini göstermektedir. Bu ayrışma ve kopuş olgusunu, önceki bölümde tespit edilen AK Parti ile İslamcı siyaset geleneği arasındaki ilişkiyle bir arada değerlendirildiğinde özetle, “*Milli Görüş Hareketi içerisindeki bir ayrışmanın sonucu olarak kurulan AK Parti, MGH’den bir kopuşu ifade ederken; siyasal söylemi ve yönelimleri bakımından İslamcılık siyaset geleneğinin bir parçasıdır.*”

Bir sonraki bölümde MGH geleneğinde yaşanan ayrışma süreci, Yeni Kurumsalcı yaklaşımın kurumsal değişim argümanları bağlamında görüşmeci yorumlarıyla birlikte analiz edilecektir.

4.4. YENİ KURUMSALCILIĞIN DEĞİŞİM ARGÜMANLARI BAĞLAMINDA SİYASAL AYRIŞMANIN ANALİZİ

Çalışmanın üçüncü grup sorularıyla kurumsalcı yaklaşım bağlamında MGH’deki ayrışma süreci analiz edilmiştir. MGH’nin tarihsel seyrinde kurumsal bir kırılmaya neden olan siyasal çözülme sürecinin detaylarını anlamak için görüşmecilere yöneltilen sorular üç alt grup altında tasniflenmiştir: 3.A.Kurumsal çevre ile devlet kurumlarından gelen baskılar ve ayrışma süreci, 3.B.Teşkilat beklentilerinin karşılanmaması ve parti içi değişim talepleri, 3.C.Merkeziyetçi liderlik anlayışı ve geleneksel liderliğin sorgulanması.

Kurumsalcı yaklaşım değişim süreçlerini açıklarken, örgütlerin kurumsal çevreden, diğer aktörler ile devlet kurumlarından gelen değişim taleplerinin karşılanmasının önemine işaret etmektedir. Örgütlerin uyumlanma yeteneği olarak tanımlanan bu durum, örgütlerin meşru bir aktör olarak kabul görme ve hayatta kalma imkanları bakımından önemli bir unsurdur. Uyum sağlama süreci kapsamında talepleri karşılayacak makul uygulamaların hayata geçirilmemesi, önce örgüt üzerinde bir baskı üretecek, bu durumun devam etmesi halinde artan baskılar örgüt içinde bir çözölme yaşanmasına sebep olacaktır.

Örgütlerin karşılaşacağı çözölme süreci, kısa süreli baskılardan ziyade, uzun süreli ve sosyal ve siyasal beklentilerden kaynaklanan baskının artmasıyla gündeme gelecektir. Bu çerçevede, örgütlerin yaşamlarında ortaya çıkan bazı kriz anlarının yönetilememesi, bu çözölme sürecine zemin üretecektir. Olağanüstü dönemler olarak karşımıza çıkan bu kritik anlar, siyasal aktörlerin kurumsal yapılarındaki ayrışmalar ile kırılmaları tetikleyecektir. Kritik kavşaklar olarak tanımlanan bu kriz anları, kurumların ya da bireylerin siyasal kararlarını inşa ederken takip ettikleri mevcut patikayı terk ederek ya farklı bir rota inşa etmesine ya da farklı bir patikayı izlemeye başlamasına neden olacaktır.¹⁰¹⁷

Kurumsal çevreyle uyum sorunu sadece örgüt içinde bir çözölmeye neden olmayacak, bunun yanında bir meşruiyet krizi üretecektir. Siyasal kurumsal çevreden kaynaklanan taleplerin karşılanmaması, kabul gören kurallar ile uygulamalarla uyum sağlanamaması ve bunun üreteceği baskıların yönetilememesi “meşruiyet krizi” olarak tanımlanmaktadır. Meşruiyet krizi, hem örgütün hedef kitlesi ve iç paydaşları bakımından sahiplenilmesinin zayıflaması, hem de siyasal çevrenin normları ile değer sistemi ile örgüt arasındaki mesafenin açılması anlamına gelmektedir. Bu durumun uzun süreli yaşanması, örgütün varlığına yönelik güçlü bir tehdit üretecektir.¹⁰¹⁸

Siyasal örgütlerin kurumsal çevreden kendisine yönelen değişim taleplerini karşılama yetkinliği ve kendisinden beklenen davranış kalıplarına uyum sağlaması meşruiyet

¹⁰¹⁷ Hall ve Taylor, **a.g.e.**, s.9; Şeyşane, **a.g.e.**, s.111-112

¹⁰¹⁸ Gürlek, “Kurumsal Baskıların Çevresel Uygulamalar”, s.395

zeminini güçlendirecektir.¹⁰¹⁹ Bu çerçevede partilerin kurumsal çevre içinde meşru aktör olarak kabul görmesi, kendilerinden beklenen uygulama ile faaliyetlere uyum sağlayacak değişim anlayışına sahip olmasına bağlıdır. Partilerin bu esnekliği göstermesi, siyasal kurumsallaşma bağlamında yüksek bir uyarlanabilirlik (adaptability) seviyesine sahip olmasına bağlıdır.¹⁰²⁰ Bir partinin çevresindeki gelişmelere karşı duyarlı olması ve değişim talepleri karşısında esnek olaması ile uyarlanabilirlik seviyesi arasındaki ilişki kuvvetlidir. Bu çerçevede bir partinin kaçınıcı kuşak lider ekibi tarafından yönetildiği ve partinin kronolojik yaşı uyarlanabilirlik seviyesini gösterecektir. Eğer bir parti hala birinci kuşak yöneticiler tarafından yönetiliyorsa ve örgüt içinde barışçı yollarla bir lider değişimi yaşanmamışsa bu partinin uyarlanabilirliği zayıf demektir. Düşük uyarlanabilirlik, bir partinin çevresinden gelecek talep ve beklentileri karşılama yetkinliğinin yetersiz kalması sonucu doğuracaktır.

Türk siyasal yaşamında 60'ların sosyo-ekonomik koşullarında şekillenen, 1970'de MNP ile kurumsallaşan MGH geleneği, yaklaşık elli yıllık siyasal sürecinde birçok krizle karşılaşmıştır. Bu uzun tarihsel süreçte bütünlüğünü korumayı başaran MGH, kurumsal siyasal çevreden kendisine yönelen değişim taleplerine uyumlanma noktasında sorun yaşamış ve buna bağlı olarak çözülme süreciyle karşılaşmıştır. Bu kurumsal çözülme derinleştiren birkaç farklı unsur söz konusu olmuştur. Devlet kurumları ile siyasal çevrenin merkezinde yer alan aktörlerden MGH partilerine yönelen baskılar, teşkilat mensuplarının iktidar odaklı talep ve beklentilerinin karşılanamaması, değişim taleplerinin parti yönetimi tarafından algılanma biçimi, merkeziyetçi liderlik anlayışıyla taleplerin bastırılmaya çalışılması ve eskiden beri olmasına karşın bu ilave unsurların etkisiyle derinleşen meşruiyet krizi. Tüm bu krizler, MGH geleneğinin tarihsel sürecinde güçlü bir kritik kavşak etkisi üreterek ayrışma sürecinin geliştiği dinamikler olmuştur.

¹⁰¹⁹ March ve Olsen, "Elaborating the 'New Institutionalism'", s.7; Alkan, **Kurumsalcı Yaklaşım Işığında Yeni Siyasetin Analizi**, s.15

¹⁰²⁰ Huntington, **Siyasal Gelişme**, s.61; Şükür, **a.g.e.**, s.693; Tanta ve Akıncı, **a.g.e.**, s.124; Groth, "The Institutional Myth: Huntington's Order Revisited", s.205

MGH partiler ile kurumsal çevre arasındaki etkileşimin boyutları ve siyasal çevrenin bu ayrışma sürecinde nasıl bir rol oynadığı, kurumsalcı yaklaşımın kurumsal değişim argümanları kullanılarak açıklanacaktır. Bu çerçevede MGH liderliğinin değişim taleplerini karşılama düzeyi, kurumsal çevreyle uyumlanacak şekilde yeniden organize olma yetkinliği, 28 Şubat postmodern darbesi ve parti kapatma kararı karşısında yaşanan meşruiyet krizi, parti yönetiminin devlet kurumlarından ve siyasal çevrenin diğer aktörlerinden gelen baskıları yönetme seviyesi; MGH liderliğinin aşırı merkezîyetçi yönetim anlayışı ve değişim talepleri karşısındaki siyasal açılım performansı, örgüt içi paydaşların ürettiği beklentilerden kaynaklanan gerilimlerin ayrışma süreci üzerindeki etkisi değerlendirme konusu yapılmıştır.

4.4.1. Kurumsal Çevre ile Devlet Kurumlarından Gelen Baskı ve Ayrışma Süreci

Çalışmanın üçüncü grup sorularının ilk kategorisi olan 3.A. alt grubu sorularıyla “kurumsal çevre ile devlet kurumlarından gelen baskılar ve ayrışma sürecine” etkisi araştırılmıştır. Kurumsalcı yaklaşım örgütleri tekil yapılar olarak değil, içinde yer aldıkları çevre ve diğer aktörlerle girdikleri ilişkiyle üzerinden analiz eder ve kurumsal değişim süreçlerini bu çerçevede ele alır. Kurumsal çevreden örgüte yönelen ya da örgütün kendi içerisinde oluşan değişim taleplerinin karşılanması kurumsal değişim açısından önemli bir yere sahiptir. Sosyal ve siyasal yapıyı oluşturan ve karşılıklı etkileşim içindeki unsurların bir araya geldiği kurumsal çevre, genel anlamıyla ekonomik düzen, hukuki düzen, siyasal düzen, inançlar ile değerlerin birbiriyle etkileşim içinde oluşturdukları alandır. Çevreyle uyumlanabilirlik ya da uyum sağlama yetkinliği bağlamında çevreden örgüte gelen değişim talepleri bir baskı unsurudur.

Değişim süreçlerini etkileyen diğer husus, örgütlerin içinde yer aldığı alanı düzenleyen devlet kurumlarından gelecek baskılardır. Kurumsal çevrenin temel kurallarını belirleyen ve aktörleri bunlar üzerinden kontrol eden devlet kurumlarının ürettiği baskı, kurumsal değişim süreçlerinde önemli bir etkiye sahiptir. Değişim sürecinde dış zorlayıcı unsur olan devlet kurumları, partilerden siyasal çevrenin kural ve normlarına karşı uyumlu olmalarını bekleyecektir. Aksi halde gerek yasal düzenlemelerle, gerekse partilerin faaliyetlerine yönelik işletilecek koğuşurmalarla önemli bir baskı meydana

gelecektir.¹⁰²¹ Sınırlı bir baskıdan, örgütün varlığını tehdit edecek seviyede geniş bir etki alanına sahip olabilecek bu baskıların yönetilmesi örgüt yönetiminden beklenmektedir.

Kurumsal çevrenin diğer aktörleri ile devlet kurumlarının beklentileriyle uyumlu uygulamalar ve siyasal açılımlar yaparak oluşacak baskıların hafifletilmemesi, parti ve teşkilatlar üzerinde büyük bir gerilim üretecektir. Bu gerilimler örgüt içi paydaşlar ile kurum yönetimi arasındaki bağı zayıflatarak bir çözülme sürecine dönüşebilecektir. Çevreden ve devlet kurumlarından gelen değişim taleplerine uyum sağlanamaması, bunun neden olacağı değişim baskısı ve bu baskının uzun süreli yaşanmasının tetikleyeceği çözülme süreci, bir sonraki aşamada meşruiyet krizine dönüşecektir. Kurumsal çevrede yerleşmiş ve kabul görmüş kurallara, normlara ve değer sistemlerine uyum sağlama anlamına gelen meşruiyet, örgütün kalıcı olmasını sağlayacak bir unsurdur.¹⁰²² Örgütlerin varlıklarını tehdit etme potansiyeli taşıyan meşruiyet krizinin derinliği, kendisine yönelen talep ve beklentilerin gücüne bağlı olarak değişecektir.¹⁰²³ Meşru bir faaliyet zemini için, kurumsal çevredeki aktörlerden, resmi kurum ve kuruluşlardan kendisine yönelen değişim taleplerine yanıt üretmesi beklenmektedir. Aksi halde dış zorlayıcı faktörler olarak bu aktörlerin ürettiği baskı, çözülme süreci ile meşruiyet kaybının yaşanmasına neden olacaktır.¹⁰²⁴

Yeni beklentiler ile değişim taleplerine uyum sağlayacak yeni hedeflerin belirlenmesi, oluşabilecek dış kaynaklı baskıları yönetecek yeni yaklaşımların üretilmesi, kurumsal çözülme sürecinin önlenmesi için elzemdir. Uyumlanma sürecinde yaşanacak bir kriz, örgüt içinde muhalif bir tabanın oluşmasını gündeme getirecektir.¹⁰²⁵ Söz konusu değişim taleplerini karşılamak için alternatif siyasal yaklaşımları sahiplenecek muhalif grup, partinin daha hızlı çözülmesine neden olacaktır. Bu safhada bazı parti mensuplarının ortaya çıkan muhalif aktörleri kabullenmesi, çözülme süreci kurumsal

¹⁰²¹ Uzun-Şahin, “Kurumsal Değişimde”, s.81-83; Greenwood-Hinings, **a.g.e.**, s.1025; Özen, “Yeni Kurumsal Kuram”, s.265-266; Daft, **a.g.e.**, s.167; Öztürk v.d., “Belirsizliklerin Örgütlere Etkisi”, s.44-45; Gürlek, “Kurumsal Baskıların Çevresel Uygulamalar”, s.396

¹⁰²² Öztürk v.d., **a.g.e.**, s.39

¹⁰²³ Greenwood ve Hinings, **a.g.e.**, s.1041

¹⁰²⁴ Daft, **Örgüt Kuramları ve Tasarımını Anlamak**, s.167; Öztürk v.d., **a.g.e.**, s.44; Sabuncuoğlu-Tüz, **a.g.e.**, s.266-269

¹⁰²⁵ Daft, **a.g.e.**, s.164; Gürlek, **a.g.e.**, s.397

bir ayrışmaya dönüştürecektir.¹⁰²⁶ Kritik kavşaklarda yaşanan krizlerin yönetilmemesi, geleneksel siyasal patikanın terk edilmesiyle sonuçlanacaktır.

Kurumsal çevreden ve devlet kurumlarından kaynaklanan değişim talepleri ile baskılar karşısında MGH partilerinin nasıl bir yol izlediğine dair görüşmecilere yöneltile sorularla, kurumsal çevre kaynaklı dış baskıların MGH’de yaşanan çözülme sürecinde ne seviyede etkili olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda görüşmecilerin önemli bir kısmı kurumsal çevreden gelen değişim talepleri ve devlet kurumlarının ürettiği baskının parti içinde bir çözülme süreci başlattığı konusunda hem fikirdir. Görüşmecilerin 12’si kurumsal çevre kaynaklı değişim talepleri ile baskıların MGH’de yaşanan ayrışma sürecinde etkili olduğunu ifade etmiştir.

Görüşmecilerin neredeyse tamamı devlet kurumlarından gelen baskıların çözülme sürecini etkilediğini belirtmiştir. Siyasal sistemin hakim kurumlarından gelen baskılarla gündeme gelen parti kapatmalarının teşkilat mensuplarında bir travmaya sebep olduğu ifade edilmiştir. Yapılan yorumlarda bu durumun süreklilik arz etmesinin MGH’deki ayrışmayı derinleştirdiği belirtilmiştir. MGH’nin 28 Şubat postmodern darbesinin öncesinde ve sonrasında karşılaştığı durumu oniki görüşmeci meşruiyet krizi olarak tanımlamıştır. Hatta bazı görüşmeciler, merkez iktidar elitlerinin başından itibaren bu siyasal geleneği meşru bir aktör olarak kabul etmediğini ifade etmiştir.

Kurumsal çevreden gelen değişim talepleri ile devlet kurumlarının ürettiği baskılara ilişkin bazı görüşmeci yorumları şu şekildedir:

Görüşmeci A: “Biz bu seçimlerde (O.Ö. 1995 seçimleri) %22 yakın oy almışız. 99’da DSP de %22 yakın oy aldı. Ama Ecevit’in meşruiyetini kimse tartışmadı. Bu üzerimizdeki algı sebebiyle belli odakların Erbakan’a ve Refah Partisi’ne bakış açısydı...28 Şubat süreci Erbakan, Refah Partisi ve İslam ağırlıklı veya din ağırlıklı siyaset yapmaya kalkanların bazı vesayetlerin karşısında meşruiyetinin bitirildiği anlamına gelebilir...”

Şimdi o zaman İsmail Alptekin FP’nin Genel Başkanı görünüyor. Çok da sevdiğimiz bir insan. Ama perde arkasından Erbakan Hoca onun olmadığı yerde Recai Kutan beyefendi partiyi yönetiyor. Biz bazı arkadaşlarda Recai Bey’i ziyaret ettik. Herkesin Fazilet’e geçtiği zaman bize bakıyorlar, "bunlar niye geçmiyor" diye. Recai Bey’e soruyoruz, "Bu parti görüyoruz ki Erbakan Hoca’nın emriyle kuruldu. Doğru

¹⁰²⁶ Greenwood, Suddaby, Hinings, **a.g.e.**, s.60; Özen, **a.g.e.**, s.305-306

mu?" Evet. "Ama Anayasa Mahkemesi ve Anayasa diyor ki, kapatılan bir partinin devamı mahiyetinde de parti kurulamaz. Yani bu Fazilet'in de kapatılacağı anlamına geliyor. Bunlardan merhamet beklemezsiniz herhalde?" Evet. "Peki biz yeni bir parti miyiz?" Evet. "Neyimiz yeni" dedik? Anlattıkları gene Refah gibi olacağız, demektir. Ama o zaman kusura bakmayın, biz sizinle birlikte olmak istiyoruz ama yarından da emin değiliz. Otuz tane yeni isim getirmeniz bu partinin kapatılmayacağı anlamına gelmez. Bizim kamuoyuna ne kadar yeni bir parti olduğumuzu göstermemiz lazım...

Refah Partisi döneminde meşruiyet sorunu her zaman oldu. Sandıktan istediğimiz sonucu alalım ama bu egemen güçler, bu vesayet odakları bizi meşru kabul etmeyecektir. Şimdi bu meşruiyet sorunu her zaman oldu. Ama biz bunu aşmak istiyorduk...

Zaten şu çabanın içindeydik; Fazilet Partisi gibi olduğumuzu düşünerek bizi kapatmasınlar, biz farklıyız. Farklı olduğumuzu tüzüğümüze yazıyoruz, kurucu ekibimiz de bunu gösteriyor; dolayısıyla bize bir kapatma davası açamazsınız demek istedik. Ama bunun bir ham hayal olduğu da görüldü. 2008'de biliyorsunuz, tek başımıza iktidarı, buna rağmen uydurma sebeplerle açtılar."

Görüşmeci B: "Refah Partisi ile devam eden süreç zannediyorum bu boşluğu doldurmak için başladı. Bu daha sonrasında bu harekette zaman zaman radikal söylemler oldu, zaman zaman yumuşatıldı. Ondan sonraki süreçte bu kapatma süreçleriyle karşılaşıldı. Belki dışarıdan baktığınızda bu kapatmalar güçlendirdi, kenetlenmeleri arttırdı belki ama diğer taraftan da ister istemez moralman da bir bozukluk oluşturdu..."

Ama bunu bir kısmı anlamak istemedi, bir kısmı anladığı halde bunun üzerine gitti..."(O.Ö. Kemalist yaklaşım bakımından RP meşru bir siyasal aktör olmaktan çıkmıştır, diyebilir miyiz?) Diyebiliriz, çünkü biraz önce dediğim gibi siyasal İslamcılık ve şariat anlamında baktığınız zaman bizim anladığımız ve devletin kurumlarının anladığı arasında fark vardı. İşte devletin kurumları biraz önce dediğim gibi bir Taliban mantığıyla bakıyordu. Dolayısıyla o dönem bunu evet yönetemedi ama yönetmek de mümkün müydü? Belki çok kolay değildi, haksızlık etmemek lazım. O günkü süreç, konjonktür itibarıyla bunu kırmak çok kolay değildi."

Görüşmeci C: "O zamanki düzene bakarsanız ordu ve gazeteciler, medya, televizyonlar farklı çalışmıyorlardı. Yani kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit gibi bir şeydi...kuş dili ile konuşuluyordu...Şimdi bunların hepsi o günün konjonktüründe çok zor şeylerdi. Düşünün şimdi başbakan, kuş diliyle bir işaret yapıyor. Böyle omzunu göstererek apolet işareti yapıyor."

Görüşmeci D: "(O.Ö. 28 Şubat'la beraber, Refah Partisi özelinde Milli Görüş Hareketi, bir siyasal meşruiyet problemi yaşadı ve onu çözemedi; o sarmaldan teşkilatı çıkartamadı diyebilir miyiz?) Evet, o sarmaldan çıkartamadı; çok net dedim. Hatta bunu yazdım. "Haddim olarak" başlıklı bir yazı ile yazdım bunu...Özetle şöyle dedim; Bu hareketin kurucusu Erbakan ama Erbakan'ın siyasete başladığı günde ben de siyasete başlamış birisi olarak, bu hareket üzerinde Erbakan kadar olmasa da benim de söz söyleme hakkım vardır, onun için söz söyleme hakkımı kullanıyorum. Ve hocaya "bu süreci hiç iyi yönetemediniz" diye yazdım. Niçin iyi yönetemediğine dair de şunu söylemiştim; Hiç değilse malum ve meşhur milli güvenlik toplantısından çıktıktan sonra dışarı çıkıp hiç değilse içeride yaşananları millete anlatsaydınız, yeterdi. Yani görevinizi yapmış olursunuz ama onu bile yapmadınız, dedim..."

AK Parti'nin ortaya çıkışı öteden beri zaten Milli Görüş Hareketi içinde var olan bir kadroyla bağlantılıdır ama hem ortaya çıkış hem de başarı kazanması biraz da o günkü konjonktür ile ilgili bir şeydir. Nedir bu konjonktür? Bir, sizin ifade ettiğiniz gibi 28 Şubat'ın gerçekleşmiş olması ve Müslümanların yeni bir kimlik ile yeni bir liderliğe ihtiyaç duyar hale gelmesi. İki, Türkiye'nin çok kötü yönetiliyor olması.”

Görüşmeci G: “Ama o duruşta zaman zaman savunulmalar yaşandığı için bu toplumda ve tabanda bir çözülmeye, önce ümitsizliğe sonra da çözülmeye sebep oldu...dışarıdan gelen baskılar bizi kemikleştirir esasında. Güçlendirir. Ancak sizin de o baskılara karşı bir panzehir ya da karşı bir politika üretmeniz gerekir...bu esas toplumsal bir beklentiye dönüşürse çok önemli, öyle bir iki kişi akıl vermeye karışırsa olmaz.”

Görüşmeci H: “Bizde kapatan bir mekanizma var. Bizi hep kapattı İttihat Terakki (zihniyeti). Milli Nizam Partisi'ni kapattı. Milli Selameti kurduk, daha geliştik. Kapattıkça... Bir söz var, zulüm ve istibdat karşısında fikir ve kanaatler keçeğe benzerler, üzerlerine vuruldukça sertleşirler; ihtilaller, darbeler fikirleri yeşertirler, onunla açarlar. Bu onun gibidir. Partinin kendisini şartlara uydurması meselesi de stratejidir, metottur. Bu bir zarurettir.”

Görüşmeci İ: “(O.Ö. Acaba Milli Görüş Hareketi kendisine yönelen baskıları yönetmekte başarılı olamadı mı?) Kesinlikle olamadı; zaten o baskılar neticesinde az evvel konuştuğumuz gibi AK Parti çıktı. Çünkü biraz evvel senin de söylediğin gibi Türkiye'deki siyasi hakim düzen düzenli olarak Milli Görüş hareketinin siyasi, ne diyelim siyasi yolculuğuna ket vurdu, kapattı devamlı. Dolayısıyla işte bu kapatılma korkusu birçok örgütü yıpratıyor uygulamaların doğmasına yol açtı.

Dolayısıyla “kuş diliyle konuşmak zorunda kalıyorsun”. Veya işte başörtülüsün diyelim bir hanımefendisin başörtülüsün inancını yaşamak istiyorsun. Devlette görev alamıyorsun, okuyamıyorsun bunların hepsi işte dışarıdan gelen sana hükümetin, devletin veya düzenin sana dayattığı zorlamalar. Senin değişmen için yaptığı zorlamalar ve dolayısıyla dayanamadım, dayanamadın ve böyle bir aynen yeni kurumsal teorinin söylediği gibi çözüldü ve yeni bir forma büründü.

(O.Ö. 28 Şubat sonrası MGH'yi meşru bir siyasal zemin olmaktan çıkmıştır yorumuna katılır mısınız?) Yüzde yüz doğru. İşte FP de RP de, çevreyi yalnız siyasal güç olarak...gayri meşru görülüyordu...Dolayısıyla merkez, çevrenin bir kısmı olan bu Milli görüş damarını merkezden uzak tutmak için bir de ona gayri meşruluk gömleği giydirdi. Çünkü Milli Görüştekilerin hepsi işte fakir fukara çevreden gelen, çok fazla okumamış işte batıyı görmemiş ayrı bir kesimdi yani. Onları siyaset sahnesinden ve de Türkiye'nin geleceğinde etkili bir halde olmamalarını sağlamak için etkisizleştirmek için çevrede tutabilmek için bu gayri meşruluk gömleğini giydirdiler üzerlerine.”

Görüşmeci K: “Bundan öncesi Milli Görüş Hareketindeki bütün partiler zaten siyasal sistem açısından meşru değil. Sürekli baskı altında. İlk defa bu meşruiyetini kendi iç dinamikleri içerisinde kaybetti. Temel problem o...Ayrışmanın temellerinin tohumlarının atıldığı dönem 28 Şubat'tır bu anlamıyla. (O.Ö. Dışarıdan gelen baskılara liderler, örgütler kendini buna adapte edemezse dağılır, diyor.) 1999 ila 2001 arasında kapatılan Refah Partisi ve Fazilet Partisi'nin yaşadığı tam budur.

(Refah Partisi) Toplumsal talepler olarak bana gel, dedi. Toplum da bunun üzerine RP'ye gitti. Ama RP süreci doğru okuyamadı; genişledikçe kabuğuna çekildi, tersi bir durum oldu. Doğrusal olarak değil tersi bir orantı oldu. Toplumdan oraya doğru talepler

arttıkça kendisi taleplere göre hareket etmedi. Çünkü on yıllar boyunca merkezi otoritenin yani vesayetçi yapının, kurucu iradenin baskısı altında kalmış, sürekli o baskı altında kalan parti yeni refleksler geliştiremedi.”

Görüşmeci M: “28 Şubat’ı planlayanlar bu geleneği bir arızı durum olarak gördüler. Hiçbir zaman Refah veya Fazilet, MSP geleneğini meşru görmediler...”

Refah Partisi birinci parti olmuştu ve o günün koşullarında devletin yönelimini/yapısını belirleyen güç (establishment) Refah Partisi’nin iktidar olmasını engellemişti.”

Görüşmeci N: “Bu teorinizi destekleyen Milli görüş hareketinin geçirdiği devrelerdir. Bu devrelerde engeller çok. Çünkü rejimi kuranlar tuzaklarını da kurmuşlar. Padişahı kaldırdılar, padişahlar oluşturdular. Yargıtay bir padişah, Anayasa Mahkemesi padişahı, medya bir padişah. Malum, size nefes aldırıyorlar. Meclisi ele geçiriyorsun sandıkla, kanun çıkarıyorsun, on bir kişi kanunumuzu bozuyor Anayasa Mahkemesi’nde.”

Görüşmecilere göre, MGH’de yaşanan ayrışmada, hem çevreden partiye yönelen değişim taleplerinin karşılanamaması, hem de devlet kurumlarının ürettiği baskı etkili olmuştur. MGH partilerine yönelen baskının en üst seviyede hissedildiği 28 Şubat postmodern darbe sürecinde RP’nin kapatılması ve devamındaki sarsıntılar MGH’de ciddi bir meşruiyet krizine neden olmuştur. Görüşmecilerin yorumlarında ifade edilen, *“vesayet sistemini temsil eden elitler nezdinde RP’nin meşru bir siyasi aktör kabul edilmemesi, RP özelinde MGH’nin yaşadığı meşruiyet krizini çözecek bir açılım sağlamayamaması, bu açılımı gösterecek irade olsaydı bile buna uygun bir alanın siyasal elitlerce bırakılmamış olması, merkezin bu krizi derinleştirmek için özellikle MGH partilerini dışsallaştırmaları, 28 Şubatın mimarlarının bu geleneği daima arızı bir durum olarak görmeleri, seçim başarısına rağmen devletin kurumsal yapısını temsil eden yapının RP’nin iktidarına geçit vermeye niyetli olmadığı”* yönündeki tespitler, bu meşruiyet krizinin derinliğini ve yaygınlığı göstermektedir.

Devlet kurumlarının MGH partilerine yönelik geliştirdiği dışlayıcı ve mesafeli yaklaşımı, entegrasyon/bütünleşme krizi olarak değerlendirilebilir. Siyasi sistem içerisinde farklı görüşleri temsil eden ya da azınlıkta kalan grupların mevcut siyasal mekanizmaların dışında tutulmasını ifade eden entegrasyon krizi, 28 Şubat sürecinde devlet kurumları karşısında RP’nin karşılaştığı durumla açıkça örtüşmektedir.¹⁰²⁷ Gerek devlet kurumlarının ürettiği baskı, gerek bunları hafifletecek ya da yönetecek siyasal açılımların geliştirilememesi, gerekse devlet kurumlarının MGH partilerini

¹⁰²⁷ Weiner ve LaPalombara, “The Impact of Parties on Political Development”, s.413

meşru görmeyen dışlayıcı yaklaşımlarıyla ürettikleri baskılar, çözülme ve devamlı ayrışma sürecinde etkili olmuştur. Bu değişkenlere bağlı olarak değişim taleplerinin parti yönetimi tarafından karşılanamamasının ürettiği meşruiyet krizini kurumsal çözülme ve buna bağlı ayrışma sürecini derinleştirmiştir.

Kritik kavşaklardaki krizlere bağlı olarak takip edilen siyasal patikanın değiştirilmesi olgusu, kurumsal çevreden gelen değişim talepleri ve devlet kurumlarının ürettiği baskı neticesinde MGH'deki ayrışma sürecinde gündeme gelmiştir. RP'nin yaşadığı meşruiyet krizini çözecek siyasal bir açılım yapamaması, siyasal elitler tarafından buna fırsat verilmemesi, MGH partilerinin dışlanması, 28 Şubat postmodern darbesi, RP'nin seçim başarısına rağmen kurumsal sistemin bu partiye iktidar alanı açmaması bu süreçte kritik kavşaklar olarak ön plana çıkmaktadır.

Parti yönetiminin bu krizleri yönetecek siyasal açılımlar geliştirememesi, kritik kavşak krizlerini aşacak siyasal formüllerle parti liderliğinin beklentilere uyumlanma yetkinliği göstermemesi kurumsal değişim sürecini tetiklemiştir.¹⁰²⁸ Yaklaşık elli yıllık bir siyasal tecrübeyi temsil eden MGH'nin kurumsal çevreden gelen değişim taleplerine uyum sağlamaması, buna dayalı gelişen meşruiyet krizi geleneğin çözülmesine neden olmuştur. Bu çözülmenin tetikleyeceği ayrışma süreci ise, AK Parti'nin kurulmasıyla sonuçlanacak yeni bir siyasal kurumsallaşma zemini üretmiştir.

4.4.2. Teşkilat Beklentilerinin Karşılanmaması ve Parti İçi Değişim Talepleri

Çalışmanın üçüncü grup sorularının 3.B. ikinci alt kategorisi sorularıyla “teşkilat beklentilerinin karşılanmaması ve parti içi değişim taleplerinin” ayrışma sürecindeki etkisi analiz edilmiştir. Teşkilat mensuplarının talep ve beklentileri, parti yönetimine yöneltilen değişim taleplerinin karşılanmaması ile bunlar karşısında parti liderliğinin tutumunu değerlendirmek için 3.B. alt grubu sorular görüşmecilere yöneltilmiştir.

Kurumsalcı yaklaşıma göre, bir siyasal partinin devamlılığını koruması için iki temel hususa dikkat etmesi gerekmektedir: 1-iktidarı elde edecek seçmen desteği kazanmak, 2-teşkilat mensuplarının talep ve beklentilerini karşılayacak siyasal sonuç üretme

¹⁰²⁸ Sanders, **a.g.e.**, s.316-322; Peters, “Institutional Theory: Problems and Prospects”, s.69

yetkinliğine sahip olmak. Parti içi teşkilat mensupları ile partinin uygulama ve kararlarından etkilenen seçmenlerin talep ve beklentileri arasında uyum sağlanması, partilerin siyasal zeminini güçlendirecektir. Bu uyum ilişkisinde öncelikle bir örgüt olarak teşkilat üyelerinin siyasal içerikli beklentilerinin karşılanması gerekmektedir. Kurum içi aktörler olarak parti üyelerinin siyasal çıkarlarının yönetilmesi ya da üyeler arasında söz konusu olabilecek beklenti uyuşmazlıklarının çözülmesi önemlidir. Örgüt liderliği tarafından beklenti yönetimine yönelik açılım geliştirilmemesi parti içinde gerilim kaynağı olacaktır. Bu gerilim ise, siyasal partiler özelinde bir değişim sürecini başlatacak bir faktör olarak karşımıza çıkacaktır.¹⁰²⁹

Siyasal parti teşkilatlarının hem örgüt hiyerarşisine yönelik hem de iktidara olma olgusuna bağlı olarak bazı kariyer beklentileri söz konusudur. Siyasal partilerin sonuç üretme yeteneği, bu beklentilerin gerçekleşme seviyesini belirleyecek temel unsurdur. Bu doğrultuda partiler ilan ettikleri siyasal amaçları gerçekleştirdikçe ulaşacakları iktidar alanını mensuplarının kullanımına açacaktır. Gerek parti teşkilatları içinde verilecek görevlerle, gerekse partilerin ulaştıkları hedeflere bağlı olarak açılan yeni pozisyonları değerlendirerek, teşkilat mensuplarının beklentilerini karşılaması mümkün olacaktır.

Parti yönetiminin siyasal kariyer yönünde yapacağı planlamanın ve alacağı kararların parti içi aktörler nezdinde kabul görmesi önemlidir. Aynı zamanda bu görevlendirmelerin örgüt içi dengeleri koruyarak yapılması gerekmektedir. Ancak bazen teşkilat mensuplarının beklentilerinin karşılanması mümkün olmaz. Bu durum iktidar gücüne sahip olmamaktan kaynaklanabileceği gibi, bazen kurum içi rekabetin ürettiği bir çıkar çatışmasından söz konusu olabilecektir. İktidar yetersizliği, rekabet durumunun süreklilik arz etmesi ya da grup çıkarlarının partinin genel amaçlarının önüne geçmesi diğer değişim unsurlarıyla birlikte bir çözülme etkisi üretecektir.

Siyasi partilerin iktidar olması, iktidarların kaynak kullanım ayrıcalıklarından örgüt içi paydaşlarını yararlandırması bakımından önemlidir. İktidar olmayı hedefleyen örgütsel yapılar olarak siyasi partiler, mensuplarını öncelikle bu amaç etrafında konsolide etmektedir. Bunun yanında parti yönetiminin siyasal kariyer merkezli

¹⁰²⁹ Sargut-Özen, **Örgüt Kuramları**, s.29; Greenwood-Hinings, **a.g.e.**, s.1025; Özen, **a.g.e.**, s.301-303

kararlarını alırken dar bir çevre içinde kalmamalıdır. Parti yönetiminin alt grup kimliklerin etkisinde kalması, tüm teşkilat paydaşlarını kapsayacak bir yaklaşım geliştirmemesi örgüt içindeki çıkar çatışmalarını artıracaktır. Parti içi ya da kamusal alana yönelik görevlendirmelerde teşkilat mensuplarının performansının dikkate alınmaması, teşkilat beklentilerinin karşılanmamasıyla birleşerek parti içinde bir çözülme süreci ile bir ayrışma yaşanmasına neden olacaktır.

Çözülme sürecine bağlı olarak kurumsal verimlilik ve yetkinlik arayışı, örgüt paydaşlarının sahipleneceği bir değişim talebine dönüşecektir. İktidar kaynaklarının daha etkin kullanılmasını bekleme, partinin hedeflerine ulaşılmasını sağlama ve partinin ortaya koyduğu siyasal performansı artırma arayışları, kurumsal değişim süreçlerini güçlendirecektir. Parti liderliğinin iç ve dış zorlayıcı unsurlar karşısında gerekli değişim refleksini göstermemesi, hem teşkilat üyelerinde memnuniyetsizlik üretecek, hem de partilerin hayatta kalma imkanlarını sınırlandıracaktır. Çeşitli beklentiler ile dışardan gelen baskılar karşısında parti liderliğinin vereceği kararların sahiplenilmemesi ya da yetkinliğinin sorgulanması, örgüt içi paydaşların farklı siyasal patikalara yönelmesine neden olacaktır.

Parti mensuplarının talep ve beklentilerinden beslenecek değişim teklifleri karşısında parti liderliğinin duyarsız kalması, taban ile yönetim arasında görüş ayrılıkları üretecektir. Parti yönetiminin duyarsızlığı ile değişim taraftarlarının ısrarcılığından beslenen bu görüş ayrılıkları parti içindeki çözülme sürecini artıracaktır. Özellikle değişim yönünde kurumsal çevreden gelen baskıların arttığı dönemler, parti içi beklenti uyumsuzluğundan kaynaklanan görüş ayrılıkları daha sert bir etki üretecektir.

Parti yönetiminin tercihlerini doğru bulan gruplar ile yeni siyasal açılımlar üreterek farklı karar süreçlerinin işletilmesini talep eden yenilikçiler arasındaki ayrışma, kurumsal yaklaşımın “gruplar arası çıkar çatışması” olarak tanımladığı ayrışma unsuruyla örtüşmektedir. Yeni beklentilerin nasıl yönetilmesi gerektiğine ilişkin oluşan görüş ayrılıkları, önceleri sadece güncel konularla sınırlı gündeme gelecektir. Rutin politikaların sorgulanması şeklinde başlayan bu görüş ayrılığının derinleşmesi, değişim taraftarı olan grupları alternatif aktörlere dönüştürecektir. Parti içinde muhalif grubun kanıksanması ve bu grubun mevcut parti yönetimi karşısında belli bir bilinçle hareket etmesi kurumsal ayrışmanın zemini olacaktır. Önceleri sadece değişimden

yana bir grup olarak beliren parti içi muhalif yaklaşım, bu süreç sonunda alternatif bir aktör olarak örgüt içindeki yerlerini alacaktır.

Bu çerçevede teşkilat mensuplarının, partinin siyasal çıktılarından etkilenen destekçilerin beklenti ve talepleri ile MGH liderliğinin öncelikleri arasındaki farklılaşma, parti içinde bir memnuniyetsizlik üretmiştir. Partinin yönetim kadroları ile iç ve dış paydaşlar arasındaki görüş ayrılıkları ile beklenti uyumsuzluğu geleneğin iç bütünlüğünü zedelemiştir. Parti içindeki görüş ayrılıkları ve beklenti uyumsuzluğunun derinleşmesi, bir taraftan parti yönetimine yönelen bir sorgulamayı gündeme getirmiş, diğer taraftan kurumsal değişim sürecini hızlandırmıştır.

Teşkilat beklentilerinin karşılanmaması, parti içinde oluşan değişim taleplerinin yönetim tarafından dikkate alınmaması, parti içinde oluşan farklı siyasal yönelimler üzerinden alt gruplar arasındaki çatışma ortamının MGH'deki ayrışma sürecindeki etkisi, biri hariç tüm görüşmeciler tarafından ifade edilmiştir.

Bu bağlamda görüşmecilerin sürece ışık tutacak yorumlarının bir kısmı şu şekildedir;

Görüşmeci A: “Yönetimin bu işleri iyi yürütmediği, dar bir ekiple bunlara karar verildiği, ve bunların da teşkilatlar ve milletvekilleri grubu içerisinde tasvip edilmediği konusu büyük bir gerçektir. Bunların hepsi birikmiştir ve sonunda bence AK Parti'nin kuruluşunu ortaya çıkarmıştır...”

Rahmetli Özal'ın üç ilkesi "din ve vicdan özgürlüğü, fikir ve düşünce özgürlüğü ve teşebbüs özgürlüğü" bunları gerçekleştirecek bir devrime ihtiyacımız var, dedik. Yani temelinde tek adamlı bir siyasetin veya istişareye dayanmayan bir siyasetin, gerçeklere dayanmayan, reel olmayan bir siyasetin terk edilmesidir...

Mesela yönetememek de bir sebep olabilir. Şimdi 28 Şubat kararlarının içerisinde sekiz yıllık kesintisiz eğitim vardı. Bunu hükümet tasarısı olarak meclise sevk edilmesi gündeme geldi. Biz tekrar isyan ettik, bir grup toplantısı yaptık...Hoca, biz gönderelim siz mecliste bunu engelleyin diyordu. Hükümetten gelen bir şeyin engellenmesi mümkün değildi bu akıl karı değildi. Hocam bize bunu yaptırmayın. En azından bu tasarıda hiçbir Refah partisinin imzası olmamalı. Onu da kabul etmedi. maalesef gitti...

Mesela bana çok nasihatçılar geldi. Rahmetli Fehim Adak'tan Ahmet Tekdal'a kadar Şevket Bey'den bir başkasına kadar...Bana Recai Bey'in yanında genel başkan yardımcılığı teklif edildi. Başka arkadaşlarımıza da bunları belki farklı şekillerde yaptılar. Ama biz dedik ki, biz ilkesel bazda bakıyoruz. Meseleye genel başkan, genel başkan yardımcılığı değil. Farklı bir siyaset yapmak için biz bu yola çıktık. Onun üzerine tabii bireysel olarak herkesin üzerine gittiler. Ne zamana kadar? Onlar Saadet olarak bizden sanıyorum bir buçuk iki ay önce kuruldu. Biz Ağustos'un on dördünde kurulduk...Bizi hainlikle suçlayacak kadar ileri gidenler oldu. Beni biraz ayır tutarlardı.

Ama Tayyip Bey ve diğer arkadaşlarımıza kesinkes hiç acımaksızın büyük hakaretler yaptılar. Erbakan hoca da dışarıda yaptığı mitinglerde konuşmalarda bizi çok suçlayıcı ifadeler kullandı.”

Görüşmeci B: “Özellikle gençlerden gelen bir talep başlamıştı; üst yönetimlerde görev almaya yönelik. Belediye başkanlığı, milletvekilliği ve MYK'da görev talebi vardı. Dolayısıyla içeriden böyle bir beklenti ve talep başlamıştı. Bunun önemini aslında çok fazla göremediler, okuyamadılar...”

Özellikle Tayyip beyle beraber bir gençlik arkadan geldi Refah Partisi'nin gelişmesiyle. Bunlar biraz daha yönetimde görev almak istediler, biz de dahil. Bunu zaman zaman toplantılarda konuştuk. Erbakan Hoca biraz daha vefalı diyelim, hep eski kadroyu korumaya çalıştı. Eski kadronun üzerine ilave çok fazla yeni isimlere yer vermedi; bir tek Tayyip Bey vardı MKYK'da. Biz ısrarla sonraları 90'lı yıllarda biraz baskı yaptık, Hoca vefadan dolayı bunu yapmayacak bari sayıyı arttıralım ve o artan sayıyı da gençler için kullanalım. Bir sürü ilçe başkanı veya ilde arkadaşlar var, bunlar hem hocanın yanında yetişmiş olsunlar hem de siyasette bir adım atmış olsunlar, diye böyle bir süreç başladı. O dönem basın bunu yenilikçi, gelenekçi diye ifade ettiler...

Tayyip Bey de ayrışma sürecinde bunu söyledi. Tavrının net olmadığı vb. Hoca devlet adabını çok iyi bilen bir insandı. Devleti, kurumlarını ve hiç kimseyi birbiriyle çatıştırmadan özellikle Ordu'nun Türkiye'de önemli bir güç olduğunu bildiği için Ordu'yu devamlı tartışmaların dışında tutmaya çalıştı. Dolayısıyla bu süreçte bu tarzı eleştiri konusu olduğu doğrudur...

Özellikle gençlerden gelen bir talep başlamıştı; üst yönetimlerde görev almaya yönelik. Belediye başkanlığı, milletvekilliği ve MYK'da görev talebi vardı. Dolayısıyla içeriden böyle bir beklenti ve talep başlamıştı. Bunun önemini aslında çok fazla göremediler, okuyamadılar...

Aslında çok noktada (bu değişim taleplerinin yönetilmesi hususunda çok) başarılı diyemeyeceğim. Onun için daha sonra devam etti bu ayrışma süreci. Belki Erbakan hoca yanındaki arkadaşlarla bu süreci bence daha radikal okudular, çok beklemediler böyle bir şey olacağını. Zaman zaman aykırı sesler olurdu ama herhangi bir sıkıntı olmaz diye büyük ihtimalle algıladılar. Ama konjonktür ve ondan sonraki kapanma süreci istedikleri noktada olmadı...

İstenilen noktada belli şeyleri okuma sıkıntısı vardı. Yani genç jenerasyon daha fazla görev veya genel başkanlığa kadar ekipte değişiklik istiyordu ama Hocanın ne yapısı, ne vefası buna müsait değildi...

Partinin bu hızlı büyümede programı vardı ama belki planlama açısından çok hazırlıklı değildi. O kadar hızlı büyümeyle beraber birçok şeyi yapmakta zorlanmış olabilir. Bu (O.Ö. hazırlıksız olma hali) bu süreci hızlandırmış, (O.Ö. çözülmeye etki etmiş) olabilir...

Aslında biraz önce de söylemeye çalıştım, (O.Ö. gelenekselci ve yenilikçi ayrışması bakımından) ciddi bir etkisi oldu. İçeride sert bir muhalefet tarzıyla değil ama bunlar tartışılmaya başlanmıştı. Özellikle Tayyip beyin başını çektiği İstanbul grubu olarak ilk sinyalleri İstanbul Kongresi'nde çok net bir şekilde belli oldu. İstanbul Kongresi'nde çift liste çıktı. Bir liste tamamen Tayyip Bey'in hazırladığı listeydi...

Erbakan hoca yanındaki arkadaşlarla bu süreci bence daha radikal okudular, çok beklemediler böyle bir şey olacağını...Bence çok fazla ciddiye almadılar; nasılsa geçmiş dönemde de yaşanan (muhalif sesler) olmuştu, insanlar tepki gösterir ama bizim insanımız bize bağlıdır; bu noktada fazla bir sıkıntı yaşanmaz, diye düşündüler.”

Görüşmeci C: “O günkü şartlarda Fazilet Partisi de bu çalışmanın (seçimlerin tehir edilmesi) başı çekenleri içindeydi. Yenilikçiler seçimin yapılmasından yanaydı. Cumhurbaşkanlığı seçiminde de bir ayrışma vardı. Cumhurbaşkanlığı seçim tartışmalarında Demirel'in yeniden seçilmesine karşıydı...”

Siyasi partiler iktidar olmak için mücadelelerini vermek zorundalar. Eğer mesajları veya eylemleri iktidardan uzaklaşıyorsa o zaman siyasi partilerle uğraşmaya gerek yok. Sivil toplum örgütlerinde vesaire yerlerde uğraşsınlar. Ama siyasi partiler mutlaka iktidara talip olmalılar...

Vatandaş neticede oy verdiği siyasi partinin iktidara gelmesi veyahut başarılı olması için tercihte bulunur. Vatandaş sonuca bakar. Şimdi siyasi partilerin durumu açıklamak üzere sebep şuydu, biz haklıydık ama kapatıldı. Haklıydık ama kapatıldı. Haklıydık ama kapatıldı. Sizin haklı olmanız bir şey ifade etmiyor. Neticede operasyon odaklı olduğunuz zaman başarılı olmak zorundasınız. Vatandaş da belli bir süre "bir defa verdim, kapatıldı; iki defa verdim kapatıldı; üç defa verdim kapatıldı". Yani ne zaman iktidar olacağım? Hiç olmazsa bu sefer başkasına tercihte bulunuyor. Şimdi vatandaşın talepleriyle ilgili neticede başarılı olmak zorundasınız. Yani mazeret üretmek gibi bir şansınız yok. Bundan dolayı vatandaş mağduriyete bir defa oy verir, iki defa oy verir ama üçüncüsünde dördüncüsünde artık oy vermez. Bundan dolayı AK Parti bunu iyi gördü; Refah Partisi'nin, Fazilet Partisi'nin kapatılma süreçlerini, öncesini de düşünürseniz MGH partilerine olanları iyi gördü...

Zaten söyledim, partinin kapatılması (karşısında) haklı olmanız bir şey ifade etmiyor; mazeret yok. Siz partinizi bir şekilde kapattırmayacaksınız. Ya da kapattırma sebeplerini ortadan kaldırmak için mücadele edeceksiniz...

Çünkü o günü yaşamış olarak söylüyorum, bunu düşünen arkadaşlarımız vardı. Daha şahin politikalar izleyelim, sesimizi yükseltelim. Ama o konjonktüre baktığınız zaman, işte imam hatiplerle ilgili gündemde bir konu var, İmam hatiplerin fiilen kapatılması o zamanki mevcut yasalarla. Şimdi çok tepki veren oldu...Şimdi orada Erbakan Hoca'mızın düşüncesi, gönül verenler veyahut siyasette yer almış olan arkadaşlar çok büyük zarar görmemesi yani tabiri caizse mayınlar patlamadan bu siyasi hareketin hedefe doğru yol almasıydı...eğer öyle bir tercihte bulunsaydı daha şahin bir politika izlenseydi belki ondan sonra hareketle ilgili daha sıkıntılı şeyler, tablolar önümüze çıkabilirdi diye düşünüyorum. Ama yaşanmadığı için şimdi iki tarafın da görüşleri şu anda haklılığını koruyor. Çünkü yaşanmadı bir şey, şahin politika izleyelim diyenlerle diğer tarafta biraz daha mutedil olalım diyenler arasında...

Bu hususta biraz İstanbul teşkilatları lokomotif görevini görüyordu, o tarihte İstanbul teşkilatlarında rahatsızlığı olan arkadaşlarımız vardı ama o zaman parti disiplini vardı, teşkilat disiplini vardı ve dediğim gibi kamuoyuna yansımada geldi geçti bunlar...

Yani (mevcut) siyasetin içinde olma teşebbüslerinden sonra artık şansınız (kalmıyor)... Merkez size siyaset yapma şansı tanımıyor. Tanımadığı zaman zaten kongre olmuş. Kongre olduktan sonra kırk sekiz, elli milletvekili bu tarafta kalmış. Altmış milletvekili diğer tarafta kalmış. Bu tarafta olan arkadaş MKYK listelerinde yok, genel merkezde

yok. Zaten komple bir dışlanma söz konusu. İl teşkilatlarında vesaire de yok. Dolayısıyla size başka bir siyaset yapma şansı alanı kalmıyor. Kaldığı için de zorunluluktan dolayı yeni bir siyasi tercihte bulunuyorsunuz...

Dolayısıyla bizim itirazımızın yükselmesinin sebebi şu; bizim daha büyük kitlelerden, daha geniş kitlelerden oy alabileceğimiz bir pozisyon söz konusuysa böyle ufak tefek siyasi çekişmeler içinde veya ufak tefek ne bileyim siyasi basiretsizlikle... Biz otuz sene önce de belki daha net mesajlar vererek bunu başarabilirdik...

Hareketin kongrede bu kadar ciddi bir oy alacağını tahmin etmiyordu diye düşünüyorum. Böyle büyük bir kitlenin karşısına çıkacağını düşünmüyorlardı."

Görüşmeci D: "Bu teşkilat mensuplarının taleplerinin karşılanıp karşılanmaması meselesi o kadar ciddi bir mesele ki siyaset için! Özellikle bizim gibi siyaset gelenekleri için..."

"(Milli Görüş Hareketi) dışarıdan gelen baskıyı ve içerideki değişim talebini yönetemedi. Hatta ikisini de bilinçli olarak yok saydı. Yani değişim talebini yok saydı..."

Fazilet Partisi döneminde açıktan ve yüksek sesle sorgulanmasının nedeni "aslında bir anlamda biz üzerimize düşenin gereğini yaptık. Daha bu parti kurulurken partinin lideri şu kişi olmalıdır diye önerdik ama bunu kabul etmediniz. Zaten gelecek sonuç buydu." diyerek bundan cesaret alarak yüksek sesle geleneksel liderliği sorgulamaya ve itiraz etmeye başladılar...(Milli Görüş Hareketi liderliği) bunları (yenilikçileri) kaale almadı. Ve bunları çocuksu ve romantik şeyler olarak niteledi."

Görüşmeci E: "Merkeziyetçi liderlik ve iktidara gelememek veya uzun soluklu iktidarda kalamamak ayrışma sürecini etkilemiştir. Bunlarla beraber yukarıda bahsettiğim, yenilikçi politikaları programa alamamak da etkili olmuştur."

Görüşmeci G: "Milli görüş hareketleri hem kadro olarak kendisini yenileyememesi, hep aynı kadrolarla, aynı yüzlerle yoluna devam etmekte ısrar etmesi. Aynı zamanda aynı politikalarla, aynı kulvarda koşmaya çalışması. Bu tabanda da rahatsızlık meydana getirdi. Yoksa bizim tabanımız, yani milli görüş tabanı, taviz verirsiniz de sizi affetmez. Ancak taviz vermeye gerek kalmadan biz kendi kişiliğimiz ve kimliğimizle dimdik ayakta duramaz mıyız? Bu duruşu bekledi taban. Ama o duruşta zaman zaman savunulmalar yaşandığı için bu toplumda ve tabanda bir çözülmeye, önce ümitsizliğe sonra da çözülmeye sebep oldu..."

Şimdi taban (yaratılıştan) koşan, severek, isteyerek particilik yapan, partinin peşinde koşan, parti içinde çalışan adamlarla; bir de kerhen, zoraki çalışan insanlar bir olur mu? kerhen destekleyen tatmin olmuyor, benimsemiyor... Teşkilatın bütün gücünü yan yana getirerek, iki tane bir, on bir yapar; üç tane bir, yüz on bir yapar; dört tane bir, bin yüz on bir yapar. Siz bunun gibi teşkilattaki bu motivasyonu, bu aidiyeti sağlayarak ve tabanınızı geliştirerek, genişleterek devam ederseniz o zaman çok kısa sürede iktidar olursunuz...

Bizim partimizde müthiş bir iki başlılık var; bu Milli Nizam'da da var, Milli Selamet'te de var, Refah'ta da var ve Fazilet'te de vardı. Bir il başkanı bir de il müfettişi var. İl müfettişinin hiçbir sorumluluğu yok; ama bütün yetki kendisinde. İl başkanı kim? Hukuken sorumlu ama bu fiilen yetkisiz bir adam. Partiyi kim yönetiyor? Müfettiş yönetmeye çalışıyor. Müfettiş kim? Hocamız rahmetliye direkt bağlı olan adam. İster

milletvekili aday tespitinde, ister belediye başkan adaylarının tespitinde en fazla zorluk çektiğimiz il başkanı ve müfettiş kavgasıydı...Mesela tabanın istemediği, taban tarafından benimsenmeyen pek çok isim listelerin en üst sıralarına önceden yerleştirilir. Ondan sonra teşkilatın esas istediği adamlar ise üçüncü, beşinci sıradan listelere konur. Bu esasında müthiş bir teşkilat için kırıngılığa sebep oluyor ama...

Zannettiler ki, bunların ipi bizim elimizde, güç bizim elimizde zannettiler. Ve onlar toplumun beklentisini okuyamadılar, toplumun nabzını ellerinde tutamadılar. Belki de ayrışmanın nedenlerinden bir tanesi de budur: sadece tepeden bakarak, el yordamıyla parti politikası düzenlemek. Teşkilatın sesine kulak vermeden, tabanın beklentilerini dikkate almadan politika üretirseniz, siz ortada kalırsınız. Esas (yenilikçi ayrışması) buna karşı bir isyandır...

Onlar zannettiler ki güç, bizim genel merkezimizin elinde; (yenilikçiler) çok zayıf ve sınırlı bir sayıda kalacaklar, kaybolup gidecekler diye beklediler. Ama hiç de öyle olmadı.”

Görüşmeci H: “Parti liderliği kesin hakimiyetim var. Benim hakimiyetim önlenemez düşüncesindeydi. Ve o yüzden de büyük ölçüde bir karşı görüş var karşımda, diye düşünemedi. Oysa parti liderliğinin, o günkü üst kademenin bunu görmesi lazımdı... Bunun benzeri hep eskiden beri var. Ama bu sefer yeni oluşan bu farklı hareket yani oluşan muhalif hareketi parti yönetimi çok ciddiye almadı...Benim dışımda bir kimse bu davayı yürütemez, ya tökezlenirse. Dava hassasiyetinden kaynaklanan bir görüş vardı.”

Görüşmeci İ: “Buradaki en temel taleplerden bir tanesi, iktidar arzusu ve taleplerin karşılanamayışı. Şimdi Türkiye’de siyasetin en büyük problemi siyaset yapan insanların çok büyük bir çoğunluğunun siyaseti bir amaç değil de araç olarak görmesi... Ben diyor mahalle temsilciliği yaptığım sandıkta bekledim, bu davanın bekçisi oldum. Dolayısıyla belediyeyi kazandık. O zaman benim belediyede işe girmem lazım diyor. Çok normal görüyorum. Bunu çok temiz safiyane ve inanmış olarak söylüyor. Şimdi sizin siyasi hareket olarak bu insanların beklentileri karşılamanız lazım...”

Fazilet Partisi kapatıldıktan sonra bu sefer yol ikiye ayrıldı. Bunlardan bir tanesi Fazilet Partisi’nin devamı gibi olan Saadet Partisiydi. Benim şahsi kanaatim Fazilet Partisi’nin yani Milli Görüş damarının diyelim, gerçek anlamdaki mirasçısı gerçek anlamda Saadet Partisidir. Adalet ve Kalkınma Partisi belki biraz daha Fazilet Partisi’nin kapatılmasının yarattığı travmayla daha batıcı bir duruş sergiledi. Şimdi Tayyip Bey’in meşhur söylediği bir ‘Ben milli görüş gömleğini çıkarttım.’ sözü var...

Gelenekçi grup dediği şey şuydu: ‘Ya biz bu zamana kadar bu şekilde geldik. Bizim kendi prensiplerimiz var işte bir elimize güneşi bir elimize ayı verseniz de bu fark etmez. Biz neyse oyuz ve kendi düşüncemizi kendi iddiamızı savunmaya devam edeceğiz. Bu hak ile batılın mücadelesidir. Bugün batıl galebe çalıyor gibi gözükebilir ama yarın hak mutlaka galebe çalacaktır.’ Öte yandan yenilikçilerde şunu söylüyordu ‘Bu iş böyle gitmiyor, senelerdir uğraşıyoruz ama ciddi anlamda Türkiye dönüşmedi, mesafe kat edilemedi. Buradaki en büyük problem nedir? En büyük problem Türkiye’deki özgürlüklerin olmayışıdır...

Türkiye’deki partilerin hepsindeki yönetim istisnasız otokratiktir. Çünkü Türkiye de siyasi partiler kanunu bunu emreder zaten...Dolayısıyla Milli Görüş geleneğinde liderin otokratikliğinin bir de meşrulaştırmış hali var. Dolayısıyla sen herhangi bir parti

kongresinde parti görüşünü öne sürerek liderin söylediği bir şeye karşı çıkamazsın. Bir, bunu kabul etmek lazım...

Şimdi liderin sorgulanamamasının, güç toplamasının getirdiği bir her zaman için cam fanus teorisi vardır. Yani lider bir noktadan sonra eğer çok fazla güç devşirmişse, gerçeklikle ilgisini kaybeder. Yukarıdaki de gerçeklikle ilgisini kaybeder, kendi yarattıkları bir dünya görmeye başlarlar...Eğer sen etrafındakilerin hepsi senin gibi düşünen insanlarsa, bir müddet sonra sen tüm gerçeklikle ve tüm olabilecek tehdit ve fırsatlardan bihaber hale gelirsin."

Görüşmeci J: "Fakat bu siyaset dediğiniz şey sonuç alma sanatıdır. Yani iktidar olma, yönetmeye talip olma olayıdır. Bu bahsettiğimiz yenilikçi diye sonradan daha çok öne çıkan kesir artık ümidini kesmiş durumdaydı. Eski yönetim tarzından bir şey çıkmayacağını net bir şekilde görüyorlardı. Yani bu hareketin biraz daha yenilenmesi, daha farklı bir siyasi strateji belirlemesi gereğine inanmışlardı. Ondan sonra bu kadar emek veriliyor, bu kadar çalışılıyor yönetim kadrosu hiçbir zaman farklı bir üslup denemeye doğru gitmiyor. Bunun verdiği bir bıkkınlık bir usanç bir motivasyon olarak ortaya çıkmıştır...Dolayısıyla bu genç nesil artık bu kısır döngünün kırılması gerektiğine kani olunca bu ayrışma AK Parti ile beraber daha net bir şekilde ortaya çıkmış oldu benim kanaat..."

Bu geleneğin siyasi partisi kapatıldığı zaman tabii ki o parti mensupları içerisinde bir infiale, bir tepkiye yol açmıştır. Ama bir, iki, üç, beş sonra da insanlar da "yani canım siz de işinizi biraz daha derli toplu yapın da böyle sürekli aç kapa şeklinde olmasın" şeklinde olumsuz bir tavrın çıktığına, bu şekilde bir düşüncenin var olduğuna ben de şahit olmuşumdur.

Milli Görüş kendini açamadığı için veyahut toplumun beklentilerini karşılayacak siyasi manevraları yapamadığı için siyasi bir kısım yenilikleri bünyesine taşıyıp da toplumun geniş kesiminin teveccühünü kazanacak bir yapıya kavuşamayınca dolayısıyla zorunlu olarak başka bir hareketi doğurmuştur."

Görüşmeci K: "Eğer siz taleplere karşı bigane kalırsanız, alttan gelen taleplerin bir dönüşümle cevaplandırılması lazım. Peki bu dönüşümde siz sürekli girdi var ama çıktı yok. Çıktı olmadığı için burada bir gerilim var. Bu gerilim bir şekilde patlayacak. Bir de dışarıdan sürekli bir baskı var. O baskıya karşı da kendinizi koruyup kollamak zorundasınız, sistemi patlatmamak zorundasınız..."

Milli görüş hareketi teşkilatlarının temel bir özelliği var. Toplumdan kopuk değildir. Dolayısıyla da teşkilat kendi parti teşkilatlarına kulak tıkayan aslında topluma destek aldığı kitlelere kulağını tıkamış demektir...Dolayısıyla Refah Partisi, Fazilet Partisi teşkilatlarından gelen talepleri parti içi bir kavga olarak, parti içi bir iktidar mücadelesi olarak okudu üst yönetim..."

Bu kitlesel açılımın neticesinde kitlelerdeki talepler, çeşitlendiği daha geniş alana yayıldığı için, üst yönetim kendisini aşağı ile konumlandırma noktasında bir zorluk yaşadı. Bu zorluğu giderme noktasında adım atacağı yerde, tersine yapmış olduğu kampanyalarla, açılımla bağlantılı olarak yürüyeceğine, Refah Partisi'nin ilk dönemindeki veya milli nizamdan gelen geleneksel "biz ve onlar" anlayışıyla hareket etti..Teşkilatın tamamında kitlesel açılmayı parti yönetimine doğru sürdürülmesi beklentisi vardı. Daha önceki "bizler ve onlar" anlayışından çık, siyasal kitleni genişlet talebi vardı. Refah Partisi yönetimi bunu anlamakta zorlandı..."

Çok açık bir şekilde görmezden gelme, gücünü sürdürme arayışydı.”

Görüşmeci M: “Türk siyasi hayatının bütününde bunu görebiliriz, liderler bir müddet sonra kendilerini vazgeçilmez olarak görürler ve dolayısıyla yeni değişim taleplerini kendi liderliğini tartışmaya açabilecek gelişmeler olarak görebileceği için bunun önünde bir direnç göstermişlerdir.”

Geleneksel parti yönetiminin teşkilatlarda oluşan yeni atmosferi doğru okuyamadığı, gündeme gelen değişim taleplerini ve yönetimde yer almaya yönelik beklentileri göremediği görüşmecilerin yorumlarında ön plana çıkmaktadır. Parti yönetimi ile teşkilatlar arasında oluşan mesafenin nedenlerini görüşmeciler özetle şu şekilde tespit etmektedir;

- Parti yönetimin işleri iyi yürütmemesi,
- Teşkilat mensuplarının taleplerinin karşılanmaması,
- Genç kuşağın üst yönetim kademelerinde görev almaya yönelik beklentilerinin karşılanmaması,
- Bir siyasi partinin iktidar olmak için mücadele etmesi gerekirken, parti liderliğinin verdiği mesajlar ve eylemlerle iktidardan uzaklaşması ve bu durumun yadırganmaması,
- Parti kapatmaları karşısında yönetimin sadece haklı olduğunu ifade etmesi ancak iktidar olmak ve iktidarda kalmak için siyasal bir açılımın gerçekleştirilmemesi,
- Vatandaşın mağduriyet söylemiyle yetinmeyerek iktidar yetkinliği arayışıyla partiyi destelemekten uzaklaşması,
- Kadro olarak partinin kendisini yenileyememesi ve parti yönetiminde genç kuşağa alan açılmaması,
- Yenilikçi anlayıştan uzak, politikalar ile siyasal hedeflerde bir değişim gerçekleştirilmemesi,
- Liderlik seviyesinde çok başlı bir yönetim görüntüsü verilmesi,
- Taban tarafından benimsenmeyen pek çok isme aktif görevlendirmelerde ön sıralarda yer verilmesi,
- Yönetim kadrolarında farklı üslubu denemeye yönelik hiçbir yeni yaklaşıma izin verilmemesi.

Parti yönetiminin kendisinden beklenen siyasal yetkinliği gösterememesi ve teşkilat beklentileriyle uyumlu politikalar üretilmemesi nedeniyle MGH içinde bir ayrışma zemini oluşmuştur. Teşkilat mensuplarının iktidar beklentisini karşılayacak siyasal açılımların parti yönetimi tarafından yapılamaması ya da 28 Şubat postmodern darbe sürecinde olduğu gibi iktidar döneminde dışarıdan gelen baskıları yönetecek siyasal adımların atılamaması MGH geleneğinin tarihsel sürecindeki en ciddi kırılmaya zemin hazırlamıştır.

Siyasi partinin teşkilatlarına ve destekçilerine vereceği en önemli vaadi iktidar olmaktır. Sonuç alma sanatı olan siyasetin beklenen açılımları gerçekleştirmemesi ve beklentileri karşılayamaması bir çözülmeye neden olacaktır. Görüşmeci J bu durumu açıkça şöyle özetlemiştir; *“Bu siyaset dediğiniz şey sonuç alma sanatıdır. Yani iktidar olma, yönetmeye talip olma olayıdır. Bu bahsettiğimiz yenilikçi diye sonradan daha çok öne çıkan kesim artık ümidini kesmiş durumdaydı. Eski yönetim tarzından bir şey çıkmayacağını net bir şekilde görüyorlardı. Yani bu hareketin biraz daha yenilenmesi, daha farklı bir siyasi strateji belirlemesi gereğine inanmışlardı. Ondan sonra bu kadar emek veriliyor, bu kadar çalışılıyor yönetim kadrosu hiçbir zaman farklı bir üslup denemeye doğru gitmiyor. Bunun verdiği bir bıkkınlık bir usanç bir motivasyon olarak ortaya çıkmıştır...Dolayısıyla bu genç nesil artık bu kısır döngünün kırılması gerektiğine kani olunca bu ayrışma AK Parti ile beraber daha net bir şekilde ortaya çıkmış oldu benim kanaat.”*

Bir siyasi partinin en önemli amacı iktidar olmak ve ilan ettiği siyasal programını uygulamaya koymaktır. MGH partileri bakımından iktidar olma ve iktidarda kalma yarışı, diğer partilerle girdiği mücadelenin yanında merkez iktidar elitleriyle karşılaştığı gerilimli bir alan olmuştur. MSP’nin 12 Eylül 1980 askeri darbesinden önce CHP ile yaptığı koalisyon ve daha sonra 1995 seçimlerinin ardından RP’nin DYP ile gerçekleştirdiği koalisyon hükümetleri bu gelenek mensupları için sınırlı bir iktidar tecrübesi olmuştur. Buna karşın MGH partileri daima bir meşruiyet sorunuyla yüzleşmiş, merkez siyasal elitler tarafından dışlanmış ve Anayasal kurumlar tarafından soruşturmaya konu olmuştur. Genel bir tanımla *“laiklik karşıtı eylemlerin odağı olmak”* gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından bu partilerin ardı sıra

kapatılması, MGH partilerinin iktidar imkanlarını ve teşkilat beklentilerini karşılama yeteneğini çok ciddi şekilde sınırlandırmıştır.¹⁰³⁰

28 Şubat postmodern müdahalesiyle RP'nin iktidardan uzaklaştırılması ve hemen ardından kapatılması, MGH'nde yaşanan kurumsal ayrışma süreci bakımından önemli bir kavşak olmuştur.¹⁰³¹ Parti kapatmalarla MGH geleneğinin iktidar yolunun engellenmesi, hem teşkilatlardaki alternatif arayışlarını güçlendirmiş, hem de parti yönetiminin sorgulandığı liderlik değişim beklentisini gündeme getirmiştir. RP'nin kapatılarak önemli isimlerinin siyasetten yasaklı duruma düşmeleri; kısa bir süre sonra geleneğin yeni temsilcisi olarak kurulan FP hakkında kapatma davası açılması, bu hareketin siyasal yetkinliğinin sorgulanması bakımından önemli kritik kavşak noktaları olmuştur.¹⁰³² Partinin yönetimi ile teşkilat mensupları arasındaki uyumun zayıflaması, parti liderliği ile yenilikçiler arasındaki görüş ayrılıklarının yarışmacı bir yapıyla yönetilememesi önemli bir değişim süreci başlatmıştır.

MGH'deki kurumsal ayrışma sürecine kaynaklık eden değişim taleplerinin neden karşılanmadığı, hatta bu taleplerin parti yöneticileri tarafından neden dikkate alınmadığını sorgulayan görüşmecilerin yorumlarında ön plana çıkan hususlar özetle şu şekildedir;

- MGH liderliğinin yenilikçileri ciddiye almaması, hatta onları çocuksu ve romantik olarak görmeleri,
- Teşkilat mensupları tepki gösterir ama son kertede bize bağlıdır düşüncesi,
- Yenilikçilere verilen desteğin sınırlı olduğunun varsayılması,
- Yenilikçilerin dile getirdiği taleplerin teşkilatlarda karşılık bulacağına ihtimal vermeyen bir güven duygusuna sahip olunması,
- Gücü ellerinde olduğu düşüncesiyle toplumun ve teşkilatların sesine kulak vermeden tepeden bakarak ve el yordamıyla parti politikalarının belirlenmesi,

¹⁰³⁰ Kanadoğlu, **Alaturka Demokrasi**, s.472-473; Şen, **Refah Partisi'nin Teori ve Pratiği**, s.83; Çakır-Çalmuk, **Recep Tayyip Erdoğan**, s.72; Ağırbaş, **Milli Görüş Siyaseti**, s.10

¹⁰³¹ Yıldız, **28 Şubat Belgeler**, s.29-84; Güney-Başkan, **a.g.e.**, s.267

¹⁰³² Bekaroğlu, **Siyasetin Sonu**, s.107-108; Şentürk, **İslamcılık**, s.516; Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nın Anayasa Mahkemesi'ne sunduğu iddianamenin tam metni için Bkz.: Yıldız, **a.g.e.**, s.315-324

- Yenilikçilerin çok zayıf ve sınırlı sayıda oldukları ve kaybolup gidecekleri beklentisi,
- Parti liderliğinin örgütler üzerinde kesin bir hakimiyete sahip olduğu düşüncesi,
- Geleneksel liderliğin dışında bir ekibin bu davayı yürütemeyeceği düşüncesi,
- Bugüne kadar davayı biz yürüttük, bundan sonra da iddiamızı biz savunmaya devam edeceğiz yaklaşımı,
- MGH geleneğinde liderin mutlak otoritesinin meşrulaştırılmış olması,
- Geleneksel liderliğin çok fazla güç devşirmiş olması nedeniyle çevresindeki gerçeklikle ilgisini kaybetmesi,
- MGH yönetiminin kendisini vazgeçilmez olarak görmesi.

Parti yönetiminin geleneksel yaklaşımlarını savunanlar ile Türkiye'nin siyasal atmosferini dikkate alarak yeni bir siyasal kimlik üretmenin kaçınılmaz olduğunu dile getirenler arasındaki mücadele, FP'de gelenekçi ve yenilikçi diye tanımlanan ayrışmayı üretmiştir. Değişim taleplerine karşı mesafeli duran FP yönetimi karşısında yenilikçiler grup bilinciyle hareket ederek net bir blok oluşturmuştur. Görüşmeci B, parti içindeki bu ayrışmanın daha önce FP İstanbul İl Kongresinde ipuçlarını verdiğini ifade etmiştir: *“Özellikle Tayyip beyin başını çektiği İstanbul grubu ilk sinyalleri İstanbul İl Kongresi'nde çok net bir şekilde (vermişti). İstanbul Kongresi'nde çift liste çıktı. Bir liste tamamen Tayyip Bey'in hazırladığı listeydi. Tabii ki Genel Merkezin listesi kazandı. O dönem insanlar çok fazla ayrışma istemedikleri için çoğunlukla Erbakan Hoca'nın listesini (destekleyerek), Numan Bey'in listesi lehine oy kullandı. Ondan sonra Fazilet Partisi kapatma süreci başlayınca...tamamen iki ayrı grup oluşmuş oldu.”* Görüşmeci B'nin “gençler” diye ifade ettiği yeni kurumsal aktörler, artık sadece değişim taleplerini dile getirmiyor, aynı zamanda partinin yönetim kademelerinde görev almak üzere beklentilerini açık bir şekilde ifade ediyorlardı. Buna karşılık parti liderliğinin bu beklentinin önemini fark edemediğini Görüşmeci B devamla şöyle belirtmiştir: *“Özellikle gençlerden gelen bir talep başlamıştı; üst yönetimlerde görev almaya yönelik. Belediye başkanlığı, milletvekilliği ve MYK'da*

görev talebi vardı. Dolayısıyla içeriden böyle bir beklenti ve talep başlamıştı. Bunun önemini aslında çok fazla göremediler, okuyamadılar.”

Yenilikçiler olarak adlandırılan yeni aktörler soyut söylemler yerine, sonuç odaklı ve sistematik öneriler barındıran siyasal yaklaşımların üretilmesini zorunlu görüyorlardı. Ülkenin geçirdiği sosyal, kültürel ve siyasal dönüşümle uyumlu, sosyo-ekonomik beklentileri karşılayacak yeni siyasi politikaların üretilmesi gerektiğini ifade ediyorlardı. Bunun için seçmen desteğini kazandıracak hizmet esaslı bir kitle siyasetine geçilmesi gerektiği söylüyorlardı. Yeni siyasal yaklaşım taraftarların parti liderliği dahil çok geniş bir perspektifte yeni bir arayışın içinde olduğuna yönelik Görüşmeci D’nin şu yorumu dikkat çekicidir: *“Milli Görüşte sınırlı kesime yönelen siyasal lisan yerine daha geniş kitleleri hedefleyen bir dilden yana olanlar; “hayır böyle siyasi parti olmaz, siyasi parti daha geniş kitlelere hitap eder”, diyen bir anlayış hep vardı hareketin içinde..daha sonra yenilikçi ismini alacak hareket, Refah kapatılıp yeni bir parti kurulması söz konusu olduğunda ısrarla yeni partinin liderinin Tayyip Erdoğan olmasını istedi...Yeni partinin lideri Tayyip Erdoğan olmalıdır, dediler ısrarla. Belki de yenilikçi diye baş gösteren bu hareketin başlamasının arka planındaki sebep bu son reddediliştir.”*

Geniş bir seçmen desteği alarak kurumsal çevre içinde etkin bir siyasal aktör olma arayışı ile geleneksel parti liderliğinin etrafındaki kitleyi analiz eden Görüşmeci G’nin şu tespiti açıklayıcı niteliktedir: *“Eğer çıkar çatışması dersiniz, eskilikçi (gelenekçi) arkadaşlarımızın çıkar çatışmasıdır. Yenilikçi arkadaşlarımızın çıkar çatışması değildir. Onlar kendi konumlarını korumak için, bu yeni bir akım devreye girerse bunların pek çoğu yerinde kalmaz. O yüzden bu eski arkadaşlarımız kendi konumlarını devam ettirmek için Erbakan Hoca'mızın etrafında kenetlendiler. Onun eteğinden tutundular. Ama bizim arkadaşlarımız, "yok bu hareket mutlaka çok daha iyi yerlere doğru yürümelidir, bunun da şartı toplumu bütünüyle kucaklayalım, düne yaslanarak ama bugüne basarak, geleceğe de bakarak yürüyen, yepyeni bir anlayışla bir merkez partisi", ama İslami bir parti değil, bir merkez partisi olarak...”*

Geleneksel parti yönetimden uzaklaşan ve gün geçtikçe kendi içinde konsolide bir görünüm kazanan yenilikçi grup için Erdoğan’ın oynadığı rol önemlidir. Farklı bir siyasal açılım ve yeni bir lider yaklaşımı etrafında Erdoğan’ın üstlendiği işlev dikkat

çekicidir. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı döneminde elde ettiği popülarite ile ülke genelinde tanınan Erdoğan'ın geleneksel liderlikten uzaklaşma sürecinin izlerini verdiği mesajlarda görmek mümkündür. Önceleri Erbakan'ın mutlak liderliğine atıfla “hocamız ne görev verirse” söylemiyle kendi siyasal konumunu tanımlarken, FP içinde yenilikçi grubun başını çekmeye başladıktan sonra kamuoyuna verdiği mesajlarda “*tabanımız bana ne görev verirse üstlenirim*” söylemiyle teşkilatları merkeze aldığını ilan etmiştir. Yeni bir siyaset arayışı bağlamında yenilikçilerin liderliğini üstlenen Erdoğan'ın süreçte oynadığı rol bakımından görüşmecilerin dile getirdiği tespitler önemlidir;

Görüşmeci B: “Burada tabii liderin etkisi büyük. Tayyip Bey özellikle de büyükşehir belediye başkanlığı dönemiyle beraber bütün Türkiye’de tanındı. Yani birçok yerlerde konferanslara gitti. Faaliyetleri ciddi anlamda tüm Türkiye’ye yansıdı.”

Görüşmeci E: “Tayyip Erdoğan’ın halkla kurduğu diyalog, karizması, mazlum oluşu, İBB’de gösterdiği başarı önemli sebepler arasındadır.”

Görüşmeci G: “Dağ taş herkes Tayyip Bey diyor. Dört buçuk ay gibi kısa bir zamanda efendim İstanbul’un su problemini çözmüş, bütün Türkiye’de göz bebeği gibi beğenilir olmuş, havasını solunur hale getirmiş, trafiğini rahatlatmış, adalara bile şebeke suyu ve doğalgaz götürmüş bir belediye başkanı; hem de muhalefete mensup bir belediye başkanı. Onun karizmasıyla, onun başkanlığında biz bir parti kuruluş hazırlığı yapalım...”

Görüşmeci İ: “Gelenekselciler yenilikçileri bastırmak için ellerinden geleni yaptılar ama burada yani Tayyip Erdoğan gibi güçlü bir figür vardı.”

MGH geleneği içinde sınırlı bir değişimden ziyade, siyasetin sıkıştığı dar alandan çıkarılmasına yönelik hedefleriyle Erdoğan ve çevresindeki yenilikçi grup, Erbakan ve diğer geleneksel yöneticiler tarafından doğru okunamamıştır. Görüşmecilerin yaptıkları tespitlerde açıkça ifade edildiği üzere, AK Parti’nin kurulmasıyla sonuçlanacak bu ayrışma sürecindeki değişim dinamiklerinin etkisi net bir şekilde anlaşılamamıştır.

Bir partinin uygun davranış kalıplarını geliştirmesi ve beklentileri karşılama yetkinliği kurumsallaşmanın uyarlanabilirlik unsuruyla ilgilidir. Partilerin çevrelerine karşı duyarlı olması, çevresinden gelen baskıları yöneterek kendisine yönelen mesajlara uygun cevaplar üretmesi partinin kurumsal uyarlanabilirlik seviyesini gösterir.¹⁰³³ Bu bağlamda partilerin farklı işlevleri bir arada yönetecek ve teşkilat mensuplarının

¹⁰³³ Şükür, a.g.e., s.693; Tanta ve Akıncı, a.g.e., s.129

beklentilerine cevap verecek şekilde geniş bir işlevselliğe sahip olması gerekmektedir. Sınırlı işlevlere odaklanarak kendini geliştirmeyen partilerin hızlı bir şekilde destekçi kaybı yaşayacaktır.

Siyasal uyarlanabilirlik bağlamında siyasal partiler, gerekli olduğunda politik tutumunu değiştirmesi, seçmen desteğini artırmak için geleneksel yaklaşımlardan vazgeçmesi ve karşılaşılan yeni durumlara uygun yeni siyasal öncelikler belirlenmesi gerekmektedir. Aksi halde ilk amaçlarını yerine getirdikten sonra çevresindeki değişim olgusuna ayak uyduramayan partiler, yeni hedefler geliştiremediği için ciddi bir krizle karşılaşacaktır. Bu krizin üstesinden gelmek için yeni işlevler ile hedeflerin geliştirilmesi zorunludur.¹⁰³⁴

Bu tespitlerle MGH’de yaşanan bu gelişmeleri değerlendirdiğimizde, parti yöneticileri ile yenilikçi grup arasındaki mesafe, geleneksel parti liderliğinin partinin işlevlerini çeşitlendirecek bir değişimi geliştirememesinden kaynaklanmıştır. Kendisine yönelen farklı beklentileri karşılayacak fonksiyonel çeşitliliği sağlayamayan parti liderliği yüksek seviyede sorgulanmıştır. Parti içi görüş ayrılıkları ile çözülme sürecinin değişim yönlü adımlarla parti yönetimi tarafından yönetilememesi, kurumsal yapıda bir ayrışmayı derinleştirmiştir. MGH geleneği düşük kurumsallaşma seviyesiyle, parti içinden ve dışından gelen beklentileri karşılayacak şekilde fonksiyonlarını güncelleyememiş, çevresindeki değişimlere kendisini adapta edememiş ve bunun sonucunda AK Parti’nin kurulmasıyla sonuçlanacak ayrışma süreciyle karşılaşmıştır.

4.4.3. Merkeziyetçi Liderlik Anlayışı ve Geleneksel Liderliğin Sorgulanması

Merkeziyetçi liderlik anlayışının bu kurumsal ayrışma sürecinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu anlamak için mülakat sorularının üçüncü grubunda yer alan 3.C. alt kategori soruları kullanılmıştır. Örgütün sahip olduğu yönetim anlayışına bağlı olarak aşırı merkeziyetçi liderlik, etkin olmayan karar süreçleri ve kurumsal hedeflerin belirsizliği

¹⁰³⁴ Huntington, “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, s.68-70

kurumsal değişim süreçlerini etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. Örgütlerde liderlik zafiyeti olarak tanımlanan bu faktörlere bağlı olarak parti yönetimin sorgulanmasıyla başlayan bir değişim talebi söz konusu olacaktır. Partilerin siyasal hedeflerini bir seviyede gerçekleştirmeleri parti içi paydaşlar tarafından beklenecektir. Parti yönetiminin ilan ettiği amaçlara ulaşacak siyasal açılımları gerçekleştiremediği durumlarda , örgüt içi zorlayıcı faktör olarak değişim süreçlerini gündeme gelecektir.

Partilerin sonuç alma yeteneğinin sorgulanması, teşkilat üyelerinin alternatif çözüm arayışları bağlamında farklı görüş ve önerileri dile getirdikleri görülecektir. Bu görüş ve önerilerin bir kısmına aynı zamanda bazı değişim talepleri eşlik edecektir. Partilerin siyasal sonuç üretme yetkinliğini geliştirmeyi amaçlayan öneriler ile değişim taleplerinin parti liderliği tarafından değerlendirilmesi beklenecektir. Ancak merkeziyetçi bir liderlik anlayışının hakim olduğu yapılarda bu teklifler genellikle göz ardı edilmeye karşılanabilecektir. Değişim taleplerinin karar mekanizmalarında değerlendirilmemesi önce teşkilatlarda memnuniyetsizlik üretecek, bunun devam etmesi teşkilat üyelerinin ilan edilen hedeflere olan inancını sarsacak ve örgüt liderliğinin sorgulandığı bir çözölme sürecine dönüşecektir.¹⁰³⁵

Rutin süreçlerin yanında yeni siyasal açılımlar geliştirmek için parti içinde oluşan yeni beklentilerin ve değişim taleplerinin görmezden gelinmesi, bunların siyasal karar süreçlerinde kullanılmaması, aşırı merkeziyetçi bir liderlik anlayışının işareti olarak kabul edilmektedir. Parti yönetiminin değişime kapalı olması hem alternatif siyasal yaklaşımların oluşturulmasını engelleyecek, hem de parti yönetiminin sorgulanacağı bir çözölme sürecini tetikleyecektir. Bu çözölme, kurumsal yapının bütünlüğünü korumakta zorlanacağı ikinci bir yol arayışının parti içinde güçlenmesine neden olacaktır.

Bu genel çerçeve içinde MGH'nin tarihsel süreci incelendiğinde, FP yönetimine yönelen değişim taleplerinin karşılanmaması, hatta bu yöndeki taleplerin parti yönetimi tarafından dikkate alınmaması alternatif bir yol arayışlarını güçlendirmiştir. 28 Şubat postmodern darbe sürecinde RP'nin kapatılmasının ardında FP, alternatif

¹⁰³⁵ Sargut-Özen, **Örgüt Kuramları**, s.29; Özen, **a.g.e.**, s.302-303; Öztürk v.d., **a.g.e.**, s.44

siyasal açılımlar için bir fırsat olarak görülmüştür. Geleneksel siyasal tartışmalardan uzak yeni bir siyasal kimlik inşa etme beklentisi FP döneminde ön planda olmuştur. Bu bağlamda yeni siyasal açılımları hedefleyen değişim adımlarının atılması geleneksel liderlikten talep edilmiştir. Bu genel değişim beklentisinin yanında 1999 genel seçimlerinde beklenen başarının elde edilememesi, parti içinde ciddi tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. İkinci kuşak parti mensuplarını temsil eden ve Erdoğan'ın etrafında toplanan yenilikçilerin partinin önceliklerine yönelik dile getirdiği talepler teşkilatlarda geniş yer bulmuştur. Bu beklentilerin parti yönetiminde karşılık bulmaması, tekliflerin eleştiriye dönüşmesine neden olmuştur. Partinin geleneksel yönetimine karşı dile getirilen eleştiriler “gelenekçiler/yenilikçiler” ayrışmasını gündeme getirmiştir. Parti içinde alternatif bir siyasal açılım geliştirmek için ortaya çıkan ikinci kuşak partililerin teklifleri karşısında parti liderliğinin takındığı tutum ayrışmayı derinleştirmiştir. Açılım teklifleri karşısında parti yönetiminin yaptığı tercihlerle bu ayrışmayı keskinleştirdiği hususu görüşmelerde açıkça ifade edilmiştir.

Parti liderliğinin değişim taleplerini dikkate almaması, istişareye açık olmayan ve sınırlı katılımı yürütülen karar alma süreçlerinin parti liderliğinin sorgulandığı bir ayrışma sürecini tetiklediği hususu oniki görüşmeci tarafından teyit edilmiştir. Bir görüşmeci bu tespiti kısmen katıldığını ifade ederken, bir görüşmeciden ise net bir yanıt alınamamıştır. Bu bağlamda merkeziyetçi liderlik anlayışının hakim olduğu MGH geleneğinde değişim taleplerine duyarsız kalınması ve örgütün karşılaştığı krizlerin çözümünde parti liderliğinin beklenen açılımları geliştirememesinin ayrışma sürecindeki etkisine yönelik görüşmeciler tarafından dile getirilen görüşlerin bir kısmı şu şekildedir;

Görüşmeci A: “Refah kapatıldıktan Fazilet kurulduktan bir sene sonra biz Faziletin ne kadar yeni olduğunu göstermek için iki adaylı bir yarış teklif ettik. Buna hocam da karşı çıktı. Hocamla birlikte hareket edenler de. Dedik ki "biz demokrasi içerisinde bir siyasi yarışın olması gerektiğine inanıyoruz. En azından birilerinin gözünde bir meşruiyetimiz oldu. Yani emirle ve talimatla yapılan bir kongre değil delegelerin iradesiyle yapılmış bir kongre. Bunu da kabullenmediler. Bir sürü badire atlattık. Teşkilatları bize kapatıldı. Konuşma hakkımız engellendi. Bizi ahiretimizle tehdit ettiler, korkuttular. Özel nasihatçılar geldi, Milletvekili arkadaşlarımızın evlerinde sabahlara kadar...

Kendi çevresiyle, "mükellefiyetlerim" dediği kişilerle ki, biz onun içerisinde değildik, onlarla görüşmeleri vardır. Ama hocanın sistemi şöyle gider; herkes düşüncesini açıklar, kararı Hoca verir. Yani Hocanın verdiği karar orada istişareden çıkan sonuç olmaz. Yani İslam'da istişare böyledir, dediğini ben çok kez biliyorum...Ama Hoca istişareyi mutlaka birileri ile yapardı. Onlar biz değildik. Dar bir ekip, çekirdek bir kadroyla her zaman bir arada olduğunu biliyorum ama onların da sorulan sorulara karşı "Hocam siz bizden daha iyi bilirsiniz" dediklerini de biliyorum...

Yönetimin bu işleri iyi yürütmediği, dar bir ekiple bunlara karar verildiği ve bunların da teşkilatlar ve milletvekilleri grubu içerisinde tasvip edilmediği konusu büyük bir gerçektir. Bunların hepsi birikmiştir ve sonunda bence AK Parti'nin kuruluşunu ortaya çıkarmıştır...

Şimdi toplumda işte bazen ışıkları yakıp kapatarak, bazen de yüksek sesle "temiz toplum, temiz siyaset" özlemi ortaya çıktı. Yani bu olay aydınlatılsın. Sorumluları kimse? Devletin içinde başka devlet mi var? Tabii hükümetin devamı açısından Hoca suskun kaldı; biz o zaman çıktık dedik ki "bunu aydınlatalım, millet bizden bunu bekliyor, sorumlulardan kendimizi temizleyelim". O zaman hükümet ortaklığı biter dedi Hoca; bitecekse bitsin dedik, zaten baştan beri söylüyoruz. DYP'yle hükümet kurmadan seçime gitmek mümkünse giderdik. Millet de eksikimizi tamamlardı. O zaman ışık kapatma eylemlerini yapanlara "mum söndü" diyen Şevket Kazan Bey oldu. Bir başkaları başka şekilde karşılık verdi. Ha, bunların da onlardan farkı yokmuş gibi bir kanaat maalesef toplumda yerleşti...

Yani liderliğin bu sorunları, krizleri yönetememesi başlı başına bir sorundur. Mesela biz o tarihte 28 Şubat sürecine girdiğimizde, Hoca "İsmail Hakkı Karadayı yarın beni ziyarete gelecek, ben de kendisini karşılayacağım" diyerek olağanüstü bir önem atfetti bu toplantıya. Biz daha grup toplantısı biter bitmez dedi ki, "Siz ne yapıyorsunuz Allah aşkına? Bu adamı karşılamak sizin haddinize mi? Siz yerinizde oturun, o adam yürüyerek gelsin." Merdivenlerden indi ve kendisini karşıladı ve kucakladı üstelik. Görüntü vermeye çalışıyordu Hoca. Biz de diyorduk ki, "bize öğretilen şey şudur, askerliğe emir verir, ya emir almasını bilir. Eğer siz ona emir verecek noktada olmazsanız, emir vermeyi o çok sever" demiştik...

Ama hocam hep zamana oynuyordu. Yani biraz daha zaman geçse birbirimizi daha çok tanıyacağız diye kendisine de bize de birtakım şeyler söylüyordu. Mesela yönetememek de bir sebep olabilir. Şimdi 28 Şubat kararlarının içerisinde sekiz yıllık kesintisiz eğitim vardı. Bunu hükümet tasarısı olarak meclise sevk edilmesi gündeme geldi. Biz tekrar isyan ettik, bir grup toplantısı yaptık. Hatta Hocanın yanında olan imam hatip mezunu bazı arkadaşlarımız gözyaşlarıyla biz bu teklife imza atamayız hocam kusura bakmayın dediler. Hocam büyük bir üzüntü içindeydi. Hoca, biz gönderelim de siz mecliste bunu engelleyin diyordu. Hükümetten gelen bir şeyin engellenmesi mümkün değildi bu akıl karı değildi. Hocam bize bunu yaptırmayın. En azından bu tasarıda hiçbir Refah partisinin imzası olmamalı. Onu da kabul etmedi, maalesef gitti."

Görüşmeci B: "(O.Ö. Liderliğin meşruiyetinin zamanla kaybolduğunu söyleyebilir miyiz?) Doğru, özellikle Erbakan Hoca'nın zaman zaman yasaklı duruma düşmesi, uzaktan kumandayla yönetimin çok kolay olmadığını veya iyi yönetilmediği noktasında içeride daha çok tepkiler artmaya başladı. Hakikaten de böyle miydi, dersiniz evet öyleydi..."

Çok ciddi dışarıdan baskılar vardı. Bunlarla da çok ciddi mücadele etti. Şu anda Tayyip Bey'in yaptığı gibi. Siz güzel şeyler yapmak isterseniz veya yaparsanız dışarıdaki belli güçlerin menfaatine dokunursa aleyhinize çok ciddi kampanyalar başlar. Hoca da böyle bir kampanyayla ciddi bir şekilde yıpratıldı. Bu yıpratma kampanyalarının da halk gözünde desteğinin azalmasına sebep olmuştur...

Özellikle Tayyip beyin başını çektiği İstanbul grubu olarak ilk sinyalleri İstanbul Kongresi'nde çok net bir şekilde belli oldu. İstanbul Kongresi'nde çift liste çıktı. Bir liste tamamen Tayyip Bey'in hazırladığı listeydi. Tabii ki genel merkezin listesi kazandı. O dönem insanlar çok fazla ayrışma istemedikleri için çoğunluk Erbakan Hoca'nın listesini, Numan Bey'in listesi lehine oy kullandı. Ondan sonra Fazilet Partisi kapatma süreci başlayınca dediğiniz gibi tamamen iki ayrı grup oluşmuş oldu...

İstişare başta oluyor ama gittikçe bu belli bir süre sonra liderin tamamen kendi inisiyatifine dönüyor...

Bence çok fazla ciddiye almadılar; nasılsa geçmiş dönemde de yaşanan (muhalif sesler) olmuştur, insanlar tepki gösterir ama bizim insanımız bize bağlıdır; bu noktada fazla bir sıkıntı yaşanmaz, diye düşündüler bence. Çünkü (bu kadar etkili olabileceğini) tahmin etmediler. Aslında bu ayrışmanın adresinin Tayyip Bey olduğu çok belleydi. Mesela İstanbul Büyükşehir Belediye adaylığında çok büyük sıkıntı yaşanmıştı. Genel Merkez Ali Coşkun üzerinde durdu ısrarla. Biz İstanbul grubu olarak ısrarla il başkanımız Tayyip Bey'in aday olmasını istedik. Genel merkezde o zaman çok ciddi tartışmalar oldu. Hoca'nın özellikle yanındaki ekip Tayyip Bey'i İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı'na aday koymak istemediler, bayağı geç açıklandı adayımız zaten. O uzun ve (stresli) en sonunda Hoca ikna oldu ve bu süreç belki farklı bir yere gitmesin diye en sonunda Tayyip Bey'i koydular..."

Görüşmeci C: "Genel meclis kongrelerine daha ciddi hazırlanınca beş yüz yirmi bir civarında bir oy alındı ki bunu genel merkezde olanlar görmedi, görmek istemedi. Böyle bir kitleyi görmek istemediler. Hatta salona girmekte bile büyük mücadeleler verilmişti o zaman..O zamanki Fazilet Partisi'nde elli civarındaki yenilikçi bu tarafta kalmıştı; altmış civarındaki vekil öbür tarafta. Yani karpuz gibi ikiye bölünmüştü Fazilet Partisi. Artık kongreden sonra bu ayan beyan ortaya çıkmıştı..."

Hareketin kongrede bu kadar ciddi bir oy alacağını tahmin etmiyordu diye düşünüyorum. Böyle büyük bir kitlenin karşısına çıkacağını düşünmüyorlardı...Milli görüş hareketinde, Refah Partisi'nde muhalif bir liste çıkması zaten başlı başına bir olaydı ama bu olayı kimse görmedi, görmek istemedi. Sonra çıktıktan sonra tabii bir cesaret geldi. İllerde komple bir cesaret geldi. Daha sonra mesela illerde görev alan arkadaşlar, ben o zaman o toplantılara da katılmıştım, sonra genel merkez kongresine daha ciddi hazırlanıldı. Genel meclis kongrelerine daha ciddi hazırlanınca beş yüz yirmi bir civarında bir oy alındı ki bunu genel merkezde olanlar görmedi, görmek istemedi. Böyle bir kitleyi görmek istemediler. Hatta salona girmekte bile büyük mücadeleler verilmişti o zaman...

Türkiye'deki siyaset biraz böyle. Merkez siyaset özellikle böyle. Rahmetli Demirel'in bir kadrosu vardı, işte Erbakan Hocamızın bir kadrosu vardı. Biraz sol siyaset burada ayrılıyor ama merkez sağ siyaset hep böyleydi. Rahmetli Erbakan Hoca'mızın birinci halkası hiç değişmedi. Yani hayatta kaldı sürece, siyasette kaldığı sürece o birinci halkasını korudu...

Sadece bir siyasi parti değil, küskün milletvekilleri isimleri konularak yapılmıştı. Neredeyse seçimin iptaliyle ilgili bu imzayı da toplayacak sayıya ulaşılmıştı. Ama o günkü şartlarda Fazilet Partisi de bu çalışmanın başı çekenlerin içindeydi. Ama yeni seçime girildi. Yenilikçiler seçimin yapılmasından yanaydı. Cumhurbaşkanlığı seçiminde de bir ayrışma vardı. Cumhurbaşkanlığı seçim tartışmalarında Demirel'in yeniden seçilmesine karşıydı; daha sonra kamuoyunda yenilikçi olarak adlandırıldı, bazı arkadaşlarımız parti yönetiminden farklı düşünüyordu. O zaman bu farklı düşünceler su yüzüne çıkmıştı...

Görmek istemedi, doğru. Neticede şimdi o zaman Abdullah Bey'in kongre konuşmasında cumhurbaşkanı adaylığından tutun küskünler hareketinde bunların hepsini o kongre konuşmasında dile getirmişti. Biz bunlara yüksek sesle itirazımız var diye söylemişti. Bunların hepsini söyledikten sonra delegelerden oy istemişti. Dediğim gibi, Milli Görüş hareketinde muhalif liste çıkması bile başlı başına bir olaydır. Bırakın yarısının oyunu almasını."

Görüşmeci D: "Milli görüşte sınırlı kesime yönelen siyasal lisan yerine daha geniş kitleleri hedefleyen bir dilden yana olanlar; "hayır böyle siyasi parti olmaz, siyasi parti daha geniş kitlelere hitap eder", diyen bir anlayış hep vardı hareketin içinde...Bu kamuoyunu ilgilendiren bir yarışma değildi. Şöyle yarıştılar; aynen işte öteden beri hep var olduğunu söylediğimiz bu, daha sonra yenilikçi ismini alacak hareket, Refah kapatılıp yeni bir parti kurulması söz konusu olduğunda ısrarla yeni partinin liderinin Tayyip Erdoğan olmasını istedi...Yeni partinin lideri Tayyip Erdoğan olmalıdır, dediler ısrarla. Belki de yenilikçi diye baş gösteren bu hareketin başlamasının arka planındaki sebep bu son reddediliştir..."

Bence "içine düştüğü krizi çözmemek" diyelim...Zaten gelecek sonuç buydu, diyerek bundan cesaret alarak yüksek sesle geleneksel liderliği sorgulamaya ve itiraz etmeye başladılar."

Görüşmeci E: "Bu talepler güçlü liderlikten ve istişarelere, kolektif akla fazla önem verilmemesinden dolayı kabul görmedi. Dışarıdan gelen değişim taleplerini karşılamak içinse biraz geç kalınmıştı diye düşünüyorum, zira parti üstüne parti kapatma davaları açıldı."

Görüşmeci F: "O kongre (FP Birinci Olağan Kongresi) çok çirkindir. Çok ağır cümlelerle eleştirilmiştir. Abdullah Bey, biz yetmiş yaşına mı gelince bir şey olacağız! Vay sen buradan hocayı kastettin, şeklinde yuhalanmalar oldu. Dendi ki, yani burada size ekmek yok. İlde yoksunuz, merkezde de yoksunuz. Merkezinde kapısından içeri giremezsiniz. Böyle yuhalarız seni. O zaman siz diyorsunuz ki, o zaman yani mecbur kalın. Peki kardeşim bu şekilde de idare edersek bu dava ilerlemiyor..."

Fazilet Partisi başkanı Recai Bey, Allah uzun ömür versin, çok güzel de bir insandır, Topkapı'da bir otelde bir toplantı var. Bizi çağırdılar gittik. Seçimi yapıyoruz diye karar aldık, dedi. Seçimle ilgili karara sevindik. Oh, alkışladık, çıktık geldik. Belediyede televizyon açtık. Bir başka ifade... Çünkü Recai Bey'in bu kararını Ankara'ya döndüğünde şöyle diyeceksin diye çevirdiler. İkim oldu, seçime gidelim mi gitmeyelim mi diye. Arkadaş dört saat içinde bu kadar olur mu? Böyle bir şey olur mu? Oldu. Herkes kınadı bu hareketi. Tabii Recai Bey'in orada böyle deyip de daha sonra da öyle demesi, kendi yeteneksizliğinden kaynaklanmıyor. Merkezdeki iradenin müdahalesi. Yani Erbakan Hoca ve yanındakilerin..."

Yani hocayı ikna etmeye uğraşırken, hoca sizi ikna eder...Yani siz ikna olursunuz. Hocanın karizması ve bize üstümüze olan hakkından dolayı da yani ağzımızı açmamız söz konusu olmazdı.”

Görüşmeci G: “Eskilikçi arkadaşlarımızın...kendi konumlarını korumak için, bu yeni bir akım devreye girerse bunların pek çoğu yerinde kalmaz. O yüzden bu eski arkadaşlarımız kendi konumlarını devam ettirmek için Erbakan Hoca'mızın etrafında kenetlendiler. Onun eteğinden tutundular. Ama bizim arkadaşlarımız, "yok bu hareket mutlaka çok daha iyi yerlere doğru yürümelidir, bunun da şartı toplumu bütünüyle kucaklayalım, düne yaslanarak ama bugüne basarak, geleceğe de bakarak yürüyen, yepyeni bir anlayışla bir merkez partisi", ama İslami bir parti değil, bir merkez partisi olarak...”

Görüşmeci H: “Bu yenilikçi-gelenekçi harekette de hadise budur. Siyaset, parti bir hedef değildir, vasıta, görüşünde olanlarla, parti eşittir inancım, benim inancımı temsil ediyor, görüşünün karşı karşıya gelişidir...Tayyip Bey'in de bulunduğu kanaat, parti bir araç ve sadece vasıta. Ve partinin dediği her şey inanca uygun olması mümkün değildir. Mevzuat buna müsait değildir. Daha değişik bir strateji takip edilmesi gerekir.”

Görüşmeci J: “Partiye daha bir dinamizm vermek isteyen genç bir kadronun olduğunu biliyoruz. Fakat genellikle bu tür siyasi anlayışta lider tahakkümü çok fazla olduğu için orayı etkileyip de bir dönüşüm veya bir başkalaşım sergilemek çok zor...28 Şubat işi bunu biraz daha hızlandırmıştır. Olmasaydı yine olurdu ama biraz daha zaman içerisinde belki daha yavaş bir seyir izlerdi...”

Bu geleneğin siyasi partisi kapatıldığı zaman tabii ki o parti mensupları içerisinde bir infiale, bir tepkiye yol açmıştır. Ama bir, iki, üç, beş sonra da insanlar da "yani canım siz de işinizi biraz daha derli toplu yapın da böyle sürekli aç kapa şeklinde olmasın" şeklinde olumsuz bir tavrın çıktığına, bu şekilde bir düşüncenin var olduğuna ben de şahit olmuşumdur.”

Görüşmeci L: “Milli görüş çizgisi daha çok muhalefet anlayışında gelişmiş bir çizgiydi. İktidar olduğunuz zaman insanlara farklı bir gözle bakmamız lazım; yani muhalefette konuşmak kolaydır ama iktidar olunca o kadar kolay değildir.. yenilikçi kesim bu anlayışla iktidar olunabileceğini düşünmedikleri için yeni bir hareket başlattılar ve daha kucaklayıcı daha kapsayıcı bir çizgiye taşındılar...”

Yenilikçi dediğiniz grup şunu gördü; Biz eğer bu oyunu böyle oynamaya devam edersek bizim sittiin sene (hiçbir zaman) iktidar olma şansımız yok. Bunu gördü ve dediler ki, bir şey yapmamız lazım. Dolayısıyla olay oradan başlıyor.”

Görüşmeci M: “Türkiye'nin Özal'la birlikte dış dünyaya açılması, Türkiye'nin hem ekonomik olarak hem de siyasal anlamda büyük bir mentalite değişikliği içinde olması genç kitleyi daha çok etkilemişti. Ve dolayısıyla Fazilet dönemindeki özellikle son genel başkanlık seçiminde o ayrışma daha belirgin bir hale geldi. Bir tarafta daha konservatif, bir tarafta daha fazla değişimi talep eden bir anlayış ortaya çıktı.”

Görüşmeci N: “Şimdi araba yolcuyla göre değil, yola göre sürülür. Şimdi bizim kardeşlerimiz o dönemde yola göre sürüşe karşı çıktılar. Dolayısıyla Tayyip Erdoğan kardeşlerine "hayır yola göre süreceğiz, tahriklere katılmayacağız". Aradaki itilaf buydu...Daha günün şartlarına göre arabayı sürmek gerektiğine inanarak yola çıktılar.”

Parti liderliğinin merkeziyetçi bir yaklaşıma sahip olmasının ve değişim beklentilerini dikkate almamasının MGH’de yaşanan ayrışma sürecindeki etkilerine yönelik görüşmeci yorumlarında ön plana çıkan hususular şunlardır;

- Parti yönetiminin demokratik teamüller kapsamında geleneksel liderliğin karşısında hiçbir muhalif yaklaşıma imkan vermediği, bu yöndeki oluşumları sert bir şekilde karşıladığı,
- FP’ye açılan kapatma davasının parti içindeki ayrışmayı netleştirdiği,
- Erbakan’ın doğal liderliği karşısında gelişmeyen muhalif yaklaşımların, onun yasaklı duruma düşmesi ve uzaktan kumanda bir yönetimin sürdürülebilir olmamasından dolayı geliştiği,
- İki adayın yarıştığı FP kongresinin ayrışma sürecinde katalizör rolü oynadığı,
- Kongre sürecinde muhaliflere gösterilen sert muamelenin ayrışmanın bir göstergesi olduğu,
- RP’den sonra kurulan partinin liderinin Erdoğan olması yönündeki genç kuşaktan gelen talebin geleneksel yönetim tarafından ciddiye alınmadığı,
- Yasaklı durumdaki Erbakan’ın FP’nin güncel siyasi süreçlerine kadar müdahaleci tutumunu bırakmaması,
- Yeni bir siyasal anlayışla merkez partisi olmayı talep eden yenilikçilerin parti yönetiminde karşılık bulamaması,
- Partiyi siyasal bir araç yerine inanç meselesi yapan yaklaşımın değişmeye direnç göstermesi,
- Lider tahakkümünün keskinliğinden dolayı parti yönetiminin bir dönüşüme ikna edilmesinin mümkün olmadığı,
- İktidar olmak için yeni bir yaklaşım geliştirilmesi gerektiğini teklif eden yenilikçilere fırsat verilmediği,
- Geleneksel değerleri koruyarak ancak daha fazla dışa açık ve değişimden yana bir anlayışın parti liderliğinde karşılık bulmaması.

Görüşmeci yorumlarından da açıkça anlaşıldığı üzere, yeni siyasal açılımlar yapılmasına yönelik güçlü beklentilerin parti liderliği tarafından karşılanmaması, parti içi muhalefetin oluşum sürecini şekillendirmiştir. Bu bağlamda parti liderliğinin

değişim taleplerine karşı sergilediği kapalı yönetim anlayışı, sınırlı katılımı yürütülen merkeziyetçi karar alma süreçleri parti içinde güçlü bir eleştiri kaynağı olmuştur.

Merkeziyetçi liderliğin MGH'deki ayrışma üzerindeki etkisini artıran diğer bir unsur, bu geleneğin siyasal uyarlanabilirlik bakımından yetersiz bir kurumsallaşma seviyesine sahip olmasıdır. Örgütlerin çevrelerinden kendisine yönelen baskıları yönetebilmesi için siyasal kurumsallaşma seviyesinin yüksek olması beklenmektedir. Bu seviyenin bir göstergesi olarak siyasal uyarlanabilirlik, krizler karşısında örgüt liderliğinin gösterileceği yetkinlik seviyesini belirleyecektir. Örgütlerin uyarlanabilirlik seviyesi arttıkça, çevrelerine karşı daha duyarlı hale gelmektedirler. Böylece çevrelerinden gelen baskılar karşısında dirençli bir süreç yönetimi sergilemekte ve bu baskılara cevap verebilecek siyasal bir performans göstermektedir.¹⁰³⁶

Örgütlerin uyarlanabilirlik seviyesinin temel göstergelerinden biri ne zamandır faaliyet gösterdiğini gösteren *kronolojik yaşı*, diğeri ise kaçınıcı kuşak tarafından yönetildiğini ifade eden *örgütün kuşak yaşı*dır. Bir partinin kronolojik yaşı ne kadar yüksekse faaliyetlerini sürdürme ve hayatta kalma yeteneği o kadar yüksek olacaktır. Bunun yanında örgütün yönetici kuşak yaşı ne kadar düşükse, kurumsal çevreden gelecek talepleri karşılaşma becerisi o kadar sınırlı olacaktır. Çünkü ilk kurucu kuşak tarafından yönetiliyor olmak, henüz barışçı yoldan örgüt içinde bir iktidar değişiminin yaşanmadığı, bunun doğuracağı sarsıntılar ve problemlerle henüz yüzleşilmediği anlamına gelmektedir. Bu çerçevede bir partide yönetici kuşağın değişmiş olması, kendi içinde iktidarın barışçı yolda değiştiğini ve partinin iç dinamiklerinin kurumsal sorunlara çözüm üretecek gelişmiş bir düzeye sahip olduğunu ifade edecektir.¹⁰³⁷

Sürekli değişen doğasıyla siyasal çevrede karşılaşılan yeni taleplerin ve değişim arayışlarının *çatışma yönetimi* yaklaşımıyla partiler tarafından karşılanması beklenmektedir. Bu doğrultuda çatışma yönetim yaklaşımının yetkinliği, siyaset mekanizmasının karşılaştığı sorunların üstesinden gelme yetkinliği, parti liderliğinin siyasal krizler karşısındaki tutumuyla yakından ilgilidir. Bu bağlamda özellikle

¹⁰³⁶ Şükür, **a.g.e.**, s.693; Tanta ve Akıncı, **a.g.e.**, s.129; Özer **a.g.e.**, s.586

¹⁰³⁷ Huntington, **a.g.e.**, s.66-67

liderlerin uyguladıkları yönetim tarzı, çevrelerinde ürettikleri güven ve diğer siyasal aktörlerin davranışlarını gerçekçi bir şekilde değerlendirme yetkinlikleri büyük öneme sahiptir.¹⁰³⁸

Görüşmecilerin yorumlarında görüldüğü üzere, FP'nin kuruluş sürecinde parti liderliğinin Erdoğan ismi etrafında şekillenmesi talebine geleneksel liderliğin duyarsız kalması, MGH geleneğinin barışçı yollarla lider değişimine hazır olmadığını göstermiştir. Kurumsallaşma düzeyi bakımından MGH'nin kronolojik yaşının olumlu bir seviyeyi göstermesine karşın, MGH'nin kuşak yaşının göstergesi olarak ilk kurucu kadro tarafından yönetiliyor olması, bu siyasi geleneğin kırılmasını artırmıştır. Milli Görüş geleneğini kuran ilk kuşak kadronun temsilcisi Erbakan ile çevresindeki Kutan gibi isimlerin yönetimi yenilikçi ekibe bırakmak istememesi, olaylı kongre sürecinde ikinci kuşağın temsilcilerinin sert bir şekilde engellenmesi, parti içerisindeki ayrışmanın temellerini güçlendirmiştir.

İkinci kuşağın temsilcisi olan yenilikçiler, 28 Şubat postmodern darbe sürecinde yoğunlaşan baskıları yönetmek için değişim arayışlarını gündeme getirmiştir. MGH'nin geleneksel liderliğinin kapalı yönetim anlayışı karşısında, yeni açılımlar yaparak farklı siyasal sonuçlar elde etmeyi hedefleyen değişim talepleri, Erdoğan'ın teşkilatlar üzerindeki etkisiyle birleşince güçlü bir etki üretmiştir. Parti içindeki bu oluşumlara Erbakan başta olmak üzere geleneksel parti yönetiminin duyarsız kalması, genç kuşağın partinin yönetiminde görev alma taleplerinin bastırılması ve yenilikçilerin yeterli tecrübeye sahip olmadığı söylemiyle tezdin edilmesi "gelenekçi/yenilikçi" ayrışmasını keskinleştirmiştir. Aynı zamanda bu muhalif atmosfer, barışçı yollarla parti liderliğinin değişmesini engelleyen geleneksel liderliğin güçlü bir şekilde sorgulanmasına neden olmuştur. İlk kuşak parti liderliğinin teşkilatlar nezdinde güçlü bir şekilde sorgulanmaya başlaması, MGH geleneğindeki ayrışma süreci daha sarsıcı bir hale getirmiştir.

¹⁰³⁸ Weiner ve LaPalombara, *a.g.e.*, s.418-420

4.5. KURUMSAL UYUMLANMA ARAYIŞI VE MUHAFAZAKAR DEMOKRASİ SÖYLEMİ

Çalışmanın dördüncü grup soruları bağlamında kurumsal çevreye uyumlanma arayışı bağlamında “muhafazakar demokrasi” söyleminin üstlendiği fonksiyon analiz edilmiştir. Ayırışma sürecinde AK Parti’nin kendisini MGH geleneğinden ayırtırmak için bu söyleme nasıl bir fonksiyon yüklediği, muhafazakar demokrasi söyleminin ayırışma sürecinde hususi bir etkisi olup olmadığı, MGH ile daralan siyaset alanını genişletmek ve meşru bir siyasal kimlik üretmek için bu söylemin stratejik bir yaklaşımla kullanılıp kullanılmadığı gibi hususlar görüşmecilere yöneltilen sorular üzerinden analiz edilmiştir.

Kurumsalcı yaklaşım, kurumsal çevrede geçerli olan norm ve değerler sistemine uyum sağlama arayışını en önemli değişim unsuru belirtir.¹⁰³⁹ Eşbiçimlilik kavramıyla tanımlanan uyumlanma süreci, örgütlerin içinde yer aldıkları sosyal, siyasal ve ekonomik değerler sistemine uygun olarak değişim geçirmelerine karşılık gelir. Bir örgüt olarak partilerin kendisini çevreleyen kurumsal yapıya uyumlu hale gelmesi ile varlığını koruması arasında doğrusal bir ilişki söz konusudur. Bu nedenle partiye yönelen taleplere uygun değişim süreçlerinin çalıştırılması beklenecektir. Aksi halde parti üzerinde bir baskı oluşacak ve baskının sürekli hale gelmesi kurumsal çözümü tetikleyerek meşruiyet kaybı yaşamasına neden olacaktır.

Kurumsal çevreye uyum sağlayamayan partilerin karşılaşacağı meşruiyet krizi, partinin mevcut haliyle varlığını sürdürülmesinin mümkün olmadığı anlamına gelmektedir. Bu durumun aşılması için parti yönetiminin etkin bir değişim yaklaşımı geliştirerek kurumsal çevreye uyum sağlaması gerekmektedir.¹⁰⁴⁰ Diğer siyasal aktörlerle birlikte kurumsal çevrede kabul görmüş kurallar ile değerlere uygun değişim yaklaşımlarının geliştirilmesi, iç ve dış zorlayıcı aktörlerden gelecek baskıyı kontrol altına alacak ve muhtemel çözümlerin önüne geçilmesini sağlayacaktır.¹⁰⁴¹

¹⁰³⁹ Gürlek, **a.g.e.**, s.395

¹⁰⁴⁰ Öztürk v.d., **a.g.e.**, s.44; Daft, **a.g.e.**, s.164; Gürlek, **a.g.e.**, s.397; Öztürk v.d., **a.g.e.**, s.39

¹⁰⁴¹ Sabuncuoğlu-Tüz, **Örgütsel Psikoloji**, s.266-269

Kurumsal çevrede yerleşik siyasal değerlere ve normlara uyumlanma arayışı, kurumsal çevrenin aktörleri ile devlet kurumları tarafından partinin kabul görmesi anlamında meşruiyet zeminini güçlendirecektir. Partinin meşru bir siyasal aktör olarak kabul edilmesini sağlayacak formüllerin üretilmesi, öncelikle parti yönetiminin sorumluluğu altında olduğu kabul edilmektedir. Bu görev kapsamında parti liderliğinin gerekli siyasal açılımları hayata geçirmekte yetersiz kalması, parti yönetimine karşı güçlü bir değişim baskısının oluşmasına neden olacaktır.¹⁰⁴²

Kurumsal çevreye uyumlanma arayışı açısından MGH'den AK Parti'ye geçiş sürecine baktığımızda, “muhafazakar demokrasi” siyasal kimliğinin bu arayışa karşılık geldiği görülmektedir. Ancak bu arayış AK Parti ile başlamamış, daha önce FP döneminde siyasal sistemle uyumlu olmak için bazı adımlar atılmıştır. MGH geleneğinin diğer partilerinde daha önce yer verilmeyen AB üyeliği, batıyla karşılıklı ilişkileri geliştirmek, rekabete dayalı demokratik siyaset anlayışı, temel hak ve özgürlüklerin batılı değerlerle ilişkilendirilerek sahiplenilmesi gibi argümanlar FP'nin programda yer almıştır.¹⁰⁴³ RP'de siyaset yapmış kadroların da yer aldığı FP'nin ilan ettiği programdaki batılı değerlerle uyumlu siyasal yaklaşımlar, kurumsal çevreyle uyumlu bir siyasal kimlik üreterek kabul görme arayışının bir ifadesi olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁴⁴ Ancak bu arayış, FP'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasıyla sonuçsuz kalmıştır.¹⁰⁴⁵ FP'nin parti programında siyasal sistemle uyumlu değerlere ve kavramlara atıf yapılması, kurumsal çevreyle uyumlu bir siyasal kimlik arayışının ilk adımı olarak kabul edilebilir.

FP'nin kapatılması üzerine MGH geleneğinden ayrılarak kurulan AK Parti ile birlikte yeni bir süreç başlamıştır. Bu bağlamda MGH geleneğinden ayrılmak için kullanılan “*Milli Görüş gömleğini çıkarmak*” meteforundan anlaşılacağı üzere, AK Parti'nin

¹⁰⁴² Sargut-Özen, **Örgüt Kuramları**, s.29; Greenwood-Hinings, **a.g.e.**, s.1025; Özen, **a.g.e.**, s.301-303;

¹⁰⁴³ FP döneminde temel argümanlar seviyesinde yaşanan keskin dönüşümü Görüşmeci F şu şekilde ifade etmiştir: “*Fazilet Partisi'nde bize dediler ki, Avrupa Birliği bundan sonra öveceksin...Parti kapanmadan bir ay evvel Avrupa Birliği siyonist örgüt; parti açıldı (Fazilet Partisi kuruldu) Avrupa Birliği iyi. Şimdi bu olmadı. İşte bu ne demek?*”

¹⁰⁴⁴ Şen, **AKP Milli Görüşçü mü?**, s.18; Toprak, “Islam and Democracy”, s.183; Bekaroğlu, **Siyasetin Sonu**, s.27, 86, 94

¹⁰⁴⁵ Ağırbaş, **Milli Görüş Siyaseti**, s.47,145-149; Güney-Başkan, **a.g.e.**, s.269

kurucuları her açıdan yeni ve meşru bir siyasal kimlik üretme çabasına girmiştir.¹⁰⁴⁶ AK Parti'nin kurucuları, MGH'nin "biz ve onlar" yaklaşımına sahip ayrıştırıcı nitelikteki siyasal yaklaşımından uzaklaşarak, daha kuşatıcı ve kapsayıcı bir siyasal söylem geliştirmeye özen göstermiştir.¹⁰⁴⁷ Bu kapsamda, siyasal sistemin değerleriyle uyumlu yeni bir kurumsal kimliğin ifadesi olarak "muhafazakar demokrasi" siyasal söylemi geliştirilmiştir. Böylece ülkedeki tüm eğilimlere eşit mesafede duran, seçmen kitlesinin kendini konumlandırırken zorlanmayacağı, kuşatıcı, siyasal alanının geleneksel tartışmalarından ve ideolojik pozisyonlardan uzak bir yaklaşım, muhafazakar demokrasi siyasal kimliği ile hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Dini argümanları kullanarak artık Türkiye'de siyaset yapılmasının mümkün olmadığını gören AK Parti yöneticileri, *muhafazakar demokrasi söylemiyle* hem kurumsal çevreyle hem de evrensel değerlerle uyumlu bir siyasal kimlik geliştirme iradesini ortaya koymuştur.¹⁰⁴⁸ Bu siyasal söylem, MGH'de yaşanan kopuşun derinliğini ve bu gelenekten ayrılarak kurulan AK Parti'nin siyasal hedeflerin mevcut siyasal partilerden köklü bir şekilde farklı olduğunun göstergesi olmuştur. Bu çerçevede muhafazakar demokrasi siyasal kimliğiyle AK Parti, merkez siyasal elitleri karşısında meşru bir siyasal aktör olarak kabul görme arayışını kurumsal olarak temellendirmiştir.

Yeni siyasal söylemin ikili çağrışımla, hem seçmen kitlesi nezdinde hem de kurumsal çevreye karşı meşru bir kimlik arayışı güçlendirilmeye çalışılmıştır. Tanımın ilk kavramıyla toplumun geleneksel değerlerine saygılı olunacağı, demokrat tanımıyla ise evrensel siyasal değerlerle uyumlu olmanın öncelendiği mesajı verilmektedir.¹⁰⁴⁹ Muhafazakar demokrasi söylemi, geniş bir seçmen kitlesine ulaşma hedefiyle, toplumun kültürel ve geleneksel hassasiyetlerini gözetmesiyle, mevcut kurumsal değerlere saygılı olduğu mesajıyla ve küresel değerlere uyum gösterileceğine yönelik çağrışımla, AK Parti için stratejik bir role sahip olmuştur. Partinin önemli isimlerinin MGH kökenli olmaları nedeniyle siyasal elitlerde oluşacak önyargıları yönetme ve

¹⁰⁴⁶ Çandar, "Turkey's 2002 Elections", s:252; Çınar, **Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık**, s.114-115; Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, s.149

¹⁰⁴⁷ Çınar, "AKP ve İslami Hareketler", s.311;

¹⁰⁴⁸ Akdoğan, **a.g.e.**, s.125

¹⁰⁴⁹ Keyman, "AKP ve Muhafazakar Demokrasi", s.3; Türk, "Üçüncü Yol Kurgu ve AKP", s.36

meşru bir siyasal aktör olarak kabul görme arayışı, bu stratejik rolün sınırlarını tayin etmiştir. Bu bağlamda bu siyasal söylemi, AK Parti'nin güncel ve makul bir siyasal alanı hedeflediğinin ilanı olarak özellikle ilk kuruluş döneminde stratejik bir seçim olmuştur.¹⁰⁵⁰

MGH geleneğinden ayrılmak ve siyasal alanda yeni ve müstakil bir siyasal kimlik üretmek için muhafazakar demokrasi söyleminin parti kurucuları tarafından kullanıldığı hususu tüm görüşmeciler tarafından teyit edilmiştir. MGH'nin geleneksel olarak kullandığı "biz ve onlar" söylemine karşı, AK Parti'nin merkez siyasal çevreye uyumlanma arayışında seçmenin tamamına temas etmek ve "kuşatıcı ve sahiplenici" bir siyasal kimlik inşa etmek için "muhafazakar demokrasi" söyleminin geliştirildiği görüşmeciler tarafından belirtilmiştir. Bu siyasal kimliğin üstlendiği rol ve partinin seçmenlere mesajlarını iletmek için bu söylemin nasıl işleve sahip olduğuna dair görüşmecilerin yaptığı tespitlerin bazıları şunlardır;

Görüşmeci A: "AK Parti'nin isminin yanında bizim kimliğimiz ne olacak? Muhafazakarlık bütün değerlere saygılı olmak, milli, manevi değerler veya toplumsal, insani değerler veya evrensel değerler yerine göre. İkincisi de demokrasi ortak paydamız bizim. Herkes için demokrasi ve demokrasinin olmazsa olmaz kuralları."

Görüşmeci C: "AK Partiyi kurarken biz mesajımızı yüzde yüze iletmekti bütün mücadelemiz. O zamanki seçilen sloganların tamamı da pozitifdir. Yani "her şey Türkiye için, aynı sazın teliyiz, aynı dağın yeliyiz" gibi "durmak yok yola devam".

Görüşmeci D: "AK Parti'yi kuranlar diyordu ki, bir siyasi parti toplumun tamamından oy istemelidir. Ancak o zaman bir parti olabilir, ancak o zaman iktidar şansı açılabilir. O zaman tüm seçmenden oy istenecekse gerek dili, gerekse davranışları tüm kitleye en azından ters gelmeyecek normlarda olmalıdır..."

AK Parti kesinlikle biz ve onlar demedi. Ama Milli Görüş'te bu karşıtlık söylemi netti. Erbakan'ın söyleminde dünyada iki tür insan vardır: Milli görüşler ve Milli görüşçü olacak olanlar."

Görüşmeci F: "Yeni bir yola çıkmışsınız. Bir ad vereceksiniz. İşte hem demokratik dünyaya, yabancı ülkelere ve içerideki belli bir kesime bir de dindarlara bir şey diyeceksiniz. İşte muhafazakar kavramıyla kendi seçmeninize; öbürüyle de (demokrasi) genele."

Görüşmeci G: "Merkez partisi demişiz; milletvekili adaylarında, belediye başkanlarında, partinin genel idare kurulunda, kabinede hepsinde bu merkez partisi olma konumunu sadece lafta kalmamış, göstermiştir..."

¹⁰⁵⁰ Aras, "Türkiye'de Siyasal İslam Üzerine Dört Eleştirel Varsayım", s.28; Keyman, **a.g.e.**, 25.01.2004; Heper-Toktaş, **a.g.e.**, s.179; Dursun, "Türk Muhafazakarlığı", **Yeni Şafak**, 13.01.2004

Biz zaten "gömleği çıkarttık" demedi mi Cumhurbaşkanımız? Biz yepyeni bir gömlek giydik.”

Görüşmeci İ: “Adalet ve Kalkınma Partisi mesela muhafazakar demokrasi diye bir söylem geliştirmişti. İşte bu muhafazakar demokrasinin bu muhafazakar tarafı bizim Fazilet Partisi geleneğinden geliyordu. Demokrasi tarafı da işte bu yeni açılımı diyelim istiyorsanız...”

AK Parti, Fazilet Partisi'nden ayrıştığı zaman bir şey söylemesi lazım. Ne söyleyecek, niye ayrıştı? Yaptığı vurgu tamamen demokrasiydi ki biz aynı şekilde teşkilatlarda çalışırken hep aynı vurguyu yaptık kendi teşkilat mensuplarımıza.”

Görüşmeci J: “Hatta söylem olarak yani milli görüş gömleğini çıkarmak söylemini de düşünürseniz bu siyaset tarzıyla biz devam edemeyeceğiz...milli görüşe karşı muhafazakar demokrasi kavramını koyarak biraz daha geniş tabana yayılmış oluyordu...Milli görüş dediğin zaman belli bir zihniyete mensup insanlara hitap eden bir siyasi parti gibi ama muhafazakar demokrat dediğiniz zaman Demokrat Parti geleneğinden beri gelen liberalleri, bir kısım farklı düşünce yapısında olan insanları da bünyesinde barındırabilecek bir açılıma dönüşmüştür...”

Milli görüş gömleğini çıkarmak söylemini de düşünürseniz bu siyaset tarzıyla biz devam edemeyeceğiz...muhafazakar demokrasi kavramını yani bunu milli görüşe karşı muhafazakar demokrasi kavramını koyarak biraz daha geniş tabana yayılmış oluyordu...

AK Parti farklı bir siyaset tarzı dediğimiz gibi baştan beri toplumun geniş kesimlerine hitap eden bir üslup yakaladı. Doğrusunu yaptı. Dışarıya açıldı.”

Görüşmeci K: “Milli Görüş hareketi çok net bir İslami harekettir. AK Parti de, bu hareketin özellikle Fazilet Partisi'nin kurulmasıyla karşı karşıya kaldığı ötekileştirilmeden ve kullandığı söylemden kurtularak muhafazakar demokrat kimliğine bürünmüştür...Milli Görüş içerisinde ilk defa açılım sağlayan bir hareket olarak AK Parti ortaya çıktı. Ve ilk gün söylemiyle güçlü duruşunu ortaya koydu. AK Parti muhafazakar demokrat söylemini kullanarak aslında 1994, 1995 seçimlerinde seçim kampanyasında kullandığı üslubu sürdürdü. Partinin merkezi haline getirdi. Nedir bu? Toplum içerisindeki bütün katmanlara, sınıflara hitap eden; aynı zamanda dünyayı okuyan, dünyayla olan ilişkilerini de gerekli şartları sağlayarak yerine getirebileceğini inanan, kavgayla bu işlerin yürütülemeyeceğini bilen ve demokrasiyi içselleştiren bir anlayışla yola çıktığı için başarılı oldu ve farkını ortaya koydu.”

Görüşmeci N: “Çünkü Milli görüş tabanının AK Parti'ye getirdiği oy yüzde yirmidir, yirmi üç. Şimdi eğer siz aynı çizgi diye ilan etseydiniz oyu beş, altı arttırabilirdiniz ama Türkiye'nin birinci partisi olması için diğer görüşlerdeki seçmenleri de partinin şemsiyesi altında toplamanız gerekiyor. Bunun için de en büyük şemsiye oydu (Muhafazakar demokrasi).”

Muhafazakar demokrasi söylemine ilişkin görüşmeciler tarafından dile getirilen görüşlerde ön plana çıkan unsurları şu şekilde özetleyebiliriz;

- Milli, manevi ve toplumun geleneksel değerleri ile evrensel siyasal ilkelerle uyumlu olmanın güçlü bir ifadesi,
- Toplumun tüm kesimlerine seslenen ve geniş bir tabandan oy almayı sağlayacak bir formül,
- Biz ve onlar söyleminin yerine kuşatıcı ve birleştirici bir yaklaşımın ilanı,
- Hem ülkedeki kurumsal çevrenin aktörlerine hem de uluslararası çevrelere bir arada mesaj veren bir yaklaşım,
- Milli görüş gömleğini çıkarma meteforuyla ifade edildiği üzere MGH geleneğinden ayrışmanın açık bir ilanı,
- MGH geleneğinin karşılaştığı ötekileştirmeye karşılaşmayacak bir siyasal açılım ile meşru bir kimlik arayışı,
- Toplum bütün katmanlarına ve sınıflara hitap eden bir söylem,
- Dünyayı okuyan ve dünyayla olan ilişkileri geliştirecek şartları sağlayacağına yönelik beklentinin ifadesi.

Görüşmecilerin yaptıkları tespitlerinde açıkça görüldüğü üzere muhafazakar demokrasi söylemi, Milli Görüş geleneğinden ayrışmanın net bir ifadesi olarak üretilmiştir. Böylece AK Parti kamuoyuna kendi farkını anlatırken eski siyaset anlayışının temsil ettiği ideolojik kimliklerden uzaklaşmış, güncel ve pragmatik bir seçim yaptığını göstermiştir. Dini içerikli siyasal söylemleri kullanan MGH geleneğinden ayrışan AK Parti, kendini konumlandığı siyasal farklılaşmanın temel göstergesi olarak bu söylemi kullanmıştır.

Geniş seçmen kitlesine ulaşma imkanı, partinin farklılaşan hedeflerine uyumu, bu partiye ön yargıyla yaklaşma ihtimali olan kesimlere karşı yeni ve meşru bir kimlik üretme iradesine yaptığı vurgu, geleneksel değerlerin yanında evrensel siyasal ilkeleri sahiplenilen içeriğiyle “*muhafazakar demokrasi söyleminin AK Parti için stratejik bir seçim*” olup olmadığına dair yöneltilen soruya görüşmecilerin 13’ü, bu söylemin stratejik bir seçim olduğunu teyit etmiştir. Bu bağlamda söylemin stratejik önemine dair bazı görüşmeciler şu yorumları dile getirmiştir;

Görüşmeci A: “Bunların hiçbirisinin Refah’ta, Fazilet’tte olması mümkün değildi...Biz farklıyız. Farklı olduğumuzu tüzüğümüze yazıyoruz, kurucu ekibimiz de bunu gösteriyor.”

Görüşmeci D: “Evet, stratejik bir yaklaşımdır...Müslüman demokrat diyemediği için hem yasalar nezdinde hem de toplumsal tepkiden çekindiği için muhafazakar demokrasi diyor. Bir iddiası var ya, bütün herkes Türkiye'ye hitap edecek. Eğer Müslüman demokrat derse bu iddiasını gerçekleştiremeyeceğini gördüğü için yani bütün Türkiye'ye hitap edemeyeceği için bir şey izah etmesi lazımdı...Yani Müslüman'ım demektense muhafazakarım demiştir insanlar. AK Parti daha önce söylediğimiz gibi iki unsurdan kuruluyor; milli görüş kökeninden gelen dava takipçileri, tanım onlar için problem değil; ikinci unsur olan rasyonel bir çıkarım sonucu AK Partili olanlar için de bu tanımın zorlayıcı bir tarafı olmaması lazımdır. Onun için tanımın muhafazakar demokrat olması gerekiyordu. Bu anlamda stratejik bir isimdir.”

Görüşmeci E: “Seçimlerden sonra AK Parti'nin MGH'nin devamı olduğu ithamına karşı oluşturulan bir söylemdi. Yani, “MGH ile bir ilgimiz yok ama muhafazakarız ve demokratız” demek istendi diye düşünüyorum...Kendi lehine değil ama ülkenin, milletin lehine olması için AK Parti “muhafazakar demokrasi” söylemini kullanmış, muhafazakarlığın ve demokrasinin bir arada olabileceğini güzel bir şekilde ortaya koymuştur.”

Görüşmeci F: “AK Parti'de bir şey söylemesi lazımdı ve şunu ispatlaması lazımdır. Ben onların devamı değilim. Bunu derken ben Milli Görüşçü değilim, demiş olmuş oluyordu. Hatta Cumhurbaşkanı Tayyip Bey daha ileri giderek "Milli Görüş gömleğini çıkarttık" dedik.”

Görüşmeci H: “Tayyip Erdoğan dedi ki, biz Milli Görüş gömleğini çıkardık. Evet eskimişti. Yine aynı marka gömleği ütülü, yıkanmış olarak giydik.”

Görüşmeci K: “Milli Görüş Hareketi çok net bir İslami harekettir. AK Parti de, bu hareketin özellikle Fazilet Partisi'nin kurulmasıyla karşı karşıya kaldığı ötekileştirilmeden ve kullandığı söylemden kurtularak muhafazakar demokrat kimliğine bürünmüştür...”

Stratejik bir yaklaşımdır. Yani bir İslamcı bir dilli muhafazakar ve demokrasi söylemiyle değiştirmiştir. Muhafazakarlıkla kendi kitlesine hitap ederken demokrathlıkla da batıya hitap ediyor; stratejiktir çok net olarak.”

Görüşmecilerin cevaplarında ön plana çıktığı üzere;

- Türkiye'deki siyasal alanda MGH partilerinin ürettiği tarihsel bakiyenin muhtemel olumsuz etkilerinden kurtulmak,
- Muhafazakar demokrasi söylemiyle çok daha geniş toplumsal alana temas ederek seçmen desteği kazanmak,
- MGH geleneğinin başından beri merkeze aldığı dini içerikli söylemlerin yerine, değişimden yana bir tutumla kültürel ve geleneksel değerlerin önemsendiğine dair net bir mesaj vermek,
- MGH geleneği ile AK Parti arasında bir ilişkilendirme yapılmasına engel olmak,

- Siyasal meşruiyet tartışmalarına konu olmaktan uzak durmak,
- İktidar beklentisinin karşılanması ve kurumsal çevreye uyumlanma arayışında ihtiyaç duyulan siyasal manevra alanını vermesi bakımından bu siyasal söylem stratejik bir seçim olarak kullanılmıştır.

Kurumsal çevreye uyum sağlamak ve buradan partiye yönelen değişim beklentilerini karşılamak siyasal partiler için temel meşruiyet kaynağıdır. Türkiye’de siyaset yapmak için yola çıkan ve partileri devletin kurumları tarafından sürekli kapatılan bir gelenekten ayrıışan AK Parti’nin siyasal öncelikleri arasında “meşruiyet” sorununa yer vermesi beklenmelidir. Bu yaklaşımla görüşmecilere yeni bir siyasal kimlik olarak ilan edilen muhafazakar demokrasi tanımının, merkez iktidar elitleri nezdinde meşru bir siyasal aktör olma arayışında ne ifade ettiği özellikle sorulmuştur. 11 görüşmeci bu soruya açık bir şekilde “evet” cevabını verirken diğer üç kişi ise soruya “kısmen evet” cevabını vermiştir. Bu çerçevede bazı görüşmecilerin yorumları şu şekildedir;

Görüşmeci A: “Zaten şu çabanın içindeydik; Fazilet Partisi gibi olduğumuzu düşünerek bizi kapatmasınlar; biz farklıyız. Farklı olduğumuzu tüzüğümüze yazıyoruz, kurucu ekibimiz de bunu gösteriyor; dolayısıyla bize bir kapatma davası açamazsınız demek istedik.

Görüşmeci C: “Partinin kapatılması (karşısında) haklı olmanız bir şey ifade etmiyor; mazeret yok. Siz partinizi bir şekilde kapattırmayacaksınız. Ya da kapattırma sebeplerini ortadan kaldırmak için mücadele edeceksiniz.”

Görüşmeci D: “(Muhafazakar demokrasi söylemi, laik Kemalist siyasal çevreye karşı AK Parti’nin meşruiyet arayışının bir yansıması olarak gündeme getirilmiştir, diye bilir miyiz?) Tabii, bir kalkandır, dalga kırandır. Bir ön savunma hattı gibidir.”

Görüşmeci E: “Seçimlerden sonra Ak Parti’nin MGH’nin devamı olduğu ithamına karşı oluşturulan bir söylemdi. Yani, “MGH ile bir ilgimiz yok ama muhafazakarız ve demokratız” demek istendi diye düşünüyorum.”

Görüşmeci F: “AK Parti’de bir şey söylemesi lazımdı. ve şunu ispatlaması lazımdır. Ben onların devamı değilim. Bunu derken ben milli görüşçü değilim, demiş olmuş oluyordu. Hatta Cumhurbaşkanı Tayyip Bey daha ileri giderek "Milli Görüş gömleğini çıkarttık" dedik.”

Görüşmeci K: “AK Parti de, bu hareketin özellikle Fazilet Partisi’nin kurulmasıyla karşı karşıya kaldığı ötekileştirilmeden ve kullandığı söylemden kurtularak muhafazakar demokrat kimliğine bürünmüştür...”

Siyasal çevreye karşı meşruiyet arayışının bir yansıması olarak stratejik olarak gündeme getirilmiş, partinin temel politikası haline getirilmiş sonrasında da ihtiyaç kalınmamış bir argümandır.”

Görüşmeci M: “Bunun için de o günün şartlarında establishment’ın (devletin yönelimini/yapısını belirleyen gücün) yeni bir engellemesiyle karşılaşmamak için yeni bir tanımlama gerekliydi. Onun için hem merkez sağ yani muhafazakar olarak nitelendirilir merkez sağda bir yerde konumlanmak ve onun da yenilikçi bir imgesini, imajını vermek için bir demokrasi atfıyla muhafazakar demokrasi söylemi buradan doğmuştur.”

Yukardaki görüşmeci yorumlarında ifade edildiği üzere, muhafazakar demokrasi söyleminin birbirini tamamlayan üç fonksiyonu ön plana çıkmaktadır:

- MGH geleneğinden ayrılarak kurulan AK Parti’nin yeni ve farklı bir siyasal kimlik üretme iradesinin ifadesi,
- Evrensel değerlere sahip bir çağrışımın yanında “muhafazakar” kavramıyla geleneksel ve kültürel değerleri önemsenmesi,
- Siyasal çevreye hakim merkez iktidar elitleri ile siyasal alanın sınırlarını tayin eden devlet kurumları karşısında meşru bir siyasal aktör olma arayışı.

Tarihsel olarak kurumsal çevre karşısında MGH partilerinin karşılaştıkları meşruiyet bunalımının aşılınması, FP ile birlikte parti yönetimi üzerinde bir değişim baskısı üretmiştir. Siyasal çevreye uyumlanma beklentisinin ürettiği meşruiyet krizi MGH geleneği içinde çözülememiştir. Bu gelenekten net bir şekilde ayrılmaya odaklanan AK Parti kurucuları, bu krizi aşmak için muhafazakar demokrasi söylemini geliştirmiştir.

Teorik çerçeve ve literatür verileri ile derinlemesine mülakatlarda ulaşılan görüşmeci yorumları ışığında, çalışmada ulaşılan bulgular sonuç bölümünde özetlenecektir.

SONUÇ

İslamcılık düşüncesi, savunduğu siyasal ve sosyal öncelikler, odaklandığı ilkeler ile MGH partileri üzerinden siyasal yaşamdaki etkisini günümüze kadar sürdürmüştür. Bu çalışmada İslamcılık siyaseti ile MGH geleneğinde kurulan partiler ve AK Parti arasındaki ilişki, tarihsel süreç, kurumsal değişim, süreklilik ve ayrışma ekseninde incelenmiştir.

İslamcılık siyaset geleneği, Osmanlı'nın son döneminde gündeme gelen siyasal ve sosyal modernleşme projesine karşı, alternatif bir siyasal kurumsallaşma arayışının temsilcisi olmuştur. Bu doğrultuda bazen geleneksel kavramlar yeniden tevil edilerek, bazen Batının kültürel etkisiyle gündeme gelen modern kavramlar kullanılarak bu arayış bağlamında kurumlar yeniden yorumlanmaya çalışılmıştır.

İslamcılığın ortaya çıktığı dönemden Cumhuriyet dönemine, İslamcılığın etkisiyle oluşan kurumsal yenilenme arayışının gelişimine baktığımızda üç boyut ön plana çıkmaktadır: 1-*Osmanlı'nın son döneminde siyasal sisteminde yaşanan meşruiyet bunalımını çözmek için İslami değerleri kullanarak kurumsal sistemi yeniden yorumlama çabası*, 2-*ilk çabanın tamamlayıcı unsuru olarak klasik kurumların restorasyonu üzerine inşa edilecek yeniden kurumsallaşma çabası*, 3-*Cumhuriyet rejimiyle birlikte yoğunlaşan kurumsal baskılardan kaynaklı gündeme gelen meşruiyet ve katılım krizini çözmek için yeni bir siyasal kurumsallaşma arayışı*.

Çok partili döneme kadar meşru bir alan üzerinden sisteme entegre olamayan İslamcılık siyaseti, DP iktidarıyla başlayan siyasal atmosferden istifade ederek katılım krizini çözmek için mevcut siyasi partilerde yer almaya çalışmıştır. Bu bağlamda dini değerleri önemseyen isimler tarafından AP'de siyasal temsil imkanları zorlanmış ancak buna uygun bir ortamın olmadığı anlaşıldığında farklı bir kurumsallaşma arayışı söz konusu olmuştur. Bu arayış bağlamında Milli Görüş Hareketi olarak tanımlanacak geleneğin ilk partisi MNP Erbakan'ın liderliğinde kurulmuştur.

Cumhuriyet dönemindeki kurumsal baskının ürettiği katılma krizini çözmek için İslamcı siyaset geleneğinin yöneldiği alternatif kurumsallaşma arayışı bakımından MNP'nin kurulması önemli bir gelişmedir. İslamcılık ile MGH geleneği arasında

arasındaki ilişki, benzer siyasal referanslara sahip olmaktan kaynaklanmaktadır. Organik bir ilişki ya da kurumsal bir devamlılıktan ziyade, MGH'nin kullandığı siyasal referanslar ile İslamcılık düşüncesi arasında temas noktaları mevcuttur. Bu bağlamda İslamcılık siyaseti ile MGH geleneği arasındaki ilişkiye baktığımıza;

- 1- İttihad-ı İslam düşüncesi ile İslam kardeşliği söylemindeki benzerlik,
- 2- İslamcılığın dini referanslarla kendisini konumlandırması ile MGH'nin milli görüş kavramı üzerinden dini içerikleri istikrarlı bir şekilde kullanması,
- 3- İslamcılığın Osmanlı'nın kurumsal olarak başarılı olduğu dönemlerin gücünü yeniden inşa etme arayışı ile MGH'nin şanlı tarih vurgusuna siyasal söyleminin merkezinde yer vermesi ve şanlı tarihin yeniden canlandırılacağı vaadinde bulunması,
- 4- İslamcılık siyasetinin dini değerleri korumak kaydıyla Batının tekniğini transfer ederek maddi kalkınmayı gerçekleştirme politikası ile MGH'nin milli ve manevi değerlere sahip çıkarak ağır sanayi hamlesi söylemi arasındaki benzerlikler bu iki yapı arasındaki benzerliklere işaret eden göstergelerdir.

AK Parti ile İslamcılık siyaset geleneği arasındaki süreklilik ilişkisine baktığımızda ise dört özelliğin ön plana çıktığı görülmektedir;

- 1- Devlete merkezi bir önem atfedilmesi,
- 2- Kalkınmacı ekonomi ve sanayi politikasının hedeflenmesi,
- 3- Dönemi içerisindeki mevcut siyasal eğilimlerden ayrılarak yeni ve farklı bir siyasal kimlik/düşünce üretme arayışı,
- 4- İdeolojik bütünlükten uzak, güncel ihtiyaçlara göre şekillenen pragmatik ve eklektik bir siyasal söyleme sahip olunması.

Gerek MGH ile İslamcılık arasındaki benzerlikler, gerekse AK Parti ile İslamcılık arasındaki süreklilik unsurları, çalışmanın tarihsel karşılaştırmalı araştırma yöntemiyle ulaşılan verileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında görüşmecilerin İslamcılık siyasetine yönelik dile getirdikleri yorumlar da, siyasal tarihsel süreçte öncelikleri ve siyasi yaklaşımlarıyla İslamcı siyaset geleneği ile bu iki siyasi yapı

arasında bir süreklilik ilişkisi olduğuna işaret etmektedir. Çalışmanın bu bulguları kapsamında “*MGH partileri ile AK Parti, İslamcılık siyaset geleneğinin bir parçasıdır.*”

İslamcılık ile MGH ve AK Parti arasındaki ilişki analizinin yanında çalışmada tartışılan ikinci konu, MGH’de yaşanan ayrışma süreci dinamikleri ile AK Parti’nin kuruluşu arasındaki ilişkidir. Bu bağlamda ayrışmanın tarihsel arka planını anlamak için MGH partileri ile kurumsal çevrenin aktörleri arasındaki meşruiyet ilişkisinin geliştiği tarihsel süreç önem arz etmektedir.

MGH geleneğinin kurumsallaşması, 1970’li yıllardan itibaren Erbakan liderliğindeki aktörlerin bağımsız kurumsal yapılarla siyasal sistemle bütünleşme çabasının zemini olmuştur. Anadolu merkezli tüccar ve girişimci sınıf ile kırsaldan şehre göç eden yeni sosyo-ekonomik kitle, MGH partileri içinde örgütlenmiştir. Bu bağlamda Türk siyasal yaşamında muhafazakar kitlenin katılım krizini aşmak için kurulan MNP, aynı zamanda İslamcı geleneğin son bir asırdır yaşadığı kurumsal meşruiyet arayışı bakımından da önemli bir merhale olmuştur. Bu açıdan MNP, bir taraftan dini grupların Türkiye’deki kurumsal siyasal sisteme entegre olmasını sağlarken, diğer taraftan bu partiye oluşan sosyo-kültürel atmosfer Türkiye’de İslami grupların gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir.

Kurumsal çevre tarafından kabul gören bir siyasal aktör olma unsuru, Yeni kurumsalcılık bağlamında temel bir meşruiyet zeminidir. Bu doğrultuda siyasal meşruiyet arayışının iki temel hedefi vardır: Siyasal kurumsal yapıya hakim otorite tarafından kabul görmek ve seçim yarışında geniş bir halk desteği kazanmak. MSP’nin 1977 genel seçimlerinde ülke barajını geçerek hükümet ortağı olacak kadar seçmen desteğini kazanması ikinci unsur bakımından; devamla CHP ile koalisyon hükümetinin ortağı olması ise ilk unsur bakımından MGH geleneğinin kurumsal çevre karşısındaki meşruiyet arayışının bir göstergesi olmuştur.

Kurumsal çevrede hakim olan değerlere uyum sağlama yetkinliği, örgütlerin meşruiyet kazanmaları için zorunlu görünmektedir. Partiler hem kurumsal çevredeki norm ve değerlere uyum sağlayarak, hem de kabul görmüş diğer kurumsal aktörlere benzeşerek

meşruiyet kazanacaktır. MSP ile üretilmeye çalışılan meşruiyet zemini 12 Eylül askeri darbesiyle kesintiye uğramıştır. Bu çerçevede darbenin etkisi altında şekillenen siyasal kurumsal çevrede yaşanan değişim, tüm siyasal atmosfer gibi MGH geleneğini etkilemiştir. Bu etki altında MGH geleneği, 80'lerin başında yeniden normalleşmeye başlayan siyasal kurumsal çevrede yer almak için RP'yi kurmuştur.

Geçmişte verilen siyasi kararların güncel siyasal tercihler üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu görülmektedir. Patika bağımlılığı olarak kavramsallaştırılan bu yaklaşıma göre, tarihin herhangi bir döneminde siyasal aktörler tarafından alınan kararlar ya da uygulamalar, daha sonra gelecekler için takip edilecek bir rotaya dönüşecektir. Bu kapsamda MGH geleneği içerisinde MNP ve MSP'nin kapatılmasının ardından RP'nin kurulması, kurumsalcılığın bu yaklaşımı bağlamında bir patikaya karşılık gelmektedir.

MGH geleneğinin bir parçası olarak RP, devlet organlarından gelen baskılar ile kurumsal çevredeki yerleşik kurallara uyumlanma üzerinden siyasi elitler karşısındaki meşruiyet krizini aşamamıştır. Bir entegrasyon krizi olarak ortaya çıkan bu durumu karşısında RP, Cumhuriyet rejiminin temel değerlerinin hakim olduğu kurumsal çevreyle uyumlu bir kimlik üreterek meşru bir aktör olma arayışına girmiştir. Bu bağlamda örgütlerin eylem ve uygulamalarıyla kurumsal çevredeki normlarla uyumlanamaması halinde derinleşen meşruiyet krizi, MGH partilerinin süreklilik kazanmasının önündeki en büyük engel olmuştur. Bu krizin yönetilmesi sorumluluğu öncelikle parti yönetiminden beklenmektedir. Bu bağlamda kurumsal çevredeki normlara uyumlanarak partinin meşruiyetlerini güçlendirmek, örgüt varlığının devamını sağlayacak politik açılımı gerçekleştirmek parti liderliğinden beklenecektir. MGH'nin geleneksel liderliği, bu uyumlanma sorumluluğu kapsamında parti kapatmaların önünü alacak siyasal açılımları gerçekleştiremediği için eleştirilmiştir. Bu çerçevede RP'nin koalisyon ortağı olarak iktidar döneminde karşılaştığı Susurluk kazası, Aczimendilerin kamuoyunu meşgul etmesi, Sincan olayları başta olmak üzere 28 Şubat postmodern askeri darbe krizi parti liderliği tarafından yönetilememiştir.

Ardı sıra yaşanan bu siyasi çalkantılar, dışarıdan gelen baskılar ve oluşan yeni beklentilerin karşılanamaması, MGH geleneğinde kurumsal bir çözülme başlatmıştır.

Meşruiyet krizine dönüşen bu çözülme, partinin kurumsal çevreden dışlanmasına neden olmuştur. Merkez siyasal elitlerin RP'nin siyasal sisteme uyumlanmasını engellemesi ve buna mukabil parti liderliğinin de bu krizi aşacak alternatif siyasal açılımları üretememesi, 28 Şubat postmodern askeri darbesinin tetiklediği meşruiyet kriziyle birlikte varlık sorununa dönüşmüştür. MGH geleneği bu gergin süreçte yeni bir müdahaleye muhatap olmuş ve RP laiklik karşıtı eylemlerin odağı olmak iddiasıyla kapatılmıştır.

MGH geleneği sürdürmek için kurulan FP, yaşanmakta olan meşruiyet krizini çözecek yeni bir açılım fırsatı olarak görülmüştür. Bu fırsatın önünün açılması için öncelikle parti liderliğinde bir değişimin olması beklentisi teşkilatlarda gündeme gelmiştir. Ancak değişimden yana yenilikçi grupların bu talebi geleneksel parti yönetimi tarafından karşılanmamıştır. Devlet kurumlarından gelen baskıların yanında, parti içinden gelen değişim talepleri kaynaklı baskılar da parti yönetimi tarafından doğru yorumlanmamıştır. Parti içinde barışçıl yollardan liderlik değişiminin önünün açılmaması, hem MGH'nin kurumsal çevreye uyumlanma yeteneğini kısıtlamış, hem de meşruiyet krizini güçlendirmiştir.

Örgütleri kurumsal çevreye uyarlanabilirliği için önemli bir unsur olan kurucu liderliğin değişimine parti içinde izin verilmemesi bir yana, aynı zamanda Recai Kutan üzerinden emanetçi bir liderlik yaklaşımı uygulanmıştır. Partinin beklentileri karşılama yeteneğini geliştirecek bir husus olarak kurucu lider takımının değişimi yerine, geleneksel liderliğin güdümünde partinin yönetilmesi çabası teşkilatlardaki çözülme sürecini hızlandırmıştır. FP içinde “yenilikçi/gelenekçi” ayrışması şeklinde görünür olan bu çözülme, siyasal kurumsallaşmanın unsurlarından “tutarlılık ve birlik” bağlamında teşkilatları zayıf düşürmüştür.

Bu çerçevede FP'de liderlik değişiminin yarışmaya açık olmaması, muhalif yaklaşımlara parti içinde olumlu yaklaşılması teşkilatlardaki birlik duygusunu zayıflatmıştır. Birlik duygusunun dağılması ve sorunlar karşısında farklılıkların ön plana çıkması örgüt içi tutarlılığı olumsuz etkilemiştir. MGH'de meselelere ilişkin farklı düşüncelerin artması, parti yönetiminin politikalarının sahiplenilmemesi, örgüt paydaşları arasındaki oydaşmanın zayıflaması MGH'deki ayrışma sürecini

belirginleştirmiştir. Böylece partinin varlığını koruyabilmesi için ihtiyacı olan meşruiyet zemini, hem dış paydaşlar hem de iç paydaşlar nezdinde ciddi bir şekilde zemin kaybetmiştir.

Bu ortamda çevreden partiye yönelen beklentiler ile değişim baskılarının parti liderliği tarafından çatışma çözüm yöntemiyle yönetilmesi beklenmektedir. Ancak ne siyasal sistemin aktörlerinden kaynaklanan ne de parti içi paydaşlar arasında gündeme gelen çatışmalar çözülebilmıştır. Erbakan başta olmak üzere partinin ilk kurucu kuşağının ortaya koyduğu performans iç ve dış paydaşlar tarafından yeterli görülmemiştir. Siyasal parti kurumsallaşmasının unsurlarından uyarlanabilirliğin temel şartlarından olan parti içinde barışçı yollarla lider değişimi olgusu ve partinin kaçınıcı kuşak tarafından yönetildiği unsuru kapsamında MGH geleneğinde temel bir liderlik krizi gündeme gelmiştir.

Erdoğan liderliğinde yenilikçi ekip tarafından kongre süreçlerini kullanarak yürütülen partinin liderliğini değiştirme çabası başarısız olmuştur. Barışçıl yollarla lider değişimi talebinin kongrede başarısız olması ve bundan sonra parti yönetiminin değişimden yana olan ekibe yönelik kullandığı dışlayıcı yaklaşım, yenilikçi grup için FP içinde köklü bir katılma krizine dönüşmüştür. Derinleşen bu katılım krizi, parti içindeki muhalif isimlerin yeni bir siyasal kimlik için yürüttükleri alternatif kurumsallaşma çalışmasını hızlandırmıştır.

Siyasal partilerin ortaya çıkışını açıklayan bunalım yaklaşımının alt unsurları olarak meşruiyet ve katılma krizi, MGH'deki siyasal kırılmanın nedeni olmuştur. Bu bağlamda, MGH'nin kurumsal elitler karşısında meşru bir siyasal aktör olarak kabul görmemesi, geniş bir seçmen kitlesinin desteğini kazanacak kapsayıcı bir siyasal kimliğin üretilmemesi, teşkilatların motivasyonunu olumsuz etkileyen parti kapatmaların önlenememesi AK Parti'yi ortaya çıkaran krizlerin başında gelmektedir.

Kurumsal değişim süreçleri, örgütlerin karşılaştıkları kritik kavşaklarda yaşanan krizlerin örgüt liderliği tarafından nasıl yönetildiğine bağlı olarak gelişmektedir. Bu bağlamda örgütlerin genel eğiliminin önceki siyasal kararların izini takip etmek yönünde olduğu görülmektedir. Bu kritik süreçlerde alınan kararların krizleri çözme

yetkinliğinin zayıf kalması, liderliğe karşı güçlü bir itirazın oluşmasına neden olacaktır. İşte bu kritik anlar, kurumların ya da bireylerin siyasal kararlarını inşa ederken takip ettikleri patikayı sorgulamasına ve onu terk ederek farklı bir patikayı izlemeye başlamasına neden olacaktır. Kurumsalcılığın bu açıklama sistemiyle baktığımızda, MGH geleneğinin karşılaştığı kritik kavşaklardaki krizleri yönetmek için parti yönetiminin aldığı kararlar, teşkilatlar tarafından güçlü bir şekilde sorgulanmıştır.

Uzun bir dönem bütünlüğünü korumayı başaran MGH'nin, önceleri kurumsal siyasal çevreden gelen, ardından parti içi paydaşların ürettiği beklentilerle artan değişim taleplerine uyumlanma noktasında gösterdiği zafiyete bağlı meşruiyet krizi, AK Parti'nin kurulduğu zemini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda merkez siyasal elitlerin etkisi altında değişim talep ve beklentileri parti yönetimi tarafından anlaşılamamış, yeni açılımlarla bunlara karşılık vermek yerine merkeziyetçi liderlik yaklaşımıyla bu beklentiler ya görmezden gelinmeye ya da bastırılmaya çalışılmıştır. Bu ise MGH geleneğinde bir çözülme zemini üretmiş ve bu kritik kavşakta kurumsal bir kırılmaya neden olmuştur.

Parti yönetiminin değişim taleplerine duyarsız kalması, hatta bunun ötesine geçerek bu talepleri bastırmaya çalışması, parti teşkilatlarında liderliğin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu sorgulamaya eşlik eden çözülme süreci, parti içinde değişimden yana olan muhalif kitleyi konsolide etmiştir. Bu konsolidasyonun etkisiyle değişim beklentilerine cevap arayan kitle, Erdoğan'ın liderliği etrafında bir araya gelmiş ve yenilikçiler olarak adlandırılacak parti içi muhalefeti meydana getirmiştir. Yeni yönelim arayışının aktörü olarak ortaya çıkan yenilikçi grup, bu çözülme sürecini kullanarak alternatif bir siyasal kurumsallaşma üretmiştir.

FP içerisinde yenilikçi grup ayrışması olarak görünür olan çözülme süreci, partide ikinci kuşak aktörleri temsil eden isimlerin daha geniş bir siyasal zemin üretme beklentisiyle güçlenmiştir. Belediyelerdeki hizmet anlayışının partinin destek tabanını genişlettiği tecrübe eden yenilikçiler, ideolojik tartışmalar yerine insanların gündelik sorunlarına çözüm üreten yeni bir siyasal yaklaşım geliştirilmesi için güçlü talepler

dillendirmiştir. Bu talepler zemininde gelişen değişim söyleminin karşılık bulmaması, bu ayrışmayı kurumsal bir kırılmaya dönüştürmüştür.

Tarihsel süreç analiziyle ulaşılan bu verilerin yanında, görüşmecilerle yapılan mülakatlarda ortaya çıkan yorumlarda da bu ayrışmanın izlerini görmek mümkündür. Bu kapsamda MGH ile AK Parti arasındaki çözülme sürecini yorumlayan görüşmeciler özetle şu unsurların çözülme sürecinde etkili olduğunu belirtmişlerdir:

- 1- MGH liderliğinin “biz ve onlar” ayrımına dayalı keskin bir siyasal dil kullanması karşında, kuşatıcı bir siyasal söylem geliştirme isteği,
- 2- Sınırlı bir seçmen kitlesini hedeflemek yerine, iktidara gelecek seçmen çoğunluğunu yakalayacak geniş bir siyasal meşruiyet kazanma arayışı,
- 3- Eski siyasal tartışmaların parçası bir yönetim anlayışından uzaklaşarak, seçmen kitlesi nezdinde inandırıcı bir siyasal kimlik üretme arzusu,
- 4- Parti liderliğinin mutlak hakimiyetine karşı, teşkilatlara açık katılımcı bir parti yönetimi kurma beklentisi,
- 5- Dini çağrışımlara sahip bir siyasal dil yerine, kurumsal çevrede kabul görececek bir siyasal söylem geliştirme arayışı,
- 6- Eski kalıplarla ilerlemek yerine, yeni beklentilere cevap verecek değişim düşüncesine açık olma gayreti,
- 7- İdeolojik konumlamalardan uzak, pragmatik ve güncel ihtiyaçlara duyarlı bir siyasal yaklaşım geliştirme beklentisi,
- 8- Milli görüş söylemindeki sınırlı vurguya karşın evrensel değerlerle uyumlu bir dil kullanma arayışı.

Bu unsurlar bağlamında “*MGH içerisindeki bir ayrışmanın sonucu olarak kurulan AK Parti, siyasal söylemi ve politik yönelimleriyle bu siyasal gelenekten net bir kopuşu*” ifade etmektedir.

AK Parti’nin ayrışma sürecinde diğer gelişmelerin yanında, özellikle meşruiyet krizini derinleştiren gelişmelerin etkisi büyük olmuştur. Çatışma yönetimi yaklaşımıyla siyasi

partilerin kendisine yönelen talepleri cevaplaması ve karşılaştığı güncel sorunların üstesinden gelecek bir siyasal yetkinlik göstermesi beklenmektedir. Siyasi partilerin devamlılıklarını sağlayabilmek için teknik verimlilikten ziyade, siyasal sistemin temel aktörleri karşısında meşruiyete sahip olması elzemdir. Bunun için kurumsal çevredeki kabul gören kurumsal normlar ile kurallara uyumlanmaları gerekmektedir. Bu perspektiften bakıldığında, MGH partileri geleneksel olarak merkez siyasal elitler ile anayasal kurumlar karşısında sürekli bir baskı altında kalmıştır.

Bu baskının en yüksek hissedildiği dönem 28 Şubat postmodern darbe süreci olmuştur. Bu sürecin bir parçası olarak 1997’de RP’nin kapatılması ve önde gelen parti yöneticilerinin siyasetten yasaklanması, bu geleneğin karşılaştığı en ciddi kriz olmuştur. MGH partileri daha önce de kapatılmayla karşılaşmıştır. Ancak, kurumsal olarak yaygınlaşmadan ve net bir siyasal kimliğe dönüşmeden daha birinci yılında kapatılan MNP ile 12 Eylül askeri darbesinin tüm siyasal aktörlere yönelen baskıyla MSP’nin kapatılması ile RP’nin kapatılması arasında ciddi bir fark söz konusudur. 1995 genel seçimlerinde altı milyon seçmenin desteğini alarak hükümetin büyük ortağı olan ve iktidar ile kendi tabanında büyük beklentiler üreten bir partinin kapatılması, teşkilatlar nezdinde büyük bir sarsıntı üretmiştir. Bu krizin etkisi altında yaşanan bazı gelişmeler, parti liderliğinin yetkinliğinin ciddi şekilde sorgulanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Susurluk krizi, Aczmendiler ve Fadime Şahin olayı, Sincan olayları, Aydınlık için bir dakika karanlık protestoları, meşruiyet krizini derinleştiren ve RP liderliği tarafından yönetilmekte zorlanan gelişmeler olarak ön plana çıkmıştır. Bu krizlerin peşi sıra gelmesi ve parti liderliğinin yeni bir siyasal açılım gerçekleştirerek bu bunalımları yönetme yetkinliği gösterememesi, hem partinin kendi seçmeni karşısında hem de kurumsal çevre aktörleri nezdinde ciddi bir meşruiyet krizi yaşamasına sebep olmuştur.

Çalışmanın derinlemesine mülakat yöntemiyle görüşlerine başvurulmuş kişilerin yorumlarında da, RP özelinde MGH geleneğinin siyasal kurumsal çevre nezdinde ciddi bir meşruiyet krizi yaşadığı ve 28 Şubat ile bu bunalımın zirveye çıktığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda görüşmeciler tarafından dile getirilen hususlar şu şekildedir;

- 1- Kurumsal siyasal elitler nezdinde RP hiçbir zaman meşru bir siyasi aktör olarak kabul görmemiştir.
- 2- RP parti yönetimi yaşanan meşruiyet krizini çözecek bir liderlik açılımı gerçekleştirilememiştir.
- 3- Parti liderliği bu açılımı gösterebilseydi bile merkez siyasal elitler, buna imkan verecek bir siyasal açılıma hiçbir zaman niyetli olmamıştır.
- 4- Bu krizi derinleştirecek şekilde MGH partileri siyasal kurumsal çevre tarafından özellikle dışlanmıştır.
- 5- 28 Şubat postmodern darbesinin yürütücüleri MGH geleneğini daima arızı bir aktör olarak görmüştür.
- 6- Seçim başarısına rağmen devletin kurumsal iktidarını temsil eden aktörler, RP iktidarına geçit vermeye hiçbir zaman razı olmamışlardır.

Tarihsel analiz ile üretilen sonuçlar ile görüşmeci yorumlarında ortaya çıkan yukarıdaki tespitler ışığında, MGH geleneğinin yaşadığı meşruiyet krizinin yeni bir olgu olmadığı; ancak 28 Şubat postmodern darbesi ile bu meşruiyet bunalımının siyasi geleneğin varlığına yönelen sert bir müdahaleye dönüştüğü anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda iktidar elitlerinin geleneksel tutumu olarak var olan meşruiyet krizinin ortaya çıkmasından ziyade, 28 Şubat postmodern darbesi, var olan meşruiyet krizinin MGH'nin varlık sorununa dönüştüğü tarihsel bir kırılmayı ifade etmektedir. Dolayısıyla *MGH geleneği 28 Şubat postmodern askeri müdahalesiyle birlikte hem siyasal kurumsal çevre bakımından meşru bir siyasal kimlik olmaktan çıkarmış, hem de bu kriz bu siyasal gelenek için varlık sorununa dönüşmüştür.*

Çalışmada aynı zamanda MGH'de yaşanan siyasal kırılmanın doğal bir seyirde gelişip gelişmediği; AK Parti'nin kuruluşuyla yaşanan kurumsal ayrışma ile MGH'nin siyasal kurumsal çevrede yaşadığı siyasal sıkışmışlık arasındaki ilişki sorgulanmıştır. MGH'nin 28 Şubat öncesi var olan ancak bu tarihten sonra derin bir kurumsal kırılmaya neden olan meşruiyet krizi ile AK Parti'nin kuruluş süreci arasında bir ilişki söz konusudur. Bu bağlamda *AK Parti, MGH içerisinde doğal bir dönüşüm sürecinde yaşanan doğal bir ayrışmanın sonucunda değil; kurumsal siyasal çevreye*

uyumlanarak makul bir siyasal kimlik üretmek için gelenek içerisinde yaşanan bir ayrışmanın sonucunda kurulmuştur.

Türk siyasal yaşamında 1960'ların sonundan başlayarak 2000'li yılların başına kadar birçok siyasal bunalımı atlatmayı başarmış bir siyasal geleneğin, bu denli köklü bir tecrübeye sahip olmasına rağmen, kendi içinde yaşanan bir ayrışmayı neden yönetemediği önemli bir sorudur. Kurumsalcılığın kritik kavşak olarak tanımladığı bu kırılma sürecini şekillendiren siyasal zeminin unsurlarına bakıldığında;

- 1- Kurumsal çevreden kendisine yönelen değişim taleplerine uyumlanma zafiyeti,
- 2- Bu zafiyete bağlı gündeme gelen meşruiyet krizinin derinleşmesi,
- 3- Devlet kurumlarından gelen baskıların şiddetlenmesi,
- 4- Kurumsal çevrenin yanında parti içinden yükselen değişim taleplerinin yönetilememesi,
- 5- RP'nin iktidar ortağı olmasıyla teşkilatlarda oluşan kariyer beklentilerini karşılayacak açılımların yapılamaması,
- 6- Parti liderliğinin değişim talepleri ile yeni beklentileri doğru algılayamaması,
- 7- Parti liderliğinin değişim ve beklenti yönetimi yapmak yerine merkeziyetçi yaklaşımla bunları bastırmaya çalışma girişimi ön plana çıkmaktadır.

Tarihsel süreçte birçok bunalım karşısında siyasal konsolidasyonunu korumayı başarmış MGH'nin karşılaştığı çözülme sürecini Yeni kurumsalcı yaklaşımın argümanları bağlamında analiz ettiğimizde aşağıdaki unsurlar ön plana çıkmaktadır;

- 1- Kurumsal çevreden partiye yönelen değişim talepleri ile oluşan yeni beklentilerin MGH liderliği tarafından karşılanmaması; buna bağlı olarak zaten etkisi hissedilen meşruiyet krizinin MGH özelinde derinleşmesiyle ortaya çıkan çözülme süreci;
- 2- Devlet kurumlarının ürettiği baskı, bu baskıları yönetebilecek siyasal açılımların yapılamaması, devlet kurumlarının MGH'ni kabullenmeyen dışlayıcı tutumunun MGH'deki kurumsal çözülme sürecini netleştirmesi;

- 3- Yenilikçi yaklaşımlarla gündeme getirilen değişim talepleri karşısında parti liderliğinin duyarsız kalması, genç kitlenin partinin yönetiminde görev alma beklentisinin bastırılması, siyasal kurumsallaşma bağlamında MGH içinde barışçı yollarla parti liderliğinin değişimine imkan verilmemesi, MGH içindeki çözülme sürecini “gelenekçi-yenilikçi” kimlikleri üzerinden keskinleştirerek muhalif grubun zamanla partiden uzaklaşmasına neden olunması;
- 4- Milli Görüş teşkilatlarının iktidar beklentisinin parti yönetimi tarafından karşılanamaması, 28 Şubat postmodern darbe sürecinde olduğu gibi sınırlı iktidar döneminde dahi dışarıdan gelen baskıları yönetecek liderlik yetkinliğinin gösterilememesi bu tarihsel süreçte yaşanan ayrışmayı derinleştirmesi;
- 5- MGH partileri içerisinde oluşan güçlü değişim taleplerine duyarsız kalınması, yarışmacı bir yapı içerisinde yenilikçi ekibin görüşlerini paylaşabileceği ve oydaşmaya dayalı bir siyasal zeminin kalmaması, teşkilat mensupları ile parti liderliği arasındaki birlik ve beraberliğin dağılması ile geleneksel liderlik ile yenilikçiler arasındaki görüş ayrılıklarının keskinleşmesi ciddi bir çözülme ve kırılma kaynağı olmuştur.

Yukarda belirtilen argümanlar bağlamında yaşanan çözülme ve ayrışma süreci Milli Görüş liderliğinin sorgulanmasını gündeme getirmiş; bunun sonucunda ise AK Parti'nin kurulmasıyla sonuçlanacak olan kurumsal kırılma yaşanmıştır. Bu göstergeler ve görüşmecî yorumları birlikte analiz edildiğinde çalışmanın dördüncü hipotezi bağlamında, AK Parti'nin kuruluşu, MGH içerisinde doğal bir dönüşüm sürecinde meydana gelen siyasal gelişmeler ekseninde olmamıştır. Aksine *AK Parti, MGH içerisinde kurumsal siyasal çevreye uyumlanarak meşru bir siyasal kimlik üretmek için bu gelenek içerisinde yaşanan bir mücadelenin sonucunda kurulmuştur.*

Son olarak çalışma, AK Parti'nin kuruluş döneminde siyasal kimliğin ana taşıyıcısı olarak ilan ettiği muhafazakar demokrasi söyleminin etkisi ile bu süreçte üstlendiği role odaklanmaktadır. Bu siyasal söylemin MGH içinde yaşanan çözülme ve kurumsal

kırılma sürecinde oynadığı rol ve AK Parti'nin meşru bir siyasal kimlik üretmek için bu söyleme yüklediği fonksiyon incelenmiştir.

Bir örgütün siyasal olarak meşru kabul edilmesi, kurumsal çevredeki kabul görmüş kurallar ile mevcut değerler sistemine uygun bir değişim yaklaşımını geliştirme yeteneğiyle yakından ilgilidir. Partilerin kabul görmüş siyasal aktörlere benzeme eğilimine (izomorfizm) sahip olması, bu doğrultuda kurumsal çevrenin düzenleyici kurumları tarafından kabul görmesi, partilerin meşruiyet zeminini güçlendirecektir. Teorinin örgütlerin kurumsal çevreye uyumlanma zorunluluğuyla ilişkilendirdiği meşruiyet arayışı üzerinden MGH'den AK Parti'ye geçiş sürecine baktığımızda, “*muhafazakar demokrasi*” söyleminin meşruiyet unsuru olarak kullanıldığı görülecektir.

RP'nin kapatılma sürecinde kurumsal çevrenin siyasal elitleri tarafından öne sürülen eleştiriler karşısında evrensel demokratik değerleri kullanma fikri, AK Parti'den önce FP döneminde söz konusu olmuştur. MGH'nin daha önceki partilerinde görülmeyen AB üyeliğine olumlu yaklaşım, Batıyla yeni ilişkilerin geliştirilmesi, demokratik değerlerle uyumlu açık siyaset anlayışı, temel hak ve özgürlüklerin sınırlamalardan uzak olması gibi argümanlar, FP tarafından sahiplenilmiştir. Tüm bunlar iktidar elitlerinin belirlediği değerlerle barışık bir siyasal kimlik inşa ederek kabul görme arayışının bir ifadesi olarak görülmüştür.

Ancak FP'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması bu arayışları sonuçsuz bırakmıştır. Bu sarsıntılı süreçleri FP çatısı altında tecrübe eden AK Parti kurucuları, MGH geleneğinden net bir şekilde ayrılmak için, zaman zaman “*Milli Görüş gömleğini çıkarmak*” sembolizmiyle ifade edilen, her yönüyle yeni bir siyasal kimlik üretme çabasına girmiştir. Bu bağlamda AK Parti, merkezdeki siyasal kurumsal değerlerle uyumlu ve yeni bir siyasal kimlik inşa etmek için “*muhafazakar demokrasi*” söylemini geliştirmiştir. Partinin kurucuları, MGH'nin “biz ve onlar” yaklaşımından olabildiğince uzaklaşarak kapsayıcı bir siyasal söylem olarak bu tanıımı kullanmıştır. Böylece Türkiye'deki geniş seçmen kitlesinin sahiplenirken zorlanmayacağı, kuşatıcı, tarihsel tartışmalara mesafeli ve kamplaştırıcı ideolojik çağrışımlardan uzak bir

konumlamayla “*muhafazakar demokrasi*” söylemi partinin siyasal kimliği olarak kabul edilmiştir.

Bu kimlik ile birlikte, dini argümanları kullanan siyasal yaklaşımların artık seçmen nezdinde bir karşılığının olmadığı, yerel vurgular yerine evrensel değerlerle entegre siyasal bir yaklaşım geliştirme beklentisine cevap üretilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda bu kimlik ilanı, AK Parti’nin kuruluşuyla MGH’de yaşanan kopuşun ne denli derin ve yeni partinin hedeflediği siyasal açılımla mevcut partilerden köklü bir şekilde farklılaşma çabası içinde olduğunun önemli bir göstergesi olmuştur. Türk siyasal yaşamında derin tartışmalara muhatap olan bir gelenekten koparak kurulan AK Parti’nin yeni söylemi, aynı zamanda meşru bir siyasal aktör olarak kurumsal çevrede kabul görme arayışının kurumsal temeli olmuştur. Bu söylemin muhafazakar kavramı, toplumun geleneksel değerlerine saygılı olunacağını ifade ederken; demokrat tanımı, partinin yerel değerlerin yanında evrensel siyasal değerleri de hedeflediğinin ilanı olmuştur. Yeni siyasal söylemin sahip olduğu bu düalist yapı, parti kurucularının meşru bir siyasal kimlik üretme arayışındaki iradenin bir yansıması olmuştur.

Muhafazakar demokrasi söylemi, toplumun kültürel ve geleneksel hassasiyetlerini gözetirken aynı zamanda batılı evrensel değerleri de kapsayacağına ilişkin mesajıyla, AK Parti için stratejik bir role sahip olmuştur. Parti kurucularının MGH kökenleri nedeniyle kurumsal çevrede oluşabilecek önyargıları yöneterek siyasal elitler nezdinde meşruiyet kazanma arayışı, bu seçimin stratejik rolünü belirlemektedir. Bu çerçevede MGH’de yaşanan çözülme sürecine bakıldığında muhafazakar demokrasi söylemi aşağıdaki gerekçelerle AK Parti tarafından stratejik bir araç olarak kullanılmıştır:

- 1- Muhafazakar demokrasi söyleminin ayrışma sürecinde herhangi bir rolü olmaması,
- 2- AK Parti’nin kendisini içinden ayırttığı siyasal gelenekten net bir şekilde farklılaştırdığı için bu söylemin stratejik bir rolü olması,
- 3- MGH partileri özelinde daralan siyasal alanını genişletmek için bu söylemin stratejik bir işlev görmesi,

- 4- Teşkilatların iktidar beklentilerini karşılayacak siyasal açılımı sağlayacak bir seçmen desteğini kazanma arayışı,
- 5- Yeni kurulan partiye kurumsal çevreden gelebilecek değişim beklentileri ile farklı içerikli baskıları yönetme düşüncesi,
- 6- Meşru bir siyasal kimlik üretmek.

Tarihsel süreç analiziyle ulaşılan bu veriler, mülakatlarda dile getirilen görüşmeci yorumlarıyla da teyit edilmiştir. Görüşmecilerin muhafazakar demokrasi söylemi ile ilgili ifade ettikleri görüşlerde aşağıdaki unsurlar net bir biçimde tespit edilmiştir:

- 1- Milli, manevi ve toplumsal değerler ile evrensel ilkelerle uyumlu olmanın güçlü bir ifadesi olduğu,
- 2- AK Parti'nin toplumun tüm kesimlerinden oy almasını sağlayacak bir açılım formülü olarak kullanıldığı,
- 3- Biz ve onlar söyleminin yerine birleştirici bir yaklaşımı inşa etmenin ilanı olduğu,
- 4- Hem içeride seçmenlere hem de yurtdışındaki siyasal merkezlere ortak bir mesaj veren düalist yapısı olduğu,
- 5- Milli görüş gömleği meteforuyla ifade edildiği üzere içinden çıkılan siyasal gelenekten net bir kopuşun ilanı olması,
- 6- MGH geleneğinin siyasal sistemde karşılaştığı ötekileştirmeye karşılaşmamak için yeni bir siyasal açılım arayışını ifade ettiği,
- 7- Toplumun bütün katmanlarına hitap ettiği,
- 8- AK Parti'nin dünyayı okuyan bir kadroya sahip olarak küresel ilişkileri geliştirecek açılımları sağlayabileceği,
- 9- MGH geleneğinin dini içerikli ve sınırlı söylemlerinin yerine, değişimden yana ancak mevcut kültürel kodlar ile geleneksel değerlere sahip çıkılacağı vurgusu,
- 10- MGH geleneği ile yeni partinin ilişkilendirilmesiyle gündeme gelebilecek siyasal meşruiyet tartışmalarından uzak durma arayışı,

11- Türk siyasal yaşamında MGH partilerinin sahip olduğu tüm olumsuz tarihsel bakiyeden uzak durma arayışı.

Tarihsel karşılaştırmalı araştırma analizine dayanan bulgular ile derinlemesine mülakatlarda ortaya çıkan yorumların ortak tespitiyle, “*Muhafazakar demokrasi söylemi, kurumsal çevreyle uyumlu meşru bir siyasal kimlik üretme arayışıyla gündeme geldiğini, AK Parti’nin MGH’den kopuşunu simgeleyen stratejik bir söylem olarak kullanıldığını*” ifade edebiliriz.

Özetle, MGH partileri ile AK Parti, İslamcılık siyaset geleneğinin bir parçasıdır. MGH içerisindeki bir ayrışmanın sonucu olarak kurulan AK Parti, siyasal söylemi ve politik yönelimleriyle MGH’den net bir kopuşu ifade etmektedir. 28 Şubat postmodern askeri müdahalesi, siyasal kurumsal çevre bakımından MGH’yi meşru bir siyasal kimlik olmaktan çıkarmıştır. Aynı zamanda 28 Şubat, daha önce vaki olan meşruiyet krizini İslamcılık siyaset geleneğinin varlığına yönelen kat’i bir müdahaleye dönüştürmüştür. AK Parti, meşru bir siyasal açılım arayışı bağlamında, MGH geleneği içinde oluşan muhalif grubun ayrışmasıyla gündeme gelen yeni bir siyasal kurumsallaşmadır. Dolayısıyla AK Parti, MGH içerisinde doğal bir dönüşüm sürecinde yaşanan bir ayrışmanın sonucu değil; siyasal kurumsal çevreye uyumlanarak makul bir siyasal kimlik üretmek için gelenek içerisinde yaşanan bir mücadelenin sonucunda kurulmuştur. Muhafazakar demokrasi siyasal söylemi ise, kurumsal çevreyle uyumlu meşru bir siyasal kimlik üretme mücadelesinin sonucunda, stratejik bir yaklaşımla gündeme gelmiştir. İslamcılık siyaset geleneğinin kurumsallaşma arayışı, tarihsel süreçte farklı içerik ve görünüm almışsa da, günümüzde AK Parti kurumsal kimliği ile Türk Siyasal hayatında dönüşmüş olduğu yeni formuyla temsil edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Açikel, Fethi: “Kutsal Mazlumluğun Psikopatolojisi”, **Toplum ve Bilim**, İstanbul, Güz 1996, Sayı:70, s.153-198
- Ağırbaş, Ali Murat: **Milli Görüş Siyaseti: Milli Nizam Partisi’nden Fazilet Partisi’ne**, İstanbul, Kopernik Kitap, 2019
- Ahmad, Feroz: “2011 seçimi farklı ve şaşırtıcı olacak!”, (Çevrimiçi) <http://www.haberturk.com/polemik/haber/585303-2011-secimi-farkli-ve-sasirtici-olacak->, 27.12.2020
- Ahmad, Feroz: **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008
- AK Parti Programı: (Çevrimiçi) <https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/>, 27 Aralık 2020
- AK Parti Tüzüğü: (Çevrimiçi) <https://www.akparti.org.tr/media/279929/cep-boy.pdf>, 27 Aralık 2020
- Akçura, Yusuf, **Üç Tarz-ı Siyaset**, İstanbul, Lotus Yayınevi, 2008
- Akdoğan, Yalçın: “Siyasal İslam’dan Muhafazakar Demokratlığa”, **Bilgi ve Düşünce**, S:3, Aralık 2002, s.17-23
- Akdoğan, Yalçın: **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, İstanbul, Alfa, 2. Basım, 2004
- Akdoğan, Yalçın: **Siyasal İslam**, İstanbul, Şehir Yayınları, 2000
- Akdoğan, Yalçın: “Muhafazakar-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı”, **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Haz. M.Hakan Yavuz, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010
- Akdoğan, Yalçın: “Yeni Kavramlar Üretebilmek”, **Yeni Şafak**, 12.01.2004
- Akdoğan, Yalçın: “Yeni Siyaset Tarzı Arayışları”, **Radikal**, 08.10.2003
- Akdoğan, Yalçın: **Muhafazakar Demokrasi**, Ankara, 2003
- Aktaş, Banu: “Kendini Arayan Parti AKP; Yalçın Akdoğan Röportajı”, **Sabah**, 16.08.2003
- Aktaş, Cihan: **Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2007

- Aktay, Yasin: “İkrar ile İnkâr Arasında AK Parti’nin Kimliği”, **Anlayış**, S:31, Aralık 2005, s.51-54
- Aktay, Yasin: “Sunuş”, **İslamcılık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Haz. T.Bora, M.Gültekingil, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.13-25
- Algan, Bülent: “Dissolution of Political Parties By the Constitutional Court in Turkey: An Everlasting Conflict Between the Court and the Parliament”, **Ankara University School of Law Journal**, Vol.60(4), 2011, s. 809-836
- Alkan, Haluk: "Karar Alma Süreçlerine Katılım Sistemleri Açısından Türkiye Ekonomik ve Sosyal Konseyi," **TODAİE Amme İdaresi Dergisi** , 2000, Sayı:33/2, s.57-78
- Alkan, Haluk: "Türkiye’de İşadamları Örgütleri ve Devlet", **Birikim**, 1998, Sayı:114, s.43-62, (Çevrimiçi) <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-114-ekim-1998/2308/turkiye-de-isadami-orgutleri-ve-devlet/5800>, 24.12.2021
- Alkan, Haluk: “Siyaset Bilimine Giriş”, **Ders Notları**, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, (Çevrimiçi) http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/siyaset_bilimine_giris_au285.pdf, 13 Ocak 2022
- Alkan, Haluk: “Türkiye’de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamları Örgütleri”, **(Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, İstanbul
- Alkan, Haluk: **Kurumsalcı Yaklaşım Işığında Yeni Siyasetin Analizi: Cumhurbaşkanlığı Sistemi**, Liberte Yayınları, Ankara, 2018
- Alkan, Haluk, Paksoy, H. M.: “Türk İş Dünyasında İşadamları Örgütlerinin Karşılaştırmalı Yönetim ve Organizasyon Yapısı: Odalar Birliği, TUSİAD ve MÜSİAD”, **Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 1999, Sayı:5/1, s.41-62
- Altun, F., Çağlar, İ.: “Türkiye’de Medyanın Demokratikleşmesi”, **AK Parti’nin 15 Yılı**, Haz. İsmail Çağlar, Ali Aslan, İstanbul, Seta Yayınları, 2017, s.13-30
- Altun, Fahrettin: “AK Parti’nin Topuğu”, **Anlayış**, S:32, Ocak 2006, s:26-28

- Altun, Fahrettin: “İslamcılığın Muhafazakar Demokrasiyle İmtihanı”, **Anlayış**, S:31, Aralık 2005, s.42-43
- Anayasa Mahkemesi Kararı: (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/10/20081022-15.htm>, 16.04.2021
- Anayasa Mahkemesi Kararı: (Çevrimiçi) <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0acac7b9-4875-4c09-a89d-16336ed73728?excludeGerekce=False&wordsOnly=False>, 04 Aralık 2020
- Apaydın, Fahri: “Kurumsal Teori ve İşletmelerin Kurumsallaşması”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 10, Sayı 1, 2009, (Çevrimiçi) <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/1909.pdf>, 16 Nisan 2021, s.1-22
- Aras, Bülent: “Türkiye’de Siyasal İslam Üzerine Dört Eleştirel Varsayım”, **Bilgi ve Düşünce**, S:3, Aralık 2002, s.27-30
- Arslan, Ali: **Türkiye’de Üniversite ve Siyaset**, İstanbul, Paraf Yayınları, 2011
- Aslan, Ali: “Yerli ve Milli Siyaset”, **AK Parti’nin 15 Yılı**, Haz. İsmail Çağlar, Ali Aslan, İstanbul, Seta Yayınları, 2017, s.77-104
- Ateş, Toktamış: **Üniversitelerimiz ve Demokrasi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007
- Avcı, Özlem: **İstanbul’da Dindar Üniversite Gençliği İki Dünya Arasında**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012
- Aytaç, Ömer: “Örgütler: Sosyolojik Bir Perspektif”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:14, Sayı:1, s.189-217
- Bader, Veit: “Constitutionalizing Secularism, Alternative Secularisms or Liberal-Democratic Constitutionalism? A Critical Reading of Some Turkish, ECtHR and Indian Supreme Court Cases on Secularism”, **Utrecht Law Review**, Vol.6:3, 2010, s.8-35
- Bakacak, Çağır: “Türkiye’de İslam’ın Siyasallaşma Serüveni: Milli Görüş ve Partileri”, **Doğudan**, Ocak-Şubat 2010, Sayı 15, s.54-60

- Bakırezer, G., Demirer, Y.: “AK Parti’nin Sosyal Siyaseti”, **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**, Haz. İ. Uzgel - B. Duru, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2. Basım, 2010, s.153-178
- Bal, Hüseyin: **Sosyolojide Yöntem ve Araştırma Teknikleri (Uygulamalı Örnekli)**, Ankara, Sentez Yayınları, 1.bs., 2014
- Baransel, Atilla: **Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi (Klasik ve Neo-Klasik Yönetim ve Örgüt Teorileri)**, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları İstanbul, 1979
- Barman, E., MacIndoe, H.: “Institutional Pressures and Organizational Capacity: The Case of Outcome Measurement” **Sociological Forum**, Vol.27, No.1, March 2012, s.70-93
- Basedau, M., Stroh, A.: “Measuring Party Institutionalization in Developing Countries: A New Research Instrument Applied to 28 African Political Parties”, **GIGA German Institute of Global and Area Studies**, (Çevrimiçi) https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=119203, GIGA Working Paper 69, 2008, 22 Ocak 2022
- Bayram, Salih: “Where the AKP Stands: A Manifesto-Based Approach to Party Competition in Turkey”, **New Middle Eastern Studies**, Vol.5, 2015, s.1-19
- Bayramoğlu, Ali: **28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi**, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2001
- Bayramoğlu, Ali: “Hem Muhafazakarlık Hem de Demokrat Olunur mu?”, **Yeni Şafak**, 13.01.2004
- Bedirhanoğlu, Pınar: “Türkiye’de Neoliberal Otoriter Devletin AKP’li Yüzü”, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, Haz. İ.Uzgel-B. Duru, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2. Basım, 2010, s:40-65
- Bekaroğlu, Mehmet: **Siyasetin Sonu ‘Adil Düzen’den ‘Dünya Gerçekleri’ne**, Elips Yayınları, Ankara, 2007
- Bekaroğlu, Mehmet: “Devletin Sahibi Kim Olacak”, **Radikal İki**, 20.05.2007
- Bekaroğlu, Mehmet: “Sahici Siyaset Aranıyor”, **Radikal**, 10.07.2005
- Ben-Dor, Gabriel: “Institutionalization and Political Development: A Conceptual and Theoretical Analysis”, **Comparative**

- Studies in Society and History**, July 1975, Vol. 17, No. 3 s. 309-325
- Bengi, T., Avcu, A.: “FP Vitriini İdeal Değil”, **Milliyet**, Recep Tayyip Erdoğan Röportajı, 07.07.1998
- Berger, P.L., Luckmann, T.: **The Social Construction of Reality**, Newyork, Anchor Books, 1967
- Berkes, Niyazi: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Çev.Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008
- Beyme, Klaus Von: “Political Institutions - Old And New”, **The Oxford Handbook of Political Institutions**, Ed. by. R.A.W. Rhodes, Sarah A. Binder, Bert A. Rockman, Oxford, New York, Oxford University Press, 2006, s. 743-758
- Bilge, Muhittin: **Dinî, Tarihî, İdeolojik Boyutlarıyla İslâmcılık**, Ankara, A Kitap, 2015
- Birand, M.A., Yıldız, R.: **Son Darbe: 28 Şubat**, İstanbul, Doğan Kitap, 2012
- Birtek, F., Toprak, B.: “Türkiye’de Siyasal İslam’ın Yükselişi ile Neo Liberal Yeniden İnşanın Oluşturduğu Çatışmalı Gündem”, **Mürekkap**, Güz 1994, s.4-16
- Blondel, Jean (Ed.): **Comparative Government**, Macmillan, United Kingdom, 1969
- Blondel, Jean: “About Institutions, Mainly, But Not Exclusively, Political”, **The Oxford Handbook of Political Institutions**, Ed. by. R.A.W. Rhodes, Sarah A. Binder, Bert A. Rockman, Oxford, New York, Oxford University Press, 2006, s. 716-730
- Bora, T., Gültekingil, M.: **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005
- Bora, Tanıl: “Evinde Oturan İnsanların Muhalefeti”, **Birikim**, Mart 1997, S:95, s.11-13
- Bora, Tanıl: “AK Parti, AK Parti’ye Karşı”, **Radikal İKİ**, 17.08.2003
- Bulaç, Ali: “RP’nin Tecrübesi-AKP’nin Kaderi: Göçün ve Kentin İktidarı”, **Bilgi ve Düşünce**, S:3, Aralık 2002, Sayı:7, s.7-16

- Bulaç, Ali: **Göçün ve Kentin İktidarı, Milli Görüş'ten Muhafazakar Demokrasi'ye AK Parti**, İstanbul, Çıra, 2010
- Bulaç, Ali: **Göçün ve Kentin Siyaseti, MNP'den SP'ye Milli Görüş Partileri**, İstanbul, Çıra, 2009
- Bulaç, Ali: “İslam'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli”, **İslamcılık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, (Haz.) T.Bora, M.Gültekingil, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.48-67
- Bulaç, Ali: “İslamcılığın Oluşumu, Gelişimi ve Bugünkü Durumu”, **Gelenek ve Modernlik Arasında İslamcılık**, (Haz. bilgisi yok), İstanbul, Umran Dergisi Yayını, 2013, s.23-40
- Bulaç, Ali: “Toplumsal karşılığı yok”, **Zaman-Turkuaz**, 11.01.2004
- Bulut, Yücel: “İslamcılık, Tercüme Faaliyetleri ve Yerlilik”, **İslamcılık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Haz. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.903-926
- Canatan, Kadir: “Çağdaş Siyasal İslam Düşüncesinin Gelişim Seyri”, **Bilgi ve Düşünce**, S:3, Aralık 2002, s:31-38
- Canbolat, İbrahim S.: **Avrupa Birliği ve Genişleme Sürecinde Türkiye ile İlişkiler**, İstanbul, Alfa Yayınları, 3.bs., 2002
- Cantelmo, Maria Chiara: “The Fall of Kemalism and the New Face of Political Islam: 20 Crucial Years in Turkey’s History (1980-2002)”, **Athens Journal of History**, Vol.4, S.1, s.37-54
- Cemal, Hasan: “Recep Tayyip Erdoğan Neyin Peşinde”, **Milliyet**, 04.01.2001
- Cündioğlu, Dücan: **Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’ten Din ve Siyaset**, 1.Basım, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005
- Çağlar, İsmail, Aslan, Ali: **AK Parti’nin 15 Yılı**, İstanbul, Seta Yayınları, 2017
- Çağlayan, Selin: **Müslüman Kardeşler’den Yeni Osmanlılar’a İslamcılık**, Ankara, İmge Kitabevi, 2011
- Çaha, Ömer: “Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış”, **İslamcılık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.476-492

- Çaha, Ömer: “28 Şubat yeni Türkiye’yi engellemek için yapıldı”, **Star Gazetesi**, Fadime Özkan Söyleşisi, 27.02.2012
- Çaha, Ömer: **Modern Dünyada Din ve Devlet**, İstanbul, Timaş, 2008
- Çakır, R, Can, K.: “Refah Geleceğini Tartışıyor” **Milliyet**, 23 Ağustos 1997
- Çakır, R., Çalmuk, F.: **Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşümün Öyküsü**, İstanbul, Metis, 2001
- Çakır, Ruşen: “AKP Neydi Ne Oldu?”, **Vatan**, 28.09.2003, 29.09.2003, 10.10.2003
- Çakır, Ruşen: “Türkiye, Bağımsız bir Politik İslamcı Harekete Hiç Tanık Oldu mu?”, **İslam ve Demokrasi**, Haz. Y.Fincancı v.d., İstanbul, TÜSES Vakfı Yayınları, 1994
- Çakır, Ruşen: **Ne Şariat Ne Demokrasi: Refah Partisini Anlamak**, İstanbul, Metis, 1994
- Çakır, Ruşen: “Hep Birlikte Enkazın Altında Kalmaya Doğru”, **Birikim**, İstanbul, Sayı:177, Ocak 2004, s.15-24
- Çakır, Ruşen: “Kimi Demokrasiye Kimi Lümpenliğe”, **Milliyet**, 11 Ağustos 2000
- Çakır, Ruşen: “Milli Görüş Hareketi”, **İslamcılık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Haz. T.Bora, M.Gültekingil, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.544-549
- Çam, Esat: **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul, Der Yayınları, 4.bs., 1995
- Çandar, Cengiz: “Turkey’s 2002 Elections: A Political Earthquake and Its Aftermath”, **The United States and Turkey**, Haz. M. Abramowitz, A Century Foundation Book, New York, 2001, s:251-256
- Çavdar, Tevfik: **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, Ankara, İmge Kitabevi, 2008
- Çelik, Aziz: “Muhafazakar Demokrasinin Grevle İmtihanı”, **Radikal İki**, 01.02.2004
- Çelik, Ömer: “Sol ve muhafazakar gelenek”, **Sabah**, 18.01.2004

- Çelik, Ömer: “Turkey and The Fate of Political Islam”, **The United States and Turkey**, Haz. M.Abramowitz, A Century Foundation Book, New York, 2001, s.61-84
- Çelik, Seydi: **Osmanlı’dan Günümüze Devlet ve Asker**, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2008
- Çetin, Bilal: **Türk Siyasetinde Bir Kasımpaşalı Tayyip Erdoğan**, İstanbul, Gündem Yayınları, 2003
- Çınar, Menderes: “AKP ve İslami Hareketler: Defansif ve Dağıtıcı İktidar Kardeşliği”, **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**, Haz. İ. Uzgel - B. Duru, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2. bs., 2010, s.307-315
- Çınar, Menderes: **Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık**, 1.bs., Ankara, Dipnot Yayınları, 2005
- Çiğdem, Ahmet: “İslamcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar”, **İslamcılık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Haz. T.Bora, M.Gültekingil, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.26-33
- Çongar, Yasemin: “ABD ve AKP”, **Milliyet**, 08.12.2003
- Daalder, Hans: “Parties, Elites and Political Developments in Western Europe”, **Political Parties and Political Development**, Ed. Joseph LaPalombara ve M.Weiner, Princeton University Press, New Jersey, 1966, s:43-77
- Daft, Richard L.: **Örgüt Kuramları ve Tasarımını Anlamak**, Çev.Ö.N.Timurcanday Özmen, Ankara, Nobel Kitap, 2015
- Dağı, İhsan: “Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi”, **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Haz. M. Hakan Yavuz, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s.121-140
- Davison, Roderic H.: “19.Yüzyılda Hristiyan-Müslüman Eşitliğine İlişkin Türk Tavrı”, **İslam Dünyası ve Batılaşma, Değişim ve Sorunlar**, Haz. A.Hourani v.d., İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1997, s.57-86
- Dimaggio, P.J.: “Interest and Agency in Institutional Theory”, **Institutional Patterns and Organizations: Culture and Environment**, Haz. G.Z.Lynne, Cambrige, MA: Ballinger, 1988, s.3-21

- Doğan, Ali Ekber: “28 Şubat Dönemecinden AKP’li Yıllara İslamcı Sermaye”, **Doğudan**, Ocak-Şubat 2010, Sayı 15, s.42-51
- Doğan, Ali Ekber: “İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci”, **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**, Haz. İ.Uzgel, B. Duru, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2. Basım, 2010, s.283-306
- Doğan, Sevinç: **Mahalledeki AKP: Parti İşleyişi, Taban Mobilizasyonu ve Siyasal Yabancılaşma**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016
- Dönmez, Adem: **MÜSİAD 25 Yılın Hikayesi**, MÜSİAD Kültür Yayınları, İstanbul, 2015
- Duman, Doğan: “İslamcı Gençliğin Serüveni”, **Birikim**, Mart 1997, Sayı:95, s.57-73
- Duran, Burhanettin: “Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı”, **İslamcılık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Haz. T.Bora, M.Gültekingil, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.129-135
- Duran, Burhanettin: “Transformation of Islamist Political Thought In Turkey From The Empire To The Early Republic (1908-1960)”, **(Basılmamış Doktora Tezi)**, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2001
- Duran, Burhanettin: “AKP ve Dönüşümün Aracı Olarak Politika”, **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Haz. M.Hakan Yavuz, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s.333-358
- Dursun, Çiler: “Türkiye’de Askeri Darbelerin Simgesel Ekonomisi”, **Doğu Batı**, Ankara, 2002-03, Sayı:21, s.123-147
- Dursun, Davut: “Türk Muhafazakarlığı”, **Yeni Şafak**, 13.01.2004
- Dursun, Davut: **Türkiye’nin Siyasal Hayatı**, İstanbul, Beta Yayın, 2018
- Dursun, Soner: “Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1977)”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, C:7, Sayı 20, Yaz 2018, s.425-440
- Duverger, Maurice: **Siyaset Sosyolojisi**, (Çev.Şirin Tekeli), İstanbul, Varlık Yayınları, 7.bs., 2004

- Duverger, Maurice: **Siyasi Partiler**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993
- Emre, Akif: “Muhafazakarlık Bir Toplum Mühendisliği midir?”, **Yeni Şafak**, 13.01.2004
- Engelhardt, E.P.: **Tanzimat ve Türkiye**, (Çev.Kamil Yeşil), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2.bs., 2017
- Erbakan, Necmettin: **Davam**, Ankara, Milli Gazete Ankara Kitap Kulübü, bs.tarihi yok
- Erdoğan, Mustafa: **Anayasa ve Özgürlük**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2002
- Erdoğan, Recep Tayyip: **Türkiye Cumhuriyeti 59.Hükümet Programı**, 18 Mart 2003
- Ergin, Yasemin: “Meet the people behind Turkey's miracle”, (Çevrimiçi) <http://www.globalpost.com/dispatch/news/regions/europe/turkey/120411/meet-the-people-behind-turkeys-economic-miracle>, 16.04.2012
- Erkilet, Alev: **Mazlum Doğu’nun Mağrur Çocukları-İslamcı Portreler ve Türkiye’de İslamcılığın Seyri**, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2015
- Erkoca, Yurdağül: “FP’li Arınç Büyük Konuştu”, **Radikal**, Bülent Arınç Röportajı, 25.05.1998
- Eroğlu, Cem: “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Haz. Irvın C.Schink, E.Ahmet Tonak, İstanbul, Belge Yayınları, 6.bs., 2013, s.173-241
- Fazilet Partisi Programı: **Fazilet Partisi Öncü Türkiye İçin Elele Kalkınma Programı**, (Çevrimiçi) <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/698/199801418.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 19 Şubat 2022
- Fedayi, Cemal: “AKP’nin Siyasal Kimliği Üzerine: Kimlik Arkadan Gelsin”, **Muhafazakar Düşünce**, Ankara, Sayı:1, Yaz 2004, s:149-163
- Gencer, Mustafa: “Geç Osmanlı İmparatorluğu’nun Modernleşmesi Çerçevesinde Kimlik Sorunsalı”, **Kimlikler Lütfen**, Haz. Gönül Pultar, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2009, s.67-78
- Göka, Erol: “Muhafazakarın Değeri, Demokratın Bireyi”, **Radikal İKİ**, 14.03.2004

- Göle, Nilüfer: “Cumhuriyet Kendi Çocuklarını Yiye Yiye Buraya Geldi”, **Hürriyet**, 29 Temmuz 2007
- Göle, Nilüfer: “Otoriter Laiklik ve İslami Katılım”, **İslam ve Demokrasi**, Haz. Y.Fincancı v.d., İstanbul, TÜSES Vakfı Yayınları, 1994
- Gören, Zafer: **Anayasa Hukuku**, Ankara, Seçkin Yayınları, 3.bs., 2018
- Greenwood,R., Hinings,C.R.: “Understanding Radical Organizational Change: Bringing together the Old and the New Institutionalism”, **The Academy of Management Review**, Vol.21, No.4, Oct., 1996, s.1022-1054
- Greenwood, R., Suddaby, R., Hinings, C.R.:
“Theorizing Change: The Role of Professional Associations in the Transformation of Institutionalized Fields”, **The Academy of Management Journal**, Vol.45, No.1, Feb., 2002, s.58-80
- Greenwood, Royston, v.d., “Introduction”, **The Sage Handbook of Organizational Institutionalism**, Haz. Royston Greenwood v.d., 2008, s.1-46
- Groth, Alexander J.: “The Institutional Myth: Huntington's Order Revisited”, **The Review of Politics** , Apr., 1979, Vol. 41, No. 2, s. 203-234
- Güler, E. Zeynep: “Muhafazakarlık: Kadim Geleneğin Savunmasından Faydacılığa”, **Modern Siyasal İdeolojiler**, Haz. H.Birsen Örs, 3.bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009,
- Gündem, Mehmet: “Recep Tayyip Erdoğan Röportajı”, **Dünden Bugüne Tercüman**, 11.08.2003
- Güney, A., Başkan, F.: “Party Dissolutions and Democratic Consolidation: The Turkish Case”, **South European Society & Politics**, Vol.13:3, 2008, s.263-281
- Gürlek, Mert: “Kurumsal Baskıların Çevresel Uygulamalar ve Firma Performansı Üzerindeki Etkileri: Bir Yeni Kurumsal Kuram Perspektifi”, **Alanya Akademik Bakış Dergisi**, Yıl:2021, C:5, S:1, s.393-418
- Gürsoy, Yaprak: "Democratization and Foreign Policy Reforms in Turkey: Europeanization of Turkish Politics?,"

- International Journal of Legal Information**, Vol. 38, C.2, Summer 2010, s.227-234
- Güven, Ö., Döndaş, İ.: “Kendini Arayan Parti AKP”, **Sabah**, 20.08.2003
- Hall, P.A., Taylor, C.R.: “Political Science and the Three New Institutionalisms”, **MPIFG Discussion Paper**, No:96/6, Haziran 1996, (Çevrimiçi) http://www.mpifg.de/pu/mpifg_dp/dp96-6.pdf, 16 Ocak 2022
- Hay, Colin: “Constructivist Institutionalism”, **The Oxford Handbook of Political Institutions**, Ed. by. R.A.W. Rhodes, Sarah A. Binder, Bert A. Rockman, Oxford ve New York, Oxford University Press, 2006, s.56-74
- Heper, M., Toktaş, Ş.: “İslam, Modernity, and Democracy in Contemporary Turkey: The Case of recep Tayyip Erdoğan”, **The Muslim World**, Vol.93, No:2, April 2003, s.157-185
- Heper, Metin: “Türkiye’de İslam, Siyasal Sistem ve Toplum: Orta Doğu’daki Bazı Ülkelerle Bir Karşılaştırma”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Haz. E.Kalaycıoğlu-A.Y.Sarıbay, İstanbul, Beta, 1986, s.369-387
- Heyd, Uriel: “III.Selim ve II.Mahmud Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Uleması”, **İslam Dünyası ve Batılılaşma, Değişim ve Sorunlar**, Haz. A.Hourani v.d., İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1997
- Heywood, Andrew: **Siyaset**, Ankara, Adres Yayınları, 2007
- Huntington,S.P., Dominguez,J.I.: **Siyasal Gelişme**, (Çev.Ergun Özbudun), Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1975
- Huntington, Samuel P.: **Üçüncü Dalga (Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma)**, Çev. Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996
- Huntington, Samuel P.: “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, (Çev. Ergun Özbudun), **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 22, Sayı:1, 1966, s.55-107
- Huntington, Samuel P.: **Political Order in Changing Societies**, Yale University Yayınları, 1968
- Ilıcak, Nazlı: “Fazilet’ten AK Parti’ye”, **Dünden Bugüne Tercüman**, 14.10.2003

- Immergut, Ellen M.: “The Theoretical Core of the New Institutionalism”, **Politics and Society**, C. 26, No:1, Mart 1988, s.5-34
- Introvigne, Massimo: “Türkiye’de Dini Piyasalar”, **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Haz. Yavuz, M. Hakan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s.31-58
- İnceoğlu, Efecan: “Türkiye’de Siyasal İslamcılığın Evrimi”, **(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2009
- İnsel, Ahmet: “AKP’nin Piyasa Toplumu Hedefi”, **Birikim**, Sayı:184-185, Ağustos-Eylül 2004, s.19-28
- İnsel, Ahmet: “Türkiye’de iki buçuk sağ”, **Radikal İKİ**, 25.05.2003
- İrem, Nazım: “Türk Muhafazakarlığı Üzerine Bazı Gözlemler”, **Karizma**, İstanbul, Sayı:17, Ocak-Şubat-Mart 2004, s.9-19
- Jenkins, Gareth: “Semboller ve Gölge Oyunu Orud-AKP İlişkileri, 2002-2004”, **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Haz. M.Hakan Yavuz, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s.235-258
- Kahraman, Hasan Bülent: “Türkiye’de Muhafazakarlığın Çelişkisi”, **Radikal**, 20.10.2003
- Kalaycıoğlu, E., Sarıbay, A.Y.: “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Haz. E.Kalaycıoğlu-A.Y.Sarıbay, Bursa, Dora Yayınları, 2009, s.9-38
- Kalberg, Stephen: **Max Weber’in Karşılaştırmalı Tarihsel Sosyolojisi**, Çev. Adem Bölükbaşı, Ankara, Phoenix Yayınevi, 1.bs., 2017
- Kanadoğlu, Sabih: **Alaturka Demokrasi**, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2004
- Kapani, Munci: **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 21. bs., 2008
- Kaplan, Yusuf: “Muhafazakar Demokrasi mi?”, **Yeni Şafak**, 14.01.2004
- Kaplan, Yusuf: “Muhafazakar Demokrasi-1”, **Yeni Şafak**, 12.01.2004
- Kara, İsmail: **İslamcıların Siyasi Görüşleri: Hilafet ve Meşrutiyet**, İstanbul, Dergah, 2001

- Kara, İsmail: **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi: Metinler/Kişiler**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1997
- Karabasan, Hasan: “Milli Görüş bin yıl sürer mi?”, **Star-Açık Görüş Eki**, 7 Mart 2011
- Karaman, Hayreddin: **İslam ve Türkiye**, Haz. Ö.Faruk Tuncer, İstanbul, Ufuk Kitap, 2003
- Karaman, Hayreddin: **İslami Hareket Öncüleri**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2012
- Kardaş, Şaban: “Türkiye ve Irak Krizi: Kimlikle Çıkar Arasında AKP”, **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Haz. M. Hakan Yavuz, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s:359-389
- Karpat, Kemal H.: **İslam’ın Siyasallaşması**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005
- Karpat, Kemal H.: **Türk Demokrasi Tarihi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2008
- Keskin,H., Akgün,A.E., Koçoğlu,İ.: **Örgüt Teorisi**, Nobel Kitap, Ankara, 1.bs., 2016
- Keyman, E.Fuat: “AKP ve Muhafazakar Demokrasi”, **Radikal İki**, 25.01.2004
- Keyman, E.Fuat: “Modernity, Secularism and Islam: The Case for Turkey”, **Theory, Culture & Society**, SAGE (London), Vol. 24(2), s.215-234
- Kırık, Hikmet: **Kamusal Alan ve Demokrasi: Örtünme Sorununu Yeniden Düşünmek**, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2005
- Kışlalı, Ahmet Taner: **Siyaset Bilimi**, İmge Kitabevi, Ankara, 13.bs., 2008
- Konda Araştırma ve Danışmanlık: **Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban**, Konda Araştırma ve Danışmanlık, (Çevrimiçi), https://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/02/2007_09GundelikHayattaDinLaiklikTurban.pdf, 16.04.2021
- Kutay, Muhammet Tacettin: “Kültürel İktidarın El Değiştirmesi ve Türklüğün Yeniden İnşası”, **AK Parti’nin 15 Yılı**, Haz. İsmail Çağlar, Ali Aslan, İstanbul, Seta Yayınları, 2017, s.49-62

- Laçiner, Ömer: “Büyük Ortadoğu Projesi ve AKP”, **Birikim**, Mart 2004, Sayı:179 sf:3-7
- Laçiner, Ömer: “Laiklik/Anti-Laiklik: Dayatılan Bir Kutuplaşma”, **Birikim**, Mart 1997, Sayı:95, s.3-11
- Landau, Jakob M.: “Pan Türkizm: Dün, Bugün ve Yarın”, **Kimlikler Lütfen**, Haz. Gönül Pultar, (Çev.B.Sevingen-G.Pultar), Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2009, s.80-86
- LaPalombara, J., Anderson, J.: “Political Parties”, **Encyclopedia of Government And Politics**, Ed. Mary Hawkesworth ve Maurice Kogan, Routledge, New York, Cilt:1, 2.Baskı, 2004, s.381-398
- LaPalombara, J., Weiner, M.: “The Origin and Development of Political Parties”, **Political Parties and Political Development**, Ed. J.LaPalombara ve M.Weiner, Princeton University Press, New Jersey, 1966, s:3-42
- LaPalombara, Joseph: “Political Parties and The Political Process”, **Politics Within Nations**, Ed. J. LaPalombara, New Jersey, 1974, s.507-555
- Leblebici, Doğan Nadi: “Örgüt Kuramının Temelleri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 9, Sayı 1, 2008, s.111-119
- Leblebici, H., v.d.: “Institutional Change and the Transformation of Interorganizational Fields: An Organizational History of the U.S. Radio Broadcasting Industry”, **Administrative Science Quarterly**, Vol.36, No.3, Sep., 1991, s.333-363
- Lütfi Bergen, **İslamcılık, Söylem ve Eylem-Bir Şiddet Eleştirisi**, Ankara, MG V Yayınları, 2014
- M.G.Seo and W.E.D.Creed, “Institutional Contradictions, Praxis, and Institutional Change: A Dialectical Perspective”, **The Academy of Management Review**, Vol.27, No.2, Apr., 2002, s.222-247
- Mahçupyan, Etyen: “AKP’nin Muhafazakar Demokrasisi”, **Zaman**, 03.02.2004
- Mahoney, James: “Path Dependence in Historical Sociology”, **Theory and Society**, C.29, No:4, Ağustos 2000, s.507-548
- March, J.G., Olsen, J.P.: “Elaborating the ‘New Institutionalism’”, **The Oxford Handbook of Political Institutions**, Ed. by. R.A.W.

- Rhodes, Sarah A. Binder, Bert A. Rockman, Oxford ve New York, Oxford University Press, 2006, s.3-22
- March, J.G., Olsen, J.P.: “The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life”, **The American Political Science Review**, C.78, No:3, Eylül 1984, s.734-749
- March, J.G., Olsen, J.P.: **Rediscovering Institutions (The Organizational Basis of Politics)**, The Free Press, New York, 1989
- Mardin, Şerif: “Turkish Islamic Exceptionalism Yesterday and Today: Continuity, Rupture and Reconstruction in Operational Codes”, **Turkish Studies**, Vol. 6, No:2, June 2005, s.145-165
- Mardin, Şerif: **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, Haz. M.Türküne, T.Önder, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008
- Mert, Nuray: “Cami Gölgelelerinden Gölge İnsanlara: Kültürel İslam Edebiyatı”, **Tezkire**, Ankara, Vadi Yayınları, Sayı:14-15, Yaz-Güz 1998, s.43-53
- Mert, Nuray: “Merkez Sağın Yeni İsmi!”, **Zaman-Turkuaz**, 11.01.2004
- Mert, Nuray: “Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış”, **İslamcılık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Haz. T.Bora, M.Gültekinil, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.411-419
- Mert, Nuray: **Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış: Cumhuriyet Kurulurken Laik Düşünce**, İstanbul, Bağlam, 1994
- Mert, Nuray: **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, İstanbul, Selis, 2007
- Mert, Nuray: **İslam ve Demokrasi: Bir Kurt Masalı**, İstanbul, İz, 1998
- Meyer, J.W., Rowan, B.: “Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony”, **The American Journal of Sociology**, C. 83, No:2, Eylül 1977, s.340-363
- Milli Nizam Partisi Programı: **Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük**, As Matbaası, (Çevrimiçi)
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/801>, 12 Şubat 2022

Milli Selamet Partisi Beyannamesi: **Milli Selamet Partisi 1977 Seçim Beyannamesi**, (Çevrimiçi)
https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/816/197600581_1977.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 12 Şubat 2022

Milli Selamet Partisi Programı: **Milli Selamet Partisi Program ve Tüzük**, Elif Matbaacılık, (Çevrimiçi)
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/741/199501762.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 12 Şubat 2022

Milli Selamet Partisi Tüzüğü: **Milli Selamet Partisi Tüzüğü**, Elif Matbaacılık, (Çevrimiçi)
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/812/197600567.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 12 Şubat 2022

Mouzelis, N.P.: **Örgüt ve Bürokrasi Modern Teorilerin Analizi**, Çev.H.Bahadır Akın, Çizgi Kitabevi, Konya, 2001

Neuman, W.L.: **Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar I-II.Cilt**, İstanbul, Yayın Odası Yayınları, 5.Basım, 2012

Neumann, Sigmund: “Toward a Comparative Study of Political Parties”, Ed. J.Blondel, **Comparative Government**, Macmillan, United Kingdom, 1969, s.69-76

Ocak, Ahmet Yaşar: “İslami Bilimler ve Modernleşme Sorunu”, **İslam ve Modernite**, Haz. Gönül Pultar, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2007, s.37-60

Ocak, Ahmet Yaşar: “II. Abdülhamid Dönemi İslamcılığının Tarihi Arka Planı”, **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri 27-29 Mayıs 1992**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1994, s.107-123

Oktay, Cemil: “Yargı Açısından Kuvvetler Ayrılığı ve Siyasal Kültür”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Haz. E.Kalaycıoğlu, A.Y.Sarıbay, İstanbul, Beta, 1986, s.404

Oran, Baskın (Haz.): **Türk Dış Politikası (1980-2001)**, C:2, İstanbul, İletişim, C:II, 2006

- Oran, Baskın: “Türkiye Kabuk Değiştirirken AKP’nin Dış Politikası”, **Birikim**, Sayı:184-185, Ağustos-Eylül 2004, s:54-60
- Öniş, Ziya: “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Ekonomi-Politiği”, **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Haz. M. Hakan Yavuz, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s:259-286
- Örs, H.Birsen: **Modern Siyasal İdeolojiler**, 3.bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009
- Öz, Asım: “AK Parti, Neoliberalizm ve İslamcılık”, (Çevrimiçi) <https://www.dunyabulteni.net/turkiye/ak-parti-neoliberalizm-ve-ismcilik-h212394.html>, 18.04.2021
- Özbudun, E., Kalaycıoğlu, E., Köker, L.: **Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür**, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1995
- Özbudun, E., Türkmen, F.: “Impact of the ECtHR Rulings on Turkey's Democratization: An Evaluation”, **Human Rights Quarterly**, Vol.35, 2013, s.985-1008
- Özbudun, Ergun: “Party Prohibition Cases: Different Approaches by The Turkish Constitutional Court and The European Court of Human Rights”, **Democratization**, Vol.17:1, 2010, s.125-142
- Özbudun, Ergun: “M. Duverger'in Siyasal Partileri ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı:21 Cilt:1, 1964, s.23-51
- Özdalga, Elisabeth: **Modern Türkiye’de Örtünme Sorunu Resmi Laiklik ve Popüler İslam**, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1.bs.1998
- Özdemir, Şennur: **MÜSİAD Anadolu Sermayesinin Dönüşümü**, Vadi Yayınları, Ankara, 2006
- Özen, Şükrü: “Yeni Kurumsal Kuram: Örgütleri Çözümlemede Yeni Ufuklar ve Yeni Sorunlar”, **Örgüt Kuramları**, Haz. A.Selami Sargut-Şükrü Özen, İmge Kitabevi, Ankara, 3.bs., 2015, s.237-330
- Özer, Burak: “Siyasal Partilerin Doğuş Teorileri, Parti Tipolojileri ve Kurumsallaşma Bağlamında Anavatan Partisinin Değerlendirilmesi”, **SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 17, Aralık 2017, s. 579-590

- Özgürel, Avni: “Tekelci Lider Dönemi Bitti”, **Radikal**, 16 Mart 1998
- Özipek, Bekir Berat: **Muhafazakarlık: Akıl, Toplum, Siyaset**, Ankara, Kadim Yayınları, 2005
- Öztürk, A.O., Kara, S., Kara, H.T.: “Belirsizliklerin Örgütlere Etkisi: Yeni Kurumsal Kuram Ekseninde Bir Değerlendirme”, **Sayıştay Dergisi**, Sayı 114, Temmuz-Eylül 2019, s.33-51
- Paker, Murat: “Egemen Politik Kültürün Dayanılmaz Ağırlığı”, **Birikim**, Sayı:184-185, Ağustos-Eylül 2004, s.61-71
- Pamuk, Muhammed: **Yasaklı Umut Recep Tayyip Erdoğan**, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2001
- Pehlivanoglu, A.Öner: **Sevr, Lozan Antlaşmaları ve Avrupa Birliği**, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 2005
- Peters, B. Guy: “Institutional Theory: Problems and Prospects”, **Political Science Series 69**, Ed. Peter Biegelbauer, Institute for Advanced Studies (IHS), July 2000, (Çevrimçi)
https://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_69.pdf, 26 Kasım 2021
- Pfeffer, J., Salancik, G.R.: **The External Control of Organizations**, New York, Stanford University Press, 1978
- Pirimoğlu, Abbas: “Kimlik İnşası Olarak İslamcılık”, **Gelenek ve Modernlik Arasında İslamcılık**, (Haz. bilgisi yok), İstanbul, Umran Dergisi Yayını, 2013, s.107-132
- Powell, W.W., Bromley, P.: “New Institutionalism in the Analysis of Complex Organizations” **International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences**, Vol.:16, 2015, 764–769
- Poyraz, Fahrettin: “Milli Nizam Partisi’nden AK Parti’ye”, **İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler**, Haz. Turgay Uzun, Ankara, Orion Kitabevi, 2010, s.311-338
- Pultar, Gönül (Haz.): **İslam ve Modernite**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2007
- Rakner, Lise: “Rational Choice and the Problem of Institutions: A Discussion of Rational Choice Institutionalism and its Application by Robert Bates”, **Working Paper WP1996:6 CHR**, Michelsen Institute Development Studies and Human Rights, Eylül 1996, (Çevrimiçi)

<https://core.ac.uk/download/pdf/59168387.pdf>, 26
Kasım 2021

Refah Partisi Partisi Programı: **Refah Partisi Partisi Programı**, Samsun, 1986, Eser Matbaası, (Çevrimiçi)
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/636/198602597.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 13
Şubat 2022

Roy, Olivier: “Laik Kesimin Kuşkuları Yersiz”, **Yeni Şafak**, 25.01.2004

Saadet Partisi Programı: **Saadet Partisi Programı**, Ankara, 2019, (Çevrimiçi)
<https://saadet.org.tr/upload/file/992649b84c8d390c3ba07fdb6c403965.pdf>, 17 Şubat 2022

Sabuncuoğlu, Z., Tüz, M.: **Örgütsel Psikoloji**, Bursa, Furkan Ofset, 4.bs., 2003

Said Halim Paşa: **Buhranlarımız**, (Haz. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, İz Yayıncılık, 1993

Sanders, Elizabeth: “Historical Institutionalism”, **The Oxford Handbook of Political Institutions**, Ed. by. R.A.W. Rhodes, Sarah A. Binder & Bert A. Rockman, Oxford, New York, Oxford University Press, 2006, s.39-55

Sargut A.S., Özen, Ş.: “Örgüt Kuramlarına Genel Bir Bakış: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme” **Örgüt Kuramları**, Haz. A.Selami Sargut, Şükrü Özen, Ankara, İmge Yayınevi, 2007, s.11-34

Sargut, A.S., Özen, Ş.: **Örgüt Kuramları**, Ankara, İmge Kitabevi, 3.bs., 2015

Sarıbay, Ali Yaşar: “Milli Nizam Partisi’nin Kuruluşu ve Programının İçeriği”, **İslamcılık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Haz. T.Bora, M.Gültekinil, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.576-590

Sarıbay, Ali Yaşar: **Global Toplumda Din ve Türkiye**, Everest Yayınları, İstanbul, 2004

Sarıbay, Ali Yaşar: **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, İstanbul, Alfa, 3.bs., 2001

Sarıbay, Ali Yaşar: **Siyasal Sosyoloji**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Yayınları, 3.bs., 1996

- Sarıbay, Ali Yaşar: **Türkiye’de Modernleşme, Din ve Parti Politikası: Milli Selamet Partisi Örneği**, 1.bs., İstanbul, Alan Yayıncılık, 1985
- Savut, Emre: “Merkez-Çevre Paradigması Bağlamında Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarının Yargı ve Yükseköğretim Bürokrasisi İle İlişkileri”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.10, Sayı.26, 2018, s.954-976
- Sayarı, S., Esmer, Y. (Haz.): **Politics, Parties And Elections In Turkey**, Colorado, Lynne Rienner, 2002
- Sayarı, Sabri: “İslam, Laiklik ve Demokrasi: Türkiye Örneğinde Perspektifler”, **İslam ve Demokrasi**, Haz. Y.Fincancı v.d., İstanbul, TÜSES Vakfı Yayınları, 1994, s.185-204
- Sazak, Derya: “Laiklik Tayyip’i de Bağlar”, **Milliyet**, 27.08.2001
- Sazak, Derya: **28 Şubat’tan 15 Temmuz’a Darbeye, Diktaya, Medyaya İtirazım Var**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017
- Schink, I.C., Tonak, E.A.: **Geçiş Sürecinde Türkiye**, İstanbul, Belge Yayınları, 6.bs., 2013
- Schmidt, Vivien A.: “Bringing Ideas and Discourse Back into the Explanation of Change in Varieties of Capitalism and Welfare States”, **CGPE Working Paper**, No 2, Center for Global Political Economy, University of Sussex, 2008, (Çevrimiçi) <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=cgpe-wp02-vivien-a-schmidt.pdf&site=359>, 26 Kasım 2021
- Schmidt, Vivien A.: “Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Dicourse”, **Annual Review of Political Science**, No:11, 2008, (Çevrimiçi) <https://www.annualreviews.org/doi/epdf/10.1146/annurev.polisci.11.060606.135342>, 26 Kasım 2021
- Shambayati, Hootan: “A Tale of Two Mayors: Courts and Politics in Iran and Turkey”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 36, No. 2, May, 2004, s.253-275
- Shepsle, Kenneth A.: “Rational Choice Institutionalism”, **The Oxford Handbook of Political Institutions**, Ed. by. R.A.W.

- Rhodes, Sarah A. Binder, Bert A. Rockman, Oxford, New York, Oxford University Press, 2006, s.23-39
- Skocpol, Theda: “Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi”, **Tarihsel Sosyoloji-Bloch’tan Wallerstein’e Görüşler ve Yöntemler**, Haz., Theda Skocpol, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.396-435
- Sönmez, Mustafa: “2000’ler Türkiye’inde AKP, Hakim Sınıflar ve İç Çelişkileri”, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, Haz. İ.Uzgel - B. Duru, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2. Basım, 2010, s:179-191
- Sözen, Edibe: “AK Parti’nin Kadın Siyaseti ve AK Partili Kadın Kimlikleri”, **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Haz. M.Hakan Yavuz, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s.309-332
- Subaşı, Necdet: “Müslüman Modernleşmesi ve Türkiye Örneği”, **İslam ve Modernite**, Gönül Pultar, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2007, s.61-98
- Subaşı, Necdet: “Türkiye’de İslamcılığın Seyr-ü Seferi”, **Star Gazetesi (Açık Görüş)**, 22.07.2012
- Suddaby, Roy: “Challenges for Institutional Theory”, **Journal of Management Inquiry**, Vol.19 (1), 2010, s.14-20
- Sus, Powel: “The AKP in Turkey: Interior Politics and Foreign Issues”, **Polish Political Science**, Vol.XLI, 2012, s.222-247
- Şen, Serdar: **AKP Milli Görüşçü mü?**, İstanbul, Nokta Yayınları, 2004
- Şen, Serdar: **Refah Partisi’nin Teori ve Pratiği**, İstanbul, Sarman Yayınevi, 1.bs., 1995
- Şentürk, Hulusi: “Yeni İslamcılık, Neo-muhafazakârlık Özentisinin Sonucu”, Söyleşi Asım Öz, (Çevrimiçi) <https://www.dunyabulteni.net/islamcilik-konusmalari/yeni-islamcilik-neo-muhafazakrlik-ozentisinin-sonucu-h161500.html>, 17 Kasım 2020
- Şentürk, Hulusi: **İslamcılık: Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset**, İstanbul, Çıra Yayınları, 2011
- Şentürk, Hulusi: **Türkiye’de İslami Oluşumlar Ansiklopedisi**, İstanbul, Çıra Yayınları, 4.bs., 2019

- Şentürk, Recep: “Millet”, **Türkiye Diyanet Vakfı**, Cilt 30, İstanbul, 2001, s:64-66
- Şeyşane, Veyssel: “Yeni Kurumsalcılık Teorileri Bağlamında Liberal Barış İnşası ve Hakikat Komisyonları”, **(Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018
- Şükür, İsmail: “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Siyasi Partilerin Doğuş Teorileri, Tipolojileri ve Kurumsallaşmaları Açısından Değerlendirilmesi”, **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, Yıl: 2020, Cilt: 3, Sayı: 3, s.686-697
- Tanilli, Server: **Devlet ve Demokrasi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 4.bs., 2007
- Tanta B., Akıncı, A.: “Huntington’un Uyarlanabilirlik Ölçütü Bağlamında Türk Siyasi Partilerinde Kurumsallaşma: CHP, MHP ve AKP”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı:66, Mart-Nisan 2018, s.122-133
- Taşkın: Yüksel: “Türkiye’de Sınıfsal Yeniden Yapılanma, AKP ve Muhafazakar Popülizm”, **Birikim**, İstanbul, Sayı:204, Nisan 2006, s:16-25
- Tayşir, Eyüp Aygün: “Kurumsal Kuramın Kurumsallaşması: Türkiye Kaynaklı Kurumsal Kuram Çalışmalarına İlişkin Genel Bir Değerlendirme”, **ODTÜ Geliştirme Dergisi**, Yıl. 2014, C:41, S:1, s.53-74
- TBMM Kütüphanesi: (Çevrimiçi)
https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_2001_0000_0084_00/00/0015.pdf, 19.12.2020
- TBMM Kütüphanesi: (Çevrimiçi)
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc092/kanuntbmmc092/kanuntbmmc09205735.pdf, 16.04.2021
- TC. Anayasası: **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, İstanbul, Der Yayınları, 2005
- Tekin, H.H., Tekin, H.: “Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, İstanbul, 2006, C:3, Sayı:13, s.101-116, (Çevrimiçi)

- Tekin, Y., Akgün, B.: “İslamcı Demokrasi İlişkisinin Tarihi Seyri”, **İslamcılık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Haz. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt 6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.652-663
- Tepe, Sultan: “İslami Eğilimli Bir Parti Olarak Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Değişim Vaatleri, Çelişkileri ve Sınırları”, **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Haz. M. Hakan Yavuz, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s.141-182
- Thelen, K., Steinmo, S.: “Historical Institutionalism in Comparative Politics”, **Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis**, Ed.by. Sven Steinmo, Kathleen Thelen, Fransk Longstreth, Cambridge, Cambridge University Press, 1992, s.181-185
- Toprak, Binnaz: “Dinci sağ”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Haz. Irvın C.Schink, E.Ahmet Tonak, İstanbul, Belge Yayınları, 6.bs., 2013, s.359-388
- Toprak, Binnaz: “Islam and Democracy in Turkey”, **Turkish Studies**, New York, Routledge, Vol.6, No.2, June 2005, s.167-186
- Toprak, Binnaz: “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Haz. E.Kalaycıoğlu-A.Y.Sarıbay, İstanbul, Beta, 1986, s.359-367
- Tuğal, Cihan: “AKP İktidarı: Sermayenin Pasif Devrimi”, **Birikim**, İstanbul, Sayı:204, Nisan 2006, s.26-30
- Tuğal, Cihan: **Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi**, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2010
- Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016
- Tunaya, Tarık Zafer: **İslamcılık Cereyanı**, İstanbul, Baha Matbaası, 1962
- Turan, Namık Sinan: **Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2004

- Tutar, Hasan: **Örgüt Teorileri ve Çağdaş Yaklaşımlar Açısından Örgütsel Davranış**, Sakarya, Detay Yayıncılık, 2016
- Türk, Duygu: “Üçüncü Yol Kurgu ve AKP”, **Birikim**, İstanbul, Sayı:204, Nisan 2006, s.32-39
- Türk, H.B., Beriş, H.E.: “Yeni Sağ ve Muhafazakar Demokrasi Arasında AKP”, **Birikim**, Sayı:179, Mart 2004, s.100-104
- Türkiye Gündemi Araştırmaları: **Türkiye Gündemi 2001 Araştırmaları**, Ankara Sosyal Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2002
- Türküne, Mümtazer: “İslamcılık”, **Türkiye Diyanet Vakfı**, C:23, İstanbul, 2001, s:60-62
- Türküne, Mümtaz’er: **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2011
- Türküne, Mümtaz’er: **Doğum ve Ölüm Arasında İslamcılık**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2012
- Uğur, Fuat: “Zihniyet Değişikliğine Varım”, **Türkiye**, 09.10.1997
- Uran, Hasan Faruk: “Leadership Through Institutional Stretch: Recep Tayyip Erdoğan’s Presidency In Turkey”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 32, Sayı: 4, 2018, s.1241-1263
- Uran, P, Pasquino, P.: “The Guardian of the Turkish Constitution: A Special Court”, **Journal of Politics and Law**, Vol. 8, No. 2, 2015, s.88-97
- Uran, Peri: “Turkey’s Hasty Constitutional Amendment Devoid of Rational Basis: From a Political Crisis to a Governmental System Change”, **Journal of Politics and Law**, Vol.3, No.1, March 2010, s.2-10
- Uzgel, İlhan: “AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü”, **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**, Haz. İ.Uzgel, B.Duru, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2. bs., 2010, s.11-39
- Uzun, A., Şahin, K.T.: “Kurumsal Değişimde Toplumsal Hareketlerin Rolü: Toplumsal Politik Bağlam Çerçevesinde Bir Analiz”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Güz 2013 S:6, s.69-87
- Ülger, Uğur: “Siyasal İslam’ın AB’ye Bakış Açısı: Milli Görüş Hareketi Örneği”, **Süleyman Demirel Üniversitesi**

- Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl:2017/4, Sayı:29, s:619-632
- Ülken, Hilmi Ziya: **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013
- Ülsever, Cüneyt: “Kılıçlar Çekildi”, **Hürriyet**, 11.01.2001
- Ünlü, Ferhat: “AK Parti Dönemecinde Türkiye”, **Yeni Şafak**, 20.11.2002
- Üsdiken, B., Leblebici, H.: “Organization Theory”, **Handbook of Industrial, Work and Organizational Psychology**, Haz. N.Anderson v.d., Vol.2, Londra, Sage, 2001, s.377-397
- Vergin, Nur: “Ordu Türkiye’yi İyi Tanıyor”, **Milliyet**, Naki Özkan Röportajı, 15 Nisan 1998
- Weiner, M., LaPalombara, J.: “The Impact of Parties on Political Development”, **Political Parties and Political Development**, Ed. J.LaPalombara ve M.Weiner, Princeton University Press, New Jersey, 1966, s:399-438
- Wigley, Simon: “Parliamentary Immunity in Democratizing Countries: The Case of Turkey”, **Human Rights Quarterly**, Vol.31, S.3, Ağustos 2009, s.567-591
- Yanarışık, Oğuzhan: “AK Parti Döneminde Dönüşen Ana Akım Medya Söylemi”, **AK Parti’nin 15 Yılı**, Haz. İsmail Çağlar, Ali Aslan, İstanbul, Seta Yayınları, 2017, s.31-48
- Yavuz, M.Hakan (Haz.): **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010
- Yavuz, M.Hakan: “Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek”, **İslamcılık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Haz. T.Bora, M.Gültekingil, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.591-603
- Yıldırım, A., Şimşek, H.: **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 6. Baskı, 2008
- Yıldırım, Ahmet: “Örgütsel Değişimin Yönetilmesi Bağlamında ‘Çevre - Uyum İlişkisi’, Yeni Kurumsal Kuram İle Kaynak Bağımlılığı Kuramları Arasında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Ağustos 2018, S:44, s.89-102

- Yıldırım, Deniz: “AKP ve Neoliberal Popülizm”, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, Haz. İ.Uzgel-B.Duru, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2. Basım, 2010, s:67-107
- Yıldırım, Hurşit: **Parlamentar Sistem Krizleri ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2017
- Yıldız, Abdullah: **28 Şubat Belgeler**, İstanbul, Pınar Yayınları, 2.bs., 2000
- Yılmaz, Mehmet Y.: “AKP’nin Muhafazakarlığı İslamcılık mı?”, **Milliyet**, 26.12.2003
- Yılmaz, Murat: “Darbeler ve İslamcılık”, **İslamcılık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Haz. T.Bora, M.Gültekinil, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.632-639
- Yılmaz, Turan: **Kasımpaşa’dan Siyasetin Ön Saflarına**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2001
- Yorgancılar, Serkan: **Cumhuriyet İslamcılığının Seyri**, Ankara, Otorite Yayınları, 2012
- Yücekök, Ahmet N.: **Siyasetin Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987
- Yücel, M.Serhan: **Çankaya’dan Beştepe’ye Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Seçimleri**, İstanbul, Ülke Siyaset, 2016
- Zürcher, Eric Jan: **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996

Gazete Haberleri

- “Genelkurmay Brifingi”, **Radikal**, 12 Haziran 1997
- “Demokrasiye 3 Ayar”, **Milliyet**, 27 Şubat 1998
- “Kılıçlar Çekildi”, **Radikal**, 05.01.2001
- “Bölünme Yemeği”, **Hürriyet**, 06.01.2001
- “Yenilikçiler Cezaya”, **Milliyet**, 06.01.2001
- “Demokrasi Yarısı”, **Radikal**, 23.06.2001
- “Fazilet’i İki Kadın Yaktı”, **Sabah**, 23.06.2001
- “FP’yi de Yedi”, **Hürriyet**, 23.06.2001

- “Merve Yaktı”, **Milliyet**, 23.06.2001
- “Hoca Bitmiş”, **Milliyet**, 27.06.2001
- “Sensin Takiyecisi”, **Milliyet**, 04.08.2001
- “Gece Yarısı Açıklaması”, **Hürriyet**, 28 Nisan 2007
- “Bu da Halkın Muhtırası”, **Radikal**, 23 Temmuz 2007
- “Tüm Partilerin Oyu AKP’ye Yetişemedi”, **Milliyet**, 23 Temmuz 2007
- “Başbakan’dan Türban Çıkışı”, **Hürriyet**, (Çevrimiçi)
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakandan-turban-cikisi-8024104>, 16.04.2016
- “27 Nisan Muhtırası”, (Çevrimiçi) <https://www.internethaber.com/27-nisan-muhtirasi-81969h.htm>, 28 Mart 2021
- “AK Parti Hakkında Kapatma Davası”, (Çevrimiçi)
<https://www.aa.com.tr/tr/arsiv/ak-parti-hakkinda-kapatma-davasi/428262>, 11.04.2021

ÖZGEÇMİŞ

Orta ve lise eğitimini Küçükköy İHL ile Gaziosmanpaşa İHL’de tamamladı. İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nden 1999 yılında mezun oldu. Yüksek lisansı, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde “Uluslararası İlişkiler Yönünden Türkiye Cumhuriyeti’nin Milletler Cemiyeti Üyeliğine Kabulü ve Önemi” başlıklı teziyle tamamladı.

İş hayatına 1997 yılında Akajans Reklamcılık Hizmetleri bünyesinde başladı. Sırasıyla Simya Reklam ve İletişim Hizmetleri’nde, Kandilli Girişimci ve Yöneticiler Vakfı’nda Genel Sekreter, İstanbul Ticaret Üniversitesi’nde Strateji Geliştirme Daire Başkanı, Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği’nde (MÜSİAD) Genel Sekreter, Türk Kızılay Derneği’nde Genel Müdür Yardımcısı, Ortadoğu Holding’de Kurumsal İlişkiler ve İdari İşler Direktörlüğü, Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği’nde 2. dönem Genel Sekreter görevlerinde bulundu.

24.06.2019 tarihinden itibaren İstanbul Ticaret Üniversitesi’nde Genel Sekreter olarak görev yapmaktadır. Evli ve 4 çocuk babasıdır.